Debreceni Református Hittudományi Egyetem

A THERAPEUTÁK KONTEMPLATÍV KEGYESSÉGE

Doktori értekezés

Bibliai teológia és vallástudomány

Adorjáni Zoltán
a Kolozsvári Protestáns Teológia adjunktusa

Témavezető:
dr. Marjovszky Tibor

Kolozsvár 2004

Tartalom

Tartalom I
Előszó III
Rövidítések VII

I.

1. ΦΙΛΩΝΟΣ ΠΕΡΙ ΒΙΟΥ ΘΕΩΡΕΤΙΚΟΥ – De vita contemplativa – Az elmélkedő életmódról 1
A De vita contemplativa helye Philón műveinek sorában 1
Philón beszámolója a therapeutákról 5
A De vita contemplativa tartalma 7
2. Alexandriai Philón a hellenista zsidó 11
Philón, az alexandriai zsidók követe 11
Az egyiptomi diaspóra-zsidóság szervezete és élete 17
Philón a hellenista 21
Philón családja 24
Philón, a filozófus 26
Függelék: *Alexandriai Philón művei* 33
3. ΦΙΛΩΝΟΣ ΠΕΡΙ ΒΙΟΥ ΘΕΩΡΕΤΙΚΟΥ Η ΙΚΕΤΩΝ – Philón: Az elmélkedő életmódról vagy oltalomkeresőkről. Fordítás 36
Függelék: Magyarázó jegyzetek 66

II.

A DE VITA CONTEMPLATIVA ÉS A QUOD OMNIS PROBUS LIBER SIT KÖZÖTTI HASONLÓSÁGOK 107
1. A ἱκέτης és θεραπευταί jelentése 107
2. ΦΙΛΩΝΟΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΑΝΤΑ ΣΠΟΥΔΑΙΟΝ ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΕΙΝΑΙ.
Quod omnis probus liber sit – Aki igaz, az szabad is 75–91 111
Függelék: 1. A Quod omnis probus liber sit 75–91 és a De vita contemplativa szinopszisa” 118
3. PHILO, PRO JUDAEIS DEFENSIO 140

III.

A THERAPEUTÁK ÉS AZ ESSZÉNUSOK 149
1. Kiknek tekintették a therapeutákat a qumráni iratok felfedezése előtt? 149
a) A therapeuták Euszebiosz egyháztörténetében 150
Függelék: *Euszebiosz feljegyzései Philónról és therapeutákról* 151
b) A therapeuták Epiphaniosz püspök Panarion című munkájában 155
c) A therapeuták Hieronymus: De viris illustribus című munkájában 155
d) A therapeuták Szíriai Mikhael krónikájában 156
e) A reformációtól a XIX. század végéig 157
f) Paul Ernst Lucius: A therapeuták és helyük az aszkézis történetében 160
g) Moriz Friedländer: a therapeuták 165
2. Esszénus „törzs", kontemplatív „ág" 167
a) A therapeuták és esszénusok gyógyításai 167
b) A therapeuták és esszénusok vagyonhoz való viszonyulása 172
c) A therapeuták és esszénusok írástanulmányozása és elmélkedése 176
d) Imádság a therapeuták és esszénusok közösségében 184
Függelék: *Néhány töredékben fennmaradt példa az esszénusok mindennapi imádságaiból* 188
e) A therapeuták és esszénusok himnuszai 189
f) A therapeuták és esszénusok szombatnapi ünneplése 194
g) Nőtlenség és női papság 201
h) A therapeuták és esszénusok ruházata 208
i) Az ötvenedik napi ünneplés 210
j) Hierarchia és osztályok a therapeuták és esszénusok közösségében 220
k) Papi kegyesség 231
l) Az áldozatok spiritualizálása 237
3. Összefoglalás 242
The Contemplative Devotion of the Therapeutai. Summary 257
Irodalom 265
Felhasznált irodalom 265
A therapeutákra vonatkozó XX. századi, szemelvényes irodalom 271

Előszó

Jézus korának kegyességi mozgalmai iránt a kilencvenes évek elején kezdtem érdeklődni. Úgy éreztem, ezek az irányzatok mindig ott vannak az Újszövetség sorainak s főleg az evangéliumoknak hátterében, és ha kellőképpen nem ismerjük őket, sok minden elveszítheti eredeti súlyát és értelmét. Előbb a zélótamozgalom gyökereivel, tanításával és kibontakozásával kívántam megismerkedni. Úgy terveztem, hogy doktori értekezésem témája majd ezhhez fog kapcsolódni. Közben adjunktus lettem a kolozsvári Protestáns Teológián, s a zélótákról összegyűjtögetett anyagot félre kellett tennem egy időre, mert a teológiai oktatás új feladata, az egyéb – többnyire elkerülhetetlen – intézeti és egyházsajtói megbízatások teljesen kitöltötték időmet. Választott témámat csak évek múltán tudtam újból elővenni. De ekkor már másként láttam a dolgokat, és úgy ítéltem, hogy Martin Hengel alapos és több mint négyszáz oldalas munkája után (*Die Zeloten. Unterzuchungen zur Jüdischen Freiheitsbewegungen in der Zeit von Herodes I. bis 70 n. Chr.* Leiden 1961) nem sok újat tudok majd mondani a zélótákról. Egyszóval: alábbhagyott a zélóták iránti „buzgóságom". De ennek egyéb okai is voltak.

Hollandiai tanulmányaim alatt, amikor még a zélóta mozgalomhoz gyűjtögettem anyagot, az akkor Utrechtben tanító Piet van Boxel újszövetségi exegézis-szemináriumait is látogattam. Ő adta nekem a tanácsot, hogy a zélóták mozgalmának kutatása közben a qumráni szektával is foglalkozzam. Így kerültem közelebb az esszénusokhoz, s rajtuk keresztül a therapeutákhoz.

A therapeutákkal először Moriz Friedländer *Die religiösen Bewegungen innerhalb des Judentums im Zeitalter Jesu* című könyvében (Berlin, 1905; Philo Press Amsterdam, 1974.) találkoztam. Ez a mozgalom nem kapcsolódott különösképpen az akkori témámhoz, de a róluk olvasottak érdekeseknek tűntek. Így hát, de inkább csak mellesleg, kijegyzeteltem magamnak. Akkor még nem gondoltam, hogy ez a kis kitérő annyira fontossá válik számomra.

Évek múltán, amikor Philón művei jártak kezemben, kedvem támadt fordítgatni tőle. Azért is, mert itt-ott azt észleltem, hogy a rá hivatkozó irodalom pontatlanul idézi műveit. Miután pedig azt is láttam, hogy viszonylag keveset lehet olvasni Philóntól magyarul, elhatároztam, lefordítom egyik könyvét. Ekkor döntöttem úgy, hogy a korábban csupán mellékesnek ítélt kérdéssel fogok foglalkozni: a therapeuták mozgalmával. Azért is, mert ennek nincs magyar irodalma, és a róluk szóló philóni könyv sem olvasható magyarul. Az új terv tetszetősnek tűnt, ugyanis mindig vonzott a görögből való fordítás. Már teológiai hallgató koromban próbálkoztam kisebb újszövetségi könyvek fordításával.

Dolgozatomat három részre tagoltam. Az első rész (I.) akár önálló munkának is tekinthető. Ennek első pontja általános bevezető a *De vita contemplativa*-hoz, a második pedig Philónt, az alexandriai hellenista zsidó vallásfilozófust eleveníti fel majdnem kétezer év távlatából. A harmadik pont alatt olvashatók a *De vita contemplativa (Περὶ βιοῦ*

θεωρετικοῦ ἢ ἱκετῶν) eredeti görög változata és ennek fordítása, valamint az ehhez függelékként fűzött magyarázó jegyzetek.

Az általam közölt görög szöveg és ennek fordítása paragrafusonként szalad párhuzamosan. A két szöveghez fűzött lábjegyzetek fordítási, szövegkritikai kérdéseket tisztáznak. A lábjegyzetbe nem csatoltam tárgyi vonatkozású magyarázó jegyzeteket, pedig olvasás szempontjából ez lett volna a legmegfelelőbb. Ez azonban kivitelezhetetlennek bizonyult. Ugyanis Philón munkájában igen sok antik filozófiai, vallástörténeti, kultúrtörténeti és zenetörténeti vonatkozás olvasható, és felsorakoztatásuk, illetve magyarázásuk túllépi a lábjegyzetek keretét. Egy-egy kérdésnél pedig nem lehetett csupán néhány sorba szorítani a szükséges kifejtést. Ezért döntöttem úgy, hogy az ilyen jellegű adalékot külön fejezetbe foglalom, a *Magyarázó jegyzetek*-be. Az antik vonatkozásoknál igen nagy hasznát vettem a Pecz Vilmos által szerkesztett *Ókori Lexikon*nak (Budapest, 1904) és sokszor támaszkodtam a benne közölt anyaghalmazra. Ezt nem tüntettem fel a magyarázatokban. Csupán a más forrásokból származó adatoknál utaltam a kiadványok oldalszámaira.

A dolgozat második és harmadik része (II–III.) részletesebb vizsgálat alá veti a *De vita contemplativa*-t. A II. rész *(A De vita contemplativa és a Quod omnis probus liber sit közötti hasonlóságok)* az esszénus mozgalomról szóló tudósítások és a qumráni iratok összefüggésében igyekszik bemutatni a therapeuták kegyességi irányzatát.

A II. rész 1. fejezete a *De vita contemplativa* görög címében olvasható ἱκέτης és θεραπευταί szavak jelentését tisztázza és belehelyezi ezeket a philóni látásmód összefüggésébe. A 2. fejezet Philón *Quod omnis probus liber sit – Aki igaz, az szabad is (Περὶ τοῦ πάντα σπουδαῖον ἐλεύθερον εἶναι)* című írásából közli az esszénusokra vonatkozó részletet (75–91). Ennek töredékei magyarul is olvashatók Joszif Davidovics Amuszin *A holt-tengeri tekercsek és a qumráni közösség* című könyvében (Gondolat, Budapest 1986). Mivel Amuszin könyvében nincs meg a részlet teljes magyar fordítása, szükségesnek éreztem ennek elkészítését. Így a teljes részletről készített fordításom Amuszin magyarra fordított könyvéhez kíván kapcsolódni, hogy ez az esszénusokról szóló philóni tudósítás most már teljes egészében hozzáférhető legyen a magyar olvasók számára.

A 2. fejezethez két függeléket csatoltam. Az első a *Quod omnis probus liber sit* 75–91 és a *De vita contemplativa* „szinopszisa", melyhez lábjegyzeteket fűztem. A lábjegyzetekben olyan Josephus Flaviustól származó idézetek állnak (*De bello,* II. 8; *Antiquitates,* XIII. 1), amelyek egybecsengenek Alexandriai Philónnak az esszénusokról és therapeutákról írt tudósításaival. Ezzel a fejezettel is azt kívánom mintegy előre szemléltetni, hogy az esszénus és therapeuta kegyességi irányzatról szóló beszámolók sok hasonlóságot mutatnak, s így a két irányzat egy mozgalom keretébe tartozik.

A második függelék Philón *Pro Iudaeis defensio* (vagy: *Apologia pro Iudaeis,* illetve *Hypothetica; Φίλωνος περὶ τῆς κατὰ τὸν βίον ἀρετῆς τῶν παρ᾽ Ἰουδαίοις τὸ παλαιὸν φιλοσοφούντων*) című írását tartalmazza, szintén csak párhuzamosan szaladó

görög és magyar szöveggel. (Philónnak e második, esszénusokról szóló írása Caesareai Euszebiosz *Praeparatio evangelica – Evangéliumi előkészület* című munkájában maradt fenn.) Ennek magyar fordítása szintén csak részben (VII. 11,3–14)közismert, éspedig Amuszin fentebb említett és oroszból fordított könyve révén. A teljes szövegrész fordítását mindenekelőtt az alaposabb áttanulmányozás kedvéért készítettem, de azért is, hogy – képességeim szerint – olyan szöveget nyújtsak, ami közvetlenül a görög eredetiből születik. A *Pro Iudaeis defensio* szövegéhez itt is lábjegyzeteket fűztem. Ezekben egyrészt fordítási és értelmezési kérdéseket olvashatók; másrészt olyan idézeteket tartalmaznak, melyek összefüggésbe hozhatók a *Pro Iudaeis defensio*-val: Az idézetek forrásai itt a következők: Alexandriai Philón: *Quis rerum divinarum heres, De vita Mosis, De vita contemplativa, Quod omnis probus liber sit;* a qumráni szövegek; és Josephus Flaviust: *De bello II. 8.*

Ezt a fejezetet azért tartottam szükségesnek, hogy az olvasó előtt teljessé váljék Philón azon fennmaradt alkotásainak csokra, melyet az esszénusokról és therapeutákról írt.

A III. rész *(A therapeuták és az esszénusok*) 1. fejezete egy általánosabb felvezetés arról, hogy kikkel azonosították a therapeutákat *(Kiknek tekintették a therapeutákat a qumráni iratok felfedezése előtt?),* a 2. pedig felsorakoztatja a therapeuta kegyesség és az esszénus mozgalom közötti hasonlóságok legfontosabb kérdésköreit *(Esszénus „törzs", kontemplatív „ág").* Ez utóbbi fejezet alpontjainak kérdéskörei abban a sorrendben következnek egymás után, amint azt a *De vita contemplativa* szövege adja. A rész utolsó, 3. fejezete pedig azt foglalja össze, hogy milyen következtetésekre jutottam Philón therapeutákról írt munkájának vizsgálata rendjén.

A therapeuták kérdésével foglalkozó irodalom halmazából elsősorban azokat a munkákat igyekeztem használni, amelyek ismertetik és összefoglalják a korábbi kutatások eredményeit, illetve kiváltképpen foglalkoznak a therapeuták mozgalmával. Némelyikük csak a nyugati könyvtárakban volt hozzáférhető, de nem mindenikről volt lehetséges másolatot készíttetni. (Ilyen volt például Johann Theodor Paul Wendland: *Die Therapeuten und die philonische Schrift vom beschaulichen Leben.* Leipzig 1896 című alkotása.)

M. M. Jelizarova orosz nyelvű és figyelemre méltó tanulmányai közül csak egyhez tudtam hozzájutni (Община терапевтов. Из истории ессейского общественно-религиозного движения – A therapeuták közössége. A esszénusok vallásos közösségének mozgalma. Москва 1972), noha igénybe vettem több olyan orosz könyvtár segítségét is, ahol ez a munka fellelhető. Ez a hosszabb lélegzetvételű tanulmány azonban összefoglalja mindazt, amit Jelizarova a két korábban megjelentetett tanulmányában ismertetett (Проблема календаря терапевтов – A therapeuta naptár kérdése. Палестинский Сворник, Москва Ленинград 1966, 107–116; Новый труд о египетской общине терапевтов – Új mű az egyiptomi therapeuták közösségéről. Вестник древней истории. Nr 97, Москва 1966, 3. 215–219.). A felhasznált irodalom mellett igyekeztem összeállítani azoknak a munkáknak teljesebb sorát is, amelyek a therapeuták kérdéskörével foglalkoznak. A XX. századik terjedő irodalmat lábjegyzetekként csatoltam a III. rész első

fejezetéhez Kiknek tekintették a therapeutákat a qumráni iratok felfedezése előtt), ugyanis itt ismertetem a therapeutákról alkotott nézeteket korok, illetve kutatói táborok szerint. A XX. században megjelent irodalmat pedig a Felhasznált irodalom fejezet ismertetetem.

Amikor fordítani kezdtem a *De vita contemplativa*-t és már döntöttem afelől, hogy ez lesz doktori értekezésem tárgya, még nem igen volt tudomásom a therapeutákat érintő irodalom mennyiségéről és a kérdéskörben megszületett nézetekről. Ezek inkább csak a munka folyamán váltak világossá előttem. Most már tudatában vagyok annak, hogy dolgozatom nem nyújthat lényegesen újat a therapeuta-kérdésben. Legfőbb hozadéka az, hogy hozzáférhetővé teszi Alexandriai Philónnak a therapeutákról és esszénusokról szóló írásait a magyar olvasók számára, és megismerteti velük a therapeuták kegyességi irányzata körül kialakult nézeteket és eredményeket. Valamint az is, hogy Philón egyéb munkáinak rövidebb vagy hosszabb részleteibe enged betekintést, szintén csak magyar fordításban.

A *De vita contemplativa* több olyan kérdést is felvet, amelyre nem tértem ki dolgozatomban, csupán csak érintettem őket, például a magyarázó jegyzetek szintjén. Ezekkel kérdésekkel a dolgozat szűkebb kerete miatt sem lehetett foglalkozni. (Például: therapeuták himnuszéneklése és az erre használt kifejezések kérdéskörei túllépik a bibliai teológia szakkörét.)

Köszönettel tartozom Fröhlich Ida professzornőnek, aki rendelkezésemre bocsátotta Jelizarova 1972-ben megjelent tanulmányának másolatát. Emellett nagy hasznát vettem *A qumráni szövegek magyarul* (2., javított és bővített kiadás. Studia Orientalia, Piliscsaba–Budapest 2000) című könyvének. Ebből merítettem az esszénusok és a therapeuták összehasonlításhoz szükséges idézeteket is.

Philón műveinek görög kiadását a nagyszebeni szász evangélikus teológia könyvtára bocsátotta rendelkezésemre. Itt is kifejezem hálámat Hans Klein dékánnak, akinek közbenjárásával a nagyszebeni teológia könyvtára sok rendben meghosszabbította a kötetek kölcsönzését. Balogh Csaba kampeni ösztöndíjas tanítványomnak és Postma Ferenc hollandiai teológusprofesszornak azért vagyok hálás, hogy segítséget nyújtottak annak az irodalomnak elérésében, amelyet nem találhattam meg itthon és Magyarországon; Kovács Eszternek és Kontrol Timurnak pedig azért, mert segítségük nélkül csak igen lassan haladhattam volna Jelizarova munkájának áttanulmányozásával.

Hálával tartozom még mindazoknak, akik különféleképpen tették lehetővé ennek a dolgozatnak a megszületését; és nem utolsósorban tartozom köszönettel Marjovszky Tibor professzornak, aki megajándékozott az *Antike Berichte über die Essener* (Ausgewäht von Alfred Adam. Berlin 1961) szövegválogatással, s aki e dolgozat megírása közben szakmailag irányított.

Kolozsvárt, 2004 márciusában

Adorjáni Zoltán

Rövidítések

1Q28a (1Qsa)	*A gyülekezet szabályzata*
4Q171	*Interpretációk a Zsoltárok könyvéhez*
4Q266	*Töredékek a Damaszkuszi iratból*
4Q408	*Reggeli* és *esti imák*
4Q503	*Napi imák*
4Qflor = 4Q174	*Florilegium*
1QH	*Hálaadások (HODAYOT)*
1QM	*Háborús szabályzat (SZEREK HA-MILHAMA)*
1QMyst = 1Q27	*A titkok könyve*
1QpHab XI,2–8	*Interpretációk Habakkuk könyvéhez*
1QS	*A közösség szabályzata*
11QT	*A templomtekercs (MEGILLAT HA-MIQDAS)*
Antiquitates	Josephus Flavius: *Antiquitates Judaicae*
CD	*A damaszkuszi irat*
De bello	Josephus Flavius: *De bello Judaico*
frg.	fragmentum (valamely qumráni irat töredéke)
LXX	Septuaginta
PHJO	*PHILONIS JUDAEI OPERUM OMNIUM.* Sumtibus E. B. Schwickerti, Lipsiae 1828.
PHVC	Philón: *De vita contemplativa*
PHOQS	*PHILONIS ALEXANDRINI OPERA QUAE SUPERSUNT.* Vol. I–VI. Berolini, Typis et impensis Georgii Reimeri, MDCCCLVI–MCMXV.)
PHWD	*Philo von Alexandria. Die Werke in deutscher Übersetzung.* Herausgegeben von Leopold Cohn, Isaak Heinemann, Maximilian Adler und Willy Theiler. Band I–VII. Walter de Gruyter & Co. Berlin 1962–1964.

I.

1. ΦΙΛΩΝΟΣ

ΠΕΡΙ ΒΙΟΥ ΘΕΩΡΕΤΙΚΟΥ – DE VITA CONTEMPLATIVA
AZ ELMÉLKEDŐ ÉLETMÓDRÓL

A De vita contemplativa helye Philón műveinek sorában

Alexandriai Philón *De vita contemplativa* című munkája a palesztinai esszénusokról írt *Quod omnis probus liber sit – Aki igaz, az szabad is,* azaz *ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΑΝΤΑ ΣΠΟΥΔΑΙΟΝ ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΕΙΝΑΙ* folytatásának tűnik. Ugyanis a *De vita contemplativa* bevezető soraiban így nyilatkozik: „Miután az esszénusokról már értekeztem, akik általában tevékeny életmódra törekedtek, és azt szorgalmasan gyakorolták, vagy – s ezt bizonyára így a leghelyesebb mondani – igen sok helyen elterjesztették, most, a könyv folytatásával a kötelességnek teszek eleget, s azok felől fogok szólni, akik az elmélkedés buzgó követői." (1. §) Így a két könyv egymáshoz való csatolása valami olyasmit sejtet, hogy a therapeuták egyfajta hellenista környezetben élő esszénusok.[1] Így látta ezt már az 1590 és 1609 között élt Joseph Justus Scaliger is, a történetkritikai módszer megalapítója. Az *Opus de emendatione temporum* című munkájában[2] azt a nézetet tette közzé, hogy a therapeuták tulajdonképpen esszénusok. Philón pedig két munkát is írt róluk: egyikben az esszénusok gyakorlati életvitelét ismerteti, a másodikban az elmélkedőt, s ez utóbbinak címét így idézi: *Περὶ θεωρετυκοῦ βιοῦ τῶν ἐσσαίων.*[3]

[1] A therapeuták görög neve, a *θεραπευταί* egybecseng a qumráni közösség tagjainak arám nevével: *aszajja – gyógyítók*. (Vermes Géza: *A qumráni közösség és a holt-tengeri tekercsek története*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 165. Ez után: Vermes: *A qumráni közösség*.)

[2] Első kiadása 1583-ban jelent meg, a második pedig 1629-ben (Geneva); XII. oldal.

[3] *De vita contemplativa* harmadik századi latin kézirata felett ez olvasható: *Philonis Iudaei liber de statu Essaeorum, id est monachorum, qui temporibus Agrippae regis monasteria sibi fecerunt.* Ezt a felirat minden latin kéziratban megvan, a mű első mondatát pedig így fordították: *„De statu Esseorum disputaturus…"*. Emiatt Johannes Sichardus ezt a címet adta a *De vita contemplativa*-nak: *De Essaeies* (*Philonis Iudaei Alexandrini, Libri Antiquitatum, Questionum et solutionum in Genesim, De Essaeies, De nominibus hebraicis, De mundo.* Basiliae, 1527). Így a *De vita contemplativa* eredeti latin címe valószínűleg ez lehetett a *De statu Essaeorum (Περὶ βιοῦ τῶν Ἐσσαίων?).* Lásd: Vermes Géza: *Essenes and Therapeutai.* Revue de Qumran. Numéro 12. Octobre 1962. Tome 3. Fascicule 4. 501. (Ez után: Vermes: *Essenes and Therapeutai.*)

A *De vita contemplativa* alcímet is visel: *Περὶ ἀρετῶν τὸ τέταρτον – Az erényekről. Negyedik könyv.*[4] Tehát ez az írás az erényekről szóló és nagyobb terjedelmű értekezés negyedik része, könyve volna.[5]

Philón műveinek hosszú sora végén az *In Flaccum*, valamint a *Legatio ad Gaium* áll. Mindkettő élete vége felé született, éspedig 41 után, amikor Claudius császár trónra lépésével már lecsendesedtek az alexandriai zavargások.[6] Ez utóbbi felett a következő hosszabb cím áll: ΦΙΛΩΝΟΣ *ΑΡΕΤΩΝ ΠΡΩΤΟΝ* Ο ΕΣΤΙ ΤΗΣ ΑΥΤΟΥ ΠΡΕΣΒΕΙΑΣ ΠΡΟΣ ΓΑΙΟΝ – *Philónnak az erényekről írt első könyve, vagyis közbenjárása Gaiusnál.* F. Conybeare erre a következtetésre jutott: a *De vita contemplativa* főcímét követő alcím, a *Περὶ ἀρετῶν τὸ τέταρτον* arra utal, hogy Philón erényekről írt munkája öt könyvből állt; ennek negyedik könyve volt a *De vita contemplativa,* amelyet még követsége előtt írt meg,[7] és az egész munkát Gaius előtt kívánta felolvasni. Később pedig, a követség után, hozzácsatolta a *Legatio ad Gaium* íráshoz.[8]

A *De vita contemplativa Περὶ ἀρετῶν τὸ τέταρτον* kiegészítése felveti a kérdést: mit ért Philón az erényeken?

Az egyik feltételezés szerint a *Legatio ad Gaium* alcíme eredetileg *Περὶ ἀρετῶν τοῦ θεοῦ* lehetett, vagy ha mégsem, akkor az eredeti cím valami ilyesmit akart kifejezni. Ez a meggondolás arra épít, hogy Philón úgy látja Istent, mint akit isteni hatóerők *(δυνάμεις θεοῦ)* vesznek körül.[9] A hatóerők Isten mindenhatóságának és mindenütt jelenvalóságának

[4] Az alcímet kétféleképpen lehet érteni. Szó szerint ez volna: *Az erényekről, negyedszer.* Viszont úgy is értelmezhető, hogy *τὸ τέταρτον* jelzőhöz implicite a *βίβλιον* is hozzátartozik. Euszebiosz történetíró ezt írja e könyvről: *Amikor Philón Gaius uralkodása idején Rómába jött, könyvet írt Gaiusnak az istenek iránti gyűlöletéről, melynek finom iróniával az „Erényekről" címet adta, és azt mondják, hogy Claudius alatt az egész római szenátus körében elterjedt, úgyhogy olyan csodálatot vívott ki magának, hogy arra méltatták: könyvtárakban helyezzék el írásait.* (18,8; *Euszebiosz egyháztörténete.* Ókeresztény írók, IV. kötet. Szerkesztette Vanyó László. Fordította: Baán István. Szent István Társulat. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest, 1983. 81. Ez után: *Euszebiosz egyháztörténete.*)

[5] Vö.: F. Conybeare: *Philo about the Contemplative Life or the Fourth Book of the Treatise Concerning Virtutes.* Critically edited with a defence of its Genuineness. Late fellow of University College, Oxford. With a facsimile. Oxford at the Clarendom Press by Horace Hart, Printer to the University, 1895, 281–283. (Ez után: Conybeare.)

[6] Vö.: *Philo von Alexandria. Die Werke in deutscher Übersetzung.* Band VII. Berlin 1964. 166. (Ez után PHWD$^{VII.}$ stb.)

[7] Conybeare, 290–292.

[8] Conybeare, 283–284.

[9] Vö.: Conybeare, 212, 305.

bizonyítékai. Isten ezek által hat a világra és kormányoz mindent,[10] ahogy azt a kortárs zsidó mesterek is tanították. Vagyis Isten világteremtő *(κοσμοποιητική)*, királyi-kormányzói *(βασιλική)*, eleve elrendelő és gondviselői *(προνοητική)*, jót munkáló *(εὐεργέτιδες)*, valamint fenyítő *(κολαστήριοι)* erejével igazgat mindent, és így nem közvetlenül, hanem közvetve munkálkodik a világban. Ezt a *Legatio ad Gaium* 6–7 is mutatja.[11]

Istennek ezek a hatóerei úgy is jelentkeznek Philón írásaiban, mint amelyek Isten erényei – *ἀρέταί,*[12] attribútumai,[13] amelyekkel népe megszabadítására siet egy-egy

[10] εἷς ὢν ὁ θεὸς ἀμυθήτους περὶ αὑτὸν ἔχει δυνάμεις ἀρωγοὺς καὶ σωτηρίους τοῦ γενομένου πάσας, αἷς ἐμφέρονται καὶ αἱ κολαστήριοι· – *Mivel Isten egy, önmagát kimondhatatlan nagy erőkkel veszi körül, amelyek pártfogói és megtartói a létrejött mindenségnek. Ezek közé tartoznak a fenyítő erők is. De confusione linguarum* 171.). Ugyancsak erről tanúskodik a *De plantatione* 85–86: ...αυτὸς ὑφηγήσεται· „ἐπεκάλεσε" γὰρ „τὸ ὄνομα κυρίου θεὸς αἰώνιος". αἱ τοίνυν λεχθεῖσαι προσρήσεις τὰς περὶ τὸ ὂν ἐμφαίνουσι δυνάμεις. ἡ μὲν γὰρ κύριος καθ᾽ ἣν ἄρχει, ἡ δὲ θεὸς καθ᾽ ἣν εὐεργετεῖ. – *…maga* [az Írás] *vezet rá, ugyanis „*[Ábrahám] *segítségül hívá az örökkévaló Úr Istennek nevét". A felsorolt megnevezések tehát a Valóságosan Létezőt illető erőket tükrözik. Ugyanis az Úr megnevezés arra vonatkozik, hogy uralkodik, az Isten pedig arra, hogy jót tesz.* Lásd még: *De specialibus legibus Liber* II,45.

[11] ...ου λέγω τοῦ ὄντος... ἀλλὰ τῶν δορυφόρων αὐτοῦ δυναμέων, κοσμοποιητικῆς, τε καὶ βασιλικῆς, καὶ προνοητικῆς καὶ τῶν ἄλλων ὅσαι εὐεργετιδές τε καὶ κολαστήριοι... – *nem a Valóságosan Létezőről* (vagy: *Isten lényegéről*) *mondom, hanem az ő világteremtő, királyi, gondviselői erejéről, és a többiről, amelyek mind-mind jót munkálnak és fenyítenek is…*(A δορύφορος teljes jelentése: *lándzsát hordó; csatlósként kísérő, testőrködő, védő.*

Lásd még: 3, 196, 213, 220, 336 és 367. §. Vö. PHWD[L] *Einleitung,* 19, ahol arról is olvashatunk, hogy Isten tulajdonságait, erőmegnyilvánulásait a felettük álló *Logosz* – λόγος fogja össze (illetve, hogy ezek az erők a Logoszból erednek). Ezeket az erőket Isten nevei, a θεὸς és az κύριος is kifejezik. (Lásd az előbbi lábjegyzet idézetét, hogy ti.: … *az Úr megnevezés arra vonatkozik, hogy uralkodik, az Isten pedig arra, hogy jót tesz.*) A Midras viszont éppen fordítva beszél erről: Ahol a Szentírásban a יהוה áll, ott Isten szeretetére és irgalmasságára kell gondolni; ahol pedig az אלהים-ot olvassuk, ott Isten igazságossága jut kifejezésre. Ez a szemlélet valószínűleg palesztinai eredetű, s innen jutott el Alexandriáig. Philón viszont, akiről úgy vélekednek, hogy nem igen tudott héberül, s inkább csak a LXX alapján magyarázta az Írást, a görög szavak alapján vezette le ezt a Midras által is említett gondolatsort. Vagyis: a יהוה = κύριος alapján beszélt Isten igazságosságának hatalmáról, az אלהים = θεὸς alapján pedig Isten jóságáról és irgalmasságáról.

[12] Vö. *De vita contemplativa* 26: ἀεὶ μὲν οὖν ἄληστον ἔχουσι τὴν τοῦ θεοῦ μνήμην, ὡς καὶ δι᾽ ὀνειράτων μηδὲν ἕτερον ἢ τὰ κάλλη τῶν θείων ἀρετῶν καὶ δυνάμεων φαντασιοῦσθαι· – *Így hát* [a theraputák] *az Istenről való megemlékezést sohasem tévesztik szem elől, amiképpen még álomban sem tűnődnek más dolgok felől, mint az isteni tökéletességek szépségeiről és hatalmáról…* Lásd még: *De somniis* II,239.

[13] Philón tanítása ebben a tekintetben igen sokrétű és sokszínű, illetve szinte zavaros. Olykor nem világos, hogy Istennek ezek a hatóerei valamilyen tevékenységet jelölnek, vagy pedig teremtett és neki szolgáló segédlények. Mindesetre e hatóerők közül a *Logosz* és a *Bölcsesség* tűnik ki. Tevékenységük Philónnál szinte egybemosódik, ezért aztán nem is törekszik arra, hogy következetesen megkülönböztesse őket. De a Bölcsesség valamivel kisebb hatáskörrel rendelkezik. (Christopher Stead: *Filozófia a keresztyén ókorban.* Fordította Bugár M. István. Osiris Kiadó, Budapest 2002. 154.) Isten a Bölcsességgel, mint „hitvesével" tanácskozva és ennek közvetítésével cselekszik, viszont mégis hímnemű „lény" *(De fuga et inventione* 52. Ugyanebben a műben láthatjuk, hogy Philón olykor a Bölcsességet tekinti a Logosz forrásának – 97; egyebütt pedig épp ellenkezően nyilatkozik, hogy ti. a Logosz a forrása Isten Bölcsességének.). Philón sztoikus értelemben is beszél a Logoszról. A *De cherubim* című írásában úgy szól az 1Móz 3,24-ben említett *kerubim*ról (הכרבים), a „villogó pallós"-ról, mint ami maga a Logosz, Isten legfelsőbb hatóereje, a leggyorsabb tűz (27, 30). Hasonlót láthatunk a *Quis rerum divinarum heres sit*-ben, ahol úgy nyilatkozik a Logoszról, hogy az „a leggyorsabban áramló tűz" (80–87), ami kiterjed, szétárad, és így mindenütt jelen van (217). Mindez annak az eredménye, hogy Philón összeötvözte az ószövetségi hagyományt a filozófiával. (Christopher Stead, *i.m.* 70–71, 119–120.)

kritikus időpontban. Az emberi erények pedig ezeknek az Istennek tulajdonított erőknek, erényeknek a képei, másolatai.[14]

Ha ez így áll, akkor Philón öt könyvet írt az isteni erényeknek megfelelő emberi erényekről. Az első a *Legatio ad Gaium*, amint azt teljes címe is mutatja; a második talán az *In Flaccum* lenne, mivel maga Philón a Rómába való utazásával és e két kései művével is népe megmentése érdekében járt közben.[15] Az erényekről írt harmadik könyv volna az esszénusokról szóló *Quod omnis probus liber sit;* a negyedik pedig, amint szintén a cím mutatja, a *De vita contemplativa*. Mindez azonban csak feltételezés marad, hiszen a fenti felsorolásból hiányzik az ötödik könyv, s emellett több olyan kérdés is felmerül, amelyre eddig még nem sikerült választ adni.[16]

Abban viszont több kutató is megegyezik, hogy a *De vita contemplativa* és az esszénusokról szóló *Quod omnis probus liber sit* együvé tartoztak, és az *Apologia*-ban álltak (L. Cohn, P. Wendland, L. Massebieau, N. Szmirnov, F. Daumas[17]). Wendland úgy látta, hogy az *Apologia* a terjedelmesebb Ὑποθετικά-hoz tartozott, és Philón ez utóbbit apologetikus céllal írta. Másként vélekedik V. L. Ivanickij. Ő úgy gondolja, hogy a Ὑποθετικά, az *Apologia* és a *De vita contemplativa* annak a philóni műnek részei, mely felett a Περὶ Ἰουδαίων cím állhatott, s melyet Philón apologetikus szándékkal fogalmazott meg a görög-római társadalom számára.[18]

B. Motzo[19] a fentiektől eltérő eredményre jutott. Úgy vélte, hogy Philón esszénusokról szóló elbeszélése csak alkalmilag került az *Apologia*-ba. Mindenekelőtt ez lehet a magyarázata annak, hogy e részlet feltűnően rövid. A *De vita contemplativa* eleje világosan mutatja Philón szándékát: ő előbb a gyakorlati kegyességet felkaroló esszénusokról írt, s ez után ismerteti a therapeuták életvitelét, mivel ugyanennek az esszénus irányzatnak van egy másik, meditáló ága. Erről pedig most már kötelességszerűen is be kell számolnia. Motzo úgy véli, hogy az

[14] Lásd: *Legum allegoriarum* I,63–64; II,54. s köv. §-ai, III,46–48; *De fuga et inventatione* 38.

[15] PHWD,[VII.] 166–168.

[16] Volt olyan kísérlet is, amely az öt könyvet csak a *Legatio ad Gaium*, valamint az *In Flaccum* művek alapján próbálta rekonstruálni. Lásd: PHWD,[VII.] 169.

[17] *PHOQS.* M. L. Massebieau: *Le traité de la Vie contemplative de Philon et la question des Thérapeutes.* Revue de l'istoire des religions. XVI. 1887, 170–198; 284–319; illetve: *Extrait de la revue de l'istoire des religions.* XVI. Paris 1888. А. Смирнов: *Терапевты и сочинение Филона Иудея. „О жизни созерцательной".* Киев 1909. François Daumas: *La „solitude" des Thérapeutes et les antécédents égiptiens du monachisme chrétien. Philon d'Alexanrie. Colloques nationaux du Centre National de la Recherche scientifique, Lyon, 11–15 Septembre 1966.* Paris 1967.

[18] М. М. Елизарова: *Община терапевтов. Из истории ессейского общественно-религиозного движения.* Москва 1972, 19–20. (Ez után: Елизарова: *Община терапевтов.*) Jelizarova itt a következő munkára hivatkozik: Виктор Федорович Иваницкий: *Филон Александрийский.* Киев 1911.

[19] B. Motzo: *Un'opera perduta di Filone, – „Atti della R. Accademia delle scienze di Torino".* Vol. 46. 1910–1911, 860–880.

esszénusokról, illetve therapeutákról írt beszámoló eredetileg együvé tartozott és két közelálló, s ugyanakkor rokon témájú könyvet alkottak, talán e közös cím alatt: Περὶ Ἐσσαίων. Ez a könyv feltételezhetően azzal a céllal íródott, hogy bemutassa a művelt görög és római rétegnek a zsidó „filozófia" két ágát: az aktív gyakorlatit és a meditatív jellegűt. Tehát nem az ősi zsidó „filozófiát" ismerteti, hanem a maga koráét.[20] Ez az elmélet azt erősíti meg, amit Conybeare is megállapított, hogy tudni illik a *De vita contemplativa* Philón korai alkotásai közé tartozik.[21]

Philón beszámolója a therapeutákról

Philón már munkája elején megmagyarázza, miért nevezik a *De vita contemplativa* által leírt kegyességi mozgalom tagjait therapeutáknak. Fejtegetése szerint a *θεραπεύω* – és itt sajátos módon – nem csak a testi gyógyítást, hanem a lélek egészségessé tételét is jelenti: „Mert valódi értelemben nevezik őket therapeutáknak és therapeuta nőknek; ugyanis már kezdettől fogva valóban jobb gyógymódot ígértek, mint szerte a városokban. Ott ugyanis csupán a testet gyógyítják. Emezek azonban gyötrelmes, s ugyanakkor nehezen kezelhető betegségektől fogva tartott lelkeket is gyógyítanak, amikor kitör azokon öröm és érzék vágy, kedvtelenség és félelem, követelőzés és esztelenség, hamisság s más szenvedélyek és szerencsétlenségek sokasága. És valóban terapeuták azért is, mivel már kezdettől fogva a természet és a szent törvények tanították őket arra, hogy a Valóságosan Létezőt szolgálják…" (2) E magyarázat szerint a therapeuták az *Istennek való szolgálat és a gyógyítás területén végzett tevékenységük* alapján kapták nevüket. Életmódjuk részletekbe menő leírása pedig még világosabban mutatja, hogy sok mindenben hasonlítanak az esszénusokhoz.

A *De vita contemplativa* a therapeuták meditáló életvitelét dicséri. Az alexandriai Philón minden bizonnyal közelről ismerte gondolkodásmódjukat és életvitelüket. Ugyanis ennek a kegyességi irányzatnak képviselői mindenekelőtt Alexandria mellett alkottak sajátos telepet. De egész Egyiptom területén, sőt másutt is meg lehetett találni őket: „Ez a fajta közösség tehát világszerte megtalálható,[22] mivel a tökéletes jóságból részesülniük kell mind Görögországnak, mind a barbároknak. A legtöbb ilyen közösség azonban Egyiptomban van, éspedig megnevezhető tartományainak mindenikében, s különösképpen Alexandria környékén. Viszont a legderekabbak mindenütt azt a küldetést kapják, hogy a

[20] Елизарова: *Община терапевтов* 20–24.

[21] Conybeare, 290–192.

[22] A *πολλαχοῦ μὲν οὖν τῆς οἰκουμένης ἐστὶ τὸ γένος* mondat tág értelmezési lehetőséget nyújt. Lehetséges, hogy az *οἰκουμένη* nem feltétlenül az egész Római birodalmat jelenti. Ugyanis Philónt, a művelt és tekintélyes hellenista zsidót ebben a művében is a „népszerűsítés" szándéka hajtja. Valószínű, hogy *a világszerte* kifejezés inkább csak Palesztinára vonatkozik, ahol az esszénusok éltek. Ha pedig Philón a *τὸ γένος*-t, az *irányzat*ot általános értelemben, a tágabb esszénus mozgalomra használja, akkor Római Birodalomra is lehet gondolni.

[therapeuták] szülőföldjére, mintegy a legmegfelelőbb helyre települjenek át. Ez a Mareia tó feletti alacsonyabb halmon fekszik. Igen-igen alkalmas fekvésű hely, mivel biztonságos, s ezenkívül mérsékelt éghajlatú is." (21–23)

A közösség gondolkozásmódja és életvitele az ószövetségi törvényekre épül. Ezért foglalkoznak szüntelenül és behatóan a szent iratokkal. A nyugtalan városi élettől és általában a társadalomtól való elkülönülésük azonban szektás jellegűvé teszi kegyességi irányzatukat. Többet akarnak teljesíteni, mint a diaszpórában élő átlagkegyes. Ezért még étkezésük is különleges. Feltűnő az is, hogy sajátos értelmezésben teszik magukévá a csupán papokra vonatkozó törvényelőírásokat. Felfokozott, állandó és csakis Istennek való szolgálatra kötelezik el magukat. Így aztán igyekeznek távol tartani maguktól mindent, ami megakadályozná őket ebben a törekvésükben.

A therapeuta kegyességüknek éppen az a hellenista környezet ad új színt, amelyben élnek, s amelynek gondolkozásmódja átitatja őket, noha ószövetségi alapokon állnak. A szent iratokat allegorikus módon értelmezik, és a szent iratok feletti meditáláshoz szigorú aszkézist kapcsolnak. A csoportosulás női tagjai szüzességet fogadnak, „akik az ártatlanságot nem kényszerből őrzik meg, miként egyes papnők a görögöknél, hanem az önkéntességnél is többért: a bölcsesség iránti buzgóság és szenvedély[23] miatt. S miután arra igyekeznek, hogy a bölcsesség legyen élettársuk, megvetették a testet illető élvezeteket. Nem halandó, hanem olyan halhatatlan utódokat kívánnak, amilyenek csakis magától az Isten előtt kedves lélektől születhetnek akkor, amikor az Atya szellemi fénysugarakat hint reá. A lélek ezek által képes szemlélni a bölcsesség tanait." (68)

A mértékletességet, ami náluk az aszkézissel van kapcsolatban, minden erény alapjának tekintik, s „erre a lelki fundamentumra építik a többi erényt." (34) Ezért aztán elengedhetetlenül szűkül be világuk, magatartásuk pedig már-már életellenes.

Nem találják a maguk helyét a világban, noha vallják, hogy a világot Isten teremtette (vö. a 4–5-tel). Isten teremtett világát nem kívánják felfedezni és szemlélni a városokban, azaz a kultúrában. Szinte félnek attól, hogy mindaz, amit a bűnös ember Isten parancsára művel és alkot, beszennyezi lelküket: „De nem egy másik városba költöznek, mint azok, akik csődbejutás miatt kérnek birtokárverést, vagy rossz szolgákként gazdacserét. Maguk felfedezte szabadságot sem igényelnek. Ugyanis minden város, még a legjobb törvénnyel rendelkező is csupa nyugtalanság és kimondhatatlan zűrzavar mindaddig, míg csak a bölcsesség rá nem visz arra, hogy azt egyszer otthagyd." (20) Ezért keresik a lakatlan területeket, ahol nincsen nyoma az emberi kultúrának és egyenetlenségnek: „Viszont lakatlan területek után kutatnak, s védett településeken kívül, kertekben vagy elhagyott mezőkön tartózkodnak. Nem mintha valami

[23] Itt az *epekedés* – *πόθος* szó fordítása *vágy* is lehet, de ennél sokkal többet érzékeltet. Lehetne így is visszaadni: *szerelem*.

nyers embergyűlöletre szánták volna el magukat, hanem azért, mert a méltánytalanságokra épülő életviszonyokat haszontalanoknak és károsaknak látják." (21)

Világszemléletük tehát dualista. Mi sem árulkodik erről jobban, mint az, amivel Philón – szinte dicsekedve velük – jellemzi őket: „a természet és a benne levők feletti elmélkedésnek szentelték életüket, és… csak a lélek által élnek" (90). Beszűkített földi mozgásterüket a lélek világának magasságaiban és mélységeiben szárnyalva igyekeznek pótolni. A világban élnek, de a maguk létrehozta kegyesség által igazából Istenhez és egymáshoz kívánnak kötődni.

Ez a minden tekintetben lelki síkokat célzó és a szent iratokat allegorikusan magyarázó kegyesség olyan területekre sodródik, ahol éppen azok a kézzelfogható és reális támpontok tűnnek el, amelyek nélkül az ember már nem is tud önmaga lenni: együtt test, vér és lélek. Holott az ószövetségi iratok, amelyeket a therapeuták oly nagy előszeretettel és buzgalommal vizsgálnak és magyaráznak, hangsúlyozottan és egyértelműen tanúsítják és tanítják, hogy az ember együtt és oszthatatlanul a test, vér és lélek ember.

Ez a világból kilépő therapeuta kegyesség új világot teremt – magának. A diaszpórában, amely a hellenista zsidó számára most már nem csak életterület, hanem a misszió „szigetvilága" is, újabb „mesterséges szigetet" hoz létre. De vajon mennyire lehet ez a mesterséges sziget Isten akarata szerinti világ? És a diaszpórának ez a mesterséges szigete mennyire lesz a hellenista zsidóság által felismert és vállalt misszió támaszpontja?

A De vita contemplativa tartalma

A De vita contemplativa görög szövege és a fordítás nem követi a mű nyomtatásokban megjelent külső formáját. Ezt az áttekinthetőség végett tagoltam kisebb egységekre. A szövegegységek fölé címeket helyeztem úgy, ahogy ez manapság a bibliafordításokban is alkalmazzák.

I. A therapeuták és a pogány világ (1,1–20)

1,1 *Bevezetés*
Miután Philón már írt az esszénusokról, kötelességének érzi, hogy most már a therapeutákról is szóljon.

1,2 *A therapeuták neve*
A therapeuta férfiak és nők gyógyító és a Valóságosan Létezőt szolgáló közösség.

1,3–9 *A pogány vallások és a therapeuták közössége*
Nem hasonlíthatók azokhoz, akik az őselemeket imádják. Az egyiptomi állatistenek kigúnyolása.

2,10–17 *A therapeuták vagyonhoz való viszonyulása*
Ők a Valóságosan Létező szemlélésére törekednek és a gyógyításban telik örömük, s mert a hallhatatlan és boldog élet utáni vágyakozásnak már a földön teljességre kell

jutnia, önként mondanak le javaikról. Anaxagorasz és Démokritosz a filozófia iránt érzett szenvedélyes szeretettől fűtve mondtak le javaikról. A földi javakkal való vesződés amúgy is sok időt rabol el, a gazdagság pedig igazságtalanságot szül a méltánytalanság miatt.

2,18–20 *A therapeuták visszavonultsága*
Szakítanak rokonaikkal, s mert a városi élet csupa zűrzavar, lakatlan területeken telepednek meg.

II. A therapeuta közösségek és a legderekabbak telepe; tevékenységük (2,21–39)

3,21–25 *A telep*
Legtöbben Egyiptomban élnek. Központi telepük Alexandria mellett, a Mareia tó feletti halmon fekszik. A hely igen kedvező éghajlatú. Egyszerű kunyhóik tisztes távolságra állnak egymástól.

3,24–39 *Tevékenységük:*

3,25–26 *Az istenről való megemlékezés*
A kunyhók szentelt helységében, ahova eledelt és italt nem visznek, a szent iratok felett meditálnak.

3,27 *Imádság*
Reggel és este imádkoznak, hogy égi világosság töltse el elméjüket és a valóságot szemlélhessék.

3,28–29 *Aszkézis, meditálás, írásmagyarázat és éneklés*
Nappal a szent iratok allegorikus értelmezésével foglalkoznak, és ebben elődeik írásmagyarázói módszerének példáit követik. Emellett himnuszokat szereznek Isten dicséretére.

3,30–33 *A hetedik napi összegyülekezés a közös szent helyen*
A hat napig tartó magános meditálás után a hetedik napon közös összejövetelre gyülekeznek egybe, és ékes rendben foglalnak helyet. Az elöljáró tanítását nagy figyelemmel kísérik. A hetedik napi összegyülekezés helyéül szolgáló hajlék kettős beosztású: a férfiak, illetve nők számára fenntartott teremrészt palánk választja el. Így illik ez, hogy a nők szemérmetessége megmaradhasson, de ugyanakkor jól hallhassák az előadót.

4,34–35 *Önmegtartóztatás és szerénység*
Ez számukra az erények fundamentuma. Csak éjjel táplálkoznak, mert a lelki-szellemi munkához a világosság illik. A buzgóbbak csak háromnaponként esznek valami keveset.

4,36–37 *A hetedik napi táplálék*
A hetedik napot kiváltképpen szentnek tartják. Ekkor felfüggesztik az önsanyargatást, viszont csak kenyeret, sót és vizet fogyasztanak. A kenyeret esetleg izsóppal fűszerezik, mert a jóllakást a lélek és test csapdájának tekintik.

4,38–39 *Ruházatuk*
Ez a lehető legegyszerűbb, mert a szerénységre törekednek. Nyáron egyszerű köntös, télire pedig bőrköpeny.

III. A therapeuták összejövetelei és a lakomák (5,40–47)

5,40–47 *A korabeli lakomák, kicsapongó életvitel*
A therapeuták mértékletes és szerény lakomázásával szemben a pogány világ lakomáin féktelen és vad mulatozás folyik. Ezek a dáridók verekedésekkel is végződnek. Philón megvetéssel beszél az ital rabjairól és megállapítja, hogy az ilyen emberek a család, önmaguk és a szülőföld ellenségeivé lesznek.

6,48–49 *A római lakomázások fényűzése*
Az itáliai fényűzés mintájára szervezett és csak a lakmározásra berendezkedő lakoma divatossá lett az egész birodalomban.

6,50–53 *A pogány lakomákon felszolgáló rabszolgák feladatai*
Formás és kiöltöztetett rabszolgák gondoskodnak a gazda vendégszeretetének megbizonyítása felől; felügyelnek az eledelek minőségére, evésre ösztönöznek és dicsérik a fényűző gazdát.

6,54–56 *A pogányok lakomák pazarló eledel-felhozatala*
A vendégek a sokféle eledel egy részét felhabzsolják, más része pedig összemarcangolva marad ott. Ennél az élvezetnél és prédálásnál még az éhezés is jobb dolog.

7,57–63 *A görög lakomák és a társadalom romlása*
Kalliasz és Agathón lakomája példa értékű. Ezeket neves filozófusok is méltányolták. Abban hasonlítanak a therapeuták lakomáihoz, hogy itt is a magasröptű beszélgetésen volt a hangsúly. A pederaszták megítélése. A mondai koholmányok semmit sem érnek Mózes törvényéhez képest.

IV. A therapeuták lakomái (8,64–68)

8,64 *Bevezetés*
Philón a pogány lakomákkal kívánja szembesíti a therapeuták lakomáit.

8,65 *A lakoma időpontja: a hétszer hetedik nap*
A therapeuták hétszer hetedik napi összejövetele egy igen nagy ünnep előestje.

8,66 *Imádkozás*
Fehér öltözetben jelennek meg, az együttlétet imádsággal kezdik, és ékes rend szerint telepednek le szerény kereveteikre. A férfiakkal együtt étkező nők legtöbbje idős szűz, akik az érintetlenséget önként és a bölcsesség iránti vágyakozásból vállalták.

8,67 *Ülésrend*
A therapeuták a közösségbe való belépés rendjét követve telepednek asztalhoz.

8,68 *A therapeuta nők jelenléte*
A therapeuta nők legtöbbje idős szűz, akik a bölcsességet választották élettársukul.

9,69–72 *A férfiak és nők helye; felszolgálás*
A férfiak jobboldalon, a nők pedig baloldalon foglalnak helyet. Nem törekednek spártai fegyelemre, de kerülik mindazt, ami élvezetekre ingerelne. A felszolgálást nem tekintik rabszolgai munkának. Akik erre a szolgálatra kapnak megbízatást, olyan készséggel végzik munkájukat, mintha csak édes szüleiknek tennének szívességet.

9,73–74 *Italuk és eledelük*
Véres eledeleket és bort nem szolgálnak fel. A kenyér, a só és izsóp mellé forrásvíz jár. Józanul élnek és szolgálnak, úgy ahogy ezt a törvény az ószövetségi papokról is megkövetelte.

10,75–77 *A therapeuták lakomáinak lefolyása*

10,75–77 *A szent iratokból való tanítás*
A jelenlevők nagy figyelemmel követik az elnök előadását. Beszéde nem csillogó, rétori teljesítmény.

10,78–79 *Allegorikus írásmagyarázat*
A szent iratokat allegorikus módon fejtik ki: meglátják a láthatatlan dolgokat a láthatóban. Az előadót megtapsolják.

10,80–83 *A tanítás utáni éneklés. Az eledel feltálalása*
Az elnök előadását himnusz-éneklés, majd pedig a már említett eledel és fűszerek felszolgálása követi. Figyelembe veszik a jeruzsálemi szentélyben álló szent asztalra vonatkozó előírásokat.

11,83–89 *Éjjeli ünneplés. A tanítás utáni éneklés és annak előképe*
A férfiak és nők is előénekest jelölnek ki, majd pedig külön-külön énekelnek és táncolnak. A két fellelkesedett énekkar vegyes kórust alkot, mivel a Vörös tengeren átkelt héberek is együtt énekeltek, miután a férfiaknak Mózes volt az előénekese, a nőké pedig Miriám. A hajnalig tartó ünnep után még frissebbek, mint mikor összegyülekeztek. Amikor pedig felkel a nap, imádsággal zárják az együttlétet, és mindenki a maga megszentelt helyiségébe vonul vissza meditálni.

11,90 *Összefoglalás*
A therapeuták Istennek és teremtett világának szemlélésére szentelték életüket. Noha a világ polgárai, a mennyhez tartoznak, mivel életvitelükkel Istenhez kötődnek. Isten pedig a maga gyermekeinek tekinti őket, és a legnagyobb boldogsággal ajándékozza meg őket.

2. Alexandriai Philón, a hellenista zsidó

Philón, az alexandriai zsidók követe

Alexandriai Philón[24] életéről vajmi keveset tudunk. Születésének és halálának évét is csak hozzávetőlegesen lehet megállapítani.[25] Egyetlen biztos időpont áll rendelkezésünkre: Kr.u. 40-ben Rómába utazott, hogy az alexandriai zsidók követeként az izraeliták elleni atrocitások megfékezése érdekében járjon közbe Caligula császárnál (Gaius Caesar Caligula, Kr.u. 37–41). Caligula alattomosságáról, költekezéseiről, őrjöngő zsarnokságáról és tébolyult elbizakodottságáról volt híres. Ezért a vállalkozás már eleve reménytelennek bizonyult. Philón a *Követség Caiushoz* című írásában[26] ad részletes beszámolót az alexandriai zsidó érdekében tett közbenjárásáról.

Philón követségéről Hieronymus is megemlékezik. Ezt írja Philónról: „Beszélik róla, hogy Caligula császár idejében Rómában is megfordult, ahová mint nemzetének követét küldötték." Ezt pedig megtoldja a következő szóbeli hagyománnyal: „Amikor pedig nem sokkal ezután másodszor is eljött, de ekkor már Claudiushoz, a fővárosban beszélt Péter apostollal,[27] vele barátságot kötött, ugyanúgy Péter tanítványával Márkkal is, akinek Alexandriában levő követőit dicséreteivel halmozta el." Ez után jó néhány művét is felsorolja, többek között a *De vita contemplativa*-t is. A *De vita contemplativa* általa jelzett címe ez: περὶ βίου θεωρητικοῦ ἱκετῶν, és ezt latin nyelven így magyarázza: „…mindazok ugyanis, akik a mennyei dolgokról elmélkednek, mindenképpen Istent imádják;…"[28]

[24] Neve mellé kétféle jelzőt szokás tenni: az *Alexandrinus* arra a városra utal, ahol élt, a *Judaeus* pedig nemzeti hovatartozására. Ugyanis az ókortudomány hatvanegy Philónt tart számon. (Somos Róbert: *Az alexandriai teológia.* CATENA Monográfiák 1. Paulus Hungarus – Kairosz Kiadó, Budapest 2001, 19. Ez után: Somos.)

[25] Alexandria Philón egyesek szerint kb. Kr.e. 20/25–Kr.u. 45 között élt, mások pedig Kr.e. 10 és Kr.u. 60, illetve Kr.e. 20–15 és Kr.u. 45–50 közé teszik földi pályafutását.

[26] *Legatio ad Cajum* (vagy *De legatione ad Gaium*); PHOQS$^{VI.}$ 155–223. Ez a munka az *In Flaccum* (Flakkosz vagy Flaccus ellen) című írással együtt Alexandriai Philón utolsó művei közé tartozik. Jelentőségük abban áll, hogy képet nyújtanak a Caligula császár alatti Alexandria diaszpórazsidóságról.

[27] Lásd még Euszebiosz egyháztörténetét (17,1): „Azt mondják, hogy Philón Claudius alatt beszélt Péterrel, aki akkor az ottlakóknak hirdette az igét." (*Euszebiosz egyháztörténete* 75.)

[28] Lásd Hieronymus *De viris illustribus (A kiválló férfiakról)* című munkájának XI. fejezetét. (*Apostoli atyák.* Ókeresztény írók III. kötet. Szerkesztette Vanyó László. II. kiadás. Szent István Társulat. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest, 1988. 36–37.; illetve: *Antike Berichte über die Essener* 54–55.)

Caligula sorra kivégeztette rokonait, barátait és ellenségeit. Tébolya odáig jutott, hogy ártatlan embereket dobatott cirkuszi vadállatok elé.[29] Előbb csak az úgynevezett félistenekhez hasonlítgatta magát. De nem állt meg ennél. Azt is képzelte magáról, hogy örökéletű lesz, s végül Hermészhez, Apollónhoz és Arészhez hasonló istennek jelentette ki magát,[30] és Jupiterrel, Diannával, mint valami testvéreivel „beszélgetett". Philón ezt úgy értékelte, hogy ez volt Caligula teljes romlottságának csúcspontja.[31]

Caligula külön templomot építtetett a maga tiszteletére és papi rendet állított fel, amelynek soraiba kedvenc lovát, Incitatust is beválasztotta. A császár alattvalói egy darabig talán elnézéssel vagy inkább félelemből tűrték beteges elbizakodottságát. Tébolyának túlkapásai miatt a zsidók is keservesen megszenvedtek. Egyedül ők mertek szembeszállni a császár rendelkezésével, mert erre az egy igaz Istenbe vetett hitük kötelezte őket – írta Philón.[32]

A császári rendeletet természetesen Alexandriában is végre kellett hajtani. A zsidóknak a zsinagógákban kellett volna felállítaniuk a császár képmását, de vonakodtak (Kr.u. 38). Ez jó ürügyül szolgált a város pogány lakóinak arra, hogy megindokolják már régóta lappangó ellenszenvűket és gyűlöletüket a zsidókkal szemben. I. Heródes Agrippa[33] éppen Alexandriában tartózkodott. Apión *(Ἀπίων),* az alexandriai grammatikus és polihisztor, aki ellen később Josephus Flavius a *Contra Apionem* című vitairatot írta, irodalmilag is megalapozta a zsidóellenességet. Ezért az alexandriaiak polgárjoggal ajándékozták meg. Egy Iszidorosz nevű gümnaszion-felügyelő pedig, akiről Philón megvetéssel beszél, heves beszédekkel lázította a görög lakosságot.[34]

---

[29] Caligula (Csizmácska, ugyanis katonai táborban nevelkedett és közkatona-viseletben járt, s a katonák ezt a tréfás nevet adták neki) már ifjú korában sem tudta féken tartani gonosz és vad természetét. Visszataszító külsejét és beteg lelkét elevenen rajzolta meg Suetonius (Gaius Suetonius Tranquillius: *A caesarok élete*. Fordította Kiss Ferencné. Európa Könyvkiadó, Budapest 1994. 191–235.): „Buzgó szemlélője volt a kínvallatásoknak, és kivégzéseknek; vendéghajjal és hosszú ruhában látogatta a lebujokat, bordélyokat, és ellenállhatatlanul vonzotta a színpadi tánc és ének. Ezt Tiberius is szívesen vette, gondolván, hogy talán megszelídül tőle féktelen természete, aminek ez az éles eszű öregember annyira a legmélyére látott, hogy gyakran megmondta: Gaius az ő és mindenki más vesztére él, meg hogy hidrát nevelt az ő római népének s egy Phaetont a földkerekségnek." Uo. 197.

[30] *Legatio ad Gaium* 78, 85, 93–97.

[31] PHOQS$^{VI.}$: (155–233. oldalak) 77–113.

[32] *Legatio ad Gaium* 117–119.

[33] I. Heródes Agrippa (Kr.e. 10–Kr.u. 44), Nagy Heródes unokája, aki Rómában nőtt fel, Gaius császár barátja volt. Gaiustól kapott felhatalmazást 37-ben a negyedes fejedelmi tiszt gyakorlására Batanea, Trakhonitisz és Auranitisz felett; 39-ben megkapja Galilea és Perea területeit, 41-ben pedig Judeát és Szamáriát. (Vö. Somos, 20–21.)

[34] A γυμνάσιον a 16–18 évesek nevelőintézete volt, ahol mindenekelőtt testnevelésben gyakoroltatták őket. Az ἐφηβεῖον-ban (ifjak gyakorlóhelye) a 19–20 éves ifjak részesedtek katonai kiképzésben, irodalmi oktatásban és görög vallási nevelésben, hogy ezáltal polgárjogot nyerhessenek. Kr.e. a II. századtól polgárjoggal nem rendelkező családok sarjai is jelentkezhettek az ἐφηβεῖον-ba.

De a zsidóellenes hangulat nemcsak heves tüntetésekben nyilvánult meg. Philón a *Követség Caiushoz* című munkájában, amely nem csupán az alexandriai zavargásokat írja le, négy „felvonásban" fokozva ecseteli a zsidóellenes megnyilvánulásokat: a zsidók földi javainak felprédálása;[35] bántalmazásuk és némelyek meggyilkolása;[36] a zsidó istentisztelet megszentségtelenítése és a zsinagógák lerombolása;[37] végül pedig a jeruzsálemi templom megszentségtelenítésére tett császári kísérlet.[38]

A felbujtott alexandriai görög lakosság előbb a zsidó üzleteket rohanta le és rabolta ki, megrohamozta a kikötött hajókat, felégette kiszórt rakományaikat és gyújtogatott. Ugyanis alexandriai zsidók jelentős kereskedelmi vállalkozásokat tartottak kézben, s a kikötőnegyedben komoly vetélytársai voltak a görög kereskedőknek.[39] A tömeg betört a zsinagógákba, és erőszakkal állította fel bennük a császár szobrát, végül kifosztotta, felgyújtotta, sőt földig rombolta a zsinagógákat. Ugyanis a város minden kerületében állt egy-egy zsinagóga.[40] Alexandria legnagyobb és leghíresebb zsinagógájába a császár bronzszobrát állították fel.[41] Ez a főzsinagóga a jeruzsálemi templommal vetélkedett méreteiben és szépségében, és valószínűleg a Traianus császár uralkodása alatti (98–117) zsidó lázadások közben pusztult el. Mivel a görögöknek nem volt kezük ügyében egy újonnan készített négyes fogat, s a zsidók istentiszteletének meggyalázásában szinte határtalan buzgalmat tanúsítottak. Nagy sietséggel a gimnáziumból hoztak el egy ódon s rozsdamarta négyes fogatot. Ezen a fogaton eredetileg III. Kleopátra, VII. Ptolemaiosz Eüergetész (vagy Phüszikon) felesége állt, aki férje halála után, Kr.e. 116–101 között uralkodott, s aki a híres VII. Kleopátra dédnagyanyja volt. A lovak szobrai ráadásul még csonkák is voltak: fülük, farkuk, patáik, s egyéb részeik is hiányoztak.[42]

Flaccus visszavonta a zsidók polgárjogát és a zavargóknak szabad prédát engedélyezett. A zsidó lakosságot a város bizonyos körzeteibe kényszerítette. Sokan elhagyták Alexandriát, a lázongók pedig kifosztották otthonaikat. Akik élelmet próbáltak

[35] *Legatio ad Gaium* 120–126.

[36] *Legatio ad Gaium* 127–131.

[37] *Legatio ad Gaium* 132–137. Vö. *In Flaccum* 45–96.

[38] *Legatio ad Gaium* 134. s köv.

[39] Simon Dubnov: *A zsidóság története az ókortól napjainkig.* Az eredeti jiddisből fordította: Dr. Szabolcsi Bence. Kiadja a „Tabor" Budapest és a „Kirjat Széfer" Lugoj Könyvbarátok egyesülete. Budapest (évszám nélkül) 126.

[40] *Legatio ad Gaium* 132.

[41] *Legatio ad Gaium* 134: εἰκόνας γὰρ ἐν ἁπάσαις μὲν ἱδρύοντο Γαΐου, ἐν δὲ τῇ μεγίστῃ καὶ περισημοτάτῃ καὶ ἀνδρίαντα χαλκοῦν ἐποχούμενον τεθρίππῳ. – „Mindenikben felállították Gaiosz képmását, a legnagyobban és leghíresebben pedig egy négyes fogaton kérkedő bronzszobrot."

[42] *Legatio ad Gaium* 135.

vásárolni vagy koldulni, mindenféle meggyaláztatásban részesültek. Némelyeket, akik gyászolni merték meggyilkolt szeretteiket, halálra kínozták.[43]

A császár kultuszának zsinagógákba való bevitelére addig még nem volt példa. Maga Philón is megállapítja a *Követség Caiushoz* című munkájában, hogy még Augusztus császár is (Kr.e. 31–Kr.u. 14) a felől rendelkezett, hogy a zsidók istentisztelete sértetlen maradjon,[44] s ugyanezt biztosította a Kr.u. 14–37 között uralkodó Tiberius is.[45]

A római helytartó, Aulus Avillius Flaccus, aki 32-től vagy 33-tól volt hivatalnok Egyiptomban, nem akadályozta meg a gyűlölet szította zavargásokat. Philón az *In Flaccum* című és mindenekelőtt sorstársai vigasztalása céljából írt munkájában úgy nyilatkozik róla, mint aki leginkább felelős a zsidóellenes hangulat felerősödéséért és zsidók elleni atrocitásokért. Úgy vélekedik, hogy ő volt az a kulcsfontosságú személy, aki rövid idő alatt véget vethetett volna a megindult zavargásoknak. De ő úgy tett, mintha semmit sem látott vagy hallott volna.[46] Így maga is a zsidók ellen fordult, és ezzel a nagyra törő, lelkiismeretlen, s ugyanakkor zsidógyűlölő L. Aelius Seianus követője lett.[47] A zsidók vezetőit nyilvánosan korbácsoltatta meg.

Philón azzal kezdi az *In Flaccum* című munkáját, hogy Flaccus kezdetben kitűnő helytartónak mutatkozott, de rossz tanácsadók befolyása alá került. Ezeket a személyeket kemény és gúnyos jelzőkkel illeti. A köznép kegyét hajhászó *(δημοκοπός)* Dionüsziosz, az elvetemült és „böngészéstől púpos” *(γραμματοκύφων*[48]*)* Lampón, valamint Iszidorosz, a lázongók vezére, ezek a minden lében kanál és nyugtalanságot szító *(φιλοπράγμονες)* egyének arra kényszerítik Flaccust, hogy maga is a zsidók ellen forduljon.[49]

Mivel Flaccus nem tudott úrrá lenni a helyzet felett, s mert közben I. Heródes Agrippa is közbenjárt a császárnál a zsidók érdekében, 39-ben Rómában kellett

[43] *In Flaccum* 53–72.

[44] *Legatio ad Gaium* 143–151.

[45] *Legatio ad Gaium* 159–161.

[46] *Legatio ad Gaium* 132: Τοῦ δὲ ἐπιτρόπου τῆς χώρας, ὃς μόνος ἐδύνατο βουλευθεὶς ὥρᾳ μιᾷ τὴν ὀχλοκρατίαν καθελεῖν, προσποιουμένου ἅ τε ἑώρα μὴ ὁρᾶν καὶ ὧν ἤκουε μὴ ἐπακούειν... – „A tartomány helytartója, ha akarta volna, egyedül s egyetlen óra alatt véget vet a csőcselék uralmának. De úgy tett, mint aki noha látott is hallott is, sem nem lát, sem nem hall…” (Az *ἐπίτροπος τῆς χώρας* az Alexandria és Egyiptom feletti prefektus, illetve legátus vagy prokurátor megbízatását jelzi.)

[47] *In Flaccum* 1.

[48] A *γραματοκύφων* összetett szó *κύφων* tagja nem csak a görbeséget, púposságot fejezi ki, hanem a gonosz, elvetemült embert is.

[49] *In Flaccum* 1–5, 20–24. Philón úgy jellemzi Iszidoroszt, mint aki népszerűséget vadászik a csőcselék között; demagóg és mindenütt zavart szít, valósággal ellensége a rendnek és a békességnek. Alexandriában több egyesület, baráti társaság létezet az akkori polgári társadalom szokásos rendje szerint. Philón többek között azt is lejegyzi Iszidoroszról, hogy minden vagy majdnem minden olyan baráti társaság elnöke volt (*συμποσίαρχος, κλινάρχης;* vö. a PHVC 40. s köv.-vel), ahol semmi hasznos dolog nem történt, csupán lakmározás, tömény, elegyítetlen bor ivása, részegség és féktelenkedés (*In Flaccum* 135–137).

jelentkeznie Caligula előtt, aki Androsz szigetére száműzte, majd pedig kivégeztette.[50] A zsidók fellélegezhettek, de már Flaccus utóda sem tudta lecsillapítani a felbőszített görögöket. Az ellenségeskedés felújult és folytatódtak az atrocitások. Így aztán mindkét fél követséget indított Rómába, hogy maga, a hírhedt Caligula császár legyen döntőbírájuk. A görögök élén Apión állt, a zsidókén pedig maga Philón.

A követség Kr.u. 40 februárjában indult Rómába. Úgy döntöttek, hogy egy rövidebb panaszlevelet adnak át a császárnak, amelyben sérelmeiket és óhajaikat foglalják össze. Ez az irat annak a nagyobb lélegzetvételű memorandumnak volt kivonata, amelyet korábban I. Heródes Agrippa királynak nyújtottak át, hogy ezzel járjon közben a császárnál.[51]

Philón arról számol be *Követség Caiushoz* című munkájában, hogy Agrippa király levelet intézett a császárhoz, amelyben felhívta a figyelmét arra: mit jelent a zsidóknak Jeruzsálem és az ott álló szentély; miképpen viszonyultak a zsidók vallásához a korábbi császárok; végül pedig a rendelet visszavonására sürgeti a császárt.[52]

Az első kihallgatásra 40 májusában került sor a Tiberis folyó jobb partján fekvő téren, amelyet Gaius császár anyjáról neveztek Agrippina Kertjének.[53] A másodikra tárgyalás ősszel zajlott úgy, hogy a császár végül kigúnyolta és cinikus megjegyzés kíséretében bocsátotta el őket anélkül, hogy végső ítéletet mondott volna.[54] Minden jel arra mutatott, hogy a tárgyalások a görögök javára fordulnak.

A császári rendeletet Palesztinában is végre kellett hajtani. Kr.u. 40 nyarán Caligula Jeruzsálembe küldte Petroniust, a Szíriai helytartót (Kr.u. 39–42), aki Tiberius császár idejében (Kr.u. 14–37) Kis-Ázsia helytartója volt.[55] Megparancsolta, hogy szobrot állíttasson neki a jeruzsálemi templomban. Egyben azt is elrendelte, hogy az ellenszegülők egy részét kímélet nélkül végeztesse ki, a többieket pedig adja el rabszolgának. Amikor a gyászos hír a Philón vezette küldöttség tagjainak fülébe jutott, mindannyian tanácstalanokká lettek. Zavar és kétségbeesés vett erőt rajtuk.[56] Petronius három légió és több szíriai segédcsapat élén indult Antiókhiából Júdeába, mivelhogy biztos volt a zsidók ellenállásában.

---

[50] *In Flaccum* 97–191.

[51] *Legatio ad Gaium* 172–183.

[52] Flavius nem tudósít, vagy nem tud erről az Agrippa által megfogalmazott levélről. Vö. *Antiquitates* XVIII. 8,289–301.

[53] *Legatio ad Gaium* 180–183. (Ez a terület ma a Vatikántól D-re esik. Itt állt Gaius és Néró cirkusza is.)

[54] *Legatio ad Gaium* 349–367. Gaius utolsó sértő szavai ezek voltak: „οὐ πονηροὶ μᾶλλον ἢ δυστυχεῖς εἶναί μοι δοκοῦσιν ἄνθρωποι καὶ ἀνόητοι μὴ πιστεύοντες, ὅτι θεοῦ κεκλήρωμαι φύσιν.” „Olyanoknak tűntök számomra, mint akik nem is annyira gonoszak vagytok, mint inkább olyannyira szerencsétlenek és balgatagok, hogy képtelenek vagytok hinni: isteni természetet örököltem.” (368)

[55] *Legatio ad Gaium* 184–206.

[56] *Legatio ad Gaium* 184–206.

A császári rendelet híre rémületet keltett a zsidók között, de tanácstalanok voltak a védekezést illetőleg. Amikor Petronius a Galileai tenger partján fekvő Ptolemaisz városba érkezett, a zsidók feleségestől és gyermekestől járultak a helytartó elé és azért könyörögtek, hogy tartsa tiszteletben ősi szokásaikat és legyen kíméletes irántuk. A könyörgő tömeg állhatatossága megenyhítette Petroniust. Seregét és a császár szobrát Ptolemaiszban hagyta. Átment Tibériasba, magához rendelte a zsidók elöljáróit és ecsetelgetni kezdte nekik a császár fenyegetéseit. Próbálta megértetni velük, hogy hiábavaló mindenféle tiltakozás, mert a birodalom minden városa befogadta a császár szobrait. Ha ellenkeznek, csak magukra zúdítják Caligula bosszúját, mivel ellenállásuk felségsértésnek minősül. Az elöljárók viszont azt próbálták megértetni Petroniusszal, hogy őket a Törvény kötelezi. Nekik még saját Istenükről sem szabad képmásat készíteniük, nemhogy a császár szobrát megtűrniük a templomban. Miután a helytartó továbbra is a császári rendelet visszavonhatatlanságára hivatkozott, a zsidók még azt is felajánlották, hogy hajlandók naponta kétszer áldozatot bemutatni a császárért és a római népért, csak legyen kíméletes hozzájuk. Ha pedig nem, csak kiirtásukkal hajthatja végre a rendeletet.

A tárgyalások több hétig is elhúzódtak. A nép abbahagyta a vetést, s Petronius attól félt, hogy ebből még nagyobb kár származik. Ezért végül a császárral szembeni engedetlenséget választotta. 40 őszén levélben számolt be a júdeai fejleményekről és arra kérlelte a császárt, hogy vonja vissza parancsát. Csapatait pedig kivezérelte Palesztinából.[57]

Caligula halálbüntetéssel fenyegette Petroniust. A császár levele viszont három hónapot késett a tengeri viharok miatt, s meggyilkoltatásának híre huszonhét nappal hamarabb jutott Petroniushoz.[58] Közben az történt, hogy I. Heródes Agrippának sikerült kieszközölnie a parancs visszavonását. Ezt Caligula hamar megbánta, s hatálytalanította az engedményt.[59] A vészjósló fejleményeket a 41. január 20-i meggyilkolása állította le.

A Gaiust követő Claudius császár (41–45) visszaállíttatta az alexandriai zsidók korábbi jogait. Szabadságot biztosított nekik és megengedte, hogy hagyományaik szerint éljenek, de szigorú büntetéseket helyezett kilátásba, amennyiben zavargásokat keltenének. Rendelete így hangzott:

Akarom, hogy a zsidó népet megillető jogok, amelyek Caius megzavarodása miatt figyelmen kívül hagyattak, számukra fenntartassanak, és a saját szokásaikra vonatkozó korábbi jogaik érvényben maradjanak. Egyben mindkét félnek tanácsolom, hogy egymás

[57] *Legatio ad Gaium* 207–260.

[58] Flavius Josephus: *A zsidó háború.* Görögből fordította Révay József. Ötödik kiadás. Gondolat Kiadó 1964. 157–159. (Ez után: *A zsidó háború.*)

[59] *Legatio ad Gaium* 330–338.

iránt a legnagyobb elővigyázatosságot tanúsítsák, hogy miután az én rendeletem kihirdettetik, semmiféle zavargás ne támadjon.[60]

Ilyen eseményeket kellett átélnie Alexandriai Philónnak. Nem csoda tehát, hogy irodalmi munkásságával is a zsidó tradíciók megismertetéséért fáradozott, és hogy ezeket az ősi zsidó hagyományokat törekedett elfogadtatni a hellenista világgal.

Az egyiptomi diaspóra zsidóság szervezete és élete

A Nílus deltájában már a Kr.e. VI. századtól éltek héberek. A mai Asszuán melletti Elephantine szigeten alapítottak telepet, sőt templomot is építettek, amely Kr.e. 411-ig állt. Ekkor egyiptomi papok romboltatták le. Ugyanis 586-ban, amikor Nabukodonozor elpusztította a Jeruzsálemi templomot, a zsidók nagy számban menekültek Egyiptomba, és ezen a felső-egyiptomi s a Nílus forrásaitól nem messze fekvő szigeten telepedtek meg.[61] Ez a telep lett az egyiptomi zsidó diaszpóra magva.

Alexandria alapításakor Nagy Sándor hadvezére, Ptolemaiosz (Kr.e. 305–285) százezer, többnyire hadifogoly zsidót telepített a városba. Ezeket a zsidókat II. Ptolemaiosz Philadelphosz (Kr.e. 285–246) szabadította fel, de nem adott nekik teljes polgárjogot. Az ókori viszonyokhoz képest a város hatalmassá duzzadt. Nemcsak a legfontosabb és leggazdagabb kikötőváros lett, hanem egyben a hellenisztikus világ szellemi központja is.

Alexandria őt kerületéből kettőt zömmel zsidók laktak, s a többiben is voltak szép számmal, amint ezt maga Philón is leírja.[62] A fentebb felvázolt, tragikus fejlemények az I. századi Alexandria lakósságának összetételére is fényt vetnek.

A várost Nagy Sándor alapította 332-ben[63], s ettől kezdve a hellenisztikus világ gazdasági, kereskedelmi és szellemi központjává nőtte ki magát. Ez a felvirágzás nem véletlenszerűen történt, s nem is csak annak köszönhetően, hogy Alexandri fekvése is kedvező előfeltétel volt e fejlődés tekintetében. Már maga az alapító, Nagy Sándor is tervszerű fejlesztést rendelt el, s a városban székelő uralkodók is afelől gondoskodtak, hogy az új birodalmi székhelyen tömörüljön mindaz, ami tőkét jelentett – nem csak gazdasági, hanem szellemi, kulturális téren is. Népesedési politikájuk is erre a célra nézett. Az őslakosság dúsítása végett elsősorban görögöket telepítettek a városba, éspedig minden

[60] [19.285] βούλομαι μηδὲν διὰ τὴν Γαΐου παραφροσύνην τῶν δικαίων τῷ᾽ Ιουδαίων ἔθνει παραπεπτωκέναι, φυλάσσεσθαι δ᾽ αὐτοῖς καὶ τὰ πρότερον δικαιώματα ἐμμένουσι τοῖς ἰδίοις ἔθνεσιν, ἀμφοτέροις τε διακελεύομαι τοῖς μέρεσι πλείστην ποιήσασθαι πρόνοιαν, ὅπως μηδεμία ταραχὴ γένηται μετὰ τὸ προτεθῆναί μου τὸ διάταγμα. *Antiquitates* XIX. 5,2 (http://www.perseus.tufts.edu/. Flavius Josephus *Jewish Antiquities*).

[61] Vö. Jer 40–44.

[62] *In Flaccum* 5.

[63] Lásd a *Magyarázó jegyzetek*ben az *Alexandria* címszót.

görög törzsből, de jelentős számú líbiait, föníciait, egyiptomit és zsidót is. Így valósulhatott meg az a különböző kultúrák közti kölcsönhatás, amely azáltal lett sajátossá, hogy egy viszonylag kicsiny földrajzi területen valósult meg úgy, hogy fennmaradt a görög szellem hegemóniája. Ezáltal lett Alexandria a népek köztársasága, ahol „a sok apróbb-nagyobb patak és folyam a népek szellemi kincsesházának sekélyebb vagy dúsabb forrása egy mederbe ömlött össze”.[64]

Alexandria lakosságának jelentős része zsidó volt. Philón idejében mintegy egymillió zsidó élt Egyiptom területén,[65] akik közül a legtöbben, mintegy ötszázezren Alexandriában[66] laktak. Ebben az időben mintegy nyolc és fél millió ember alkotta Egyiptom lakosságát.[67] Ez a diaszpórai zsidóság állandó kapcsolatban volt a jeruzsálemi templommal és az ott működő elöljárósággal. Ezt, valamint Palesztinába való zarándoklásukat támasztja alá az is, hogy Jeruzsálemben zsinagógát alapítottak (vö. ApCsel 6,9).[68]

Fontos zsidó központ volt még Egyiptomban a Kairótól 30 km-re fekvő Leontopolisz, ahol templom is állt. Ezt a Kr.e. 170 táján Egyiptomba menekülő IV. Onias pap építette kb. Kr.e. 164–162 körül,[69] és a Kr.u. 73-ig állt. A jeruzsálemi szentély tekintélyét sem az elephantinéi, sem pedig a leontopoliszi templom nem kisebbítette, hiszen az a hagyományosan szent helyen állt. Az egyiptomi zsidó papság legitimnek mondhatta magát, s főként emiatt gyakorolhatta az istentiszteleti szertartásokat. Emellett azonban úgy tartotta fenn a kapcsolatot a jeruzsálemi főpapsággal, hogy elismerte annak elsőbbségét. Az

---

[64] Raffay Sándor: *A Hellenizmus és a philonismus kosmogoniája.* Budapest 1900., 16. (Ez után: Raffay.)

[65] Bollók János az *Alexandriai Philón: Mózes élete* c. könyv (Fordította Bollók János. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 1994. Ez után: Bollók: *Mózes élete.*) bevezető tanulmányában ezt írja a 10. oldalon: „Philón szerint az ő korában, *Alexandriában egymillió zsidó élt.* Ha meggondoljuk, hogy Augusztus alatt a Római Impérium területén hozzávetőleges számítások szerint a zsidók összlétszáma négy-, négy és fél millió lehetett, s ennek negyedrésze Alexandriában koncentrálódott…” (Kiemelés tőlem.) Ez az adatközlés elírás vagy pedig téves. Philón az *In Flaccum* című írásában nem Alexandria zsidó lakósságáról beszél, hanem az Egyiptomban élő zsidók számáról: ...μυριάδων ἑκατὸν οἱ *τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὴν χώραν Ἰουδαῖοι κατοικοῦντες* ἀπὸ τοῦ πρὸς Λιβύην καταβαθμοῦ μέχρι τῶν ὁρίων Αἰθιοπίας.. – …egy-millióan zsidók, akik *Alexandriában és környékén laknak* a Líbia felőli lejtőtől Etiópia határáig… (PHOQS$^{VI.}$ 128, 43. Kiemelés tőlem.). A Római birodalomban elő zsidók számáról Kovács Károly ezt írja: „Augusztus halálakor a római birodalomnak kb. 54 millió lakosából – Harnack számítása szerint – kb. 4–4,5 millió, tehát kb. 7% volt a zsidó. Egy másik kutató, Juster 6–7 millióra, újabban pedig Klausner a palesztinai zsidók számát 3, a diaszpórában élőkét pedig ugyancsak 3 millióra, összesen tehát 6 millióra becsüli.” (Hellénizmus, Róma, zsidóság 378.) Illetve kissé odébb még ezt is írja: „Philo egyik adata szerint a zsidók száma Egyiptomban megközelítette az 1 milliót.” (Uo. 378.)

[66] Lásd: Daniel Constantin: *Filon din Alexandria membru de seamă al mişcării eseniene din Egipt.* Studii Teologice, 1975, 603.

[67] Ez a szám megegyezik Josephus tudósításával, aki Egyiptom lakósainak számát hét és félmilliónyira becsüli Alexandriát leszámítva (*De bello* II, 16,385; vö. *In Flaccum* 43).

[68] „Megjelentek azonban néhányan a szabadosok, a ciréneiek és az alexandriaiak zsinagógájából, valamint néhányan a ciliciaiak és az ázsiaiak közül, és vitatkoztak Istvánnal…” (A Magyar Bibliatanács, Budapest 1975.)

[69] Raffay szerint Kr.e. 149-ben. (Raffay, 20.)

egyiptomi diaszpórában élő zsidók pedig sohasem szakadtak el a jeruzsálemi templomtól, mindig is támogatták, így hát a későbbi leontopoliszi templom nem okozott szakadást.[70]

Julius Caesar óta a diaszpórában élő zsidók is religio receptaként gyakorolhatták vallásukat, Róma pedig megelégedett azzal, hogy a jeruzsálemi templomban a császárért is mutattak be áldozatot. A birodalom területén zsinagógákat alapíthattak, felzarándokolhattak Jeruzsálembe és megküldhették a templom fenntartására szánt adományaikat, a két drachmát.

Az alexandriai zsidók társadalmi helyzetét külön jogszabályok rendezték. Nem kaptak római polgárjogot, de nagyjából a polgárokkal azonos elbánásban részesültek.[71] Szabadon szervezkedhettek és tagolódhattak zsinagógai közösségekbe (*συναγωγή;* arámul: בית כנסת, כנסת), melyeknek felügyeletét a zsinagógafő (*ἀρχισυναγωγός,* ראש הכנסת) gyakorolta,[72] a vezetést pedig a vének tanácsa *(γερουσία* vagy *πρεσβύτεροι, πρεσβυτέριον)* látta el. A zsinagóga feje vezette az istentiszteleteket és felügyelt a rendre. Itt saját hagyományaik szerint folyhatott az istentiszteleti élet, az igazgatás, a nevelés és még a bíráskodás is.

A zsinagógák mellett működő iskolákban a zsinagógai szolga, a *khazzán* foglalkozott az ifjakkal, a nagyobb gyülekezetek pedig külön tanítókat, írástudókat (ספרים) alkalmaztak az alsó (בית הספר) és a magasabb (בית המדרש) tagozatokon. Az alsóbb tagozaton olvasást tanítottak és elemi hitismereteket adtak át az ifjaknak. A magasabb tagozaton pedig Írás-tudománnyal foglalkoztak, tehát a Tórát, a Prófétákat és az Iratokat tanították, megértésüket gyakoroltatták, a megértett üzenetet pedig a mindennapi élethelyzetre alkalmazták (דרש). Mivel Alexandriában több zsinagóga is létezett, gyülekezeteiket egy, közös szervezet fogta össze és ez autonóm *politeümát (πολιτεύμα),* azaz polgári közösséget és területet is jelentett. Ennek élén az *ethnarkhosz (ἔθνάρχης),* azaz ethnarkha állt, aki a közügyekért volt felelős.[73] A zsinagógai szervezet gondoskodott a

[70] Érdekesen vélekedik erről Raffay, amikor Stade-re hivatkozva (*Geschichte des Volkes Izrael.* 1888. II. 345) ezt írja: „Mikor VI. Ptolomeus Philometor alatt a leontopolisi Onias-templom 149-ben felépül, [az alexandriai zsidók] nem látták ezzel az egy igaz Isten egyetlen lakóhelyének, a jeruzsálemi templomnak a méltóságát kisebbítve, mert a kettőt már bizonyosan a platonismus kettős világának elmélete alapján a valóság és a látszat, az igazi lét és a visszfény viszonyában gondolták. Ez a gondolatvilág többé már nem a héber nemzeti theologia gondolatvilága, ez egy új s az alexandriai zsidóságra nézve igen jelentős philosofiai vallásbölcselet hajnalhasadása." Raffay, 20.

[71] Vö. Karner Károly: *A hellenisztikus zsidóság pusztulása.* Pécsett 1933, 5.

[72] Galileában a zsinagógai elöljáróság egybekapcsolódott a főhivatalnoki tisztséggel. Arkhónoknak *(ἄρχων)* nevezték őket. Ilyen volt, például, a kapernaumi Jairus (Jáir) is (Mt 9,18: főember; Mk 5,22: a zsinagógafők egyike; Lk 8,41: a zsinagóga feje). Ugyanis a kormányhivatalnoki és zsinagógai elöljáróság tisztsége azonos volt. Lásd még Lk 8,49; 13,14; ApCsel 13,15; 18,8.17.

[73] [14.117]ι ...καθίσταται δὲ καὶ ἐθνάρχης αὐτῶν, ὅς διοικεῖ τε τὸ ἔθνος καὶ διαιτᾷ κρίσεις καὶ συμβολαίων ἐπιμελεῖται καὶ προσταγμάτων, ὡς ἂν πολιτείας ἄρχων αὐτοτελοῦς. – „Maguk közül ethnarkhát neveznek ki, aki úgy igazgatja is a népet s dönt választott bíróként a peres ügyekben, továbbá úgy gondoskodik szerződések és rendeletek (betartása) felől, mintha egy független polgári közösség elöljárója volna." *Antiquitates* XIV. 7,2, ahol Flavius Sztrabónt idézi.

temetkezési helyek felől és igen jól megszervezett, olajozottan működő és széleskörű diakonális-szociális szolgálatot végzett.

Az Egyiptomban élő vidéki zsidók főleg mezőgazdasággal foglalkoztak. Akárcsak Palesztinában, itt is voltak napszámosok, munkások, szabad parasztok, bérlők és földbirtokosok.[74] Egyesek kiszolgált katonákként jutottak földhöz. Alexandriában viszont sokan gyakoroltak valamilyen ipart. Voltak itt ötvösök, kovácsok és fegyverkovácsok, takácsok, és nem hiányoztak a kereskedők, vállalkozók, adószedők és pénzváltók. A rabszolgák száma nem lehetett magas. A jól megszervezett és összetartó zsidó közösségek arról is gondoskodtak, hogy kiváltsák rabszolgasorsra jutott hittestvéreiket. Az ilyen jellegű jótékonyság mögött viszont nem csak a saját nemzetbelit felkaroló szolidaritás vagy hittestvér iránti felelősség volt, hanem az izraeliták szabadságának teológiai felfogása is: Ábrahám leszármazottai szabadok, és szabadoknak kell lenniük társadalmilag is.[75]

Általában elmondható, hogy az alexandriai zsidók jó, némelyek pedig igen jó módban éltek, s talán ez is hozzájárult az előbb már említett zsidóellenes hangulat kirobbanásához.

---

[74] Palesztinában a szabad parasztok saját birtokainkon gazdálkodtak és kezük munkájából éltek. A termés nagy részét maguknak tartották meg, s a fölösleget vagy eladták, vagy pedig elcserélték. Készleteket azonban nem igen gyűjthettek. Ha az esztendő aszályos volt, vagy a család valami oknál fogva elvesztette örökségét, napszámossá vált (vö. a szőlőbe felfogadott napszámosok példázatával, Mt 20,1–16) vagy béressé, vagy pedig valamely nagybirtokos rabszolgájává (vö. az adós szolga példázatával, Mt 18,23–35). A munkások rendszerint hat évnél rövidebb időre szegődtek el, s a földbirtokoshoz való viszonyulásuk nagyjából a római területeken ismert kliens – patrónus viszonyhoz hasonlított. Míg a napszámos bárminemű munkát elvállalt, addig a munkás (פֹּעֵל) szakképzettnek számított, és csak bizonyos munkára vállalkozott. Ha a munkaadó és a munkás hosszabb időre egyezett meg, akkor a megállapodást írásban is rögzítették. Ilyenkor a szerződést még kétoldali bánatpénz kikötésével is megerősítették. A munkavállalók olykor segédmunkásokat is alkalmaztak. Ezeknek napi tíz órát kellett dolgozniuk, s órabérük átlagban egy görög drachmának felelt meg, tehát napjában 10 drachmát kereshettek (vö. a szőlőbe felfogadott napszámosok példázatával, Mt 20,2). Ha valakinek csak kicsiny birtoka volt és az elsőszülött megkapta a törvény által előírt kettős részt, az is megtörtént, hogy egy-két fiúgyermeknek majdnem mindig béresül kellett elszegődnie. Aki munkanélküli maradt, és ez nem volt ritka, útonálló lett (vö. a királyi menyegző példázatával, Mt 22,1–14) vagy koldult (vö. Lázár példázatával, Lk 16,19–31) vagy pedig rablóvá lett. A vállalkozók 25–50%-ig menő részesedés fejében végeztek el munkálatokat részben személyesen, részben alkalmazottak igénybevételével. Voltak bérlők is, akik a birtokosoktól vetőmagot, állatállományt és szerszámot is kaptak, s ennek fejében bizonyos részesedésért művelték a földet. Ezt a gonosz szőlőmunkások példázata is tükrözi (Mt 21,33–38), s ráadásul azt is megörökíti, hogy a bérlők és tulajdonosok között napirenden voltak a civakodások. Mellettük haszonbérlők is léteztek, akik meghatározott bér (pénzösszeg vagy termény) fejében a teljes termés birtokába jutottak.

[75] Izrael fiainak szabadsága mindenekelőtt az ábrahámi származáson nyugszik és csak azután szociális és politikai vonatkozású (vö. Jn 8,33 s köv.-vel, illetve Mt 3,9-cel). Rabbi Akibá, a Bar Kokhba féle felkelés egyik szellemi vezetője és vértanúja szerint még azok a zsidók is, akik elveszítették vagyonukat és legszegényebbek, szabadok Izraelben; ugyanis Ábrahám, Izsák és Jákob fiai és királyi származásúak. Hasonlóképpen vélekedett Simeon ben Gamáliel is. Ez a szabadság, másodsorban, az egyiptomi szolgaságból való kiszabadulásra épül. Így Istentől, az egyedüli Úrtól kapott ajándék, amint azt az első parancsolat is kimondja. Ez a szabadságteológia, tehát, Isten királyi uralmából következett.

Philón, a hellenista

Az Egyiptomban élő diaszpórazsidóság elkerülhetetlenül került szembe a hellenizálódás folyamatával. A nagy többség igyekezett vallását megtartani, állandó kapcsolatban lenni Jeruzsálemmel és a palesztinai zsidósággal. De mert nyelvileg mégiscsak elszigetelődött, elfelejtette anyanyelvét és a göröggel cserélte fel azt. Miután már a zsinagógai istentiszteleten is a görög nyelvet kényszeredtek használni, feltétlenül szükségessé vált a Tóra, a Próféták és az Iratok lefordítása. Így született meg a Kr.e. III. század első felétől kezdve a Septuaginta, a hellenizált zsidóság legjelentősebb alkotása, valamint az a görög nyelvű zsidó irodalom, amely a hellén világban élő zsidók lelki épülését és megerősítését szolgálta. Ez utóbbi azonban igazolni is kívánta a zsidó vallás és gondolkozás régiségét és értékeit. Mert igaz ugyan, hogy a hellén szellem minden területre beáramlott, Izrael népe azonban a diaszpórában sem adta fel ószövetségre épülő egyistenhitét, s ezt úgy állította a hellén kultúra mellé, mint ami azzal nem is pusztán egyenrangú, hanem még magasabb rendű is. Így valójában azt történt, hogy a hellenista zsidó arra használta a görög filozófia eredményeit, hogy azokkal is a maga sajátos hitét és felfogását támassza alá és népszerűsítse. Vagyis gondos munkával illesztette bele a görög bölcseletet az ószövetségi egyistenhitbe. Ennek pedig az volt a gyakorlati következménye, hogy a zsidóság képes volt megőrizni a maga vallását még a reá oly nagy hatást gyakorló görög gondolkodással szemben is. Azt viszont látni kell, hogy a hellenista szellemhez való viszonyulás más és más volt a palesztinai, illetve az alexandriai zsidók körében.[76] Ugyanis Alexandria lesz az a hely, ahol a zsidóság először lép az egyetemes művelődés körébe.[77]

A Septuaginta és a görög nyelvű zsidó irodalom olyan nyitás volt ez az akkori világ felé, amely szükségszerűen hozta magával a missziói célzatot. A görögre lefordított Ószövetség mindenekelőtt az Egyiptomban élő zsidók istentiszteleti igényeit volt hivatott kielégíteni. De mert Isten ószövetségi kijelentése most már a görög világnyelven szólalt meg, még hangsúlyozottabban jutott kifejezésre Isten egyetemes igénye. Így a Septuaginta a misszió könyvévé lett.

Van olyan felfogás, mely szerint a Septuaginta nem csupán az alexandriai könyvtár gyarapításának céljából készült, nem is csak azért, mert az Ószövetség görög fordításának használata nélkülözhetetlenné vált a héberül már nem beszélő diaszpóra-zsidóság körében, hanem főleg azért, hogy ez is bizonysága legyen a zsidó gondolkozás tekintélyének, s akik

[76] Raffay, 5, 7.

[77] Uo. 17.

a görög bölcseleten nőttek fel, felfedezhessék: az Ószövetség már korábban megfogalmazta a görög filozófia értékeit.[78]

Valószínű, hogy fenti okok egyaránt közrejátszódhattak. Hogy az utóbbi ok mennyire lényeges volt, ezt a therapeutákról írt könyv is tanúsítja ott, amikor Philón például így szól: „Elhallgatom a mondai koholmányokat és a kéttestűeket, akik valami egyesítő erők folytán nőttek össze egymással még az őskezdetben, s azt is, hogy miként váltak részeikre ismét, miután megszűnt az őket összetartó összhang. Mindezek könnyen tévedésbe ejthetnek. De képzeletszülte dolgok, amelyek az újdonság erejével csábítóan hathatnak a fülekre. Mózes tanítványai viszont már régóta, zsenge ifjúkortól megtanulták, hogy csak az igazság után sóvárogjanak. Az ilyen koholmányokat tehát semmibe veszik, s az ilyesmik nem vezetik félre őket." (63. §)

A *De legum allegoriarum* I,108-ban ez olvasható az 1Móz 2,15-höz[79] fűzött magyarázatnál, ahol Philón a testi és lelki halál felett elmélkedik: „Mert helyesen jelenti ki Hérakleitosz is, aki eszerint Mózes nyomdokain jár: »Megéljük amazok halálát, elenyészik bennünk az ő életük«"…[80]

A *Quis rerum divinarum heres sit* 213–214-ben is hasonló törekvést lehet felfedezni. Az 1Móz 15,10[81] magyarázatánál Philón szintén Hérakleitoszra hivatkozik, és kijelenti, hogy az ellentétek harmóniájáról szóló tantétele Mózestől ered. Íme Philón szavai: „Vajon nem ez-é az, amit – miként a hellének egymás között mondják – a nagy és magasztalt Hérakleitosz saját magának tulajdonított, mint ami filozófiájának summája, s amivel úgy dicsekedett, mint valami új keletű felfedezéssel? Tudniillik Mózesnek régebbi felfedezése, hogy az ellentétek egy és ugyanazon dologból erednek, amint ez világosan ki is tűnik."[82]

Vagyis Philón, miközben a Tórát abszolút tekintélynek tartotta, allegorikus írásmagyarázatával azt igyekezett bizonyítani, hogy a szent iratok nem csak az isteni igazságok megbízható tárháza, hanem egyben a filozófiáé is, és ezek műveltséget is nyújtanak. Minden részletük erkölcsi és szellemi útmutatást üzen, éspedig a kortárs görög filozófiák tanításával

[78] Raffay, 18.

[79] De a jó és gonosz tudásának fájáról, arról ne egyél; mert amely napon ejéndel arról, bizony meghalsz.

[80] εὖ καὶ ὁ ῾Ηράκλειτος κατὰ τοῦτο Μωυσέως ἀκολουθήσας τῷ δόγματι, φησὶ γάρ· „Ζῶμεν τὸν ἐκείνων θάνατον, τεθνήκαμεν ἐκείνων βίον" ...

[81] „Elhozá azért [Ábrahám] mindezeket, és kétfelé hasítá azokat, és mindeniknek fele részét a másik fele rész átellenébe helyezteté; de a madarakat nem hasította vala kétfelé."

[82] ἓν γὰρ τὸ ἐξ ἀμφοῖν τῶν ἐνατίων, οὗ τμηθέντος γνώριμα τὰ ἐναντία. οὐ τοῦτ᾽ ἐστίν, ὅ φασιν ῞Ελληνες τὸν μέγαν καὶ ἀοίδιμον παρ᾽ αὐτοῖς ῾Ηράκλειτος κεφάλαιον τῆς αὐτοῦ προστησάμενον φιλοσοφίας αὐχεῖν ὡς ἐφ᾽ εὑρέσει καινῇ· παλαιὸν γὰρ εὕρεμα Μωυσέως ἐστὶ τὸ ἐκ τοῦ αὐτοῦ τὰ ἐναντία τμημάτων λόγον ἔχοντα ἀποτελεῖσθαι, κανάπερ ἐναργῶς ἐδείχθη. Lásd még a *De aeternitate mundi* című munkáját, ahol Hérakleitoszon kívül Arisztotelészre, némely pitagoreusra, Démokritoszra, epikureusokra, Platónra, Hesziodoszra (7–19) és sztoikusokra (45–51 stb.), valamint más filozófusokra is hivatkozik.

összhangban. A pátriárkákat, például, nem csak vallásos és erkölcsös személyiségeknek mutatja be, hanem úgy is, mint akik a maguk korában filozófusok, bölcs moralisták voltak. Így lesz nála Mózes nem csak törvényadó és nagytekintélyű tanító, hanem egyben a platonista filozófia előfutára,[83] aki azért küldetik, hogy ne árnyképekre mutasson, hanem újra felfedje a dolgok eredeti természetét.[84] Bésaléel csupán arra kapott bölcsességet, értelmet és tudományt, hogy elkészítse a szent eszközöket, amelyek a valódiak másai, árnyképei (2Móz 31). „Mózes viszont arra rendeltetett, hogy ne árnyképeket mintázzon, hanem hogy maguknak a dolgoknak eredeti természetét ábrázolja."[85]

Tehát a görögül beszélő zsidó most már a saját helyzetére alkalmazva hallhatta és olvashatta Isten igéit a LXX révén. A görögre fordított Ószövetség szinte az újszerűség erejével hathatott. A Törvény, a Próféták és az Iratok nemcsak azt a vigasztalást nyújtották, amelyre a diaszpórában élőnek olyan nagy szüksége volt. A Palesztinától távol élő zsidóság azt is felfedezte benne, hogy szétszórtsága nem ítélet, hanem küldetés. Így az alexandriai zsidóság különös jelentőséget nyer azáltal, hogy közvetítővé lesz a hellén világ és a zsidóság között. Eközben nem adja fel ősi hitét, de azt a görög filozófia segítségével magyarázza a hellén világnak, és ezzel az ószövetségi tanítást a filozófia tudományának szintjére emeli.[86]

A diaszpórai létnek és nyitásnak azonban veszélyei is voltak. A görög világ felé nyitó zsidóság nem kerülhette el a szinkretizmus és a hellén filozófia kísértéseit, nem tudott független maradni a platóni és a sztoikus gondolkozásmódtól, s e hatások alól az elgörögösödött zsidóság leginkább kiemelkedő alakja, Alexandriai Philón sem tudta kivonni magát. Jól tükrözik ezt az Ószövetségre alapozott, valamint tisztán filozófiai munkái. A *Quod Deus sit immutabilis* című munkája, például 1Móz 6,6[87] magyarázataként azt fejti ki, hogy noha ebből az igehelyből mintha az sejlene, hogy Isten változó volna,[88] ő mégsem másíthatja meg elhatározásait. Ő itt a LXX „óvatosan" fordító szövegét tarthatta szeme előtt, amely így hangzik: καὶ *ἐνεθυμήθη* ὁ θεὸς ὅτι ἐποίησεν τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ *διενοήθη* – és Isten *elgondolkozott* afelett, hogy embert teremtett a földre, és *elgondolkodott*. Platóni hatásra úgy látja Istent, mint aki „mozdulatlan, örökkön dicsőségének trónján ül, akaratát különböző cselekvők (Szava, Bölcsessége, Törvénye stb.) vagy teremtett alattvalói, az

[83] Christopher Stead: *Filozófia a keresztyén ókorban.* 68–69.

[84] *De plantatione* 26–27.

[85] Μωυσῆς δὲ οὐ σκιὰς ἀλλὰ τὰς ἀρχετύπους φύσεις αὐτὰς τῶν πραγμάτων ἔλαχεν ἀνατυποῦν.

[86] Raffay, 20.

[87] Megbáná azért az Úr, hogy teremtette az embert a földön, és bánkódék az ő szívében.

[88] Vö.: „Az egyetlen pedig, aki se nem mozgó, sem mozgásba nem hozható, az a tekintélyes Fejedelem és Úr, akinek képmása méltán lehet a hetes szám. Ebben a vonatkozásban Philolaosz is az én nézetem mellett tanúskodik. »Ugyanis, mint mondják, létezik egy mindenek feletti úr és fejedelem, egy örökké létező, szilárdan állandó, mozdulatlan isten, aki csupán önmagával azonos, s minden mástól különbözik.«"

angyalok segítségével hajtja végre", és „kárhoztatja Isten bármilyen emberi formában történő elképzelését (*Plant* 35; vö. *Opif* 69; *Leg. All.* 1,36; *Sacr* 95 stb.)."[89] Ez pedig nem csak színtelenné, hanem statikussá, mozdulatlan képpé teszi az Ószövetség által kijelentett Istent, aki csupa élet, aki – más analógia hiányában – emberien élő: járkál, kertet ültet, érez, szimatol és még sok más ezekhez hasonló emberi cselekvést végez.

Philón családja

Philón előkelő alexandriai, római polgárjoggal rendelkező családból származott, amely rokonságban állt Nagy Heródessel. A két család között élénk volt kereskedelmi kapcsolat.[90] Héber neve, ha egyáltalán kapott héber nevet, *Jedidjá* lehetett.[91]

Hieronymus ezt írja róla a *De viris illustribus* című munkájában: „A zsidó Philón származását tekintve alexandriai, papi nemzetségből született; azért soroljuk őt is az egyházi írók közé, mivel ő írt először a Márk evangélista által alapított alexandriai egyházról."[92] Ő „az ókor legkomplikáltabb és a legkülönfélébb behatásoknak kitett személyisége."[93]

Philón görög nevelésben részesült, akárcsak bátyja, *Alexandrosz Lüszimakhosz,* a diszpóra egyik tisztviselője, s ez is aláhúzza azt, hogy tehetős család sarjai voltak. Így hát, akárcsak korának előkelő görög ifjai, ő is grammatikát, matematikát, zenét és retorikát tanult. Jól ismerte a görög klasszikus költészetet és prózát, amint ezt művei is tükrözik, és igen járatos volt a filozófiában.[94]

Önmagáról igen-igen ritkán és keveset ír. Például, csupán mellesleg jegyzi meg, hogy az ősi hagyományt követve egyszer ő is elzarándokolt Jeruzsálembe, hogy ott áldozatot mutasson be és imádkozzék.[95] Viszont úgy tűnik, hogy nem igen ismerte a jeruzsálemi templom korabeli

[89] Christopher Stead: *Filozófia a keresztyén ókorban.* 116.

[90] Daniel Constantin: *Filon din Alexandria membru de seamă al mişcării eseniene din Egipt.* Studii Teologice, 1975, 603.

[91] *Brockhaus Enzyklopädie.* Neunzehnte, völlig neu bearbeitete Auflage. F. A. Brockhaus Mannheim 1992. Más véleményt képvisel Babits Antal (*Miért nem említik Alexandriai Philón nevét a rabbinikus irodalomban?* Évkönyv. 1985–1991. Szerkeszti Schweitzer József. Az Országos Rabbiképző Intézet kiadványa. Budapest 1991. 296–299.), aki ugyan megemlíti, hogy Philón az újabb kori lexikonok szerint „…Jedidja és Habiba néven is ismeretes" (az arám *habib, habiba* a görög φίλος, ἀγαπητός megfelelője), de ezek igen kései hebraizáló rekonstrukciók. Ugyanis Philónt Flavius *Antiquitates* XVIII. 8,1 kivételével egyetlen ősi zsidó forrás nem említi. Nevét Azariah dei Rossi zsidó író hebraizálta elsőnek, éspedig a középkorban.

[92] *Apostoli atyák.* Ókeresztény írók III. kötet. 36.

[93] Karner Károly: *A hellenisztikus zsidóság pusztulása.* Pécsett 1933, 18–19.

[94] Uo. 10.

[95] PHWD[I.] *Einleitung* 4.

rítusait.[96] Úgy tűnik tehát, hogy Philón eleinte a tanulásra és *elmélkedésre* szentelte életét, s csak később kapcsolódott be az alexandriai zsidó közösség életébe.[97]

Alexandrosz Lüszimakhosz

Testvérét *Alexandrosz Lüszimakhosz*nak hívták. Ő *alabarkhész*, vagyis fővámbérlő volt Alexandriában. Flavius úgy nyilatkozik róla, hogy „jellem és vagyon dolgában különb volt a város valamennyi lakosánál, jámborságban pedig jóval felülmúlta fiát, Alexandert, mert ez hűtlen lett az ősi szokásokhoz és intézményekhez."[98]

Hogy ez az Alexandrosz Lüszimakhosz fővámbérlő mennyire gazdag lehetett, szintén Flaviustól tudhatjuk meg. Ugyanis megemlíti, hogy I. Heródes Agrippa negyedes fejedelem 200 000 sestertiust kért kölcsön tőle.[99] Ugyancsak ő volt az, aki a jeruzsálemi templom kilenc kapuját arannyal, illetve ezüsttel vonatta be.[100] Baráti viszonyban volt Claudius császárral, aki visszaadta szabadságát, miután Caligula börtönbe vetette őt. Ő rendezte Claudius császár anyjának, Antoniának pénzügyeit.[101]

Marcus Julius Alexandrosz és Tiberius Julius Alexandrosz

Philón egyik unokaöccse, *Marcus Julius Alexandrosz* (vagy Alexander) Berenikének, Agrippa leányának férje volt.[102] Másik unokaöccse pedig, mint fennebb már láttuk, a renegát *Tiberius Julius Alexandrosz* (vagy szintén Alexander), aki a rómaiak szolgálatába állt, és nagy karriert futott be. Ő volt C. Cuspius Fadus (Kr.u. 44–46) utóda a júdeai procuratori széken 46 és 48 között. Kb. 66–70 között pedig egyiptomi helytartóként működött Nero császár (54–68) megbízatásából. Helytartói uralma alatt éleződött ki újból a görögök és zsidók közötti viszály Alexandriában.

A hatóság azzal próbálta csillapítani a görögök és zsidók között fellobbanó viszályt, hogy állandó büntetéseket rótt ki. Ez viszont nem sok eredménnyel járt. Miután egy alkalommal a görögök három zsidót azzal a dühödt szándékkal ejtettek foglyul, hogy majd elevenen égetik meg őket, felháborodott honfitársaik bosszúra indultak.

---

[96] Christopher Stead: *Filozófia a keresztyén ókorban.* 68.

[97] Lásd: *Jeromos Bibliakommentár III. Biblikus tanulmányok.* Főszerkesztő: dr. Thorday Attila. Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat. Budapest, 2003. 67:124.

[98] Josephus Flavius: *A zsidók története*. XI–XX. könyv. Fordította Dr. Révay József. Negyedik kiadás. Talentum Kiadó, Borsód. 567., (XX. 5,2). (Ez után: Révay: *A zsidók története.*)

[99] *A zsidók története* 466, (XVII. 6,3).

[100] ...τοῦτον δὲ ταῖς ἐννέα πύλαις ἐπέχεεν ὁ Τιβερίου πατὴρ Ἀλέξανδρος. Flavius: *De bello,* V. 5,3.

[101] *A zsidók története* 541, (XIX. 5,1).

[102] Uo.

Tiberius Alexandrosz, aki a római impérium szolgálatában állt, a görögök pártján volt, s alig-alig tudta megfékezni a felbőszült zsidókat. Előbb csak figyelmeztette őket, hogy csillapodjanak le, de a tömeg kinevette, és szidalmazni kezdte. Erre két római légiót vezényelt ellenük, s emellett a Líbiából éppen visszatérő 5000 katonának azt parancsolta, hogy támadjanak a zsidók ellen. Sőt szabad fosztogatást és gyújtogatást is engedélyezett nekik. A katonák válogatás nélkül kaszaboltak le gyermeket és öreget.[103]

Tiberius Julius Alexandrosz 66–70 között Titus barátjaként és hadseregparancsnokaként vett részt a zsidó háború elfojtásában és Jeruzsálem ostrománál, ahol az alexandriai hadseregből 2000 főnyi válogatott harcost is bevetettek.[104]

A kutatók úgy vélekednek, hogy Philón kapcsolatot tarthatott fenn ezzel az unokaöccsével. Két tisztán filozófiai munkájára úgy hajlanak tekinteni, mint amelyek éppen a hitehagyott Tiberiusz Alexandrosszal folytatott vitájának iratai.[105] Az egyik az eredetileg dialógus formában megírt *De providentia* című munka két könyve. A dialógusforma csak a második könyvben maradt fenn.[106] A második pedig az *De animalibus,* amelyben a párbeszéd arról folyik, hogy vajon van-e értelmük az állatoknak.

Philón, a filozófus

Amikor Josephus Flavius a Gaius Caligulához forduló alexandriaiak küldöttségéről ír, így nyilatkozik Philónról: „Philón, a zsidók küldöttségének elöljárója minden tekintetben a legtekintélyesebb férfi volt: úgy is, mint aki az alabarkha Alexandrosz testvére, s úgy is, mint aki a filozófia terén sem tapasztalatlan, és nem is az a valaki, aki teret enged a vádaknak."[107] A rövid jellemzés tehát hármas indoklást ad Philón tekintélyességére: egyrészt módos, másrészt pedig jártas a filozófiában, azaz művelt; és ezek mellett még erélyes vitapartner is. Flaviusnak ezek a megállapításai teljesen összecsengenek azokkal, amik Philón *Követség Caiushoz* című munkája is érzékeltet. Viszont sem itt, sem pedig ott nem derül ki, hogy milyen hivatali tisztet tölthetett be Alexandriában, s ha volt hivatalos megbízatása, mennyi ideig viselte azt.

---

[103] Flavius: *A zsidó háború* II. 18.

[104] Uo. V. 1. és VI. 4.

[105] *What Do We Know About Philo, his Authorship, and his Addressees?*A tentative essay by Torrey Seland. http://www.hivolda.no/asf/kkf/philobio.html.

[106] Az első könyv eredeti dialógusformájáról árulkodik a kezdő fejezet 2–4 §-a. A művet átdolgozó személy nem csak a párbeszéd formáját mellőzte, hanem betoldásokat is közbefűzött. PHWD$^{VII.}$ 267. Ez a munka Alexandrosz köszöntésével kezdődik (1.), majd közvetlenül ez után az unokaöcs gondviselés felőli kételyeit fedi fel (2–11.).

[107] Φίλων ὁ προεστὼς τῶν Ἰουδαίων τῆς πρεσβείας, ἀνὴρ τὰ πάντα ἔνδοξος Ἀλεξάνδρου τε τοῦ ἀλαβάρχου ἀδελφὸς ὢν καὶ φιλοσοφίας οὐκ ἄπειρος, οἷός τε ἦν ἐπ᾽ ἀπολογίᾳ χωρεῖν τῶν κατηγορημένων. *Antiquitates* XVIII. 8,259.

Ha a *De specialibus legibus* III.[108] című munkájának első §-aira alapozunk, mint olyanokra, amelyek életrajzi vonatkozásúak, akkor talán leszögezhetjük, hogy fiatal korát a filozófia tanulmányozásának szentelte, s csak később és kényszeredve lépett a politika színterére. Íme miként nyilatkozik erről:

[1.] *Volt egy olyan időszak, amikor filozófiával, valamint a világ és a benne levő dolgok feletti szemlélődéssel foglalkoztam,*[109] *s a pompás, annyira óhajtott és valóban boldogító lélek*[110] *szerzett gyönyörűséget nekem. Az örök isteni gondolatok*[111] *és tanok társaságában éltem,*[112] *s az volt minden örömöm, hogy telhetetlenül vágyakoztam utánuk és soha sem tudtam betelni velük. Jelentéktelen vagy közönséges dolgokkal mit sem törődtem. Dicsőségnek vagy gazdagságnak avagy a test érzéki élvezeteinek ingoványaiba sem merültem;*[113] *hanem úgy*

---

[108] Ez a mű Philón törvénymagyarázatának *(ΦΙΛΩΝΟΣ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝ ΜΕΡΕΙ ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΩΝ)* egyik része.

[109] Vö. még: *De congressu eruditionis gratia* 17.

[110] *…valóban boldogító lélek –* μακάριον ὄντως νοῦν. A νοῦς-on a sztoikus *világlélek* értendő: νοῦς τῶν ὅλων *– a világmindenség lelke.*

[111] *…örök isteni gondolatok –* θείοις ἀεὶ λόγοις. Philónnál a λόγοι θεῖοι *(isteni gondolatok, igék)* a mindenséget létrehozó és alakító világléleknek, a mindenség lelkének erőmegnyilvánulásai *(*δυνάμεις*)*, közegei, és Isten mindenhatóságának, valamint mindenütt jelenvalóságának bizonyítékai. Isten ezek által fejt ki hatást a világra. Vö. εἷς ὢν ὁ θεὸς ἀμυθήτους περὶ αὑτὸν ἔχει δυνάμεις ἀρωγοὺς καὶ σωτηρίους τοῦ γενομένου πάσας, αἷς ἐμφέρονται καὶ αἱ κολαστήριοι· *– Mivel Isten egy, önmagát kimondhatatlan nagy erőkkel veszi körül, amelyek pártfogói és megtartói a létrejött mindenségnek. Ezek közé tartoznak a fenyítő erők is.* (*De confusione linguarum* 171.) E fordítás szerint javítandó Raffay Sándor idézete (Raffay, 45.), aki a fenti mondatokat így értette: *„A kimondhatatlanul nagy Isten egy lévén, a lett mindenséggel közlekedő és azt fenntartó erőkkel van körülvéve, amelyekkel behat, és törvényt szab."*

Hasonló gondolatokat olvashatunk a *De plantatione* munkában, ahol 1Móz 21,33-hoz – „Ábrahám pedig tamariskus-fákat ültete Beérsebába, és segítségül hívá ott az örökkévaló Úr Istennek nevét" – többek között ezeket fűzi: ...αὐτὸς ὑφηγήσεται· „ἐπεκάλεσε" γὰρ „τὸ ὄνομα κυρίου θεὸς αἰώνιος". αἱ τοίνυν λεχθεῖσαι προσρήσεις τὰς περὶ τὸ ὂν ἀμφαίνουσι δυνάμεις. ἡ μὲν γὰρ κύριος καθ᾽ ἣν ἄρχει, ἡ δὲ θεὸς καθ᾽ ἣν εὐεργετεῖ. οὗ χάριν καὶ τῇ κατὰ τὸν ἱερώτατον Μωυσῆς κοσμοποιᾳ πάσῃ τὸ τοῦ θεοῦ ὄνομα ἀναλαμβάνεται. *– …maga* [az Írás] *vezet rá, ugyanis „segítségül hívá az örökkévaló Úr Istennek nevét". A felsorolt megnevezések tehát a Valóságosan Létezőt illető erőket tükrözik. Ugyanis az Úr megnevezés arra vonatkozik, hogy uralkodik, az Isten pedig arra, hogy jót tesz. Ezért az igen szent Mózes egész teremtéstörténetében is az Isten név használatos.* (85–86) Valamint: ὁ γὰρ νοῦς, ὅτε μέν καθαρῶς λειτουργεῖ θεῷ, θεῖος ἐστιν, οὐκ ἔστιν ἀνθρώπινος, ἀλλὰ θεῖος. *– A lélek ugyanis, amely tisztasággal szolgál Istennek, nem emberi, hanem Isteni.* (*Quis rerum divinarum heres sit* 45.

[112] *Az örök isteni gondolatok és tanok társaságában éltem…–* θείοις ἀεὶ καὶ λόγοις συγγινόμενος καὶ δόγμασιν... A συγγίνομαι egyaránt alkalmas a *találkozás* és *együttlét,* a *közös időtöltés* és *beszélgetés,* a *tanítás* és *együttélés* kifejezésére. Szorosan kapcsolódik az életközösség, a tanítványság, a barátság fogalmaihoz. Ez a fajta és sokat mondó kifejezésmód és gondolat, tudniillik a tudománnyal való fogalakozás, közösség, társalgás tér vissza a 5. §-ban is, amikor Philón így ír: *Akkor majd szárnyra kelek, …röpülök hűs fuvallatain szállva annak a tudománynak, amely engem oly sokszor arra kényszerít, hogy megszökjem…, hogy ezután csak velük, a tudományokkal társalogva éljek* [συνημερέσοντα]. *(*συνημερεύω *– valakivel eltölteni egy napot, naphosszat együtt lenni valakivel, naponként társalogni valakivel; együtt élni valakivel.)*

[113] ...οὐδὲ περὶ δόξαν ἢ πλοῦτον ἢ τὰς σώματος εὐπαθείας ἰλυσπόμενος... Az ἰλυσπάομαι itt olyan erős kifejezés, amely egyértelműen tükrözi Alexandriai Philón földi dolgokhoz, illetve élvezetekhez való viszonyulását mindazokkal szemben, akik a görög világban másként gondolkoztak és éltek. Ugyanis szó szerint ezt jelenti: *iszapban, sárban vagy szennyben féreg módjára tekeregni, meghemperegni, élvezkedni.*

tetszett, örökre fölemelkedtem valami lelki elragadottság távoli magasságába, és együtt lebegek a nappal, holddal, az égi világgal és az egész világmindenséggel.[114] [2.] *Akkor, igen, akkor tekintettem le onnan felülről az éteri magasságból, és feszülten, mintha csak valami lelki őrtoronyból figyeltem volna, szemügyre vettem minden földi dolog hatalmas színjátékát. Akkor fölöttébb boldognak mondtam magam, mint aki saját erőfeszítésem által mentesültem a múlandó lét nyomorúságos sorsától.* [3.] *De már akkor leselkedett rám a legfájdalmasabb gonoszság, az erkölcsi jót gyűlölő irigység, amely hirtelen rontott rám, s nem volt nyugta addig, míg végül erőnek erejével le nem vont, hogy engem azután a politikával járó tépelődéseknek hatalmas tengerébe vessen.*[115] *Most ezekben hányattatom annyira, hogy már ki sem tudok vergődni belőlük.* [4.] *De ha nyomorúságba is jutottam, mégis szívemben hordozom a sóvárgást, amely már kora gyermekkori neveltetésem óta szilárd alapot vetett lelkemben, s amely engem mindenkor könyörületesen és részvéttel ragad meg, bátorságot ad és fölemel. Ezért lehetséges az, hogy amikor felemelem fejem és lelki szememmel ugyan homályosan látok – mert hát a szokatlan körülmények zavarossága árnylepelként vetül éleslátására –, de a nélkülözhetetlen dolgokat azért mégis csak megpillanthatom magam körül, gonoszságtól szabad és azzal össze nem vegyülő élet után törekszem vágyakozni.* [5.] *Vajha váratlanul, csak egy rövidke időre is nyugtom és csendességem lehetne a politikával együtt járó zűrzavaroktól! Akkor majd szárnyra kelek a hullámok fölött, csaknem levegőbe röpülök hűs fuvallatain szállva annak a tudománynak, amely engem oly sokszor arra kényszerít, hogy megszökjem*[116] *mint valami kérlelhetetlen uraktól – nem csak emberektől, hanem körülményektől is, amelyek innen is, onnan is zúgó patakokként zúdulnak reám –, hogy ezután csak velük, a tudományokkal társalogva éljek.* [6.] *Persze ezekért is Istennek illik hálát adnom, hogy jóllehet özönnyi hullám zúdul reám, a mélység mégsem nyel el. Sőt felnyitom lelki szememet is, amelyről kétségbeesésemben azt hittem, már teljesen sérült ahhoz, hogy bár csak egy boldogító reménységet is lásson, és ismét lángra lobbanok a bölcsesség fényében, s az életet semmiképpen sem szolgáltatom ki a sötétségnek. Hát íme, ilyen módon bátorkodom társalogni Mózes szent fejtegetéseivel. De emellett arra is bátorkodom, hogy ezeket egyenként, s egyben mindazt, ami a többség előtt még ismeretlen, kifejtsem, és nyilvánosságra hozzam.*

---

[114] Ehhez hasonló áll a *De specialibus legibus* II,44–45-ben.

[115] ...με καταβάλεῖν εἰς *μέγα πέλαγος* τῶν ἐν πολιτείᾳ φροντίδων... Amikor tehát Philón arról ír, hogy a politikai élet zűrzavarába kényszerűségből sodródott, a háborgó tengerbe való zuhanás képét használja. Ehhez a képhez a további sorokban következetesen ragaszkodik, amikor is ezeket mondja: *Most ezekben hányattatom* [*φορούμενος*] *annyira, hogy már ki sem tudok vergődni* [*ἀνανήξασται*] *belőlük.* (*ἀνανήχομαι – felúszni, az elmerülésből felszínre úszni; kivergődni.* 4. §) *Vajha váratlanul, csak egy rövidke időre is nyugtom* [*εὐδία – tiszta, csendes idő, szélcsend, nyugalom,* ti. a tengeren] *és csendességem* [*γαλήνη – szélcsend, csendes tenger*] *lehetne a politikával együtt járó zűrzavaroktól! Akkor majd szárnyra kelek a hullámok fölött* [*ἐπικυματίζω – hullámok felé emelkedni*] …(5. §) *…jóllehet özönnyi hullám zúdul reám* [*κατακλυζόμενος – vízártól, özönvíztől elborított*], *a mélység mégsem nyel el* [*ἐγκαταπίνομαι βύθιος*]. (6. §)

[116] Szó szerint: *δραπετεύειν – elszökni, valami alól kivonni magát.* Ez a kifejezés különösen a rabszolgák szökésére használatos.

Íme, ezek Philón életrajzi vonatkozásúnak tekinthető sorai, melyeknek kapcsán Jean Daniélou arra a felmerült kérdésre kíván választ adni, hogy van-e történelmi alapja a *De vita contemplativa*-ban bemutatott therapeuta közösség mozgalmának. Ő éppen a fenti idézetre hivatkozva állítja, hogy Philón leírása a személyes tapasztalatról tanúskodik, és a therapeuta közösség működésének történetisége mellett áll ki.[117] (Hasonlóképpen vélekedik Daniel Constantin is, aki szerint az ifjú Philón gyakran mehetett ki a therapeuták telepére, és úgy tűnik, hogy a therapeutáktól sok mindent tanulhatott. Philónról írt egyik tanulmánya egyenesen ezt a címet viseli: *Philón, az egyiptomi esszénus mozgalom kiemelkedő tagja.* Ebben azt bizonyítja, hogy Philón nem tartozott sem a farizeus, sem a szadduceus, sem pedig a zélóta irányzathoz, hanem az esszénus mozgalom egyiptomi ágával tudott a leginkább azonosulni. Amint azt a fentebb idézett *De specialibus legibus* III,3 is sejteti, D. Constantin úgy látja, hogy Philón azért is lehetett a therapeuta közösség tagja, mivel megengedték neki az innen való kilépést, amikor követségbe kellett mennie Rómába.[118])

De vessük tüzetesebb vizsgálat alá Philón életrajzi vonatkozásúnak tekinthető sorait. A stílust szem előtt tartva mindenekelőtt az állapítható meg, hogy a mondatok mögött igen dús az érzelmi töltet. Nyoma sincs a száraz fejtegetésnek. Philón itt szinte ellenőrizetlenül, visszafogottság nélkül beszél mindarról, ami eddigi tevékenysége alatt felgyülemlett benne. A politikai élet olyan számára, mint a háborgó tenger. A veszélyek megáradt, zúgó hegyi patakokként zúdulnak reá mindenünnen. A szinte panaszos hangvétel mellett mindenféleképpen az tűnik ki, hogy Philón, aki előkelő származásának köszönhetően bizonyára a legjobb oktatási lehetőségekkel élhetett, különösképpen vonzódott a filozófiához. Az „örök isteni gondolatok és tanok társaságában" érezte magát a legjobban. Noha származásánál fogva sokféle lehetőség nyílott meg előtte, mulatozás vagy éppen a gazdagság gyarapítása, nyugodt hétköznapi élet vagy politikai szereplés, mégis a tudománynak kívánta szentelni életét, s az aszkétizmus felé hajlott, amint ezt a therapeutákról írt munkája is érzékelteti.

A politikai életbe való kényszerű belesodródását úgy éli meg, mint ami számára a legfájdalmasabb dolog. Ez Philón világképére is fényt vet. Kettős világban él. A számára annyira kedves és valódi világ nem más, mint az isteni gondolatok régiója. Itt érzi elemében magát. Ebben a magasságban mozog otthonosan, itt boldog és tud igazán aktívvá lenni. Itt tud igazán lángra lobbanni és szárnyalni. Innen akar látni és értelmezni mindent, ami alatta van, s ami szinte tőle függetlenül hatalmas színjátékként zajlik. Úgy érzi, hogy az a másik

[117] Lásd: Pierre Geoltrain: *La traité de la Vie contemplative de Philon d'Alexandrie. Introduction, traduction et notes.* Semitica IX. 1960, 26; ahol J. Daniélou: *Philon d'Alexandrie* (Fayard, Paris 1958) című munkájának 19. és 137. oldalára hivatkozik. Ezt a kérdéskört ismerteti még: Ioan Chirilă: *Qumran şi Mariotis – două sinteze ascetice – locuri ale îmbogăţirii duhovniceşti.* Cluj-Napoca 2000, 95–98.

[118] Daniel Constantin: *Filon din Alexandria membru de seamă al mişcării eseniene din Egipt.* Studii Teologice, 1975, 604–605; 616.

világ annyira zavaros, hogy aki oda leszáll, szinte szükségszerűen veszti el lelki éleslátását, és csak valami isteni csoda révén lehetséges, hogy aki leszáll a zavar színjátékának világába, mégis csak meglátja azt, ami a lélek számára feltétlenül szükséges. Ez a minimális, nélkülözhetetlen és csodaként kapott lelki látás viszont nem alap arra, hogy abban a másik, csupa zűrzavar világban maximális erőfeszítéssel ténykedjék utolsó leheletéig. A mindennapi, társadalmi és politikai élet zavarai közt kapott csekély lelki látás számára arra való, hogy ebbe kapaszkodjék, ebben leljen vigaszt, s hogy miközben megpillanthatja a számára legnélkülözhetetlenebb dolgokat, máris a menekülés terveit szövögesse: „gonoszságtól szabad és azzal össze nem vegyülő élet" után vágyjék.

Philón azt vallja, hogy a filozófia csak bevezetés az igazi bölcsességhez, ami maga az Istennek tetsző életvitel. Ennek az Isten előtt kedves életvitelnek pedig megvan a praktikus, illetve teoretikus vetülete. Amint ezt írásaival ki is fejti, a praktikus vetület gyakorlásában az esszénusok jeleskedtek, a szemlélődő életmódban pedig a hozzá oly közel álló therapeuták gyakorolták magukat. De az Isten szerinti bölcsesség e két oldala nem választható el egymástól.[119] Mózes életében ugyanis *(De vita Mosis)* a praktikus bölcsesség is megmutatkozik, ugyanakkor az elmélkedő és visszavonult therapeutákról úgy beszél, mint akik Mózes tanítványai (PHVC, 63).

Érdemes visszatérni a fentebb lábjegyzetben jelzett *De specialibus legibus* II,44–45-re, ahol Philón feltűnően sarkított megfogalmazásokkal árulja el, hogy mit is vall tulajdonképpen a filozófus életmódról, s egyben önmagáról:[120]

[44.] *Ugyanis mindazok, akik akár a hellének, akár a barbárok között a bölcsesség művelői, úgy élnek, mint akik feddhetetlenek és be nem vádolhatók. Sem a jogukban megsértettek pártjához nem tartoznak, sem azokhoz, akik jogtalansággal fizetnek a jogtalanságért. Messze elkerülik a mások dolgába avatkozók társaságának még a környékét is, ahol ezek csak vádaskodnak, s az időt fecsérlik; a törvényszékeket, tanácskozásokat és közgyűléseket, valamint a hivatalos üléseket, általában holmi aljasabb emberek vendégségét vagy összejövetelét.*[121] [45.] *Mivel tehát csatározásoktól mentes és békés életre törekednek,*

[119] Vö. Somos, 23–24.

[120] [44.] ὅσοι γὰρ ἢ παρ᾽ Ἕλλησιν ἢ παρὰ Βαρβάροις ἀσκηταὶ σοφίας εἰσὶν ἀνεπιλήπτως καὶ ἀνυπαιτίως ζῶντες, μήτε ἀδικεῖσθαι, μήτε ἀνταδικεῖν αἱρούμενοι, τὰς τῶν φιλοπραγμόνων ὁμιλίας ἐκτρέπονται καὶ τὰ χωρία, ἐν οἷς ποιοῦνται τὰς διατριβὰς, προβέβληνται, δικαστήρια καὶ βουλευτήρια καὶ ἀγορὰς καὶ ἐκκλησίας καὶ συνόλως ὅπου τις τῶν εἰκαιοτέρων ἀνθρώπων θίασος ἢ σύλλογος, [45.] οἷα βίον ἀπόλεμον καὶ εἰρηναῖον ἐζηλωκότες, θεωροὶ τῆς φύσεως καὶ τῶν ἐν αὐτῇ πάντων ἄριστοι, γῆν και θάλατταν, καὶ ἀέρα καὶ οὐρανὸν καὶ τὰς ἐν αὐτοῖς φύσεις διερευνώμενοι, σελήνῃ καὶ ἡλίῳ καὶ τῇ χορείᾳ τῶν ἄλλων ἀστέρων πλανήτων τε καὶ ἀπλανῶν ταῖς διανοίαις συμπεριπολοῦντες, τὰ μὲν σώματα κάτω πρὸς χέρσον ἱδρυμένοι, τὰς δὲ ψυχὰς ὑποπτέρους κατασκευάζοντες, ὅπως αἰθεροβατοῦντες τὰς ἐκεῖ δυνάμεις περιαθρῶσιν, οἷα χρηστοὶ τῷ ὄντι κοσμοπολῖται γενόμενοι, οἳ τὸν μὲν κόσμον ἐνόμισαν εἶναι πόλιν, πολίτας δὲ τοὺς σοφίας ὁμιλητάς, ἀρετῆς ἐγγραφούσης, ἣ πεπιστεύται τὸ κοινὸν πολίτευμα πρυτανεύειν.

[121] A *holmi aljasabb emberek vendégsége vagy összejövetele* – τις τῶν εἰκαιοτέρων ἀνθρώπων ***θίασος*** ἢ ***σύλλογος*** azokra a társaságokra, közösségekre, egyesületekre vonatkoznak, amelyek a hellén világ minden városában léteztek. A fentieken kívül ilyen „klub" jellegű közösségekre használt kifejezések, amint azokat Philón is

szemlélik a természetet és mindazt, ami benne van s a legnemesebb. Kutatják a földet és tengert, levegőt és eget, s azt, hogy miből is állnak lényegében. Gondolatban együtt pördülnek nappal, holddal és a többi bolygó- és állócsillag táncával, s míg testük alant, a sivár földön vesztegel, lelkük szárnyait úgy bontogatják, hogy körbeszálldosva szemlélik az ottani erőket, mint akik a Valóságosan Létező világának előkelő polgáraivá lettek. Noha a világot tartják szülővárosuknak, mégis azokkal polgártársak, akik a bölcsességgel, e feljegyzett erénnyel társalognak, amely arra hivatott, hogy a hatósági államkormányzás felett álljon.[122]

Mindez nem csupán annyit jelent, hogy Philón ízig-vérig tudós ember, aki a tudománynak él. „Ékes beszédű és gondolatokban gazdag, az isteni Írások értelmezésében magasztos és szárnyaló gondolkozású író volt Philón. Különféle és változatos magyarázatokat írt a szent könyvekről" – írta róla Euszebiosz történetíró.[123] Számára a tudomány, vagy éppen Mózes szent tanítása egy másik, külön világ. A valódi világ az „örök isteni gondolatok és tanok" világa.

Ez a gondolkozás és látás nem a kortárs palesztinai farizeusé, aki a Mózes mennyből kapott szent törvénynek való engedelmességet, s Isten uralmát a földön akarja megélni és megvalósítani; s ha ez másként nem lehetséges, akkor legalább szűkebb körben. Ez a gondolkodás már nem is a zélótáé, aki hamar, s az erőszaktól sem riadva vissza akarja kikényszeríteni Isten uralmának földre jövetelét. Nem is a kortárs Jézus Krisztusé, aki a szeretetben, a szolgálatban és az áldozatban egészen közel valónak, már földre jöttnek tudja Isten országát, s a zűrzavaros hétköznapokban is annyira maga mellett érzi Izrael Istenét, hogy utolsó leheletéig teljes erőbevetéssel munkálkodik, tanítványokat toboroz és aktivizál. Nem is a Jakab apostolé, aki járni tanít mindenféle földi kísértések és megpróbáltatások között; aki arra buzdít, hogy a földi gondok leküzdéséhez és elviseléséhez felülről erőt kérni kételkedés nélkül; hogy

használja, a következők: *σύνοδος – egyesület, egylet, társaság;* *κλινή – konvent, gyűlés* (*In Flaccum* 137); *ἑταιρία, ἑταιρεία – zártabb baráti szövetség, társaság, politikai társulat* (PHVC 18); *ἔρανος – közös költséggel megrendezett lakoma, mulatozás* (*De virtutibus* 86); *τὰ ὄργια – vallásos jellegű összejövetel* (*Quod omnis probus liber sit* 14); *συμπόσιον – közös lakmározás* (*De ebrietate* 91). Ezek a kifejezések egyben az illető társaság jellegét is tükrözik. (Vö. Flavius: *Antiquitates* XIV. 10,214–216-, valamint 235. s köv.-ket, ahol a zsidók összejöveteleiről olvashatunk, és itt is hasonló megnevezésekkel találkozunk. Úgy tűnik, hogy a zsidó Philón nem zárkózott el teljes egészében ezektől a közösségektől, sem a hellenista város kulturális rendezvényeitől. Vagy ha mégis, akkor ez életútjának későbbi szakaszában következett be, amikor is kiéleződtek Alexandriában a görög-zsidó ellentétek. Itt is utal arra, hogy ezeken a helyeken vádaskodás folyik, vagy pedig a résztvevők csak kárukra fecsérlik az időt (vö. a PHVC 40. s köv., illetve 64. s köv.-vel, ahol Philón egyben össze is hasonlítja a pogány összejöveteleket a therapeuták együttlétével.) A *De ebrietate* című munkájának 177. §-ban maga árulja el, hogy részt vett színházi előadásokon: ἤδη γοῦν ἐν θεάτρῳ πολλάκις παρατυχών... *– Így hát már gyakran voltam színházban…* Viszont kritikus; és világos előtte, hogy az ilyen jellegű társasági, társadalmi élet veszélyes lehet, mert Isten törvényének megszegésére, a test és lélek kárára lehet (vö. *De specialibus legibus* I,176-tal, valamint a *De virtutibus* 182-vel.)

[122] Vö. a PHVC 90-nel: "Ennyit tehát a therapeutákról, akik a természet és a benne levők feletti elmélkedést tartották a legnagyobb becsben, és akik csak a lélek által élnek. Ők egyszersmind mennynek és világnak polgárai, de erényük révén valójában a mindenség Atyjának és alkotójának pártján állnak; ez az erényesség pedig kieszközölte számukra Isten baráti pártfogását. Ezenfelül az Atya még azzal is megajándékozta őket, ami az erkölcsi jósághoz leginkább illik, s ami többet ér minden földi jónál: maga az elérhető legmagasabb fokú boldogság."

[123] *Euszebiosz egyháztörténete* (18,1.), 81.

megállni, kitartani, megerősödni, jócselekedetekben aktiválódó hittel kell élni; sőt boldogságot lehet nyerni attól, aki az ilyen módon küzdőknek az örök élet koronáját készítette elő.

Ez a philóni gondolkozás és látás, valamint az elzárkózó aszketizmus felé való hajlás már a hellén gondolkodást és filozófiát magába szippantó alexandriai zsidó sajátja. Az elzárkózás és aszketizmus felé való hajlás pedig a dualista látásmóddal van összefüggésben. Philón dualista tanítása természetesen kapcsolatban áll héber vallásos dualizmussal, amelyet ő pitagoreizmus által befolyásolt sztoicizmussal ötvözött.[124] Ez a fajta gondolkodás már az ún. alexandrizmus vagy, ahogy Raffay is megnevezi *philónizmus*,[125] vagyis az az ószövetségre épülő héber teológia, amely a hellén filozófia, főként a sztoikus[126] és platóni,[127] de ugyanakkor pitagoreus és arisztotelészi bölcselet hatásai alatt alakult ki,[128] s amelynek éppen a filozófiával kötött frigye miatt lesz igen jellegzetes vonása az allegorikus írásmagyarázat.[129]

Ma már nehéz megállapítani, hogy Philón vallásfilozófiája egyáltalán hatott-e a hagyományos zsidó irodalomra. Talán az a valószínűbb, hogy inkább emez jutott el hozzá, ő pedig ezt is beleötvözte hellenista gondolkozásába. A zsidóság szempontjából korának vallástörténeti helyzete pecsételte meg sorsát. Halála után megerősödött és állandósult a palesztinai konzervatív zsidóság radikalizmusa, és ez határozottan elutasította az alexandriai hellenista irányzatot. Így Philónt és műveit a hellenisztikus filozófia követői, az egyházatyák és a keresztyénség őrizte meg.[130]

[124] Lásd: PHWD$^{I.}$ *Einleitung* 15.

[125] Raffay, 21.

[126] A sztoikusok közül leginkább az rodoszi Poszeidóniosztól merített (PHWD$^{I.}$ *Einleitung* 14–15.).

[127] Lásd ehhez a Hieronymus által idézett (humoros) mondást: „A görögöknél az a mondás járja: »Vagy Platón philonizál vagy Philón platonizál«, eszerint vagy Platón követte Philónt, vagy Philón Platónt, mivel olyan nagy közöttük a hasonlóság mind a gondolkodás mind a beszédstílus szempontjából." *De viris illustribus* XI. (*Apostoli atyák.* Ókeresztény írók. III kötet. 37.) Vö. még: PHWD$^{I.}$ *Einleitung*15–16.

[128] Ezt szokták az *alexandriai zsidó vallásfilozófiá*nak nevezni (PHWD$^{I.}$ *Einleitung* 8.). Lásd még: Egon Brandenburger: *Fleisch und Geist. Paulus und die dualistische Weisheit.* Wissenschaftliche Monographien zum Alten und Neuen Testament. Neukirchener Verlag des Erziehungsvereins Neukirchen-Vluyn, 1968. 119–120. Lásd még: Roetzel, Calvin J: *The World That Shaped the New Testament*. John Knox Press, Atlanta, 1985. 80–83. Christopher Stead: *Filozófia a keresztyén ókorban.* 68.

[129] *De viris illustribus* XI. (*Apostoli atyák.* Ókeresztény írók. III kötet. 37.)

[130] Babits Antal: *Miért nem említik Alexandriai Philón nevét a rabbinikus irodalomban?* 296, 299.

Függelék

Alexandriai Philón művei[131]

1.	De opificio mundi	*– A világ teremtése*	– ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑ ΜΩΥΣΕΑ ΚΟΣΜΟΠΟΙΙΑΣ
2.	Legum allegoriarum liber I	*– A (törvény) allegorikus magyarázata I.*[132]	– ΝΟΜΩΝ ΙΕΡΩΝ ΑΛΛΗΓΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΞΑΗΜΕΡΟΝ ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ
3.	Legum allegoriarum liber II	*– A (törvény) allegorikus magyarázata II.*	– ΝΟΜΩΝ ΙΕΡΩΝ ΑΛΛΗΓΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΞΑΗΜΕΡΟΝ ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟΝ
4.	Legum allegoriarum liber III	*– A (törvény) allegorikus magyarázata III.*	– ΝΟΜΩΝ ΙΕΡΩΝ ΑΛΛΗΓΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΞΑΗΜΕΡΟΝ ΤΟ ΤΡΙΤΟΝ
5.	De cherubim	*– A kérubok*	– ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΧΕΡΟΥΒΙΜ ΚΑΙ ΤΗΣ ΦΛΟΓΙΝΗΣ ΡΟΜ–ΦΑΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΤΙΣΘΕΝΤΟΣ ΠΡΟΤΟΥ ΕΞ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙΝ
6.	De sacrificiis Abelis et Caini	*– Ábel és Kain áldozata*	– ΠΕΡΙ ΓΕΝΕΣΕΩΣ ΑΒΕΛ ΚΑΙ ΩΝ ΑΥΤΟΣ ΤΕ ΚΑΙ Ο ΑΔΕΛΦΟΣ ΑΥΤΟΥ ΚΑΙΝ ΙΕΡΟΥΡΓΟΥΣΙΝ
7.	Quod deterius potiori insidari soleat	*– Azokról a dolgokról, amiket a józan értelem kíván és gyűlöl*[133]	– ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΤΟ ΧΕΙΡΟΝ ΤΩΙ ΚΡΕΙΤΤΟΝΙ ΦΙΛΕΙΝ ΕΠΙΤΙΘΕΣΘΑΙ
8.	De posteritate Caini	*– Kain utódai*	– ΦΙΛΩΝΟΣ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΤΥΟ ΔΟΚΗΣΙΣΟΦΟΥ ΚΑΙΝ ΕΓΓΟΝΩΝ ΚΑΙ ΩΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΗΣ ΓΙΓΝΕΤΑΙ
9.	De gigantibus	*– Az óriások*[134]	– ΦΙΛΩΝΟΣ ΠΕΡΙ ΓΙΓΑΝΤΩΝ
10.	Quod Deus sit immutabilis	*– Az istenség változatlansága (mozdulatlansága)*	– ΦΙΛΩΝΟΣ ΟΤΙ ΑΤΡΕΠΤΟΝ ΤΟ ΘΕΙΟΝ

[131] Philón műveit különféleképpen csoportosítják. Somos Róbert például arról ír, hogy öt csoportot szokás megkülönböztetni, és ismerteti is ezeket. Viszont de nem adja a csoportokon belüli részletes listát, inkább csak szemléltetésül sorol fel írásokat. Ebben a felosztásban pedig elég világos a csoportosítás elve. (Somos, 21–23.). Ennél sokkal világosabb Philón műveinek három csoportba való sorolása:
1. írásmagyarázói könyvek *(De opificio mundi, De Ambrahamo, De Josepho, De dacalogo, De virtutibus, De vita Mosis liber I–II, De praemiis et poenis, De specialibus legibus liber I–IV.* Allegorikus írásmagyarázatok: *Legum allegoriarum liber I–III., De cherubim, De sacrificiis Abelis et Caini, Quod deterius potiori insidari soleat, De posteritate Caini, De gigantibus, Quod Deus sit immutabilis, De agricultura, De plantatione, De ebrietate, De sobrietate, De confusione linguarum, De migratione Abrahami, Quis rerum divinarum heres sit, De congressu eruditionis gratia, De fuga et inventione, De somniis liber I–II., De mutatione nominum, Questiones et solutiones in Genesim et in Exodum);*
2. filozófiai traktátusok *(Quod omnis probus liber sit, De providentia, De aeternitate mundi, De Animalibus);*
3. történeti-apológiai írások *(De vita contemplativa, Legatio ad Gaium, In Flaccum, Apologia pro Iudaeis).*

Más felosztás szerint az utóbbi két csoportot egynek kell tekinteni, s ebben az írások a következő alcsoportot alkotnak: a) *Apologia pro Iudaeis, De vita contemplativa;* b) *Quod omnis probus liber sit, De aeternitate mundi, De providentia, De Animalibus);* c) *Legatio ad Gaium, In Flaccum.* (Lásd például: Torrey Seland: *Establishment Violence in Philo and Luke: A Study of Non-conformity to the Torah and Jewish Vigilante Reactions.* Biblical Interpretation Series 15. Leiden 1995, 75. s köv.)

[132] *Euszebiosz egyháztörténeté*nek lajstroma (18,1–8) szerint: *A szent törvények allegóriája.*

[133] Megtalálható *Euszebiosz egyháztörténeté*ben (18,2)

[134] Euszebiosz a következő címmel kapcsolja össze *Az óriások* és *Az istenség változatlansága* írásokat: *Gigászokról avagy Isten változatlanságáról.*

11.	De agricultura	*– A földművelés*	– ΦΙΛΩΝΟΣ ΠΕΡΙ ΓΕΩΡΓΙΑΣ
12.	De plantatione	*– Noé ültetése*	– ΠΕΡΙ ΦΥΤΟΥΡΓΙΑΣ ΝΩΕ ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟΝ
13.	De ebrietate	*– A részegség*	– ΦΙΛΩΝΟΣ ΠΕΡΙ ΜΕΘΗ ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ
14.	De sobrietate	*– A józanság*	– ΠΕΡΙ ΩΝ ΝΗΨΑΣ Ο ΝΩΕ ΕΥΧΕΤΑΙ ΚΑΙ ΚΑΤΑΡΑΤΑΙ
15.	De confusione linguarum	*– A nyelvek összezavarodása*	– ΠΕΡΙ ΣΥΓΧΥΣΕΩΣ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ
16.	De migratione Abrahami	*– Ábrahám vándorlása*	– ΦΙΛΩΝΟΣ ΠΕΡΙ ΑΠΟΙΚΙΑΣ
17.	Quis rerum divinarum heres sit	*– Ki az isteni javak örököse?*[135]	– ΦΙΛΩΝΟΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΤΙΣ Ο ΤΩΝ ΘΕΙΩΝ ΕΣΤΙΝ ΚΛΗΡΟΝΟ–ΜΟΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΙΣ ΤΑ ΙΣΑ ΚΑΙ ΕΝΑΝΤΙΑ ΤΟΜΗΣ
18.	De congressu eruditionis gratia	*– A tudás céljából történő összejövetel*	– ΦΙΛΩΝΟΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ΤΑ ΠΡΟΠΑΙΔΕΥΜΑΤΑ ΣΥΝΟΔΟΥ
19.	De fuga et inventione	*– A menekülés és megtalálás*	– ΦΙΛΩΝΟΣ ΠΕΡΙ ΦΥΓΗΣ ΚΑΙ ΕΥΡΕΣΕΩΣ
20.	De mutatione nominum	*– A nevek megváltoztatása*[136]	– ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΜΕΤΟΝΟΜΑΖΟΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΩΝ ΕΝΕΚΑ ΜΕΤΟΝΟΜΑΖΟΝΤΑΙ
21.	De somniis liber I	*– Az álmok I.*[137]	– ΦΙΛΩΝΟΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΘΕΟΠΕΜΠΤΟΥΣ ΕΙΝΑΙ ΤΟΥΣ ΟΝΕΙΡΟΥΣ
22.	De somniis liber II	*– Az álmok II.*	– ΦΙΛΩΝΟΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΘΕΟΠΕΜΠΤΟΥΣ ΕΙΝΑΙ ΤΟΥΣ ΟΝΕΙΡΟΥΣ
23.	De Abrahamo	*– Ábrahám*[138]	– ΦΙΛΩΝΟΣ ΒΙΟΣ ΣΟΦΟΥ ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΝ ΤΕΛΕΙΩΘΕΝΤΟΣ Η ΝΟΜΩΝ ΑΓΡΑΦΩΝ ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ Ο ΕΣΤΙ ΠΕΡΙ ΑΒΡΑΑΜ
24.	De Josepho	*– József*	– ΦΙΛΩΝΟΣ ΒΙΟΣ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΟΠΕΡ ΕΣΤΙ ΠΕΡΙ ΙΩΣΗΦ
25.	De vita Mosis liber I	*– Mózes élete I.*	– ΦΙΛΩΝΟΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΜΩΥΣΕΩΣ ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ
26.	De vita Mosis liber II	*– Mózes élete II.*	– ΦΙΛΩΝΟΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΜΩΥΣΕΩΣ ΛΟΓΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ
27.	De decalogo	*– A Tízparancsolat (mint a törvény summája)*	– ΦΙΛΩΝΟΣ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΔΕΚΑ ΛΟΓΩΝ ΟΙ ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΝΟΜΩΝ ΕΙΣΙΝ
28.	De specialibus legibus liber I	*– Az egyes törvények I.*[139]	– ΦΙΛΩΝΟΣ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝ ΜΕΡΕΙ ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΩΝ. ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΩΝ ΕΝ ΕΙΔΕΙ ΝΟΜΩΝ ΕΙΣ ΔΥΟ ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΩΝ ΔΕΚΑ ΛΟΓΙΩΝ, ΤΟ ΤΕ ΜΗ ΝΟΜΙΖΕΙΝ ΕΞΩ ΤΟΥ ΕΝΟΣ ΘΕΟΥΣ ΕΤΕΡΟΥΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΕΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΜΗ ΧΕΙΡΟΚΜΗΤΑ ΘΕΟΠΛΑΣΤΕΙΝ
29.	De specialibus legibus liber II	*– Az egyes törvények II.*	– ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΩΝ ΕΝ ΕΙΔΕΙ ΝΟΜΩΝ ΕΙΣ ΤΡΙΑ ΓΕΝΗ ΤΩΝ ΔΕΚΑ ΛΟΓΙΩΝ, ΤΟ ΤΡΙΤΟΝ, ΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟΝ, ΤΟ ΠΕΜΠΤΟΝ· ΤΟ ΠΕΡΙ ΕΥΟΡΚΙΑΣ ΚΑΙ ΣΕΒΑΣΜΟΥ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΕΒΔΟΜΗΣ ΚΑΙ ΦΟΝΕΩΝ ΤΙΜΗΣ

[135] Euszebiosz lajstroma szerint: *Arról, hogy ki az isteni javak örököse, avagy az egyenlő és egyenlőtlen részekre való felosztásról.*

[136] Euszebiosznál: *A nevek megváltoztatásáról és miért kaptak más nevet.*

[137] Euszebiosznál: *Arról, hogy Mózesre Isten küldte az álmokat.*

[138] Euszebiosznál: *Az igazságnak megfelelően élő bölcs életéről avagy az íratlan törvényekről.*

[139] Euszebiosznál: *Azokról a törvényekről, amelyek a tízparancsolat főbb pontjaira vonatkoznak.*

30. De specialibus legibus liber III	*– Az egyes törvények III.*	– ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΩΝ ΕΝ ΕΙΔΕΙ ΝΟΜΩΝ ΕΙΣ ΔΥΟ ΓΕΝΗ ΤΩΝ ΔΕΚΑ ΛΟΓΙΩΝ, ΤΟ ΕΚΤΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΕΒΔΟΜΟΝ, ΤΟ ΚΑΤΑ ΜΟΙΧΩΝ ΚΑΙ ΠΑΝΤΟΣ ΑΚΟΛΑΣΤΟΥ ΚΑΙ ΤΑ ΚΑΤΑ ΑΝΔΡΟΦΟΝΟΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΒΙΑΣ
31. De specialibus legibus liber IV	*– Az egyes törvények IV.*	– ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΩΝ ΕΝ ΕΙΔΕΙ ΝΟΜΩΝ ΕΙΣ ΤΡΙΑ ΓΕΝΗ ΤΩΝ ΔΕΚΑ ΛΟΓΙΩΝ, ΤΟ ΟΓΔΟΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΕΝΑΤΟΝ ΚΑΙ ΖΟ ΔΕΚΑΤΟΝ, ΤΟ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΜΗ ΚΛΕΠΤΕΙΝ ΚΑΙ ΜΗ ΨΕΥΔΟΜΑΡΤΥΡΕΙΝ ΚΑΙ ΜΗ ΕΠΙΘΥΜΕΙΝ, ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΙΣ ΕΚΑΣΤΟΝ ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΩΝ, ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ, Η ΠΑΣΙ ΤΟΙΣ ΔΕΚΑ ΛΟΓΙΟΙΣ ΕΦΑΠΤΟΜΕΖΕΙ, Ο ΕΣΤΙ ΤΗΣ ΟΛΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ ΤΕΛΟΣ
32. De virtutibus	*– Az erények*[140]	– ΦΙΛΩΝΟΣ ΠΕΡΙ ΑΡΕΤΩΝ ΑΣ ΣΥΝ ΑΛΛΑΙΣ ΑΝΕΓΡΑ–ΨΕ ΜΩΥΣΗΣ ΗΤΟΙ ΠΕΡΙ ΑΝΔΡΕΙΑΣ ΚΑΙ ΕΥΣΕΒΕΙΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΟΙΑΣ
33. De praemiis et poenis	*– Jutalom és büntetés*[141]	– ΠΕΡΙ ΑΘΛΩΝ ΚΑΙ ΕΠΙΤΙΜΙΩΝ ΚΑΙ ΑΡΩΝ
34. Quod omnis probus liber sit	*– Minden jó ember szabad*	– ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΑΝΤΑ ΣΠΟΥΔΑΙΟΝ ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΕΙΝΑΙ
35. De vita contemplativa	*– Az elmélkedő életmód*[142]	– ΦΙΛΩΝΟΣ ΠΕΡΙ ΒΙΟΥ ΘΕΩΡΕΤΙΚΟΥ Η ΙΚΕΤΩΝ
36. De aeternitate mundi	*– A világ örökkévalósága*[143]	– ΦΙΛΩΝΟΣ ΠΕΡΙ ΑΦΘΑΡΣΙΑΣ ΚΟΣΜΟΥ
37. In Flaccum	*– Flaccus ellen*	– ΕΙΣ ΦΛΑΚΚΟΝ
38. Legatio ad Gaium	*– Követség Caiushoz*	– ΑΡΕΤΩΝ ΠΡΩΤΟΝ Ο ΕΣΤΙ ΤΗΣ ΑΥΤΟΥ ΠΡΕΣΒΕΙΑΣ ΠΡΟΣ ΓΑΙΟΝ
39. Apologia pro Iudaeis (Hypothetica)	*– A zsidók védelmére*[144] *(Feltételezések)*	– ΦΙΛΩΝΟΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΒΙΟΝ ΑΡΕΤΗΣ ΤΩΝ ΠΑΡ᾽ ΙΟΥΔΑΙΟΥΣ ΤΟ ΠΑΛΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥΝΤΩΝ
40. De providentia	*– A gondviselés*[145]	
41. Questiones et solutiones in Genesim et in Exodum	*– A Teremtésben és a Kivonulásban felmerülő kérdések és megoldásuk*[146]	
42. De animalibus (Alexander vel De ratione quam habere etiam bruta animalia)	*– Alexandrosz avagy arról, hogy van értelmük az értelem nélküli állatoknak*[147]	

[140] Euszebiosznál: *Arról, a három erényről, amit Mózes jegyzett fel a többivel együtt.*

[141] Euszebiosznál: *Azokról a jutalmakról, melyek a törvényben a jók számára vannak elkészítve, és azokról a büntetésekről és átkokról, amelyekben a gonoszok részesülnek.*

[142] Euszebiosznál: *A szemlélődő életről avagy a könyörgőkről.*

[143] Ez a mű csonka formában maradt fenn. Nem szerepel Caeserai Euszebiosz katalógusában, viszont mindig Philón alkotásának tekintették.

[144] Euszebiosznál: *Zsidókról.*

[145] Ez a mű két könyvből állt, és csak részben maradt fenn görög nyelven.

[146] 1–2Móz nehezen magyarázható helyeinek felsorakoztatása és ezek rövid megválaszolása. Örmény fordításban maradt fenn, ami az eredeti nagy részét tartalmazza, valamint néhány görög töredék és egy hosszabb részlet a XIV. századi vatikáni kódexben. Euszebiosz szerint öt könyvből állt.

[147] Örmény változatban maradt fenn.

3. ΦΙΛΩΝΟΣ *ΠΕΡΙ ΒΙΟΥ ΘΕΩΡΕΤΙΚΟΥ Η ΙΚΕΤΩΝ*

PHILÓN: AZ ELMÉLKEDŐ ÉLETMÓDRÓL vagy OLTALOMKERESŐKRŐL

Fordítás

Philón *De vita contemplativa* című írásának fordításához a *Philonis Alexandrini Opera Quae supersunt* kiadást vettem alapul (Ediderunt Leopoldus Cohn et Paulis Wendland. Vol. VI. et Sigofredus Reiter. Berolini, typis et impensis Georgii Reimeri, MCMXV). Emellett figyelembe vettem a *Philonis Judaei Operum Omnium* kiadást is (Sumtibus E. B. Schwickerti, Lipsiae 1828.), valamint azt az igényes munkával elkészített kritikai szöveget, amely Fred. C. Conybeare *Philo about the Contemplative Life* (Oxford at the Clarendom Press 1895) című munkájában áll.

A fordítás során arra törekedtem, hogy lehetőleg minél pontosabban kövessem Philón olykor igen-igen bonyolult körmondatait; de feltördeltem ezeket, ha a görög frázisok túl hosszúak voltak és szöveg szerinti átültetésük értelmi zavart okozott volna. Ha a magyarítás olykor megkövetelte az értelem szerinti betoldásokat, ezt mindig dőlt betűvel jeleztem.

Philón gyakran nevezi meg Istent ilyen körülírásokkal és kifejezésekkel: *ἡ τοῦ παντὸς ἀρχή – Mindennek Kezdete, Mindennek Alapelve; πήγη – Forrás, Eredet, Ok; ὁ νοῦς τὸν ὅλον – Mindenség Értelme;*[148] *ποιῶν, ποιητής, κτίστης – Alkotó, Teremtő; τεχνίτης, δημιουργὸς – Szerző, Teremtő; κοσμοπλάστης – Világalkotó; ὁ μορφῶν τὸν κόσμον – a Világ Formálója; πατὴρ – Atya;*[149] *τὸ ἕν – az Egy;*[150] *μονάς – Egyetlenség, Egy, Egység;*[151] *τὸ ὄν, ὁ ὢν – a Létező; τὸ ὄντως ὄν, τὸ πρὸς*

[148] *De gigantibus* 42, *De migratione Abrahami* 4; 192,

[149] Lásd a PHVC 68-at is.

[150] *De cherubim* 87, *Legum allegoriarum* II,2.

[151] *De Abrahamo* 122, *De gigantibus* 52, *Quod Deus sit immutabilis* 11.

ἀλήθειαν ὄν – a Valóságosan Létező.[152] Istenfogalma természetesen az Ószövetségre épül, s ezért úgy ír Istenről, mint aki az egyetlen és igazi Isten, s aki több mint a platói jóság-idea. Az Ószövetséggel egybecsengően úgy nyilatkozik, hogy Isten lénye tulajdonképpen felfoghatatlan az ember előtt. Őt csupán cselekedetei által lehet megismerni. Viszont amikor Istenről ír, hellenista művelt olvasótábort tart szeme előtt, s az egyetlen Igaz Istent e hellenista olvasók előtt akarja megérthetővé és elfogadhatóvá tenni. Ezért illeti Istent viszonylag gyakran a Platónra visszavezethető *ὁ πατὴρ καὶ ποιήτης τῶν ὅλων – a mindenség Atyja és Teremtője*[153] körülírással; s ezért veszi kölcsön a sztoikusoktól a *νοῦς τῶν ὅλων – világlélek* fogalmat is. Szintén csak platónista értelemben mondja Istenről, hogy ő *az egyetlen igazi létező, a valóságosan létező: τὸ ὄν, ὁ ὢν, τὸ ὄντως ὄν, τὸ πρὸς ἀλήθειαν ὄν.*[154] Ezeket vettem mindenekelőtt figyelembe akkor, amikor a *De vita contemplativa*-ban is előforduló *τὸ ὄν* (illetve *τὸ ὄντως ὄν* kifejezést)[155] egységesen és magyarázatosan a *Valóságosan Létező* fordítással adtam vissza.[156]

A párhuzamos hasábokban közölt görög és magyar szöveget lábjegyzetekkel láttam el. Ezek a lábjegyzetek fordítási kérdéseket és szövegkritikai megjegyzéseket tartalmaznak.

Philón munkája sok magyarázó jegyzetet is igényelt. A *De vita contemplativa* az antik, mediterrán világba nyújt betekintést, és sok benne a korabeli vallástörténeti és filozófiai vonatkozás. A magyarázó jegyzeteket szerkesztési okok miatt nem csatolhattam a lap aljára; ugyanis sokuk igen-igen terjedelmes. Így a magyarázó jegyzetek a fordítást követő fejezetben kaptak helyet függelékként. A fordítás szövegében csillag jelöli azokat a szavakat, amelyekhez magyarázatot fűztem.

[152] Lásd pl. *De confusione linguarum* 97, *De migratione Abrahami* 182. Lásd még a *Magyarázó jegzetek Demiurgosz* címszavát is.

[153] Lásd pl. a PHVC 90.

[154] Lásd: PHWD$^{I.}$ *Einleitung* 15.

[155] Lásd a PHVC 2. (τὸ ὄν; az örmény szövegváltozatban (*Arm*): *τὸ ὄν ὄντως.*), valamint 11.

[156] Lásd még a *Magyarázó jegyzetekben* a *Valóságosan Létező* és a *Valóságosan Létezőt szolgálják…*címeket.

DE VITA CONTEMPLATIVA

ΦΙΛΩΝΟΣ ΠΕΡΙ ΒΙΟΥ ΘΕΩΡΕΤΙΚΟΥ[157] Η ΙΚΕΤΩΝ (ΠΕΡΙ ΑΡΕΤΩΝ ΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟΝ)

PHILÓN: AZ ELMÉLKEDŐ ÉLETMÓDRÓL VAGY OLTALOMKERESŐKRŐL[158] (AZ ERÉNYEKRŐL. NEGYEDIK KÖNYV)

A therapeuták és a pogány világ (1–20)

Bevezetés

(1.) | ᾽Εσσαίων[159] πέρι διαλεχθείς, οἳ τὸν πρακτικὸν ἐζήλωσαν καὶ διεπόνησαν βίον ἐν ἅπασιν ἢ τὸ γοῦν φορητότερον εἰπεῖν τοῖς πλείστοις μέρεσι διενεγκόντες, αὐτίκα καὶ περὶ τῶν θεωρίαν ἀσπασαμένων ἀκολουθίᾳ τῆς πραγματείας ἑπόμενος τὰ προσήκοντα λέξω, μηδὲν οἰκοθεν ἕνεκα τοῦ βελτιῶσαι προστιθείς, ὃ δρᾶν ἔθος 1

(1.) | Miután az esszénusokról *már* értekeztem, akik általában tevékeny életmódra törekedtek, s azt szorgalmasan gyakorolták is, vagy – s ezt bizonyára így a leghelyesebb mondani – igen sok helyen elterjesztették, most, a könyv folytatásával a kötelességnek teszek eleget, s azok felől fogok szólni, akik az elmélkedés buzgó követői. Magamtól semmit sem tettem hozzá a jobbítás kedvéért. Ilyesmire a szokás

---

[157] A *θεωρετικός* egyaránt jelenti ezeket: *szemlélődő, vizsgáló, elmélkedő, meditáló.* A *θεωρετικός* szóhoz formailag a *szemlélődő* állna legközelebb (*θεωρε–* szótő), de ez egyben be is szűkítené azt a tevékenységet, amelyet a therapeuták űztek. (Vö. *Antike berichte über die Essener.* Kleine Texte für Vorlezungen und Übungen. Begründet von Hans Lietzmann. Herausgegeben von Kurt Aland. Ausgewählt von Alfred Adam. Verlag Walter de Gruyter & Co. Berlin 1961. 59.)

[158] A ἱκετῶν – *oltalomkeresőkről* fordításra vonatkozó megindoklásomat lásd *A De vita contemplativa és A Quod omnis probus liber sit közötti hasonlóságok* fejezetben *A ἱκέτης és θεραπευταί jelentése* cím alatt. Soltész–Szinyei Görög–magyar szótárában a *ἱκέτης* a következő jelentésekkel bír: *könyörgő, esedező, oltalomkereső;* különösen *gyilkosságtól való megtisztulásért esedező; oltalomadó, pártfogó; védúr, protektor.* A Liddell–Scott–Jones Lexicon a *pártfogó, protektor, könyörgő* értelmezést helytelennek tartja. Baán István így fordítja a címet: *„A szemlélődő életről avagy a könyörgőkről.* Lásd: *Euszebiosz egyháztörténete,* 75.

[159] Vermes Géza ezt jegyzi meg az görög eredetű esszénus megnevezés kapcsán: „Egy másik különleges vonásuk, amely azt sugallhatja, hogy a szekta görög elnevezése – *esszaioi* – az arámi *aszajja,* „gyógyítók" szóból származik, a gyógyítás utáni érdeklődés, amelyre Josephus is utal, amikor megjegyzi, hogy az esszénusok a gyökerek és kövek gyógyító erejét is tanulmányozták." (Vermes: *A qumráni közösség* 165. Lásd még: Vermes Géza: *A zsidó Jézus.* Ahogy egy történész az evangéliumokat olvassa. Fordította Hajnal Piroska. Osiris Kiadó, Budapest, 1995. 83–84.; *Antike Berichte über die Essener* 2–3; I. D. Amuszin: *A holt-tengeri tekercsek és a qumráni közösség.* Gondolat. Budapest, 1986. 128. Ez után: Amuszin.)

A Bizáncban 1000 körül összeállított ún. *Suda-lexikon* esszénusokról (᾽Εσσαῖοι) szóló címszava alatt ez olvasható: …᾽Εσσαῖοι …τουτέστι θεωρητικοί… „Ez a névmagyarázatot itt nyílvánvalóan a szír ḥðeza„ »szemlélni, vizsgálni« igéből származtatják, éspedig a part. act. plur. emph ḥða„zajja„-ból (abs. ḥða„ze„n)." (*Antike Berichte über die Essener* 59.) A téves etimológia itt nem kétséges.

Eltér ezektől Everett Ferguson magyarázata: „Az esszénus elnevezés eredetét nem ismerjük, de egy lehetségesnek tűnő javaslat szerint az arámi *haszajja,* „kegyesek" szó görögösített formája, és feltehetően azonos a *haszidim* héber szóval." *A keresztyénség bölcsője.* Fordította Zsengellér József. Szerkesztette Szabó István. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 439. (Ez után: Ferguson.) Hasonlóan vélekedik a *Jeromos Bibliakommentár III.*: „…a legtöbb tudós a gör. *essénoi (essaioi)* nevet a ḥðasya„' t. sz. alakjából *(ḥðase„„n, ḥðasayya„')* eredezteti, ez a szó pedig a héb. ḥðasīd keleti arám megfelelője, tehát az esszénusok még nevükben is a hasszídok leszármazottai…" (*Biblikus tanulmányok.* Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat. Budapest, 2003. 67:97.)

ἐν σπάνει καλῶν ἐπιτηδευμάτων ἅπασι τοῖς ποιηταῖς καὶ λογογράφοις, ἀλλ᾽ ἀτεχνῶς αὐτῆς περιεχόμενος τῆς ἀλη– θείας, πρὸς ἣν οἶδ᾽ ὅτι καὶ ὁ δεινό– τατος εἰπεῖν ἀπαγορεύσει. Διαθλητέον δὲ ὅμως[160] καὶ διαγωνιστέον· οὐ γὰρ δεῖ τὸ μέγεθος τῆς τῶν ἀνδρῶν ἀρετῆς αἴτιον ἀφωνίας γενέσθαι τοῖς μηδὲν καλὸν ἡσυχάζεσθαι δικαιοῦσιν.

hajt minden költőt és prózaírót, *éspedig* a nemes gondosság hiányában; ellenben magát a valóságot *csak* kontár* módon ragadják meg. *Erre* azt tudom mondani, hogy *az ilyesmi* ellen a hozzáértő is tiltakozni fog. Megfáradva, de mégis küzdve.[161] Ugyanis a férfierény nagysága nem szolgáltathat okot a némaságra: akik igaznak nyilvánítanak *valamit*, abból semmi jót el nem hallgathatnak.

A therapeuták neve

ἡ δὲ προαίρεσις τῶν φιλοσόφων εὐθὺς 2 ἐμφαίνεται διὰ τῆς προσρήσεως· **θεραπευταὶ** γὰρ καὶ **θεραπευτρίδες**[162] ἐτύμως καλοῦνται, ἤτοι παρόσον ἰατρικὴν ἐπαγγέλλονται κρείσσονα τῆς κατὰ πόλεις — ἡ μὲν γὰρ σώματα θεραπεύει μόνον, ἐκείνη δὲ καὶ ψυχὰς νόσοις κεκρατημένας χαλεπαῖς τε καὶ δυσιάτοις, ἃς ἐγκατέσκηψαν ἡδοναὶ καὶ ἐπιθυμίαι καὶ λῦπαι καὶ φόβοι πλεονεξίαι τε καὶ ἀφροσύναι καὶ ἀδικίαι καὶ τὸ τῶν ἄλλων παθῶν καὶ κακιῶν ἀνήνυτον πλῆθος ἢ παρόσον[163]

A filozófusok* gondolkozásmódja pedig azonnal kiderül a nevükből. Mert valódi értelemben nevezik őket therapeutáknak és therapeuta nőknek; ugyanis már kezdettől fogva valóban jobb gyógymódot* ígértek, mint szerte a városokban. Ott ugyanis csupán a testet gyógyítják. Emezek azonban gyötrelmes, s ugyanakkor nehezen kezelhető betegségektől fogva tartott lelkeket is *gyógyítanak*, amikor kitör azokon öröm és érzék vágy, kedvtelenség és félelem, követelőzés és esztelenség, hamisság s más szenvedélyek és szerencsétlenségek sokasága. *És valóban*

[160] A XI. századi *Codex Admontensis 359*-ben (*A*): *δ᾽ ὁμοίως.* (A szövegkritikai a PHOQS[VI.] kiadásból származnak.)

[161] διαθλητέον δὲ ὅμως καὶ διαγωνιστέον· – *Megfáradva, de mégis küzdve.* Úgy tűnik, itt szólásmondással van dolgunk, melyet így is érthetünk: *Fáradság árán is végig küzdeni.* Bizonyos azonban, hogy a jellegzetesen philóni szinanimahasználattal van dolgunk, melyre ebben a műben még számos példát láthatunk. F. C. Conybeare ezeket is felsorolja, amikor a philói szerzőséget bizonyítja (Conybeare, 357).

[162] Vö. az 1. §-hoz kapcsolt jegyzettel. Szíriai Mikhael (1126/27–1199) antiókhiai monofizita pátriárka (1166–1199) és történetíró, aki a maga szír nyelvű krónikáját (*Maktbānūt zabnē*) többek között Josephus Flavius, Philón és Eusebius műveire alapozva írta meg, a *therapeuták és therapeuta nők* – θεραπευταὶ, θεραπευτρίδες szavakat m°nþhða„ne„, illetve m°nþhða„nia„ta„ – *szolgák, ápolók* kifejezésekkel fordította. (Lásd: *Antike Berichte über die Essener,* 61.) Everett Ferguson pedig így vélekedik a therapeuta névről: „*Therapeutá*knak nevezi őket [ti. Philón], aminek a jelentése lehet „gyógyítók", „imádók" vagy „csodatevők". Ferguson, 445.

Vermes Géza szerint a θεραπευταὶ megnevezés a következő tartalmat hordozza: 1. Istennek olyan szolgálói, akik lelki gyógyulást nyernek; 2. lelki gyógyulásra vezetnek másokat is. (Lásd: Vermes Géza: *Essenes – Therapeutai – Qumran.* The Durham University Journal, 1960. Vol. LII, nr. 3, 97–115; Vermes: *Essenes and Therapeutai* 495–504; Vermes: *A zsidó Jézus* 83–84.) H. G. Schönfeld félreértés miatt bírálta Vermes *Essenes – Therapeutai – Qumran* című cikkének fejtegetéseit; de talán igaza van abban, hogy θεραπευταὶ nem önmegnevezés, hanem a közösségen kívüliektől származó név, mint ahogy a palesztínai rokonaik sem nemvezték magukat esszénusoknak, hanem több más névvel illeték a maguk közösségét. (H. G. Schönfeld: *Zum Beriff „Therapeutai" bei Philo von Alexandrien.* Revue de Qumran. Numéro 10. 1961. Tome 3. Fascicule 2, 495–504.)

[163] A PHJO 1828-as kiadásában: *παρ᾽ ὅσον.*

ἐκ φύσεως καὶ τῶν ἱερῶν νόμων | ἐπαιδεύθησαν θεραπεύειν τὸ ὄν,[164] ὃ καὶ ἀγαθοῦ κρεῖττόν ἐστι καὶ ἑνὸς εἰλικρινέστερον καὶ μονάδος ἀρχεγονώτερον.

terapeuták azért is, mivel már kezdettől fogva a természet[165] és a szent törvények tanították őket *arra,* hogy a Valóságosan* Létezőt szolgálják, aki a földi javaknál is különb, tisztább az egyes* *számjegy*nél s eredetibb a monádnál.*

A pogány vallások és a therapeuták kegyessége

οἷς τίνας συγκρίνειν ἄξιον τῶν ἐπαγγελλομένων εὐσέβειαν; ἆρά γε τοὺς τὰ στοιχεῖα τιμῶντας, γῆν, ὕδωρ, ἀέρα, πῦρ; οἷς καὶ ἐπωνυμίας ἔθεντο ἑτέρας ἕτεροι, τὸ μὲν πῦρ Ἥφαιστον παρά τὴν ἔξαψιν, οἶμαι, καλοῦντες, Ἥραν δὲ τὸν ἀέρα παρὰ τὸ αἴρεσθαι καὶ μετεωρίζεσθαι πρὸς ὕψος, τὸ δὲ ὕδωρ Ποσειδῶνα τάχα που διὰ τὸ ποτὸν, τὴν δὲ γῆν Δήμητραν, παρόσον μήτηρ εἶναι δοκεῖ πάντων φυτῶν τε καὶ ζῴων. 3

Mihez volna méltó hasonlítanunk az általuk meghirdetett kegyességet? Talán azokéhoz, akik az őselemeket tisztelik: földet, vizet, levegőt, tüzet? Ezeket aztán más névvel is illették. Úgy gondolom, a meggyújtás alapján nevezték a tüzet Héphaisztosznak;* Hérának* pedig a levegőt a felemelés és magasban lebegés alapján; a vizet Poszeidónnak,* minden valószínűség szerint az ital alapján; a földet pedig Démétérnek,* akiről korábban azt tartották, hogy ő minden növény és élőlény anyja.[166]

ἀλλὰ τὰ μὲν ὀνόματα σοφιστῶν ἐστιν εὑρήματα, τὰ δὲ στοιχεῖα ἄψυχος ὕλη καὶ ἐξ ἑαυτῆς ἀκίνητος, ὑποβεβλημένη τῷ τεχνίτῃ πρὸς ἅπάσας σχημάτων καὶ ποιοτήτων ἰδέας. 4

A szofistáktól* eredő nevek viszont találmányok; másrészt az őselemek* csupán élettelen, magától mozdulni sem képes, s az alkotó hatalma alá vetett anyag arra, hogy belőlük *hozzon létre* mindenféle formát és a teremtett szellemi valóságokat.

ἀλλὰ τοὺς τὰ ἀποτελέσματα, ἥλιον, σελήνην ἢ τοὺς ἄλλους ἀστέρας πλάνητας ἢ ἀπλανεῖς ἢ τὸν σύμπαντα οὐρανόν τε καὶ κόσμον; ἀλλὰ καὶ ταῦτα οὐκ ἐξ ἑαυτῶν γέγονεν, ἀλλ᾽ ὑπό τινος δημιουργοῦ τελειοτάτου τὴν ἐπιστήμην. 5

De vajon miként *jöhettek létre* az égitestek: nap, hold vagy a többi bolygó-, illetve állócsillag vagy a világegyetem és földkerekség? Nemde ezek sem maguktól jöttek létre, hanem valaki, ismeretet legtökéletesebben birtokló Demiurgosz*[167] által?

ἀλλὰ τοὺς ἡμιθέους; ἦ τοῦτό γε καὶ χλεύης ἄξιον· πῶς γὰρ ἂν ὁ αὐτὸς ἀθάνατός τε καὶ θνητὸς εἴη; δίχα 6

Hát a félistenek?* Ez akár gúny tárgya is lehetne. Mert hogyan is lehetne ugyanaz a személy halhatatlan s egyben halandó is? Azon

[164] Az örmény szövegváltozatban (*Arm*): *τὸ ὂν ὄντως.*

[165] A *természet*en *(φύσις)* lehetne esetleg *ösztön*t is érteni, de itt Philón egyúttal sztoikus szóhasználattal is él. Ugyanis olykor a *φύσις* kifejezéssel helyettesíti Istent (PHWD[I.] *Einleitung* 15.). Így a frázisnak ez a része így is értelmezhető: terapeuták azért is, mivel már kezdettől fogva *Isten* (=*φύσις*) és az ő szent törvényei tanították őket arra, hogy magát a Valóságosan Létezőt szolgálják.

[166] A pogány vallások megítéléséhez vö. *De decalogo* 52–65.

[167] Noha Philón *Demiurgosz* névvel illeti a nap, hold vagy a többi bolygó-, illetve állócsillag vagy a világegyetem és földkerekség, a kozmosz és a földkerekség alkotóját és a pogány világban elterjedt kifejezést használ, valójában Gen 1-re gondol, ahol Isten az ő teremtő szavával hív létre mindent. Lásd még a *Magyarázó jegyzetek Demiurgosz* címszavát. Vö. *De opificio mundi* 170–171.

τοῦ καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς τούτων γενέσεως ἐπίληπτον εἶναι, μειρακιώδους ἀκρασίας ἀνάπλεων, ἣν τολμῶσιν οὐκ εὐαγῶς προσάπτειν ταῖς μακαρίαις καὶ θείαις δυνάμεσιν, εἰ γυναιξὶ θνητᾶις ἐπιμανέντες ὡμίλησαν οἱ παντὸς πάθους ἀμέτοχοι καὶ τρισευδαίμονες.

kívül, hogy a létük eredeténél is hibázik valami, tele vannak gyermeteg mértéktelenséggel, amelyet – nem is ártatlanul – odasorolni merészelnek a boldog és isteni csodaerőkhöz, amennyiben esztelen vágyaktól hajtva enyelegtek halandó asszonyokkal, nem vállaltak részt semmiféle szenvedésben és igen-igen nagy jólétnek örvendtek.

ἀλλὰ τοὺς τὰ ξόανα καὶ ἀγάλματα; ὧν αἱ οὐσίαι[168] λίθοι καὶ ξύλα, τὰ μέχρι πρὸ μικροῦ τελείως ἄμορφα, λιθοτόμων καὶ δρυοτόμων τῆς συμφυΐας αὐτὰ διακοψάντων, ὧν τὰ ἀδελφὰ μέρη καὶ συγγενῆ λουτροφόροι γεγόνασι καὶ ποδόνιπτρα καὶ ἄλλα ἄττα τῶν ἀτιμοτέρων, ἃ πρὸς τὰς ἐν σκότῳ χρείας ὑπηρετεῖ μᾶλλον ἢ τὰς ἐν φωτί. 7

Hát a faragványok* és istenképek? Lényegükre nézve csak fák és kövek. Kevéssel azelőtt még teljesen alaktalanok *voltak*, amikor is kőfejtők és favágók hasogatták őket lelőhelyükről. Másik felükből vagy hasonló darabjaikból fürdővíz hordására szolgáló és lábmosó edények készültek s egyéb kevésbé értékes dolgok, amelyeket szükség szerint inkább sötétségben használnak, mint világosságban.[169]

τῶν μὲν γὰρ παρ᾽ Αἰγυπτίοις οὐδὲ μεμνῆσθαι καλόν, οἳ ζῷα ἄλογα καὶ οὐχ ἥμερα μόνον ἀλλὰ καὶ θηρίων τὰ ἀγριώτατα παραγηόχασιν εἰς θεῶν τιμὰς ἐξ ἑκάστου τῶν κάτω σελήνης, χερσαίων μὲν λέοντα, ἐνύδρων δὲ τὸν ἐγχώριον κροκόδειλον, ἀεροπόρων δὲ ἴκτινον καὶ τὴν Αἰγυπτίαν ἶβιν. 8

Jót felemlíteni róluk még az egyiptomiaknál sem igen lehet, amennyiben *ők* nem csak nappali, hanem éjjeli élőlényeket is istenekké léptettek elő. Némelyiküket ráadásul a legvadabb állatok közül, éspedig előkelőbbekül: a szárazföldiek közül az oroszlánt,* a víziek közül a náluk honos krokodilust,* a levegőben élők közül pedig a sólymot* és az egyiptomi íbiszt.*[170]

καὶ ταῦτα ὁρῶντες γεννώμενα καὶ τροφῆς χρείαν ἔχοντα καὶ περὶ ἐδωδὴν ἄπληστα καὶ μεστὰ περιττωμάτων ἰοβόλα τε καὶ ἀνθρωποβόρα καὶ νόσοις ἁλωτὰ παντοίαις καὶ οὐ μόνον θανάτῳ τῷ κατὰ φύσιν ἀλλὰ καὶ βιαίῳ πολλάκις διαφθειρόμενα προσκυνοῦσιν, οἱ ἥμεροι τα ἀνήμερα καὶ ἀτίθασα καὶ οἱ λογικοὶ τὰ ἄλογα καὶ οἱ συγγένειαν ἔχοντες πρὸς τὸ θεῖον τὰ μηδ᾽ ἂν Θερσίτῃσι | συγκριθέντα, οἱ ἄρχοντες καὶ δεσπόται τὰ ὑπήκοα φύσει καὶ δοῦλα. 9

Ha azt is szem előtt tartjuk, hogy olyan *állatokat** imádnak, amelyek születnek, táplálékot is igényelnek, az evéssel be nem telnek, s tele vannak telhetetlenséggel, vadak, sőt embereket is felfalnak, továbbá hogy betegségek is kikezdhetik őket, s nem csupán természetes, hanem sokszor erőszakos halállal múlnak ki, akkor *az egyiptomiaknál* tulajdonképpen ez történik: olyan meg nem szelídített és szelídíthetetlen *lények* lesznek istenekké a szelídek felett, amelyek még Therszítészhez* sem hasonlíthatók. Ezek uralkodnak* és korlátlan urak, *noha* természet szerint alattvalók és rabszolgák.

[168] Philonnál jellegzetes az elvont főnevek többes számú használata. Conybeare ezzel a megfigyeléssel is alátámasztotta a philóni szerzőséget. Lásd Conybeare, 355–356.

[169] Az istenképek megítéléséhez vö. Ézs 44,15–20; *De decalogo* 66–76.

[170] Vö. *De decalogo* 77–81.

A therapeuták hivatása
és vagyonhoz való viszonyulása

(2.) ᾽Αλλ᾽ οὗτοι μέν, ἐπειδήπερ οὐ τοὺς ὁμοφύλους μόνον ἀλλὰ καὶ τοὺς πλησιάζοντας ἀναπιμπλᾶσι φλυαρίας, ἀθεράπευτοι διατελείτωσαν ὄψιν, τὴν ἀναγκαιοτάτην τῶν αἰσθήσεων, πεπη– ρωμένοι· λέγω δὲ οὐ τὴν σώματος, ἀλλὰ τὴν ψυχῆς, ᾗ τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ψεῦδος μόνῃ γνωρίζεται.

(2.) De ezek, minthogy nem csak a saját néptörzsükhöz, hanem a szomszédos népekhez tartozókat is balgaságokkal ruházták fel, hadd maradjanak gyógyíthatatlanul fogyatékosak a legfontosabb érzékelés, a látás* nélkül. Mondom ezt nem a testi *látásra,* hanem a lelkire.[171] *Mert* a valódi, illetve hamis kizárólag ezzel *a látással* ismerhető fel.

τὸ δὲ θεραπευτικὸν γένος βλέπειν ἀεὶ προδιδασκόμενον τῆς τοῦ ὄντος θέας ἐφιέσθω καὶ τὸν αἰσθητὸν ἥλιον ὑπερβαινέτω καὶ μηδέποτε τὴν τάξιν ταύτην λειπέτω πρὸς τελείαν ἄγουσαν εὐδαιμονίαν.

A therapeuta közösség viszont már eleve azt sajátítja el, hogy mindig a Valóságosan Létező szemlélésére törekedjék, és *ez a látás* még a napfénynél való érzékelésen is túltegyen, és soha el ne hagyja ezt a tökéletes kegyességre vezető rendet.

οἱ δὲ ἐπὶ θεραπείαν ἰόντες οὔτε ἐξ ἔθους οὔτε ἐκ παραινέσεως ἢ παρακλήσεώς τινων, ἀλλ᾽ ὑπ᾽ ἔρωτος ἁρπασθέντες οὐρανίου, καθάπερ οἱ βακχευόμενοι καὶ κορυβαντιώντες ἐνθουσιάζουσι, μέχρις ἂν τὸ ποθούμενον ἴδωσιν.

Nekik (pedig) a szolgálatban telik örömük; de nem szokásból, sem pedig bárki intésére vagy buzdítására, hanem mennyei szerelem ejti rabul őket,[172] akárcsak a Bakkhosz* tisztelőit és a korübantokat,* akik addig rajonganak mindaddig, míg meglátják vágyuk tárgyát.

εἶτα διὰ τὸν τῆς ἀθανάτου καὶ μακαρίας ζωῆς ἵμερον τετελευτηκέναι νομίζοντες ἤδη τὸν θνητὸν βίον ἀπολείπουσι τὰς οὐσίας υἱοῖς ἢ θυγατράσιν εἴτε καὶ ἄλλοις συγγενέσιν, ἑκουσίῳ γνώμῃ προκληρονομούμενοι, οἷς δὲ μὴ συγγενεῖς εἰσιν, ἑταίροις καὶ φίλοις· ἔδει γὰρ τοὺς τὸν βλέποντα πλοῦτον ἐξ ἑτοίμου λαβόντας τὸν τυφλὸν παραχωρῆσαι τοῖς ἔτι τὰς διανοίας τυφλώττουσιν.

Továbbá: mivel úgy tartják, hogy a halhatatlan és boldog élet utáni vágyakozásnak már a földi élet alatt teljességre kell jutnia, önkéntesen előre szétosztják örökségüket: javaikat fiaikra vagy leányaikra, vagy akár más rokonaikra hagyják. Akiknek pedig nincsenek rokonaik, társaikra és barátaikra. Mert kerülniük kell a gazdagokat, akik vakság alá rekesztették értelmüket, ugyanis hamar felismerik, hogy ezek látván vakok.*

᾽Αναξαγόραν καὶ Δημόκριτον ῾Ελλη– νες ᾄδουσιν, ὅτι φιλοσοφίας ἱμέρῳ πληχθέντες μηλοβότους εἴασαν γενέ– σθαι τὰς οὐσίας· ἄγαμαι τοὺς ἄνδρας καὶ αὐτὸς γενομένους χρημάτων κρείττονας. ἀλλὰ πόσῳ βελτίονες οἱ μὴ θρέμμασιν ἐμβόσκεσθαι τὰς κτήσεις ἀνέντες, ἀλλὰ τὰς ἀνθρώπων

Anaxagoraszt* és Démokritoszt* görögök éneklik meg, mert a filozófia iránti szenvedélyes szeretetben odáig jutottak, hogy juhászokra hagyták szállani javaikat. Becsülöm az olyan férfiakat, akik csakugyan javak nélkül lettek jelesebbekké. De mennyivel jobbak azok, akik nem úgy mondanak le vagyonukról, hogy azokkal utódaik felől gondoskodnak, hanem

[171] Vö. *De plantatione* 92.

[172] Vö. *De vita Mosis* II,67: „Ennélfogva annyira szerette Istent, mint kevesen mások, és Isten is szerette őt; s mert áthatotta az égi szerelem kiváltképpen tisztelte a mindenség urát és viszont, az is tisztelte őt.” Bollók: *Mózes élete* 99–100.

ἐνδείας, συγγενῶν ἢ φίλων, ἐπανορθωσάμενοι καὶ ἐξ ἀπόρων εὐ–πόρους ἀποφήναντες; ἐκεῖνο μὲν γὰρ ἀπερίσκεπτον ἵνα μὴ μανιῶδες ἐπ ἀνδρῶν, οὓς ἡ Ἑλλὰς ἐθαύμασεν, εἴπω τὸ ἔργον, τοῦτο δὲ νηφάλιον καὶ μετὰ φρονήσεως ἠκριβωμένον περιττῆς.

jólétet megtagadva, szűkölködő embereket, rokonokat vagy barátokat segítenek ki kilátástalan helyzetekből? Ugyanis amaz meggondolatlanság, hogy ne mondjam, esztelenség olyan férfiakhoz képest, akiket Görögország megcsodált; emez pedig mértéktartás és igen nagy értelemmel megfontolt dolog.

οἱ πολέμιοι τί πλέον δρῶσιν ἢ 15 κείρουσι καὶ δενδροτομοῦσι τὴν τῶν ἀντιπάλων χώραν, ἵνα σπάνει τῶν ἀναγκαίων πιεσθέντες ἐνδῶσι; τοῦτο οἱ περὶ Δημόκριτον τοῖς ἀφ᾽ αἵματος[173] εἰργάσαντο χειροποίητον ἔνδειαν καὶ πενίαν αὐτοῖς κατασκευάσάντες, οὐκ ἐξ ἐπιβουλῆς ἴσως, ἀλλὰ τῷ μὴ προϊδέσθαι καὶ περιαθρῆσαι τὸ τοῖς ἄλλοις συμφέρον.

Nemde az ellenség *is* mind többet pusztít, fákat is kivág[174] ellenfele területén, hogy az a legszükségesebb dolgok hiányának terhe alatt nélkülözzék? Ezt Démokritosz tanítványai saját meggyőződésük alapján művelték, amikor *maguk körül* tulajdon kezükkel teremtettek hiányt és szegénységet. Kétségtelenül nem *valami* alattomos szándékkal, hanem hogy ne azzal törődjenek, és ne azt lássák maguk körül, ami másoknak hasznos.

πόσῳ δὴ κρείττους οὗτοι καὶ 16 θαυμασιώτεροι, χρησάμενοι μὲν οὐκ ἐλάττοσι ταῖς πρὸς φιλοσοφίαν ὁρμαῖς, μεγαλόνοιαν δὲ ὀλιγωρίας προτιμήσαντες καὶ χαρισάμενοι τὰς οὐσίας, ἀλλὰ μὴ διαφθείραντες, ἵνα καὶ ἑτέρους καὶ ἑαυτοὺς ὠφελήσωσι, | τούς μὲν ἐν ἀφθόνοις περιουσίαις, ἑαυτοὺς δὲ ἐν τῷ φιλοσοφεῖν; αἱ γὰρ χρημάτων καὶ κτημάτων ἐπιμέλειαι τοὺς χρόνους ἀναλίσκουσι· χρόνου δὲ φείδεσθαι καλόν, ἐπειδὴ κατὰ τὸν ἰατρὸν Ἱπποκράτην „ὁ μὲν βίος βραχύς, ἡ δὲ τέχνη μακρή.”

Mármost mennyivel jelesebben *jártak el* ezek s még nagyobb csodálatra méltók? Bár voltak anyagi igényeik, nem hanyagolták el a bölcsességre való törekvést. A könnyed nagylelkűséget pedig többre becsülték, és örömmel osztották szét a javakat; de mégsem pazarolva, hogy másokon és magukon is segíthessenek. Vagyis: a készséggel szétosztott javak által másokon *segítettek*, magukon pedig a bölcselet művelésében. Ugyanis a javakkal és a vagyonnal való törődés sok időt emészt fel. Az idővel pedig jól kell takarékoskodni, mivel az orvos Hippokratész szerint: „Az élet rövid, a tudomány pedig terjedelmes.”

τοῦτό μοι δοκεῖ καὶ Ὅμηρος αἰνίξασθαι 17 ἐν᾽ Ἰλιάδι κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς τρισκαι–δεκάτης ῥαψωδίας διὰ τούτων τῶν ἐπῶν·

Úgy vélem, erre céloz Homérosz is az Iliászban, a tizenharmadik ének elején a következő verssorokkal:[175]

[173] Az *ἀφ᾽ αἵματος* – jelentése lehet: *saját magától, saját belátása szerint, a maga meggyőződése alapján.* Ugyanis a *αἷμα* a (vér szerinti) származás, illetve eredet kifejezésére is szolgál.

[174] Vö. 4Mak 2,14.

[175] *Iliász 13,5–6.* Vértesy Jenő fordítása, Budapest 1913; ahol magyarázatként ez áll: a *hippemolgok*on a szkítákat kell érteni, az *abios* pedig szegényeket jelent. Vályi-Nagy Ferenc fordítása (Sárospatak, 1821. II.):

S a közel ütközetű Műszok, s Hippémolgonokra,
kik tejevők, hosszú idejük, igaz emberek, és jók.

Devecseri Gábor fordítása pedig (Európa Könyvkiadó, Budapest 1992):

harcos műsz népét s tejivó jó kancafejőkét
és az igazszívű abiosz népnek mezejét is;…

„Μυσῶν τ᾽ ἀγχεμάχων καὶ ἀγαυῶν Ἱππημολγῶν, γλακτοφάγων ἀβίων τε, δικαιοτάτων ἀνθρώπων,"

„Ott a harcos mysek,* igaz abiosok,* Kabalatejivó déli hippemolgok…"*

ὡς τῆς μὲν περὶ βίον σπουδῆς καὶ χρηματισμὸν ἀδικίαν γεννώσης διὰ τὸ ἄνισον, δικαιοσύνην δὲ τῆς ἐναντίας προαιρέσεως ἕνεκα ἰσότητος, καθ᾽ ἣν ὁ τῆς φύσεως πλοῦτος ὥρισται καὶ παρευημερεῖ τὸν ἐν ταῖς κεναῖς δόξαις.

Míg az anyagi javakra és meggazdagodásra törő igyekezet igazságtalanságot szül a méltánytalanság miatt, addig az ezzel ellentétes életfelfogásból jogosság *származik* a méltányosság alapján. A méltányosság nagyobb boldogságot jelent a földi gazdagságnál, amelyet hiú dicsvágyak határoznak meg.

A therapeuták visszavonultsága

ὅταν οὖν ἐκστῶσι τῶν οὐσιῶν,[176] ὑπ᾽ οὐδενὸς ἔτι δελεαζόμενοι φεύγουσιν ἀμεταστρεπτὶ καταλιπόντες ἀδελφούς, τέκνα, γυναῖκας, γονεῖς, πολυανθρώπους συγγενείας, φιλικὰς ἑταιρέας, τὰς πατρίδας, ἐν αἷς ἐγεννήθησαν καὶ ἐτράφησαν, ἐπειδὴ τὸ σύνηθες ὁλκὸν καὶ δελεάσαι δυνατώτατον. 18 Amikor tehát lemondanak javaikról, többé már semmi nem csábítja őket, s mindennek hátat fordítva vonulnak vissza. Elhagynak testvért, gyermeket, feleséget, szülőt, népes rokonságot, baráti* társaságot, a szülőföldet, ahol világra jöttek, majd pedig felnevelkedtek, mivelhogy a régi kötődések húznak vissza, és *ezek* csábítanak a legerősebben.

μετοικίζονται δὲ οὐκ εἰς ἑτέραν πόλιν, ὥσπερ οἱ πρᾶσιν αἰτούμενοι παρὰ τῶν κεκτημένων ἀτυχεῖς ἢ κακόδουλοι δεσποτῶν ὑπαλλαγήν, οὐκ ἐλευθερίαν, αὐτοῖς ἐκπορίζοντες — πᾶσα γὰρ πόλις, καὶ ἡ εὐνομωτάτη, γέμει θορύβων καὶ ταραχῶν ἀμυθήτων, ἃς οὐκ ἂν ὑπομείναι τις ἅπαξ ὑπὸ σοφίας ἀχθείς —, 19 De nem egy másik városba költöznek, mint azok, akik csődbejutás miatt kérnek birtokárverést, vagy rossz szolgákként gazdacserét. Maguk felfedezte szabadságot sem *igényelnek.* Ugyanis minden város, még a legjobb törvénnyel rendelkező is csupa nyugtalanság és kimondhatatlan zűrzavar mindaddig, míg csak a bölcsesség rá nem visz arra, hogy azt egyszer otthagyd.

ἀλλὰ τειχῶν ἔξω ποιοῦνται τὰς διατριβὰς ἐν κήποις ἢ μοναγρίαις ἐρημίαν μεταδιώκοντες, οὐ διὰ τινα ὠμὴν ἐπιτετηδευμένην μισανθρωπίαν, ἀλλὰ τὰς ἐκ τῶν ἀνομοίων τὸ ἦθος ἐπιμιξίας ἀλυσιτελεῖς καὶ βλαβερὰς εἰδότες. 20 Viszont lakatlan területek után kutatnak, s védett településeken kívül, kertekben vagy elhagyott mezőkön tartózkodnak. Nem mintha valami nyers embergyűlöletre szánták volna el magukat, hanem azért, mert a méltánytalanságok*ra épülő élet*viszonyokat haszontalanoknak és károsaknak látják.

A therapeuta közösségek és a legderekabbak telepe; tevékenységük (21–39)

A telep

(3.) Πολλαχοῦ μὲν οὖν τῆς οἰκουμένης ἐστὶ τὸ γένος — ἔδει γὰρ ἀγαθοῦ τεείου μετασχεῖν καὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν βάρβαρον —, πλεονάζει δὲ ἐν 21 (3.) Ez a fajta *közösség* tehát világszerte megtalálható, mivel a tökéletes jóságból részesülniük kell mind Görögországnak, mind a barbároknak. A legtöbb *ilyen közösség*

[176] A szövegben álló *οὐσιῶν* az *οἰκιῶν* korrekciója. Az az *οἰκιῶν* a XI. századi *Codex Admontensis 359*-ben (*A)* áll.

Αἰγύπτῳ καθ᾽ ἕκαστον τῶν ἐπικαλουμένον νόμων καὶ μάλιστα περὶ τὴν᾽ Αλεξάνδρειαν.

azonban Egyiptomban van, *éspedig* megnevezhető tartományainak mindenikében, s különösképpen Alexandria* környékén.

οἱ δὲ πανταχόθεν ἄριστοι κατάπερ 22 εἰς πατρίδα [θεραπευτῶν] ἀποικίαν στέλλονται πρὸς τι χωρίον ἐπιτη– δειότατον, ὅπερ ἐστὶν ὑπὲρ λίμνης Μαρείας κείμενον ἐπὶ γεωλόφου χθα– μαλωτέρου, σφώδρα εὐκαίρως, ἀσφα– λείας τε ἕνεκα καὶ ἀέρος εὐκρασίας.

Viszont a legderekabbak azt a küldetést kapják, hogy a [therapeuták] szülőföldjére, mintegy a legmegfelelőbb helyre települjenek át. Ez a Mareia-tó feletti alacsonyabb halmon fekszik. Igen-igen alkalmas *fekvésű hely,* mivel biztonságos, s ezenkívül mérsékelt éghajlatú is.

τὴν μὲν οὖν ἀσφάλειαν αἱ ἐν κύκλῳ παρ– 23 ἔχουσιν ἐπαύλεις τε καὶ κῶμαι, | τὴν δὲ περὶ τὸν ἀέρα εὐκρασίαν αἱ ἔκ τε τῆς λίμνης ἀνεστομωμένης εἰς τὴν θάλατταν καὶ τοῦ πελάγους ἐγγὺς ὄντος ἀναδιδομέναι συν– εχεῖς αὖραι, λεπταὶ μὲν αἱ ἐκ τοῦ πελάγους, παχεῖαι δὲ αἱ ἀπὸ τῆς λίμνης, ὧν ἡ μῖξις ὑγιεινοτάτην κατάστασιν ἀπεργάζεσθαι.

Biztonságos, mivel közvetlen környezetében kis tanyák és falvak fekszenek. Az éghajlat pedig mérsékelt, azért is, mert a tó a tengerre nyílik és a tengervíz felől, mivelhogy ez a közelben van, folyton hűs levegő árad: enyhe ugyanis a tenger felől, a tó felől pedig dús, s összevegyülésük a legegészségesebb *éghajlati* körülményeket biztosítja.

αἱ δὲ οἰκίαι τῶν συνεληλυθότων 24 σφόδρα μὲν εὐτελεῖς εἰσι, πρὸς δύο τὰ ἀναγκαιότατα σκέπην παρέχουσαι, πρὸς τε τὸν ἀφ᾽ ἡλίου φλογμὸν καὶ τὸν ἀπ᾽ ἀέρος κρυμόν· οὔτε δὲ ἐγγύς, ὥσπερ αἱ ἐν τοῖς ἄστεσιν, — ὀχληρὸν γὰρ δυσάρεστον τοῖς ἐρημίαν ἐζηλωκόσι καὶ μεταδιώκουσιν αἱ γειτνιάσεις — οὔτε πόρρω, δι᾽ ἣν ἀσπάζονται κοινωνίαν καὶ ἵνα, εἰ λῃστῶν γένοιτο ἔφοδος, ἀλλήλοις ἐπιβοηθῶσιν.

Az egybesereglő *therapeuták* házai pedig igen-igen egyszerűek,[177] egymás közelében *lévén* a nélkülözhetetlen biztonságot nyújtják,[178] s emellett a nap heve és a dermesztő levegő ellen is védenek. De szorosan sem *állnak egymás mellett* – a közeli szomszédság ugyanis terhes és kedve ellenére van azoknak, akik a magányra törekednek és azt elérik –; sem távol, mivel kedvelik a közösséget; és azért is, hogy egymásnak segítséget nyújthassak, ha netalán rablók támadása lepné meg őket.

Tevékenységük, az istenről való megemlékezés

ἐν ἑκάστῃ δέ ἐστιν οἴκημα ἱερόν, ὃ 25 καλεῖται σεμνεῖον[179] καὶ

Mindenikben van egy szent helyiség, melyet szentélynek, illetve monasztériumnak neveznek. Itt tartózkodva *törekszenek* eljutni a

[177] *εὐτελής* jelentése ez is lehet: *szerény, szegényes, gyatra.*

[178] A tömör mondat így is értendő: *Két ház nincs nagyobb távolságra annál, hogy ez ne nyújtaná a nélkülözhetetlen biztonságot a benne lakók számára.*

[179] A σεμνεῖον jelentése: *szentelt hely, szentség; templom,* és ez legfőképpen a Furiák (᾽Ερινύς, ᾽Ευμενίδες) tiszteletére emelt szent helyekre volt használatos. Vermes Géza is *szentély*nek fordítja (*A zsidó Jézus vallása*, 233). Conybeare úgy vélekedik, hogy Philón idejében ez a zsidó házaknak a kis helyiségét jelentette, amely az egyéni imádkozás és meditálás célját szolgálta, amint ezt Mt 6,6 és Lk 12,3 is tükrözi. E két helyen a ταμεῖον olvasható, s így a σεμνεῖον jelentése ugyanaz, mint a ταμεῖον-é. (Lásd: Conybeare, 211, 335.)

[180] *μοναστήριον* – *monasztérium, zárka, zárda, remetelak.* Így értelmezi a Liddel-Scott is. Ez az értelem nem azt jelenti, hogy a theraputákat korakeresztyén szerzeteseknek tekinthetők, amint azt Paul Ernst

μοναστήριον,[180] ἐν ᾧ μονούμενοι τὰ τοῦ σεμνοῦ βίου μυστήρια τελοῦνται, μηδὲν εἰσκομίζοντες, μὴ ποτόν, μὴ σιτίον, μηδέ τι τῶν ἄλλων, ὅσα πρὸς τὰς τοῦ σωματος χρέας ἀναγκαῖα, ἀλλὰ νόμους καὶ λογία θεσπισθέντα[181] διὰ προφητῶν καὶ ὕμνους καὶ τὰ ἄλλα οἷς ἐπιστήμη καὶ εὐσέβεια συναύξονται καὶ τελειοῦνται.

szent élet misztériumaira. Ide sem élelmet, sem italt nem visznek, sem pedig egyebet, amely a test igényeire *nézve* szükséges *volna*, hanem *csak* a próféták *isten*-ihlette törvényeit és mondásait, valamint himnuszokat, s egyebek is,[182] amivel tudás és kegyesség *egyaránt* gyarapítható és tökéletesíthető.

ἀεὶ μὲν οὖν ἄληστον ἔχουσι τὴν τοῦ θεοῦ μνήμην, ὡς καὶ δι᾽ ὀνειράτων μηδὲν ἕτερον ἢ τὰ κάλλη τῶν θείων ἀρετῶν καὶ δυνάμεων φαντασιοῦσθαι·[183] πολλοὶ γοῦν καὶ ἐκλαλοῦσιν[184] ἐν ὕπνοις ὀνειροπολούμενοι τὰ τῆς ἱερᾶς φιλοσοφίας ἀοίδιμα δόγματα.

26 Így hát az Istenről való megemlékezést sohasem tévesztik szem elől, amiképpen *még* álomban sem tűnődnek más dolgok felől, mint az isteni tökéletességek szépségeiről és hatalmáról; ugyanis sokan még álmukban is a szent bölcsesség magasztos tanai felett tusakodnak, és azokról beszélnek.

Imádság

δὶς δὲ καθ᾽ ἑκάστην ἡμέραν εἰώθασιν εὔχεσθαι, περὶ τὴν ἕω καὶ περὶ τὴν ἑσπέραν, ἡλίου μὲν ἀνίσχοντος εὐημερίαν αἰτούμενοι τὴν ὄντως εὐημερίαν, φωτὸς οὐρανίου τὴν διάνοιαν αὐτῶν ἀναπλησθῆναι, δυομένου δὲ ὑπὲρ τοῦ τὴν ψυχὴν τοῦ τῶν αἰσθήσεων καὶ αἰσθητῶν ὄχλου παντελῶς ἐπικουφισθεῖσαι, ἐν τῷ ἑαυτῆς συνεδρίῳ καὶ βουλευτηρίῳ γενομένην, ἀλήθειαν ἰχνηλατεῖν.

27 Minden nap kétszer szoktak imádkozni: hajnaltájban és este. Ugyanis amikor felkel a Nap, verőfényes napért esedeznek, ténylegesen verőfényes napért,[185] hogy égi világosság töltse el elméjüket; amikor pedig leáldozik a nap, azért, hogy a lélek teljesen felszabaduljon a nyugtalanító tapasztalatoktól és érzésektől, s hogy az összegyülekezéskor és a gyülekezési helyen a valóságot legyen képes nyomon követni.

Aszkézis, meditálás, írásmagyarázat és éneklés

τὸ δὲ ἐξ ἑωθινοῦ μέχρις ἑσπέρας διάστημα σύμπαν αὐτοῖς ἐστιν ἄσκη–

28 A kora reggeltől estig terjedő napszak mindannyiukra nézve aszkézisre rendelt idő.

Lucius állítja a *Die Therapeuten und ihre Stellung in der Geschichte der Askese* című munkájában (Strassburg 1880.) Vermes Géza szerint: *zárt hely* (*A zsidó Jézus vallása* 233),

[181] A *θεσπισθέν* azt is kifejezi, hogy a próféták hagyománya Istentől ihletett.

[182] *Mindent:* ez így is érthető: az *ősi tekintélyektől származó műveket* (lásd a 29. §-1). A νόμους καὶ λογία θεσπισθέντα διὰ προφητῶν καὶ ὕμνους καὶ τὰ ἄλλα viszont úgy is értelmezhető, hogy itt a Tóráról, az isten-ihlette prófétai beszédekről, zsoltárokról és egyéb apokrif iratokról van szó.

[183] Olyan jellegzetes philóni kifejezés, amelynek hátterében a sztoikus lélekszemlélet áll. Az emberi lélek képzetalkotásra, képzeletre (φαντασία) képes (*Legum allegoriarum* II,32).

[184] A titkok „kifecsegés”-ére, felfedésére használatos szó.

[185] Az *εὐημερία* jelenthet *szép, derült, vidám, boldog* és *szerencsés nap*ot, valamint *megelégedett élet*et. A szót először Arisztotelész használta.

[186] *ἄσκησις – gyakorlás,* valamilyen *tevékenység* vagy akár *testgyakorlás folytatása; igyekvés, törekvés, fáradozás. Lelki gyakorlat*nak is lehetne fordítani. Az Újszövetségben (ApCsel 24,16) *igyekvés*t, *törekvés*t jelent.

σις·[186] ἐντυγχάνοντες γὰρ τοῖς ἱεροῖς γράμμασι φιλοσοφοῦσι[187] τὴν πάτριον φιλοσοφίαν ἀλληγοροῦντες, ἐπειδὴ σύμβολα τὰ τῆς ῥητῆς ἑρμηνείας νομίζουσιν ἀποκεκρυμμένης φύσεως ἐν ὑπονοίαις[188] δηλουμένης.

Ugyanis a szent iratokhoz fordulva az ősöktől eredő bölcsességet allegorizáló* módon fejtik ki. Ugyanis a szó szerinti értelemben vett *iratok szövegét* szimbólumoknak tekintik. *A szövegnek* rejtett természete van, *s* ez a jelképes értelemben lesz nyilvánvalóvá.[189]

ἔστι δὲ αὐτοῖς καὶ συγγράμματα παλαιῶν ἀνδρῶν, οἳ τῆς αἱρήσεως ἀρχηγέται γενόμενοι πολλὰ μνημεῖα τῆς ἐν τοῖς ἀλληγορουμένοις ἰδέας ἀπέλιπον, οἷς καθάπερ τισὶν ἀρχετύποις | χρώμενοι μιμοῦνται τῆς προαιρήσεως τὸν τρόπον· ὥστε οὐ θεωροῦσιν μόνον, ἀλλὰ καὶ ποιοῦσιν ᾄσματα καὶ ὕμνους εἰς τὸν θεὸν διὰ παντοίων μέτρων καὶ μελῶν, ἃ ῥυθμοῖς σεμνοτέροις ἀναγκαίως χαράττουσι. 29

Rendelkezésükre állnak ősi tekintélyektől származó művek is. Ezek *az elődök,* lévén *egyben ennek* a filozófiai iránynak alapítói, az allegorizáló *írásmagyarázat* módszerének sok emlékét hagyták hátra; s amiként némelyikük *írásmagyarázatát* mintaként használják, ugyanúgy utánozzák le irányzatuk szokásait *is*. Úgyhogy nem csak elmélkednek, hanem énekeket és himnuszokat is költenek Istenről mindenféle versmértékre és dallamra,* s ezeket szükségképpen nyomatékosítják pompás ritmusokkal.[190*]

A hetedik napi összegyülekezés a közös szent helyen

τὰς μὲν οὖν ἓξ ἡμέρας χωρὶς ἕκαστοι μονουμένοι παρ᾽ ἑαυτοῖς ἐν τοῖς λεχθεῖσι μοναστηρίοις φιλοσοφοῦσιν, τὴν αὔλειον οὐχ ὑπερβαίνοντες, ἀλλ᾽ οὐδὲ ἐξ ἀπόπτου θεωροῦντες· ταῖς δὲ ἑβδόμαις συνέρχονται καθάπερ εἰς κοινὸν σύλλογον καὶ καθ᾽ ἡλικίαν ἑξῆς καθέζονται μετὰ τοῦ πρέποντος σχήματος, εἴσω τὰς χεῖρας ἔχοντες, τὴν μὲν δεξιὰν μεταξὺ στέρνου καὶ γενείου, τὴν δὲ εὐώνυμον ὑπεσταλμένην παρὰ τῇ λαγόνι. 30

Hat napra tehát mindenikük magányra vonul vissza a maga helyére, s a már említett monostorokban[191] filozofál. Nem lépnek át az udvarkapun, sőt még az ablakon sem tekintenek ki. A hetedik napon viszont közös összejövetelre gyülekeznek egybe, és kor szerinti sorrendben foglalnak helyet, illendő testtartással. Tenyerüket befele fordítják: a jobbot a mell és szakáll között, a balt pedig ez alá, a lágyékukra helyezve.

παρελθὼν δὲ ὁ πρεσβύτατος καὶ τῶν δογμάτων ἐμπειρότατος διαλέγεται, κα– 31

Miután pedig megérkezik a legidősebb s egyben a tantételekben legtapasztaltabb, beszélni kezd:

[187] Itt a *φιλοσοφέω* a *módszeres, tudományos (filozofikus) vizsgálat*ot, *értekezés*t és *értelmezés*t jelenti. Jellegzetes, philóni kifejezésmód kelléke.

[188] *ὑπονοία – rejtett értelem, jelkép.* Ezt a szakszót használták a görög filozófusok is a Homéroszból kifejtett filozófiai tanokra. A kifejezés korábbi mint az *allegória*, melyet Philón is használ. Nála az allegória két értelemben fodul elő: allegorikusan értlemezendő szöveg, illetve értelmezési módszer. (Somos, 27.)

[189] A nagyon tömör kifejezésmódot magyarázatos fordítással igyekeztem feloldani. A §-t Euszebiosz történetíró is idézi a maga egyháztörténetében (17,10). Ezt Baán István a következőképpen fordította: „Egész napjuk, hajnaltól napnyugtáig csak aszkézisből áll. Ugyanis a szent Írásokkal foglalkoznak, és az allegoria módszerét alkalmazva művelik az ősöktől örökölt filozófiát, mert azt vélik, hogy az említett szöveg szavai egy olyan elrejtett valóság jelképei, amely az allegóriákban tárul fel." (*Euszebiosz egyháztörténete* 77.)

[190] Lásd Euszebiosz történetíró idézetét, melyet Baán István így fordított: „…természetesen betartva a tisztes mértéket." (17,13; *Euszebiosz egyháztörténete* 77.)

[191] Értsd: *monasztérium* (μοναστήριον). Lásd a 25. §-t.

θεστῶτι μὲν τῷ βλέμματι, καθεστώσῃ δὲ τῇ φωνῇ, μετὰ λογισμοῦ καὶ φρονήσεως, οὐ δεινότητα λόγων ὥσπερ οἱ ῥήτορες ἢ οἱ νῦν σοφισταὶ παρεπιδεικνύμενος, ἀλλὰ τὴν ἐν τοῖς νοήμασι διηρευνηκὼς καὶ διερμηνεύων ἀκρίβειαν, ἥτις οὐκ ἄκροις ὠσὶν ἐφιζάνει, ἀλλὰ δι᾽ ἀκοῆς ἐπὶ ψυχὴν ἔρχεται καὶ βεβαίως ἐπιμένει. καθ᾽ ἡσυχίαν δὲ οἱ ἄλλοι πάντες ἀκροῶνται, τὸν ἔπαινον νεύμασιν ὄψεως ἢ κεφαλῆς παραδηλοῦντες αὐτὸ μόνον.

nyugodt tekintettel s visszafogott hangon, megfontoltan és értelemmel, nem pedig hatáskeltő ékesszólással, miként a szónokok* kérkednek, vagy a szofisták manapság. Hanem azt az alapos ismeretet *közli*, amelyet gondolatban már előbb kifürkészett és értelmezett, s amely nem a fülek csücskére ül, hanem a hallás által a lélekre hat és szilárdan *abban* marad. A többiek pedig háborítatlan nyugalommal hallgatják, s csupán a tekintet és fej *szerény*[192] intésével nyilvánítanak tetszést.

τὸ δὲ κοινὸν τοῦτο σεμνεῖον, εἰς ὃ ταῖς ἑβδόμαις συνέρχονται, διπλοῦς ἐστι περίβολος, ὁ μὲν εἰς ἀνδρῶμα, ὁ δὲ εἰς γυναικωνῖτιν ἀποκριθείς· καὶ γὰρ καὶ γυναῖκες ἐξ ἔθους συνακροῶνται τὸν αὐτὸν ζῆλον καὶ τὴν αὐτὴν προαίρεσιν ἔχουσαι. 32

Ez a közös szent hely pedig, ahova a hetedik napon összegyülekeznek, kettős beosztású: egyik *fele* férfiak számára elkülönített, a másik pedig nők számára. Merthogy – az áthagyományozott szokásnál fogva – velük együtt nők is hallgatják *a legidősebb beszédét,* mint akik ugyanazt a buzgóságot és ugyanazt az életfelfogást teszik magukévá.

ὁ δὲ μεταξὺ τῶν οἴκων τοῖχος τὸ μὲν ἐξ ἐδάφους ἐπὶ τρεῖς ἢ τέσσαρας πήχεις εἰς τὸ ἄνω συνῳκοδόμηται θωρακίου τρόπον, τὸ δὲ ἄχρι τέγους ἀνάγειον ἀχανὲς ἀνεῖ–ται, δυοῖν ἕνεκα, τοῦ τε τὴν πρέπουσαν αἰδῶ[193] τῇ γυναικείᾳ φύσει διατηρεῖσθαι καὶ τοῦ τὴν ἀντίληψιν ἔχειν εὐμαρῆ καθεζομένας ἐν ἐπηκόῳ, μηδενὸς τὴν τοῦ διαλεγομένου φωνὴν ἐμποδίζοντος. 33

A helyiségek között fal emelkedik, éspedig kis védőpalánk gyanánt, három- vagy négykönyöknyi magasságig a padlózattól. Felette viszont, a mennyezetig nyitott a tér. *A palánk* két célt szolgál: arra is való, hogy a női természethez illő szemérmetesség megtartassék; és arra, hogy a letelepedett nők könnyedén követhessék *mind*azt, ami elhangzik, *s* így semmi se tartóztathassa föl az előadó hangját.

Önmegtartóztatás és szerénység

(4.) ἐγκράτειαν δὲ ὥσπερ τινὰ θε–μέλιον προκαταβαλλόμενοι τῆς ψυχῆς[194] τὰς ἄλλας ἐποικοδομοῦσιν ἀρετάς. σιτίον ἢ ποτὸν οὐδεὶς ἂν αὐτῶν προσενέγκαιτο πρὸ ἡλίου δύσεως, ἐπεὶ τὸ μὲν φιλοσοφεῖν ἄξιον φωτὸς κρίνουσιν εἶναι, σκότους δὲ τὰς τοῦ σώματος ἀνάγκας, ὅθεν τῷ μὲν ἡμέραν, ταῖς δὲ νυκτὸς βραχύ τι μέρος ἔνειμαν. 34

(4.) Mivel számukra az önmegtartóztatás olyan, mintha valami lelki fundamentumot fektetnének le, erre *a lelki fundamentumra* építik a többi erényt. Napnyugta előtt semmi eledelt vagy italt nem fogyasztanának. Különben is azt tartják, hogy a filozófia műveléséhez világosság illik, a test szükségeihez pedig sötétség. Ezért a filozófia művelésére a nappal, egyebekre pedig az éjszakának valami jelentéktelen része jutott.

[192] A *szerény* jelző olyan betoldás, amelyet *a παραδηλοῦντες – mellékesen, titkon jelent* ige értelméből következik és így a παρά igekötőjének alkalomszerű fordítása.

[193] *αἰδῶ* helyett inkább *αἰδών* vagy *αἰδῷ*.

[194] PHJO: τῇ ψυχῇ.

ἔνιοι δὲ καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν 35 Egyeseknek pedig, akiknek nagyobb a tudás utáni
ὑπομιμνήσκονται τροφῆς, οἷς πλείων ὁ vágyakozásuk, a táplálék *csak* háromnaponként
πόθος ἐπιστήμης ἐνίδρυται· τινὲς δὲ jut eszükbe. Némelyek pedig annyira vigadoznak
οὕτως ἐνευφραίνονται καὶ τρυφῶσιν és tobzódnak, *szinte* megelégülve a tanokat
ὑπὸ σοφίας ἑστιώμενοι πλουσίως καὶ gazdagon és bőséggel ékesítő bölcsességgel, hogy
ἀφθόνως τὰ δόγματα χορηγούσης, ὡς akár kétszer olyan hosszú ideig is kitartanak, és
καὶ πρὸς διπλασίονα χρόνον ἀντέχειν hat napon át alig-alig kóstolnak szükséges
καὶ μόλις δι᾽ ἓξ ἡμερῶν ἀπογεύεσθαι táplálékot, arra szoktatva magukat – miként azt a
τροφῆς ἀναγκαίας, ἐθισθέντες ὥσπερ tücsökfajtákról* mondják –, hogy az ének*lés*
φασὶ τὸ τῶν τεττίγων | γένος ἀέρι levegő*vételével* táplálkozzanak. Úgy értem:
τρέφεσθαι, τῆς ᾠδῆς, ὥς γε οἶμαι, τὴν olyasmivel, ami könnyebbé teszi a nélkülözést.[195]
ἔνδειαν ἐξευμαριζούσης.

A hetedik napi táplálék

τὴν δὲ ἑβδόμην πανίερόν τινα καὶ 36 A hetedik *nap*ról pedig azt tartva, hogy az
πανέορτον εἶναι νομίζοντες ἐξαι- mindennél szentebb és mindennél ünnepélyesebb,
ρέτου[196] γέρως[197] ἠξιώκασιν, ἐν ᾗ olyasminek tekintik, mint ami ősrégiségénél
μετὰ τὴν τῆς ψυχῆς ἐπιμέλειαν καὶ fogva különleges. Ezen a napon, a lelki
τὸ σῶμα λιπαίνουσιν,[198] ὥσπερ gyakorlatokon túl, a test felől is gondoskodnak,
ἀμέλει καὶ τὰ θρέμματα, τῶν úgyhogy a tartós önsanyargatás mindenféle
συνεχῶν πόνων ἀνιέντες. gyötrelme is elmarad: felfüggesztik azokat.

σιτοῦνται δὲ πολυτελὲς οὐδέν, 37 Viszont semmi költségeset nem fogyasztanak,
ἀλλὰ ἄρτον εὐτελῆ, καὶ ὄψον hanem egyszerűen csak kenyeret* és a mellé
ἅλες, οὓς οἱ ἁβροδίαιτοι való sót.* Az ínyenckedők izsóppal* fűszerezik
παραρτύουσιν ὑσσώπῳ, ποτὸν δὲ ezeket. Italuk pedig forrásvíz. Ugyanis
ὕδωρ ναματιαῖον αὐτοῖς ἐστιν· ἅς mindaddig, míg a természet a halandó ember
γὰρ ἡ φύσις ἐπέστησε τῷ θνητῷ fölé rendelte az éhséget és szomjúságot, mint
γένει δεσποίνας, πεινάν τε καὶ valami úrnőket, meg-megengesztelik őket.
δίψαν, ἀπομειλίσσονται, τῶν εἰς Csábító hízelgésükre azonban semmivel többet
κολακείαν ἐπιφέροντες οὐδέν, ἀλλ nem vesznek magukhoz annál, mint ami a
αὐτὰ τὰ χρήσιμα, ὧν ἄνευ ζῆν legszükségesebb, s ami nélkül nincs életben
οὐκ ἔστι. διά τοῦτο ἐσθίουσι μὲν, maradás. Így hát azért esznek, hogy ne
ὥστε μὴ πεινῆν, πίνουσι δὲ, ὥστε éhezzenek, isznak pedig *azért*, hogy ne
μὴ διψῆν, πλησμονὴν ὡς ἐχθρόν τε szomjazzanak. A jóllakást viszont úgy kerülik,
καὶ ἐπίβουλον ψυχῆς τε καὶ mint ami egyaránt ellensége és csapdája
σώματος ἐκτρεπόμενοι. léleknek és testnek.

Ruházatuk

[195] Vö. *De vita Mosis* II,68–69.

[196] *ἐξαίρετος – kivett, kiemelt, kiválasztott, jeles, kitűnő.*

[197] A *γέρας, γεραός (tiszteletadás, kiváltság, előjog, korral járó előjog; ajándék)* szavakból származó *γέρως* jelentése: *öregesen; régiségénél fogva tiszteletre méltóan, hagyományosan.* Vagyis: a szombat törvénye ősidőktől fogva tekintélynek örvend.

[198] *λιπαίνω – kenni, kövéríteni, termékenyíteni;* általában *kövéríteni* jelentéssel használatos, és csak ritkán *kenni* értelemben.

ἐπεὶ δὲ καὶ σκέπης διττὸν εἶδος, τὸ 38 Mivel az oltalmat is kétféle dolog *szolgálja,*
μὲν ἐσθής, τὸ δὲ οἰκία, περὶ μὲν tudniillik egyik a ruházat, a másik pedig a ház,
οἰκίας εἴρηται πρότερον, ὅτι ἐστὶν a házról már előbb elmondtam, hogy
ἀκαλλώπιστος καὶ αὐτοσχέδιος, πρὸς *mindenféle* díszítéstől mentes és rögtönzött *s*
τὸ χρειῶδες αὐτὸ μόνον εἰργασμένη· csakis a hasznavehetőségre való tekintettel
καὶ ἐσθὴς δὲ ὁμοίως εὐτελεστάτη, készült. Ehhez hasonlóan az öltözet is a
πρὸς ἀλέξημα κρυμοῦ τε καὶ legegyszerűbb,[199] s pusztán csak a fagy és a
θάλπους, χλαῖνα μὲν ἀπὸ λασίου hőség elleni védekezésre *szolgál*: vastag,
δορᾶς παχεῖα χειμῶνος, ἐξωμὶς δὲ szőrmés bőrköpeny* télidőre, a nyári időszakra
θέρους ἢ ὀθόνη. pedig exomis,* illetve gyolcsköntös.

συνόλως γὰρ ἀσκοῦσιν ἀτυφίαν, εἰ– 39 Ugyanis minden tekintetben a szerénységre[200]
δότες τῦφον μὲν τοῦ ψεύδος ἀρχήν, törekednek, mert tudják, hogy a hiuság a
ἀτυφίαν δὲ ἀληθείας, ἑκάτερον δὲ hazugság kezdete, az igazságé pedig a
πηγῆς λόγον ἔχον· ῥέουσι γὰρ ἀπὸ szerénység, s mindkettő *a maga* forrásának
μὲν τοῦ ψεύδους αἱ πολύτροποι τῶν lényegét hordozza. Mert bizony hazugságból
κακῶν ἰδέαι, ἀπὸ δὲ τῆς ἀληθείας αἱ ered a gonoszságok sokféle megnyilatkozása,
περιουσίαι τῶν ἀγαθῶν ἀνθρωπίνων az igazságból pedig mind az emberi, mind
τε καὶ θείων. pedig az isteni javak bősége.

A therapeuták összejövetelei és lakomái (40–63)
A korabeli lakomák, kicsapongó életvitel

(5.) Βούλομαι δὲ καὶ τὰς κοινὰς συνό– 40 (5.) De szólni kívánnék közös
δους αὐτῶν καὶ ἱλαρωτέρας ἐν συμπο– gyülekezéseikről is, továbbá a lakomáikon
σίοις διαγωγὰς εἰπεῖν, ἀντιτάξας τὰ való vidámabb időtöltésről, szembeállítva ez
τῶν ἄλλων συμπόσια. οἱ μὲν γὰρ ὅταν *utóbbit* mások lakomáival.* Egyesek ugyanis,
ἄκρατον ἐμφορήσωνται, καθάπερ οὐκ amikor valami erős *italt** fogyasztanak,
οἶνον πιόντες ἀλλὰ παρακινηματι– dobogtatnak, és fékezhetetlen kutyák módjára
κόν τι καὶ μανιῶδες καὶ εἴ τι χαλεπώ– dühöngnek. Mintha csak nem is bort
τερον ἐπ᾽ ἐκστάσει λογισμοῦ φυσικόν, innának,* hanem valami ajzó- és bódító szert,
ἀράσσουσι καὶ λυττῶσι τρόπον κυνῶν netalán valami hevesebb, a józan elmét
ἀτιθάσων καὶ ἐπανιστάμενοι δάκνου– extázisba hajtó mágikus szert. Egymás ellen
σιν ἀλλήλους καὶ ἀποτρώγυσι ῥῖνας, törve marakodnak, és orrot, fület, ujjat s a test
ὦτα, δακτύλους, ἕτερα ἅττα μέρη τοῦ egyéb tagjait harapdálják, miként ezek a
σώματος, ὡς τὸν ἐπὶ Κύκλωπος καὶ Küklopsznak és Odüsszeusz társainak
τῶν ᾽Οδυσσέως ἑταίρων μῦθον ἀπο– mondájában* *is* valóságos „falatoknak”
δεδειχέναι τούτους ἀληθῆ, *„ψωμούς”*, ἧ bizonyulnak. A költő azt mondja ezzel:
φησιν ὁ ποιητής, ἐπεσθίοντας ἀν– embereket ettek meg. Ezek *viszont* még *a*
θρώπων, καὶ ὠμότερον ἢ ἐκεῖνος. *Küklopsznál* is kegyetlenebbül *marakodnak*.

ὁ μὲν γὰρ ἐχθροὺς ὑποτοπήσας 41 Némelyik ugyanis ellenségeskedést gyanítva áll
ἠμύνετο, οἱ δὲ συνήθεις καὶ bosszút. Mások, noha jó ismerősök és barátok, sőt
φίλους, ἔστι δὲ ὅτε καὶ συγγενεῖς, megtörténik, hogy még rokonok is, noha egy
ἐφ᾽ ἁλῶν καὶ τραπέζης, ἄσπονδα asztalról sóznak, és egy asztalközösséget

[199] A *legegyszerűbb*nek megfelelő *εὐτελεστάτη* melléknév *olcsó*t is jelent.

[200] A *szerénység*nek fordított *ἀτυφία* jelentése a következő: *igénytelenség, gőgtől, hiuságtól mentes,* tehát *szerénység* is.

ἐν σπονδαῖς ἐργασάμενοι τῶν ἐν τοῖς γυμνικοῖς ἀγῶσιν ὅμοια καὶ παρακόπτοντες ὥσπερ νόμισμα δόκιμον ἄσκησιν, οἱ ἀντὶ ἀθλητῶν ἄθλιοι·[201] τοῦτο γὰρ αὐτοῖς ἐπιφημιστέον.

alkotnak, megbékélés helyett kibékíthetetlenséget tanúsítanak. Azokhoz hasonlóan viselkednek, akik versenyküzdelemre állnak és meghamisítják a testgyakorlást; mint ahogy a jó pénzt *szokás hamisítani.* Ezek a szerencsétlenek az atléták* ellen*példái;* mert *csak* ilyeneknek nevezhetők.

ἃ γὰρ νήφοντες ἐν σταδίοις ἐκεῖνοι θεαταῖς χρώμενοι τοῖς Πανέλλησι μεθ᾽ ἡμέραν | ἕνεκα νίκης καὶ στεφάνων [᾽Ολυμπιανῖκαι] σὺν τέχνη δρῶσιν, οὗτοι κιβδηλεύοντες ἐπὶ συμποσίων νύκτωρ ἐν σκότῳ ♣καὶ♦ μεθύοντες, ἐμπαροινοῦντες, ἀνεπίστημόνως καὶ κακοτέχνως ἐπ᾽ ἀτιμίᾳ καὶ ὕβρει καὶ αἰκίᾳ χαλεπῇ τῶν ὑπομενόντων ἐνεργοῦσιν.

42 Mert az *atléták* józanságot* tanúsítanak a versenypályákon a görög világ nézői előtt, s ezt a győzelemért és az [olimpiai nyertesek] koszorúiért* teszik nagy jártassággal. *De* meghazudtolják ezt a *verseny*nap elteltével, az éjszaka leple alatt tartott lakomáikon: lerészegednek, ittasan garázdálkodnak, a bor hatása alatt otrombán és fondorlattal sértegetik egymást, s emellett megvető gőggel tettlegességig elmenő, durva bántalmazásokkal is illetik az alulmaradtakat.

εἰ δὲ μηδεὶς οἷα βραβευτὴς παρελθὼν μέσος διαλύσειε, μετὰ πλείονος ἐξουσίας καταπαλαίουσι, φονῶντες ἐν ταὐτῷ καὶ θανατῶντες· πάσχουσι γὰρ οὐκ ἐλάττονα ὧν διατιθέασιν, ὅπερ οὐκ ἴσασι, παραπαίοντες οἱ τὸν οἶνον οὐχ, ὡς ὁ κωμικός φησιν, ἐπὶ κακῷ τῶν πλησίον αὐτὸ μόνον ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῷ ἰδίῳ πίνειν ὑπομένοντες.

43 Ha pedig játékvezető* sincs jelen, hogy közbelépve szétválasztaná őket, még nagyobb erővel törnek egymásra, el odáig, hogy gyilkolni, vagy éppen meghalni is képesek; mert kisebb *ütést* nem *akarnak* elszenvedni annál, mint amekkorát *a másikra* mértek ki. Ezek az őrültek azt sem ismerik fel, hogy a bort – amint a komikus *költő* mondja[202] – úgy merészelik inni, hogy nem csak felebarátjaik, hanem a maguk rontására is *törnek.*

τοιγαροῦν οἱ πρὸ μικροῦ παρελθόντες εἰς τὰ συμπόσια σῷοι καὶ φίλοι μικρὸν ὕστερον ἐξίασιν ἐχθροὶ καὶ τὰ σώματα ἠκρωτηριασμένοι· καὶ οἱ μὲν συνηγόρων καὶ δικαστῶν, οἱ δὲ καταπλαστῶν καὶ ἰατρῶν καὶ τῆς ὑπὸ τούτων δέοντας βοηθέας.

44 Így aztán, akik röviddel azelőtt épségben és barátokként mennek a lakomákra, kicsivel később ellenségekként távoznak és sebesült testrészekkel, noha *előbb* egymás védelmére kelnek és igazságot szolgáltatnak, kötözgetnek és gyógyítgatnak, s egymástól kérnek segítséget.

ἕτεροι δὲ τῶν μετριωτέρων δοκοῦντων εἶναι συμποτῶν ὥσπερ μανδραγόραν τὸν ἄκρατον πιόντες ὑπερβεβλύκασι καὶ τὸν εὐώνυμον ἀγκῶνα προβαλόντες καὶ τὸν αὐχένα ἐγκάρσιον ἐπιστρέψαντες, ἐνερευγόμενοι ταῖς κύλιξιν, ὕπνῳ βαθεῖ πιέζονται, μηδὲν μήτε ἰδόντες μήτε ἀκούσαντες, ὡς

45 Mások pedig, akik magukat a mértéktartóbb lakomázók közé sorolják, vízzel fel nem hígított bort isznak, s mintha csak mandragórát* *innának*, odáig jutnak, míg végül öklendeznek, maguk elé ejtik bal könyöküket, és nyakukat rézsút fordítva okádják le a serlegeket, majd pedig mély álomba merülnek. Semmit sem látnak, semmit sem hallanak, mint akiknek

[201] Szójáték: οἱ ἀντὶ ἀθλητῶν ἄθλιοι.

[202] Itt Philón egy ismeretlen költő művére hivatkozik. Gyakran szokott idézni a szerző megnevezése nélkül.

μίαν μόνην ἔχοντες αἴσθησιν, τὴν ἀνδραποδωδεστάτην γεῦσιν.

egyetlen időtöltésre van érzékük: a legaljasabb rabszolgaélvezetre.*

οἶδα δὲ τινας, [οἳ] ἐπειδὰν ἀκροθώ- 46 rακες γένωνται, πρὶν τελέως βαπτισθῆναι, τὸν εἰς τὴν ὑστερείαν πότον ἐξ ἐπιδόσεως καὶ συμβολῶν προετρεπιζομένους, μέρος ὑπολαμβάνοντας τῆς ἐν χερσὶν εὐφροσύνης εἶναι τὴν περὶ τῆς εἰς τὸ μέλλον μέθης ἐλπίδα.

46 De olyanokat is ismerek, akik miután egy kicsit megittasodtak, de még nem részegedtek le teljesen, abban az igyekezetükben, hogy még máskor is ihassanak, előre beosztják a pénzt. Egyik részét az éppen esedékes vigadozásra fordítják, a másik *rész pedig* egy remélt, jövendőbeli lerészegedésre marad.

τοῦτον τὸν τρόπον διαζῶντες ἄοικοι 47 καὶ ἀνέστιοι διατελοῦσιν, ἐχθροὶ μὲν γονέων καὶ γυναικῶν καὶ τέκνων, ἐχθροὶ δὲ καὶ τῆς πατρίδος, πολέμιοι δὲ καὶ ἑαυτῶν· ὑγρὸς γὰρ καὶ ἄσωτος βίος ἅπασιν ἐπίβουλος.

47 Ezt az életmódot folytatva család nélkül és hontalanul töltik napjaikat. Szülők, feleség és gyermekek ellenségei; de ellenségei a szülőföldnek is, sőt önmaguknak is ellenségei. Mert a könnyelmű és kicsapongó életvitel alattomosan leselkedik mindenkire.

A római lakomázások fényűzése

(6.) Ἴσως δ᾽ ἄν τις ἀποδέξαιτο τὴν 48 ἐπιπολάζουσαν νυνὶ τῶν συμποσίων πανταχοῦ διάθεσιν κατὰ πόθον τῆς Ἰταλικῆς πολυτελείας καὶ τρυφῆς, ἣν ἐζήλωσαν Ἕλληνες τε καὶ βάρβαροι πρὸς ἐπίδειξιν μᾶλλον ἢ πρὸς εὐωχίαν ποιούμενοι τὰς παρασκευάς.

(6.) A lakomák megrendezése felől pedig bárki tanúsíthatná, hogy ez mostanság mindenütt az itáliai fényűzés és tobzódás igénye szerint lett divatossá. Ezt buzgón leutánozták a görögök és a barbárok is, miközben sokkal inkább a pompázásra rendezkednek be, mint *magára* a lakmározásra.

τρίκλινά τε καὶ πολύκλινα χελώνης ἢ 49 ἐλέφαντος κατεσκευασμένα καὶ τιμαλφεστέρας ὕλης, ὧν τὰ πλεῖστα λιθοκόλλητα· στρωμναὶ ἀλυργεῖς ἐνυφασμένου χρυσοῦ καὶ ἀνθοβαφεῖς ἕτεραι παντοίων χρωμάτων πρὸς τὸ τῆς ὄψεως ἐπαγωγόν· ἐκπωμάτων πλῆθος ἐκτεταγμένων καθ᾽ ἕκαστον εἶδος, ῥυτὰ γὰρ καὶ φιάλαι καὶ κύλικες καὶ ἕτερα πολυειδῆ τεχνικώτατα θηρίκλεια καὶ τορείαις ἐπιστημονικῶν ἀνδρῶν ἠκριβωμένα.

49 Három és ennél több személyes, teknőc- vagy elefántcsontból és értékesebb fákból készült asztalok, amelyeknek legtöbbjét drágakövekkel ékesítették; bíboros kerevetek* aranyszálas szövéssel; másokat pedig mindenféle, szemet káprázтató színnel festettek be; felsorakoztatott más-más formájú serlegek sokasága, vagyis ivókürtök, valamint csészék és kelyhek, és sokféle más ivóedény,* mesteremberek aprólékosan kidolgozott, s a lehető legművészibb domborműveivel.

A pogány lakomákon felszolgáló rabszolgák feladatai

διακονικὰ ἀνδράποδα εὐμορφότατα | 50 καὶ περικαλλέστατα, ὡς ἀφιγμένα οὐχ ὑπηρεσίας ἕνεκα μᾶλλον ἢ τοῦ φανέντα τὴν τῶν θεωμένων ὄψιν ἡδῦναι· τούτων οἱ μὲν παῖδες ἔτι ὄντες οἰνοχοοῦσιν, ὑδροφοροῦσι δὲ βούπαιδες λελουμένοι καὶ λελειασμένοι, ♣οἱ♦ τὰ τε πρόσωπα ἐντρίβονται καὶ ὑπο–γράφονται καὶ τὰς τῆς κεφαλῆς

50 A felszolgálásra alkalmas rabszolgák a legformásabbak és minden tekintetben a legszebbek. Nem is annyira a szolgálat miatt rendelik oda őket, mint inkább arra, hogy gyönyörködtessék a bámulók szemét. Némelyikük bort töltöget, mivelhogy még gyermek. A serdülő ifjak vizet hordanak,* mosdatnak és felmosnak; ők törölgetik és festik az arcokat, hajat fésülgetve

τρί–χας εὖ πως διαπλέκονται σφηκουμένοι·

fonogatnak.

βαθυκαῖται γὰρ εἰσιν ἢ μὴ κειρόμενοι τὸ παράπαν ἢ τὰς προμετωπιδίους αὐτὸ μόνον ἐξ ἄκρων εἰς ἐπανίσωσιν καὶ γραμμῆς κυκλοτεροῦς ἠκριβωμένον σχῆμα· χιτῶνάς τε ἀραχνοϋφεῖς καὶ ἐκλεύκους ἐπαναζω–σάμενοι, τὰ μὲν ἐμπρόσθια κατωτέρω τῶν ὑπὸ γόνου, τὰ δὲ κατόπιν μικρὸν ὑπὸ τοῖς γονατίοις, ἑκάτερον δὲ μέρος οὐλοτέραις ταῖς σειραίαις ἐπιδιπλώσεσι κατὰ τὴν τῶν χιτωνίσκων συμβολὴν συστέλλοντες ἐκ πλαγίων κόλπους ἀπαιωροῦσιν, εὐρύνοντες τὰ κοῖλα τῶν πλευρῶν.

51 Ugyanis hosszú hajat* viselnek, vagy *pedig* egyáltalán nem nyiratkoznak; vagy csupán a homlokfürtök végét vágatják vissza, olyan formán, hogy azok körvonalat kövessenek. Leheletfinom szövésű és patyolatfehér tunikákat[203]* öltenek magukra. Elülső részük térden alul *ér,* hátsó *részük* pedig a térdhajlatnál kicsivel lejjebb. Amikor pedig kétrét fogják *ezeket* a tunika összefogásának* módja szerint, mindkét rész sűrű ráncokban hull alá a kebel* egyik és másik oldalán, s kiszélesedik a csípő felett.

ἐφεδρεύουσι δ᾽ ἄλλοι,[204] μειράκια ♣ἢ♦ πρωτογένεια, τοὺς ἰούλους ἄρτι ἀνθοῦντες, ἀθύρματα πρὸ μικροῦ παιδεραστῶν γεγονότες, ἠσκημένοι σφόδρα περιέργως πρὸς τὰς βαρυ–τέρας ὑπηρεσίας, ἐπίδειξις ἑστιατό–ρων εὐπορίας, ὡς ἴσασιν οἱ χρώμενοι, ὡς δὲ ἔχει τὸ ἀληθές, ἀπειροκαλίας.

52 Mások pedig ülnek. *Ezek* virágzó ifjak, akik még növesztik első szakállukat,* s akik nemrég pederaszták* enyelgőtársai lettek. Őket igen nagy gonddal készítik fel a legnehezebb szolgálatra: hogy amennyire csak tőlük telik, megbizonyítsák a gazda vendégszeretetét a mulatozók irányában, akikkel nekik *kell* foglalkozniuk; de igazukat is *kinyilvánítsák,* amikor a *gazda* megsérti őket.

πρὸς δὲ τοῦτοις αἱ πεμμάτων καὶ ὄψων καὶ ἡδυσμάτων ποικιλίαι, περὶ ἃ σιτοπόνοι καὶ ὀψαρτυταὶ πόνοῦνται, φροντίζοντες οὐ γεῦσιν, ὅπερ ἀναγκαῖον ἦν, ἡδῦναι μόνον, ἀλλὰ καὶ ὄψιν τῇ καθαριότητι.* * *[205] *τοὺς αὐχένας ἐν κύκλῳ περιάγοντες τοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ τοῖς μυκτῆρσι περιλιχνεύουσι, τοῖς μὲν τὰς εὐσαρκίας καὶ τὸ πλῆθος, τοῖς δὲ τὴν ἀναδιδομένην κνῖσαν. εἶτα ὅταν ἀμφοτέρων, ὄψεών τε καὶ ὀσμῶν, γένωνται διακορεῖς, ἐσθίειν κελεύουσιν, ἐπαινέσαντες οὐκ ὀλίγα τὴν παρασκευ–ὴν καὶ τὸν ἑστιάτορα τῆς πολυτελείας.*

53 Emellett gondoskodniuk kell afelől is, hogy a sokféle sütemény, nyalánkság és csemege, melyet a sütőmesterek és szakácsok nagy igényességgel készítenek elő, tisztességes kinézetű legyen, s ne kóstolgassák azokat, csupán ízesítésük alatt, amikor is ez elengedhetetlen. Ide-oda forgolódnak, szemük azon van, hogy *az eledel* kiadós s bőséges legyen, és megszagolják, hogy milyen illatot árasztanak. Mikor aztán mindkettő, a látvány és az illat is tökéletessé lesz, evésre ösztönöznek nem keveset magasztalva a fényűző gazdát.

A pogány lakomák pazarló eledel-felhozatala

ἑπτὰ γοῦν καὶ πλείους εἰσκομί–ζονται τράπεζαι, πλήρεις ἁπάντων

54 Legalább hét, sőt ennél több asztalt* hordanak be, amelyek teli s tele vannak mindenfélével,

[203] A tunika a görög *χιτών* – *alsóruha, ing* latin megfelelője. (Vö.: *exomis.*)

[204] PHJO: *πλευρῶν ἐφεδρεύουσιν. Ἄλλοι δὲ...*

[205] PHJO: a dőlt rész az 56. § elején áll.

ὅσα γῆ τε καὶ θάλαττα καὶ ποταμοὶ καὶ ἀὴρ φέρουσιν ἔκλογα πάντα καὶ εὔσαρκα, χερσαίων, ἐνύδρων, ἀερο–πόρων, ὧν ἑκάστη διαλάσσει καί ταῖς παρασκευαῖς καί ταῖς παραρτύσεσιν. ὑπὲρ δὲ τοῦ μηδὲν εἶδος ἀπο–λειφθῆναι τῶν ἐν τῇ φύσει, τελευ–ταῖαι τῶν ἀκροδρύων εἰσκομίζονται γέμουσαι, δίχα τῶν εἰς τοὺς κώμους καὶ τὰς λεγομένας ἐπιδειπνίδας.

amit csak föld, tenger s folyóvíz, meg levegő terem. Minden szárazföldi, vízi és szárnyasféle válogatott és kövér. Fűszerezésük és elkészítésük mind-mind különböző. Hogy pedig semmi fajtája ne hiányozzék azoknak, amelyek a természetben léteznek, ezenfelül még gyümölcsökkel *roskadásig* telerakott *asztalokat* hordanak be, külön a lakmározáshoz és külön az úgynevezett csemegézésre.*

εἶτα αἱ μὲν ἐκκομίζονται κεναὶ διὰ 55 τὴν τῶν παρόντων ἀπληστίαν, οἳ τρό–πον αἰθυιῶν ἐμφορούμενοι κατοψο–φαγοῦσιν οὕτως, ὡς καὶ τῶν ὀστέων ἐπεντραγεῖν, τὰς δὲ λωβήσαντες καὶ σπαράξαντες ἡμιβρώτους ἐῶσιν. ὅταν δὲ τελέως ἀπαγωρεύσωσι, τὰς μὲν γαστέρας ἄχρι φαρύγγων πεπληρω–μένοι, κενοὶ δὲ πρὸς τὰς ἐπιθυμίας, ἀπειρηκότες πρὸς τὰς ἐδωδάς,* * *

Némelyiküket aztán üresen hordják ki a jelenlevők telhetetlensége miatt, akik vöcsök[206] módjára nyelnek, habzsolnak annyira, hogy mohón lerágják még a csontokat is; a félig elfogyasztott *eledel* pedig elrondítva és szétmarcangolva ott marad. Mikor aztán teljesen kimerülnek, s hasukat úgy megtömték, hogy csakugyan torkig vannak, kívánni pedig képtelenek, abbahagyják az étkezést.

ἀλλὰ τί ταῦτα προσῆκε μηκύνειν, ἃ 56 παρὰ πολλοῖς ἤδη τῶν μετριωτέρων καταγινώσκεται προσαναρρηγνύντα τὰς ἐπιθυμίας, ὧν ἡ μείωσις ὠφέλίμον; εὔξαιτο γὰρ ἄν τις τὰ ἀπευκταιότατα, ⌊ πεῖναν τε καὶ δίψαν, ♣μάλλον♦ ἢ τὴν ἐν ταῖς τοιαύταις εὐωχίαις ἄφθονον σιτίων καὶ ποτῶν περιουσίαν.

De mit is kell nyújtani ezeket? A mértéktartóbbak közül már sokan elítélték az effajta ismételten feltörő érzéki vágyakat. Lebecsülésük csak haszonnal jár. Bárcsak lenne kívánatosabb akár a legátkosabb éhezés és szomjazás is, mint az ilyen dáridókon felpazarolt eledeleknek és italoknak a bősége!

A görög lakomák és a társadalmi romlás

(7.) Τῶν ἐν τῇ Ἑλλάδι συμποσίων τὰ 57 περιβόητα καὶ σημειωδέστατα δύω ταῦτά ἐστιν, οἷς καὶ Σωκράτης παρετύγχανε· τὸ μὲν ἐν Καλλίου, ἡνίκα στεφανωθέντος Αὐτολύκου τὰ ἐπινίκια ἑστία, τὸ δὲ ἐν Ἀγάθωνος, ἃ καὶ μνήμης ἠξίωσαν ἄνδρες τά τε ἤθη καὶ τοὺς λόγους φιλόσοφοι, Ξενοφῶν τε καὶ Πλάτων· ἀνεγράψαντο γὰρ ὡς ἀξιομνημόνευτα, οἷς ὑπετόπασαν χρήσεσθαι

(7.) A görögországi lakomák közül, amelyeken Szókratész* is részt vett, kettő a leghíresebb és legjelentősebb. Egyik a Kalliasz* *lakomája*, amikor a megkoszorúzott Aütolükosz* diadalünnepet ül, a másik pedig az Agathóné.* Ezeket, *de* hangulatukat is és *az ott elhangzott* beszédeket még olyan filozófus férfiak, mint Xenofón* és Platón is, említésre méltóknak tartottak.* Ugyanis úgy írtak róluk, mint valami emlékezetes eseményekről, s mint példákkal azt érzékeltették, hogy ezek szerint kell eljárni

[206] Az *αἴθυια* jelentése *vízi madár, kormorán; búvár.* A *vöcsök* fordítás a mondat értelméhez igazodik úgy, hogy az ismert magyar szólásmondás felidézésével próbálja tükrözni a görög szövegrész lényegét.

παραδείγμασι τοὺς ἔπειτα τῆς ἐν συμποσίοις ἐμμελοῦς διαγωγῆς.

a későbbi lakomázások szerényebb mulatozásain.

ἀλλ᾽ ὅμως καὶ ταῦτα συγκρινόμενα τοῖς 58 τῶν ἡμετέρων, οἳ τὸν θεωρητικὸν ἠσπάσαντο βίον, γέλως ἀναφανεῖται. ἡδονὰς μὲν οὖν ἔχει ἑκάτερον, ἀνθρωπικώτερον δέ ἐστι τὸ Ξενοφῶνος· αὐλητρίδες τε καὶ ὀρχησταὶ καὶ θαυματοποιοὶ καὶ ποιηταὶ γελοίων ἐπὶ τῷ σκῶψαι καὶ χαριεντίσασθαι μέγα φρονοῦντές εἰσί τινες καὶ ἄλλα τῶν ἐν ταῖς ἱλαρωτέραις ἀνέσεσι.

Jóllehet ezek *a lakomák* a mieinkéhez[207] hasonlóak, ők, akik az elmélkedő életmódot kedvelték meg, mégis csak nevetségeseknek tűnnek. Ámbár mindkettőnél van élvezet, a Xenofón *lakomája* mégis emberibb: fuvolázó nők* is, ezenkívül táncosok* és csodatevők; továbbá élcelődő* költők, hogy tréfálkozzanak és kigúnyolják azokat, akik magukat túl nagyra tartják, de azokat is, akik visszavonulnak, amikor nagyobb a vigadozás.

τὸ δὲ Πλατωνικὸν ὅλον σχεδόν 59 ἐστι περὶ ἔρωτος, οὐκ ἀνδρῶν γυναιξὶν ἐπιμανέντων ἢ γυναικῶν ἀνδράσιν αὐτὸ μόνον — ὑποτελοῦσι γὰρ αἱ ἐπιθυμίαι αὗται νόμοις φύσεως —, ἀλλὰ ἀνδρῶν ἄρρεσιν ἡλικίᾳ μόνον διαφέρουσι·[208] καὶ γὰρ εἴ τι περὶ ἔρωτος καὶ Ἀφροδίτης οὐρανίου κεκομψεῦσθαι δοκεῖ, χάριν ἀστεϊσμοῦ παρείληπται.[209]

A platóni *lakoma* pedig teljesen hanyag, ami az érzéki szerelmet illeti. Nem pusztán csak az asszonyok után bolondul vágyakozó férfiak *szerelmét illetőleg* vagy asszonyokét férfiak után – ezek a vágyak ugyanis a természeti törvényeknek adósok –, hanem azoknak a férfiaknak *szerelmét illetőleg is,* akik csupán csak* korban különböznek. Mert noha úgy tűnik, mintha valami égi szerelemről és Afroditéről* folyna az illedelmes társalgás, ez *tulajdonképpen* a szellemi tartalmánál fogva kapott itt helyet.

τὸ γὰρ πλεῖστον αὐτοῦ μέρος ὁ 60 κοινὸς καὶ πάνδημος ἔρως διείληφεν, ἀνδρείαν μέν, τὴν βιωφελεστάτην ἀρετὴν κατὰ πόλεμον καὶ κατ᾽ εἰρήνην, ἀφαιρούμενος, θήλειαν δὲ νόσον ταῖς ψυχαῖς ἐναπεργαζόμενος καὶ ἀνδρογούνους κατασκευάζων, οὓς ἐχρῆν πᾶσι τοῖς πρὸς ἀλκὴν ἐπιτηδεύμασι συγκροτεῖσθαι.

Ez *a mű* javarészt a profán és köznép *által gyakorolt* szerelemet taglalja. A férfira nézve tudniillik, hogy kiveszett az a vitézi erény, ami az életben kiváltképpen alkalmazható, legyen akár háború, vagy pedig béke; másrészt pedig az elnőiesedés betegségét, amely a *férfi*lelkekben a puhányságot[210] idézi elő, holott a férfi mindenféle foglalatossága a bátorság begyakorlását kellene hogy szolgálja.

λυμηνάμενος δὲ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν 61 καὶ εἰς ἐρωμένης τάξιν καὶ διάθεσιν ἀγαγὼν ἐζημίωσε καὶ τοὺς ἐραστὰς περὶ τὰ ἀναγκαιότατα, σῶμα καὶ ψυχὴν καὶ οὐσίαν·[211] ἀνάγκη γὰρ τοῦ παιδεραστοῦ τὸν μὲν νοῦν τετάσθαι πρὸς τὰ παιδικά, πρὸς ταῦτα μόνον ὀξυδορκοῦντα,

Aki pedig olyan *személyt* gyaláz meg, *aki még* gyermekkorú, és szerelmi viszonyra csábítja úgy, hogy leányszeretői szerepre és minőségre kárhoztatja, a kedvencei legkevésbé nélkülözhető tulajdonát is megkárosítja: testét, lelkét és vagyonát. A pederasztának tudniillik belső kényszere, hogy kedvencein járjon az

[207] Ti. a therapeuták.

[208] Vö. Philón: *De decalogo* III,37. s köv.; *De Abrahamo* 135. s köv.

[209] Vö. Platón: *Συμπόσιον* 180d s köv.

[210] *ἀνδρόγυνος – hímnős; herélt; nőies férfi, elpuhult, puhány.*

[211] *C Arm: σῶμα καί ψυχὴν. A:* σώματα, ψυχὴν.

πρὸς δὲ τὰ ἄλλα πάντα ἴδιά τε καὶ κοινὰ τυφλούμενον, ♣τὸ δὲ σῶμα♦ ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας, καὶ μάλιστα εἰ ἀποτυγχάνοιτο, συντήκεσθαι, τὴν δὲ οὐσίαν ἐλαττοῦσθαι διχόθεν, ἔκ τε ἀμελείας καὶ τῶν εἰς τὸν ἐρώμενον ἀναλωμάτων.

esze, csak őket kövesse árgus szemekkel, de érzéketlen bármi más iránt, ami magán- vagy közösségi *ügy*. Epekedik a vágytól, s különösen, ha sikertelenség éri. Vagyona pedig két oknál fogva szenved kárt: a gondatlanság és a kedvencekre fordított költségek miatt.

παραφύεται δὲ καὶ μεῖζον ἄλλο πάν– δημον κακόν· ἐρημίαν γὰρ πόλεων καὶ σπάνιν τοῦ ἀρίστου γένους ἀνθρώ–πων καὶ στείρωσιν καὶ ἀγονίαν τεχνάζονται, οἳ μινοῦνται τοὺς ἀνεπι–στήμονας τῆς γεωργίας, σπείροντες ἀντὶ τῆς | βαθυγείου πεδιάδος ὑφά–λμους ἀρούρας ἢ λιθώδη καὶ ἀπό–κροτα χωρία, ἃ πρὸς τῷ μηδὲν πεφυκέναι βλαστάνειν καὶ τὰ κατα–βληθέντα φθείρει σπέρματα.

62 Emellett pedig egy másik, egész népre kiható romlás is felburjánzik. Mert alattomosan idézik elő városok pusztulását, s a legnemesebb származású emberek hiányát és magtalanságát, illetve az utódok hiányát. Ők az ügyetlen földművelést utánozzák le. Azokat, akik a termékeny síkság helyett vizenyős vagy köves szántóföldbe és letaposott helyekre vetnek, amelyek semmi termést nem hoznak, s ráadásul az elvetett mag is odavész.

σιωπῶ τὰ τῶν μύθων πλάσματα καὶ τοὺς δισωμάτους, οἳ κατ᾽ ἀρχὰς προσφύντες ἀλλήλοις ἑνωτικαῖς[212] δυ–νάμεσιν αὖθις οἷα μέρη συνεληλυ–θότα διεζεύχθησαν, τῆς ἁρμονίας ὑφ᾽ ἧς συνείχοντο λυθείσης· εὐπαράγωγα γὰρ ταῦτα πάντα, δυνάμενα τῇ καινότητι τῆς ἐπινοίας τὰ ὦτα δελεάζειν· ὧν ἐκ πολλοῦ τοῦ περιόντος οἱ Μωυσέως γνώριμοι, μεμαθηκότες ἐκ πρώτης ἡλικίας ἐρᾶν ἀληθείας, καταφρονοῦσιν ἀνεξαπάτητοι διατε–λοῦντες.

63 Elhallgatom a mondai koholmányokat és a kéttestűeket,* akik valami egyesítő erők folytán nőttek össze egymással még az őskezdetben, s *azt is, hogy* miként váltak részeikre ismét, miután megszűnt az őket összetartó összhang. Mindezek könnyen tévedésbe ejthetnek. *De* képzeletszülte dolgok, amelyek az újdonság erejével csábítóan hathatnak a fülekre.[213] Mózes tanítványai *viszont* már régóta felülmúlták ezeket, *s* zsenge ifjúkoruktól megtanulták,[214] hogy *csak* a valóság* után sóvárogjanak. Az ilyen *koholmányokat tehát* semmibe veszik, s az ilyesmik nem vezetik félre őket.

A therapeuták lakomái (64–89)

Bevezetés

(8.) ᾽Αλλ᾽ ἐπειδὴ τὰ διωνομασμένα συμπόσια τοιαύτης μεστὰ φλυαρίας ἐστίν, ἐν ἑαυτοῖς ἔχοντα τὸν ἔλεγχον, εἴ τις μὴ πρὸς δόξας καὶ τὴν δια–δοθεῖσαν περὶ αὐτῶν ὡς δὴ πάνυ

64 (8.) Minthogy azonban *ezek* az igen híres lakomák csupa dőreséggel vannak tele, önmagukat cáfolják meg. *Ez a következménye annak,* ha valaki nincs tekintettel a lakomák hírnevére, valamint azokra a véleményekre, amelyek ezekről *a lakomákról,*

[212] Az örmény szövegváltozat alapján itt ἐρωτικαῖς is olvasható.

[213] Vö. Platón: *Συμπόσιον* 189d s köv.

[214] Az ἐκ πρώτης ἡλικίας szavak csupán a zsidókra vonatkoznak, de nem csak a theraputákra vonatkoznak, hanem általában a zsidókra, éspedig úgy, hogy szembeállítja őket a pogányokkal. (Conybeare, 293, 1-es lábjegyzet.)

κατωρθωμένον φήμην ἐθελήσειεν ἀφο–
ρᾶν, ἀτιτάξω ♣τὰ♦ τῶν ἀνατεθεικότων
τὸν ἴδιον βίον καὶ ἑαυτοὺς ἐπιστήμῃ
καὶ θεωρίᾳ τῶν τῆς φύσεως πραγμάτων
κατὰ τὰς τοῦ προφήτου Μωυσέως
ἱερωτάτας ὑφηγήσεις.

mint csakugyan sikeres rendezvényekről szólnak. Ezt fogom szembesíteni a már szóban forgók *lakomáival,* akik a maguk életvitelét, sőt teljes valójukat a természet rendjének megértésére és szemlélésére szentelték, éspedig a próféta Mózes legszentebb tanításai* alapján.

A lakoma időpontja: a hétszer hetedik nap

οὗτοι τὸ μὲν πρῶτον ἀθροίζονται δι᾽ 65
ἑπτὰ ἑβδομάδων, οὐ μόνον τὴν ἁπλῆν
ἑβδομάδα ἀλλὰ καὶ τὴν δύναμιν
τεθηπότες· ἁγνὴν γὰρ καὶ
ἀειπάρθενον αὐτὴν ἴσασιν. ἔστι δὲ
προέορτος μεγίστης ἑορτῆς, ἣν
πεντηκοντὰς ἔλαχεν, ἁγιώτατος καὶ
φυσικώτατος ἀριθμῶν, ἐκ τῆς τοῦ
ὀρθογωνίου τριγώνου δυνάμεως, ὅπερ
ἐστὶν ἀρχὴ τῆς τῶν ὅλων γενέσεως,
συσταθείς.

Ők mindenekelőtt a hétszer hetedik napon gyülekeznek egybe,[215] de nem csak egyszerűen hetes szám* miatt, hanem azért is, hogy annak négyzetét* csodálják. A hetes számot ugyanis szentségesnek és örökké érintetlennek[216] tudják. Előestéje ez egy igen nagy ünnepnek, amely a legszentebb és a természettel leginkább összhangban álló számra, az ötvenesre* esett. Ez a derékszögű háromszög *oldalainak* négyzetéből származik, amelyben a mindenség létrejöttének kezdete* mutatkozik meg.

Imádkozás

ἐπειδὰν οὖν συνέλθωσι λευχειμο– 66
νοῦντες φαιδροὶ μετὰ τῆς ἀνωτάτω
σεμνότητος, ὑποσημαίνοντός τινος τῶν
ἐφημερευτῶν[217] — οὕτω γὰρ ὀνομάζειν
ἔθος τοὺς ἐν ταῖς τοιαύταις ὑπηρεσίαις —,
πρὸ τῆς κατακλίσεως στάντες ἑξῆς κατὰ
στοῖχων ἐν κόσμῳ καὶ τὰς τε ὄψεις καὶ
τὰς χεῖρας εἰς οὐρανὸν ἀνατείναντες,
τὰς μὲν ἐπειδὴ τὰ θέας ἄξια καθορᾶν
ἐπαιδεύθησαν, τὰς δὲ ὅτι καθαραὶ
λημμάτων εἰσὶν ὑπ᾽ οὐδεμιᾶς προφάσεως
τῶν εἰς πορισμὸν μιαινόμεναι,

Amikor tehát ragyogó fehérbe öltözve, s a legmagasztosabb méltósággal összegyülekeznek, mielőtt asztalhoz telepednének, a napos felügyelők egyike jelt ad, mert így szokták megnevezni az effajta szolgálatban állókat. Egymás mögött, *ékes* renddel sorban állnak, arcukat és kezüket is az égre emelik: arcukat, mivel arra neveltettek, hogy tekintetük a szemlélődésre méltó dolgokat vizsgálja; kezüket pedig azért, mert anyagi hasznoktól tiszta, s azt semmiféle nyereség ürügyén be nem mocskolják. Istenhez könyörögnek, hogy

[215] A *mindenekelőtt minden hétszer hetedik napon gyülekeznek egybe* fordítás helytelenségének megindoklását lásd *A therapeuták és a qumráni esszénusok* fejezetben *Az ötvenedik napi ünneplés* alcím alatt. Conybeare meggyőzően bizonyítja, hogy itt a zsidók pünkösdjéről van szó, és a δι᾽ ἑπτὰ ἑβδομάδων ilyen értelemben való fordításának helyességét a klasszikus és újszövetségi szóhasználattal is alátámasztja (Mt 26,61; Mk 2,1; 14,58; Ap Csel 24,14; Gal 2,1. Lásd Conybeare, 336–338.).

[216] Az *ἀειπάρθενος – mindörökre szűz* a *szent* szinonimájának tűnik. Vö. *De opificio mundi*: *De amint már mondtam, egyedül a hetes az, amely természeténél fogva sem létrehozni nem tud, sem nem származtatott. Ez az oka annak, hogy ezt a számot a többi filozófus az anya nélkül világra jött Nikéhez, illetve Parthenoszhoz hasonlítja, aki a mondai beszámoló szerint Zeusz fejéből pattant ki; a pitagoreusok viszont a világmindenség urához (szerzőjéhez) hasonlítják.*

[217] Egyiptomban eredetileg olyan papra vonatkozott, aki a szolgálati rend szerint egy napig végezte a reá bízott feladatokat a templomban. A LXX-ban, Josephusnál és az Újtestamentumban használt ἐφημερία azt a papcsoportot jelentette, amelynek a mindennapi papi teendőket kellett ellátnia a jeruzsálemi templomban.

προσεύχονται τῷ θεῷ θυμήρη γενέσθαι καὶ κατὰ νοῦν ἁπαντῆσαι τὴν εὐωχίαν.

kedélyesek legyenek, s a lakoma elhatározásuknak megfelelő együttlét lehessen.

Ülésrend

μετὰ δὲ τὰς εὐχὰς οἱ πρεσβύτεροι κα– τακλίνονται ταῖς εἰσκρίσεσιν ἀκο– λουτοῦντες· πρεσβυτέρους δὲ οὐ τοὺς πολυετεῖς καὶ πολιοὺς νομίζουσιν, [ἀλλ᾽ ἔτι κομιδῇ νέους παῖδας],[218] ἐὰν ὀψὲ τῆς προαιρέσεως[219] ἐρασθῶσιν, ἀλλὰ τοὺς ἐκ πρώτης | ἡλικίας ἐνηβήσαντας καὶ ἐνακμάσαντας τῷ θεωρητικῷ μέρει φιλοσοφίας, ὃ δὴ κάλλιστον καὶ θειότατόν ἐστι[220].

67 Az imádság(ok) után a vének a *közösségbe való* belépés rendjét követve telepednek asztalhoz. Azonban nem az időseket és ősz hajúakat tartják véneknek (hanem a még egészen fiatal gyermekeket is), amennyiben ezek utóbb kedvelték meg az irányzatot, hanem azokat, akik az elmélkedő filozofálás kötelékében nőttek fel és jutottak virágkorra. Valójában ez az, ami a leginkább helyénvaló, és a leginkább megfelel Isten rendelésének.[221]

A therapeuta nők jelenléte

συνεσθίωνται δὲ καὶ γυναῖκες, ὧν πλεῖ– σται γηραιαὶ παρθένοι, τὴν ἁγνείαν οὐκ ἀνάγκῃ καθάπερ ἔνιαι τῶν παρ᾽ Ἕλλησιν ἱερειῶν, διαφυλάξασαι μᾶλλον ἢ καθ᾽ ἑκούσιον γνώμην, διὰ ζῆλον καὶ πόθον[222] σοφίας, ᾗ συμβιοῦν σπουδάσασαι τῶν περὶ σῶμα ἡδονῶν ἠλόγησαν, οὐ θνητῶν ἐκγόνων ἀλλ᾽ ἀθανάτων ὀρεχθεῖσαι, ἃ μόνη τίκτειν ἀφ᾽ ἑαυτῆς οἵα τέ ἐστιν ἡ θεοφιλὴς ψυχή, σπείραντος εἰς αὐτὴν ἀκτῖνας νοητὰς[223] τοῦ πατρός, αἷς δυνήσεται θεωρεῖν τὰ σοφίας δόγματα.

68 Velük együtt nők is étkeznek. Legtöbbjük idős szűz. Az ártatlanságot nem kényszerből őrzik meg, miként egyes papnők a görögöknél, *hanem* az önkéntességnél is többért: a bölcsesség iránti buzgóság és szenvedély miatt. S miután arra igyekeznek, hogy *a bölcsesség* legyen élettársuk, megvetették a testet illető élvezeteket. Nem ségben a m‘sy twrh tükörkifejezése: ergon tou nomou, azaz ’a Törvény cselekedete’ is szerepel.” (Róm 2,15) Amuszin, 180.□ kell italáldozatot bemutatnia. A meditatív kegyességet *képvis*elő therapeuták szintén csak a Törvényből anait.

A férfiak és nők helye; felszolgálás

(9.) διανενέμηται δὲ ἡ κατάκλισις χωρὶς μὲν ἀνδράσιν ἐπὶ δεξιά, χωρὶς δὲ γυναιξὶν ἐπ᾽ εὐώνυμα. μὴ πού τις ὑπολαμβάνει στρωμνὰς, εἰ καὶ οὐ πολυτελεῖς, ἀλλ᾽ οὖν μαλακωτέρας ἀνθρώποις εὐγενέσι καὶ ἀστείοις καὶ

69 (9.) Az asztali ülésrend megosztott: külön férfiaknak jobboldalon, baloldalon pedig külön a nőknek. Ha némely kerevet nem is annyira fényűző, de azért mégiscsak puhább, vajon elképzelhető-e, hogy lefoglalnák azokat olyan személyek számára, akik előkelőbbek és

[218] A betoldást a kutatók többsége szükségtelennek tartja (Ezt a véleményt támogatom én is).

[219] A szó jelentése: *hivatás; filózófiai iskola.* Philón ugyanezt a szót használja akkor is, amikor az esszénusokról ír a *Pro Iudaeis defensio* 2-ben: ἔστι δ᾽ αὐτοῖς ἡ προαίρεσις οὐ γένει — γένος γὰρ ἐφ᾽ ἑκουσίοις οὐ γράφεται — „Ez az irányzat önkéntességen alapszik – nem származáson, tudniillik a származást nem szabad választás alapján jegyzik be –”.

[220] A XI. századi *Codex Admontensis 359*-ben (*A*): *θείαις κρίσεσιν ἀκολούθως.*

[221] A *leginkább Isten rendelése szerint való* körülírás helyett szó szerint a *legistenibb (dolog)* – *θειότατον* melléknév áll.

[222] Itt az *πόθος – epekedés* szó fordítása *vágy* is lehet, de ennél sokkal többet érzékeltet. Ezért választottam inkább a *szenvedély* változatot. Lehetne így is visszaadni: *szerelem.*

[223] A *νοητός* jelentései: *értelmi, felfogható, megérthető, eszmei.*

φιλοσοφίας ἀσκηταῖς εὐτρεπίσθαι; στιβάδες γάρ εἰσιν εἰκαιοτέρας ὕλης, ἐφ᾽ ὧν εὐτελῆ πάνυ χαμαίστρωτα παπύρου τῆς ἐγχωρίου, μικρὸν ὑπερέχοντα κατὰ τοὺς ἀγκῶνας, ἵνα ἐπερείδοντο. τὴν μὲν γὰρ Λακωνικὴν σκληραγωγίαν ὑπανιᾶσιν, ἀεὶ δὲ καὶ πανταχοῦ τὴν ἐλευθέριον εὐκολίαν ἐπιτηδεύουσιν, ἀνὰ κράτος τοῖς ἡδονῆς φίλτροις ἀπεχθόμενοι.

műveltebbek, illetve a filozófia gyakorlott *mesterei*? Fekhelyeik ugyanis közönséges fából valók, melyekre igen egyszerű ágyterítőket fektetnek, melyek a környékről származó papiruszból készültnek. Egyik felük kissé magasabbra képzett, hogy ide támaszkodhassanak. Mert noha egyrészt felhagytak a szigorú lakóniai* fegyelemmel, másrészt pedig mindig és mindenütt a felszabadult örvendezésre törekszenek, *teljes* erejükből gyűlölik azt, ami élvezetre ingerelne.

διακονοῦνται δὲ οὐχ ὑπ᾽ ἀνδραπόδων, ἡγούμενοι συνόλως τὴν θεραπόντων κτῆσιν εἶναι παρὰ φύσιν· ἡ μὲν γὰρ ἐλευθέρους ἅπαντας γεγέννηκεν, αἱ δέ τινων ἀδικίαι καὶ πλεονεξίαι ζηλωσάντων τὴν ἀρχέκακον ἀνισότητα καταζεύξασαι τὸ ἐπὶ τοῖς ἀσθενεστέροις κράτος τοῖς δυνατωτέροις ἀνῆψαν. 70

Nem rabszolgák szolgálnak fel nekik. Meg vannak győződve afelől, hogy a szolgatartás* teljesen természetellenes. Tudniillik *a természet* mindenkit szabadnak teremtett. De amikor némelyek arra törekedtek, hogy feloldozzák a bajok ősokát, az egyenetlenséget, az igazságtalanság és kapzsiság felgerjesztette a tekintélyesekben a gyöngébbek feletti hatalmaskodást.

ἐν δὴ τῷ ἱερῷ τούτῳ συμποσίῳ δοῦλος μὲν ὡς ἔφην οὐδείς, ἐλεύθεροι δὲ ὑπηρετοῦσι, τὰς διακονικὰς χρείας ἐπιτελοῦντες οὐ πρὸς βίαν οὐδὲ προστάξεις ἀναμένοντες, ἀλλ᾽ ἐθελουσίῳ γνώμῃ φθάνοντας μετὰ σπουδῆς καὶ προθυμίας τὰς ἐπικελεύσεις. 71

Ezeken a szent lakomákon, amint *már* mondtam, csakugyan egy szolga sincs *jelen*, viszont a szabadok szolgálnak. A szolgákra háruló feladatokat nem kényszerítésre látják el, sem pedig *valami* parancsra várva, hanem önkéntesen, szorgalommal és készséggel előzve meg a noszogatásokat.

οὐδὲ γὰρ οἱ τυχόντες ἐλεύθεροι τάττονται πρὸς ταῖς ὑπουργίαις ταύταις, ἀλλ᾽ οἱ νέοι τῶν ἐν τῷ συστήματι[224] μετὰ πάσης ἐπιμελείας ἀριστίνδην ἐπικριθέντες, ὃν χρὴ τρόπον ἀστείους[225] καὶ εὐγενεῖς πρὸς ἄκραν ἀρετὴν ἐπειγομένους· οἳ καθάπερ υἱοὶ γνήσιοι[226] φιλωτίμως ἄσμενοι πατράσι καὶ μητράσιν ὑπουργοῦσι, 72

A szabadokat sem tetszőlegesen sorozzák az effajta szolgálatokra; hanem a szervezetbéli ifjak közül jelölnek ki nagy körültekintéssel és rátermettségük figyelembe vételével *olyanokat*, akiknek kötelező módon a tökéletességig menő udvariasságra és nemes magatartásra kell törekedniük. Ezek *az ifjak* olyan készséggel-örömmel szolgálnak, mint az édes fiak apjuknak

[224] A *σύστημα* szó arra utal, hogy a therapeuták *sodalitas*t alkottak, amely e korban állami elismeréssel működhetet. Ezért a therapeuta közösség Augustus vagy Tiberius alatt kaphatott elismerést. (Conybeare, 297–299.) A sodalitasok csak a senatus engedélyével tevékenykedhettek, ha ártalmatlanok voltak, vagy az állam érdekét szolgálták; a lázadásokra és államellenes tevékenységekre bujtogató egyleteket betiltották és üldözték.

[225] A klasszikus görögben *városi*-t jelent, a későbbi prózában pedig: *nemes, jó.*

[226] *γνήσιος – igazi, törvényes, édes (tesvér, gyermek).* Vö. Philón: *Quod omnibus liber sit* 87: αἰδὼς δ᾽ ἐστὶ πρεσβυτέρων καὶ φροντὶς οἷα γονέων ὑπὸ γνησίων παίδων χερσὶ καὶ διανοίας μυρίαις ἐν ἀφθονίᾳ τῇ πάσῃ γηροτροφουμένων. *– Maradéktalan az idősebbek iránti tisztelet és gondoskodás is. Úgy gondoskodnak felőlük, s olyan bőségesen, mint ahogy az édes gyermekek keze és ezernyi ráfigyelése gondoskodik a szülők felől.*

κοινοὺς αὐτῶν γονεῖς νομίζοντες οἰκειοτέρους τῶν ἀφ᾽ αἵματος, εἴ γε καλοκἀγαθίας οὐδὲν οἰκειότερον ἐστι τοῖς εὖ φρονοῦσιν· ἄζωστοι δὲ καὶ καθειμένοι τοὺς χιτωνίσκους εἰσίασιν ὑπηρετήσοντες, | ἕνεκα τοῦ μηδὲν εἴδωλον ἐπιφερέσθαι δουλοπρεποῦς σχήματος.

és anyjuknak. Társaikat a maguk vér szerinti szüleinél is közelebb állóknak tekintik,[227] amennyiben a helyesen gondolkodókhoz semmi sem áll közelebb, mint az erkölcsi jóság. Amikor pedig felszolgálnak, felövezetlen* és leeresztett alsóruhával vonulnak be, hogy a szolgai minőségnek még a látszatát se keltsék.

Italuk és eledelük

εἰς τοῦτο τό συμπόσιον — [228] οἶδ᾽ ὅτι γελάσονταί τινες ἀκούσαντες, γελάσονται δὲ οἱ κλαυθνῶν καὶ θρήνων ἄξια δρῶντες — οἶνος ἐκείναις ταῖς ἡμέραις οὐκ εἰσκομίζεται, ἀλλὰ διαυγέστατον ὕδωρ, ψυχρὸν μὲν τοῖς πολλοῖς, θερμὸν δὲ τῶν πρεσβυτάτων τοῖς ἁβροδιαίτοις· καὶ τράπεζα καθαρὰ τῶν ἐναίμων, ἐφ᾽ ἧς ἄρτοι μὲν τροφή, προσόψημα δὲ ἅλες, οἷς ἔστιν ὅτε καὶ ὕσσωπος ἥδυσμα παραρτύεται διὰ τοὺς τρυφῶντας. 73

Ugyanis ezeken a lakomákon – s tudom, hogy amikor némelyek *ezt* hallják, kinevetnek; viszont azok nevetnek, akik olyasmiket követnek el, amik felett sírni és jajgatni kellene – az ilyen napokon *tartott lakomákon tehát* bort nem szolgálnak fel, hanem *csak* kristálytiszta vizet: a többség számára jéghideget, a legidősebbek részére pedig, akik kényesebbek, langyosat. Az asztal tiszta a véres* eledelektől, mivelhogy kenyér az eledel, ízesítő pedig a só, amely mellett fűszerként előkészített izsóp is áll az ínyencekre való tekintettel.

νηφάλια γὰρ ὡς τοῖς ἱερεῦσι θύειν καὶ τούτοις βιοῦν ὁ ὀρθὸς λόγος ὑφηγεῖται· οἶνος μὲν γὰρ ἀφροσύνης φάρμακον, ὄψα δὲ πολυτέλῃ τὸ θρεμμάτων ἁπληστότατον διερεθίζει, τὴν ἐπιθυμίαν. 74

Vagyis: amiként a papoknak józanul* kell áldozniuk, akképpen kell nekik is a józanész utasítása szerint élniük. Mert bizony a bor az esztelenség* varázsszere, a költséges finomságok pedig a legtelhetetlenebb fajzatok egyikét tüzelik fel, a kívánságot.*

A therapeuták lakomáinak lefolyása
A szent iratokból való tanítás

(10.) καὶ τὰ μὲν πρῶτα τοιαῦτα. μετὰ δὲ τὸ κατακλιθῆναι μὲν τοὺς συμπότας ἐν αἷς ἐδήλωσα τάξεσι, στῆναι δὲ τοὺς διακόνους ἐν κόσμῳ πρὸς ὑπηρεσίαν ἑτοίμους, ♣ὁ πρόεδρος αὐτῶν, πολλῆς ἁπάντων ἡσυχίας γενομένης♦ [229] — πότε δὲ οὐκ ἔστιν;[230] εἴποι τις ἄν·[231] ἀλλ᾽ ἔτι μᾶλλον ἢ πρότερον, ὡς μηδὲ γρύξαι[232] τινὰ 75

(10.) A *lakoma* így kezdődik: Miután a lakomázók abban a rendben foglalnak helyet, amint arra már rámutattam, a felszolgálók pedig előállnak *szép* rendben, szolgálatra készen, mindannyian teljesen elcsendesednek. De hát mikor nincs *csend*? – mondhatná valaki. *Most* viszont még inkább *elcsendesednek*, mint azelőtt, úgyannyira, hogy senki sem mer pisszenni, vagy

[227] Vö. Mt 12,47–50; Mk 3,35 (az Isten akaratát cselekvők alkotják Jézus családját).

[228] PHJO: *εἰς τοῦτο τό συμπόσιον. οἶδα...*

[229] PHJO: hiányzik ez a betoldás.

[230] PHJO: *a* πότε δὲ οὐκ ἔστιν helyett *πότος δ᾽ οὐχ ἔστιν.*

[231] Az *εἴποι τις ἄν·* nincs a PHJO-ban.

[232] A οὐδὲ γρῦ, illetve a οὐδὲ γρύζειν szólásmondásszerű kifejezés.

τολμᾶν ἢ ἀναπνεῦσαι βιαιότερον —, ζητεῖ τι τῶν ἐν τοῖς ἱεροῖς γράμμασιν ἢ καὶ ὑπ᾽ ἄλλου προταθὲν ἐπιλύεται, φροντίζων μὲν οὐδὲν ἐπιδείξεως — οὐ γὰρ τῆς ἐπὶ δεινότητι λόγων εὐκλείας ὀρέγεται —, θεάσασθαι δέ τινα ποθῶν ἀκριβέστερον καὶ θεασάμενος μὴ φθονῆσαι τοῖς εἰ καὶ μὴ ὁμοίως ὀξυδορκοῦσι, τὸν γοῦν τοῦ μαθεῖν ἵμερον παραπλήσιον ἔχουσι.

hangosabban lélegzeni. Elnökük valami olyan kérdést vizsgál, amely a szent iratokban merül fel, vagy olyan kérdést is kifejt, amelyet előbb valaki más tett fel. Nem valami csillogó beszédre készül, ugyanis nem ámulatkeltő ékesszólásra törekszik. A tökéletességre áhítozva figyelnek, és amikor rácsodálkoznak valamire, nem féltékenykednek, amennyiben tisztánlátásuk nem egészen hasonló. Tehát egyenlőképpen megvan bennük a tanulás iránti sóvárgás.

καὶ ὁ μὲν σχολαιοτέρᾳ χρῆται τῇ διδασκαλίᾳ, διαμέλλων καὶ βραδύνων ταῖς ἐπαναλήψεσιν, ἐγχαράττων ταῖς ψυχαῖς τὰ νοήματα,[233] — τῇ γὰρ ἑρμηνείᾳ τοῦ εὐτρόχως καὶ ἀπνευστὶ συνείροντος ὁ τῶν ἀκροωμένων νοῦς συνομαρτεῖν ἀδυνατῶν ὑστερίζει καὶ ἀπολείπεται τῆς καταλήψεως τῶν λεγομένων —·[234] 76 Az *elnök* többnyire lassú ütemben halad a tanítással, nem siet vele, és időt fordít az ismétlésekre. Így vési a lelkekbe a gondolatokat. Mert ha a magyarázat túl gyorsan, illetve lélegzetvételek nélkül pörög, a hallgatók értelme le-lemaradozik, képtelen követni az elmondottakat, és megértésüktől is megfosztatik.

οἱ δὲ ἀνωρθιακότες ♣τὰ ὦτα καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀνατετακότες♦ εἰς αὐτὸν ἐπὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς σχέσεως ἐπιμένοντες ἀκροῶνται, τὸ μὲν συνιέναι καὶ κατειληφέναι νεύματι καὶ βλέμματι διασημαίνοντες, τὸν δὲ ἔπαινον τοῦ λέγοντος ἱλαρότητι καὶ τῇ σχέδην περιαγωγῇ τοῦ προσώπου, τὴν δὲ διαπόρησιν ἠρεμαιοτέρᾳ κινήσει τῆς κεφαλῆς καὶ ἄκρῳ δακτύλῳ τῆς δεξιᾶς χειρός· οὐχ ἧττον δὲ τῶν κατακεκλιμένων οἱ παρεστῶτες νέοι προσέχουσιν. 77 *A hallgatók* fül*ük*et hegyezve és szem*ük*et a *beszélőre* szegezve[235] egy és ugyanazon egyenes testtartásban maradva figyelnek. A megértést és felfogást fejbólintással és pillantással jelzik, a beszélő iránti elismerést pedig örömükkel és tekintet*ük* lassú körbehordozásával, a bizonytalanságot viszont a fej és a jobb kéz ujjhegyének lassúbb mozgatásával. A kereveteken fekvőknél semmivel sem kevesebb figyelmet tanúsítanak az ott álló ifjak.

Allegorikus írásmagyarázat

αἱ δὲ ἐξηγήσεις τῶν ἱερῶν γραμμάτων γίνονται δι᾽ ὑπονοιῶν ἐν ἀλληγορίαις· ἅπασα γὰρ ἡ νομοθεσία δοκεῖ τοῖς ἀνδράσι τούτοις ἐοικέναι ζῴῳ καὶ σῶμα μὲν ἔχειν τὰς ῥητὰς διατάξεις, ψυχὴν δὲ 78 A szent iratok magyarázása úgy történik, hogy kifejtik az allegóriákban* *rejlő* jelképes értelmeket. Ugyanis a törvény egésze olyannak tetszik e férfiak előtt, mint amely valami élőlényhez hasonlít. *Így aztán* a szószerkezetek

[233] A következő mondat az előbbinek bővített ismétlése. Lehet, hogy itt a különböző szövegvariánsok kombinálásának eredményét láthatjuk, s a második frázistól el is lehetne tekinteni.

[234] PHJO: A gondolatjelek közti szövegrész önálló mondat és ponttal záródik.

[235] Az *ἀνατετακότες* (*ἀνατάσσω – elrendez, sorrendbe állít, szed, sorrend szerint megismétel;* az Út-ban aor. med.: *elbeszélést visszaadni, tudósítást írni, tudósítani)* ebben az összefüggésben nem adható vissza egyetlen magyar szóval. Ezért alkalmaztam külön-külön egy-egy igét a fülre, illetve szemre vonatkozólag.

τὸν ἐναποκείμενον ταῖς λέξεσιν ἀόρατον νοῦν[236], ἐν ᾧ ἤρξατο ἡ λογικὴ ψυχὴ διαφερόντως τὰ οἰκεῖα θεωρεῖν, ὥσπερ διὰ κατόπτρου τῶν ὀνομάτων ἐξαίσια κάλλη νοημάτων | ἐμφαινόμενα κατιδοῦσα καὶ τὰ μὲν σύμβολα διαπτύξασα καὶ διακαλύψασα, γυμνὰ δὲ εἰς φῶς προαγαγοῦσα τὰ ἐνθυμία τοῖς δυναμένοις ἐκ μικρᾶς ὑπομνήσεως τὰ ἀφανῆ διὰ τῶν φανερῶν θεωρεῖν.

a test, a szavakban rejlő láthatatlan értelem pedig a lélek. *E láthatatlan értelmen* belül az értelmes lélek másként kezdi látni azt, ami számára ismerős. Mint valami tükörben, úgy pillantja meg, miként tükröződik a szavakban a gondolatok páratlan szépsége,[237] megfejti és leleplezi a szimbólumokat, a gondolatokat pedig fedetlenül hozza fényre azok részére, akik a látható dolgokban a láthatatlant képesek meglátni egy csekély emlékezés* által.

ἐπειδὰν οὖν ἱκανῶς ὁ πρόεδρος διειλέχθαι δοκῇ καὶ κατὰ προαίρεσιν ἀπηντηκέναι τῷ μὲν ἡ διάλεξις εὐσκόπως ταῖς ἐπιβολαῖς, τοῖς δὲ ἡ ἀκρόασις,[238] κρότος ἐξ ἁπάντων ὡς ἂν συνηδομένων εἰς τὸ ἔτι ἑψόμενον γίνεται. 79 Miután tehát az elnök úgy véli, hogy eléggé kifejtette a vizsgált kérdést, és minden elhatározásuk szerint történt – amazoknak a magyarázat meghallgatása, az elnök beszéde pedig feltett a szándéknak megfelelően ért célba –, ezt követőleg, amint együtt örvendeznek, az elnököt mindnyájan meg is tapsolják.

A tanítás utáni éneklés. Az eledel feltálalása

καὶ ἔπειτα ὁ μὲν ἀναστὰς ὕμνον ᾄδει πεποιημένον εἰς τὸν θεόν, ἢ καινὸν αὐτὸς πεποιηκῶς ἢ ἀρχαῖόν τινα τῶν πάλαι ποιητῶν — μέτρα γὰρ καὶ μέλη καταλελοίπασι πολλὰ ἐπῶν τριμέτρων,[239] προσοδίων ὕμνῶν, παρασπονδείων, παραβωμίων, στασίμων χορικῶν στροφαῖς πολυστρόφοις εὖ διαμεμετρημένων —, μεθ᾽ ὃν καὶ οἱ ἄλλοι κατὰ τάξεις ἐν κόσμῳ προσήκοντι, πάντων κατὰ πολλὴν ἡσυχίαν ἀκροωμένων, πλὴν ὁπότε τὰ ἀκροτελεύτια καὶ ἐφύμνια[240] ᾄδειν δέοι· τότε γὰρ ἐξηχοῦσι πάντες τε καὶ πᾶσαι. 80 Ezután *az elnök* feláll, és Istennek költött dicséretet[241] énekel, esetleg egy újat, amelyet sajátmaga szerzett, vagy valami régit a hajdani szerzőktől. *Ezek* ugyanis sokféle versmértékű és dallamú éneket hagytak hátra: jambikus költeményeket, *templomi* körmenetre *való* himnuszokat,* italáldozati, oltár melletti, számos strófára* gondosan tagolt s karéneklésre *szerzett* kórusműveket. Az elnök után a többiek is *énekelnek, éspedig* amikor sorra kerülnek az illő rend szerint: *amikor ő énekel,* mindenki nagy csendben hallgatja, kivéve, amikor a záró sorokat és refréneket kell énekelni; mert akkor minden férfi és nő rázendít.

ὅταν δὲ ἕκαστος διαπεράνηται τὸν 81 Amikor pedig mindannyian a dicséret végére

[236] Itt a *νοῦς* jelentése lehet még: *gondolat;* szó vagy mondat *jelentés*e.

[237] Baán István így fordította Euszebiosz történetíró idézetét: *„…amit* [a láthatatlan éertelmet] *ez a társaság különösen kezdett vizsgálni, mint aki a nevek tükrében a gondolatoknak bennük megjelenő rendkívüli szépségeit szemléli.””* (17,20; *Euszebiosz egyháztörténete* 77.)

[238] Az utóbbi három mondat sorrendjének felcserélését, amely a fordításban gondolatjelek között jelenik meg, az értelem kívánta meg.

[239] Lásd Dávid zsoltárairól *Antiquitates* VII. 12,3-at: ᾠδὰς εἰς τὸν θεὸν καὶ ὕμνους συνετάξατο μέτρου ποίκιλου· τοὺς μὲν γὰρ τριμέτρους, τοὺς δὲ καὶ πενταμέτρους ἐποίησεν.

[240] A szó *ünnepélyes refrén*t jelent.

[241] A görög szövegben itt is a ὕμνος áll, amelyet nem csak *dicséret*nek, hanem *magasztalás*nak vagy éppen *zsoltár*nak is lehetne fordítani.

ὕμνον, οἱ νέοι τὴν πρὸ μικροῦ λε–χθεῖσαν τράπεζαν εἰσκομίζουσιν, ἐφ᾽ ἧς τὸ παναγέστατον σιτίον, ἄρτος ἐζυμωμένος μετὰ προσοψήματος ἁλῶν, οἷς ὕσσωπος ἀναμέμικται, δι᾽ αἰδῶ τῆς ἀνακειμένης ἐν τῷ ἁγίῳ προνάῳ ἱερᾶς τραπέζης.[242] ἐπί γάρ ταύτης εἰσὶν ἄρτοι καὶ ἅλες ἄνευ ἡδυσμάτων, ἄζυμοι μὲνοἱ ἄρτοι, ἀμιγεῖς δὲ οἱ ἅλες.

érnek, az ifjak kihordják a már említett terített asztalt.[243] Ezen a legtisztább eledel áll: kovászos kenyér, mellette fűszerként só, amelyhez izsópot vegyítenek, *éspedig* a szent templom előcsarnokában felállított, *s* Istennek szentelt asztal iránti tiszteletből.[244] Ezen ugyanis fűszerezetlen kenyerek és só áll; a kenyerek kovásztalanok, a sót pedig nem keverik hozzájuk.

προσηῆκον γὰρ ἦν τὰ μὲν ἁπλούστατα καὶ εἰλικρινέστατα τῇ κρατίστῃ τῶν ἱερέων ἀπονεμηθῆναι μερίδι λειτουρ–γίας ἆθλον, τοὺς δὲ ἄλλους τὰ μὲν ὅμοια ζηλοῦν, ἀπέχεσθαι δὲ τῶν αὐ–τῶν, ἵνα ἔχωσι προνομίαν οἱ κρείττονες. 82

82 Mert úgy illett, hogy a papok legelőkelőbb osztályának az jusson szolgálata jutalmául, amik a legegyszerűbbek és legtisztábbak. Másoknak pedig, akik hasonló *szolgálatokban* buzgólkodnak, tartózkodniuk kellett ugyanezektől, hogy előjoguk* a tekintélyesebbeknek legyen.

Éjjeli ünneplés. A tanítás utáni éneklés és annak előképe.

(11.) Μετὰ δὲ τὸ δεῖπνον τὴν ἱερὰν ἄγουσι παννυχίδα. ἄγεται δὲ ἡ παννυ–χὶς τὸν τρόπον τοῦτον· ἀνίστανται πάντες ἀθρόοι, καὶ κατὰ μέσον τὸ συμ-πόσιον δύο γίνονται τὸ πρῶτον χοροί, ὁ μὲν ἀνδρῶν, ὁ δὲ γυναικῶν· ἡγεμὼν δὲ καὶ ἔξαρχος | αἱρεῖται καθ᾽ ἑκάτερον ἐνιτιμότατός τε καὶ ἐμμελέστατος. 83

(11.) A szent lakoma után éjjeli ünnepet ülnek. Az éjjeli ünnepet ekképpen ülik meg: az egybegyűltek mind felállnak és az étterem közepén itt is, ott is előbb egy-egy kórust alkotnak, külön a férfiakból és külön a nőkből. Minkét részen egy-*egy* vezetőt, vagyis előénekest* választanak, aki a legnagyobb tiszteletnek örvend és egyben a legjobb hangú.

εἶτα ᾄδουσι πεποιημένους ὕμνους εἰς τὸν θεὸν πολλοῖς μέτροις καὶ μέλεσι, τῇ μὲν συνηχοῦντες, τῇ δὲ καὶ ἀντιφώνοις ἁρμονίαις ἐπιχειρονο–μοῦντες[245] καὶ ἐπορχούμενοι, καὶ ἐπιθειάζοντες τοτὲ μὲν τὰ προσόδια, τοτὲ δὲ τὰ στάσιμα, στροφάς τε τὰς ἐν χορείᾳ καὶ ἀντιστροφὰς ποιούμενοι. 84

84 Ez után Istenről költött dicséreteket énekelnek többféle versmértékre és dalra. Egy-egy dalnál együtt zengedeznek, másikra pedig válaszolnak, miközben a zenére* kezükkel ütemeznek, és táncolnak[246] is reá. Amikor fellelkesülnek, ünnepi felvonulásra, valamint karéneklésre való dalokat *zengedeznek*, továbbá strófákat és antistrófákat is, amint az a karéneklésben* *szokásos*.

εἶτα ὅταν ἑκάτερος τῶν χορῶν ἰδίᾳ καὶ 85 Mikor aztán mindkét kar és tagjaik is egyenként

[242] Vö. *De vita Mosis* II, 104: *ἐφ ἧς ἄρτοι καὶ ἅλες.*

[243] Lásd a 73. verset.

[244] Vö. 2Móz 25,30; 29,32–33; 3Móz 8,31; 24,5–9; 1Sám 21,4–6; Mt 12,3.

[245] A kifejezés *gesztikuláció*t jelent szó szerint. Ebben a formában csak Philónnál fordul elő.

[246] Az *ἐπορχέομαι* jelentése: valamire táncolni, körtáncot lejteni valamilyen zenére. Az ének és tánc kapcsolatának hátterében a görög karéneklés állhat. Vö. a *Karéneklés* jegyzettel.

[247] A *ἑστιάομαι* jelentése: *vendégeskedik, lakomázik (gyönyörködik).*

καθ᾽ ἑαυτὸν ἑστιαθῇ,[247] καθάπερ ἐν ταῖς βακχείαις ἀκράτου[248] σπάσαντες[249] τοῦ θεοφιλοῦς, ἀναμίγνυνται καὶ γίνονται χορὸς εἷς ἐξ ἀμφοῖν, μίμημα τοῦ πάλαι συστάντος κατὰ τὴν ἐρυθρὰν θάλασσαν ἕνεκα τῶν θαυματουργηθέντων ἐκεῖ.

úgy megittasodnak Isten szeretetének színtiszta borától, mint azok, akik a bakkhuszi ünnepen dőzsölnek, vegyes *kart alkotnak,* és a kettő egy kórussá lesz, úgy ahogy hajdan a Vörös-tenger* *újra* egy víztömeggé zárult össze az ott végbement csoda folytán.[250]

τὸ γὰρ πέλαγος προστάξει θεοῦ τοῖς μὲν 86 σωτηρίας αἴτιον τοῖς δὲ πανωλεθρίας γίνεται· ῥαγέντος μὲν γὰρ καὶ βιαίοις ἀνακοπαῖς ὑποσυρέντος καὶ ἑκατέρωθεν ἐξ ἐναντίας οἷα τειχῶν παγέντων, τὸ μεθόριον διάστημα εἰς λεωφόρον ὁδὸν καὶ ξηρὰν πᾶσαν ἀνατμηθὲν εὑρύνετο, δι ἧς ὁ λεὼς ἐπέζευσεν ἄχρι τῆς ἀντιπέραν ἠπείρου πρὸς τὰ μετέωρα παραπεμφθείς· ἐπιδραμόντος δὲ ταῖς παλιρροίαις καὶ τοῦ μὲν ἔνθεν τοῦ δὲ ἔνθεν εἰς τὸ χερσωθὲν ἔδαφος ἀναχυθέντος, οἱ ἐπακολουθήσαντες τῶν πολεμίων κατακλυσθέντες διαφθείρονται.

A tenger ugyanis Isten parancsára emezeknek szabadulást, amazoknak viszont teljes megsemmisülést okozott. Mert *Isten* meghasította, azaz erős *szél*lökéssel kettéválasztotta *a víztömegeket,* és egymással szemközt, kétfelől mintegy falakká dermedtek, s a két *részt* elhatároló hasadék országúttá szélesedett, azaz teljesen szárazzá szikkadt. Ezen gyalogolt át a nép a szárazföld túlsó partjáig, mintegy az időjárás biztonságos kísérete mellett vonulva. De amikor az üldöző ellenség tört utánuk az apály alatt, *a víz* a szárazföld felől innen is, onnan is elárasztotta a *tenger*feneket: elborította őket, és odavesztek.

τοῦτο δὲ ἰδόντες καὶ παθόντες, ὃ λόγου 87 καὶ ἐννοίας καὶ ἐλπίδος μεῖζον ἔργον ἦν, ἐθουσιῶντές τε ἄνδρες ὁμοῦ καὶ γυναῖκες, εἷς γενόμενοι χορός, τοὺς εὐχαριστηρίους[251] ὕμνους εἰς τὸν σωτῆρα θεὸν ᾖδον, ἐξάρχοντος τοῖς μὲν ἀνδράσι Μωυσέως τοῦ προφήτου, ταῖς δὲ γυναιξὶ Μαριὰμ τῆς προφήτιδος.

Amikor pedig ezt a *minden* puszta szót, várakozást és elképzelést felülmúló dolgot látták és tapasztalták, a férfiak és nők egyaránt fel is lelkesedtek, egyetlen kórussá lettek, a szabadító Istennek hálaadó himnuszokat énekeltek. A férfiak részéről a próféta Mózes* lett az előénekes, a nők részéről pedig a prófétanő Miriám.*

τοῦτῳ μάλιστα ἀπεικονισθεὶς ὁ τῶν 88 θεραπευτῶν καὶ θεραπευτρίδων, μέλεσιν ἀντήχοις καὶ ἀντιφώνοις πρὸς βαρὺν ἦχον τῶν ἀνδρῶν ὁ γυναικῶν ὀξὺς ἀνακιρνάμενος, ἐναρμόνιον συμφωνίαν

Ehhez leginkább a therapeuta férfiak és therapeuta nők összecsengő, illetve egymásnak válaszolgató, mély férfi- és magas női hangra *szerzett* énekei hasonlítanak, amelyek vegyesen valóban harmonikus hangzattá és muzsikává

[248] A *színtiszta* fordítás mögött az *ἄκρατος* áll, amely a vízzel fel nem hígított, tiszta, tömény bort jelenti.

[249] *σπάω – kihúzni, széthúzni; inni, szürcsölni, dőzsölni; édesgetni.*

[250] Vö. *De vita Mosis* II,246–256.

[251] A szó jelentése: *hálaadó zsoltár.* (Vö. a 2Mak 12,45: χαριστήριον.)

[252] A 87–88-at vö. *De vita Mosis* II,256–257-tel, amely szinte szó szerinti megegyezőségeket mutat a *De vita contemplativa* soraival: „Mózes ezért természetesen hálaadó himnuszokkal tisztelte meg jótevőjüket. A népet két karra, női és férfi karra osztotta; a férfiak karát maga vezette, a nők karvezetőjévé pedig nővérét tette meg, hogy két különböző hangnemben énekelve együtt himnuszokat zengjenek az Atyának és az Alkotónak, keverve a személyeket és a dallamot: a személyeket, akik igyekeztek ugyanazt a hangtávot megtartani, és a dallamot, mely a magas és mély összhangjának egysége lett – a férfiak hangja ugyanis mély, a nőké pedig magas, és ezek, ha arányosan keverednek egymással, a legédesebb és legharmónikusabb

ἀποτελεῖ καὶ μουσικὴν ὄντως. πάγκαλα μὲν τὰ νοήματα, πάγκαλοι δὲ αἱ λέξεις, σεμνοὶ δὲ οἱ χορευταί· τὸ δὲ τέλος καὶ τῶν νοημάτων καὶ τῶν λέξεων καὶ τῶν χορευτῶν εὐσέβεια.

teljesednek ki.[252] Igen szépek a gondolatok, igen szépek a szövegek, a karénekesek pedig ünnepélyesek; a gondolatoknak pedig s a kifejezésmódnak, illetve a karénekeseknek az istenfélelem a fő célja.

μεθυσθέντες[253] οὖν ἄχρι πρωΐας τὴν καλὴν ταύτην μέθην, οὐ καρηβαροῦντες ἢ κατα–μύοντες, ἀλλὰ διεγηγερμένοι μᾶλλον ἢ ὅτε παρεγένοντο εἰς τὸ συμπόσιον, τάς τε ὄψεις καὶ ὅλον τὸ σῶμα πρὸς τὴν ἕω στάντες, ἐπὰν θεάσωνται τὸν ἥλιον ἀν–ίσχοντα, τὰς χεῖρας ἀνατείναντες εἰς οὐρανὸν εὐημερίαν καὶ | ἀλήθειαν ἐπεύ–χονται καὶ ὀξυωπίαν λογισμοῦ· καὶ μετὰ τὰς εὐχας εἰς τὰ ἑαυτῶν ἕκαστος σεμνεῖα ἀναχωροῦσι, πάλιν τὴν συνήθη φιλοσο–φίαν ἐμπορευσόμενοι καὶ γεωργήσοντες. 89

Mármost noha e nemes részegségtől hajnalig mámorosak, fejük mégsem nehezedik el, illetve szemük se ragad le; hanem még annál is éberebbek, mint mikor a lakomára érkeztek. Arcukkal és egész testükkel kelet felé fordulnak, s miközben a felkelő napot szemlélik,[254] kezüket az ég felé nyújtják, verőfényes napért és a valóság *felismerés*éért, valamint értelmi éleslátásért fohászkodnak. Az imádságok[255] után ki-ki a maga megszentelt helyiségébe vonul vissza, majd ismét a szokásos filozofálást űzik és művelik.

Összefoglalás

θεραπευτῶν μὲν δὴ πέρι τοσαῦτα θεωρίαν ἀσπασαμένων φύσεως καὶ τῶν ἐν αὐτῇ καὶ ψυχῇ μόνῃ βιωσάντων, οὐρανοῦ μὲν καὶ κόσμου πολιτῶν, τῷ δὲ πατρὶ καὶ ποιητῇ τῶν ὅλων γνησίως[256] συσταθέντων ὑπ᾽ ἀρετῆς, ἥτις ♣θεοῦ♦ φιλίαν αὐτοῖς προυξένησεν οἰκειότατον γέρας καλοκἀγαθίας προσθεῖσα, πάσης 90

Ennyit tehát a therapeutákról, akik a természet* és a benne levők feletti elmélkedést tartották a legnagyobb becsben, és akik csak a lélek által élnek. Ők egyszersmind mennynek és világnak polgárai, *de* erényük révén valójában a mindenség Atyjának és alkotójának pártján állnak; ez az *erényesség pedig* kieszközölte számukra Isten baráti pártfogását.[257] Ezenfelül *az Atya* még azzal is megajándékozta őket, ami az erkölcsi jósághoz leginkább illik, *s* ami többet

dallamot eredményezik. Oly sok ezer embert rávett arra, hogy egy akaraton legyenek, és egységesen ugyanazt a himnuszt énekeljék ama megdöbbentőú csodatettről, amelyet az imént vázoltam. Prófétánk örült nekik, látva a nép ujjongását, és mert még ő sem telt be a gyönyörűséggel, személyesen vezette az éneküket; azok pedig karra oszolva vele együtt énekeltek az említett dologról."

[253] A szó itt metaforikus értelmű.

[254] Vö. *De bello* II. 8,128.

[255] Vö. *De bello* II. 8,129–133.

[256] A *γνησίως* jelentései: *igazán, valóban, igazából, jogosan, törvényszerűen (törvényes születés szerint), nemesen.* Ebben az összefüggésben az *igazából* szó a következőt akarja nyomatékosítani: Erényeik alapján a therapeuták a mindenséget alkotó Atya *törvényes,* azaz *jogosan „édes" gyermekei.*

[257] Isten barátságát Ábrahám élvezhette (Ézs 41,8; vö. CD III,2: „Ábrahám nem ezt követte, és 'barát'-ként 'ment fel', mivel Isten parancsait tartotta meg, és nem saját tetszése szerint választott. Továbbadta ezt Izsáknak és Jákobnak is, ők pedig megőrizték, és 'barátok'-ként jegyeztettek fel Isten számára, valamint örök szövetségesekként." Lásd ehhez még Jak 2,23-at.). Philón Mózesnek is tulajdonította ezt a megtiszteltetést (*De cherubim* 49).

ἄμεινον εὐτυχίας, ἐπ᾽ αὐτὴν ἀκρότητα φθάνον εὐδαιμονίας.

ér minden földi jónál: maga az elérhető legmagasabb fokú boldogság.[258]

[258] Vö. *De vita Mosis* II, 67–68: „A bölcshöz illő tisztelet: szolgálni az igazi létezőt – a papság feladata pedig Isten szolgálata. Erre a megtiszteltetésre lett méltó tehát, melynél nagyobb jó nincs a kinyilatkoztatás útján, a szent szolgálat minden részletéről felvilágosítást kapott. Előbb azonban mind testét, mind lelkét meg kellett tisztítania, tartózkodva minden szenvedélytől, sőt, érintetlenül őrizve meg magát mindentől, ami halandó természetű: ételtől, italtól, valamint a nemi kapcsolattól.” Bollók: *Mózes élete* 99–100.

Függelék

Magyarázó jegyzetek

Abyosok –῞Αβιοι– abii ***(17. §)***

Pecz Vilmos *Ókori Lexikona* szerint: a szkíta nomád nép, akik Szkítia legészakibb tájain laktak; Homérosz pedig igazságos embereknek tartja őket. Valószínű, hogy az *ἀβίων*-on nem a *szegény,* az *igénytelen* értendő, hanem egy szkíta törzs.

Afrodité –᾽Αφροδίτης (59. §)

Zeusz lánya, a szépség és szerelem istennője. A rómaiaknál *Vénusz.* Eredetileg csak thesszáliai istenség volt. Tisztelete előbb Kis-Ázsiában hódított, ahol keleti elemekkel bővült (*Astarté, Astarót*, akit a szidoniak – 1Kir 11,5.33 2Kir 23,13 – és filiszteusok – 1Sám 31,10 – tiszteltek; illetve *Asera* – Bír 2,13 10,6 1Sám 73, s köv., 12,10). Tisztelete később mindenütt meghonosodott. A tenger habjaiból előbukkanó istennőként a partmente lakóinak és a tengeren utazóknak védnöke.

Agathón –᾽Αγάθων (57. §)

Ünnepelt athéni költő, tragédiaíró, Euripidész (sz. Kr.e. 447–401) és Platón (lásd a jegyzetet) barátja. Nőies szépsége és magatartása miatt sokszor volt gúny tárgya. 417-ben aratta első nagy sikerét, s ennek alkalmával fényes lakomát adott. Ezt Platón meg is örökítette a *Szümposzion*ban *(Συμπόσιον – Lakoma).* Politikai okok miatt el kellett hagynia Athént és Euripidésszel együtt a művészetpártoló makedón Arkhelaosz udvarába ment. Hat tragédiájának címe ismeretes *(Aerope, Alcmaeon, Virág, Thüesztesz, Müsziaiak, Telephosz),* s ezek mellett még 29 töredék. Műveiben nem csak mitikus témákat dolgozott fel, hanem szabadon választottakat is *(Virág –῞Ανθος).* A drámaírás területén Euripidész nyomdokain haladt: a kardalokat a tragédiával össze nem függő dalokkal helyettesítette. Stílusát a fordulatos szofista retorika jellemezte (lásd a *Szofisták* jegyzetet), a zene terén pedig – reá jellemzően – az akkori „édeskés", új divatot kedvelte.

Alexandria (Egyiptomban) –᾽Αλεξάνδρεια ἐν Αἰγύπτῳ (21. §)

A görög tudományosság és irodalom székhelye a Földközi-tenger és a Mareia (Mareotis) tó (lásd a jegyzetet) közötti földnyelven épült a görög uralom megszilárdítása céljából. Széles utcái derékszögben metszették egymást. A Kr.e. 331 körül megépített várost Dinokratész, Nagy Sándor építésze tervezte. Két főútvonala négy területre osztotta a várost. Ezek É–D, K–Ny irányúak voltak, 35 méter szélesek, mindkét oldalukon pedig oszlopcsarnokok álltak. A két főutat éjszakára kivilágították. ÉK-en feküdt a *Brukheion* vagy *Prukheion (Βρουχεῖον, Προυχεῖον)* városrész, ahol a királyi palota, a Múzeum (*Μουσεῖον,* azaz egyfajta kultúrközpont), gimnázium és stadion állt; DNy-on pedig *Rhakotész* vagy *Rhakotisz* a fellegvárral és a híres könyvtárral. Ettől DNy-ra, a városon kívül feküdt a *Nekropolisz,* a halottak városa. Nekropoliszt és Rhakotészt az a csatorna választotta el, amely a Mareia tavat kötötte össze a Földközi-tengerrel. A városnak több kikötője volt. Egyik ÉK-en volt a Lokhiasz földnyelven. DNy-on a 7 stadion hosszúságú mesterséges töltés, a *Heptasztadion* szintén kikötőül szolgált. Ez összekötötte a várost Pharosz szigetével, amelynek ÉK-i csücskén magaslott a neves világítótorony, knidoszi Szósztratosz építménye. A heptasztadioni kikötőnek egyik belső, elkülönített részébe kizárólag a királyi hajóknak volt bejárásuk. A város kb. 5 km hosszú és 1,5 km széles területen feküdt. Vegyes lakossága volt, mintegy 300 000 szabad és 600 000 rabszolga alkotta. Kovács Károly szerint kb. félmillió. (*Hellénizmus, Róma, zsidóság.* Az Újszövetség korának világa. Útitárs, Köln–Bécs 1969. 14.) A lakosságot elbizakodottság, könnyelműség és nyakasság jellemezte.

A könyvtárat, amelyben kb. 400 000 kötet és tekercs állt, I. Ptolemaiosz Philadelphosz alapította (Kr.e. 367–285), aki maga is íróember volt és megörökítette Nagy Sándor tetteit. Később a rhakotészi városrészben is alapítottak egy 42 000 kötetes könyvtárat. Ez Julius Caesar ostroma alatt égett meg (Kr.e. 48.), de Kleopátra 200 000 kötettel pótolta a veszteséget. Viszont 391-ben

a vakbuzgó Theophilosz érsek (345 körül született és 412-ben halt meg) pusztította el. Fanatikus megsemísítője volt mindennek, ami pogányság örökségének bizonyult.

A Múzeumban hozzáértő tudósok foglalkoztak a kéziratok rendezésével, kiegészítésével és javításával. Nem csoda, hogy már az első Ptolemeusok idejében úgy tekintettek Alexandriára, mint ami a korabeli világ szellemi központja, nevelőiskolája. Ezt egy korabeli dicséret is megörökítette: ᾽Αλεξανδρεῖς εἰσιν οἱ παιδεύσαντες πάντας τούς ῞Ελληνας καὶ βαρβάρους. – *Az alexandriaiak nevelnek minden görögöt és barbárt.* (Raffay, 17.) Alexandriában született az Ószövetség görög fordítása is, a Septuaginta (LXX; Kr.e. III. és II. század).

***Állatokat imádnak**, állatimádat* (9. §)

Az egyiptomi vallás szent állatainak és állatisteneinek eredete valószínűleg a törzsi nemzetségi fétis- és állattiszteletre vezethető vissza. Bizonyos, hogy a Kr.e. III. évezred körül az istenek többnyire állatábrázolásban jelennek meg, s csak ez után terjed el antropomorf képiesítés, hogy végül a kettő összekapcsolódjék. Ez a különleges istenkép-alkotás elsősorban arra volt hivatott, hogy egy-egy istenség hatalmának legyen kiábrázolója. A szokatlan inkább az, hogy az egyiptomi gondolkozás méltóbbnak ítélte ezt a megjelenítési formát, mint az emberi ábrázolást. Az egyiptomi gondolkodásban az állat az isteni erőnek, a „léleknek" megnyilvánulása, vagy pedig az isten szimbóluma. Az állatok halotti kultusza III. Amenhotep (Kr.e. 1392–1355) és II. Ramszesz (Kr.e. 1279–1213) fáraók uralkodásával kezdődött el (XVIII. és XIX. dinasztia), s az állattisztelet ettől kezdve esett groteszk túlzásokba. Annyira, hogy a macskák, íbiszek, krokodilusok, kígyók, halak s egyéb szentnek nyilvánított állat képében mind-mind az istenek voltak jelen a természetben és a településeken, megölésük pedig megbocsáthatatlan bűnnek számított. Innen érthető a tömérdek állatmúmia. Az egyiptomi vallás a Kr.e. I. évezredben jutott arra a formára, amely a többi mediterrán nép előtt egészen nevetségesnek tűnt. Szinte általánosnak tekinthető, hogy a görög-római írók és egyházatyák megvetéssel és gúnnyal beszéltek az egyiptomi vallásra annyira jellemző állatimádatról, mint ahogy ezt Philón is tette. Ezeket az egyiptomi állatistenek Philón a *Követség Caiushoz című* írásában is megemlíti (*Legatio ad Caium* 139. PHOQS[VI.]. Az itt említet egyiptomi állatistenek: Anubisz (egyiptomiul *Anup;* sakál), az alvilág istene, aki a temetkezésről és a halottakról gondoskodik; Wepwavet (farkas), Szóbek (krokodilus, lásd a *Krokodilus* jegyzetet) és *Bubasztisz* vagy *Mut,* (oroszlán; lásd az *Oroszlán* jegyzetet).

Íme egy példa a görög szofisták II. virágkorának kiemelkedő alakjától, a csípős nyelvű Lukianosztól (*Λουκιανός, Lucianus,* sz. Kr.u. 120–125 körül):

„…te kutyaképű, lenvászonba bújtatott egyiptomi, te ki vagy, drágaságom, és hogyan egyezteted össze isteni voltodat az ugatással? És mit jelentsen az, hogy ez a tarka foltos memphiszi bika imádat tárgya, jóslatokat ad és prófétái vannak? Az íbiszeket, majmokat, bakkecskéket és a többi, sokkal nevetségesebb lényt már említeni is szégyellem – fel nem foghatom, hogyan keveredhettek Egyiptomból az égbe! Miért nézitek ölbe tett kézzel, istenek, hogy őket éppúgy, netán még jobban tisztelik, mint benneteket. És tűrheted te, Zeusz, hogy kosszarvakat növesszenek neked?" (*Az Istenek gyűlése.* 10–11. Kákosy László: *Az ókori Egyiptom története és kultúrája.* Osiris Kiadó. Budapest 1998, 333. Kákosi a Tar Ibolya fordításában megjelent *Lukianosz összes művei* című könyvből idéz; Budapest 1974.)

A fentebb idézett Lukianosznál jóval visszafogottabban beszél az egyiptomi istenekről *Publius Cornelius Tacitus* (kb. Kr.u. 55–120): „[5.]…Az egyiptomiak sokféle állatot és felemás istenképmást tisztelnek, a zsidók ellenben csak egyetlent, éspedig testetlen istenséget ismernek el: szentségtörőknek tartják azokat, akik az istenek képeit mulandó anyagokból az emberek hasonlatosságára készítik; az a bizonyos legfőbb lény örök és ábrázolhatatlan, és nem pusztulhat el. Ezért semmiféle szobrot nem állítanak városaikban, nemhogy templomaikban; a királyoknak nem hódolnak így, a császárokat nem tisztelik ezzel." (*Történetek. Ötödik könyv. [Háború a zsidók ellen]* a *Római történetírók.* Válogatta, a bevezetőket és a jegyzeteket írta Szabó György. Polis Könyvkiadó. Kolozsvár 1997. c. könyvben. 221–222.)

Allegorizáló; allegória – ἀλληγοροῦντες, ἀλληγορέω; ἀλληγορία (28, 78. §)

Az allegória olyan kifejtett, folyamatos metafora, amely egy tulajdonképpeni eseményt vagy gondolatot nagyobb költői képben fejez ki, és többnyire a megszemélyesítésre épít. Az

allegorizálás jelképes, képletes ábrázolást, kifejtést jelent. Az allegorikus szövegértelmezés görög eredetű. A sztoikusok ezzel a módszerrel kommentálták, például, Homérosz eposzait.

Anaxagorasz – Ἀναξαγόρας (14. §)

Görög pitagoreus (materialista) filozófus. (Püthagorasz Kr.e. kb. 570–500.) Pitagoreus gondolkozásmódja és életvitele magyarázza azt, miért sorolja Philón a szerény életmódot követők példái közé. Kr.e. 500 körül született a klaszomenéi Szmürna közelében, és 72 évet élt. Gazdag család sarja. 456 táján költözött át Athénbe, ahol Periklész fogadta barátjául. Vallástalansággal vádolták, és halálra ítélték. Ezért száműzetésbe kényszerült: Athént elhagyva Lampszakoszban telepedett le, ahol lelkes tanítványi köre tiszteletének örvendhetett. Nem vallotta, hogy a világ az értelemi valóság, azaz a νοῦς által megvalósított rendezettség volna. Szerinte a világ a *mozgató erő* révén rendeződik, és ő ezt nevezte νοῦς-nak. Ilyen mozgató erő, például, a hasonrészek egyesülésének elve (aranyrészecskékből áll az arany, a tűz szikrákból, a víz pedig cseppekből). Azzal, hogy az értelmet mozgató erővé tette, az erőt és anyagot élesen szembeállította egymással, s ezzel erős dualista szemléletet alkotott. Általában mellőzni kívánta a transzcendentális elemet a világ létezéséből. Elfogadta az őselemet, amelyet ő *spermá*nak *(σπέρμα)* nevezett. De mert végtelen sok dolog létezik, végtelen sok spermát is feltételezett. Azt állította, hogy nincs keletkezés, csupán átalakulás és vegyülés. Ő beszélt először a növények lélegzéséről, felfedezte a halak kopoltyúval való lélegzését. Szimplikiosz, Arisztotelész kommentátora így jegyezte le az anyagról és értelemről szóló tanítását: „Mindenben része van mindennek, csak az értelemben nem; de némelyekben az értelem is bennök vagyon. A többiek minden anyagból tartalmaznak részeket, de az értelem végtelen, önmaga törvénye alatt áll, nem vegyül el semmivel, hanem egyedül szabad és független. Mert ha nem volna minden halandó dologgal való vegyüléstől független, hanem járuléka volna valami másnak, már akkor csak egy dologhoz csatolva is része volna mindenben. Ha ugyanis bármely dologban minden anyag részei megvannak, mint azt imént mondottuk, akkor egyik a másikkal vegyülve meggátolnák [az értelmet], hogy tőlük független maradjon. Minden dolgok közt ez a legfinomabb és legtisztább, ítéletet mond bármely dologról és legtöbbet ér. Ami él, legyen az nagy vagy kicsiny, azon az értelem uralkodik; a mindenség körülforgását is ő állapította meg, hogy kezdettől fogva keringjen a mindenség… Összevegyültet és szétkülönültet és elválasztottat mind fölismerte az értelem; és ami eljövendő volt és megtörtént, ami most van és meg fog történni, mindazt az értelem rendezte…” (Sebestyén Károly: *A görög gondolkozás kezdetei Thalestől Sokratesig. Az összes töredékek fordításával.* Franklin-Társulat. Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda. Budapest 1898. 125–126. Ez után: Sebestyén Károly.) Lásd még a *Démokritosz – Δημόκριτος* jegyzetet.

Antistrófa – ἀντιστροφή (84. §)

Az ógörög drámában fellépő kórusnak olyan dala, amelyet a lejtett tánc fordulatakor énekeltek. Innen ered a név is: *ellenfordulat,* ami a táncoló kórus balra való fordulását jelentette; illetve *ellenversszak,* vagyis az énekelt költeménynek az a szakasza, amelyre a kar balra fordult. A drámában az ellenversszakot a megosztott kórus egyik fele énekelte az előző versszakra adott válaszként. Ennek a két versszaknak azonos versszerkezetűnek kellett lennie. A zene későbbi fejlődésében, amely nem feltétlenül mutatja a vers és muzsika, illetve tánc hármas egységét, az antistrófának megfelelője az antifóna lett.

Asztalbehordás – τὰς τράπεζας εἰσκομίζειν vagy ***εἰσφέρειν*** (54. §)

Az asztalok behordása felől egy erre rendelt felügyelő, a *τραπεζοποιός* (szó szerint: *asztalt előkészítő*, azaz *étekfelszolgáló*) gondoskodott. A lakoma első részében a szolgák annyi asztalt hordtak be, ahány kerevet volt előkészítve két-két vendég számára. Philón hét vagy akár több asztalt említ, de ez már nem az eredeti görög szokás, hanem az általa korábban már említett (48. §) itáliai fényűző és tobzódó lakomák gyakorlata. Az *τράπεζα* nem csak az asztalt jelenti, hanem a reá helyezett étket is, vagyis a fogást. Így hát az első asztal behordása az első fogást jelentette. A rómaiak természetesen messzemenően túltettek a korábbi görög szokáson.

Atléták – ἀθληταί (41. §)

Olümpiában vagy más görög városban rendezett játékokon versenyző ökölharcos, illetve a *pankration* (*πανκράτιον)* űző sportoló. Az ökölharc rendkívül kemény küzdelem volt. A versenyzők ólommal kivert szíjakat is tekertek öklükre. A viadal némelykor halálos kimenetelű volt. Ezt a fajta ökölvívást és birkózást a 33. olimpiai játékok idején vezették be (Kr.e. 648), amikor a játékok versenylovaglással is bővültek.

A pankrationt űző atléták külön egyesületekbe is szerveződtek, ide-oda vándoroltak és bérért álltak küzdelemre. A viaskodó párokat sorshúzással választották ki. Testüket kenőccsel és olajjal kenték be, de az összecsapás előtt homokkal szórták be egymást, hogy ezzel segítsék elő a fogást.

A ***megbékélés*** *helyett* ***kibékíthetetlenséget*** *tanúsítanak* – ***ἄσπονδα*** ἐν ***σπονδαῖς*** ἐργα–σάμενοι mondatban szójáték található. (A σπονδ- szótő a kiöntéssel, ajándékozással, az italáldozattal kapcsolatos, amelyhez a szövetségkötés, a fegyverszüneti szerződés is társult.) Az *úgy* ***küzdenek,*** *mint valami* ***atléták*** *–* ***οἱ ἀντὶ ἀθλητῶν ἄθλιοι*** mondatban szintén szójáték áll. Ugyanígy ebben a mondatban is: *Ezek a* ***szerencsétlenek*** *az* ***atléták ellenpéldái – οἱ ἀντὶ ἀθλητῶν ἄθλιοι.*** Más szóval: *Ezek az atléták* (vagyis erőlködve küzdők; ebben a használatban: szerencsétlenek, nyomorultak) *antiatléták.*

Aütolükosz – Αὐτολύκος (75. §)

Aütolükosz a Xenofón által írt *Bölcsek lakomája – Szümposzion philoszofón (Συμπόσιον φιλοσόφων)* szerint a *pankration* nevű olimpiai próba győztese volt. A diadal örömére – és egyben Aütolükosz apjának tiszteletére – a gazdag és előkelő *Kalliasz Hipponikosz* (lásd a *Kalliasz* jegyzetet) adott lakomát. Itt hangzott el Szókratésznek az az eszmefuttatása a szeretetről és a barátságról, amelyre Philón érvelése is támaszkodik.

A Xenofón bemutatta vacsorai társaságban volt még Antisztenész *(᾽Αντισθένης),* a cinikus filozófiai iskola megalapítója Kr.e. 400 körül, aki a híres *Gorgiasz* szofista († Kr.e. 388–375 között igen éltes korában; lásd a *Szofisták* jegyzetet) és Szókratész hallgatója volt (Xenofón: *Szümposzion philoszofón 2,10; 3,7. ᾽Απομνημονεύματα Σωκράτους – Memorabilia Socratis* 2,5; 3,4; 4,11.17.). Antisztenész etikai kérdésekkel foglalkozott és úgy vélte, hogy a teljes igénytelenség és a rossz elkerülése vezet el az erényességre. Számos tanítványa volt és sokat írt, azonban írásai nem maradtak fenn. Jelen volt a szimpóziumon Kharmidész (*Χαρμίδης,* † 404-ben; Xenophón: *῾Ελληνικά. II, 4,19; Memorabilia Socratis* III,7,1.) is, Platón nagybátyja. Platón róla nevezte el egyik dialógusát. Komoly, higgadt és jó politikusi érzékkel megáldott embernek tartották. Ezért maga Szókratész bíztatta politikai szerepvállalásra. Ott volt még Nikératosz *(Νικήρατος),* az előkelő dúsgazdag athéni arisztokrata és hadvezér, Nikias *(Νικίας)* fia. Nikératosz barátságos ember volt, humánus érzéseivel lett ismeretes. A harminc zsarnok uralma alatt végezték ki (Xenophón: *῾Ελληνικά.* II. 3,9). A fentieken kívül jelen volt még három személy: Philipposz, Kritobulosz és Hermogenész.

Bakkhosz – Βάκχος ***(12., 85. §)***

Más néven Dionüszosz (Διόνυσος, Διώνυσος), illetve a rómaiaknál Liber. A bornak és bortermelésnek, valamint a termékenységnek és mámornak istene és védőszelleme. Megjelenése ekszтázisba hajtja az embereket. Tőle származik a teljes életöröm. Félelmetes vadságon keresztül vezet el a boldogító felszabadulásra. Ezért nevezték Λυσίος-nak, *Feloldó*nak és ᾽Ελευθέριος-nak (*Felszabadító*nak).

Dionüszosz Zeusz és Szemelé fia. Boetiában született. Borral örvendezteti meg az embereket, előzi a gondokat, egészséges fejlődést biztosít testnek és léleknek. Itt-ott jóshelyei is voltak. Kedveli a Múzsákat és elősegíti művészetüket. Tiszteletével együtt fejlődött ki a dráma és a ditirambus. Homérosz nem sorolja az olimposzi istenek közé, mivel szerinte a földön él és az emberek jótevője, és ismeri az istenek rajongó, orgiasztikus tiszteletét (μαινομένοιο Διωνύσοιο – Iliász, 6,130 s köv.). Ez a fajta pogány istentisztelet valószínűleg Boetiában,

valamint Közép-Görögországban, a trákok között alakult ki, akik a bor isteneként Sabasiust tisztelték és hírhedtek voltak a bor nagymértékű fogyasztásáról. Ünnepe kezdetben csak annyiból állt, hogy egy alkalmi menet élén felkoszorúzott boroskancsót vittek, e mögött pedig sorban két bakot. A második hátára fügével telt kosarat kötöttek. Később az ünnepet éjjeli borozás és lármás zene egészítette ki, s ezeknek legfőbb résztvevői a *Bacchae*, illetve *Maenades* névvel illetett részeg asszonyok voltak. Innen ered a Bakkhosz, illetve Βακχεῖος, Βρόμιος, Εὔιος – *lármás* név. Ezeknek az elemeknek eredete a kisázsiai Kübelé és Attisz kultuszában keresendő. Évente négyszer ülték ünnepét december és április között. Legnagyobb az utolsó volt. Ekkor mutatták be a legújabb színműveket, s mert hatalmas tömegek verődtek össze, ilyenkor hirdették ki az országra szóló ügyeket és a nyilvános kitüntetéseket.

Amikor Philón azt állítja a therapeutákról, hogy „nekik a gyógyításban telik örömük; de nem szokásból, sem pedig bárki intésére vagy buzdítására, hanem mennyei szerelemtől ejti rabul őket, akárcsak a Bakkhusz tisztelőit", nem a szó szerinti bacchanáliák hírhedt hangulatára gondol, hanem csak hasonlatot keres arra, milyen is a therapeuták belső, illetve Istentől kapott, felső indíttatásra gyakorolt gyógyítása. A hasonlat lényegét a mennyei szerelemben és örömben kell keresnünk: maga Isten szeretete indítja őket erre a tevékenységre, és ebben olyan örömük telik, mint a pogány görögöknek a Bakkhosz tiszteletére rendezett ünnepekben. Hasonlókat kell figyelembe venni a másik hasonlatnál is, amelyben a korübantokat említi (85. §; Lásd még a *Korübantok* jegyzetet)

Baráti társaság – ἑταιρέα ***(18. §)***

A baráti társaságok a görög demokrácia megerősödésével jelentek meg. Kezdetben többnyire titkos szövetségbe tömörült politikai egyesületet jelentettek. Athénben például a nemesség érdekeit képviselték az uralomra jutott néptömeggel szemben, hogy a választásokon, illetve bírósági tárgyalásokon háttérbe ne szoruljanak, s jogaikban lehetőleg meg ne rövidüljenek. Nem riadtak vissza a rágalmazásoktól és izgatásoktól, sőt még az orvgyilkosságoktól sem. Munkájukat azt tette még veszedelmesebbé, hogy a különböző városállamokban működő titkos politikai szervezetek egymással is szövetkeztek. Ilyen baráti társaságok, egyletek Alexandriában is léteztek. Ezek azonban már nem voltak tisztán politikai tömörülések, hanem a közös mulatozásnak, sokszor féktelen tivornyázásnak adtak keretet (vö. a 40. s köv. §-sal). Aki egy-egy egyletbe tartozott, tagsági díjat is fizetett, illetve anyagilag is hozzá kellett járulnia a közös mulatozásokhoz (vö. a 46. §-sal). A Kr.u. 38-ban itt fellobbanó zsidóellenesség éppen az ilyen társaságok révén erősödött fel és jutott a tettlegességig.

Bort isznak, borivás – οἶνον πιόντες; ἀκράτου σπάσαντες ***(40, 85. §)***

A lakomai borivásért külön személy felelt, az *arbiter bibendi* vagy *rex, magister* – *βασιλεύς, συμποσίαρχος, ἄρχοων τῆς πόσεως.* Ezt a lakomázók választották kockavetéssel, és neki kellett gondoskodnia az ivásról. Ő határozta meg a bor vegyítésének arányát (lásd az *Erős ital* jegyzetet), ő szervezte meg a mulattató jeleneteket, a poharak nagyságát, a kiürítendő poharak számát, és kiszabta a büntetéseket. Ugyanis a feltett tréfás vagy találós kérdésekre válaszolni nem tudó mulatozónak büntetést kellett kirónia: a serleg egy hajtásra *(ἀπνευστί – lélegzetvétel nélküli)* való kiürítését, az elszabadultabb ivászatok alkalmával pedig egy nagy serleg felhajtását *(πίνειν πρὸς βίαν – ivás az életre, az egészségre).* A rómaiaknál az *ad numerum bibere* is divatban volt. A rex bibendi annyi pohár bor kiürítését rendelte el, ahány betűből állt annak a személynek a neve, akinek egészségére kellett inni. Az első pohár bor ivásánál az volt a szokás, hogy abból egy keveset a földre öntöttek ilyen szavak mellett: *ἀγαθοῦ δαίμονος – a jóságos istenségre.* Az utolsó poharat ezzel ürítették ki: *ὑγιείας – Hügieia istennőre*. (Hügieia vagy Hügeia Aszklépiosz, a gyógyítás istenének leánya és az egészség istennője.)

Bőrköpeny, vastag szőrmés – χλαῖνα ἀπὸ λασίου δορᾶς ***(szó szerint:* nyúzott bőrből való szőrmés köpeny, khlaina, *38. §)***

A *χλαῖνα* vagy *χλαινίς* elsősorban a ruhanemű anyagára vonatkozott, ami a köpeny esetében gyapjú volt. A köpenyt tehát gyapjúból készítették. A therapeuták viszont nem gyapjúból szőtt

felsőruhát *(ἱμάτιον)* viseltek, hanem olyan bőrből készített köpenyt, amelyről a szőrzetet nem távolították el. A *χλαῖνα* megnevezésű felsőruha kimondottan téli öltözet volt, amit azt Philón is megjegyzi.

Csemegézés – ἐπιδειπνίς ***(54. §)***

A csemegék felszolgálása a lakoma második részéhez *(δεύτεραι τράπεζαι)* tartozott. Ekkor a rabszolgák újabb asztalokat hordtak be. Ezeken különféle sütemények *(πλακοῦντες)* és nyalánkságok *(τραγήματα),* valamint gyümölcs állt: füge, dió, mandula, olajbogyó. Az ivás serkentése végett sajtot, sós dolgokat, sőt sót *(ἅλες)* is feltálaltak. Ugyanis a lakoma második felében kezdődött az italozás *(συμπόσιον)*. Ekkor indult meg a beszélgetés, a tréfálkozás, s felléptek az éneklő, zenélő táncosok, és különféle játékokra is sor kerülhetett.

A sót a therapeuták asztalán is megtaláljuk, de nem az ivás serkentése végett, hanem ízesítőként (37, 73. §; lásd még a *Só* jegyzetet.)

Dal – μέλος ***(29. §, valamint 80, 84. és 88. §)***

A görög költészetet mindenekelőtt az jellemzi, hogy három műfajt kapcsol össze: a költészetet, a zenét és a táncot. (Vö. 2Móz 15,20- Bír 11,34- 2Sám 6,5- Zsolt 149,3- 150,4- stb.-vel, ugyanis a tánc az Ószövetségben leírt zenélésnek is szinte állandó tartozéka volt.) Másik jellemző vonása az, hogy dialektusok szerint alakul és fejlődik. (Lásd még a *Karének* jegyzetet.) A dór nyelvterületre a közösségi szellem az elsődleges. Ezért alakult ki éppen itt a karéneklés.

A kisázsiai aiol (aeol, eol) nyelvterületre az jellemző, hogy az egyének egymástól függetlenebbek, érzékiek, s nyugtalan szenvedély hajtja őket. Ezért ezen a nyelvterületen a *melosz* került előtérbe. Ezt lantjáték kíséretében adták elő, s az egyén lelkivilágának, benső küzdelmeinek kifejezésére volt alkalmas. Az izgalom, a harag és gyűlölet, a szerelem és a kétségbeesés, az öröm vagy elcsüggedés többnyire négysoros tagokban nyert formát. Az aiol melosz a leszboszi költészetben érte el csúcsfokát Kr.e. VII. és VI. században, éspedig Alkaiosz és Szapphó tollán.

Démétér – Δημήτηρ, Ceres ***(3. §)***

Kronosz és Rhea lányaként Zeusz testvére. Az anyaföldet személyesíti meg; a növényvilág, s főként a gabona szelíd és áldásokat osztogató istennője, az emberek táplálója. Philón az istennő nevének korábbi, *Γῆ–μήτηρ – föld-anya* változatából indul ki. A név *Δημήτηρ*-re való változásának mitológiai háttere van. Hadész elrabolta Démétér leányát, Perszephonét. Miután megtudja a mindenlátó Héliosztól leánya hollétét, a keresgélő, kéregető *Déó* öregasszony képében indul útnak. (*Δήω – kereső;* vö.: *δέω – keresve találni, rátalálni.*) Közben megvonta áldását a földtől, ezért Zeusz végül azzal csillapítja anyai fájdalmát, hogy felhozatja Perszephonét az alvilágból, hogy az esztendő kétharmadát az anyja mellett tölthesse. Így lett a *Γῆμήτηρ – földanya* névből *Δημήτηρ,* azaz leányát keresve *megtaláló anya*.

Démétér etimológiáját megtaláljuk Platónnál is: Σωκράτης· Δημήτηρ μὲν φαίνεται κατὰ τὴν δόσιν τῆς ἐδωδῆς διδοῦσα ὡς μήτηρ „Δημήτηρ" κεκλῆσθαι, Ἥρα δὲ ἐρατή. – *Szókratész: Úgy tűnik, Démétér annak alapján, hogy az eledel adományát ajándékozza, anya „Démétér"-ként szólítható, Héra pedig úgy, mint aki szeretetreméltó.* (*Kratülosz* 404b)

Demiurgosz – δημιουργός – **alkotó, mester; teremtő** ***(5. §)***

Platónnál a demiurgosz az, aki az anyagból, mint alapvető, de még rendezetlen szubsztanciákból formálja meg a világegyetemet. Mivel a demiurgosz által használt anyag tökéletlen, így maga a világ sem lehet tökéletes.

Amikor Philón itt a demiurgosz, azaz *Alkotó*, *Teremtő* névvel illeti Istent, a platóni kifejezést kölcsönzi. Viszont Philón úgy vélekedik, hogy Isten hatóereit a *Logosz* (λόγος) fogja össze, amely egyfajta tolmács (ἑρμηνεύς) vagy közvetítő Isten és a világ, Isten és az ember között; s olyanszerű eszköz is, mint amilyen a platóni δημιουργός, aki által Isten a viágot teremti és mindent kormányoz (PHWD[I.] *Einleitung,* 16.). *A De Somniis* című könyvében így nyilatkozik – most már teljesebben – a teremtő, egy Istenről: ἄλλως τε ὡς ἥλιος ἀνατείλας τὰ

κεκρυμμένα τῶν σωμάτων ἐπιδείκνυται, οὕτως καὶ ὁ θεὸς τὰ πάντα γεννήσας οὐ μόνον εἰς τὸμφανὲς ἤγαγεν, ἄλλα καὶ ἃ πρότερον οὐκ ἦν, ἐποίησεν, οὐ δημιουργὸς μόνον ἀλλὰ καὶ κτίστης αὐτὸς ὤν. – *Amiként a felkelő nap felfedi a testeknek addig még rejtet részleteit, ugyanúgy a mindent létrehívó Isten is; de nem csupán láthatóvá tesz, hanem azt is megteremtette, ami azelőtt nem is létezett. Így nem csupán valami alkotó, hanem maga a Teremtő is.*

Alexandriai Philón a következők kifejezéseket használja Istenre, aki egyben a Teremtő is: ἡ τοῦ παντὸς ἀρχή, illetve πήγη; τεχνίτης, κοσμοπλάστης, ὁ μορφῶν τὸν κόσμον, πατὴρ, ποιῶν, ποιητής, κτίστης, τὸ ἕν, τὸ ὄν, ὁ ὤν, τὸ ὄντως ὄν, τὸ πρὸς ἀλήθειαν ὄν.

Démokritosz – Δημόκριτος ***(14. §)***

A thrákiai Abderában született Kr.e. 460 táján nemes és gazdag családban, és 361-ben halt meg. Vagyonát – honfitársai ámulatára – utazásokra költötte. Teljes visszavonultságban a természet kutatásának és a bölcselkedésnek szentelte életét. Akárcsak Anaxagorasz, ő is pitagoreus filozófus. Erre utalnak Philón szavai: *„Anaxagoraszt és Démokritoszt görögök éneklik meg, mert a filozófia iránti szenvedélyes szeretetben odáig jutottak, hogy juhászokra hagyták szállani javaikat. Becsülöm az olyan férfiakat, akik csakugyan javak nélkül lettek jelesebbekké."* Mesterével, Leukipposszal alkotta meg az atom hipotézisét. Ezek a parányok nem születtek, hanem örökkévalók, mozgásuk pedig súlyuk, valamint összeütközéseik útján valósul meg. Materialisztikus gondolkodása nem zárta ki az isteni lényekben való hitet. A lelket *(ψυχή)* gömb alakú paránynak képzelte. Az emberi élet céljául a lélek nyugalmát *(εὐθυμία)* tűzte ki, s ezt nem az érzéki élvezetekben, hanem az érzéki élvezetektől mentes állapotban kereste. Ez is magyarázatot ad a fentebb idézett állításra.

Hasonlót mond Plutarkhosz Anaxagoraszról is, éspedig a *Periklész*ben (16,5): τὴν οἰκίαν ἐκεῖνος ἐξέλιπε καὶ τὴν χώραν ἀφῆκεν ἀργὴν καὶ μηλόβοτον ὑπ᾽ ἐνθουσιασμοῦ καὶ μεγαλοφροσύνης... – *Ez* (ti. Anaxagorasz) *lemondott otthonáról, és földjét megműveletlenül s juhok legeltetésére hagyta a lelkesedéstől és nemes érzületből.*

Démokritosz vagyonhoz való viszonyulását és a Philón által megállapítottakat huzzák alá a tőle fennmaradt mondások is: „Ha nem vágyódol sokra, a keveset is soknak fogod látni; mert ha a keveset elérted, ez a szegénységedet egyenlő értékűvé teszi a gazdagsággal." (Sebestyén Károly, 171.) „A szűkösség és az éhség hasznos, a maga idején a költekezés is; de bölcs ember dolga megismerni (mikor melyik való?)." (Uo. 172.) „A pénzzel okosan élni hasznos a bőkezűségre és a néppel való jótettekre; balgatagul élni vele annyi, mint elpazarolni mindenkinek." (Uo. 174.) „A pénzsóvárgás, ha csak az elégültség határt nem szab neki, a legnagyobb szegénységnél is sokkal nyomasztóbb: mert nagyobb vágyak nagyobb nélkülözéseket szülnek." „Valamint a fekélyek között a legveszedelmesebb betegség a rák, úgy a kincsek közt az embert nem illető és mégis tartós birtokok." „A gyermekek közt szét kell osztani, mint egyéb dolgot, úgy a vagyont is, mint tetteik méltó (jutalmát), s egyúttal vigyázni kell, hogy semmi a kezében ne maradjon, ami a dolgokat elronthatná. Így egyenként sokkal takarékosabbak s a vagyonszerzésre hajlandóbbak lesznek, és egyúttal versenyeznek egymással. Mert amit közös költségre adnak ki, az nem olyan teher, mint a saját költségeik; s amit úgy (sc: közösen) szereztek, az nem szerez annyi örömet, hanem sokkal kisebbet." (Uo. 175–176.) „Nagyon is heves vágyódások minden után, vakká teszik a lelket mások iránt." (Uo. 177.)

Egyes számjegy – ἕν ***(2. §)***

Az *egyszerűbb az egyes számjegynél (ἑνὸς εἰλικρινέστερον)* mondat hátterében a pitagoreus filozófia áll. A feltételezések szerint nem hagyott maga után írott műveket. Tanítványai, a pitagoreusok az V. század közepe táján foglalták össze és fejlesztették tovább filozófiáját. A pitagoreizmus Kr.e. az I. században a neopitagoreizmusban éled újra.)

A pitagoreusok, akik szövetségbe is szerveződtek, abból az alaptételből indultak ki, hogy a dolgok lényege a szám, amelyet végül is az anyaggal azonosítottak. A számtól függ az anyag tulajdonsága is; ez az eleme és törvényszerűsége a dolgoknak, s olyan egyetemes tényező, amely még az emberi akaratot és az istenek létmódját is meghatározza. Tehát minden a szám, ez a dolgok veleje, ez kormányoz mindent.

Mivel szerintük a szám a dolgok lényege és subsztanciája, s ebben rejlik a dolgok rejtett lényege, ebből spekulatív úton igen érdekes következtetéseket vontak le. Így alakult ki a pitagoreus szimbolizmus és számmisztika. Az egyes szám, például az elsődleges egység, esszencia, amely minden további szám eredeztetője. Az egyes szám az az elsődleges egység, amely magába foglalja azokat az ellentétes tulajdonságokat, amelyek a páros, illetve páratlan számokat jellemzik. Tízes számrendszerben gondolkoztak. Íme miként tükrözi ezeket a pitagoreus Philolaosztól fennmaradt egyik töredék: „A számok hatását és természetét azon erő szerint kell tekintenünk, amely a tízes számrendszerben van. Mert a tízes számrendszernek óriási, mindent átfogó, mindent átható ereje van, ez az isteni, égi és emberi életnek eredete, vezetője és kormányzója is. Nélküle minden határolatlan, bizonytalan és homályos. Mert a szám természete minden kétes és ismeretlen dolognak törvénye, vezetője és mestere. Mert senki előtt se volna bármely dolog akár önmagában, akár másokkal összevetve világos, ha nem léteznék a szám és ennek természete. Míg így ez mértékül szolgál a léleknek s mindent a lélekhez alkalmazva az érzékeknek vet alá, mindent egymás közt kölcsönösen rokonná tesz, egyes dolgokat testtel ruház föl és a véges és végtelen dolgok egybevetését maguktól a dolgoktól különválasztja. De a számok erejét és természetét mindenütt észre lehet venni, nemcsak az égi és isteni dolgokban, hanem minden halandó műben és művészetben is pl. a zenében. S a számoknak a természete épp oly kevéssé tűr hazugságot, mint az összhangé, nem is férhet hozzá a hazugság. Mert a hazugság és gyűlölet végtelen, esztelen és oktalan természetű. A számokban tévedés nem eshetik, mert természetük tiltakozik ellene: ellenben az igazság a számnak sajátlagos és veleszületett tulajdonsága.” (Sebestyén Károly, 87.)

Az egyes maga a ráció, mivel változhatatlan. Az egyes számmal kifejezett egység szimbóluma a pont. A kettes számnak a vonal felel meg, a síknak a hármas, a testnek pedig a négyes. A „szent” hetes szám nem más, mint az egészség. A szeretetet és a barátságot a nyolcas (oktáva) szimbolizálja, s ez a teljes harmónia kifejezője. Az igazságosságot pedig a teljes négyzet fejezi ki. (Lásd a *Hetes szám* jegyzetet.) A tízes számot tekintették a legtökéletesebbnek, mivel az az első négy számjegy összege: 1 + 2 + 3 + 4 = 10. Ez az ún. potenciális tízes. Különös jelentőséget tulajdonítottak az egyes, négyes és tízes számnak. Philolaosz úgy vélekedett, hogy „az ötös számban van a minőség és a szín, a hatosban az élő lélegzet, a hetesben az ész és ügyesség, és …az isteni fény, a nyolcasban pedig szeretet, barátság, okosság, ügyesség van.” (Uo. 88.)

A számokat páratlanokra és párosokra csoportosították. Mivel a páratlanok nem oszthatók kettővel és így határt vetnek az osztásnak, behatároltaknak és a véges jelképeinek tekintették őket. Ezekkel szemben a páros számok határ nélküliek, a végtelent jelképezik. Mivel a dolgok számok, ezeket a páratlan és páros számok alkotják. A páratlan számok behatároló, formáló elemek. Általuk van a dolgoknak behatárolt formája. A páros szám viszont a határtalan, az anyag. A páratlant és párost, illetve a behatároltat és határtalant, mint ellentéteket a harmónia tarja össze. A harmónia pedig, amely a számok közti viszonyokon nyugszik, a sokféleség egysége, az ellentétek megegyezése.

Szókratész kortársa, a pitagoreus Philolaosz, aki a véges és végtelent hirdette elemeknek, így vallott ezekről: „A világon a természet végesből és végtelenből van összetéve, úgy az egész világ, mint minden, ami benne van.” (Uo. 84. Lásd még a *Hetes szám* jegyzetet).

Philón tehát a pitagoreus, illetve neopitagoreus számmisztika elemeinek felhasználásával bírálja a kozmosz előállásnak görög felfogását. Valószínű, hogy azt az elveszett kommentárját vette alapul fejtegetéséhez, amelyet a sztoikus Poszeidóniosz (született Kr.e. 135 körül) írt Platón *Timaiosz* című művéhez. Philón elsősorban azt fejti ki, hogy a Valóságosan Létező, vagyis Isten megelőzi a pitagoreusok által elsődleges tényezőnek megnevezett egyes számjegyet: az Ószövetségben magát kijelentő Isten az univerzum elsődleges oka. (Lásd még *Monád* jegyzet harmadik bekezdését.)

Előjog – προνομία, előjog, a papok előjoga ***(82. §)***

A papoknak adott szertartási törvény pontosan előírta az ételáldozati, ún. szent kenyerek vagy kitett kenyerek elkészítését és rendeltetését (3Móz 24,5–9). Ezt a tizenkét, kb. 4 liter finomlisztből gyúrt, lepényformájú kenyeret a szentélyben kellett elhelyezni a számukra készített és arannyal bevont asztalra (2Móz 25,23–30; 1Kir 7,48; 2Krón 4,19; Neh 10,32–33;

Zsid 9,2), amelyet kékszínű kendővel borítottak le (4Móz 4,7). A kenyereket két rendben, hatosával helyezték ki és minden rétegre tiszta tömjént szórtak. Szombatról szombatra ki kellett cserélni őket (1Krón 9,32; 23,29), s a régiek helyett még meleg újaknak kellett kerülniük (Sám,21,6). A levett kenyereket csak az áron i nemzetség papjai, a léviták fogyaszthatták (3Móz 21,22). Kiváltság, előjog volt ez az áldozatok bemutatása, a tanítás és a sorsvetéssel való jóslás mellett, mivel a bibliai hagyomány szerint több rendben is kiállták Isten próbatételét (Masszánál és Meribánál – 2Móz 17,1–7; 4Móz 20,1–13; 5Móz 33,8–9; az aranyborjúval való bálványozásnál – 2Móz 32,25–29). Ezt a rendelkezést szegte meg Akimélek pap, amikor Saul elől a filiszteusokhoz menekülő Dávidnak ezekből a kenyerekből adott útravalót (1Sám 21,1–6, lásd még Mt 12,1–4-et, Mk 2,23–28-at és Lk 6,1–4-et).

Emlékezés – ὑπόμνησις (78. §)

Philón emlékezéshez kapcsolt képzete a Platónéval mutat hasonlóságot. Platón úgy vélekedik, hogy amikor a lélek földi testet ölt, olyan viszontagságokat él át, amelyek összezavarják mindazt, amit az ideák világában látott. De bizonyos földi tapasztalatok felidézik emlékezetében a korábban látottakat. Így tehát a visszaemlékezése az ideák világára irányul.

[72 d] ὦ Σώκρατες, εἰ ἀληθής ἐστιν, ὅν σὺ εἴωθας θαμὰ λέγειν, ὅτι ἡμῖν ἡ μάθησις οὐκ ἄλλο τι ἢ ἀνάμνησις τυγχάνει οὖσα, καὶ κατὰ τοῦτον ἀνάγκη που ἡμᾶς ἐν προτέρῳ τινὶ χρόνῳ μεμαθηκέναι ἃ νῦν ἀναμιμνῃσκόμεθα. τοῦτο δὲ [73 a] ἀδύνατον, εἰ μὴ ἦν που ἡμῖν ἡ ψυχὴ πρὶν ἐν τῷδε τῷ ἀνθρωπίνῳ εἶδει γενέσθαι· ὥστε καὶ ταύτῃ ἀθάνατον ἡ ψυχή τι ἔοικεν εἶναι. – „Ó, Szókratész, ha való az, amit te szoktál gyakran mondani, hogy a tanulásunk nem egyéb, mint az, hogy az emlékezés rábukkan valamire, és ennek megfelelően elengedhetetlen, hogy amire most visszaemlékezünk, azt talán valami korábbi időben tanultuk, akkor ez csak úgy lehetséges, ha a lelkünk valamiképpen már azelőtt létezik, mielőtt még ebbe az emberi létformába beleszületik." (*Phaidon* 72d; 73a)

...περὶ τῆς ἀναμνήσεως καὶ μαθήσεως... ἐρρήθη γάρ που οὕτως ἡμῶν εἶναι ἡ ψυχὴ καὶ πρὶν εἰς σῶμα ἀφικέσθαι, ὥσπερ αὐτῆς ἐστιν ἡ οὐσία ἔχουσα τὴν ἐπωνυμίαν τὴν τοῦ „ὃ ἔστιν"... – „…a visszaemlékezésről és a tanulásról… ugyanis már elhangzott, mi módon létezett a lelkünk, mielőtt még testbe érkezett volna, s miképpen övé a valóságos lét, amely abszolút létnek is nevezhető…" (Phaidon 92d)

Hasonlót olvashatunk Platón *Philébosz*ában is, ahol Szókratész így nyilatkozik a lélek korábbi tapasztalatairól és emlékezéséről: „Amit a lélek csupán önmagában tapasztalt meg valaha, azt fogja fel újból akkor, amikor testet ölt, és az ilyesmit nevezzük visszaemlékezésnek" (34b,c). Lásd még a *Látás* jegyzet *2.* pontját, illetve a *Platón* jegyzet harmadik bekezdését.

Egyiptomi íbisz – ἶβις ***(8. §)***

Az egyiptomi íbisz *Thot* (egyiptomiul *Dzsehuti*) isten szent madara. Két fajtája létezik: a fehér íbisz, *Ibis religiosa* és a fekete, *Plegadis falcinellus*. (Hérodotosz is leírja őket és megjegyzi, hogy szent madarak voltak; 2,75–76.) Thot a művészetek, tudományok, az írás, zene és csillagászat feltalálója, az istenek történetének megírója. Ezért volt jelvénye az írópaletta. Ő számolta a napokat és az éveket, melyeket hónapokra osztott; írni, számolni tanította az embereket, s feljegyzi születésüket és halálukat. Asztrális istenségként a Holddal azonosították.

Előénekes – ἡγεμών, ἔξαρχος (83. §)

Másként karvezető. Az ἔξαρχος jelentései: *kezdő, szerző; első, vezető*; különösen *előénekes*. (Lásd a *Karéneklés* jegyzetet.)

Erős ital – ἄκρατος (38, 85. §)

Az *ἄκρατος* szó szerinti jelentése: *vegyítetlen,* vízzel *fel nem hígított.* Ugyanis a görögök a bort vízzel elegyítve itták. Nagy híre volt többek között a khioszi és leszboszi bornak. A görög *οἶνος* mindig a vízzel felhígított boritalt jelentette. Ezért a színbor megnevezésére mindig az *elegyítetlen (bor) – (οἶνος) ἄκρατος* kifejezést használták. A vegyítés arányai a következők voltak: 3 rész víz 1 rész borral; 2 rész víz 1 rész borral, illetve 3 rész víz 2 rész borral. A fele-fele arányt már erősnek tartották. A vegyítést a *κρατήρ* nevű üstben végezték az erre megbízott

ifjú rabszolgák (vö. az 50. §-sal). Innen aztán merítő korsókkal – *(οἰνοχόη)* töltötték (*οἰνοχοέω,* 50. §) serlegekbe *(κύαθοι).* (Lásd még a *Bort isznak, borivás* jegyzetet.)

Esztelenség; a bor az esztelenség varázsszere – οἶνος μὲν γὰρ ἀφροσύνης φάρμακον (74. §).
A megállapítás hátterében Pld 20,1 is állhat: „A bor csúfoló, a részegítő ital háborgó, és valaki abba beletéved, nem bölcs!" Nem bölcs, azaz esztelenséget (ἀφροσύνη) követ. Vö. még Pld 23,20–21-gyel: „Ne légy azok közül való, akik borral dőzsölnek; azok közül, akik hússal dobzódnak. Mert a részeges és dobzódó szegény lesz, és rongyokba öltöztet az aluvás."

Exomis – ἐξωμίς (38. §)
Rövid, többnyire ujjatlan férfi alsóruha, ing *(χιτών),* amelyet gyapjúból vagy pedig vászonból készítettek. A férfikhitón felső része eredetileg két darabból állt, az egyik darabja a mellet, a másik a hátat fedte, és a kettőt a vállon csatolták össze. Az ujjas khitont a szabad polgárok viselték, az ujjatlant viszont a munkások és a rabszolgák. Az utóbbinál a jobb kar és mell jókora része szabadon és fedetlen maradt. Ezt a ruhadarabot nevezték *ἑτερομάσχαλος*-nak, illetve exomisnak. Valószínűleg minden más alsóruha nélkül viselték, úgyhogy közvetlenül a testhez simult. Csak a későbbi korokban lett divatossá az, hogy az exomis alá vékonyabb alsóinget vettek.

Élcelődő költők – ποιηταὶ γελοίων, vagy ***γελωποιοί*** (58. §)
A tréfacsináló poéták rendszeresen kihasználták lakomát rendező, s főleg fiatal gazda vendégszeretetét. Attól sem idegenkedtek, hogy hízelkedve bókoljanak a gazdának *(κόλαξ – hízelkedő, élősködő, tányérnyaló).* Ők is a jó hangulatot biztosították. Tréfáikkal és élcelődéseikkel derültségben tartották a társaságot, miközben ők maguk is az élcelődés céltáblájává lettek.

Faragványok és istenképek – τὰ ξόανα καὶ ἀγάλματα (7. §)
Philón eszmefuttatása itt Ézsaiás próféta könyvére épít: „Minden népek semmik Őelőtte, a semmiségnél és ürességnél alábbvalóknak tartja. És kihez hasonlítjátok az Istent, és minő képet készítetek Őróla? A bálványt a mester megönti, és az ötvös megaranyozza azt, és olvaszt ezüst láncot reá; aki szegény ily áldozatra, oly fát választ, amely meg nem rothad; okos mestert keres, hogy oly bálványt állítson, amely nem ingadoz. Hát nem tudjátok és nem hallottátok-é, hát nem hirdettetett néktek eleitől fogva, hát nem értettétek-é meg a föld fundamentumait?" (40,17–21)
Érdemes felfigyelni arra is, hogy amikor Philón szinte gúnyos fölénnyel beszél a bálványokról, az ézsaiási költői kérdés formáját is átveszi. Vö. még az 5. és 6. §-sal. Még feltűnőbb a hasonlóság, ha az alábbi prófétai polémiát is figyelembe vesszük: „Így szól az Úr, Izráelnek királya és megváltója, a seregeknek Ura: Én vagyok az első és az utolsó, és rajtam kívül nincsen Isten… Ki alkotott istent, és bálványt ki öntött? amely semmit sem használ! …A kovács fejszét készít, és munkálkodik a szénnél, és alakítja azt pöröllyel, és munkálja azt erős karjával, és megéhezik és ereje nincsen, és vizet sem iszik és elfárad. Az ács mérőzsinórt von, és lefesti azt íróvesszővel, és meggyalulja azt, a cirkalommal alakítja, és csinálja azt férfiú formájára, ember ékességére, hogy házában lakjék. Cédrusfát vág magának, tölgy- és cserfát hoz, és válogat az erdő fáiban, fenyőt plántál, amelyet az eső fölnevel. Azokból az ember tüzet gerjeszt, vesz belőlük és melegszik, meggyújtja és kenyeret süt; sőt istent is csinál abból és imádja, bálványt készít és előtte leborul; felét tűzben megégeti, felénél húst eszik: pecsenyét süt és megelégszik, és aztán melengeti magát és szól: Bezzeg melegem van, tűznél valék! Maradékából istent készít, bálványát; könyörög hozzá, és így szól: Szabadíts meg, mert te vagy Istenem!" (44,2.10.12–17)
Vö. még Jer 10,1–10-zel.

Félistenek – ἡμιθέοι (6. §)
Homérosnál olyan fejedelmek és nemesek, akik ősükként tisztelték valamely istent; illetve olyan emberek, akik rendkívüli adottságaikkal tűntek ki. Hésziodosz, aki a tanító költészet atyja és valószínűleg Kr.e. a VII. században élt, már az isteni származású halandókat nevezi félisteneknek, héroszoknak, akik haláluk után a boldogok szigetén laknak. Némelyiküket csak haláluk után ruházták fel isteni tulajdonságokkal. Tiszteletükre szentélyeket építettek és ünnepeket rendeztek.

Felövezetlen és leeresztett alsóruha – ἄζωστοι δὲ καὶ καθειμένοι τοὺς χιτωνίσκους (72. §)

Ez a fajta ruhaviselet a munkások és rabszolgák külső jellegzetessége. Ugyanis a rövid exomiszt vagy khitónt *(χιτωνίσκος)* a tényleges rabszolgák viseltek. Ha ez a ruhadarab hosszabb volt, a munkához látó rabszolga a lábra lecsüngő részét övébe tűzte vissza. A *felövezett derék* a munkához való látás, valamilyen cselekvésre való készenlét, az útra kelés képes kifejezése, amint ezt a Biblia is tanúsítja (2Móz 12,11; 1Kir 18,46; Lk 12,35.37; Jn 21,18; 1Pét 1,13).

A Philón által előadottak teljesen egybecsengenek Lk 17,8-cal, ahol Jézus példálózó beszédének gazdája ekképpen szól háziszolgájához: „Készíts vacsorámra valót, és felövezvén magadat, szolgálj nékem, míg eszem és iszom…" Hasonlót láthatunk a lábmosás történetének leírásában (Jn 13,4): „Felkele a vacsorától, levetés a felső ruháját; és egy kendőt vévén, körülköté magát." A szabad ember hosszú felsőruhájának levetése és kendő körülkötése a szolgai viselet és a szolgai munka kifejezője.

Filozófusok – φιλοσόφοι (2. §)

A filozófusokon nem csupán a kimondott bölcselkedőket kell értenünk, hanem mindazokat, akik a tudományokat kedvelik, tudományosságra törekednek, rendszeres vizsgálat és gondolkozás által igyekeznek megismerni a dolgokat. A tudományokon a teológiát is kell értenünk.

Liddel–Scott–Jones Lexicona szerint a φιλοσοφέω: *tudás iránti szeretet, a tudomány űzése;* rossz értelemben: *csűri-csavarja a szót; filozófiát tanítani; rendezett életet folytatni; (tudományosan) tárgyalni, (módszeresen) vizsgálni, tanulni; filozófiát művelni; tudományosan foglalkozni valamivel; a valóságnak megfelelően ábrázol.* Passz.: *tudományos vizsgálat tárgya lenni.* Általában: *(módszeresen) vizsgálni valamit, dolgozni valamin*; *zseniálisan kitalálni valamit; feltalál.*)

A *De vita contemlativá*ban Philón a therapeuták meditációit is filozófálásnak nevezi (30, 34, 69, 89. §) Hasonlóan használja a fogalmat Josephus Flavius is. Amikor a zsidó politikai, vallási és szellemi áramlatokról ír, iskolákról, pártokról, azaz vitatható fordításban szektákról (ti. a farizeusokról, szadduceusokról és esszénusokról és zélótákról) beszél *A Zsidó háború* II. könyvében. Az eredeti görög megnevezés: *αἵρεσις*. Ez a szó mindenekelőtt választást, hajlamot jelent, azután elvet, irányt, életmódot iskolát és pártot, felekezetet, végül pedig szakadást, pártoskodást, tévtant és szektát. Az Újszövetség által is használt *αἵρεσις* szó (ApCsel 5,17; 15,5; 26,5) lehet ugyan szekta, illetve herézis jelentésű is, s így a tévtan megnevezésére is szolgálhat. Viszont a szó gyökere elsősorban nem negatív értelmű elszakadást, elkülönülést jelent, hanem választást. Például a valahova tartozás érdekében. Ezért lehet a *αἵρεσις* akár *iskola* jelentésű is. Így a szó sokkal inkább *párt*ot, nem pedig pártoskodó, kiszakadó és tévelygő közösséget fed. Josephus Flavius is úgy beszél a farizeusokról, szadduceusokról és esszénusokról, sőt még a negyedik pártról is, a zélótákról, mint amelyek filozófiai iskolák. Ezt írja: „A zsidóknál ugyanis három filozófiai iskola létezik: az egyik a farizeusoké, a másik a szadduceusoké, és a harmadik, amely különösen szigorú szabályok szerint áll, az úgynevezett esszénusoké. Ezek szintén zsidó nemzetiségűek, de sokkal jobban szeretik egymást, mint a többiek." (Révay: *A Zsidó háború,* II. könyv, 8. fejezet. Lásd még: Révai: *A zsidók története,* XVIII. könyv, 1. fejezet, 2.) Kétségtelen, hogy Flavius a művelt római társadalom gondolkozásmódját tartotta szem előtt, nem beszélve arról, hogy nem kevés helyen szájuk ízét is figyelembe vette; hiszen fő célja az volt, hogy valamiképpen megértesse és elfogadtassa a római előkelőséggel a mindig is sajátosnak bizonyult zsidó gondolkodást, hitvilágot és életvitelt. Ezért aztán három filozófiai iskolát nevez meg. Hasonló a törekvése Philónnak is.

Fuvolázó nők – αὐλητρίδες vagy ψαλτρίαι (58. §)

A nők által előadott fuvolajáték a későbbi lakomázások (lásd a *Lakoma* jegyzetet) tartozéka. A fuvolának (vagy sípnak – *αὐλός*) igen sok fajtája létezett. Rendszerint fából (puszpáng) vagy nádból készítették, később fémből és elefántcsontból is. (A nádsíp vagy nádfuvola: *tibia gingrina – γίγγρας.*) Voltak nagyon egyszerű, csupán egy lyukkal ellátott fuvolák, amelyeket *tibiá*-nak, görögül pedig *μοναυλός-, μονοκάλαμος-* vagy *καλάμιος*-nak neveztek, valamint egyszárúak, illetve kétszárúak *(tibiae impares).* A kettős fuvolák egyik szára magasabb, a másik pedig mélyebb hangot adott és ezeket egyszerre szólaltatták meg. Ma már nem lehet rekonstruálni, hogy ezen a kétszárú fuvolán milyen dallamokat lehetett lejátszani, ugyanis egy-

egy száron fél kézzel játszottak, s így a hanglyukak száma négy vagy öt lehetett; illetve azt sem, hogy a két szár hangai milyen harmóniát eredményeztek. Lehet, hogy az egyik síp időnként kitartott basszushangon szólt. A sípokban nádnyelv rezgett, melyet a fuvolások – keleti szokás szerint – teljesen szájukba vettek s a dallamot folyamatosan játszották oly módon, hogy a levegőt az orrukon vették speciális technikával. A felfújt pofazacskók állandó nyomását az ún. *φορβεία – forbeia,* latinul *capistrum* is biztosíthatta.

A fuvolát nem csak a drámai kórus kíséreténél használták, hanem mindenféle ünnepélyes alkalmakon, és a kultikus zenében is, ahol az erősebb és ünnepélyesebb hangú *tibia longá*t szólaltatták meg. A temetésekről sem hiányzott. A fuvolázás, sípolás a gyászszertartás a siratás *(θρῆνοι)* velejárója volt. A siratást fogadott énekes nők és férfiak *(θρηνῳδοί)* végezték. Éneküket fuvolajáték is kísérte. A nők és férfiak csoportja egymást felváltva énekelt, a refrént pedig a jelenlevő gyászolók is.

Siratók fuvolázásáról az Újszövetségben is olvashatunk Jairus lányának feltámasztásánál: *...ἐλθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἄρχοντος καὶ ἰδὼν τοὺς αὐλητὰς...* – „…Jézus a főember házához érvén, látván a sípolókat…” (Mt 9,23) Hogy a fuvola, illetve sípzene az örömünnepen (lakodalmon) is honos volt, ezt Jézus gyermekjátékkal való példálózása is tükrözi: *Ηὐλήσαμεν ὑμῖν καὶ οὐκ ὠρχήσασθε·* – „Sípoltunk néktek és nem táncoltatok…” (Mt 11,17 Lk 7,32).

Gyógymód, **gyógyítás –** ἰατρική; **therapeuták már kezdettől fogva valóban jobb gyógymódot ígértek, mint szerte a városokban** ***(2. §)***

Miközben Philón a therapeuták által gyakorolt gyógyítást magasztalja, burkoltan a *Szarapisz*-kultuszt is bírálhatja. Ez számára nagyon ismerős volt. A kultuszt ugyanis I. Ptolemaiosz Szótér (Kr.e. 305–285) honosította meg, éppen Alexandriában. Ez a szinkretista kultusz az egyiptomi *Ozirisz-Ápisz* és az alvilág istene, *Plutón* (Hadész) tiszteletét egyesítette. (Ápisz vagy egyiptomiul *Hapi* az a szent bika, amelyet a szkarabeuszt kedvelő *Ptah*, vagyis tűz-, illetve időistenség memphiszi templomában tartottak és istenként tiszteltek. Azt tartották róla, hogy Ozirisz lelke lakik benne, és amikor meghal, átváltozik Ozirisszá. Lásd még a *Sólyom* jegyzetet.)

Szarapisz legismertebb ábrázolásának eredetije az alexandriai Szerapeionban volt. Szerapion a város Rhakotisz nevű fellegvárában állt (lásd az *Alexandria* jegyzetet). A trónján ülő és sötétre festett istenség fején gabonás véka volt, és a mellette ülő alvilági kutyák fején nyugtatta kezét. Mivel Szerapisz gyógyításairól volt híres, a görögök Aszklepiosszal azonosították. Tanácsait álom útján közölte. Ezért a betegek a Szerapeionba mentek aludni, hogy az ott nyert álomképekből tudhassák meg, milyen orvosság fogja meghozni gyógyulásukat.

Alexandriai Philón, a diaszpórában élő hellenista zsidó, mindent az Ószövetségre alapoz. Számára Isten az örök és változhatatlan valóság (vö. Mal 3,6), aki minden szellemi és anyagi dolgot megelőz, és így ő a forrása mindenféle gyógyításnak és gyógyulásnak. Ugyanis Philón, ha nem is az eredeti héberből, de az Ószövetség görög fordításából, a LXX-ból jól ismerhette, hogy 2Móz 15,26 szerint „én vagyok az Úr, a te gyógyítód” (אֲנִי יהוה רֹפְאֶךָ – *ἐγὼ γὰρ εἰμι κύριος ὁ ἰώμενός σε*), illetve 5Móz 32,39 szerint: „én sebesítek és én gyógyítok…” (וַאֲנִי אֶרְפָּא וְאֵין מִיָּדִי מַצִּיל – *πατάξω κἀγω ἰάσομαι.* Valamint: Hós 6,1: „ő szaggatott meg és ő gyógyít meg minket…” 7,1: „Amikor gyógyítani akarnám Izraelt…” 11,3: „de ők nem ismerték el, hogy én gyógyítottam meg őket.”; Jób 5,18: „de kezei meg is gyógyítanak”. Lásd még az Istenhez intézet fohászokat: Jer 17,14: „Gyógyíts meg engem, Uram, hogy meggyógyuljak…” Zsolt 6,3 41,5.)

Philón fenti megállapítását vesd össze Démokritosz egyik fennmaradt mondásával: „Az orvostudomány a test betegségeit gyógyítja, a bölcsesség azonban a lelket menti meg a szenvedésektől.” (Sebestyén Károly, 176.)

Haj, hajviselet (51. §)

Az ógörögök férfiak különös gondot fordítottak hosszú hajuk és szakálluk ápolására. Összhangban volt ez a görög formaérzékkel, melyben a testi szépség és az ápoltság nagy hangsúllyal bírt. Csak a fiúk viseltek rövid hajat, a férfiak pedig csak gyász idején vágatták le

fürtjeiket és szakállukat. A divat Nagy Sándor korától változott meg. Ez az új divat hozta be az arc szőrzetének eltávolítását, melyhez borotvát használtak, amint azt a szólásmondás is tükrözi: *borotva élén áll – ἐπὶ ξυροῦ ἵσταται ἀκμῆς.* A női haj fonogatására és díszítésére Nagy Sándor korától kezdtek még nagyobb gondot fordítani. A hétköznapi női hajviselet abból állt, hogy a hosszú hajat csomóba kötötték a fej hátsó részén, homlokukat pedig jó mélyen takarták fürtökkel. Ugyanis a női szépséget a keskeny homlok is emelte. Emellett szalaggal, kis kendővel vagy hálóval kötötték be hajukat.

A hanyatló társadalom is megalkotja a maga sajátos divatját. Úgy néz ki, hogy a Philón korára jellemző fényűzés az ódivatot újította fel, éspedig úgy, hogy az abba nőies elemeket vegyített.

Héphaisztosz – Ἥφαιστος, Vulcanus ***(3. §)***

A Philón által nyújtott etimológia arra épít, hogy Héphaisztosz eredetileg a tűz megszemélyesítése volt. Ugyanis csak később lett belőle a kovácsok és ötvösök atyja. Műhelye az Olümposzon áll, ahol húsz fújtatóval dolgozik, s készít az isteneknek mindenféle műremeket, sőt érclakást. A későbbi felfogás szerint műhelye az Etna alatt van, ahol a küklopszok inaskodnak mellette (lásd a *Küklopsz és Odüsszeusz társainak mondája* jegyzetet). Philón etimológiája a ***Ἥφα***ιστος és ἔξ–***αψ***ις – *meg-gyújtás (ἅψις – érintés, gyújtás)* szavak hasonló hangzásából indul ki.

Philón valószínűleg ismerte a sztoikusok grammatikai és nyelvelméleti eredményeit. A sztoikusok a dialektikán belül foglalkoztak a nyelv kérdéseivel. Részletes nyelvelemzést végeztek. A grammatikát szigorú alapokra helyezték. Tisztázni próbálták a dolgok és szavak, vagyis a *jelölt dolgok* és a *jelölő dolgok* közötti viszonyt. A jelölt dolgokon nem csak az állításokat és a szavak önálló jelentését értették, hanem az érzéki benyomásokat és a fogalmakat is. Ők foglalkoztak elsőkként a nyelv szerkezetével és formájával, s a nyelvelemzés területén olyan módszereket honosítottak meg, amelyek közül némelyek mind a mai napig használatosak. A nyelv elemzését a betűkre és a szótagokra is kiterjesztették. Ezeket hangzás szerint csoportosították érdesekre és simákra. Leszögezték a szóalkotás elveit is, mint például a hasonlóságot és az ellentétet. Ezek az etimológiai fejtegetések ma már nem mindenben elfogadhatók. Szemantikával és grammatikával a logikán belül foglalkoztak, s a logikán olyasmit értettek, ami ismeretelméletet, szemantikát, grammatikát és stilisztikát foglal magába. Ők osztályozták a szavakat fajtájuk szerint. Öt szófajt állapítottak meg: *főnevet*, amelyet a köz- és tulajdonnevekre osztottak, s hozzájuk kapcsolták a mellékneveket is; *igét*; a *konjunkciót* (ide sorolták a prepozíciókat is); *a névelőt*, amelyhez hozzákapcsolták a névmásokat és a mutatószókat; és *a határozószót*.

Héra – Ἥρα*, Ἥρη, Juno* (3. §)

Eredetileg holdistennő, Kronosz és Rhea lánya, Zeusz húga és felesége. Nevének etimológiája minden valószínűség szerint abból a mitológiai történetből indul ki, hogy Héra egyszer elaltatta Zeuszt, mivel el akarta veszteni Héraklészt. Héraklészt tengeri viharba sodorta. Ezért Zeusz fékezhetetlen haragra gerjedt. Aranybilincsekkel Éterhez kötötte. (Görög képzet szerint az *αἰθήρ – éter* könnyű és fénylő légréteg, amely a nehezebb *ἀήρ – levegő* felett van, és nem vegyül össze a levegővel. Megszemélyesítve ő maga a vilgászellem, a nappal és fény istene, az élet és termékenyítő meleg forrása.) Zeusz két hatalmas üllővasat erősített Héra lábához, így hát a levegőben kellett lebegnie (Homérosz: *Iliász* 14,223 s köv.) Héra az alexandriai görögök főistenei közé tartozott Zeusz és Poszeidón mellett.

Philón etimológiája a *Ἥρα* és *ἀήρ* szavak hasonlóságátra épül. Más magyarázatot ad azonban Platón (lásd a *Démétér* jegyzetet).

Hetes szám – ἑβδομάς (65. §)

A hetes a pitagoreusok „szent” száma és az egészséget, teljességet jelképezi. (Lásd az *Egyes szám* jegyzetet). Philón ezt a számot a teremtés napjaival látja összefüggésben. A *De opificio mundi* című könyvének a 89. és köv. §-aiban ezeket mondja el:

[(30.) 89.] *Amikor pedig a világ teljessé lett, éspedig a tökéletes hatos szám*[259] *természetének megfelelően, az Atya különös jelentőségűvé tette az erre következő hetedik napot: megáldotta, és szentnek nyilvánította. Ugyanis ez nem csupán egyetlen város vagy vidék ünnepe, hanem a világmindenségé. Ez az az egyetlen ünnep, amely minden népre érvényes, és különösképpen illik reá, hogy a világ születésnapjának nevezzék.*

[90.] *Nem tudom, hogy egyáltalán lehetséges-e a hetes szám természetét eléggé magasztalni, mert magasztosabb ez annál, minthogy szavakkal lehetne kifejezni. De mégsem hallgatható el csak azért, mert csodálatosabb annál, mint amennyit szavakkal lehetne elmondani róla. Hanem bátorkodnunk kell kifejezésre juttatni mindazt, ami értelmünk számára elérhető, még akkor is, ha ez nem minden, s a maga nemében a leglényegesebb sem lehet.*

[91.] *A hetes számról kétféleképpen lehet beszélni. Először is a tízes szám keretében, ahol csupán hétszer egy monász* (egység) *számolható, mivel a hetes szám hét monászból tevődik össze. Másodsorban a tízes szám keretén kívül, éspedig az olyan számoknál, amelyeknek kezdete* (kezdőszáma) *mindig a monász, s amelyek annak megfelelően jönnek létre, hogy a monász kettővel, vagy hárommal, vagy többel szorzódik.*[260] *Ez áll fenn a 64-es és 729-es számoknál: az egyik a monász kettővel való beszorzása által jön létre;*[261] *a másik pedig akkor, amikor hárommal szorozzuk.*[262] *E két megjelenési forma közül egyik sem szemlélendő felületesen.*

[92.] *De a második igen-igen szembetűnő előnnyel rendelkezik. Ugyanis a monászból eredő számok, annak megfelelően, hogy a kettővel vagy hárommal vagy többel szorozzuk be, mindig egy teljes négyzet, illetve teljes köb. E kettő tartalmazza a test nélküli és testtel rendelkező mennyiségek fajtáit; a test nélküliekét a síkban, amelyet a teljes négyzetek adnak, a testtel rendelkezőkét pedig a szilárd testben, amelyet teljes a köbök adnak.*

[93.] *Éppen a megnevezett számok a legvilágosabb bizonyíték erre. A monász kettővel való szorzásakor, például, a hetedik szám, a 64-es olyan teljes négyzet, amely a 8 · 8 eredménye; de teljes köb is a 4 · 4 · 4 eredményeként. Ugyanígy a monász hárommal való szorzásakor nyert hetedik szám, a 729 is olyan teljes négyzet, amely a 27-es önmagával való beszorzásának eredménye, de olyan teljes köb is, amely a 9 · 9 · 9-ből ered.*

[94.] *És minden esetben, amikor a monász helyett a hetedik számot vesszük kiindulópontnak és ugyanazon analógia szerint a hetedik számig szorozzuk, az eredmény mindig teljes köb, s ez egyben teljes négyzet is. Ha tehát a 64-esből indulunk ki, akkor a kettővel való szorzás hetedik száma a 4096, amely egyaránt teljes négyzet és köb; olyan teljes négyzet, amelynek gyöke a 64; illetve olyan teljes köb, amelynek gyöke a 16.*[263]

[(31.) 95.] *Áttérve pedig a hetes szám másik megjelenési formájára, amely a tízes számon belül jelentkezik, bámulatos és az előbbinél nem kevésbé jelentős sajátosságra bukkanunk. Míg a hetes az 1 + 2 + 4-ből tevődik össze, megvan benne a két legharmonikusabb arány: a kétszeres és a négyszeres.*[264] *A kétszeres az oktáv (διὰ πασῶν), a négyszeres pedig a két oktáv (δὶς διὰ*

[259] A pitagoreusok úgy tartották, hogy a hatos szám teremtő és elevenítő erővel rendelkezik. Tökéletes, mivel a következő módon jön létre: 3 · 2, illetve 2 · 3, illetve 1 · 6 = 6. Valamint azért is, mivel az első páros-páratlan *(ἀρτιοπέριττοι)* szám. (Páros-páratlan szám az, amely kettővel osztható és páratlan szám az eredménye.) Az első páros-páratlan szám tehát a hatos, azután a tízes, tizennyolcas stb. Az első páros szám a kettes, amely a nőnemet jelöli; az első páratlan pedig a hármas, ez pedig a hímnemet jelöli. (Az egyest nem tekintik páratlan számnak, mivel az számukra a legfontosabb szám.) Philón tehát ezzel a számmal hozza összefüggésbe a teremtés hat napját. Vö.: *De opificio mundi* 13–14.

[260] Azaz amikor mindig ugyanazzal a számmal szorzunk, pl. 2-vel, 3-mal stb.

[261] Vagyis amikor mindig 2-vel szorzunk: 1; 2 · 1 = 2; 2 · 2 = 4; 2 · 4 = 8; 2 · 8 = 16; 2 · 16 = 32; 2 · 32 = 64; így a 64-es a 8-as négyzete és a 4-es köbe.

[262] 1; 1 · 3 = 3; 3 · 3 = 9; 3 · 9 = 27; 3 · 27 = 81; 3 · 81 = 243; 3 · 243 = 729; a 729 a 27-es teljes négyzete és a 9-es teljes köbe.

[263] 64; 2 · 64 = 128; 2 · 128 = 256; 2 · 256 = 512; 2 · 512 = 1024; 2 · 1024 = 2048; 2 · 2048 = 4096.

[264] Azaz: 2 : 1 és 4 : 1.

πασῶν) összhangját hozza létre. De a hetes szám más módon is felbontható, éspedig két összetevőjére. Ugyanis felbontható mindenekelőtt egyesre és hatosra, azután kettősre és ötösre, és végül hármasra és négyesre. Ezek a számok ugyanakkor zeneileg is a legjobban illenek egymáshoz.

[96.] *Ugyanis a hatos az egyessel a hatszoros arányt mutatja; a hatszoros arány pedig az a legnagyobb köz, amely a legmagasabb és a legmélyebb hangot választja el, amint arra majd rá is mutatunk, amikor áttérünk a számokról a harmónia kérdésére. Az ötös úgy aránylik a kettőhöz, hogy a harmóniában* (összhangzatban) *az oktávval felérő erővel mutatkozik, amint azt a zeneelmélet szabályai egészen világosan ki is fejtik. A négyes pedig úgy aránylik a háromhoz, hogy az első harmóniát, az 1 $^{1}/_{3}$-ot alkotja, amely a kvart (διὰ τεσσάρων).*[265]

[(32.) 97.] *De a hetes szám ezenkívül más fenséges és mély értelmű szépséget is mutat. Mivel a hármas és a négyes számból tevődik össze, azt mutatja meg, ami dolgok természetét illetőleg a vízszintesség és függőlegesség elve. Hogy pedig milyen módon, erre reá kell világítanunk. A derékszögű háromszög, minthogy minden minőség kezdete, a hármas, négyes és ötös számból tevődik össze. A hármas és a négyes, amelyek a hetes szám lényegének összetevői, a derékszöget képezik. A tompa, illetve a hegyes szög ugyanis egyenetlenséget, rend nélküliséget és egyenlőtlenséget mutatnak, mivelhogy egy tompaszög lehet tompább egy másiknál, illetve egy hegyesszög is lehet hegyesebb egy másiknál. A derékszögnél azonban lehetetlen ez az összehasonlítás; egyik sem lehet derékszögűbb a másiknál, hanem mindig ugyanaz marad, s a maga természetét soha meg nem változtatja. Ha tehát a derékszögű háromszög a* [mértani] *idomok és minőségek kezdete, ebből pedig a legfontosabbat, a derékszöget a hetes szám lényege, a hármas és négyes összege mutatja, akkor természetesen (azt is) el kell fogadnunk, hogy ez minden idom és minden minőség forrása.*

[98.] *Az elmondottakhoz azt is hozzá kell fűznünk, hogy a hármas a síkidomok száma – miután a monásznak a pont, a kettesnek a vonal, a síknak pedig a hármas felel meg –, a négyes pedig az egyes szám hozzáadásával a mértani testeké úgy, hogy a síkot kiegészítjük a magassággal. Ebből az is kiviláglik, hogy a hetes szám lényege nem más, mint a mértan és a sztereometria*[266] *kezdete* (elve)*, egyszóval: a test nélküli és a testtel rendelkező dolgok kezdete.*

[(33.) 99.] *Ilyen sok fenséges tulajdonsággal bír a hetes szám. Úgyhogy kivételes jelentőséggel bír minden tízesen belüli számhoz képest. Amazok közül egyesek ugyanis létrehoznak úgy, hogy nem létrejövő számok; mások létrejönnek, de nem hoznak létre; ismét mások egyaránt létrehoznak és létrejönnek. A hetes viszont az egyetlen szám, amely egyik csoport keretén belül sem lehet a vizsgálat tárgya. Ezt az állítást viszont bizonyítással kell alátámasztani. Minden számot, úgy ahogy sorban következnek, az egyes hoz létre. Kizárt az, hogy bármelyikük is létrehozhatná az egyest. A nyolcas a 2 · 4-ből jön létre, viszont a tízes csoportban egy számot sem hoz létre. Másrészt a négyes mindkettőhöz, a létrehozó* (szülő)*, illetve származék számok sorába is tartozik. Ugyanis a nyolcast úgy hozza létre, hogy az a kétszereséből ered, viszont a 2 · 2-ből jön létre.*

[100.] *De amint már mondtam, egyedül a hetes az, amely természeténél fogva sem létrehozni nem tud, sem nem származtatott. Ez az oka annak, hogy ezt a számot a többi filozófus az anya nélkül világra jött Nikéhez, illetve Parthenoszhoz*[267] *hasonlítja, aki a mondai beszámoló szerint*

---

[265] Ezt Philónnak a *De opificio mundi* 48. §-a részletesebben kifejti. Arra utal ugyanis, hogy a rezgések száma fordítottan arányos a húrok hosszúságával. Ha tehát a húr hosszúságának $^{1}/_{2}$-e, az alaphang oktávját szólaltatja meg, $^{3}/_{4}$-e a kvartot, $^{2}/_{3}$ -a pedig a kvintet, akkor az oktáv megkétszerezi az alaphang rezgését. Ezt a 2 : 1 vagy 4 : 2 aránnyal lehet kifejezni. Ha a két oktáv négyszer több rezgéssel szólal meg, akkor itt a 4 : 1 arány áll fenn. Ha a kvart 4 rezgés, az alaphang pedig 3, akkor ezt az $1^{1}/_{3}$, azaz a 4 : 3 fejezi ki. Ha a kvint 4 rezgés, az alaphang pedig 2, akkor az $1^{1}/_{2}$, vagyis a 3 : 2 arány van érvényben.

[266] A térmértannak az az ága, amely a testek és térbeli idomok mértani tulajdonságaival foglalkozik.

[267] *Pallasz Athéné* Zeusz fejéből pattant ki teljes fegyverzetben, magasba emelt dárdával, akárcsak a villám a felhőből, miközben az ég és a föld nagy dörgésektől visszhangzott. Szűzies hajadon, ezért nevezik *Παρθένος*-nak is. Félelmetes, mégis barátságos őre a városoknak, amelyeket békeidőben

Zeusz fejéből pattant ki; a pitagoreusok viszont a világmindenség urához (szerzőjéhez) hasonlítják. Mert ami létre sem hoz, és nem is származik, mozdulatlan marad. Ugyanis a mozgásban van a létezés, miután sem a létrehozó, sem a származó nem mellőzheti a mozgást: a létrehozó azért nem, hogy létre hozhasson; a létrejövő pedig azért, hogy származzék. ***Az egyetlen pedig, aki se nem mozgó, sem mozgásba nem hozható, az a tekintélyes Fejedelem és Úr, akinek képmása méltán lehet a hetes szám.*** *Ebben a vonatkozásban Philolaosz*[268] *is az én nézetem mellett tanúskodik. „Ugyanis, mint mondják, létezik egy mindenek feletti úr és fejedelem, egy örökké létező,* ***szilárdan állandó, mozdulatlan Isten****, aki csupán önmagával azonos, s minden mástól különbözik."*

[(34.) 101.] *A hetes szám tehát úgy mutatkozik a lelki vonatkozású dolgokban, mint ami mozdulatlan és változatlan (ἀπαθές). De az érzékelhető dolgok vonatkozásában is fontos és igen hatalmas összetartó erővel (συνεκτικωτάτην δύναμιν) rendelkezik,* [például a bolygók körforgásánál][269] *– s ez által minden földi dolog a jobbulás végett áll elő –, valamint a hold körpályájánál is. Hogy pedig milyen módon, erre reá kell világítanunk. Az egytől hétig terjedő számok összeadása a tökéletes 28-at eredményezi, s ez ugyanaz, mint alkotóelemeinek szorzata.*[270] *Az ilyen módon létrejött szám pedig a Holdé, attól az állásától számítva, amikor láthatóan telni kezd, éspedig addig, míg teljesen el nem fogy. Ez ugyanis a legelőször mutatkozó hold*(sarló) *formától a hetedik napi félholdig növekszik, utána pedig ugyancsak ennyi nap alatt lesz teliholddá. Amikor fogyatkozik, ismét csak ugyanezt a járást követi. Tudniillik a teliholdból szintén a hetedik napon lesz félhold, s ugyanennyi idő múlva lesz ebből* (a legkeskenyebb) *hold*(sarló) *forma. A már említett szám ezekből kerekedik ki.*

[102.] *Azok pedig, akik a szavakat sajátos értelemben szokták használni, hetes számot „teljességet eszközlő"-nek is nevezik, miután ez a szám juttat teljességre mindent. Ezt bárki bebizonyíthatja az által, hogy minden rendezett testnek három kiterjedése van: hosszúsága, szélessége és magassága; valamint négy határa: pont, vonal, sík és mértani idom. Ezeknek összeadásából jön létre a hetes szám. A testeket azonban lehetetlen lett volna a hetessel mérni, éspedig a három kiterjedés, illetve a négy határ alapján, ha az első számok, az egyes, kettes, illetve a hármas és négyes ideái, amelyekre a tízes szám épül, nem lennének meg a hetes szám természetében. A szóban forgó számoknak ugyanis négy határa van: első, második, harmadik, negyedik; kiterjedésük pedig négy van: az első kiterjedés az egyestől a kettesig, a második a kettestől a hármasig, a harmadik pedig a hármastól a négyesig terjed.*

[(35.) 103.] *Az elmondottakon kívül a hetes szám teljességet eszközlő erejét még az is világosan bizonyítja, hogy ezzel mérik az emberek életkorát, éspedig a csecsemőkortól az öregségig. Kétségtelen, hogy az első hét évben történik a fogak kinövése; a második az az idő, amikor jelentkezni kezd a nemző képesség; a harmadikban a szakáll növekedése; a negyedikben az erő gyarapodása; az ötödik pedig a házasodás ideje; a hatodik az értelmi érettségé; a hetedikben egyaránt kitűnőbbé lesz a lélek és beszéd, a nyolcadikban pedig ez az előbbi kettő jut teljességre; a kilencedik az illedelmesség és szerénység kora, amikor a szenvedélyek mind jobban megszelídülnek; a tizedik pedig az élet kívánt végének ideje, amennyiben a* [a test] *egybeszerkesztett tagjai még együtt vannak, mert a hosszú vénség mindenkit megcsal és elidegenít. Ezeket az életkorokat Athén törvényadója, Szólon is leírta…*[271]

---

okosan kormányoz, háborúban pedig pajzsával védelmez. Ő *az Olümposz esze,* aki mesterségekre és művészetekre tanította az embereket.

[268] Pitagoreus filozófus, akit Platón a *Phaidrosz*ban (61d) Szókratész kortársaként nevez meg. Püthagorasz nem jegyezte le tanításait, s Philolaosz volt az első, aki ezeket könyvbe foglalta.

[269] A szövegben jelentkező töredezettség miatt ide leginkább ez a betoldás kívánkozik. (Vö. L. Cohn és P. Wendland kiadásának ide fűzött szövegkritikai megjegyzését: ♣πλανήτων κινήσις♦. (Lásd: *De opificio mundi,* PHOQS$^{I.}$ 34. oldalán a 21. sorhoz kapcsolt jegyzet.)

[270] Ti.: 1 + 2 + 4 + 5 + 6 + 7 = 28; illetve 7 · 4 = 28 és 4 · 7 = 28.

[271] Itt Szólon elégiájának 18 sora következik, a 36. fejezet 105. §-a pedig Hippokratészt idézi, aki az életkorok felől hasonló módon nyilatkozott.

[(36.) 106.] *Annak bemutatásához, hogy a hetes szám csodálatra méltó ranggal bír a természetben, még az is hozzáfűzhető, hogy a hármasból és négyesből tevődik össze. Ha kettővel szorzunk, arra az eredményre jutunk, hogy az egyestől számolt harmadik szám egy teljes négyzet,*[272] *a negyedik pedig egy teljes köb;*[273] *viszont a hetedik szám mind a kettőnél teljes négyzet, s ugyanakkor teljes köb is.*[274] *A kettővel való szorzásnál a négyes lesz a monásztól számított harmadik szám, s ez teljes négyzet; a negyedik szám pedig, a nyolcas, teljes köb; a hetedik szám viszont, a hatvannégyes egyaránt teljes négyzet és teljes köb. Így a hetes szám ténylegesen a teljességet hozza azáltal, hogy mindkét szorzás eredményét jelzi: a síkot is a teljes négyzet által, ti. a hármassal való rokonsága alapján, és a szilárd testeket is a teljes négyzet által, ti. a négyessel való szoros kapcsolata alapján. A hetes pedig a hármasból és négyesből áll.*

[(37.) 107.] *A hetes azonban nem pusztán teljességet hozó, hanem – röviden szólva – a legharmonikusabb szám is, s ilyenféleképpen a legszebb hangzatok forrása. Felölel minden harmóniát, a kvartot, a kvintet, az oktávot;*[275] *de minden analógiát, aritmetikait, mértanit, de még a harmóniait is.*[276] *A sorrend a következő számokból áll össze: 6, 8, 9, 12. A nyolcas és hatos aránya 4 : 3, s ebben a kvart van. A kilencesé és hatosé 3 : 2, s ez a kvint. A tizenkettesé és a hatosé 2 : 1, ez pedig az oktáv.*

[108.] *De a hetes, amint már mondtam, minden analógiát magába foglal: az aritmetikait…, a mértanit…, a harmóniára tartozót…*

Himnusz – ὕμνος (25, 80–81, 84, 87. §)

A himnusz – *ὕμνος* eredetileg istenek tiszteletére írt dicsőítő dal. Ezt ünnepek alkalmával adták elő. Hősi hatosban íródott. A *ὕμνος* szó a fordításban kétféleképpen jelentkezik: *himnusz* (25, 29, 80, 87. §), illetve *dicséret* (80, 81, 84. §), ugyanis mindkét kifejezés általánosan használt erre a fogalomra.

A himnusz szó eredete nem egészen világos, de az Újszövetség korában egy istenséget magasztaló éneket jelentett, s így szembe állt az ún. ἔπαινος-szal, amely többnyire embereknek szóló dicséretet és elismerést szólaltatott meg (kivétel Róm 15,11; Ef 1,6.12.14; Fil 1,11, ahol Isten-dicséretet jelent; a himnuszt viszont nem használták emberek dicséretének megnevezésére). (Lásd a *Körmenetre való himnuszok* jegyzetet.)

---

[272] 1; 1 · 2 = 2; 2 · 2 = 4.

[273] 1; 1 · 2 = 2; 2 · 2 = 4; 4 · 2 = 8.

[274] Lásd a 91. §-hoz fűzött jegyzetet.

[275] Egy pitagoreusoktól fennmaradt töredékben (Philolaosz) a következőt olvashatjuk a harmóniáról, illetve oktávról: „A természettel és az összhanggal pedig így áll a dolog. Minthogy a dolgok lényege és maga a természet is örök, csakis isteni megismerés alá esik, emberi alá nem. Mert az világos, hogy nem ismerhetnénk meg semmit a létező és megismerhető dolgok közül, ha nem volna összhang mindama véges és végtelen dolgokban, melyekből a világ áll. Minthogy pedig a princípiumok nem hasonlók vagy rokonok egymással, nem is volnának rendezhetők, ha nem léteznék a harmónia. Az egymáshoz hasonló és rokonságban levő dolgok nem voltak az összhang híján; de amely dolgok nem hasonlók és nem is rokonok, azokat szükségképp ily összhangnak kell egybekötnie, ha egyáltalán a világ rendjébe be akarnak illeszkedni. Az összhang nagysága a négyes és az ötös közt (intervallum): az ötös nagyobb a négyesnél kilencnyolcaddal; a legmagasabb húrtól a középsőig ugyanis négyes köz van, a középsőtől a legalsóig ötös, a legalacsonyabbtól a harmadik húrig négyes, a harmadiktól a legmagasabbig ötös hangköz: márpedig a középső és harmadik húr intervalluma 9/8. A négyes köz 4/3, az ötös köz 3/2, a diapason a kettes. E szerint a harmónia (oktáv) magába foglal öt 9/8-ot és két diesist; az ötös hangköz három 9/8-ot és egy diesist, a négyes köz két 9/8-ot és egy diesist.” Sebestyén Károly, 85.

[276] Mindezt Philón a *De opificio mundi* 48. §-ában is elmondja a négyes szám kapcsán. Ti. azt fejti ki, hogy egytől négyig terjedő számok minden zenei összhangzatot *(συμφωνία)* felölelnek. (A *συμφωνία* tehát a görögöknél két hang egybecsengését jelenti, a *διάστημα* pedig a hangközt, vagyis két különböző magasságú hang közötti távolságot: a kvartot, kvintet, oktávot és a két oktávot.)

***Hippemolgok (hippemolgi, Ἱππημολγοί** – lófejők).*

Szkítiai vagy tatár nomádok, akik az ún. *galakhtofagi*hoz *(tejivók)* hasonlóan kancatejjel éltek. Az ókor egyik legkiválóbb geográfusa, Sztrabón (*Στράβων,* Kr.e. 63 – Kr.u. 20.) szerint valahol északon laktak (*Γεωγραφικά* 7,296–303. 311. 12,553.) A nagy műveltségű, görög történetíró és földrajztudós sokat olvasott és utazott, hogy ne csak a könyvekre, hanem saját tapasztalataira is alapozza ismereteit. *Geographiká*ja a földrajzi leírás mellett kultúrtörténeti adalékokat is tartalmaz.) Közép-Ázsia török-tatár nomádjai manapság is fogyasztanak kancatejet. Némely magyarázó az *ἀγαυῶν Ἱππημολγῶν γλακτοφάγων* szavak közül az elsőt tartja az illető nép nevének, a másik kettőt pedig jelzőnek.

Hippokratész –Ἱπποκράτης (16. §)

Kr.e. kb. 460 és 377 között élt. A leghíresebb görög orvos, a tudományos gyógyászat megalapozója. A gyógyítást megtisztította a babonától, és az emberi szervezet megfigyelésére építette. A gyógyítást először apjától tanulta. Miután Athénbe került, bölcsészetet és szónoklatot is tanult. Nem csak orvosként lett legendás, hanem természetbúvárként, bölcsészként, tanárként és íróként is kiemelkedett. Tizenkét évig tartó utazásai során tovább gyarapította elméleti ismereteit és sok gyakorlatra tett szert, majd pedig visszatért szülőföldjére, Kosz szigetére, ahol négy évtizeden keresztül tevékenykedett. Virágzó orvosi iskolát teremtett és vezetett, orvosi műveket írt. Öregkorára a thesszaliai Larissza városban telepedett meg és tovább folytatta irodalmi munkásságát. Tanításainak gyűjteménye, a 72 kisebb-nagyobb orvosi munkát tartalmazó *Corpus Hippocraticum.* Alexandriai tudósok szerkesztették össze, és évszázadokon keresztül az orvostudomány kézikönyve volt. A *Περὶ ἀέρων, ὑδάτων καὶ τόπων (De aere, aquis et locis – A levegőről, vízről és talajról)* című művében a különböző éghajlatok, az ivóvíz és talaj emberi egészségre tett hatását taglalja. Ebben utazásai közben gyűjtött tapasztalatait dolgozza fel, és a körülményekben keresi a betegségek okait. Nevéhez fűződik a négy jellemtípus, a melankolikus, szangvinikus, kolerikus és flegmatikus meghatározása.

Ivóedény – θηρίκλεια (49. §)

A *thérikleia* olyan ivóedény, amelyet a híres korinthusi ötvös, Thériklész készített.

Izsóp – ὕσσωπος – *Hyssopus officinalis* (37, 73, 81. §)

A Bibliában említett izsóp minden valószínűség szerint az ajaklevelűek *(Labiatae)* családjába tartozó illatos növény, a majoránnafajták közé sorolt *Origamnum Maru,* amely Palesztinában és Egyiptomban mindenütt előfordul. A *sziklás* helyeket kedveli, de még a falhasadékokban is tenyészik (1Kir 4,33). Gallyait a ceremoniális meghintéskor használták (2Móz 12,22; 3Móz 14,14; 4Móz 19,18; Zsolt 51,9). Az Újszövetség Jn 19,29-ben és Zsid 9,19-ben említi.

Úgy néz ki, hogy a papi módon élő therapeuták (lásd a *Só* és *Előjog* jegyzetet), nem pusztán csak fűszerezés gyanánt használtak izsópot, hanem az ószövetségi áldozati törvényre való tekintettel is. Az ételáldozathoz (3Móz 2,1.15; 6,8) és a kitett kenyerek is hozzátartozott a tömjén. A fűszerizsóp tulajdonképpen a tömjén helyett került asztalukra.

Játékvezető – βραβευτὴς (43. §)

A *βραβευτὴς* (vagy *βραβεύς,* illetve *ἑλλανοδίκης*) az olympiai játékok versenybírója. Kezdetben csak ketten voltak, később nyolcat, majd tízet, illetve tizenkettőt választottak Elisz előkelő polgárai közül. Utóbb tíz személyben állandósult számuk. Tíz hónapos kiképzésben részesültek, hogy kötelezettségeiket kellőképpen elsajátítsák, ez után pedig esküt kellett tenniük hivatalukra az eliszi piacon álló *Ἑλλανοδικεών*-ban. Ők fogadták a versenyre jelentkező sportolókat, ellenőrizték a verseny előtti életmódjukat (lásd az *Józanság* jegyzetet), és gondoskodtak a játékok előkészítése felől. A játékok alatt bíboröltönyben jelentek meg, a díszemelvényről követték a vetélkedőket, s átnyújtották a pálmát, illetve az olajkoszorút. A győztes kijelölésére vonatkozó határozatukat meg lehetett ugyan fellebbezni, ez azonban ítéletükön nem változtatott. Ha viszont tényleg tévedtek, pénzbírságot kellett fizetniük. A

játékok alatti rend fenntartásáról bottal felszerelt rendőrök gondoskodtak *(ἀλύται),* akik egy *ἀλυτάρχης* vezetése alatt álltak.

Józanság – *józanságot tanúsítani –* ***νήφω*** (42. §)

A ***νήφω*** *– józanul élni; böjtölni, mértékletesnek, előrelátónak lenni* ige mindenekelőtt a bortól való tartózkodás kifejezésére szolgál. A sportjátékokra jelentkező atlétáknak nemcsak a verseny napjaiban kellett józanságot tanúsítaniuk, hanem már a versenyt megelőző tíz hónapban is. Az olympiai játékok első napjának áldozatbemutatása után a versenyzők Zeusz szobra előtt tettek esküt arra, hogy be fogják tartani a játékszabályokat. (Vö. a 44. §-sal.)

Józanul áldozni – νηφάλια ...θύειν ***(74. §)***

Itt Philón az ószövetségi papság számára adott törvényre utal 3Móz 10,8–11: „Áronnak pedig szóla az Úr, mondván: Bort és szeszes italt ne igyatok te és a te fiaiad veled, mikor bementek a gyülekezet sátorába, hogy meg ne haljatok. Örökkévaló rendtartás legyen ez a ti nemzetségeitekben. Hogy különbséget tehessetek a szent és a közönséges között, a tiszta és tisztátalan között. És hogy taníthassátok Izráel fiait mindazokra a rendelésekre, amelyeket az Úr szólott vala nékik Mózes által." Vö. a nazirok törvényével: 4Móz 6,1 s köv., ahol szintén a teljesen Istennek szentelt életvitel áll az előírások hátterében, legyen az egy bizonyos időre vagy pedig egész életre vonatkozó.

Kalliasz – ***Καλλίας*** (57. §)

Nem az athéni származású olimpikon, a pankration nyertese, hanem a szintén athéni, igen előkelő és dúsgazdag Kalliasz család egyik leszármazottja. (*Pauszaniasz* 5,9; 6,6. Pauszaniasz kisázsiai eredetű útleíró. Beutazta Görögországot, Itáliát, Szardíniát és Szíriát. Fő műve a *Görögország leírása – Περιήγησις τῆς Ἑλλάδος* , amelyet Kr.u. 160–174 között írt. Egyik legértékesebb forrás az ókori Görögország topográfiáját, mitológiáját, vallását és műemlékeit illetően.)

Karéneklés (80, 84, 88. §).

A karéneklés a görög művészettriász (költészet, zene és tánc) legtökéletesebb műfajának, a drámának egyik eleme. Dór nyelvterületen fejlődött ki. A dór nyelvterületre, amely az állami intézményeken nyugvó és nyilvános közéletben találja meg a maga létmódját, a közösen megélt hangulatok, örömök, fájdalmak jellemzők: a közösségi szellem az elsődleges. Ezért az itt kifejlődő művészet először is a közönséget célozza meg, és mindig tekintettel van a nemzeti hagyományokra s arra a kisebb közösségre, amely előadni fogja a művet. Az egységes és közös tradíciójú közönségre és közösségre akar hatni, vagyis közös élményben kíván részesíteni. Ezért volt olyan fontos számára a karban való éneklés. (Lásd még a *Dallam –* ***μέλος*** jegyzetet.)

A karének annyira dór műfaj volt és maradt, hogy ez még a későbbi korokban is feltűnően meglátszott. Hangneme megmaradt dórnak, s a dór dialektus lett a görög drámák karénekeinek irodalmi nyelvjárásává. Az is érdekes jelenség, hogy a nem dórszármazású költők dór talajon váltak e műfaj igazi művelőivé.

A kar – ***χορός*** a régi görögöknél ifjak vagy lányok, férfiak vagy nők csoportja, akik többnyire valamely isten tiszteletére énekelnek. Éneküket zenével kísérték, rendszerint fuvolával (lásd a *Fuvolázó nők* jegyzetet). Az előadáshoz a táncszerű mozdulatok is hozzátartoztak, illetve éneklés nélkül körtáncot jártak.

A drámai költészethez tartozó tánc három elemből tevődött össze: lépések – ***φοραί,*** figurák – ***σχήματα*** és jelek – ***δείξεις.*** A tánclépések a figurák és jelek összekötésére szolgáltak. A jelek pedig mozdulatok, gesztusok voltak és a mimikát pótolták. De tárgyakat és tulajdonneveket is jeleztek velük. Vagyis a drámai szöveg képi aláfestését biztosították. Úgyhogy ez a művészet nem csak a szorosabb értelemben vett táncot jelentette, mivel a pantomimmal is összekapcsolódott.

A karéneklésnek, azaz khorikus – ***χορικός*** költészetnek különösen a Dionüszosz kultuszában volt nagy szerepe, ahol a körben – ***κυκλικός*** álló karok ditirambusokat énekeltek. Ebből fejlődött ki a dráma műfaja. A karénekek közt szólista lépett fel, s így a khorikus ének, melyet eredetileg tizenketten adtak elő, és a szólóének közt dialógus jött létre. (Lásd a *Strófa* és

Antistrófa jegyzetet.) A szólóéneket a karvezető adta elő – *ἐξάρχω*, és ehhez a kórus járt táncot. Később a kórus háttérbe szorult és művészi eszközzé lett.

Kartagok – *χορευταί* csak polgárok lehettek, felvételükhöz vizsgát kellett tenniük, felmentést kaptak a hadiszolgálat alól és még külön díjban is részesültek. Énekeiket a *χοροδιδάσκαλος* vagy *διδάσκαλος* tanította be, akit a *χορηγός* vagy sorsolás útján kapott, vagy pedig maga választotta ki. Segítségére volt a zenekar mestere, az *ὀρχηστοδιδάσκαλος.*

A *χορηγός* módos polgár, aki a karénekesek fizetéséről, felszereléséről, eltartásáról gondoskodott. Ugyanis ha a költő egy drámát akart előadni, az *ἀρχών*-hoz kellett folyamodnia. Tőle kellett engedélyt kérni a kórus felállításához. Ez a főtisztviselő megvizsgálta a darabot, s ha tetszésére volt, egy *φυλή*-t jelölt ki. A *φυλή* a községek képviselői közül választott hivatalnok volt, aki aztán megbízott egy vagyonos polgárt azzal, hogy finanszírozza a dráma bemutatását, viszont a *φυλή* nevében. A görög szövegben álló *στασίμος* a dráma egyes fejezetei vagy jelenetei közt előadott éneket jelenti.

Kebel – *κόλπος* (51. §).

Lásd a *Tunika összefogása* jegyzetet.

Kenyér – ἄρτος ***(37, 73. és 81. §).***

Lásd az *Előjog* jegyzetet.

Kerevet – στρωμνή (49. §).

Keleten, s így a görögöknél is az asztalhoz való telepedés nem a székekre való ülést jelentette, hanem az asztalhoz dőlést. Az étkezők kereveteken (*κλινή*) foglaltak helyet. Ezek lehettek egészen egyszerűek, mint amilyenekről a 69. §-ban olvashatunk.

A kerevetekre kettőnként dőltek. Bal karjukkal a hátuk mögé fektetett vánkosra *(προσκεφαλαίον)* támaszkodtak, ahogy ezt Philón is leírja (69. §). A páros asztalhoz való dőlés azt is jelentette, hogy az elöl elhelyezkedő személy válla és feje a hátsó személy keble előtt volt. Erre utal Jn 13,23: ἦν ἀνακείμενος εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Ἰησοῦ, ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς· „Egy pedig az ő tanítványai közül, a Jézus kebelén nyugszik vala, akit szeretett vala Jézus.” (Vö. még 13,25-tel és 21,20-szal.) Az *Ábrahám kebele* (*κόλπος Ἀβραάμ* – Lk 16,22–23), illetve az *Atya kebele* (*κόλπος τοῦ πατρὸς* – Jn 1,18) kifejezésmód hátterében az ilyen a lakomai közösségnek, „kebelbarátságnak” képe áll, és az együttörvendező szeretetközösségnek eleven, sokatmondó képes kifejezései.

Kétrét fogni (51. §).

Lásd a *Tunika* jegyzetet.

Kezdet – ἀρχή (65. §).

A *kezdet* – *ἀρχή* fogalma először Anakszimandrosznál jelentkezik. Anakszimandrosz – Ἀναξίμανδρος vagy Anakszimander Milétoszban született Kr.e. 610-ben és 547-ben halt meg. Thalész tanítványa volt. Különös figyelmet fordított annak a kérdésnek megválaszolására, hogy miként keletkezett a világ. Elmélete szerint a világ olyan sebesen forgó tűzgolyó volt, amelynek magva a föld, s amely légkérget hozott létre maga körül. A csillagok levegőből és tűzből születtek. Ez az általa látott világegyetem állandó és térbeli körmozgásban van, s benne a keletkezés és elmúlás törvénye uralkodik. Csak egy valami áll fenn változatlanul és elmúlás nélkül, idő és tér korlátai felett: a végtelen *(ἄπειρον),* amely mindennek kezdete *(ἀρχή).* Ebbe a mindent magába olvasztó, mindet alkotó, de romolhatatlan és isteni kezdetbe tér vissza minden. Így a világ létrejöttét nem az anyagból kiindulva magyarázta, hanem az elvontabb, metafizikai végtelen *(ἄπειρον),* illetve *kezdet – ἀρχή* fogalmával.

Szimplikiosz, Arisztotelész kommentátora így nyilatkozik tanításáról: „Anakszimandrosz a dolgok princípiumának a végtelent nevezte, először adván az ἀρχή-nak ezt az elnevezést. S azt mondja, hogy az nem víz, sem egyéb valami, amit elemnek szoktak nevezni, hanem valami egyéb végtelen természet, melyből mind az egek s a bennök levő világok származtak. Amiből a

lényeknek keletkezésük vagyon, szükség szerint ugyanabban kell romlásuknak is lennie; költői szavakkal úgy fejezte ki, hogy így kell megbünhődniök és jogtalanságukért lakolniok az időnek rendében. Egyébként világos, hogy ő a négy elemnek [víz, tűz, levegő és föld] kölcsönös változását megfigyelvén, nem akarta ezek egyikét sem a többi alapjául fölvenni, hanem valami mást, mint ezeket. Ő nem is az elem változásából származtatja a születést, hanem az ellentéteknek örökös mozgás által vaó különválásából…" (Sebestyén Károly, 40.)

Kívánság; *…bizony a bor az esztelenség varázsszere, a költséges finomságok pedig a legtelhetetlenebb fajzatok egyikét tüzelik fel, a kívánságot* **–** *οἶνος μὲν γὰρ ἀφροσύνης φάρμακον, ὄψα δὲ πολυτέλῃ τὸ θρεμμάτων ἀπληστότατον διερεθίζει, τὴν ἐπιθυμίαν.* (74. §).

Vö. Philón szavait Pld 23,20–21. 27–35-tel, amely a költőiség és a valóság páratlan ötvözésével, hátborzongatóan találó képekkel ecseteli a dőzsölésben rejlő kísértéseket és az általa felgerjesztett kívánságokat *(διερεθίζω – erősen felingerelni, felizgatni, feltüzelni, izgalomba hozni; nagy erővel kiprovokálni, kihívni; vágyat nagy erővel felébreszteni)*: „Ne légy azok közül való, akik borral dőzsölnek; azok közül, akik hússal dobzódnak. Mert a részeges és dobzódó szegény lesz, és rongyokba öltöztet az aluvás… Mert mély verem a tisztátalan asszony, és szoros kút az idegen asszony. És az, mint a tolvaj leselkedik, és az emberek közt a hitetleneket szaporítja. Kinek jaj? kinek oh jaj? kinek ok nélkül való sebek? kinek szemeknek veressége? A bornál mulatóknak, akik mennek a jó bor kutatására. Ne nézd a bort, mily veres színt játszik, mint mutatja a pohárban az ő csillogását; könnyen alácsuszamlik, végre mint a kígyó megmar, és mint a mérges kígyó, megcsíp. A te szemeid nézik az idegen asszonyt, és a te elméd gondol gonoszságot. És olyan leszel, mint aki fekszik a tenger közepiben, és aki fekszik az árbocfának tetején. Ütöttek engem, nékem nem fájt; vertek, nem éreztem! Mikor ébredek fel? Akkor folytatom, ismét megkeresem azt."

Hasonlót olvashatunk Philón törvénymagyarázataiban *(De specialibus legibus): τὸ δὲ ἔνυστρον ἔκφυσις κοιλίας ἐστί. κοιλίαν δὲ φάτνην ἀλόγου θρέμματος, ἐπιθυμίας... – Az (oltó)gyomor pedig az alsótest egyik kinövése, az alsótest pedig az esztelen állat, a kívánság vályúja...* (*De sacerdotum honoribus – Γέρα ἱερέων* I,148.) *ἔδει γὰρ αὐτὴν ἥκιστα μετέχουσαν λογισμοῦ πορρωτάτω τῶν βασιλείων αὐτοῦ διῳκίσθαι, μόνον οὐκ ἐπ᾽ ἐσχατιαῖς καὶ παντῶν ἀπληστότατον καὶ ἀκολαστότατον οὖσαν θρεμμάτων ἐμβόσκεσθαι τόποις, ἐν οἷς τροφαί τε καὶ ὀχεῖαι. – Ezt* (ti. a kívánságot*), mint ami a legkevésbé rendelkezik értelemmel, a legtávolabbra kell száműzni székhelyétől, csaknem a legtávolabbi tájakra, és mivel minden tenyésztett baromnál telhetetlenebb és zabolátlanabb, olyan helyeken kell legeltetni, ahol eleség és párzás van.* (*De concupiscentia – Οὐ ἐπιτυμήσεις* IV,94.)

A fenti gondolatok Platón *Timaiosz – Τίμαιος* művére épülnek (69d, 69e, 70 d, 70e).

Kéttestűek – δισωμάτος (63. §)

Itt Philón valószínűleg arra a mítoszra gondol, amelyről Platón is megemlékezik a *Szümposzion*ban (*Συμπόσιον* 189. s köv.). Eszerint az emberek ősei gömb formájúak voltak és mindkét nem jellegzetességével bírtak. Két kezük, két lábuk, négy fülük volt, fejük ellenkező oldalán pedig egy-egy arcuk. Ezek a különös emberi lények igen nagy értelemmel rendelkeztek, rendkívül gyorsan mozogtak, mivel sok végtagjukkal úgy gurultak, mint az cigánykereket vető akrobaták. Mivel hát erősek és igen értelmesek voltak, az istenek ellen támadtak. Zeusz és a többi istenek tanácskozni kezdtek, mit lehetne tenni ellenük. Tanácstalanok voltak. Kipusztítani nem akarták őket, mint a gigászokat. Végül Zeusznak az az ötlete támadt, hogy kétfelé kellene vágni őket, mert ez által el fogják veszíteni erejüket, s ebből egyben az a haszon is származik, hogy többen is lesznek. Így aztán ketté is vágta őket úgy, mint ahogy a berkenyét szokták kettévágni. Miután ez megtörtént, Apollón mindeniküket arcát a metszés oldalára fordította, begyógyította a vágás okozta sebeket, és összehúzta azokon a bőrt. A hasi oldalon össze is kötötte az összehúzott bőrt, s ez lett a köldök. Hagyott azonban itt néhány ráncot, hogy a köldökkel együtt emlékeztessenek az ember hajdani állapotára. Amikor azonban mindez megtörtént, az elválasztott részek egymásba kapaszkodtak karjaikkal ismét egyesülni akartak. Egymás nélkül semmit sem akartak tenni, nem is ettek, s így a kimúlás veszélyeztette őket. Végül Zeusz előre helyezte nemi szerveiket, s így amikor egymásba fonódtak, feloldódtak a szerelmes ölelkezésben, és olyan életmódot tudtak folytatni, mint azelőtt.

Ezzel magyarázható tehát a nemek egymás iránti vonzalma.

…kontár módon ragadják meg, ti. a valóságot **– *ἀτεχνῶς αὐτῆς περιεχόμενος τῆς ἀληθείας*** (12. §)

Philón tehát az első §-ban a maga ars poetikáját fogalmazza meg. Ez párhuzamba állítható azzal, ami felől Lukács nyilatkozik műve két jól ismert könyvének elején: „Tetszék énnékem is, ki eleitől fogva mindennek szorgalmasan végére jártam, hogy azokról rendszerint írjak néked, jó Theofilus." (Lk 1,3) „Első könyvemet írtam, Theofilus, mindazokról, amiket kezdett Jézus cselekedni és tanítani…" (ApCsel 1,1) De ehhez hasonlót találhatunk Philón kortásánál, Josephus Flaviusnál is, aki a *Zsidó háború* előszavában nagyobb lélegzetvételt vesz a terjedelmes mű bevezető soraihoz, és jobban is részletezi a kérdést, mivel a téma sokkal „kényesebb" és műve közzétételének a tétje is nagyobb:

„És ezek az írók nem átallják történelemnek nevezni ezeket a tákolmányokat, amelyek, nem is szólván silány tartalmukról (ἐν αἷς πρὸς τῷ μηδὲν ὑγιὲς δηλοῦν), véleményem szerint céljukat is elhibázták…"

„…pontosan be akarok számolni arról, ami mindkét részen [ti. zsidó és római] történt (ἀλλὰ τὰ μὲν ἔργα μετ᾽ ἀκριβείας ἀμφοτέρων διέξειμι)…"

„Egyébként teljes joggal szemrehányást tehetnék a görög történetíróknak, hogy bár maguk is átélték ezeket a nagyjelentőségű eseményeket, amelyekhez képest a régi háborúk jelentékteleneknek tűntek fel, mégis állandó lesújtó bírálatban részesítik azokat az írókat, akik a régi háborúkat megírták, ámbár azok, ha nem is írói művészetben, de mindenesetre az igazmondásban különbek voltak náluk…, mert mindegyiküknek az volt a célja, hogy a korának eseményeit írja meg, amikor az a körülmény, hogy maguk is megélhették az eseményeket, lehetővé tette a világos előadást, másfelől pedig a hazug adatokat azonnal megcáfolhatták azok, akik a valódi tényálással tisztában voltak… nem lehet alapos munkának nevezni azt, amelynek szerzője másik író tervét és gondolatmenetét alakítgatja, hanem csak azt, amely eredeti anyagot önálló előadásban, művészi módon alakít. Én, ámbár idegen vagyok, sem költséget, sem fáradságot nem kíméltem, hogy a görögök és rómaiak számára megírjam ezeknek a hadieseményeknek történetét. A római polgárok, ha anyagi ügyekről vagy jogi kérdésekről van szó, mindig hangoskodnak, és folyamatosan fecsegnek, de ha történetírásról van szó, ahol ragaszkodni kell az igazsághoz, és fáradságosan kell összegyűjteni az adatokat, akkor egyszerre elnémulnak, és átengedik a munkát a tehetségtelen embereknek, akiknek többnyire sejtelmük sincs róla, hogyan kell megírni a hadvezérek tetteit. Becsüljük meg tehát a történetírás valódi művészetét annál inkább, minél inkább elhanyagolják a görögök." (Révay: *A zsidó háború* 16–18.).

Az utolsó mondatok megállapításának különös súlya van, ha figyelembe vesszük, hogy görög, amikor eseményeket akar elbeszélni, akkor – gondolkozásának leginkább megfelelő műfajként – az anekdotát és a tragédiát választja. Ezekkel pedig nem egy magasabb hatalom kibontakozását szemlélteti, hanem sokkal inkább sorsról, végzetről és szükségszerűségekről beszél. Egy homéroszi hőshöz például úgy hozzátartozik a végzete is, mint a páncélja és a kardja. Aiszkülosznak (Kr.e. 525–456), a görög tragédia megteremtőjének drámái (a Heten Téba ellen és az Oreszteia), végzetüket elkerülni nem tudó, elátkozott családokról szólnak (vö. Szerb Antal: *A világirodalom története*. Magvető Kiadó. 7. kiadás, Budapest, 1941. 26. 41–42.)

Korübantok – Corybantes – κορυβαντιώντες (12. §)

Más néven *korübászok* (*Mitológiai Enciklopédia.* I–II. Főszerkesztő: Sz. A. Tokarev. Gondolat, Budapest 1988. I., 707–708). A görög mitológiában eredetileg démonikus lények, Rhea-Kübelé istennő kísérői és szolgái.

Rhea (῾Ρέα, ῾Ρεία)[277] Zeusz és minden isten anyja, a béke és szerencse istennője. Szent állata az oroszlán volt, fái pedig a tölgy és a pinia. Tisztelete összekapcsolódott a kis-ázsiai Kübelé *(Κυβέλη)* extatikus kultuszával, amely Kr.e. a VII. században jutott el Görögországba. Az istennő több napig tartó ünnepét tavasz kezdetén tartották, amikor az egybegyülekezők lármás zeneszó mellett hol gyásznak, hol pedig féktelen örömnek adtak hangot a meghalt és újraéledt természet

[277] Az *istenek anyja* Rhea.

felett. Ehhez a rítushoz az is hozzátartozott, hogy meg is csonkították magukat. Az ünnepi szertartások részletei az istenasszony kedvencének, *Atisz*nak legendájából alakult ki, aki önmagát megcsonkítva halt meg, de utóbb feléledt. Rheának külön papjai (és papnői) voltak. A főpap tarka, képekkel és arany csecsebecsékkel teleaggatott ünnepi ornátusához tartozott a többágú korbács is, amely fontos eszköz volt Rhea-Kübele híveinek önsanyargatásában. Rhea papjait *korübant*oknak nevezték (*Corybantes,* illetve Rómában *galli,* akik az istenasszony tiszteletére még férfiasságuktól is megfosztották magukat). Ezek, mint valami dervisek, szenvedélyes tánccal, vad lármával és fúvós hangszerek, illetve csörgős dobok hangos muzsikájával vonultak fel, és adományokat gyűjtöttek az istenasszony tiszteletére, valamint temploma javára.

Sztrabón (*Στράβων,* Kr.e. 63 – Kr.u. 20.), a nagy műveltségű görög történetíró és földrajztudós a *Γεωγραφικά* című, igen értékes kultúrtörténeti adalékokat is tartalmazó művében ezt olvashatjuk a korübantokról (10,3,21):

῾Ηρόδοτος δὲ καὶ ἐν Μέμφει λέγει τῶν Καβείρων ἱερα\καθάπερ καὶ τοῦ ῾Ηφαίστου, διαφνεῖραι δ᾽ αὐτὰ Καμβύσην. ἔστι δ᾽ἀοίκητα τὰ χωρία τῆς τῶν δαιμόνων τούτων τιμῆς, τό τε Κορυβαντεῖον τὸ ἐν τῇ ῾Αμαξιτίᾳ τῆς νῦν᾽ Αλεξανδρέων χώρας ἐγγὺς τοῦ Σμινθίου, καὶ ἡ Κορύβισσα ἐν τῇ Σκηψίᾳ περὶ ποταμὸν Εὐρήεντα καὶ κώμην ὁμώνυμον καὶ ἔτι χείμαρρον Αἰθαλόεντα. πιθανὸν δέ φησιν ὁ Σκήψιος, Κουρῆτας μὲν και\Κορύβαντας εἶναι τοὺς αὐτούς, οἵ περὶ τὰς τῆς μητρὸς τῶν θεῶν ἁγιστείας πρὸς ἐνόπλιον ὄρχησιν ᾔθεοι καὶ κόροι τυγχάνουσι παρειλημμένοι. καὶ Κορύβαντες δὲ ἀπὸ τοῦ κορύπτοντας βαίνειν ὀρχηστικῶς, οὓς καὶ βητάρμονας λέγει ὁ ποιητής· *δεῦτ᾽ ἄγε Φαιήκων βητάρμονες, ὅσσοι ἄριστοι.* τῶν δὲ Κορυβάντων ὀρχηστικῶν καὶ ἐνθουσιαστικῶν ὄντων καὶ τοὺς μανικῶς κινουμένους **κορυβαντιᾶν** φαμεν.

Hérodotosz azt mondta, hogy a Kabírok,[278] *valamint Héphaisztosz templomát Kambüszész*[279] *romboltatta le. Mindkét hely, ahol ezeket az isteneket tisztelték, lakatlanok: a hamaxitoszi*[280] *korübanteion,*[281] *amely az Alexandriához*[282] *tartozó s a Szminthosz*[283] *melletti területen állt, valamint a szképsziai Korübissza, amely az Aithaloeisz esőpatak és Eüréeisz folyó, valamint a hasonnevű nevű falu szomszédságában volt. A szkepsziai férfi meggyőzően mondta el, hogy a Kurétesz*[284] *és a korübantesz egy és ugyanazok, s azokat a felfegyverzett táncosokat jelentik, akiket az istenek anyjának szent rítusára válogattak ki, és akik vitéz fiataloknak bizonyultak. Korübantok azért is, hogy ügyesen járták öklelést utánzó táncukat. A költő betarmonoknak is nevezi őket:*

„Föl, phaiékok,[285] *ti, legderekabb betarmonok.”*[286]

---

[278] A *Kabírok* hét vagy nyolc föníciai istenség, akik a rend, jog, titkos tudás, művészetek és tengeri utazás védőszellemei. (Kabirok – *kabirim* jelentése: *hatalmasok;* vagyis *nagy istenek.* Vö. a hasonló jelentésű héber גְּבִיר – *úr, uralkodó* szóval – 1Móz 27,29. 31.)

[279] *Kambüszész,* az óperzsa iratokban *Kambuzsija,* Círusz merész és féktelen természetű fia és trónörököse Kr.e. 529-től. Egyiptomot 525-ben foglalta el.

[280] *Hamaxitosz* – város Troászban, ahol Rheát az idahegyi istenanyaként tisztelték.

[281] A *korübanteion* korübant szentélyt, templomot jelent.

[282] *Alexandria* – itt nem az egyiptomi városról van szó, hanem a tucatnyi, Nagy Sándor alapította vagy újraalapította városok közül a troászi Alexandreiáról (*Alexandreia hé Tróasz*). Ez Trójától délre feküdt az Égei-tenger partján.

[283] *Szminthosz* vagy *Szminte (egér)* – város Tróaszban.

[284] *Kurétesz – Curetes – kurétok* vagy *kúrészek* – Rhea istennő papjai Kréta szigetén. Azt regélték róluk, hogy Rhea anyaistennő reájuk bízta a gyermek Zeuszt, hogy vigyázzanak rá és gondozzák. Ugyanis Kronosz tulajdon gyermeke, Zeusz életére tört, mivel a jóslat azt mondta, hogy tulajdon gyermeke fogja elvenni tőle a világ feletti uralmat. A Zeuszt elrejtő kurétok pajzsaikat verték fegyvereikkel, hogy a fegyverek zaja elnyomja a kis Zeusz sírását. Kurétesz nevet viseltek az idahegyi Zeusz-papok, akik lármás haditáncukról voltak híresek.

[285] A *phaiékok* vagy más olvasat szerint *phaiaxok* legendás szkheriai nép. *Szkheria* az a sziget, ahol Odüsszeusz jótevői, a phaiaxok mintaszerű társadalomban éltek (*Odüsszeusz,* 6–8. ének).

S mivel a korübantok táncoltak és a rajongók voltak, mindazokra, akik őrjöngve rázzák magukat, azt mondjuk, hogy korübantokoskodnak.[287]

A korübantok, illetve kúrészek kapcsolatba hozhatók az égei-tengeri Szamothrakén gyakorolt kultusszal is. A szamothrakéi misztériumkultusz a termékenységrítusokból fejlődött ki, és a Kabirok, vagyis hellenizálva a *Dioszküroszok*, tehát *Kasztor* és *Pollux (Polüdeükész)* tiszteletére épült. Az elválaszthatatlan testvérek eredetileg természeti istenségek, a homályba hajló és a sötétből előtörő fény voltak, később a hajók védőszentjei is. Ezért viselte nevüket az a hajó is, amellyel Pál apostol Rómába tartott (ApCsel 28,11). A szamothrakéi misztériumvallásba beavatással lehetett belépni. A beavatandóktól nem erkölcsi, hanem kultikus tisztaságot követeltek, és úgy tartották, hogy a kultuszba lépők kegyesebbekké, igazabbakká és jobbakká válnak.

Philón a *De opificio mundi* című könyvének 71. §-ban is megemlíti a korübantokat.

Körmenetre való himnuszok – προσόδιος ὕμνος (80. §)

A körmenetre való himnusz, a *προσόδιον* olyan dal, amelyet ünnepi körmenetben adtak elő fuvola kíséretében. Nevét az előadás módjáról kapta: ᾄδεσθαι ἐν τῷ προσιέναι τοῖς βωμοῖς ἢ ναοῖς – *éneklés az oltárokhoz elé való járulás vagy templomokba való menetel alkalmaira; Proklosz* (*Proclus* vagy *Proculus*) *Diádokosz* (sz. Kr.u. 410, újplatonista filozófus), *Χρηστοματία γραμματική* 244,12. A hagyomány szerint eredetileg hősi hatos mértékre költötték. Később sajátos formát kapott, s az ún. *proszodiakos* – *προσοδιακός* forma három verslábas anapesztus lesz. A himnusz – *ὕμνος* istenek tiszteletére írt dicsőítő dal volt. (Lásd a *Himnusz* jegyzetet.)

Koszorú – στέφανος (*koszorú,* 42. §)

A görög sportjátékok győzteseit két rendben díjazták. Közvetlenül a versenyszám után pálmaágat kaptak jobb kezükbe. A rendezvény ötödik napján pedig *olajkoszorú*t tettek a fejükre. A hírnökök kikiáltották a nyertes és apjának nevét, valamint szülővárosát, és bejegyezték őket a győztesek hivatalos jegyzékébe. A görögök ezt az egyszerű koszorút tartották a legnagyobb dicsőségnek. Pindarosz (*Πίνδαρος,* Kr.e. 522–445), a legnagyobb görög lírikus, s a győzelmi dalok mestere azt jegyezte fel az *Olympiai győzelmi énekek*ben, hogy az olympiai játékok nyerteseinek járó koszorú olajágait arról a szent fáról metszették, amelyet maga Héraklész ültetett Zeusz temploma mellé (3,13). Az ágakat aranykéssel nyeste le egy olyan legény, akinek mindkét szülője életben volt. A győztest *(ὀλυμπιονίκης)* megvendégelték, Kr.e. a VI. század végétől pedig szobrot is állíttathatott magának *Altisz*ban; s ha háromszor nyert díjat, azt kérhette, hogy szobra arcképhű legyen. A szülőváros is megünnepelte győztesét. Felmentette az adófizetés alól és ingyenesen étkezhetett a *prytaneon*ban *(Πρυτανεῖον),* az idegen követek és jeles polgárok étkezőhelyén, Athénben.

Krokodilus – κροκόδειλος (8. §)

A krokodilus *Szobek (Szebek, Szobk),* azaz *Szukhosz (Σοῦχος)* isten szent állata. Szukhosz a víz és a kiáradt Nílus istene. Ő biztosította a termékenységet és bőséget. Krokodilnak, embernek vagy krokodilfejű embernek ábrázolták. Kultusza a Kr.e. XIX–XVIII. században virágzott, központja a Fajúm-oázis, Krokodeilónpolisz volt.

Küklopsz és Odüsszeusz társainak mondája (40. §)

A küklopsz *(κύκλωψ, cyclopes, cyclops)* jelentése a *κύκλος* és *ὤψ* szavak alapján: *kerekszemű.* Az ókori mitológia először is úgy tekintett rájuk, mint akik

---

[286] *„Föl, phaiékok, ti, legderekabb betarmonok."* Az idézet az *Odüsszeusz*ból származik (8,250). Devecseri Gábor fordításában a betarmonok megnevezés helyett a *táncos* jelző áll: *„Rajta, ti táncos phaiákok közt legkitűnőbbek."* (A Sztrabón G*eographiká*jából kiemelt idézet fordításánál a szóban forgó eredeti szavak (*Φαιήκων βητάρμονες*) visszaadására törekedtem, figyelembe véve a verslábakat is.)

[287] *Korübantokoskodnak,* ti. korübantok módján cselekszenek. A magyarázat szerint a *κορυβαντιάω – korübant ünnepet ülni, korübantokat utánozni* ige összetett szó és a *κορυπτιάω – szarvval öklel,* illetve *βαίνω – lépni* igékből jött létre.

a) a vihar három démonja *(Brontész, Steropész, Argész).* Hatalmas óriások egyetlen szemmel. A föld alatt laknak, ők kovácsolják Zeusz villámait és mennydörögnek, illetve ők Héphaisztosz *(Vulcanus)* kovácslegényei.

b) A küklopszok népéről Homérosz regél az *Odüsszeiá*ban. Az általa leírt küklopszok (*Odüsszeia* 2,17–20; 9.) hatalmas erejű, durva és nyers óriások, akik valahol a távoli nyugaton laknak, csupán marhatenyésztéssel foglalkoznak, s minden rend, állam (9,95–135) és vallás nélkül élnek (9,272–278.). Sem egymással, sem pedig gyermekeikkel nem törődnek. Jellemző képviselőjük az emberevő (2,17–20; 9,286–311. 343–348. 374–375.) *Polüphémosz* (*Πολύφημος* 9,403, 408, 446). Amikor Philón a bódítószert fogyasztók magatartását ecseteli és az emberevő küklopszokhoz hasonlítja őket, a Kilencedik ének 373–374. sorára gondolt:

> ἦρει πανδαμάτωρ· φάρυγος δ᾽ ἐξέσσυτο οἶνος
> **ψωμοί** τ᾽ ἀνδρόμεοι· ὁ δ᾽ ἐρεύγετο οἰνοβαρείων.
> *„álom nyomta el őt; gégéjén dőlt ki a sok bor*
> *s* ***emberhúsdarabok****;*[288] *s ökrendett kábulatában."*
>
> (Devecseri Gábor fordítása.)

c) Mitikus építőmesterek rendkívüli erejüknél fogva.

Lakoma – συμπόσιον, σύνδειπνον – convivium (40. §)

A nagyobb társaságban gyakorolt, ünnepélyesebb étkezés eredetileg görög szokás. Ehhez hozzátartozott a tréfás beszélgetés vagy éppen az egészen komoly, tudományos szinten való társalgás. Jól mutatja ezt mind Platónnak *Lakoma – Συμπόσιον,* mind pedig Xenophónnak *a Bölcsek lakomája – Συμπόσιον φιλοσόφων* című írása. De a lakomán nem hiányoztak az élcelődések, valamint a szórakoztató zene, tánc, sőt a bűvészmutatványok sem (58. §, vö. Xenophón: *Συμπόσιον φιλοσόφων* II,11. s köv.). A lakomára a vendéglátó házigazda (*ἑστιάτωρ,* 52–53. §) hívta meg a vendégeket, és a meg nem hívott (*ἄκλητος, αὐτόματος*) vendéget is szívesen látta. *Agathón* lakomáján, például, szívesen látott vendég volt Arisztodémosz, akit Szókratész vitt magával. (Vö. Mt 22,9–10-zel, illetve Lk 14,21-gyel, ahol a vendégséget előkészítő gazda végül az utcai koldusokkal üli meg lakomáját.) De a gazda vendégszeretetével rendszeresen visszaéltek az élősködők. (Vö. Mt 22,11–13-mal, ahol a nagylelkű király az utcára dobatja ki azt a nem kívánt vendéget, akinek nincsen lakodalmas ruhája.)

A lakoma vaskos szórakozássá lett a görögöknél nyersebb rómaiaknál. Az effajta mulatozást utánozták le a barbárok, sőt Philón tanúsága szerint, később a görögök is (48. §). A rómaiaknál sokkal nagyobb szerep jutott a színészeknek, bohócoknak, táncos és zenélő nőknek, akik a lakomázás szüneteiben léptek fel. Itt ugyanis a mulatozáson volt a hangsúly, nem pedig a közös együttléten és beszélgetésen. Az evést követő ivászat (lásd a *Borivás* jegyzetet) a legféktelenebb kicsapongásokkal párosult. Ezek a dáridók rendszerint hajnalig tartottak, s gyakran utcai botrányokba fulladtak (vö. a 42–44. §-okkal).

Lakoniai fegyelem – Λακωνική σκληραγωγία (69. §), másként *spártai fegyelem*

Lakonia *(Λακωνική)* Peloponészosz és hosszabb ideig Görögország vezérállama. A Peloponészosz félsziget déli részén fekszik. Kr.e. a VIII–VI. században a spártai állam kizárólag harcra nevelte polgárait, akárcsak a krétai. Míg Görögország más államaiban a nevelés magánügy volt, addig e két helyen államinak tekintették. Az ifjakat hat éves koruk betöltése után választották el a családtól és a *παιδανόμος*-ra, a nevelés ügyének gondozójára bízták, aki csapatokba és csoportokba osztotta be a hasonló korúakat. A kiskorút egy-egy fiatalemberre bíztak. A tanulás, írás, olvasás, zenélés, karéneklés mellett különös hangsúlyt kapott a test edzése. A fiúk haját rövidre nyírták. Fedetlen fővel, könnyű ruhában és mezítláb jártak. Tizenkét éves korúktól csak egyetlen felsőruhát kaptak és nyílt tető alatti közös helyen aludtak szalmán. Gyékényen vagy rőzsenyalábon csak tizenöt éves koruktól. Táplálékuk

[288] A **ψωμοί** τ᾽ ἀνδρόμεοι – *„emberhúsdarabok"* pontosabb megfelelője az *emberhús-**falatok*** volna.

szűkös volt, úgyhogy aki éhezett, lopni volt kénytelen. Az ügyes tolvajt elismerésben részesítették, az ügyetlent pedig megbüntették. A fiúkat évente kétszer megvesszőzték, hogy ezzel is a fájdalom elviseléséhez szoktassák őket, s gyalázatnak számított a sírás. A tizennyolc évesek az ifjak sorába léptek elő, húszéves koruktól katonai gyakorlatokat végeztek. Csak harmincéves koruktól számítottak érett férfiaknak.

A leányok nevelése testedzésből és zenei képzésből állott. Így a spártai nép zárt, egységes tábort alkotott, melynek tagjai az egésznek egyenlő jogú részei voltak. A szigorú spártai nevelés előírta a közösségi érdek mindenek feletti tiszteletét és az elöljárók iránti feltétlen engedelmességet, mely szerint az ifjak az idősebbeknek, a polgárok pedig a hatóságnak az alárendeltjei. A katonai fegyelem megkövetelte a nőtlenséget, és szigorúan bűntette a gyávaságot. Ehhez tartozott az ún. lakonikus, tömör, velős, kevés szóval lényegre törő beszédmód elsajátítása is.

Látás (10. §)

A görög gondolkozás szerint a létező dolgok tulajdonképpeni lényegének megismerésére nem a szubjektív és csalatkozásra ítélt érzékelés által lehet eljutni. Mindazonáltal az érzékelés legmagasabb szintje a látás útján valósul meg. Efézusi Herakleitosztól maradtak fenn ezek a mondások: *„Ahol a látás, hallás, tapasztalás szerepel, azt én nagyra becsülöm.” „A szem pontosabb tanú a fülnél.”* (Sebestyén Károly, 70.) De a dolgok lényegét, valóságát végül is csak az értelem képes felfogni. *Platón* gondolkodásának célja az volt, hogy eljusson és rátaláljon arra, ami valóban létezik. A létezésnek két formáját határozta meg, s ezeken belül még két-két fajta létezést állapított meg.

1. Létezik egy ún. *ὅρατον γένος*, azaz:
   a) látható, érzékeinkkel felfogható valóság: az emberek, állatok növények és tárgyak. Ezeknek is van bizonyos realitásuk, létük. Azért érzékelhetők, mivel ezt a Nap, minden élet és érzékelhető lét forrása teszi lehetővé. Vagyis a fény teszi lehetővé a legmagasabb érzékelést, a látást.
   b) Viszont a látható dolgoknak árnyképük, tükörképük is létezik, amelyeknek szintén van egy csekély realitásuk. Így a látható dolgok és azoknak tükörképei alkotják a létezés első fokozatát, a *γένεσις* világát. A látható világra és részeire az jellemző, hogy keletkeznek és elmúlnak, s ezért itt semmi sem állandó vagy örök.
2. Magasabb fokú létezése van a *szellemi világnak (νοητόν γένος – felfogható világ).* Ugyanis ebben semmi sem változik, keletkezik vagy múlik, és ez a *valóságos létezés – οὐσία – világa.*
   a) Ennek a világnak alacsonyabb fokú valóságai a geometriai testek;
   b) magasabb fokúak pedig *az ideák.*

Platón tehát azt állítja a létezésről szóló tanával, hogy *a látható világ függvénye a valóságosan létező szellemi világnak, ahol a Jó ideája, Isten minden realitás princípiuma.* A látható világ a Nap által kap realitást, a valóságosan létezőknek pedig Isten, a Jó ideája. Minden létezés eredete Isten léte. Platón azt vallotta, hogy az ideák láthatatlan világában már megfordult emberi lélek visszaemlékezik az ott látott és változatlan valóságokra. Ha tehát a dolgok valóságának megismerése az emberi értelemhez kötött, akkor a megismerés és a tiszta látás értelmi úton lehetséges. Ebből a szemléletmódból következik a görög lélek kontemplációra, meditációra való hajlása.

Amikor Philón ezt írja *„Mondom ezt nem a testi látásra, hanem a lelkire. Mert a valódi, illetve hamis kizárólag ezzel a látással ismerhető fel”,* Platón szemléletmódját juttatja eszünkbe: a fizikai látás csal, az értelmi, a lelki látás képes valóságosan felfogni a dolgokat. Hasonlót fejt ki Philón a *Quod omnis probus liber sit* palesztinai esszénusokról írt művének 5. §-ban: οὗτοι τὸ νοητὸν φῶς ἰδεῖν οὐ δυνάμενοι δι᾽ ἀσθένειαν τοῦ κατὰ ψυχὴν ὄμματος... – *Ezek lelki szemük gyengesége miatt képtelenek meglátni az értelemmel felfogható világosságot…* Ennek a felfogásnak hátterében talán Platón alagúthasonlata állhat (Pol 508d 514a s köv., 533d.).

Mandragóra – μανδραγόρα (45. §)

A burgonyafélék *(Solanaceae)* rendjébe tartozó, alkaloidákban gazdag növény *(Mandragora Officinalis),* melynek néhány fajtája a mediterrán vidéken is él. Virága lila színű. Vastag, gyakran kétágú gyökerét, amely bábhoz hasonlít, talizmánként is hordták. Ezért nevezik szerencsegyökérnek. Karéjos levelével sebet csillapítottak. Édeskés illatú (vö. ÉnÉn 7,13), kis almához hasonló bogyógyümölcse pedig sárga, és alkaloid tartalma miatt altató, bódító hatású. Keleten ősidők óta olyan gyógyszernek tekintik, amely megszünteti a nők terméketlenségét (1Móz 30,14–16), illetve serkenti a nemi vágyat. (Ennek a burgonyafélének nálunk főleg két fajtája ismeretes: a nadragulya *(Atropa Mandragora)*, valamint a beléndek *(Hyoscyamus niger).*

Mareia-tó – Mareotis, *Birket* vagy *Bekeret Mariut,* Μαρία, Μαρεῶτις λίμνη (22. §)

Az Alexandrától délre fekvő, mintegy 5,5 km hosszú és 2,7 km széles tavat a canobusi Níluság oldalcsatornái képezték. Nevét a déli partja mellett fekvő Mareia városról és a hasonló nevű vidékről kapta. A város Alexandriától 48 km-re fekszik D-Ny-i irányban

Hérodotosz *Μαρέη*-nak nevezi ezt a várost (2,18. 30):

οἱ γὰρ δὴ ἐκ Μαρέης τε πόλιος καὶ Ἄπιος, οἰκέοντες Αἰγύπτου τὰ πρόσουρα Λιβύη, αὐτοί τε δοκέοντες εἶναι Λίβυες καὶ οὐκ Αἰγύπτιοι... – *Ugyanis Mareia és Apiosz városbeliek, akik egyiptomi lakói Líbia szomszédságában, magukat líbiaiaknak tartják s nem egyiptomiaknak…* (2,18)

Thuküdidész is megemlíti történetírásában:

Ἰνάρως δὲ ὁ Ψαμμητίχου, Λίβυς, βασιλεὺς Λιβύων τῶν πρὸς Αἰγύπτῳ, ὁρμώμενος ἐκ Μαρείας τῆς ὑπὲρ Φάρου πόλεως ἀπέστησεν Αἰγύπτου τὰ πλείω ἀπὸ βασιλέως Ἀρταξέρξου, και\αὐτὸς ἄρχων γενόμενος Ἀθηναίους ἐπηγάγετο. – *A líbiai Inarosz pedig, aki a Pszammetikosz fia, az Egyiptom szomszédságában élő líbiaiak királya, támadást indított Mareiából, a Pharosz melletti városból, majd egész Egyiptomot elpártoltatta Artaxerxesz királytól; és amikor magát tette fejedelemmé, az athéniektől kért támogatást.* (1,104)

Mareia híres volt pálmáiról, papiruszáról, valamint erős boráról (Horatius: *Ódák,* 1,37.14):

„morbo virorum quidlibet inpotens
sperare fortunaque dulci
ebria, sed minuit furorem
vix una sospes navis ab ignibus
mentemque lymphatam Mareotico
redegit in veros timores”

Vergilius: *Georgica* 2,91

Miriám *prófétanő, az izraelita asszonyok előénekese* **–** Μαριάμ vagy Μιριάμ (87. §)

Miriám a Lévi nemzetségéhez tartozó Amrám és Jókébed leánya, Mózes és Áron testvére (2Móz 2,1–7; 6,20; 4Móz 26,59). Miután tamburinnal kísért énekbe kezdett – „Énekeljetek az úrnak, mert fenséges ő, lovat lovasával tengerbe vetett” – hozzácsatlakoztak az asszonyok és tamburinjaikon dobolva körtáncot lejtettek (2Móz 15,20–21).

Mózes*, a próféta az izraelita férfiak előénekese –* ***ἐξάρχων τοῖς μὲν ἀνδράσι Μωυσῆς ὁ προφήτης*** (87. §)

Philón itt 2Móz 15,1–19-re építi írásmagyarázatát, amikor az antifonális és vegyes kari éneklést eredetét az Ószövetségre vezeti vissza.

Mózes legszentebb tanításai – Μωυσέως ἱερωτάτη ὑφηγήσις (64. §)

Mózes legszentebb tanításai a Tórát jelentik (lásd a *Valóság után sóvárogjanak* jegyzetet).

Monád, *monász* **–** μονάς (2. §)

Philón azt állítja, hogy a therapeuták által szolgált és tisztelt *Valóságosan Létező eredetibb a monádnál (μονάδος ἀρχεγονώτερον;* máshol egyenesen monasz felettinek nevezi Istent).

Püthagorasznál a *monád* vagy *monász (μονάς – egység; parány, elem; mértékegység, egy ujjnyi hossz; egy szem a kockán)* nem más, mint minden létező alapja. Olyan oszthatatlan, tökéletes egység, amely a világ alkotóeleme. A pitagoerus Philolaosztól fennmaradt egyik töredékben ezt így találjuk: *„Minden dolognak egy a princípiuma."* (Sebestyén Károly, 87.) A pitagoreus szemlélet szerint a monász tűzként volt jelen a világmindenség központjában. Benne összpontosul a világot fenntartó erő és belőle ered minden, ő minden szülőanyja. A világegyetemet nem áll fenn öröktől, hanem egy adott időpontban keletkezett.

Amikor Philón azt írja, hogy a therapeuták által szolgált és tisztelt Valóságosan Létező megelőzte a monádot is, akkor ezzel a görög materializmust bírálja. Vagyis az anyagi és szellemi valóságokat megelőzi Isten léte. (Lásd még a *Hetes szám* alatti lábjegyzetet.) A *De legum allegoriarum* II,3-ban így ír Istenről: „Az Isten tehát az egy *(hen)* és az egység *(monasz)* rendjébe tartozik, vagy inkább az Isten rendjébe az egység, histen minden szám későbbi a világnál, s az időnél is, az Isten viszont a világnál is korábbi s alkotója annak." (Somos Róbert fordítása; Somos, 30). Az idézet azt is mutatja, hogy Philón másként érti a pitagoreus *ἕν,* illetve *μονάς* fogalmakat. A filozófiai kifejezésmódot tehát kölcsönzi, de ezeket vallási értelemben használja Isten bemutatására. Vagyis magasabbra helyezi őt a Jónál, Szépnél és a monásznál (vö. Somos, 30–31).

Mysek (17. §).

A kis-ázsiai Myszia lakói. Homérosz valószínűleg nem Trója, hanem a hegyekben lakó, rabló és harcias mysziaiakra gondolt, akik Hérodotosz szerint a lydiaiak *ἄποικος*-ai, azaz kivándorolt lydiaiak voltak; Sztrabón leírása szerint pedig Thraciából vándoroltak be: οἱ τοίνυν Ἕλληνες τοὺς Γέτας Θρᾷκας ὑπελάμβανον· ...καὶ οἱ Μυσοὶ Θρᾷκες ὄντες καὶ αὐτοὶ καὶ οὓς νῦν Μοισοὺς καλοῦσιν, ἀφ᾽ ὧν ὡρμήθησαν καὶ οἱ νῦν μεταξὺ Λυδῶν καὶ Φρυγῶν καὶ Τρώων οἰκοῦντες Μυσοί. – *A görögök tehát a gétákat trákoknak tekintik. …és a Mysek maguk is trákok, ma pedig moesiaiaknak nevezik őket. Közülük erednek a lídiaiak, frígek és trójaiak között manapság lakó Mysek.* (*Geographika* 7.3.2.)

> νυνὶ δὲ περὶ Θρᾳκῶν ἐλέγομεν
> *Μυσῶν τ᾽ ἀγχεμάχων καὶ ἀγαυῶν Ἱππημολγῶν,*
> *γλακτοφάγων ἀβίων τε, δικαιοτάτων ἀνθρώπων...*
>
> Most pedig a trákok felől mondtuk:
> „Ott a harcos mysek, igaz abbioszok…"
>
> Geographika 7.3.7.)

Oroszlán – λέων (8. §).

Az oroszlán *Bubasztisz* vagy *Mut* egyiptomi istennő megjelenési formája. Oroszlánfejjel az alvilági hatalmak felett diadalmaskodó isten, macskafejjel pedig az érzéki élvezeteké. Hórusz testvére. Híres temploma a peluziumi Nílus-ág melletti *Bubasztosz*ban *(Bubastus)* állt.

Ötvenes – πεντηκοντὰς (65. §)

Amikor Alexandriai Philón azt magyarázza, hogy az ötvenes szám „a derékszögű háromszög hatványából származik, amelyben a mindenség létrejöttének kezdete mutatkozik meg," a pitagoreusok tanítására épít.

A neoplatonista *Proklosz Diadokhosz* (Proculus, Kr.u. 410-ben született) ezt mondja az Euklidészhez írt kommentárjában: „A pythagoreusoknál azt találjuk, hogy mindegyik szög más-más istennek van szentelve, mint ahogy Philolaosz is mondja, aki egyik istennek a háromszöget, másiknak a négyszöget szentelte, másokat másoknak és ugyanegyet többeknek is." (Sebestyén Károly, 88.)

Philón itt az ún. Püthagorasz-féle számok figyelembe vételével indokolja meg, hogy miért esik éppen az ötvenedik napra a therapeuták ünneplése. A Püthagorasz-féle számok olyan egész számok, amelyek az $x^2 + y^2 = z^2$ egyenletnek tesznek eleget. Ezek a derékszögű háromszöggel vannak kapcsolatban, amelyről Philón a pitagoreusok tanítását idézve ezeket mondja a *De opificio mundi* című munkájában: *A derékszögű háromszög, minthogy minden minőség kezdete,*

a hármas, négyes és ötös számból tevődik össze. (97. §; lásd a *Hetes szám* jegyzetet.) A befogókat tehát a hármas és négyes, az átfogót pedig az ötös szám jelzi. Ha figyelembe vesszük, hogy Püthagorasz tétele szerint a derékszögű háromszög átfogója felett alakított négyzet területe egyenlő a befogók felett alakított négyzetek területének összegével, akkor a derékszöget kifejező három számot, a hármast, négyest és ötöst alapul véve, a képlet a következőképpen alakul: $3^2 + 4^2 = 5^2$. Azaz 9 + 16 = 25. Így Philón az ötvenes számot, úgy nyeri, hogy összeadja a befogók és az átfogó négyzetét: 25 + 25 = 50.

Philón tehát a pitagoreus filozófia alapján bizonyítja, hogy a therapeuták ötvenedik napra eső ünneplése a világ létrejöttével, azaz Isten teremtésével kapcsolatos. Ilyen értelemben szól a *De opificio mundi* fentebb idézett §-ának folytatása is: *Ha tehát a derékszögű háromszög a* [matematikai] *idomok és minőségek kezdete, ebből pedig a legfontosabbat, a derékszöget a hetes szám lényege, a hármas és négyes összege mutatja, akkor természetesen (azt is) el kell fogadnunk, hogy ez minden idom* ***és minden minőség forrása***. És ilyen értelemben lehet az ötvenes a legszentebb szám, az ötvenedik nap pedig igen nagy és a természettel, azaz Isten teremtésének rendjével leginkább összhangban álló ünnep.

Őselemek – στοιχεῖα (4. §)

Az elemek fogalmának megalkotása Empedoklésztől *(Ἐμπεδοκλῆς)* ered. (Kr.e. 470-ben született. Előkelő család sarja volt, bíborpalásban járt, derekán aranyövet viselt és rabszolgák kísérték. Orvosként, szónokként, politikusként és a közjóért fáradozóként emlegették. Természetbölcseletet tartalmazó költői műveket írt.) Nála az elem *(στοιχεῖον)* önmagában egyenlőnemű, minőségileg változatlan és felbonthatatlan anyag. Mozgása egy kívülálló erőtől függ, s így először tesz különbséget az anyag és az erő között úgy, hogy az erőt szeretetnek és gyűlöletnek nevezi. Úgy vélekedett, hogy az egész mindenségben önazonosság, identitás van. Ha valami nem létezik, nem is lehet belőle semmi, s ami létezik, nem tűnhet el nyomtalanul:

> „Mert abból, ami nincs, sehogy sem eredhet akármi,
> És ami van, ki hihesse, hogy elpusztuljon akárhogy?
> Bárhova űzzed is el, marad egyre felülkerekedve."
> (Töredék a *Fizika – περὶ φύσεως* első könyvéből. Sebestyén Károly, 140.)

Pederaszták – παιδερασταί (52., 61. §)

A férfiaknak fiúgyermekek iránt érzett vonzalma, a pederasztia *(παιδεραστία)* egészen gyakori jelenség volt a görögöknél. Leginkább a katonai szervezettségű görög államokban, Spártában és Kréta szigetén gyakorolták, ahol a szigorú tábori élet körülményei kísértettek erre a fajtalankodásra: az idősebb katonák az újoncokat tették „szeretőjükké". Később a pederasztia annyira divatos társadalmi jelenséggé lett, hogy szégyen volt, ha egy idősebb férfi nem kapott magának gyermekszeretőt, vagy ha egy ifjú nem talált ilyenfajta idősebb pártfogóra. A dolog annyira ment, hogy még fiúgyermek-rablás is előfordult a nőrablás mintájára. A józan gondolkodás tilalmakkal és büntetésekkel igyekezett megfékezni ezt a természetellenes kapcsolatot: megtiltotta, hogy a férfiak iskolákat és tornahelyiségeket látogassanak és a legfőbb polgárjogtól való megfosztás büntetésével sújtotta azokat, akik pederasztiára csábítottak, vagy gyermekszeretők közvetítésével foglalkoztak. Ugyanakkor nemesíteni próbálta azzal, hogy megalkotta a pedagógus ideálját: a jó nevelő szereti tanítványát és felelős erkölcsi fejlődéséért; a tanítvány nemi partnerként való kihasználása pedig büntetendő. Így Kr.e. a V. és IV. században a tanító és tanítvány kapcsolata a platói szerelemben, *ἔρως*-ban jutott kifejezésre. De ez nem csak a férfiak és fiúgyermekek közti puszta testi szerelmet jelentette, hanem az ún. ideális szerelmet is.

Platón – Πλάτων (57. §)

Platón (eredeti neve *Arisztoklész,* ti. nagyapja után) az idealista filozófia megalapítója. Athénban született Kr.e. 427-ben és 348/7-ben halt meg. Előkelő származású és minden téren tehetséges volt, és kiváló nevelésben részesült. Homérosz gyakorolt rá maradandó hatást. Az örök változást tanító efézusi Hérakleitosz (Kr.e. 540–480) egyik tanítványának, Kratülosznak iskolájában járt, ahol az örök mozgásban levés *(πάντα ῥεῖ – minden folyik)* elvének

megismerése indította a változás mögötti szilárd pont keresésére. Kratülosz tiszteletére egy dialógust írt *(Κρατύλος),* amely az első rendszeres nyelvtudományi és nyelvfilozófiai munka. Filozófiai rendszere főként három bölcseleti irányra épült:

a) Az eleai iskolára, amely az örök mozdulatlant fogalmazta meg; leginkább Parmenidészre támaszkodott. (Parmenidész szerint „változás, keletkezés egyáltalán nincs is; a hely, a szín nem változik, ami megvolt, az megvan és meg is lesz." – Sebestyén Károly, 10.) Egy fennmaradt töredékben így nyilatkozik a létről:

„Egy út maradt ekképp,

Az, hogy a lét van. Ezen van elég sűrűn útmutató is.
Minthogy nem lőn ez soha, így soha el nem enyészhet,
Egyetlen meg nem született, nem inog sohse vész el.
És nem volt, nem lesz, van mostan egészen, együtt van,
Egy és oszthatatlan. Mi lehetne a kezdete néki?…
Mozdulatlanul áll szörnyű kötelékibe zárva
Végtelen és kezdettelenül: a tenyészet, enyészet
Messze van űzve, hová kergette a jobba' való hit.
S ugyanazul ugyanabba maradva meg állhatatosan
Ott pihen; ottan tartja erősen a kényszerűség őt
Korlátok kötelékei között, melyek általövedzik.
A lét éppen ezért nem is élhet határtalanul meg,
Mert fogyatékos volna, ha nincsen néki határa…
(Sebestyén Károly, 108–109.)

b) Platón filozófiai rendszerének második alapja a hérakleitoszi folytonos változásról szóló elmélet (lásd a *Valóságosan Létezőt szolgálják…* jegyzetet);

c) a harmadik pedig Püthagorasz etikája, amely a lélek transzcendens rendeltetését fogalmazta meg. E három iránnyal ötvözte mesterének, Szókratésznek nézetét, a pozitív igazság létezésének hitét.

Platón megismeréstana idealista és racionalista. Az igazi megismerés az ideákat célozza meg. Az érzékelhető dolgokról csupán véleményt *(δόξα)* lehet alkotni érzékeléseink alapján. Ez a vélemény azonban nem az igazi megismerés. Ez ugyanis csak a ráció útján lehetséges, éspedig azáltal, hogy az emberi lélek visszaemlékezik arra (*ἀνάμνησις;* vö. a 78. §-sal – *ὑπόμνησις;* lásd az *Emlékezés* jegyzetet), amit az ideák világában már látott. A megismerés *(ἐπιστήμη)* útja a következő: elindul az érzékelésből *(αἴσθησις),* felemelkedik a véleményig *(δόξα),* és végül eljut a helyes öntudatig *(ἀληθὴς δόξα μετὰ λόγου – a logosszal való igazi vélekedés).* Az istenségtől, mint a legfőbb Jótól, Széptől és Igaztól származó lélek öntudatára ébred és felveszi a küzdelmet az értelmetlenséggel *(ἀλογιστικόν).* Így Platón bölcselete az öntudat diadalát fogalmazza meg.

Poszeidón *vagy Poszidón* **– *Ποσειδῶν,*** Ποσειδάων, *Neptunus* (3. §)

Kronosz és Rhea fia, a nedvesség, majd pedig a tenger istene. Nevének dór *Ποτίδας, Ποτείδας,* illetve ion *Ποσίδης, Ποσείδης* alakjai is mutatják, hogy a *Ποτείδᾶν, Ποσεδάων,* végül pedig *Ποσειδῶν* formák a *πότος – ital, ποτίζω – itatni,* valamint *ποταμός – (folyó)víz* szavakkal áll kapcsolatban. Ezekre épített Philón etimológiája is. Poszeidón egyike volt az alexandriaiak fő isteneinek.

Rabszolgaélvezet*, legaljasabb élvezet –* ***ἀνδραποδωδεστάτη γεῦσις*** (szó szerinti fordításban: *„a legrabszolgaibb" élvezet,* azaz *a legaljasabb rabszolgaélvezet;* 54. §)

A görög világban általánosan elterjedt nézet volt, hogy a rabszolgai életmód az alacsony származással, műveletlenséggel, buta gondolkozásmóddal, durvasággal és erkölcstelenséggel egyenlő. Mivel a rabszolgák nem igen köthettek házasságot, az a nézet alakult ki, hogy közöttük természetellenes nemi kapcsolatok dívnak. Ezért a *ἡδονὴ ἀνδραποδώδης* –

rabszolgaélvezet, χαρὰ ἀνδρασπόδων *– rabszolgaöröm* erkölcsi megbélyegzések a lehető legdurvábbaknak számítottak. (Lásd még a *Szolgatartás* jegyzetet.)

Ritmus – ῥυθμός (29. §)

Itt nem az éneklés ritmusának dobolásáról van szó, hanem a verselés formájáról. A ritmus veréséről különben a 84. §-ban olvashatunk: *kezükkel ütemeznek –* ἁρμονίαις ἐπιχειρονομοῦντες. Pecz Vilmos *Ókori Lexikon*a szerint (I, 1045) „a classikus költészet prozódikus formái mellett a keresztyén költők nem egyszer alkalmazták a szótagszámon és a szóhangsúlyon alapuló népies költészetet rhythmikus formáit is..." (Lásd a *Körmenetre való himnuszok* jegyzetet.) „A görög keresztyén irodalom kezdetben csak a próza terén mutatkozott, …de lassanként (a 2-ik században) fejlődésnek indult a költészet is, melynek legrégibb képviselői nem bírván szabadulni a classikus költészet hatalmas befolyása alól, még a quantitas alapjára helyezkedve ógörög metrikai formákban költöttek, s így műveik mint idegenszerű műalkotások nem találhatták meg a hívők szívéhez vezető utat, mert a nép nyelvén már a Kr.e. első századokban háttérbe szorult a quatitas a szóhangsúly ellenében… Mivel azonban, mint említettük, a görög népnyelvben a quantitas enyészetnek indult és helyette mindinkább a szóhangsúly lépett előtérbe: a zsidó zsoltárköltészet hatása folytán az ókori metrikus formák teljes átalakulásával kifejlett az ókor végső határán (a 4-ik században) a görög keresztyén (és utána a nyugati latin) egyházakban a hangsúlyon alapuló, strophikus szerkezetű rhythmikus költészet, melynek a refrain, acrostichis és rím is jellemzetes tulajdonságait képezik…"

Amennyiben a dolgok így állnak, a therapeuták ritmikus költészete jóval megelőzi az eddig megállapítottakat, és korai előfutára a ritmikus keresztyén költészetnek.

Só – ἅλες (37, 73, 81. §)

Philón tehát azt beszéli el, hogy a therapeuták *semmi költségeset nem fogyasztanak, hanem egyszerűen csak kenyeret és sót.* Kétségtelen, hogy ebben a kijelentésben igen fontos az egyszerű táplálkozási mód.

Az ószövetségi papi törvény előírta, hogy minden áldozathoz hozzátartozzék a só: „Minden te ételáldozatodat pedig sózd meg sóval, és a te ételáldozatodból soha el ne maradjon az Isten szövetségének sója; minden te áldozatodhoz sót adj." (3Móz 2,13; vö. Ez 43,24; Mk 9,49) Így a szentélyben álló szent kenyerekhez is, melyeket csakis a papoknak volt szabad elfogyasztaniuk (lásd az *Előjog* jegyzetet) hozzátartozott a só. A 81. § szerint a szentélyben álló szent asztal kenyerei *kovásztalanok, a sót pedig nem keverik hozzájuk.* Ez 2Móz 25,30-ra és 3Móz 24,5- s köv.-re épül, ahol a héber szöveg nem említi a sót.

Úgy tűnik, hogy a therapeuták papi elitként kívántak élni, amelynek előjogai vannak (81–82. §).

Sólyom – ἰκτῖνον (8. §)

A sólyom *Hórusz (Hor, Horus, Orus –* Ὧρος, Ὧρος*)* egyiptomi főistenség madara. (A hieroglifákban megjelenő sólyom a sémi alefnek megfelelő puha torokhang jelölésére szolgáló mássalhangzó.) A Hor név *magasságbeli*t, *égi*t jelent. Eredetileg csak helyi istenség volt. De már ekkor sólyommal (karvallyal) ábrázolták, és azt tartották felőle, hogy ennek a ragadozó madárnak formájában jelenik meg. Később Egyiptom és a fáraó védőistenévé lett. Ezért ábrázolásain úgy is megjelenik, mint a fáraó felett lebegő madár, karmai közt pedig gyűrűt fog. Ő is fény, illetve napisten, s ezért a görögök Apollóval azonosították. Ugyanis ő a felkelő, minden hajnalban újjászülető ifjú Nap (Rával szemben, aki az örök napisten, és Ozirisszel szemben, aki a leáldozó Nap kialvó fényének istene.) Szülei Ozirisz és az alvilág istennője, Izisz, akik testvérek. Hór testvére pedig Bubasztisz (lásd az *Oroszlán* jegyzetet). Hóruszt karvalyfejű ifjúnak is ábrázolták, s mert ő egyben Alsó- és Felső-Egyiptom egyesítője, a két ország kettős koronáját viseli. Jelképe volt még a szárnyas napkorong is.

Strófa (80. §)

A *sokstrófás kórusmű* (a görög szövegben: στροφὴ πολύστροφος) eredetileg a khórikus tánccal kapcsolatos. A strófikus szerkesztés, amint a név is mutatja *(*στροφή *– fordulat)*, a táncfordulatokat jelezte. Ugyanis a három művészet, a görög művészet-triász, a költészet, zene

és tánc szorosan együvé tartóztak. A strófa tehát eredetileg énekelt költeményrész, amely alatt a táncoló kórusnak jobbra kellett fordulnia.

A görög költészet külső formájára nem csak a versmérték volt jellemző, hanem a jól körülhatárolt szakaszokra való felosztottság is: *strófa,* valamint *antistrófa* (lásd az *Antistrófa* jegyzetet) és *epodosz.* (Az epodosz lírai műfaj. Eredetileg a teljes kórus énekét jelentette, melyet a táncoló énekesek állva adtak elő. Formáját azt jellemzi, hogy *a)* egy-egy hosszabb verssorra egy-egy rövidebb következik; illetve *b)* olyan verssor vagy verssorok, amelyek bizonyos szabályszerű térközökben megismétlődnek, tehát a refrén szerepét játsszák.) Ezek a tánclejtés fordulataira és a megállásra is vonatkoztak. E hármas szerkezet föltalálója a szicíliai származású híres lírai költő, Sztészikhorosz (Kr.e. 640–555) volt. (Lásd még a *Karéneklés* jegyzetet.)

Szakáll, első szakáll – ἴουλος (52. §)

Ősrégi divat szerint a görögök szakállat és bajuszt viseltek. (Lásd még a *Haj, hajviselet* jegyzetet.) A szokások azonban változtak. Platón korában már gúnyolgatták a hosszú szakállat viselő filozófusokat. A hagyomány szerint Nagy Sándor azért rendelte el katonái szakállának lenyírását, mert akadályozta őket a kézitusában. A hellenisztikus korban már csak az öregek voltak szakállasok, a fiatalok pedig leborotválták arcuk szőrzetét. Ugyanez dívott a rómaiaknál is. Az ifjak huszonegy éves korukban vágatták le első szakállukat, amikor nagykorúsításuk ünnepét ülték. (Caligula császár tizennyolc évesen vágta le első szakállát és öltötte fel a férfitógát – *toga virilis*.) Az első században inkább csak a piperkőcök hordtak gondosan nyírt szakállat.

Szofisták – σοφισταί (4, 31. §)

Kr.e. V. sz.-i tanítók, a görög felvilágosodás előharcosai. Ezt a korszakot az jellemzi, hogy demokrácia fellendülésével a tudomány művelése már nem csak egyesek kiváltsága, hanem közkincs is lesz. De éppen ebből következett a tudomány sekélyes művelése. A polgárok élni kívántak jogaikkal, politikai szerephez igyekeztek jutni, ehhez viszont elengedhetetlenül fontos volt a retorika. Tanítókra volt szükségük, s a tanítói feladatot a szofisták vállalták fel, akik a korábbi filozófusoktól eltérően már pénzért tanítottak, s foglalkozásukat mesterségnek tekintették. Ezért becsülték le őket a filozófusok. Azzal a céllal adtak elő politikai tudományokat, irodalmat, retorikát és filozófiát, hogy felkészítsék az ifjúságot a polgári életben való részvételre, ugyanis azt tartották a legfontosabbnak, hogy az ember megtalálja a helyét a társadalomban és az államban. Ezt a célt – mint vallották –, a szónoklás művészetével, politikai ügyességgel és a gyors, illetve alkalmazkodó gondolkodással lehet elérni. Tevékenységük visszatetszést váltott ki azáltal is, hogy csak gyakorlati, elérhető szempontokat vettek figyelembe. Gyakran bírálták a hagyományos vallási és erkölcsi értékeket. Nem igen volt erős erkölcsi alapjuk, s vallást gúny tárgyává is tették. Kimondták, hogy az ember mértéke maga az ember. „Minden dolognak mértéke az ember; a létezők létének, a nem-létezők nem létének." (Protagorasz. Sebestyén Károly, 219.) Mégis érdemüknek tekinthető, hogy az addig felhalmozott ismeretet közkinccsé tették. Platón sem igen rokonszenvezett velük. Kr.e. a IV. századtól egyszerű rétorok, akik hajlandók voltak minden bizonyítására, s amint Philón is írja, szónoklataikkal a hatáskeltésre vadásztak (31. §: *hatáskeltő ékesszólással, …a szónokok vagy a mai szofisták kérkednek*). Ezért nevük pejoratív értelművé lett, és egyet jelentett a szándékos megtévesztéssel, a hazug következtetésekkel és az álokoskodással. Innen érthető tehát Philón bíráló mondata: *szofistáktól eredő nevek viszont találmányok.*

Az első szofista az abderai Protagorasz (*Πρωταγόρας,* sz. Kr.e. 480) volt. Ő még nem nevezte magát szofistának. Róla még Platón is elismerően nyilatkozott. Vándorolva tanított, s erkölcsi sikerei mellett tízszer annyi pénzt keresett, mint a görögök leghíresebb szobrásza Pheidiasz (sz. Kr.e. kb. 500-ban). Műveiből szinte semmi sem maradt fenn. Azt vallotta, hogy a gyakorlat és az elméleti tudás szervesen összetartozik: „…a művészet gyakorlat nélkül, a gyakorlat művészet nélkül semmi." „A tudománynak tehetségre és gyakorlatra van szüksége, de úgy kell tanulnunk, hogy már gyermekkorunkban kezdjük meg a tanulást." (Sebestyén Károly, 219.) Elsőként foglalkozott a nyelvhelyesség kérdéseivel. Ő fektette le az egyszerűbb törvényszéki

beszédstílusnak az alapjait. Legerősebb fegyvere a dialektika volt: „Két egymással ellenkező vita áll minden dologról.” (Sebestyén Károly, 222.) Egyik műve alapján istentelenséggel vádolták meg. (Az egyik töredék szerint: „Az istenekről nem tudhatom, sem hogy vannak, sem hogy nincsenek. Mert sok minden van, ami ennek tudását megakadályozza, úgy a dolog homályos volta, mint az emberi élet rövidsége.” (Uo. 219.) Művét elégették, őt, magát pedig száműzték. Szicíliába tartva szenvedett hajótörést és életét vesztette.

A leontinoibeli Gorgiasz (*Γοργίας,* Kr.e. kb. 483–388/375) nem is annyira a bölcseletével, mint inkább retorikájával vívott ki elismerést. Etikáját nem foglalta rendszerbe, inkább csak az erények dicséretének nevezhető.

Prodikosz (*Πρόδικος,* sz. Kr.e. 450–460 között) Keosz szigetéről származott és Athénben tanított. Erkölcstana pesszimizmusba hajlott. Ő vezette be az etikába a közömbös dolgok fogalmát *(ἀδιάφορα, adiaforák),* amely később a cinikus és sztoikus filozófiában kap jelentősebb szerepet.

Prodikosz mellett még Hippiasz *(Ἱππίας,* Kr.e. V. sz.) és Antiphón (*Ἀντιφῶν,* sz. Kr.e. 480 táján) említhető meg.

A szofisták jelentősége a görög államelmélet hanyatlásával szűnt meg, de a római császárság korában ismét virágzásnak indult. Ekkor díszes ruhákban jártak, ünnepi előadásokat tartottak, és magas belépési díjakat szedtek be. A süllyedő társadalom jellegzetes alakjainak tekinthetők.

Szókratész – Σωκράτης (57. §)

A kiemelkedő filozófus, Platón mestere Athénben született a Kr.e. 460-as években. Apja szobrász volt, így előbb ő is szobrászatot tanult. Hamar felismerte korának visszásságait. Úgy érezte, hogy neki isteni rendelésre kell állandó önvizsgálatot tartania, bírálnia a ferdeségeket és törekednie a közerkölcs javítására. Iskolát nem alapított. Szabadon és minden függőség nélkül tanított bárhol, ahol csak megfordult. Olykor egészen jelentéktelen, köznapi témákból kiindulva mondta el vallási, politikai, erkölcsi meglátásait. Athén ifjúsága valósággal csüggött rajta. Humoros, önzetlen és igénytelen volt. Kemény bírálatai miatt azzal vádolták meg hetvenéves korában, hogy elcsábítja az ifjúságot, és új istenek tiszteletét terjeszti. Elítélését politikai okok sürgették. Halálra ítélték. Bár menekülésre bíztatták, nem szökött meg a halálos ítélet elől. Kr.e. 399-ben itta ki a méregpoharat.

Főleg az ismerettan terén alkotott újat. Azt hirdette, hogy rendszerben való gondolkodáshoz feltétlenül szükséges a fogalmak tisztázása, az ítélet és a következtetés. Ez vezethet el az igazi tudásra. A tudás pedig ugyanaz, mint az erény: *Senki sem tudatosan gonosz, hanem csak a jónak nem ismerése miatt* – vallotta.

Szolgatartás – θεραπόντων κτῆσις; szó szerint: *(rab)szolgaállomány* (70. §)

A rabszolgatartás intézménye kezdetben ismeretlen volt a görögöknél. Homérosz korában viszont már általánosan elterjedt. Az üzletszerű rabszolga-kereskedés Khiosz szigetén indult meg, később Délosz szigete és Athén adott helyett nagyobb rabszolgapiacoknak, melyeket rendszerint újholdkor rendeztek. Elsősorban barbár hadifoglyokat tettek rabszolgává, később azonban még a szabadon született görög polgárok is rabszolgának kényszeredtek eladni magukat, ha nem tudták törleszteni adósságaikat.

Hasonló volt a helyzet Izraelben is. De a zsidó rabszolga inkább csak hat évre elszegődött béresnek számított azzal a megszorítással, hogy ez idő alatt sem gazdáját, sem pedig munkakörét nem változtathatta. A jogszabályok előírták, hogy rabszolgának csak férfiakat lehet eladni. Mégis előfordult, hogy az adós férfival együtt a feleséget és a gyermekeket is eladták. Ezt tanúsítja Jézus megbocsátásról szóló példázata is (Mt 18,23–25). Az is megtörtént, hogy a leszegényedett családapa a kiskorú leányát adta el rabszolgának 2Móz 21,7 előírása alapján. Ebben az esetben a leány csak 12 éves koráig volt szolga. Ekkor szabadon kellett bocsátani, a legtöbb esetben azonban a gazda valamelyik fia vette feleségül, s így a leány eladása tulajdonképpen a későbbi házasságra való eladást jelentette. A zsidó rabszolga sorsa nem volt annyira kegyetlen, mint a szomszédos népeknél. Tulajdont szerezhetett magának, szolgaságát is lerövidíthette, ha közben törleszteni tudott adóságából. Ha felesége és gyermekei voltak, a

gazdának kellett eltartania a családját. Hatévi szolgálat után felszabadult. Erre utal Jn 8,35 képes beszéde: „A szolga nem marad mindörökké a háznál. A Fiú marad ott mindörökké." Elhanyagolható társadalmi tényezőnek mégsem tekinthetők, mert Simon ben Giora zélótavezér céljai között volt a rabszolgák felszabadítása (Kr. u. 67).

A görög ember kezdettől fogva azt tartotta magáról, hogy már származásánál fogva is a barbárok felett áll, s ezen kívül alantasnak tekintette a fizikai munkát. Innen érthető, hogy még Platón és Arisztotelész is teljesen igazolt és jogszerű intézményt láttak a rabszolgatartásban.

Az itt használt *θεράπων* szó nem a rabszolgát jelenti, hanem a *háziszolgá*t, *cseléd*et, akinek sorsa sokkal jobb volt. Lakást, ruházatot és élelmet kapott és szinte családtagnak számított.

Szónokok – ῥήτορες (31. §)

A görög szónokok, illetve rétorok egyrészt a nyilvános népgyűléseken és törvényszékek előtt tartottak beszédet, másrészt pedig az ékesszólás elméletét és gyakorlatát tanították. Az retorika első tanítója szürakuszai *Koraksz – Κόραξ,* aki Kr.e. 467 körül állami kormányzó volt, de később visszavonult a politikai életből. Tanítványa *Tisziasz – Τισίας, Τεισσίας* nagy hatással volt az athéni retorikai iskolára, ugyanis a retorikát itt művelték és fejlesztették a leginkább. De Kis-Ázsiában is voltak még rétor-iskolák, sőt a szigeteken is, például Rodoszban.

A szofisták fellépésétől kezdve az ékesszólás rendszeres gyakorlása a politikai pálya legfőbb előfeltétele lett. (Lásd a *Szofisták* jegyzetet.) A görög retorikának három vállfaja létezett: *γένος συμβουλευτικόν – genus deliberativum,* azaz *tanácskozó beszéd; γένος δικανικόν – genus judicale,* azaz *törvényszéki beszéd;* és *γένος ἐπιδεικτικόν – genus demonstrativum,* vagyis *ünnepi beszéd,* melyet az előbbi kettőhöz Arisztotelész fűzött. De a legtöbb görög retorika inkább csak a törvénykezési ékesszólással foglalkozik. A legkiválóbb retorikák Arisztotelész, Anaximenész, halikarnasszoszi Dionüsziosz, Hermogenész, Szopatér, Demetrius és Arisztidész tollából születtek.

Arisztotelész (Kr.e. 384–322) retorikai műve, a *Τέχνη ῥητορική* három könyvből áll, melyek közül az első kettő a szónoki bizonyítást, a szónoki beszéd fajait és a művészi, illetve művészietlen érvelést tárgyalja; a harmadik könyv pedig stilisztikai kérdéseket érint.

Táncosok – ὀρχησταί (84. §)

A görög drámához tartozó tánc mellett (lásd a *Karéneklés* jegyzetet) népi és kultikus táncok is dívtak. A lakomákon természetesen népi táncokat roptak. A legkedveltebb ezek közül a krétai eredetű fegyvertánc volt. Leírását az *Iliász* 18,543. s köv.-ben olvashatjuk:

> „Szép eladó lányok viruló ifjakkal a téren
> táncaikat járták körben, kezük egybefonódott:
> könnyűszövésű gyolcsot hordtak a lányok, az ifjak
> jólszőtt drága khitónt, csillámlott mind az olajtól;
> szép koszorút hordottak a táncban mind a leányok,
> míg a legények aranykardot, s kardszíjuk ezüst volt.
> Meg-megperdültek, jól értve a táncot, a lábuk
> könnyen emelték, mint ha korongját, mely tenyerébe
> jól illik, fazekas próbálja ki, perdül-e vajjon;
> máskor meg sorokat képeztek, s szembe szökelltek.
> Nagy tömeg állta körül vágykeltő táncukat, és mind
> ott mulatoztak, míg közepettük az isteni dalnok
> lantszava szólt; és két bukfences táncos a körben
> lejtett örvénylő forgással a lant ütemére."
>
> (Devecseri Gábor fordítása)

Ehhez a tánchoz tehát, Devecseri Gábor fordítása szerint, lanttal előadott zene biztosította a kíséretet. A hangszer tulajdonképpen a *phorminx – φόρμιγξ,* amelyet lantnak vagy lírának is szoktak fordítani. Ez az *Iliász* 1,603 szerint Apollón elefántcsontkarú és arannyal kivert hangszere. A phorminx hárfához hasonló, viszont hangszekrénye keskenyebb a líráénál, s ezért hanga is élesebb volt.

Természet – φύσις (90. §)

A therapeuták *a természet és a benne levők feletti elmélkedésnek szentelték életüket.* (Vö. ezzel Philón esszénusokról írt művének – *Quod omnius probus liber sit* – 80. §-át).

A therapeutáknál a természetfilozófia, azaz a természet szemlélése és a felette való meditálás nem más, mint Isten megismerését célzó lelki gyakorlat. Ehhez pedig hozzátartozik az Isten által teremtett dolgok igazi rendeltetésének a meglátása, megismerése is. Ugyanis Philón úgy beszél Istenről mint aki *egyetlen és egy, nem összetett, hanem egyszerű* ***valóság (természet)****, …Isten nem összetett, sem pedig többből összeálló, hanem mással nem elegyülő* – μόνος ἐστι καὶ ἕν οὐ σύγκριμα, ***φύσις*** ἁπλῆ ...ὁ θεὸς οὐ σύγκριμα οὐδὲ ἐκ πολλῶν συνεστώς, ἀλλ᾽ ἀμιγὴς ἄλλῳ· (*Legum allegoriarum* II,2.)

A természet feletti szemlélődésre lásd a *De specialibus legibus* II,44–45-ik §-át.

Therszítész – Θερσίτης (9. §)

A név a θέρσος vagy θάρσος – *szemtelen* szóval kapcsolatos. Homérosz *Iliász*ában (2,212. s köv.) a legrútabb ember a Trója fala alatt összegyülekezett görögök között, aki ráadásul még szemtelen és gúnyos is volt. Mivel Agamemnónt is rágalmazta, Odüsszeusz meg is ütlegeli.

„Therszítész egyedül morgott, fék nélkül acsargott,
az, kinek oly sok rút, zavaros szó járt az eszében,
helytelenül kész volt a királyokkal civakodni,
és csak azért, hogy az argoszi nép mind rajta nevessen.
Legrútabb volt ő mind közt, aki Trója alá jött:
kancsal volt, és sánta a féllábára, a válla
ferde, s a melle behorpadt volt, feje búbja csücsökben
végződött, s tetején ritkás pihe szálai lengtek.
Őt mind közt Akhileusz s Odüsszeus utálta leginkább;
őket szokta gyalázni, de most ragyogó Agamemnónt
ócsárolta süvöltő hangon…(212–222.)

…de hamar melléállt fényes Odüsszeusz,
s görbén fölfele nézve reá, korholta keményen… (244–245.)
…és jogarával háton s vállon ütötte:

az kétrét görnyedt, s a kövér könny hullt a szeméből.
És az arany pálcától véres nagy daganat kélt
nyomban a hátán: erre leült ott megzavarodva,
fájdalmas képpel, bambán, s dörgölte a könnyét.
Búsak voltak bár, édes nevetésre fakadtak… (265–270.)

Egy ókori szobor úgy ábrázolja Therszítészt, mint akinek szokatlanul hosszú a koponyája, vonásai pedig rendkívül torzak. Nagy szájából, amely ordításra nyílik, szinte minden fog kilátszik. Tekintete buta és alattomos.

Tunika és összefogása (51. §)

A férfitunika rendszerint térdig ért. A díszesebbeknél a vállrészek a könyökig értek le, s ha ujja is volt, akkor ez a kar alsó részét is takarhatta. A hosszú, bokáig érő tunikát nőiesnek, így férfiúhoz nem illőnek tartották. Legfeljebb akkor vettek fel finom kelméből készült, bokáig érő tunikát, ha ünnepi lakomára voltak hivatalosak. De ilyen, öv nélküli hosszú ruhadarabot hordhattak a hivatalt viselő személyek is. Munka közben vagy vadászaton övvel szorították testükhöz. Később, a „puritán” erkölcsök meglazulásával mindinkább a hosszú és bő tunikák jöttek divatba, melyeket díszes övekkel fogtak össze, sőt az is megtörtént, hogy – gazdagságukkal és fényűzésükkel kérkedve – egyszerre akár több tunikát is magukra öltöttek. (A görög *χιτών – tunika* szóval való *fordítása* mellett azért döntöttem, mert az utóbbi közismert és ma is használatos.)

A hosszú tunika, illetve *χιτών* bő alsó részét az övhöz csatolták, de még így is lelógott a térd fölé. Az öv felett pedig ráncos öböl jött létre (κόλπος – *kebel, az ing ráncai a keblen*). A ráncok két hosszú végét áthajtották a vállon úgy, hogy ezek hátul és elől könnyedén lecsüngtek egészen az övig, s a ráncok két végét vállon tűzték össze. Ez volt a *διπλοΐς,* illetve *διπλοή (kettősség,*

kétszeresség; kétrét fogott ing, öltöny). A fentebb jelzett §-ban ez a kifejezés az alapja az *ἐπιδιπλώσεσι,* illetve *ἐπιδιπλόω, ἐπιδιπλοΐζω – megkettőzni, megduplázni* görög szavaknak.

Tücsökfajták – τέττιξ (35. §)

A szóban forgó rovar a *Cicada plebeia,* vagy valami ehhez hasonló más tücsökfajta, amelynek hímjei a fák lombjai közt énekelve hívogatják a nőstényeket. Szárnyuk összefenésével hallatott ciripelésük a görög fülnek is kedves volt:

„Úkalegón és Anténór, két bölcs öregember:
mind nép vénei, ott ültek Szkaiai kapujánál,
háborúban már nem vívtak, de nemesszavu szónok
mind, valamint tücskök, melyek fönt ülve az erdő
lombjai közt szólnak, liliomhangon ciripelnek:
így ültek meg a trósz vezetők a torony tetejében."

(*Iliász* 3,148–153)

A *λαλεῖν τέττιξ – tücsökbeszéd* szólásmondás a csacska beszédre, szószátyárságra vonatkozik. Legtöbbször az énekléssel kapcsolatosan használatos:

ᾄδειν κελεύονθ᾽ ὡσπερεὶ τέττιγας ἑστιῶντα;

Azt parancsolod, hogy úgy énekeljek, mint valami szórakoztató tücsök?

Az idézet a kb. Kr.e. 450–385 között élt Arisztophanész, görög vígjátékíró *Felhők – Νεφέλαι* című darabjából származik (1360), amelyet a 423-ban tartott dionüszián mutattak be.

Közmondásban a nélkülözés, az éhezés képes kifejezésére szolgál. A közmondás legendás eredetére Platón *Phaidrosz* című műve ad magyarázatot (259.b–c):

Σωκράτης: ...λέγεται δ᾽ ὥς ποτ᾽ ἦσαν οὗτοι ἄνθρωποι τῶν πρὶν μούσας γεγονέ–ναι, γενομένων δὲ Μουσῶν καὶ φανείσης ᾠδῆς οὕτως ἄρα τινὲς τῶν τότε ἐθεπλά–γησαν ὑφ᾽ ἡδονῆς, ὥστε ᾄδοντες ἠμέλησαν σίτων τε καὶ ποτῶν, καὶ ἔλαθον τε–λευτήσαντες αὐτούς· ἐξ ὧν τὸ **τεττίγων** γένος μετ᾽ ἐκεῖνο φύεται, γέρας τοῦτο παρὰ Μουσῶν λαβόν, μηδὲν τροφῆς δεῖσθαι γενόμενον, ἀλλ᾽ ἄσιτόν τε καὶ ἄπο–τον εὐθὺς ᾄδειν, ἕως ἂν τελευτήσῃ...

Szókratész: *…azt mondják, hogy ezek az emberek akkor éltek, mielőtt még a múzsák megszülettek volna. Miután pedig megszülettek a múzsák és megjelent az ének, némelyikük megriadt az élvezettől. Úgyhogy folyton énekeltek, hogy ne gondoljanak se evésre, se ivásra; és lassanként kimúltak. Ezektől származott a* ***tücskök*** *fajtája, s a múzsáktól azt az adományt kapta, hogy születésétől fogva semmilyen táplálékra ne legyen szüksége, hanem csak arra, hogy étel és ital nélkül folyton csak énekeljen mindaddig, míg halála be nem következik.*

Hasonlót mond Philón a *Quod omnis probus liber sit* 8-ban: ...μόλις τὸ ἐφήμερον ἐκπορίζονται, ἐν εὐθηνίᾳ κοινῇ λιμὸν ἐξαίρετον ἔχοντας, ἀρετῆς αὖρᾳ, καθάπερ ἀέρι φασὶ τοὺς τέττιγας, τρεφομένους... – *fáradsággal szerzik meg mindennapi kenyerüket; amikor általában bőség van, ők kivételesen éheznek, s amint azt a tücskökről mondják, az erény hűs fuvallatával táplálkoznak…*

Uralkodnak *és korlátlan urak –* ***ἄρχοντες καὶ δεσπόται*** – ti. az egyiptomi állatistenségek, *noha természet szerint alattvalók és rabszolgák.* (9. §)

Philón itt kimondott végső következtetése 1Móz 1,26–28-ra épül, és azt mondja ki, hogy az állatok istenekké való előléptetése az Isten által adott rend és természeti rend feje tetejére való állítása: „És monda Isten: Teremtsünk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra; és uralkodjék a tenger halain, az ég madarain, a barmokon, mind az egész földön, és a földön csúszó-mászó mindenféle állatokon. Teremté tehát Isten az embert az ő képére, Isten képére teremté őt: férfiúvá és asszonnyá teremté őket. És megáldá Isten őket, és monda nékik Isten: Szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek be a földet, és hajtsátok birodalmatok alá; és uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain, és a földön csúszó-mászó mindenféle állatokon." (Lásd még az *Állatokat imádnak, állatimádat* jegyzetet.)

Vakok, *értelmi vakság, lelki vakság* **– *τυφλός, τὰς διανοίας τυφλώττουσιν*** (13. §)

Az értelmi, lelki, a gazdagság miatti vakság gondolatát Philón a *De somniis* művében is megemlíti (I,248): ...περιβλέπεται δὲ τὰ ὀπίσω καὶ νώτια, κωφὴν δόξαν καὶ τυφλόν πλοῦτον καὶ ἀναίσθητον εὐσαρκίαν καὶ νοῦ κένην εὐμορφίαν καὶ ὅσα συγγενῆ τούτοις μεταδιώκων... – *…előre s hátra tekintgetnek, üres dicsőséget, vak gazdagságot, s érzéketlen hájasságot és értelem nélküli szépséget űzve, s mindazt, ami ezekhez hasonló…* (Lásd még *De virtutibus* vagy *De fortitudine* 54.

Valóságosan Létező – τὸ ὄν (2. §)

A therapeuták neve tehát nem csak azért találó és sokatmondó – magyarázza Philón –, mert gyógyítással is foglalkoznak, hanem azért is, *mivel már kezdettől fogva a természet és a szent törvények tanították őket arra, hogy a Valóságosan Létezőt szolgálják*. Itt Philón a *θεραπεύω* ige kettős jelentésére épít. Ez az ige mindenek előtt *szolgálatot, valaki iránti figyelmes, előzékeny viselkedést* jelent, de ugyanakkor az előbbi értelemnek megfelelően *ápolást, gondozást és gyógyítást* is.

Philón a therapeuták életmódját először a gyógyítással jellemzi. Talán nem véletlenszerű ez. Mert a velük megismerkedők mindenek előtt szélesebb körben gyakorolt tevékenységükkel találkozhatnak. Ha a betegség egyetemes emberi nyomorúság, akkor a gyógyítás olyan lehetőség és adomány, amelyre mindenkinek egyetemesen szüksége van, legyen az zsidó, vagy pedig pogány. És csak ez után beszél arról, hogy kinek a szolgálatában állnak, és kinek nevében végzik gyógyító tevékenységüket. Ez a névmagyarázattal összekapcsolt bemutatás előbb azt is fel, hogy a therapeuták milyen szolgálatot tesznek a külvilág felé; és csak ez után árulja el, hogy ők tulajdonképpen az egyetlen Valóságosan Létező szolgái. Így Philón azt a missziói szempontot i9s érvényesíti, amelyet a hellenista zsidóság vállalt fel, s amelyet ő maga is képviselt.

Figyelemre méltó azonban, hogy Philón nem Isten nevét nevezi meg, vagy nem az általunk várt magyarázattal fejti ki, hogy kicsoda az az Isten, akit az általa annyira csodált therapeuták szolgálnak. Az általa használt *τὸ ὄν* (ὃ ὢν, τὸ ὄντως ὄν, τὸ πρὸς ἀλήθειαν ὄν – lásd még a *Demiurgosz* jegyzetet) kifejezés nem újdonság. A görög olvasó számára ismerősen cseng, miközben itt tudatlanul (is) az Ószövetségben magát kijelentő Istenről kezd olvasni. A kifejezés nem csak az Ószövetségnek a görög fordítására, a LXX-ra vezethető vissza, hanem a filozófiára. Philón is a platóni filozófia értelmében beszél Isten mozdulatlan változhatatlanságáról, s amikor Istent a *τὸ ὄν,* ὃ ὢν kifejezésekkel illeti, a paricípiumokkal az ő változatlan, transzcendens létezését akarja hangsúlyozni. Azt, hogy ő örök, téren és idő kívüli, noha térben és időben is cselekszik.

Philón úgy látja, hogy Izrael, noha Isten közelében van és imádja őt, nem láthatja Istent. Csupán létezését látja (*De praemiis et poenis* 41, *De posteritate Caini* 10, 16, 20; *De decalogo* 60, *De specialibus legibus* III,187.) Az értelem tehát csupán annyit képes megismerini Istenből, hogy ő valóságosan létezik, de létezésén kívül semmi mást. Mivel egészen más létrendbe tartozik, mint az ember és annak értelme, ezért az emberi megismerés nem képes leírni Istent. Ő platonista értelemben transzcendens: *megnevezhetetlen, kimondhatatlan* (*De somniis* I,67), felette áll az erénynek és tudományanak (*De opificatio mundi* 8), és nem azonos sem a kozmosszal, sem pedig az azt átható világlélekkel (*De migratione Abrahami* 181).

A LXX olykor szó és betű szerint próbálja követni a héber szöveget, másrészt tudatosan viszi bele az Ószövetségbe a görög gondolkozást, filozófiát és Isten elspiritualizálását. Ezzel pedig éppen abban erőtleníti az eredeti szöveget, ami annyira jellemző az Ószövetség bizonyságtételére s egyben a héber gondolkozásra: Isten cselekvő, cselekedeteiben mutatja meg, hogy kicsoda és milyen ő. Mert a cselekvést, történést és azt, hogy Isten cselekvő személy és Úr, csak szemléletesen, ha kell antropomorf vagy éppen theriomorf képekkel lehet leírni.

A LXX tudatosan hellenizáló törekvését jól tükrözi 2Móz 3,14 fordítása. A héber szövegben így hangzik: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־מֹשֶׁה **אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה** וַיֹּאמֶר כֹּה תֹאמַר לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל **אֶהְיֶה** שְׁלָחַנִי אֲלֵיכֶם

(„És monda Isten Mózesnek: VAGYOK, AKI VAGYOK. És monda: Így szólj az Izráel fiaihoz: A VAGYOK küldött engem tihozzátok.") Ezt a Septuaginta a következőképpen fordította le: καὶ εἶπεν ὁ θεὸς πρὸς Μωυσῆν Ἐγώ εἰμι ***ὁ ὤν*** καὶ εἶπεν Οὕτως ἐρεῖς τοῖς υἱοῖς Ισραηλ ***Ὁ ὤν*** ἀπέσταλκέν με πρὸς ὑμᾶς. Azaz szó szerint: *És azt mondta Isten Mózesnek: ÉN* ***VAGYOK A (VALÓSÁGOSAN) LÉTEZŐ****. És azt mondta: Majd így szólsz Izrael fiaihoz:* ***A (VALÓSÁGOSAN) LÉTEZŐ*** *küldött engem hozzátok.*

Az eredeti héber szöveg nem Isten létezését emeli ki. Ez Mózes számára ott nem volt kérdés, és ez – ráadásul – az Egyiptomban sínylődő héberek számára is semmitmondó lett volna, hiszen tudtak különféle istenek létezéséről. (Vö. *Quod omnis probus liber sit* 80: „A filozófiából elhagyták egyfelől a logikát, mint olyat, amely a maga szóvadászatával nem feltétlenül vezet el az erény birtoklására; másrészt azt a fajta természetfilozófiát, amely fennhéjázva tanít azokról a földöntúli dolgokról, amelyek meghaladják az emberi természetet, kivéve viszont a természetfilozófiának azt a részét, amely Isten létét és a mindenség előállását tárgyalja. Leginkább az etikával foglalkoznak, amelyhez az atyák törvényeit használják tanító mesterekül, s amelyeket az emberi lélek fel nem foghat isteni ihlet nélkül.") Isten itt nem azt adja tudtul Mózesnek, hogy ő valóban létezik, nem is azt próbálja érzékeltetni, hogy ő milyen. Nem tulajdonságot akar elárulni magáról. Hanem azt jelenti ki, hogy ő az, aki cselekedni fog. Szabadító cselekedete teszi majd ismerté őt Mózes honfitársai előtt. Isten tehát cselekvő Istenként mutatkozik be és nem a maga létét bizonyítja. Ezzel szemben a LXX egyenesen statikusnak mondható képet alkot Istenről és ezzel olyan elvont meghatározást ad, amellyel az Izrael fiaihoz lehajolva cselekvő Istent inkább távolivá teszi és gondolati, intellektuális szférába helyezi.

Valóságosan Létezőt szolgálják, aki a földi javaknál is különb, tisztább az egyes számjegynél. Ti. a therapeuták által szolgált és tisztelt Valóságosan Létezőt – θεραπεύειν τὸ ὄν, ὃ καὶ ἀγαθοῦ κρεῖττόν ἐστι καὶ ἑνὸς εἰλικρινέστερον (2. §).

Az eleai iskola Kr.e. a VI–V. században virágzott. Nevét a Dél-itáliai Elea (Ὑέλη, Ἐλέα) adta, ahol tevékenykedett. Az iskola régebbi képviselői voltak Xenophanész, Melisszosz, későbbiek pedig Leukipposz és Démokritosz. Itt született Parmenidész és Zeno. Érdemük a lét racionális meghatározása. Az általuk megfogalmazott tétel, miszerint csak az létezik igazán, ami változatlan és mozdulatlan, a platóni idealizmus forrásává lett. Szimplikiosz, Arisztotelész kommentátora így őrizte meg Xenopfanész mozdulatlan létről szóló tanítását:

> „Mozdulatlanul áll egyazon helyben, sohasem fog
> Egyik helyről a másikhoz költözni odább el."
>
> (Sebestyén Károly, 102.)

Ugyancsak Szimplikiosz tollából maradt ránk Melisszosz mozdulatlan létezőre vonatkozó néhány sora: „Ha pedig [a létező] végtelen, akkor egyúttal egy is; mert ha kettő volna, nem lehetne végtelen, hanem egymás között végük és határaik volnának; a létező azonban határtalan, tehát nincsenek több létezők; ennélfogva a létező egy. Ámde ha egy, akkor mozdulatlan is; mert ami egy, az önmagához mindig hasonló; az nem veszhet és nem nagyobbodhatik, sem a dolgok állapotának és rendének megfordultával át nem alakulhat, fájdalmat nem érezhet, csapás nem érheti. Mert ha bármi ezek közül megtörténnék vele, már nem volna egy; mert amire bármiféle mozgás hat, az egyik állapotból a másikba változik át; ámde az idők végtelenje óta semmi a létezőn kívül nem volt: ez tehát nem fog megmozdulni." (Sebestyén Károly, 114–115.)

Az eleai iskola az efézusi Hérakleitosz *(Ἡράκλειτος)* filozófiájára adott válasz, ellenhatás volt. Parmenidész a Hérakleitosz által hirdetett örök folyás és változás tanítását bírálta. Az efézusi Hérakleitosz Kr.e. kb. 540–475 között élt. Ő a dialektika egyik megalapozója és a naiv materializmus képviselője. Felfogása szerint a tűz mindennek princípiuma, még az emberi léleké is. Azt állította, hogy a világot nem istenek teremtették, hanem örök. („A világ mindenekre nézve ugyanaz: sem isten, sem ember nem alkotta, hanem mindig is volt, van és

lesz, örökéletű tűz, mely mérték szerint lobban föl és mérték szerint alszik ki." – Sebestyén Károly, 66.) Minden, ami a világban létezik, s így az emberi gondolkodás is az univerzum rendje szerint működik. Ezt a rendet nevezte *λόγος*-nak. A világot és az embert is állandó mozgásban látta. („A nap naponta új." „[A világ olyan, mint] a kevert folyadék, mely szétbomlik, ha nem mozgatják." „[A víz] szétoszlik és összegyűl, itt van és eltűnt." – Uo. 65.) Ezért hasonlította a mozgást a folyóhoz is, amelynek medrében mindig más víz folyik. Így filozófiája a változás jelentősségét emeli ki, gondolkodását pedig ez jellemzi: minden változik, történik, folyik. („Kétszer nem léphetsz ugyanazon vízbe, mert más és más folyik hozzá." „Aki egyazon folyóba belép, más és más víz folyik feléje." „Ugyanabba a folyóba lépünk be s nem abba lépünk be, benne vagyunk és nem vagyunk benne." „Fárasztó dolog mindig ugyanazon állapotba maradni." „A változó állandó." „A háború mindenek atyja és királya, ezt istenné, amazt emberré tette, ezt rabszolgává, amazt szabaddá." „Tudnivaló, hogy a háború az egyetlen és mindenség, és a háború jogos; minden háborúskodásból folyik és keletkezik." – Uo. 67–68, 96. Az örök körforgás elméletét vallotta. („Ugyanaz az élő és a halott, a fölkelt és az alvó, az ifjú és az öreg. Mert ezek átalakulva lesznek amazok, amazok átalakulva lesznek ezek." „A halhatatlanok is halandók, a halandók halhatatlanok lesznek, fölélednek amazok halálából, meghalnak amazok életre keltével." – Uo. 68, 70.)

Herakleitosz gondolkodásmódja nem sajátosan görög. Inkább elszigetelt jelenség a hellén filozófián belül. Lehetséges, hogy Hérakleitoszt a keleti gondolkodás vezette ilyen filozófiai tételekig, hiszen Efézusból származott. Így nem is csoda, ha tanításának inkább csak kis-ázsiai visszhangjai és követői voltak. Úgy tartotta, hogy lehetséges az érzékek és az értelem általi megismerés. Kétféle gondolkodást különböztet meg: az egyénit, amely képtelen felfogni az univerzum dialektikus logikáját; és a egyetemest, univerzálist, amely együtt tud gondolkozni a *λόγος*-szal, s amely csak az igazi bölcsek sajátja. Műveiből mintegy 130 részlet maradt fenn.

Parmenidész a következőképpen vélekedett a létezésről: A létező nem kezdődhetik, nem múlhat el. Nem lett és nem volt, hanem van. Oszthatatlan, minden helyet betölt, mozdulatlan, egy helyen van és önmagával egyenlő, önmagával határolt. A létező (τὸ ὄν) gondolkodó lény, egység, helyét s alakját nem változtatja, oszthatatlan, minden pontján egyenlően tökéletes, és ezért a gömbhöz hasonlítható. Ha minden látszat a keletkezés és elmúlás alá vetett, akkor a látszat nem valóságos, hanem érzéki csalódás. (Lásd még a *Platón* jegyzet *a)* pontja alatti idézeteket.) Az eleai iskola tehát racionalizálni akarta a létezést, leegyszerűsítette a sokféleséget és azt egyedi, állandó és változatlan entitásba sűrítette.

Valóság után sóvárogjanak* – *ἐρᾶν ἀληθείας (63. §)

Ehhez hasonlót a 64. §-ban is olvashatunk: *a próféta Mózes legszentebb tanításai.* Mózes tanítása alatt nem csak 5Mós 1–32-őt kell éretnünk, és nem csak a papi tanítást, hanem a törvény teljes, írott gyűjteményét, Mózes öt könyvét. Ezt a hagyomány Tórának nevezi. A Tóra (תּוֹרָה) jelentése nem a LXX által meghonosított *νόμος – törvény,* hanem *tanítás,* úgy ahogy azt Philón is érti, s ezért a törvény tanítását a 64. §-ban *ὑφηγήσις*-nek, azaz (az Isten akarata szerinti bölcs életre adott) *(be)vezetés*nek, *utasítás*nak, *oktatás*nak, *tanács*nak nevezi.

5Móz 6,4 s köv. versei szó szerint írják elő Jahvehnak, az egyetlen Úrnak parancsát: igéiben a fiakat is kell gyakoroltatni, beszélni kell nekik ezekről otthon, út közben, lefekvéskor és felkeléskor (lásd még 5Móz 11,18–21; Zsolt 78, 5–8).

Philón ugyanazt érti *Mózes tanításának* (5Móz 4,44; 31,9; 2Krón 25,4; 30,16; Ezsd 7,6) szentségén, mint amit a korabeli zsidóság. Ez a felfogás eltér a korábbi szemlélettől, mi szerint a törvény sajátosan és hangsúlyosan a szövetséghez kapcsolódik: ti. a szent Isten kiválasztotta Izraelt, a maga szövetséges népévé tette. A szövetség pedig azt követeli meg Izraeltől, hogy ő is szent legyen, amiként Isten is szent (2Móz 19,2; lásd még az Ábrahámmal kötött szövetség feltételét: tökéletesség – 2Móz 17,1–2; vö. Mt 6,48-cal). A törvény tehát kinyilvánította Isten kegyelmes akaratát, és előírta Isten és Izrael, valamint a szövetséges nép tagjainak egymáshoz való viszonyát. Philón számára a törvény szentsége azt jelenti, hogy az abszolút tekintéllyel bír, mivel magától Istentől származik.

Mivel a törvény eredetileg a szövetséges felek viszonyát, mint szentséget határozta meg, és ez a szentség a törvény előírásainak betartását követelte, a késői zsidóság a törvény betartását tette elsődlegessé. Így tehát hangsúlyeltolódás történt: a szövetséget kötő kegyelmes Isten törvényének lényege, lelke, vagyis a szeretet, az irgalmasság, a hűség helyett (vö. 2Móz 20,6; Mt 23,23) a törvény betartása került előtérbe. Isten kegyelmessége helyett az ember kegyessége, tórakegyessége, tórahűsége, szőrszálhasogató tóraszeretete lett a lényegesebb. Míg a törvény, a Tóra korábban a szövetség könyve volt, most egyfajta közvetítő eszközzé, sőt megszemélyesítve közvetítővé lett Isten és ember között. Ezt is bírálta Jézus Krisztus, amikor tanítványai vigasztalása közben így szólt: „Én vagyok az út, az igazság és az élet; senki sem mehet az Atyához, hanemha énáltalam" (Jn 14,6); illetve akkor is, amikor az előkelő farizeussal, Nikodémussal beszélt: „…senki sem ment fel a mennybe, hanemha az, aki a mennyekből szállott alá, az embernek Fia, aki a mennyekben van" (Jn 3,13). A törvény szó szerinti szentségét Pál apostol is kimondja Róm 7,12-ben; de ezen egészen mást ért, mint a korabeli zsidóság. Ugyanis azt fejti ki, hogy a törvény teljesen megfelel Isten lényegének, akaratának, s ezért aztán lelki értelmű, az ember viszont testi, bűn alá rekesztett és ezért nem tudja betartani a törvény, amely így, noha életére szolgálna, végül is halálára van (Róm 7,10.14). Burkoltan tehát ő is a fentebb említett hangsúlyeltolódást bírálja, és a törvényadó kegyelmes Istennel való kapcsolatot, közösséget teszi elsődlegessé.

A törvény szentsége abban is áll, hogy Isten tökéletességének megfelelően szintén tökéletes: abból semmit sem szabad elvenni, s ahhoz semmit sem szabad hozzátenni (5Móz 4,2; Mt 5,17–19; Jel 22,18–19).

Véres eledelek – ἔναίμος, *ἐναίμων* (73. §)

1Móz 9,5 szerint a vér a lélek, az élet hordozója (lásd még: 3Móz 17,11.14; 5Móz 12,13; 2Sám 23,17; 1Krón 11,19; Ez 3,16–21; 33,1–9. Mivel az életet Isten adta, s így ez az ő tulajdona, tilos a vér fogyasztása (1Móz 9,3 s köv.; 3Móz 3,17; 7,26 s köv.; 17,10–14; 5Móz 12,16.22–25; 1Sám 14,31–44 stb.).

Ugyanezt mondja el Philón két helyen is a *De specialibus legibus* (I., IV.) című művében:

...ἐν ᾧ χρόνῳ τέτακται τὰς ἱερὰς λειτουργίας ἐπιτελεῖν, μὴτ᾽ οἶνον μήτε τι ἄλλο μέθυσμα πίνειν, τεττάρων ἕνεκα τῶν ἀναγκαιοτάτων, ὄκνου καὶ λήθης καὶ ὕπνου καὶ ἀφροσύνης. – *…az idő alatt, míg a maga rendje szerint a szent szolgálatot teljesíti, sem bort, sem pedig egyéb részegítő italt nem ihat, éspedig négy feltétlenül szükséges ok miatt: a lomhaság, a feledékenység, álmosság és az esztelenség elkerülése végett.* (*De sacerdotibus – Περὶ ἱερέων* I,98.)

...διὸ καὶ προστέτακται πᾶσι τοῖς ἱερωμένοις νηφαλίους θύειν, ἵνα μηδὲν τοῦ παραπαίειν καὶ παραληρεῖν φάρμακον ὑπεισελθὸν τοὺς τῆς διανοίας ὀφθαλμοὺς ἀμαυρώσῃ... – *ezért aztán minden papi szolgálatot végző számára is elrendeltetett, hogy józanul áldozzék azért, hogy semmiféle bódító szer, ami homályossá tehetné értelmi (lelki) tisztánlátását, zavarodottá ne tegye, és esztelenségre ne hajtsa…*(*De iustitia – Περὶ διακαιοσύνης* IV,191.)

Vízhordás (ὑδροφορέω) (50. §)

A vízhordás a serdülő rabszolgák feladata volt. A lakomára érkező vendégeket hellyel kínálták, figyelembe véve a rangjukat (vö. Lk 14,8–11-gyel, ahol Jézus szerénységre tanít a főhelyekért való tolongással szemben). Miután a vendégek helyet foglaltak a kereveteken, a serdülő rabszolgák leoldották ezeknek sarúit, és megmosták a lábukat. (Vö. vendégek: 1Móz 18,4; 19,2; 24,32; Lk 7,44. A vendégek lábának megmosását az írástudók is tanították, de ez a szokás nem a törvényre épült. Kultikus: 2Móz 30,19; Jézus: Jn 13,1 s köv.)

A lábak megmosása után a serdülő rabszolgák hoztak vizet és törülközőt a kézmosáshoz. Ilyen jellegű szolgálatukra a lakoma lefolyása alatt is szükség volt, s amint Philón is megjegyzi, a padló fel-felmosása, a mulatozók fésülgetése, arcának festése, törölgetése, testének kenegetése, hajának rendbetétele és virágkoszorúval való felékesítése is az ő feladataik közé tartozott. Mivel az étkezésnél csak kanalat vettek igénybe és sem asztalterítőt, sem kendőket, villát vagy

kést nem használtak, mindent kézzel fogtak meg. Ujjukat letört kenyérdarabokhoz, morzsalékokhoz törölték, ezeket aztán a kutyáknak dobtak. Ezt tükrözi a gazdag és Lázár példázata is (Lk 16,21): ...καὶ ἐπιθυμῶν χορτασθῆναι ἀπὸ τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τοῦ πλουσίου· – „És kívánt vala megelégedni a morzsalékokkal, melyek hullanak vala a gazdagok asztaláról…"; valamint a leánya gyógyulásáért könyörgő kananeus (szíro-föníciai) asszony története is: Ἄφες πρῶτον χορτασθῆναι τὰ τέκνα, οὐ γάρ ἐστιν καλὸν λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων καὶ τοῖς κυναρίοις βαλεῖν. ἡ δὲ ἀπεκρίθη καὶ λέγει αὐτῷ, Κύριε, καὶ τὰ κυνάρια ὑποκάτω τῆς τραπέζης ἐσθίουσιν ἀπὸ τῶν ***ψιχίων*** τῶν παιδίων. – „Engedd, hogy először a fiak elégíttessenek meg: Mert nem jó a fiak kenyerét elvenni, és az ebeknek vetni. Az pedig felele és monda néki: Úgy van, Uram; de hiszen az ebek is esznek az asztal alatt a gyermekek morzsalékaiból." (Mk 7,27–28, illetve Mt 15,26–27 is).

Vörös-tenger – ἐρυθρά θάλασσα (85. §)

A 85–88. §-okban kifejtettek 2Móz 14-re épülnek. (Vö. még: Józs 4,23; 24,6–7; Zsolt 78,13; 106,7–10; 114,3.5;, valamint 1Kor 10,1 és Zsid 11,29.)

Xenophón – Ξενοφῶν (57. §)

Az athéni történetíró (Kr.e. 434–359) Szókratész tanítványa volt. Önkéntesként vett rész Círusz oldalán a kunaxai csatában, ahol maga Círusz is elesett. A válságos helyzetbe jutott 10 000 görög zsoldost szembetűnő vitézséggel és kitartással menekítette a Fekete tengerig és Bizantinumig *(Anabaszisz – Ἀνάβασις).* A megmenekített görög katonákkal a trák király szolgálatába szegődött, majd a spártaiak oldalán a perzsák ellen is harcolt. Athénbe nem térhetett vissza, mert a halálra ítélt Szókratész barátja volt, s mert őt magát is számkivetésre ítélték. Később Korinthusban telepedett le. Az Anabaszisz mellett a *Ἑλληνικά* a legfontosabb műve. Ez hét könyvben mutatja a görögök 411–362 között történetét, vagyis attól az időponttól, ahol Thuküdidész történetírása megszakad. Leírása száraz és egyhangú, s nem mindenütt tárgyilagos.

Philón itt Xenophónnak a *Bölcsek lakomája – Szümposzion philoszofón (Συμπόσιον φιλοσόφων)* című írására utal. A munka fénypontja: Szókratész eszmefuttatása a szeretetről és a barátságról.

Zene – ἁρμονία (84. §)

A görög nyelvben a *harmonia – ἁρμονία* szóval fejezték ki a mai értelemben vett *zenét,* illetve *muzsikát*.

II.

A DE VITA CONTEMPLATIVA ÉS A QUOD OMNIS PROBUS LIBER SIT KÖZÖTTI HASONLÓSÁGOK

1. A ἱκέτης és θεραπευταί jelentése

Philón azzal kezdi a therapeutákról írt könyvét, hogy miután a tevékeny életmódra törekvő esszénusokról már értekezett, most kötelességének érzi azok felől is szólni, akik az elmélkedést tekintették a legüdvösebb dolognak (1. §). Ebből az következtethető, hogy a *Quod omnis probus liber sit* a *De vita contemplativa* előtt született. A kutatók legnagyobb része viszont egyetért abban, hogy a therapeutákról írt könyv első §-a tulajdonképpen nem a *Quod omnis probus liber sit* 75–91-re vonatkozik,[289] noha itt olyan jellegű kijelentések állnak, amelyek egybecsengnek a *De vita contemplativá*ban olvasható sorokkal. Ez a megállapítás már annak alapján is valószínűnek tűnik, hogy a *Quod omnis probus liber sit* 22 fejezetéből, azaz 159 §-ából mindössze két rövid fejezet, vagyis 17 § vonatkozna a szóban forgó esszénusokra. Mindehhez a kutatók azt a kiegészítést fűzik – s ez volna az egyetlen elfogadható magyarázat – , hogy az esszénusokról és therapeutákról írt könyv eredetileg együvé tartozhatott. Ez a kétrészes mű pedig a zsidó „filozófiát" tárgyalta. Vagyis Philón ezzel a két könyvből álló munkájával szintén csak azt szándékozta bizonyítani, hogy a zsidóknak is van filozófiája, és náluk is léteznek filozófiai iskolák. Így a *De vita contemplativa* fentebb említett §-a a kétrészes mű első könyvére vonatkozott, amely sajnálatos módon elveszett.

Leopold Cohn és Willy Theiler arra a következtetésre jutott, hogy a kétféle kegyességet tárgyaló philóni mű első, azaz esszénusokról szóló része valószínűleg ezt a címet viselte: Περὶ βίου πρακτικοῦ ἢ Ἐσσαίων (vagy esetleg ὁσίων); tudniillik a második, vagyis therapeutákról szóló rész felett a Περὶ βίου θεωρητικοῦ ἢ ἱκετῶν cím áll. Kérdés marad azonban: miként viszonyul egymáshoz a címben kiegészítésként álló ἱκέτης megjelölés és θεραπευταί név?[290] Miért nem lett a *De vita contemplativa* címe például az egyértelmű Περὶ βίου θεωρητικοῦ ἢ θεραπευτῶν?

Ha abból indulunk ki, hogy Philónnál valamilyen kapcsolat létezik a két szó jelentésköre között, akkor a kérdésre azáltal lehet választ találni, hogy megvizsgáljuk: jelentkezik-e együtt a két kifejezés Philón írásaiban; és ha igen, akkor milyen összefüggésekben? Lássuk tehát néhány helyet, ahol a két fogalom egymás mellett áll.

[289] Lásd a PHWD$^{VII.}$ 44. oldalának lábjegyzetét.

[290] Lásd a PHWD$^{VII.}$ 44. oldalának lábjegyzetét, valamint PHOQS$^{VI.}$ előszavának IX–X. oldalát.

1. A *Quod deterius potiori insidiari soleat* 62. §-a 4Móz 18,20 s köv-re hivatkozik. Ezen az igehelyen arról olvasunk, hogy Isten elrendeli Áron és a papság örökségét: örökségük az Úr legyen; szolgálatukért (a Philón által használt LXX szerint ez a szolgálat: *λειτουργεία*) pedig tízedet kapjanak, mert ők járulnak a szent sátorhoz Izrael fiai helyett. Ehhez Philón a következő magyarázatot fűzi: „A föld, víz és levegő, de még az ég s az egész világ sem elég méltó örökség hozzájuk [a lévitákhoz], hanem egyedül csak a Teremtő illik hozzájuk. Az igazi oltalomkeresők (ἱκέται)[291] nála lelnek menedékre, és az ő szolgálóivá (θεράποντες) lesznek…"[292]

Itt két dolog áll előttünk. Először is az, hogy Izrael többi fiai nem végezhetnek az Isten előtti papi, közbenjárói szolgálatot, s ez közbenjárói szolgálat, olyan magasztos és annyira nagyra becsült, hogy azokat semmi földivel, illetve Isten által teremtett jóval és áldással nem lehet megfizetni. Az Isten előtt szolgáló papok tehát magát Istent kapják örökségül. Ehhez az örökösödéshez az is hozzátartozik, hogy Istent nem idegeníthetik el, róla soha nem mondhatnak le, minként Izrael fiai sem mondhatnak le az örökségbe kapott földjükről.[293] Másodszor pedig ez áll előttünk: mivel a papok nem kapnak földi örökséget, szinte Istenhez kényszerednek menekülni, és így nem földi dolgokban fognak buzgólkodni, mint Izrael többi fiai, hanem Istent szolgálják. Ők – úgymond – az Úr „jövevényei".

Összegezve: A papi szolgálathoz nem illik a földiekkel való foglalkozás, s Isten rendelkezése alapján a papoknak nincs is más választási lehetőségük, mint Istenhez menekülni, és neki szolgálni. Az Isten előtti papi szolgálat, a *λειτουργεία* vagy *θεραπεία* magába foglalja az Istenhez való menekülést és a nála való oltalomkeresést.[294]

2. A *De congressu eruditionis causa* 105. §-a 3Móz 6,20-ra hivatkozik. Itt arról az ételáldozatról van szó (egy efa lisztláng tízed része), amelyet Áronnak és fiainak kell bemutatniuk felkenetésük alkalmával. Philón többek között ezt fűzi ehhez az igeversehz: "…miután ugyanis [a tökéletes[295]] túllátott a mű egészén, s az alkotó után epekedett, nála igyekezett oltalmat keresni, és az ő szolgája (ἱκέτης καὶ θεραπευτὴς) törekszik lenni…"[296]

Ebből a következők szűrhetők le: A papi szolgálatot végző személyt a tökéletes jelző illeti. A pap képes meglátni Istent, mert neki lelki látása van. Míg mások inkább csak a teremtő művét látják, a pap magát a Teremtőt is képes szemlélni: Isten után sóvárog, az ő oltalmába

[291] ἱκέτης – *esedező, oltalomkereső; súlyos bűn elkövetése után megtisztulásért esedező, oltalmat kereső; oltalomadó.* F. Conybeare is megállapította, hogy Philón gyakran használja ezt a kifejezést Izrael fiaira. Azokra, akik zsidóknak születtek, de azokra is, akik örökbefogadás útján lettek azokká. (Conybeare, 293.)

[292] ὧν ἀνάξιος κλῆρος γῆ καὶ ὕδωρ καὶ ἀὴρ ἔτι δὲ οὐρανὸς καὶ πᾶς ὁ κόσμος ἐνομίσθη, μόνος δ᾽ ἀξιόχρεως ὁ δημιουργός, ᾧ προσπεφεύγασιν ἱκέται γνήσιοι καὶ θεράποντες αὐτοῦ γινόμενοι... PHOQS[I.] 272. Lásd még a *De somniis* II,273.

[293] 3Móz 25,23

[294] Vö. PHVC 13–17, 18–19. §-aival.

[295] A *tökéletes* – τέλειος, mint alany, az előző mondatban áll.

[296] ...ὅλον γὰρ ὑπερεκύψας τὸ ἔργον ἐπόθει τὸν τεχνίτην, καὶ ἱκέτης καὶ θεραπευτὴς ἐσπούδαζεν αὐτοῦ γενέσθαι· PHOQS[III.] 93.

menekül és neki törekszik szolgálni. Mindez igen-igen hasonlít a *De vita contemplativa* 10–12-ben leírtakhoz: „De ezek, minthogy nem csak a saját néptörzsükhöz, hanem a szomszédos népekhez tartozókat is balgaságokkal ruházták fel, hadd maradjanak gyógyíthatatlanul fogyatékosak a legfontosabb érzékelés, a látás nélkül. Mondom ezt nem a testi látásra, hanem a lelkire. Mert a valódi, illetve hamis kizárólag ezzel a látással ismerhető fel. A *therapeuta közösség viszont már eleve azt sajátítja el, hogy mindig a Valóságosan Létező szemlélésére törekedjék,* és ez a látás még a napfénynél való érzékelésen is túltegyen, és soha el ne hagyja ezt a tökéletes kegyességre vezető rendet. *Nekik (pedig) a szolgálatban telik örömük* (οἱ δὲ ἐπὶ θεραπείαν ἰόντες); de nem szokásból, sem pedig bárki intésére vagy buzdítására, hanem mennyei szerelemtől ejti rabul őket, akárcsak a Bakkhosz tisztelőit és a korübantokat, akik addig rajonganak mindaddig, míg meglátják vágyuk tárgyát." (Kiemelések tőlem.)

3. A *Quod deterius potiori insidiari soleat* 160-ban szintén az látható, hogy a ἱκέτης és θεραπευτὴς szavak egymáshoz kapcsolódnak. Philón így magyarázza a 2Móz 33,7-ben leírtakat, ti. azt hogy Mózes a vándorló Izrael táborán kívül vonta fel a gyülekezet sátorát: azért kellett a szent sátrat *a testi tábortól messze (…μάκραν …τοῦ σωματικοῦ στρατοπέδου...)* felvonnia, mert csupán így remélhette, hogy majd tökéletes *oltalomkereső* és *szolgálattevő* lehet Isten előtt (…μόνως ἄν οὕτως ἐλπίσας ἱκέτης καὶ θεραπευτὴς ἔσεσθαι τέλειος θεοῦ.). Ehhez csatolható még a *De migratione Abrahami* 124: „…ezért úgy gondolom, a szabadító Isten nyújtja a mindent leginkább gyógyító orvosságot, az ő jóságos hatalmát az oltalomkeresőnek és szolgálónak…(τῷ ἱκέτῃ καὶ θεραπευτῇ)". Vermes Géza helyesen állapítja meg, hogy Philón gondolkodásmódjában összekapcsolódik az Istennek való szolgálat és a therapeuta (gyógyító, illetve gyógyuló) életvitel.[297]

Szintén csak Mózes életéhez és szolgálatához kapcsolódik a *De specialibus legibus* I,42, ahol Philón 2Móz 33,12 s köv. §-aira utalva ezt az imádságot adja az Isten emberének szájába: „Ezért most kérlek és esdeklek neked, fogadd el egy oltalomkereső (ἱκέτου), téged szerető és egyedül csak néked szolgálni (θεραπεύειν) kívánó férfi könyörgését."[298]

4. A *De virtutibus* 185-ben egy igen sokat mondó megállapítás áll 5Móz 26,17–18-cal kapcsolatban: aki valódi oltalomkereső és szolgálattevő *(ὁ δ᾽ ἀληθὴς θεραπευτής τε καὶ ἱκέτης)* Isten mellett, még ha csak egyedül is van, felér az egész néppel és egyenértékű azzal, amennyiben valóban megtartja Isten parancsolatait, rendeléseit, és teljes szívvel-lélekkel azok szerint él. Ti. az igehelyen ez áll: az Úr *Isteneddé lesz néked,* illetve…*az ő tulajdon népe leszesz.* Philón pedig betű szerinti értelemhez ragaszkodik.[299]

---

[297] *Essenes and Therapeutai* 497.

[298] διὸ δὴ δέομαι καὶ ποτνιῶμαι προσέσθαι τὴν ἱκεσίαν ἀνδρὸς ἱκετου καὶ φιλοθέου καὶ μόνον σὲ θεραπεύειν ἀξιοῦντος·

[299] אֶת־יְהוָה הֶאֱמַרְתָּ הַיּוֹם לִהְיוֹת לְךָ לֵאלֹהִים וְלָלֶכֶת בִּדְרָכָיו וְלִשְׁמֹר חֻקָּיו וּמִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְלִשְׁמֹעַ בְּקֹלוֹ׃ וַיהוָה הֶאֱמִירְךָ הַיּוֹם לִהְיוֹת לוֹ לְעַם סְגֻלָּה כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר־לָךְ וְלִשְׁמֹר כָּל־מִצְוֹתָיו׃

5. Figyelemre méltó a *De specialibus legibus* I,309 is. Philón itt arra építi magyarázatát, hogy Isten hatalmas és rettenetes. Nem személyválogató és ajándékokkal sem megvesztegethető; de ugyanakkor együtt érző és könyörületes Isten is. Ezért bíróként igazságot szolgáltat az árvának és özvegynek; szereti a jövevényt, kenyeret ad neki és felruházza őt (5Móz 10,17–18). Ez után mondja el Philón, hogy Isten miért lehet pártfogója a jövevényeknek, azaz betű szerint a *prozelitáknak (προσελύται).* Ti. Isten azért pártfogolja a prozelitákat, mert hátuk mögött hagyták atyáik szokásait és babonáit, igazán magukévá tették a törvény szerinti kegyességet, s így méltókká lettek arra, hogy a Valóságosan Létező védelme alá szaladjanak, nála oltalmat találjanak *(ἱκέται)*, és szolgálói legyenek *(θεραπευταί).*

A fentebb felsoroltakat egybevetve tehát megállapítható:

– Isten törvényének buzgó betartása és az igazi istenfélelem, valamint a papi életmód, ami a törvény megtartásának és istenfélő életvitelnek legmagasabb formája, összekapcsolódik Isten oltalmának keresésével és a neki való szolgálattal. A *θεραπευτής* létmód egyfajta elit istenszolgálat.
– Ha valaki igazán akarja tisztelni Istent, legyen az „prozelita", illetve lévita,[300] annak szinte szükségszerűen kell elszakadnia addigi életvitelétől vagy a földi dolgoktól.[301] Így – Philón szemlélete szerint – a *De vita contemplativa* címében álló ἱκετῶν egybecseng a therapeuták nevével. A név magyarázatánál (2. §) Philón két dolgot említ:
– ténylegesen therapeuták *(θεραπευταί)*, mert gyógyítással is foglalkoznak, mégpedig sokkal jobb és teljesebb gyógymódot ígérve, mint más orvosok;
– és azért is therapeuták, „mivel már kezdettől fogva a természet és a szent törvények tanították őket arra, hogy a Valóságosan Létezőt szolgálják, aki a földi javaknál is különb". Tehát ebben a jellemzésben is felfedezhető a törvény szerinti élet, a földi javak megvetése és az elkülönülés, valamint az Istennek szolgáló életvitel egyűvé tartoznak.

LXX: τὸν θεὸν εἶλου σήμερον *εἶναι σου θεὸν* καὶ πορεύεσθαι ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ καὶ φυλάσσεσθαι τὰ δικαιώματα καὶ τὰ κρίματα αὐτοῦ και ὑπακούειν τῆς φωνῆς αὐτοῦ· καὶ κύριος εἵλατό σε σήμερον *γενέσθαι σε αὐτῷ λαὸν* περιούσιον, καθάπερ εἶπεν σοι, φυλάσσειν πάσας τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ. (Kiemelés tőlem.)

[300] Philón itt összekapcsolja a prozelita és lévita szavak jelentését, ugyanis mindkettő magában foglalja a csatlakozást. Vö. a (I.) לוה ige nif'al. jelentésével: *csatlakozni,* és annak לֵוִי névszói változatával (Lásd: Koehler/Baumgartner: *Lexicon in Veteris Testamenti libros.* Leiden, E. J. Brill 1985. 475. 477. Wilhelm Gesenius' hebräisches und aramäisches Handwörterbuch über das AT. 380. 381–382.).

[301] Vö. Conybeare, 267–268.

2. ΦΙΛΩΝΟΣ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΑΝΤΑ ΣΠΟΥΔΑΙΟΝ ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΕΙΝΑΙ

Quod omnis probus liber sit – Aki igaz, az szabad is *75–91*

Alexandriai Philón két munkájában is megörökítette az esszénusok felőli ismereteit. Az egyik a *ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΑΝΤΑ ΣΠΟΥΔΑΙΟΝ ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΕΙΝΑΙ – Quod omnis probus liber sit* című munkája, amelynek 12. fejezete szól az esszénusokról; a másik pedig az elveszett *Apologia*-ja *(Pro Judaeis defensio),* amelynek egy töredéke a Caesareai Euszebiosz keresztyén egyháztörténész *Praeparatio evangelica (Evangéliumi előkészület)* című munkájában maradt fenn (VIII. 11,1–18). E két írás között nagy a hasonlóság, de különbözőségeket is felfedezünk bennük. Erre bizonyára az a magyarázat, hogy Philón más-más célzattal fogalmazta meg őket. A *Quod omnis probus liber sit* az esszénus mozgalom etikai vonásait emeli ki, úgy amint azt az írás első szavai is tükrözik, a *Pro Judaeis defensio* pedig inkább közösségi életük normáira összpontosít.[302]

Ma már nem tudjuk eldönteni, miként juthatott Philón ezekhez az esszénusokat illető ismeretekhez. Mivel önmagáról igen keveset írt, csupán annyit tudunk biztosan, hogy egyszer zarándokolt fel Jeruzsálembe, és ott áldozatot mutatott be.[303] Mindenesetre az esszénus mozgalom semmiképpen sem volt valami olyan elszigetelt és jelentéktelen mozgalom, aminek ne lett volna híre a diaszpórai zsidóságban, s így Philón akár jeruzsálemi zarándoklata alatt is juthatott közvetlenebb információkhoz. Annál is inkább, hogy különös érdeklődést tanúsított az ilyen jellegű kegyességi csoportosulások iránt. Ezt jól tükrözi a *De vita contemplativa* is, „amely az egyiptomi therapeuták közösségének leírását tartalmazza – ez a közösség minden bizonnyal az esszénusok egyiptomi ága volt.”[304]

Amuszin részletesen ismerteti a *Quod omnis probus liber sit* esszénusokra vonatkozó részletének tartalmát, és idéz is belőle *A holt-tengeri tekercsek és a qumráni közösség* című könyvében.[305] A részletről készített fordításom ehhez az idézeteket is tartalmazó ismertetéshez kíván kapcsolódni, hogy ez az esszénusokról szóló philóni tudósítás teljes egészében hozzáférhető legyen a magyar olvasók számára.

---

[302] Vö: Елизарова: *Община терапевтов* 40–42.

[303] PHWD[I.] *Einleitung* 4.

[304] Ioszif Davidovics Amuszin: *A holt-tengeri tekercsek és a qumráni közösség.* Gondolat. Budapest, 1986. 242. (Ez után: Amuszin.)

[305] Uo. 242–244. A tartalmi ismertetésben a következő §-okból találunk kiragadott idézeteket: 76, 77, 78, 79, 80, 83, 84, 85–86.

ΦΙΛΩΝΟΣ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΑΝΤΑ ΣΠΟΥΔΑΙΟΝ ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΕΙΝΑΙ

Quod omnis probus liber sit – Aki igaz, az szabad is *75–91*

ΦΙΛΩΝΟΣ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΑΝΤΑ ΣΠΟΥΔΑΙΟΝ ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΕΙΝΑΙ

QUOD OMNIS PROBUS LIBER SIT

PHILÓN:

AKI IGAZ, AZ SZABAD IS[306]

῎Εστι δὲ καὶ ἡ Παλαιστίνη Συρία καλοκἀγαθίας οὐκ ἄγονος, ἣν πολυ–ανθρωποτάτου ἔθνους τῶν ᾿Ιουδαίων οὐκ ὀλίγη μοῖρα νέμεται. λέγονται τινες παρ᾽ αὐτοῖς ὄνομα ᾿Εσσαῖοι, πλῆθος ὑπερτετρακισχίλιοι, κατ᾽ ἐμὴν δόξαν — οὐκ ἀκριβεῖ τύπῳ διαλέκτου Ελληνικῆς — παρώνυμοι ὁσιότητος, ἐπειδὴ κἂν τοῖς μάλιστα θεραπευταὶ θεοῦ γεγόνασιν, οὐ ζῷα καταθύοντες, ἀλλ᾽ ἱεροπρεπεῖς τὰς ἑαυτῶν διανοίας κατασκευάζειν ἀξιοῦντες.

75 Erkölcsi jóság tekintetében (viszont) a palesztinai Szíria sem terméketlen, melyet a zsidók igen népes nemzetének nem csekély hányada lakja. Némelyeket, akiknek száma több mint négyezer, esszénusoknak nevezik. Ez – véleményem szerint a görög nyelv pontatlan szóképzésével – a „hosziotész”[307] szóból származik, tudniillik egészen különleges módon is Isten szolgái lettek. Nem úgy, mint akik állatokat áldoznak, hanem azt tartják a legméltóbbnak, hogy a saját maguk értelmét tegyék szentté.

οὗτοι τὸ μὲν πρῶτον κωμηδὸν οἰκοῦσιν τὰς πόλεις ἐκτρεπόμενοι διὰ τὰς τῶν πολιτευομένων χειροήθεις ἀνομίας, εἰδότες ἐκ τῶν συνόντων ὡς ἀπ᾽ ἀέρος φθοροποιοῦ νόσον ἐγγινομένην προσβολὴν ψυχαῖς ἀνίατον· ὧν οἱ μὲν γεωπονοῦντες, οἱ δὲ τέχνας μετιόντες ὅσαι συνεργάτιδες εἰρήνης, ἑαυτούς τε καὶ τοὺς πλησιάζοντας ὠφελοῦσιν, οὐκ ἄργυρον καὶ χρυσὸν θησαυροφυλακοῦντες οὐδ᾽ ἀποτομὰς γῆς μεγάλας κτώμενοιν δι᾽ ἐπιθυμίαν προσόδων, ἀλλ᾽ ὅσα πρὸς τὰς ἀναγκαίας τοῦ βίου χρείας ἐκπορίζοντες.

76 Ezek először is falvakon élnek. A városokat kerülik, mivel a városlakók *a* törvénytelenségekhez alkalmazkodnak, s tudják, hogy ez a társas lét*forma,* mint valami halálos kórságot okozó lég, gyógyíthatatlanul kitámadja a lelkeket. Egyesek földműveléssel foglalkoznak, mások pedig olyan mesterségeket űznek, a melyek a békés *életvitelt* szolgálják, *s egyben* a maguk ügyét is előmozdítják, és a környezetükben élőknek is hasznára vannak. Ezüstöt és aranyat kincstárba nem gyűjtenek, nyereségvágyból sem vásárolnak nagy földterületeket, hanem *csak* annyihoz igyekeznek hozzájutni, amennyi a megélhetéshez nélkülözhetetlenül szükséges.

[306] A mű címe megjelenik Euszebiosz egyháztörténetében is, s ezt Baán István így fordította: *„Arról, hogy minden erényes ember szabad”.* (18,6; *Euszebiosz egyháztörténete,* 81.) A ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΑΝΤΑ ΣΠΟΥΔΑΙΟΝ ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΕΙΝΑΙ – QUOD OMNIS PROBUS LIBER SIT címet így is szokták fordítani: *Minden jó ember szabad.* (Lásd pl. Vermes: *A qumráni közösség* 163., illetve: Ferguson, 439. I. D. Amuszin: *A holt-tengeri tekercsek és a qumráni közösség* című könyvében pedig: *Arról, hogy minden jó erkölcsű ember szabad.* 242.).

[307] *Kegyesség (szentség).*

μόνοι γὰρ ἐξ ἁπάντων σχεδὸν ἀνθρώπων ἀρχήματοι καὶ ἀκτήμονες γεγονότες ἐπιτηδεύσει τὸ πλέον ἢ ἐνδείᾳ εὐτυχίας πλουσιώτατοι νομίζονται, τὴν ὀλιγοδεΐαν καὶ εὐκολίαν ὅπερ ἐστί, κρίνοντες περιουσίαν.

77 Így hát minden embertől eltérően szinte csak ők azok, akik pénztelenek és vagyon nélküliek lesznek, s a több fáradozásban vagy jószerencse hiányában *is* a leggazdagabbaknak tudják magukat, mivel úgy ítélik, hogy éppen a kisigény és a megelégedettség jelenti a dúsgazdagságot.

βελῶν ἢ ἀκόντων ἢ ξιφιδίων ἢ κράνους ἢ θώρακος ἢ ἀσπίδος οὐδένα παρ᾽ αὐτοῖς ἂν εὕροις δημιουργὸν οὐδὲ συνόλως ὁπλοποιὸν ἢ μηχανοποιὸν ἢ τι τῶν κατὰ πόλεμον ἐπιτηδεύοντα· ἀλλ᾽ οὐδὲ ὅσα τῶν κατ᾽ εἰρήνην εὐόλισθα εἰς κακίαν· ἐμπορίας γὰρ ἢ καπηλείας ἢ ναυκληρίας οὐδὲ ὄναρ ἴσασι. τὰς εἰς πλεονεξίαν ἀφορμὰς ἀποδιοπομπούμενοι.

78 Nem lelsz közöttük egyetlen olyan művest, aki nyilat, dárdát, tőrt vagy sisakot, mellvértet és pajzsot készítene, egyáltalán csak egyet is, aki valami hadászati tárgy előállításával foglalkozna. De egyetlen olyan eszközt sem készítenek, ami ugyan békés célra szolgál, de könnyedén fordítható gonoszságra. Üzletkötésről vagy szatócskodásról, vagy arról, hogy hajótulajdonosok legyenek, álmodni sem mernek, s így távol tartják magukat a nyereséghozó lehetőségektől.

δοῦλός τε παρ᾽ αὐτοῖς οὐδὲ εἷς ἐστιν, ἀλλ᾽ ἐλεύθεροι πάντες ἀνθυπουργοῦντες ἀλλήλοις· καταγινώσκουσί τε τῶν δεσποτῶν, οὐ μόνον ὡς ἀδικῶν ἰσότητα λυμαινομένων, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀσεβῶν θεσμὸν φύσεως ἀναιρούντων, ἢ πάντας ὁμοίως γεννήσασα καὶ θρεψαμένη μητρὸς δίκην ἀδελφοὺς γνησίους,[308] οὐ λεγομένους ἀλλ᾽ ὄντας ὄντως, ἀπειργάσατο· ὧν τὴν συγγένειαν ἡ ἐπίβουλος πλεονεξία παρευημερήσασα διέσεσειν, ἀντ᾽ οἰκειότητος ἀλλοτριότητα καὶ ἀντὶ φιλίας ἔχθραν ἐργασαμένη.

79 Nincsen közöttük egyetlen rabszolga sem, hanem egytől egyig kölcsönösen szolgálnak egymásnak. A rabszolgatartó nagyurakat elítélik. Nem pusztán amiatt, hogy igazságtalanok, és sárba tiporják az egyenlőséget; hanem azért, mert istentelenek és megrontják a természet rendjét, amely az igazságos anyai szokás alapján mindenkit egy és ugyanazon módon hozott világra és nevelt, s nem név szerinti, hanem ténylegesen valódi, édestestvérekké tett. Ezt a származás szerinti egyenlőséget borította fel alattomos módon és teljes egészében a mindinkább elhatalmasodó telhetetlenség, s a meghitt családi kapcsolat és baráti szeretet helyébe elidegenedést és ellenségeskedést hozott.

φιλοσοφίας τε τὸ μὲν λογικὸν ὡς οὐκ ἀναγκαῖον εἰς κτῆσιν ἀρετῆς λογοθήραις, τὸ δὲ φυσικὸν ὡς μεῖζον ἢ κατὰ ἀνθρωπίνην φύσιν μετεωρολέσχαις ἀπολιπόντες, πλὴν ὅσον αὐτοῦ περὶ ὑπάρξεως θεοῦ καὶ τῆς τοῦ παντὸς γενέσεως φιλοσοφεῖται, τὸ ἠθι-

80 A filozófiából elhagyták egyfelől a logikát, mint olyat, amely a maga szóvadászatával[309] nem feltétlenül vezet el az erény birtoklására; másrészt azt a fajta természetfilozófiát, amely fennhéjázva tanít azokról a földöntúli dolgokról, amelyek meghaladják az emberi természetet, kivéve viszont a természetfilozófiának azt a részét, amely

[308] Vagyis: az emberek a *természet-anya* igaz jogszolgáltatása alapján egyenlők.

[309] Vö. a PHVC 4. §-ának elejével.

κὸν εὖ μάλα διαπονοῦσιν ἀλείπταις χρώμενοι τοῖς πατρίοις νόμοις, οὓς ἀμήχανον ἀνθρωπίνην ἐπινοῆσαι ψυχὴν ἄνευ κατοκωχῆς ἐνθέου.

Isten létét és a mindenség előállását tárgyalja. Leginkább az etikával foglalkoznak, amelyhez az atyák törvényeit használják tanító mesterekül, *s* amelyeket az emberi lélek fel nem foghat isteni ihlet nélkül.

τούτους ἀναδιδάσκονται μὲν καὶ παρὰ τὸν ἄλλον χρόνον, ἐν δὲ ταῖς ἑβδόμαις διαφερόντως. ἱερὰ γὰρ ἡ ἑβδόμη νενόμισται, καθ᾽ ἣν τῶν ἄλλων ἀνέχοντες ἔργον, εἰς ἱεροὺς ἀφικνούμενοι τόπους, οἳ καλοῦνται συναγωγαί, καθ᾽ ἡλικίας ἐν τάξεσιν ὑπὸ πρεσβυτέρους νέοι καθέζονται, μετὰ κόσμου τοῦ προσήκοντος ἔχοντες ἀκροατικῶς.

81 Ámbár a többi napon is ezeket tanulmányozzák *nagy* alapossággal, kiváltképpen *mégis* a hetedik *napon foglalkoznak velük.* A hetedik *napot* ugyanis szentnek tekintik.[310] Ezen *a napon minden* egyéb tevékenységet beszüntetnek, *s* szent helyeikre vonulnak, amelyeket zsinagógáknak[311] neveznek. A fiatalok életkor szerinti sorokban foglalnak helyet az idősebbek lábainál, a figyelmes hallgatókhoz illő ékességgel.

εἶθ᾽ εἷς μέν τις τὰς βίβλους ἀναγινώσκει λαβών, ἕτερος δὲ τῶν ἐμπειροτάτων ὅσα μὴ γνώριμα παρελθὼν ἀναδιδάσκει· τὰ γὰρ πλεῖστα διὰ συμβόλων ἀρχαιοτρόπῳ ζηλώσει παρ᾽ αὐτοῖς φιλοσοφεῖται.

82 Ekkor egyikük előveszi a könyvtekercseket, *és* felolvas, majd pedig egy másik *személy* áll elő a legtapasztaltabbak közül *és* megmagyarázza mindazt, ami érthetetlen *volt.* Tudniillik főleg a szimbolikus módszerrel filozofálnak, ami náluk régóta használt módszer.[312]

Παιδεύονται δὲ εὐσέβειαν, ὁσιότητα, δικαιοσύνην, οἰκονομίαν, πολιτείαν, ἐπιστήμην τῶν πρὸς ἀλήθειαν ἀγαθῶν καὶ κακῶν καὶ ἀδιάφορων, αἱρέσεις ὧν χρὴ καὶ φυγὰς τῶν ἐναντίων, ὅροις καὶ κανόσι τριττοῖς χρώμενοι, τῷ τε φιλοθέῳ καὶ φιλαρέτῳ καὶ φιλανθρώπῳ.

83 *A legtapasztaltabb* istenfélelemre,[313] szentségre,[314] igazságosságra,[315] háztáji gazdálkodásra, államhoz való viszonyulásra oktatja őket; arra, hogy miként ismerhetők fel ténylegesen a jó és rossz, valamint közömbös dolgok; *s* hogy azokat válasszák, amik szükségesek, és meneküljenek mindattól, ami ellentmond ezekkel. *Eközben* három zsinórmértéket, illetve szabályt alkalmaznak: az Isten iránti szeretetet, az erényességet és az emberi iránti szeretetet.

[310] A νομίζομαι ige pregnáns jelentésének és a kontextusnak figyelembe vételével a mondatot ilyenformán kell érteni: *Ugyanis a hetedik nap szentségét törvényerejűnek tartják.*

[311] A zsinagóga – συναγωγή – elsősorban (élő) *gyülekezet*, ebben az összefüggésben pedig (szent) *gyülekezési hely*.

[312] Vagyis: *Főleg azzal a módszerrel magyarázzák az írásokat, amely a szöveg mély értelmét a felfedett szimbólumokból fejti ki.*

A filozofálás itt ezt is jelenti: *módszeresen és gondolkodás által kifürkészni.*

[313] *εὐσέβεια – kegyesség, vallásosság, istenfélelem* és az ezeknek megfelelő életvitel.

[314] Vö. a 75. §-sal: παρώνυμοι ὁσιότητος.

[315] A *δικαιοσύνη – igazság(osság)* jogi fogalom, éspedig az egészen gyakorlatias *igazságosság cselekvése* értelemmel.

τοῦ μὲν οὖν φιλοθέου δείγματα παρέχονται μυρία· τὴν παρ᾽ ὅλον τὸν βίον συνεχῆ καὶ ἐπάλληλον ἁγνείαν, τὸ ἀνώμοτον, τὸ ἀψευδές, τὸ πάντων μὲν ἀγατῶν αἴτιον, κακοῦ δὲ μηδενὸς νομίζειν εἶναι τὸ θεῖον·

84 Isten iránti szeretetüket csakugyan számtalan példával tanúsítják: az egész életükre szóló szakadatlan és következetes tisztasággal, az esküdözés és hazugság mellőzésével, *s* azzal a hitükkel, hogy minden jó az istenségtől ered, és *ő* semmi rosszért nem vádolható.

τοῦ δὲ φιλαρέτου τὸ ἀφιλοχρήματον, τὸ ἀφιλόγοξον, τὸ ἀφιλήδονον, τὸ ἐγκράτες, τὸ καρτερικὸν, ἔτι δὲ ὀλιγοδεΐαν ἀφέλειαν, εὐκολίαν, τὸ ἄτυφον, τὸ νόμιμον, τὸ εὐσταθές, καὶ ὅσα τούτους ὁμοιότροπα·

Erényességük *példái* pedig *ezek:* megvetik a vagyont, nem vágynak dicsőségre és élvezetre, önmegtartóztatók, kitartók; ezek mellett pedig kevéssel is beérik, egyszerűek, elégedettek, nem dölyfösek, tisztességtudók, kiegyensúlyozottak, s annyi meg annyi ezekhez hasonló *erény*.

τοῦ δὲ φιλανθρώπου εὔνοιαν, ἰσότηατ, τὴν παντὸς λόγου κρείττονα κοινωνίαν, περὶ ἧς ἄκαιρον βραχέα εἰπεῖν.

Emberszeretetüké pedig a jóakarat, a méltányosság, *s* a minden képzeletet felülmúló közösségvállalás, melyről itt illik röviden szólanom.

πρῶτον μὲν τοίνυν οὐδενὸς οἰκία τίς ἐστιν ἰδία, ἣν οὐχὶ πάντων εἶναι κοινὴν συμβέβηκε· πρὸς γὰρ τῷ κατὰ θίασους συνοικεῖν ἀναπέπταται καὶ τοῖς ἑτέρωθεν ἀφικνουμένοις τῶν ὁμοζήλων.

85 Így hát mindenekelőtt: egyikük sem birtokol valami olyan házat, ami ne lenne mindannyiuk tulajdona. Ugyanis attól eltekintve, hogy *zárt, kultikus* közösségekben[316] élnek egymás mellett, helyet biztosítanak azoknak is, akik az övékéhez hasonló buzgóságot tanúsítják, és máshonnan érkeznek hozzájuk.[317]

εἶτ᾽ ἐστὶ ταμεῖον ἓν πάντων καὶ δαπαναὶ [κοιναί] καὶ κοιναὶ μὲν ἐσθῆτες, κοιναὶ δὲ τροφαὶ συσσίτια πεποιημένον· τὸ γὰρ ὁμωρόφιον ἢ ὁμοδίαιτον ἢ ὁμοτράπεζον οὐκ ἂν τις εὕροι παρ᾽ ἑτέροις μᾶλλον ἔργῳ βεβαιούμενον· καὶ μήποτ᾽ εἰκότως· ὅσα γὰρ ἂν μεθ᾽ ἡμέραν ἐργα–

86 Továbbá: egyetlen raktár áll mindannyiuk rendelkezésére és közös a költőpénzük; még ruháik is közösek. Amikor pedig közös étkezésekre kerül sor, eledelük is közös. Tudniillik sehol másutt nem található ilyen magas fokú, cselekedettel megszilárdított jószomszédság vagy együttélés, illetve asztalközösség; és ez talán természetes is. Mert mindazt a jövedelmet, amihez a nap

[316] A magyarázatos „*zárt*, *kultikus* közösség” fordítás mögött a θίασος kifejezés áll. Ez eredetileg egy olyan *zárt* egyesületet jelent, amely valamely isten (különösképpen Bakkhosz) közös tisztelete végett alakult. Az ilyen jellegű kultikus közösség áldozatokat mutatott be meghatározott napokon, és ünnepi meneteket, valamint lakomákat szervezett. Itt vallásos közösségről van szó, ezért is kapcsoltam a *közösség* fordítás mellé a *zárt, kultikus* magyarázó kiegészítéseket. A thiaszoszok tagjait a kölcsönös segítségnyújtás, egymás üzleti érdekeinek támogatása és a közös szórakozás kapcsolta össze. Lehet így is fordítani: *csoport, társaság (klub).* A görög városokban már Kr.e. a VI. századtól jelentkeztek ezek a közösségek, a hellenisztikus korban pedig már inkább magántársasági jelleget öltöttek. A hellenizált városokban az idegenek is létrehozhattak thiaszoszokat.

[317] Lásd még: *De bello* II. 8,124: „A szekta tagjainak, akik máshonnan jönnek hozzájuk, mindenüket rendelkezésükre bocsátják, hogy csak használják, mintha a sajátjuk volna… (Révay: *Zsidó háború* 149.)

σάμενοι λάβωσιν ἐπι μισθῷ, ταῦτ οὐκ ἴδια φυλάττουσιν, ἀλλ᾽ εἰς μέσον προτιθέντες κοινὴν τοῖς ἐθέλουσι χρῆσθαι τὴν ἀπ᾽ αὐτῶν παρασκευάζουσιν ὠφέλειαν.

mint nap végzett munkájukkal jutnak, nem maguknak tartják vissza, hanem átadják azt a köz javára,[318] hogy az előteremtett közös nyereséget azok használhassák, akiknek valami igényük van.[319]

οἵ τε νοσοῦντες οὐχ ὅτι πορίζειν ἀδυνατοῦσιν, ἀμελοῦνται, τὰ πρὸς τὰς νοσηλείας ἐκ τῶν κοινῶν ἔχοντες ἐν ἑτοίμῳ, ὡς μετὰ πάσης ἀδείας ἐξ ἀφθονωτέρων ἀναλίσκειν. αἰδὼς δ᾽ ἐστὶ πρεσβυτέρων καὶ φροντὶς, οἷα γονέων ὑπὸ γνησίων παίδων χερσὶ καὶ διανοίαις μυρίαις ἐν ἀφθονίᾳ τῇ πάσῃ γηροτροφουμένων.

87 Betegeiket sem hanyagolják el, tudniillik amiatt, hogy már semmit sem képesek előteremteni. Mindaz, ami betegségük kezelésére szükséges, kijár nekik a közvagyon készletéből; úgyhogy ebből bátran s a lehető legbőségesebben költekezhetnek. Maradéktalan az idősebbek iránti tisztelet és gondoskodás is. Úgy gondoskodnak felőlük, s olyan bőségesen, mint ahogy az édes gyermekek keze és ezernyi ráfigyelése gondoskodik a szülők felől.

τοιούτους ἡ δίχα περιεργίας Ἑλληνικῶν ὀνομάτων ἀθλητὰς ἀρετῆς ἀπεργάζεται φιλοσοφία, γυμνάσματα προτιθεῖσα τὰς ἐπαινετὰς πράξεις, ἐξ ὧν ἡ ἀδούλωτος ἐλευθερία βεβαιοῦται.

88 Az erény ilyen bajnokait – s itt ne akadjunk fenn a görög kifejezések betű szerinti jelentésén – a filozófia formálja ki. Ez mintegy testgyakorlásként írja elő a dicséretre méltó cselekedeteket, amelyek megszilárdítják a rabszolgasorsot nem tűrő szabadságot.

σημεῖον δὲ· πολλῶν κατὰ καιροὺς ἐπαναστάντων τῇ χώρᾳ δυναστῶν καὶ φύσεσι καὶ προαιρέσεσι χρησαμένων διαφερούσαις οἱ μὲν γὰρ πρὸς τὸ ἀτίθασον ἀγριότητα θηρίων ἐκνικῆσαι σπουδάσαντες, οὐδὲν παραλιπόντες τῶν εἰς ὠμότητα, τοὺς ὑπηκόους ἀγεληδὸν ἱερεύ-

89 *E rabszolgasorsot nem tűrő szabadságnak* egyik jele *volt* az, amikor adott időpontban több uralkodó is fellépett egy országban, és ezek más-más adottsággal rendelkeztek, illetve más-más szándék hajtotta őket.[320] Tudniillik: némelyek megszelídíthetetlenül állatias vadsággal igyekeztek győzelmet aratni. Ezért *aztán* semmiféle kegyetlenségtől nem riadtak vissza: az alattvalókat seregestől kaszabolták le,

[318] Lásd: *De bello* II. 8,127: „Nem vásárolnak egymástól, nem adnak el egymásnak semmit, hanem mindenki odaadja a maga tulajdonából a másiknak azt, amire szüksége van, és meg is kapja viszont tőlük azt, amire neki van szüksége. Sőt minden ellenszolgáltatás nélkül megilleti őket a másiktól mindaz, amire szükségük van.” (Révay: *Zsidó háború* 149.)

[319] Vö. az esszénusok vagyonközösségével: *De bello* II. 8,122: „A gazdagságot megvetik, és csodálatos intézményük a vagyonközösség; nincs náluk senki, akinek többje volna, mint a másiknak. Tudniillik náluk szabály, hogy aki be akar lépni a szektába, köteles odaajándékozni vagyonát a közösségnek, és ezért náluk nincsen sem megalázó szegénység, sem mérhetetlen gazdagság, hanem mindaz, ami az egyesek vagyonából összegyűlt, mindnyájuknak közös vagyona, mintha testvérek volnának.” (Révay: *Zsidó háború* 149.)

Lásd még: *Antiquitates* XVIII. 1,20, ahol szintén az esszénusok vagyonközösségéről olvashatunk: „…teljes vagyonközösségben élnek, és közöttük a gazdag sem élvezhet többet javaiból, mint a szegény. …Bevételeik és a földművelésből származó jövedelmeik kezelésére derék embereket választanak, ezek a papok, és az ő feladatuk gondoskodni gabonáról és minden táplálékról.” (Révay: *A zsidók története* 445.)

[320] Amint ezt a görög szövegben jelentkező gondolatjel is jelzi, itt egy hosszabb magyarázó beszúrás következik, amely a 90. §-sal ér véget. Így a 89. § elején megkezdett gondolat a 91. § elején folytatódik.

οντες ἢ καὶ ζῶντας ἔτι μαγείρων τρόπον κατὰ μέρη καὶ μέλη κρεουργοῦντες ἄχρι τοῦ τὰς αὐτὰς ὑπομεῖναι συμφορὰς ὑπὸ τῆς τὰ ἀνθρώπεια ἐφορώσης δίκης οὐκ ἐπαυσαντο·

vagy – noha ezek még elevenek voltak – úgy vagdalták szét őket ízeikre és tagjaikra, mint ahogy a szakácsok szokták darabolni a húst; *s* nem hagytak fel *e kegyetlenséggel* mindaddig, míg az emberi cselekedeteket szem előtt tartó megtorlás fel nem tartóztatta őket.

οἱ δὲ τὸ παρακεκινημένον καὶ λελυττηκὸς εἰς ἑτέρας εἶδος κακίας μεθαρμοσάμενοι, πικρίαν ἄλεκτον ἐπιτηδεύσαντες, ἡσυχῇ διαλαλοῦντες, ἠρεμαιοτέρας φωνῆς ὑποκρίσει βαρύμηνι ἦθος ἐπιδεικνύμενοι, κυνῶν ἰοβόλων τρόπον προσσαίοντες, ἀνιάτων γενόμενοι κακῶν αἴτιοι, κατὰ πόλεις μνημεῖα τῆς ἑαυτῶν ἀσεβείας καὶ μισανθρωπίας ἀπέλιπον τὰς τῶν πεπονθότων ἀλήστους συμφορὰς —,

90 Mások pedig az eszeveszett és őrjöngő gonoszság egyéb formáival azonosultak: kibeszélhetetlen elkeseredéssel mesterkedtek, *s noha* a tettetett szelídség többnyire csendes hangján szóltak, a gyűlölködés jellemezte őket. Olyanok voltak, mint farkat csóváló veszett[321] kutyák. Helyrehozhatatlan bajokat okoztak. A városokban istentelenségük és embergyűlöletük emlékeit, hagyták maguk után: a szenvedők felejthetetlen történeteit.

ἀλλὰ γὰρ οὐδεὶς οὔτε τῶν σφόδρα ὠμοθύμων οὔτε τῶν πανὺ δολερῶν καὶ ὑπούλων ἴσχυσε τὸν λεχθέντα τῶν ᾽Εσσαίων ἢ ὁσίων ὅμιλον αἰτιάσασθαι, πάτες δὲ ἀσθενέστεροι τῆς τῶν ἀνδρῶν καλοκἀγαθίας γενόμενοι καθάπερ αὐτονόμοις καὶ ἐλευθέροις οὖσιν ἐκ φύσεως προσηνέχθησαν, ᾷδοντες αὐτῶν τὰ συσσίτια καὶ τὴν παντὸς λόγου κρείττονα κοινωνίαν, ἢ βίου τελείου καὶ σφόδρα εὐδαίμονός ἐστι σαφέστατον δεῖγμα.

91 Viszont senki sem bátorkodott vádolni az esszénusok vagy szentek[322] itt bemutatott közösségét: sem a szerfelett eldurvultak, sem pedig a legálnokabbak és legalattomosabbak. Míg mindezek erőtlenek voltak az *esszénus* férfiak erkölcsi jóságához képest, addig *az esszénusok* természetüknél fogva viselkedtek úgy, mint akik függetlenek és szabadok. *Ezért* dicsérik közös étkezéseiket és mindennél különb közösségvállalásukat, amely a tökéletes és igen boldog életvitel legvilágosabb példája.

[321] Az ἰοβόλος szó szerint ezt jelenti: mérges, nyíllövő. (Ebben az összefüggésben viszont a veszettség illik jobban a farkcsóváláshoz, s ezért itt szabadabban. Tehát a *veszett* szó mellett döntöttem.)

[322] Lásd a 75. §-t: ᾽Ελληνικῆς παρώνυμοι ὁσιότητος...

Függelék:

1. A Quod omnis probus liber sit 75–91 és a De vita contemplativa „szinopszisa”

Philón két írásának „szinopszisban” szaladó szövegét lábjegyzetekkel is elláttam. Ezek a lábjegyzetek olyan egyéb, esszénusokról szóló szövegrészleteket közölnek, amelyekről úgy ítéltem, hogy egybecsengenek Alexandriai Philónnak az esszénusokról (és therapeutákról) írt tudósításaival. A szövegrészleteket az alábbi forráskiadványokból idéztem:
– Flavius Josephus: *A zsidó háború.* Görögből fordította Révay József. Ötödik kiadás. Gondolat Kiadó 1964;
– Josephus Flavius: *A zsidók története.* Ἰώσηπος Φλάουιος Ἰουδαϊκὴ Ἀρχαιολογία (Iudaiké Archaiologia). XI–XX. könyv. Görögből fordította dr. Révay József. A görög szöveggel összevetette, jegyzetekkel ellátta és az előszót írta dr. Hahn István. Negyedik kiadás. Talentum. Készült a Borsodi Nyomda Kft.-ben. A Révay József fordításából vett idézeteket a görög szövegnek könyv, fejezet és sor szerinti megjelölésével láttam el (pl.: *De bello* II. 8,2.).

Josephus Flavius esszénusokkal kapcsolatos megjegyzéseit azért is lényeges idéznünk, mert – amint önélatírásában erről beszámol – tizenhat éves volt, amikor elhatározta, hogy kipróbálja a három zsidó kegyességi irányzat szerinti életvitelt: a farizeust, a szadduceut és az esszénust.[323] Ha ez igaz, akkor valamelyest közelebbről ismerte az esszénus életvitelt.

Hippolitus *Refutatio Omnium Haeresium* című munkájának esszénusokra vonatkozó részéből (IX. 18–28) nem idéztem a lábjegyzetekben, mivel ez tartalmilag megegyezik a Josephus Flavius *A zsidó háború*jában olvashatókkal (II. 8,2–13).[324]

Az *Antike Berichte über die Essener* című szöveggyűjtemény többi darabjaiból[325] nem feltétlenül tartottam szükségesnek idézni, mivel ezek másodlagos forrásoknak tekinthetők, s mint ilyenek, itt-ott pontatlanságokat és tévedéseket tartalmaznak.

Az alább közölt „szinopszis” nem pusztán csak a szó, illetve esetleg betű szerinti egyezőségekre tekint, hanem a tartalmi párhuzamokra és kisebb-nagyobb hasonlóságokra is.

---

[323] „17 éves koromban hozzáfogtam a zsidó szekták tanulmányozásához. Mint ismételten elmondtam, három ilyen van nálunk: a farizeusok, a szadduceusok és az esszénusok. Úgy gondoltam, hogy ha ezzel a módszerrel valamennyit végigtanulmányozom, ki tudom választani magamnak a legjobbat. Kemény munkával és nagy fáradsággal mind a három irányzat iskoláit végigjártam, és arra a meggyőződésre jutottam, hogy amit tőlük tanultam, nem elégít ki. És akkor hírét hallottam egy Bannus nevű férfiúnak, aki odakint a pusztákban remetéskedett; pálmalevelekből font ruhákban járt, és vadon termett növényekkel táplálkozott; tisztaság okából éjjelnappal több ízben is lemosta magát hideg vízzel. Ennek az embernek lettem a tanítványa és kerek három évet töltöttem nála. Ekkor gátat vetettem tudásszomjamnak és visszatértem a városba. És akkor, 19 éves koromban, elkezdtem nyilvános szereplésemet, mégpedig a farizeus irányzat szellemében, ami sok tekintetben hasonlít a görög sztoikus filozófiához.” (*De vita sua* 2,10–12.) Révai: *A zsidó háború* 482.

„17 éves koromban…” Amennyiben itt nem elírás történt, Révay valószínűleg *fölött* értelműnek tekintette a 10. § περί δὲ ἕκκαιδεκα ἔτη γενόμενος mondatának περί prepozícióját, és a genitivus absolutusos mondatszerkesztést (aortistosszal) így érthette: *Miután pedig betöltöttem a 16. évet.* Így juthatott a „17 éves koromban…” szabadabb fordításra.

[324] P. Wendland 1916-ban közölte a *Refutatio Omnium Haeresium* című munkát (*Hippolytus Werke III, Refutatio* IX, 18–28; GCS 26. Berlin 1916. 256–261). Úgy vélekedett, hogy Hippolitus átvette a *De bello iudaico* II. 8,2–13-at, és azt keresztyén szemszögből nézve adalékokkal látta, egyszóval: krisztianizálta. (*Antike Berichte über die Essener* 41.)

[325] Vagyis nem vettem figyelembe a füzet következő részeit: 7. C, Plinius Secundus d. Ä., Naturalis historia; 8. Dion von Prusa; Hegesipp, Ὑπομνήματα; 11. Epiphanius von Salamis, Panarion; 12. Constitutiones Apostolarum; 13. Hieronymus, De viris Illustribus; 14. Hieronymus, Adversus Jovinianum; 15. Filastrius von Brescia, Diversarum hereseon liber; 16. Nilus von Ankyra, Tractatus de monastica exercitatione; 17. Isidor von Sevilla, Etymologiae; 18. Suda-Lexicon, Art. Ἐσσαῖοι; 19. Michael der Syrer, Chronik.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΑΝΤΑ ΣΠΟΥΔΑΙΟΝ ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΕΙΝΑΙ **QUOD OMNIS PROBUS LIBER SIT** **AKI IGAZ, AZ SZABAD IS**	ΠΕΡΙ ΒΙΟΥ ΘΕΩΡΕΤΙΚΟΥ Η ΙΚΕΤΩΝ (ΠΕΡΙ ΑΡΕΤΩΝ ΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟΝ) **DE VITA CONTEMPLATIVA** **AZ ELMÉLKEDŐ ÉLETMÓDRÓL VAGY OLTALOMKERESŐKRŐL** **(AZ ERÉNYEKRŐL. NEGYEDIK KÖNYV)**
75 Erkölcsi jóság tekintetében (viszont) a palesztinai Szíria sem terméketlen, melyet a zsidók igen népes nemzetének nem csekély hányada lakja. Némelyeket, akiknek száma több mint négyezer, esszénusoknak nevezik.[326] Ez – véleményem szerint a görög nyelv pontatlan szóképzésével – a „hosziotész” szóból származik, tudniillik egészen különleges módon is Isten szolgái lettek. Nem úgy, mint akik állatokat áldoznak, hanem azt tartják a legméltóbbnak, hogy a saját maguk értelmét tegyék szentté.	21 Ez a fajta *közösség* tehát világszerte megtalálható, mivel a tökéletes jóságból részesülniük kell mind Görögországnak, mind a barbároknak. A legtöbb *ilyen közösség* azonban Egyiptomban van, *éspedig* megnevezhető tartományainak mindenikében, s különösképpen Alexandria környékén. 2 A filozófusok gondolkozásmódja pedig azonnal kiderül a nevükből. Mert valódi értelemben nevezik őket therapeutáknak és therapeuta nőknek; ugyanis már kezdettől fogva valóban jobb gyógymódot ígértek, mint szerte a városokban. Ott ugyanis csupán a testet gyógyítják. Emezek azonban gyötrelmes, s ugyanakkor nehezen kezelhető betegségektől fogva tartott lelkeket is *gyógyítanak,* amikor kitör azokon öröm és érzék vágy, kedvtelenség és félelem, követelőzés és esztelenség, hamisság s más szenvedélyek és szerencsétlenségek sokasága. *És valóban terapeuták azért* is, mivel már kezdettől fogva a természet és a szent törvények tanították őket *arra,* hogy a Valóságosan Létezőt szolgálják, aki a földi javaknál is különb, tisztább az egyes *számjegy*nél s eredetibb a monádnál.
76 Ezek először is falvakon élnek. A városokat kerülik, mivel a városlakók *a* törvénytelenségekhez alkalmazkodnak, s tudják, hogy ez a társas lét*forma,* mint valami halálos kórságot okozó lég, gyógyíthatatlanul kitámadja a lelkeket. Egyesek földműveléssel foglalkoznak,[327] mások pedig olyan mesterségeket űznek, a melyek a békés *életvitelt* szolgálják,	19 De nem egy másik városba költöznek, mint azok, akik csődbejutás miatt kérnek birtokárverést, vagy rossz szolgákként gazdacserét. Maguk felfedezte szabadságot sem *igényelnek.* Ugyanis minden város, még a legjobb törvénnyel rendelkező is csupa nyugtalanság és kimondhatatlan zűrzavar mindaddig, míg csak a bölcsesség rá nem visz arra, hogy azt egyszer otthagyd.

[326] Vö. *Antiquitates* XIII. 1,2: „Ugyanis a zsidóknál három filozófiai iskola van: az egyik a farizeusoké, a másik a szadduceusoké, és a harmadik, amely különösen szigorú szabályok szerint él, az úgynevezett esszénusoké.”

De bello II. 8,119: „A zsidóknál már régóta három filozófiai irány volt, tudniillik az esszénusok, szadduceusok és farizeusok…”

[327] Vö. *Antiquitates* XIII. 1,5: „…csak földműveléssel foglalkoznak. Különösen csodálatra méltó, hogy valamennyien az erényes életre törekszenek, éspedig oly mértékben, ami a görögöknél és barbároknál teljesen ismeretlen; őket azonban nem rövid ideje, hanem már emberemlékezet óta semmi sem gátolja meg ebben a buzgó törekvésükben…”

	20 Viszont lakatlan területek után kutatnak, s védett településeken kívül, kertekben vagy elhagyott mezőkön tartózkodnak. Nem mintha valami nyers embergyűlöletre szánták volna el magukat, hanem azért, mert a méltánytalanságok*ra épülő élet*viszonyokat haszontalanoknak és károsaknak látják.
(76) *s egyben* a maguk ügyét is előmozdítják, és a környezetükben élőknek is hasznára vannak.	14 […] De mennyivel jobbak azok, akik nem úgy mondanak le vagyonukról, hogy azokkal utódaik felől gondoskodnak, hanem jólétet megtagadva, szűkölködő embereket, rokonokat vagy barátokat segítenek ki kilátástalan helyzetekből? […]
	16 […] A könnyed nagylelkűséget pedig többre becsülték, és örömmel osztották szét a javakat; de mégsem pazarolva, hogy másokon és magukon is segíthessenek. Vagyis: a készséggel szétosztott javak által másokon segítettek, magukon pedig a bölcselet művelésében. […]
	17 ([…] Míg az anyagi javakra és meggazdagodásra törő igyekezet igazságtalanságot szül a méltánytalanság miatt, addig az ezzel ellentétes életfelfogásból jogosság származik a méltányosság alapján. A méltányosság nagyobb boldogságot jelent a földi gazdagságnál, amelyet hiú dicsvágyak határoznak meg.)
Ezüstöt és aranyat kincstárba nem gyűjtenek, nyereségvágyból sem vásárolnak nagy földterületeket,	66 […] kezüket pedig azért *(emelik az égre)*, mert anyagi hasznoktól tiszta, s azt semmiféle nyereség ürügyén be nem mocskolják. […]
	70 […] De amikor némelyek arra törekedtek, hogy feloldozzák a bajok ősokát, az egyenetlenséget, az igazságtalanság és kapzsiság felgerjesztette a tekintélyesekben a gyöngébbek feletti hatalmaskodást.
hanem *csak* annyihoz igyekeznek hozzájutni, amennyi a megélhetéshez nélkülözhetetlenül szükséges.[328]	13 […] Mert kerülniük kell a gazdagokat, akik vakság alá rekesztették értelmüket, ugyanis hamar felismerik, hogy ezek látván vakok.
	38 Mivel az oltalmat is kétféle dolog szolgálja, tudniillik egyik a ruházat, a másik pedig a ház, a házról már előbb elmondtam, hogy mindenféle díszítéstől mentes és rögtönzött s csakis a hasznavehetőségre való tekintettel készült. Ehhez hasonlóan az öltözet is a legegyszerűbb, s pusztán csak a fagy és a hőség elleni védekezésre szolgál: vastag, szőrmés bőrköpeny télidőre, a nyári időszakra pedig exomis, illetve gyolcsköntös.

[328] Vö. *De bello* II. 8,133: „…mértékletességük, mert csak annyit esznek és isznak, amennyi okvetlenül szükséges.”

	37 Viszont semmi költségeset nem fogyasztanak, hanem egyszerűen csak kenyeret és a mellé való sót. Az ínyenckedők izsóppal fűszerezik ezeket. Italuk pedig forrásvíz. Ugyanis mindaddig, míg a természet a halandó ember fölé rendelte az éhséget és szomjúságot, mint valami úrnőket, meg-megengesztelik őket. Csábító hízelgésükre azonban semmivel többet nem vesznek magukhoz annál, mint ami a legszükségesebb, s ami nélkül nincs életben maradás. Így hát azért esznek, hogy ne éhezzenek, isznak pedig azért, hogy ne szomjazzanak. A jóllakást viszont úgy kerülik, mint ami egyaránt ellensége és csapdája léleknek és testnek. 39 Ugyanis minden tekintetben a szerénységre törekednek, mert tudják, hogy a hiuság a hazugság kezdete, az igazságé pedig a szerénység, s mindkettő a maga forrásának lényegét hordozza. Mert bizony hazugságból ered a gonoszságok sokféle megnyilatkozása, az igazságból pedig mind az emberi, mind pedig az isteni javak bősége.
77 Így hát minden embertől eltérően szinte csak ők azok, akik pénztelenek és vagyon nélküliek lesznek, s a több fáradozásban vagy jószerencse hiányában *is* a leggazdagabbaknak tudják magukat, mivel úgy ítélik, hogy éppen a kisigény és a megelégedettség jelenti a dúsgazdagságot.	17 […]A méltányosság nagyobb boldogságot jelent a földi gazdagságnál, amelyet hiú dicsvágyak határoznak meg.[329] 69 Fekhelyeik ugyanis közönséges fából valók, melyekre igen egyszerű, s a környékről származó papirusz ágyterítőket fektetnek. Egyik felük kissé magasabbra képzett, hogy ide támaszkodhassanak. Mert noha egyrészt felhagytak a szigorú lakóniai fegyelemmel, másrészt pedig mindig és mindenütt a felszabadult örvendezésre törekszenek, teljes erejükből gyűlölik azt, ami élvezetre ingerelne.
78 Nem lelsz közöttük egyetlen olyan művest,[330] aki nyilakat, dárdákat, tőröket vagy sisakot, mellvértet és pajzsot készítene, egyáltalán csak egyet is, aki valami hadászati tárgy előállításával foglalkozna. De egyetlen olyan *eszközt* sem *készítenek,* ami ugyan békés célra *szolgál*, de könnyedén fordítható gonoszságra. Üzletkötésről vagy szatócskodásról, vagy arról, hogy hajótulajdonosok legyenek, álmodni sem mernek, s így távol tartják magukat a nyereséghozó lehetőségektől.[331]	66 […] *(kezük)* anyagi hasznoktól tiszta, s azt semmiféle nyereség ürügyén be nem mocskolják. […]

[329] Lásd még PHVC 16, 24, 38–39.

[330] Vö. *De bello* II. 8,123: „…és kivétel nélkül mindenki köteles a közösség érdekében munkát vállalni.”

[331] Vö. a PHVC 13. §-nak végével: „Mert kerülniük kell a gazdagokat, akik vakság alá rekesztették értelmüket…”

Lásd még a PHVC 39. § elejét: „Ugyanis minden tekintetben a szerénységre törekednek…”

79 Nincsen közöttük egyetlen rabszolga sem, hanem egytől egyig kölcsönösen szolgálnak egymásnak. A *rabszolgatartó* nagyurakat elítélik. Nem pusztán amiatt, hogy igazságtalanok, *és* sárba tiporják az egyenlőséget; hanem azért, mert istentelenek *és* megrontják a természet rendjét, amely az *igazságos* anyai szokás alapján mindenkit egy és ugyanazon módon hozott világra és nevelt, *s* nem név szerinti, hanem ténylegesen valódi, édestestvérekké tett.[332]	70 Nem rabszolgák szolgálnak fel nekik. Meg vannak győződve afelől, hogy a szolgatartás teljesen természetellenes. Tudniillik *a* természet mindenkit szabadnak teremtett. De amikor némelyek arra törekedtek, hogy feloldozzák a bajok ősokát, az egyenetlenséget, az igazságtalanság és kapzsiság felgerjesztette a tekintélyesekben a gyöngébbek feletti hatalmaskodást.
Ezt a származás szerinti egyenlőséget borította fel alattomos módon *és* teljes egészében a mindinkább elhatalmasodó telhetetlenség, *s* a meghitt családi kapcsolat és baráti szeretet helyébe elidegenedést és ellenségeskedést hozott.[333]	71 Ezeken a szent lakomákon, amint *már* mondtam, csakugyan egy szolga sincs *jelen*, viszont a szabadok szolgálnak. A szolgákra háruló feladatokat nem kényszerítésre látják el, sem pedig *valami* parancsra várva, hanem önkéntesen, szorgalommal és készséggel előzve meg a noszogatásokat.
	72 A szabadokat sem tetszőlegesen sorozzák az effajta szolgálatokra; hanem a szervezetbéli ifjak közül jelölnek ki nagy körültekintéssel és rátermettségük figyelembe vételével *olyanokat*, akiknek kötelező módon a tökéletességig menő udvariasságra és nemes magatartásra kell törekedniük. Ezek *az ifjak* olyan készséggel-örömmel szolgálnak, mint az édes fiak apjuknak és anyjuknak. Társaikat a maguk vér szerinti szüleinél is közelebb állóknak tekintik, amennyiben a helyesen gondolkodókhoz semmi sem áll közelebb, mint az erkölcsi jóság. Amikor pedig felszolgálnak, felövezetlen és leeresztett alsóruhával vonulnak be, hogy a szolgai minőségnek még a látszatát se keltsék.
80 A filozófiából elhagyták egyfelől a logikát, mint olyat, amely a maga szóvadászatával nem feltétlenül vezet el az erény birtoklására; másrészt azt a fajta természetfilozófiát, amely fennhéjázva tanít azokról a földöntúli dolgokról, amelyek meghaladják az emberi természetet,	2 A filozófusok gondolkozásmódja pedig azonnal kiderül a nevükből. Mert valódi értelemben nevezik őket therapeutáknak és therapeuta nőknek; […].
	Ennyi *mondható el* tehát a therapeutákról, akik 90 a természet és a benne levők feletti elmélkedést kedvelték, […].

[332] Vö. *Antiquitates* XIII. 1,5: „…nem tartanak rabszolgákat; a rabszolgaságot igazságtalanságnak tartják, a házasságot pedig minden viszálykodás forrásának, és így külön-külön élnek és szolgálnak egymásnak.”

[333] Vö. *De bello* II. 8,122: „A gazdagságot megvetik, és csodálatos intézményük a vagyonközösség; nincs náluk senki, akinek többje volna, mint a másiknak. Tudniillik náluk szabály, hogy aki be akar lépni a szektába, köteles odaajándékozni vagyonát a közösségnek, és ezért náluk nincsen sem megalázó szegénység, sem mérhetetlen gazdagság, hanem mindaz, ami az egyesek vagyonából összegyűlt, mindnyájuknak közös vagyona, mintha testvérek volnának.”

(80) kivéve viszont a természetfilozófiának azt a részét, amely Isten létét és a mindenség előállását tárgyalja. Leginkább az etikával foglalkoznak,[334]	4 A szofistáktól eredő nevek viszont találmányok, másrészt az őselemek csupán élettelen, magától mozdulni sem képes, s az alkotó hatalma alá vetett anyag arra, hogy belőlük hozzon létre mindenféle formát és a teremtett szellemi valóságokat. 5 De vajon miként *jöhettek létre* az égitestek: nap, hold vagy a többi bolygó-, illetve állócsillag vagy a világegyetem és földkerekség? Nemde ezek sem maguktól jöttek létre, hanem valaki, ismeretet legtökéletesebben birtokló demiurgosz által?[335]
amelyhez az atyák törvényeit használják tanító mesterekül,[336] *s* amelyeket az emberi lélek fel nem foghat isteni ihlet nélkül.	25 […] Itt tartózkodva *törekszenek* eljutni a szent élet misztériumaira. Ide sem élelmet, sem italt nem visznek, sem pedig egyebet, amely a test igényeire *nézve* szükséges *volna*, hanem *csak* a próféták *isten*-ihlette törvényeit és mondásait, valamint himnuszokat, s egyebek is, amivel tudás és kegyesség *egyaránt* gyarapítható és tökéletesíthető. 28 […] Ugyanis a szent iratokhoz fordulva az ősöktől eredő bölcsességet allegorizáló módon fejtik ki. […] 29 Rendelkezésükre állnak ősi tekintélyektől származó művek is. […] 64 […] teljes valójukat a természet rendjének megértésére és szemlélésére szentelték, éspedig a próféta Mózes legszentebb tanításai alapján. 75 […] Elnökük valami olyan kérdést vizsgál, amely a szent iratokban merül fel, vagy olyan kérdést is kifejt, amelyet előbb valaki más tett fel. […].

[334] Vö. *De bello* II. 8,154–159: „Ugyanis megingathatatlanul hisznek benne, hogy a test ugyan romlandó és elenyészik, a lélek azonban halhatatlan, s örökké él; a legfinomabb éterből származik, s valami természeti varázslat révén leszáll, és a test, mint a börtön, magába zárja. Mihelyt azonban kiszabadul a test börtönéből, boldogan a magasba lebben, mintha hosszú szolgaságból szabadult volna. A görög filozófusok véleményével egyezően azt állítják, hogy a jók tovább élnek az óceánon túl, olyan helyen, ahol sem eső, sem hőség nem zaklatja őket, hanem az óceán felől fújdogáló állandó zefír üdíti; viszont a gonoszok sötét és jéghideg barlangba kerülnek, örök szenvedésre. Ugyanez a gondolat megvan, úgy tudom, a görögöknél is, akik azt tanítják, hogy hőseik, a héroszok és félistenek, a boldogok szigetén tartózkodnak, a gonoszok lelkei pedig az elkárhozottaik helyén, a Hadésben, ahol a monda szerint Sisyphos, Tantalos, Ixion és Tityos bűnhődnek. Ezzel mindenekelőtt a lélek halhatatlanságát akarják bizonyítani, egyúttal azonban buzdítani akarnak az erényre és elrettenteni a bűntől, mert arra számítanak, hogy a jók földi életük alatt, a halál utáni jutalom reményében, még jobbakká lesznek, a gonoszok pedig félelemből visszariadnak gaztetteiktől, mert bizonyosra vehetik, hogy ha életükben nem is derül ki gonoszságuk, a túlvilágon utoléri őket az örök büntetés. Az esszénusoknak ez a tanítása a lélekről ellenállhatatlan csalétek, amellyel magukhoz vonzzák azokat, akik egyszer megízlelték bölcsességüket.”

[335] Lásd még: PHVC 6–9.

[336] Vö. *De bello* II. 8,136: „Szívesen tanulmányozzák a régiek írásait, és főképpen a lélek és test javára vonatkozó részleteket olvassák bennük.”

81 Ámbár a többi napon is ezeket tanulmányozzák *nagy* alapossággal, kiváltképpen *mégis* a hetedik *napon foglalkoznak velük.*	26 Így hát az Istenről való megemlékezést sohasem tévesztik szem elől, amiképpen *még* álomban sem tűnődnek más dolgok felől, mint az isteni tökéletességek szépségeiről és hatalmáról; ugyanis sokan még álmukban is a szent bölcsesség magasztos tanai felett tusakodnak, és azokról beszélnek.
	28 A kora reggeltől estig terjedő napszak mindannyiukra nézve aszkézisre rendelt idő. Ugyanis a szent iratokhoz fordulva az ősöktől eredő bölcsességet allegorizáló módon fejtik ki.
	30 Hat napra tehát mindenikük magányra vonul vissza a maga helyére, *s* a már említett monostorokban filozofál. Nem lépnek át az udvarkapun, sőt még az ablakon sem tekintenek ki.[337] A hetedik *napon* viszont közös összejövetelre gyülekeznek egybe, […].
A hetedik *napot* ugyanis szentnek tekintik.	32 Ez a közös szent hely pedig, ahova a hetedik napon összegyülekeznek, […].
	36 A hetedik *nap*ról pedig azt tartva, hogy az mindennél szentebb és mindennél ünnepélyesebb, olyasminek tekintik, mint ami ősrégiségénél fogva különleges. […]
	65 Ők mindenekelőtt a hétszer hetedik napon gyülekeznek egybe, de nem csak egyszerűen hetes szám miatt, hanem azért is, hogy annak négyzetét csodálják. A hetes számot ugyanis szentségesnek és örökké érintetlennek tudják. Előestéje ez egy igen nagy ünnepnek, amely a legszentebb és a természettel leginkább összhangban álló számra, az ötvenesre esett. […]
Ezen *a napon minden* egyéb tevékenységet beszüntetnek,[338]	36 […] Ezen a napon, a lelki gyakorlatokon túl, a test felől is gondoskodnak, úgyhogy a tartós önsanyargatás mindenféle gyötrelme is elmarad: felfüggesztik azokat.
s szent helyeikre vonulnak, amelyeket zsinagógáknak neveznek.	38 […] a házról már előbb elmondtam, hogy *mindenféle* díszítéstől mentes és rögtönzött *s* csakis a hasznavehetőségre való tekintettel készült. […]
A fiatalok életkor szerinti sorokban foglalnak helyet az idősebbek lábainál,[339]	66 Amikor tehát tiszta fehérbe öltözve, s a legmagasztosabb méltósággal összegyülekeznek, mielőtt asztalhoz telepednének, a napos felügyelők egyike jelt ad, mert így szokták megnevezni az effajta szolgálatban állókat. Egymás mögött, *ékes* renddel sorban állnak, […].
	67 Az imádság(ok) után a vének a *közösségbe való* belépés rendjét követve telepednek asztalhoz. Azonban nem az időseket és ősz hajúakat tartják véneknek (hanem a még egészen fiatal gyermekeket is), amennyiben ezek utóbb kedvelték meg az irányzatot, hanem azokat, akik az elmélkedő filozofálás kötelékében nőttek fel és jutottak virágkorra. […]

[337] Vö. még: PHVC 25, 35.

[338] Vö. *De bello* II. 8,147: „Szombaton még a zsidóknál is szigorúbban tartózkodnak a munkától, és ezért nemcsak ételeiket készítik el már előző nap, hogy szombaton ne kelljen tüzet gyújtaniok, hanem ezen a napon még csak egy edényt sem mernek elmozdítani a helyéről, vagy akár a szükségüket elvégezni.”

[339] Vö. *De bello* II. 8,150: „Aszerint, hogy mennyi ideje tartóznak a rendbe, négy fokozatba sorolják őket…”

		69 […] Ha némely kerevet nem is annyira fényűző, de azért mégiscsak puhább, vajon elképzelhető-e, hogy lefoglalnák azokat olyan személyek számára, akik előkelőbbek és műveltebbek, illetve a filozófia gyakorlott *mesterei*? […]
(81)	a figyelmes hallgatókhoz illő ékességgel.	75 […] Miután a lakomázók abban a rendben foglalnak helyet, amint arra már rámutattam, a felszolgálók pedig előállnak *szép* rendben, szolgálatra készen, […] mindannyian teljesen elcsendesednek. De hát mikor nincs *csend*? – mondhatná valaki. *Most* viszont még inkább *elcsendesednek*, mint azelőtt, úgyannyira, hogy senki sem mer pisszenni, vagy hangosabban lélegzeni. […] A tökéletességre áhítozva figyelnek, […]
		77 *A hallgatók* fül*ük*et hegyezve és szem*ük*et a *beszélőre* szegezve egy és ugyanazon egyenes testtartásban maradva figyelnek. A megértést és felfogást fejbólintással és pillantással jelzik, a beszélő iránti elismerést pedig örö-m*ük*kel és tekintet*ük* lassú körbehordozásával, a bizonytalanságot viszont a fej és a jobb kéz ujjhegyének lassúbb mozgatásával. A kereveteken fekvőknél semmivel sem kevesebb figyelmet tanúsítanak az ott álló ifjak.
82	Ekkor egyikük előveszi a könyvtekercseket, és felolvas, majd pedig egy másik személy áll elő a legtapasztaltabbak közül és megmagyarázza mindazt, ami érthetetlen volt.	31 Miután pedig megérkezik a legidősebb s egyben a tantételekben legtapasztaltabb, *beszélni* kezd […] az alapos ismeretet *közli*, amelyet gondolatban már előbb kifürkészett és értelmezett […]
		75 […] Elnökük[340] valami olyan kérdést vizsgál, amely a szent iratokban merül fel, vagy olyan kérdést is kifejt, amelyet előbb valaki más tett fel. Nem valami csillogó beszédre készül, ugyanis nem ámulatkeltő ékesszólásra törekszik. […]
		76 Az *elnök* többnyire lassú ütemben halad a tanítással, nem siet vele, és időt fordít az ismétlésekre. Így vési a lelkekbe a gondolatokat. […]
	Tudniillik főleg a szimbolikus módszerrel filozofálnak, ami náluk régóta használt módszer.	28 […] Ugyanis a szent iratokhoz fordulva az ősöktől eredő bölcsességet allegorizáló módon fejtik ki. Ugyanis a szó szerinti értelemben vett iratok szövegét szimbólumoknak tekintik. A szövegnek rejtett természete van, s ez a jelképes értelemben lesz nyilvánvalóvá.
		29 […] Ezek *az elődök,* lévén *egyben ennek* a filozófiai iránynak alapítói, az allegorizáló *írásmagyarázat* módszerének sok emlékét hagyták hátra; s amiként némelyikük *írásmagyarázatát* mintaként használják, […]
		78 A szent iratok magyarázása úgy történik, hogy kifejtik az allegóriákban *rejlő* jelképes értelmeket. Ugyanis a törvény egésze olyannak tetszik e férfiak előtt, mint amely valami élőlényhez hasonlít. *Így aztán* a szószerkezetek a test, a szavakban rejlő láthatatlan értelem pedig a lélek. *E láthatatlan értelmen* belül az értelmes lélek másként kezdi látni azt, ami számára ismerős. Mint valami tükörben, úgy pillantja meg,

[340] Lásd még: PHVC 79.

		miként tükröződik a szavakban a gondolatok páratlan szépsége, megfejti és leleplezi a szimbólumokat, a gondolatokat pedig fedetlenül hozza fényre azok részére, akik a látható dolgokban a láthatatlant képesek meglátni egy csekély emlékezés által.
83 *A legtapasztaltabb* istenfélelemre,	3	[…] Mihez volna méltó hasonlítanunk az általuk meghirdetett kegyességet? […]
	11	A therapeuta […] soha el ne hagyja ezt a tökéletes kegyességre vezető rendet.
	25	[…] Ide *(ti. a monasztériumba)* sem élelmet, sem italt nem visznek, sem pedig egyebet, amely a test igényeire *nézve* szükséges *volna*, hanem *csak* a próféták *isten*-ihlette törvényeit és mondásait, valamint himnuszokat, s mindent, amivel tudás és kegyesség *egyaránt* gyarapítható és tökéletesíthető.
	85	[…] megittasodnak Isten szeretétnek színtiszta borától, […]
	88	[…] Igen szépek a gondolatok, igen szépek a szövegek, a karénekesek pedig ünnepélyesek; a gondolatoknak pedig s a kifejezésmódnak, illetve a karénekeseknek az istenfélelem a fő célja.
szentségre,	2	[…] *És valóban terapeuták azért* is, mivel már kezdettől fogva a természet és a szent törvények tanították őket *arra,* hogy a Valóságosan Létezőt szolgálják, […].
igazságosságra,	17	*„Ott a harcos mysek, igaz abiosok,* *Kabalatejivó déli hippemolgok…”* Míg az anyagi javakra és meggazdagodásra törő igyekezet igazságtalanságot szül a méltánytalanság miatt, addig az ezzel ellentétes életfelfogásból jogosság származik a méltányosság alapján. A méltányosság nagyobb boldogságot jelent a földi gazdagságnál, amelyet hiú dicsvágyak határoznak meg.[341]
	20	Nem mintha valami nyers embergyűlöletre szánták volna el magukat, hanem azért, mert a méltánytalanságok*ra épülő élet*viszonyokat haszontalanoknak és károsaknak látják.
	66	[…] kezüket pedig azért *(emelik az ég felé)*, mert anyagi hasznoktól tiszta, s azt semmiféle nyereség ürügyén be nem mocskolják. […]
háztáji gazdálkodásra,[342] államhoz való viszonyulásra oktatja őket;	19	[…] Maguk felfedezte szabadságot sem *igényelnek.* Ugyanis minden város, még a legjobb törvénnyel rendelkező is csupa nyugtalanság és kimondhatatlan zűrzavar mindaddig, míg csak a bölcsesség rá nem visz arra, hogy azt egyszer otthagyd.[343]

[341] Vö. még: PHVC 13–16. Lásd még: PHVC 70–72.

[342] Vö.: a PHVC 13–20: a therapeuták lemondanak a földi javakról. Lásd még a PHVC 61 végét, ahol a gondtalanságról is szó esik; valamint a 62. §-ban az ügyetlen földműves hasonlatát.

[343] Vö. még: PHVC 18–20.

(83)	arra, hogy miként ismerhetők fel ténylegesen a jó[344]	2	[…] *terapeuták azért* is, mivel már kezdettől fogva a természet és a szent törvények tanították őket *arra,* hogy a Valóságosan Létezőt szolgálják, aki a földi javaknál is különb, tisztább az egyes *számjegy*nél s eredetibb a monádnál.
		34	Mivel számukra az önmegtartóztatás olyan, mintha valami lelki fundamentumot fektetnének le, erre *a lelki fundamentumra* építik a többi erényt. […]
		72	[…] a helyesen gondolkodókhoz semmi sem áll közelebb, mint az erkölcsi jóság. […]
		90	[…] Ezenfelül *az Atya* még azzal a jutalommal is megajándékozta őket, amely az erkölcsi jósághoz leginkább illik. Ez *a jutalom* többet ér minden földi jónál, *és* nem más, mint maga a legmagasabb fokú boldogság elérése.
	és rossz,	13	[…] kerülniük kell a gazdagokat, akik vakság alá rekesztették értelmüket, ugyanis hamar felismerik, hogy ezek látván vakok.
		17	[…] az anyagi javakra és meggazdagodásra törő igyekezet igazságtalanságot szül a méltánytalanság miatt, […]
		19	[…] minden város, még a legjobb törvénnyel rendelkező is csupa nyugtalanság és kimondhatatlan zűrzavar […]
	valamint közömbös dolgok;		
	s hogy a szükségeset válasszák és meneküljenek attól, ami ellentéte ennek.	11	A therapeuta közösség viszont már eleve azt sajátítja el, hogy mindig a Valóságosan Létező szemlélésére törekedjék, és ez a látás még a napfénynél való érzékelésen is túltegyen, és soha el ne hagyja ezt a tökéletes kegyességre vezető rendet.
	Eközben három zsinórmértéket, illetve szabályt alkalmaznak: az Isten iránti szeretetét, az erényességét[345] és az ember iránti szeretetét.[346]		
84	Isten iránti szeretetüket csakugyan számtalan példával tanúsítják:[347]	2	[…] a szent törvények tanították őket *arra,* hogy a Valóságosan Létezőt szolgálják, […].
		12	Nekik (pedig) a szolgálatban telik örömük; de nem szokásból, sem pedig bárki intésére vagy buzdítására, hanem mennyei szerelem ejti rabul őket, […].

[344] Vö. *Antiquitates* XIII. 1,5: „…a legkívánatosabb jónak az igazságot tartják.”

[345] Vö. még: PHVC 34.

[346] Vö. *De bello* II. 8,119: „Ezek ugyancsak zsidó nemzetiségűek, de sokkal jobban szeretik egymást, mint a többiek.” *De bello* II. 8,134: „…csak két tekintetben élveznek teljes szabadságot: mások megsegítésében és a könyörületesség gyakorlásában. Így mindegyik köteles segítségére sietni annak, aki támogatásra szorul, ha ugyan méltó rá, és köteles az éhezőknek ételt adni; de rokonaiknak az elöljáró engedélye nélkül semmit sem szabad ajándékozniok.”

[347] *De bello,* II. 8,139: „De mielőtt részt vehetne a közös étkezésen, a többi tag előtt rettenetes esküt kell tennie, hogy mindig tiszteli az istenséget…”

		26	[…] álomban sem tűnődnek más dolgok felől, mint az isteni tökéletességek szépségeiről és hatalmáról; […]
		85	[…] megittasodnak Isten szeretetének színtiszta borától, […].
(84)	az egész életükre szóló szakadatlan és következetes tisztasággal,[348]	18	Amikor tehát lemondanak javaikról, többé már semmi nem csábítja őket, s mindennek hátat fordítva vonulnak vissza. Elhagynak testvért, gyermeket, feleséget, szülőt, népes rokonságot, baráti társaságot, a szülőföldet, ahol világra jöttek, majd pedig felnevelkedtek, mivelhogy a régi kötődések húznak vissza, és *ezek* csábítanak a legerősebben.
		66	Amikor tehát tiszta fehérbe öltözve, s a legmagasztosabb méltósággal összegyülekeznek, […] arcukat és kezüket is az égre emelik: arcukat, mivel arra neveltettek, hogy tekintetük a szemlélődésre méltó dolgokat vizsgálja; kezüket pedig azért, mert anyagi hasznoktól tiszta, s azt semmiféle nyereség ürügyén be nem mocskolják.
		68	Velük együtt nők is étkeznek. Legtöbbjük idős szűz. Az ártatlanságot nem kényszerből őrzik meg, miként egyes papnők a görögöknél, *hanem* az önkéntességnél is többért: a bölcsesség iránti buzgóság és szenvedély miatt. S miután arra igyekeznek, hogy *a bölcsesség* legyen élettársuk, megvetették a testet illető élvezeteket. Nem halandó, hanem olyan halhatatlan utódokat kívánnak, amilyenek csakis magától az Isten előtt kedves lélektől születhetnek akkor, amikor az Atya szellemi fénysugarakat hint reá. […]
		74	Vagyis: amiként a papoknak józanul kell áldozniuk, akképpen kell nekik is a józanész utasítása szerint élniük. Mert bizony a bor az esztelenség varázsszere, a költséges finomságok pedig a legtelhetetlenebb fajzatok egyikét tüzelik fel, a kívánságot.
	az esküdözés és hazugság mellőzésével,[349]	39	tudják, hogy a hiuság a hazugság kezdete, az igazságé pedig a szerénység, […].
		2	[…] kezdettől fogva a természet és a szent törvények tanították őket *arra,* hogy a Valóságosan Létezőt szolgálják, […].
		29	(Rendelkezésükre állnak ősi tekintélyektől származó művek is.)

[348] Vö. *De bello* II. 8,148–149: „Más napokon kapájukkal – mert ilyenféle az a kis balta, amelyet az újonnan belépők kapnak — egy láb mély gödröt ásnak, beburkolódznak köpenyükbe, hogy meg ne sértsék Isten fényes napját, elvégzik szükségüket, és a kiásott földdel betöltik a gödröt; erre a célra mindig a legfélreesőbb helyeket választják ki. És ámbár testük kiürítése természetes dolog, mégis meg szoktak utána mosakodni, mintha csak beszennyezték volna magukat.”

Lásd még: *De bello* II. 8,150: „…az alacsonyabb fokozatúak annyira hitványabbak a magasabb fokozatúaknál, hogy ezek, ha hozzájuk értek, máris kötelesek megmosakodni, mintha csak más törzsbeli beszennyezte volna őket.” *Antiquitates* XIII. 1,5: „Ha fogadalmi ajándékokat küldenek is a templomnak, nem mutatnak be áldozatot, s azzal mentik ki magukat, hogy nekik sokkal szentebb tisztulási eszközeik vannak. Ezért nem is szabad belépniök a közös szentélybe, tehát külön tartják istentiszteleteiket.”

[349] *De bello* II. 8,135: „Adott szavuk szentebb, mint az eskü, sőt nem is esküsznek, mert az esküt rosszabbnak tartják az esküszegésnél. Azt mondják, hogy máris hitelét vesztette az, akinek csak akkor hisznek, ha az Istenre hivatkozik.”

De bello II. 8,141: „Továbbá kötelezi magát, hogy mindig hű marad az igazsághoz, megveti a hazugságot…”

		64	[…] sőt teljes valójukat a természet rendjének megértésére és szemlélésére szentelték, éspedig a próféta Mózes legszentebb tanításai alapján.
(84)	*s* azzal a hitükkel, hogy minden jó az istenségtől ered, és *ő* semmi rosszért nem vádolható.	2	[…] a Valóságosan Létezőt szolgálják, aki a földi javaknál is különb, tisztább az egyes *számjegy*nél s eredetibb a monádnál.
	Erényességük *példái* pedig *ezek:*	34	Mivel számukra az önmegtartóztatás olyan, mintha valami lelki fundamentumot fektetnének le, erre *a lelki fundamentumra* építik a többi erényt.[350]
	megvetik a vagyont,[351]	13	[…] mivel úgy tartják, hogy a halhatatlan és boldog élet utáni vágyakozásnak már a földi élet alatt teljességre kell jutnia, önkéntesen előre szétosztják örökségüket: javaikat fiaikra vagy leányaikra, vagy akár más rokonaikra hagyják. Akiknek pedig nincsenek rokonaik, társaikra és barátaikra. Mert kerülniük kell a gazdagokat, akik vakság alá rekesztették értelmüket, ugyanis hamar felismerik, hogy ezek látván vakok.
		14	[…] Becsülöm az olyan férfiakat, akik csakugyan javak nélkül lettek jelesebbekké. De mennyivel jobbak azok, akik nem úgy mondanak le vagyonukról, hogy azokkal utódaik felől gondoskodnak, hanem jólétet megtagadva, szűkölködő embereket, rokonokat vagy barátokat segítenek ki kilátástalan helyzetekből? […][352]
		16	[…] Bár voltak anyagi igényeik, nem hanyagolták el a bölcsességre való törekvést. […] és örömmel osztották szét a javakat; de mégsem pazarolva, hogy másokon és magukon is segíthessenek. […] Ugyanis a javakkal és a vagyonnal való törődés sok időt emészt fel. […]
		17	[…] Míg az anyagi javakra és meggazdagodásra törő igyekezet igazságtalanságot szül a méltánytalanság miatt, addig az ezzel ellentétes életfelfogásból jogosság *származik* a méltányosság alapján. A méltányosság nagyobb boldogságot jelent a földi gazdagságnál, amelyet hiú dicsvágyak határoznak meg.
		18	Amikor tehát lemondanak javaikról, többé már semmi nem csábítja őket, s mindennek hátat fordítva vonulnak vissza. […]
		20	[…] a méltánytalanságok*ra épülő élet*viszonyokat haszontalanoknak és károsaknak látják.
		66	[…] kezüket pedig azért *(emelik az égre)*, mert anyagi hasznoktól tiszta, s azt semmiféle nyereség ürügyén be nem mocskolják. […]
		70	[…] De amikor némelyek arra törekedtek, hogy feloldozzák a

[350] Vö. még: PHVC 90.

[351] Lásd: *De bello* II. 8,122.

[352] Lásd még: PHVC 15.

		bajok ősokát, az egyenetlenséget, az igazságtalanság és kapzsiság felgerjesztette a tekintélyesekben a gyöngébbek feletti hatalmaskodást.
(84)	nem vágynak dicsőségre	12 Nekik (pedig) a szolgálatban telik örömük; de nem szokásból, sem pedig bárki intésére vagy buzdítására,
		16 […] A könnyed nagylelkűséget pedig többre becsülték, […]. Vagyis: a készséggel szétosztott javak által másokon *segítettek*, magukon pedig a bölcselet művelésében. […]
		17 […] A méltányosság nagyobb boldogságot jelent a földi gazdagságnál, amelyet hiú dicsvágyak határoznak meg.
		31 […] nem pedig hatáskeltő ékesszólással, miként a szónokok kérkednek, vagy a szofisták manapság. […]
		39 […] tudják, hogy a hiuság a hazugság kezdete, […].
		75 […] nem féltékenykednek […].
	és élvezetre, önmegtartóztatók,[353]	28 A kora reggeltől estig terjedő napszak mindannyiukra nézve aszkézisre rendelt idő. […]
		34 […] számukra az önmegtartóztatás olyan, mintha valami lelki fundamentumot fektetnének le, […].
		37 […] Így hát azért esznek, hogy ne éhezzenek, isznak pedig *azért*, hogy ne szomjazzanak. A jóllakást viszont úgy kerülik, mint ami egyaránt ellensége és csapdája léleknek és testnek.
		56 […] Bárcsak lenne kívánatosabb akár a legátkosabb éhezés és szomjazás is, mint az ilyen dáridókon felpazarolt eledeleknek és italoknak a bősége![354]
		68 Velük együtt nők is étkeznek. Legtöbbjük idős szűz. Az ártatlanságot nem kényszerből őrzik meg, miként egyes papnők a görögöknél, *hanem* az önkéntességnél is többért: a bölcsesség iránti buzgóság és szenvedély miatt. S miután arra igyekeznek, hogy *a bölcsesség* legyen élettársuk, megvetették a testet illető élvezeteket. Nem halandó, hanem olyan halhatatlan utódokat kívánnak, amilyenek csakis magától az Isten előtt kedves lélektől születhetnek akkor, amikor az Atya szellemi fénysugarakat hint reá. *A lélek* ezek által képes szemlélni a bölcsesség tanait.

[353] Vö. *De bello* II. 8,120–121: „Az érzéki élvezeteket elkerülik, mert bűnnek tartják, viszont erénynek minősítik az önmegtartóztatást és a szenvedélyek megfékezését…” De azért a házasságot és a családszaporodást ezzel nem törlik el, csak ők maguk őrizkednek az asszonyok erkölcstelenkedéseitől, mert az a meggyőződésük, hogy nincs asszony, aki hűséges marad férjéhez...

De bello II. 8,135: „…szenvedélyeiket megzabolázzák.”

De bello II. 8,137: „Aki be akar lépni a szektába, azt nem veszik fel rögtön maguk közé, hanem először a közösségen kívül kell élnie egy esztendeig, az ő életmódjuk szerint… Ha a próbaidő alatt bizonyságot tett önmegtartóztatásáról, akkor közelebb jut a közösséghez…”

Lásd még *De bello* II. 8,160–161: „Ezenkívül az esszénus szektának van egy másik ága is; ezeknek az életmódja, erkölcsei és szokásai egészen olyanok, mint amazoké, csak a házasságról vallott nézetük más. Ugyanis azt tartják, hogy azok, akik nem kötnek házasságot, elhanyagolják az élet legfontosabb célját, az utódok szaporítását, vagy még inkább: ha mindenki így gondolkodnék, akkor hamarosan kihalna az emberiség. A menyasszonyoknak azonban három évi próbaidőt szabnak, és ha háromszoros tisztulás után bebizonyosodik; hogy alkalmasak a szülésre, akkor feleségül veszik őket. A terhesség ideje alatt testileg nem érintkeznek feleségükkel, annak bizonyságául, hogy nem kéjelgés, hanem gyermeknemzés céljából házasodtak. A nők ingben, a férfiak kötényben fürdenek. Ilyen az életmódja ennek a szektának. ”

[354] Lásd még: PHVC 40–63. §-ait, ahol a pogány lakomák élvhajhászatainak ellenpéldájáról olvashatunk.

		69	[…] Mert noha egyrészt felhagytak a szigorú lakóniai fegyelemmel, másrészt pedig mindig és mindenütt a felszabadult örvendezésre törekszenek, *teljes* erejükből gyűlölik azt, ami élvezetre ingerelne.
		74	[…] akképpen kell nekik is a józanész utasítása szerint élniük. Mert bizony a bor az esztelenség varázsszere, a költséges finomságok pedig a legtelhetetlenebb fajzatok egyikét tüzelik fel, a kívánságot.
		89	Mármost noha e nemes részegségtől hajnalig mámorosak, fejük mégsem nehezedik el, illetve szemük se ragad le; hanem még annál is éberebbek, mint mikor a lakomára érkeztek. […]
(84)	kitartók;[355]	1	[…] általában tevékeny életmódra törekedtek és azt szorgalmasan gyakorolták, […].
		11	[…] soha el ne hagyja ezt a tökéletes kegyességre vezető rendet.
		26	[…] az Istenről való megemlékezést sohasem tévesztik szem elől, […]. Minden nap kétszer szoktak imádkozni: hajnaltájban és este. […]
		27 28	A kora reggeltől estig terjedő napszak mindannyiukra nézve aszkézisre rendelt idő. […]
		35	Egyeseknek pedig, akiknek nagyobb a tudás utáni vágyakozásuk, a táplálék *csak* háromnaponként jut eszükbe. Némelyek pedig annyira vigadoznak és tobzódnak, *szinte* megelégülve a tanokat gazdagon és bőséggel ékesítő bölcsességgel, hogy akár kétszer olyan hosszú ideig is kitartanak, […].
	ezek mellett pedig kevéssel is beérik,[356] egyszerűek,[357] elégedettek,	16	[…] örömmel osztották szét javaikat; […].
		18	[…]lemondanak földi javaikról, […].
		24	Az egybesereglő *therapeuták* házai pedig igen-igen egyszerűek, […].
		37	Viszont semmi költségeset nem fogyasztanak, hanem egyszerűen csak kenyeret és a mellé való sót. Az ínyenckedők izsóppal fűszerezik ezeket. Italuk pedig forrásvíz. […]
		38	[…] a házról már előbb elmondtam, hogy *mindenféle* díszítéstől mentes és rögtönzött *s* csakis a hasznavehetőségre való tekintettel készült. Ehhez hasonlóan az öltözet is a legegyszerűbb, s pusztán csak a fagy és a hőség elleni védekezésre *szolgál*: […].
		39	Ugyanis minden tekintetben a szerénységre törekednek, […].
		66	Istenhez könyörögnek, hogy kedélyesek legyenek, […].
		69	[…] Ha némely kerevet nem is annyira fényűző, de azért mégiscsak

[355] Vö. *De bello* II. 8,138: „Miután bizonyságát adta állhatatosságának, még két évig jellemét is, és ha ebben a tekintetben is méltónak bizonyul, csak akkor veszik fel véglegesen a rendbe.”

[356] Vö. *De bello* II. 8,126: „Ruházatuk és egész külső megjelenésük olyan, mint az iskolás gyermekeké: ruhát és cipőt addig nem váltanak, amíg egészen el nem rongyolódott vagy el nem kopott a hosszas használatban.”

De bello II. 8,140–141: „Továbbá kötelezi magát, hogy …tisztán tartja kezét a tolvajlástól, lelkét pedig a piszkos nyerészkedéstől, semmit el nem titkol társai előtt…”

[357] Vö. *De bello* II. 8,151: „Igen hosszú életűek, és közülük sokan túlélik századik évüket is, aminek véleményem szerint egyszerű és rendszeres életmódjuk a magyarázata.”

	puhább, vajon elképzelhető-e, hogy lefoglalnák azokat olyan személyek számára, akik előkelőbbek és műveltebbek, illetve a filozófia gyakorlott *mesterei*? Fekhelyeik ugyanis közönséges fából valók, melyekre igen egyszerű, s a környékről származó papirusz ágyterítőket fektetnek. […]
	73 […] *lakomákon tehát* bort nem szolgálnak fel, hanem *csak* kristálytiszta vizet: a többség számára jéghideget, a legidősebbek részére pedig, akik kényesebbek, langyosat. […]
(84) nem dölyfösek, tisztességtudók,[358]	31 Miután pedig megérkezik a legidősebb s egyben a tantételekben legtapasztaltabb, beszélni kezd: […]. A többiek pedig háborítatlan nyugalommal hallgatják, s csupán a tekintet és fej *szerény* intésével nyilvánítanak tetszést.
	33 A helyiségek között fal emelkedik, […]. arra is való, hogy a női természethez illő szemérmetesség megtartassék; […].
	67 Az imádság(ok) után a vének a *közösségbe való* belépés rendjét követve telepednek asztalhoz. Azonban nem az időseket és ősz hajúakat tartják véneknek (hanem a még egészen fiatal gyermekeket is), amennyiben ezek utóbb kedvelték meg az irányzatot, hanem azokat, akik az elmélkedő filozofálás kötelékében nőttek fel és jutottak virágkorra. Valójában ez az, ami a leginkább helyénvaló, és a leginkább megfelel Isten rendelésének.
	72 […] a szervezetbéli ifjak közül jelölnek ki nagy körültekintéssel és rátermettségük figyelembe vételével *olyanokat*, akiknek kötelező módon a tökéletességig menő udvariasságra és nemes magatartásra kell törekedniük. Ezek *az ifjak* olyan készséggel-örömmel szolgálnak, mint az édes fiak apjuknak és anyjuknak. […].
	75 […] Miután a lakomázók abban a rendben foglalnak helyet, amint arra már rámutattam, a felszolgálók pedig előállnak *szép* rendben, szolgálatra készen, mindannyian teljesen elcsendesednek. De hát mikor nincs *csend*? – mondhatná valaki. *Most* viszont még inkább *elcsendesednek*, mint azelőtt, úgyannyira, hogy senki sem mer pisszenni, vagy hangosabban lélegzeni. […]
	77 *A hallgatók* fül*ük*et hegyezve és szem*ük*et a *beszélőre* szegezve egy és ugyanazon egyenes testtartásban maradva figyelnek. A megértést és felfogást fejbólintással és pillantással jelzik, a beszélő iránti elismerést pedig öröm*ük*kel és tekintet*ük* lassú körbehordozásával, a bizonytalanságot viszont a fej és a jobb kéz ujjhegyének lassúbb mozgatásával. A kereveteken fekvőknél semmivel sem kevesebb figyelmet tanúsítanak az ott álló ifjak.
	79 […] a magyarázat meghallgatása, az elnök beszéde pedig feltett a szándéknak megfelelően ért célba –, ezt követőleg, amint együtt örvendeznek, az elnököt mindnyájan meg is tapsolják.
	82 Mert úgy illett, hogy a papok legelőkelőbb osztályának az jusson szolgálata jutalmául, amik a legegyszerűbbek és legtisztábbak. […]

[358] Vö. *De bello* II. 8,132: „Sem lárma, sem kiabálás nem szentségteleníti meg házukat, hanem sorjában beszélnek, egymás után. A külső emberekre úgy hat ez a csend, mint valami hátborzongató titok; pedig ennek a csendnek a magyarázata csak állandó mértékletességük…”

De bello II. 8,145: „Isten után legnagyobb tisztelettel a törvényhozó nevét övezik; azt, aki ezeket káromolja, halállal büntetik. Dicséretes dolognak tartják engedelmeskedni az idősebbeknek és a többségnek. Tehát ha tízen vannak együtt, soha sincs, aki a másik kilenc beleegyezése nélkül felszólalna.”

(84) kiegyensúlyozottak,[359]	12	[…] a szolgálatban telik örömük; de nem szokásból, sem pedig bárki intésére vagy buzdítására, […].
	13	[…] úgy tartják, hogy a halhatatlan és boldog élet utáni vágyakozásnak már a földi élet alatt teljességre kell jutnia […]
	19	[…] Maguk felfedezte szabadságot sem *igényelnek.* […]
	27	Minden nap kétszer szoktak imádkozni: hajnaltájban és este. Ugyanis amikor felkel a Nap, verőfényes napért esedeznek, ténylegesen verőfényes napért, hogy égi világosság töltse el elméjüket; amikor pedig leáldozik a nap, azért, hogy a lélek teljesen felszabaduljon a nyugtalanító tapasztalatoktól és érzésektől, s hogy az összegyülekezéskor és a gyülekezési helyen a valóságot legyen képes nyomon követni.
	66	[…] Istenhez könyörögnek, hogy kedélyesek legyenek, […].
	90	[…] Ők egyszersmind mennynek és világnak polgárai, *de* erényük révén valójában a mindenség Atyjának és alkotójának pártján állnak; ez az *erényesség pedig* kieszközölte számukra Isten baráti pártfogását. Ezen felül *az Atya* még azzal is megajándékozta őket, ami az erkölcsi jósághoz leginkább illik, *s* ami többet ér minden földi jónál: maga az elérhető legmagasabb fokú boldogság.
s annyi meg annyi ezekhez hasonló *erény*.[360]		
Emberszeretetüké pedig a jóakarat,[361]	2	[…] Emezek azonban gyötrelmes, s ugyanakkor nehezen kezelhető betegségektől fogva tartott lelkeket is *gyógyítanak*, […].
	14	[…] De mennyivel jobbak azok, akik nem úgy mondanak le vagyonukról, hogy azokkal utódaik felől gondoskodnak, […]
	16	[…] A könnyed nagylelkűséget pedig többre becsülték, és örömmel osztották szét a javakat; de mégsem pazarolva, hogy másokon és magukon is segíthessenek. Vagyis: a készséggel szétosztott javak által másokon *segítettek*, […].
a méltányosság,[362]	14	[…]jólétet megtagadva, szűkölködő embereket, rokonokat vagy barátokat segítenek ki kilátástalan helyzetekből […].

[359] Vö. *De bello* II. 8,151–153: „Minden szerencsétlenséget nyugodtan tűrnek; a fájdalmakat nagy lelkierővel legyőzik, és a dicsőséges halált többre becsülik a leghosszabb életnél is. Ez a magatartásuk különösen a rómaiak elleni háborúban állta ki a próbát: kínpadra vonták őket, kifacsarták, égették, összetörték tagjaikat, minden elképzelhető kínzóeszközzel meggyötörték, hogy rákényszerítsék őket a törvényhozó szidalmazására vagy tiltott ételek élvezésére, de sem az egyiket, sem a másikat nem tudták elérni. Nem könyörögtek hóhéraiknak, nem siránkoztak, hanem gyötrelmeik közben mosolyogtak: kigúnyolták kínzóikat, és bátran haltak meg, abban a meggyőződésben, hogy lelkük halhatatlan.”

[360] Lásd az előző jegyzetet is.

[361] Vö. *De bello* II. 8,135: „Haragjukat kellőképpen mérsékelik, …adott szavukat megtartják, a békességen munkálkodnak.”

De bello II. 8,145: „Nagyon lelkiismeretes és igazságos módon járnak el a bíráskodásban. Csak akkor ítélkeznek, ha legalább százan vannak együtt, s ítéletük megváltoztathatatlan.”

[362] Vö. *De bello* II. 8,139–140: „De mielőtt részt vehetne a közös étkezésen, a többi tag előtt rettenetes esküt kell tennie, hogy …teljesíti kötelességeit embertársai iránt, sem a maga akaratából, sem parancsra nem

	17 […] Míg az anyagi javakra és meggazdagodásra törő igyekezet igazságtalanságot szül a méltánytalanság miatt, addig az ezzel ellentétes életfelfogásból jogosság *származik* a méltányosság alapján. A méltányosság nagyobb boldogságot jelent a földi gazdagságnál, […].
	20 […] a méltánytalanságok*ra épülő élet*viszonyokat haszontalanoknak és károsaknak látják.
	70 Nem rabszolgák szolgálnak fel nekik. Meg vannak győződve afelől, hogy a szolgatartás teljesen természetellenes. Tudniillik *a természet* mindenkit szabadnak teremtett. De amikor némelyek arra törekedtek, hogy feloldozzák a bajok ősokát, az egyenetlenséget, az igazságtalanság és kapzsiság felgerjesztette a tekintélyesekben a gyöngébbek feletti hatalmaskodást.
(84) *s* a minden képzeletet felülmúló közösségvállalás,[363]	24 […] kedvelik a közösséget; és azért is, hogy egymásnak segítséget nyújthassak, ha netalán rablók támadása lepné meg őket.
	72 […] Ezek *az ifjak* olyan készséggel-örömmel szolgálnak, mint az édes fiak apjuknak és anyjuknak. Társaikat a maguk vér szerinti szüleinél is közelebb állóknak tekintik […].
melyről itt illik röviden szólanom.	
85 Így hát mindenekelőtt: egyikük sem birtokol valami olyan házat, ami ne lenne mindannyiuk tulajdona.	24 (Az egybesereglő *therapeuták* házai pedig igen-igen egyszerűek, egymás közelében *lévén* a nélkülözhetetlen biztonságot nyújtják, s emellett a nap heve és a dermesztő levegő ellen is védenek. De szorosan sem *állnak egymás mellett* […].)
Ugyanis attól eltekintve, hogy *zárt, kultikus* közösségekben élnek[364]	18 Amikor tehát lemondanak javaikról, többé már semmi nem csábítja őket, s mindennek hátat fordítva vonulnak vissza. Elhagynak testvért, gyermeket, feleséget, szülőt, népes

okoz kárt senkinek, mindig gyűlöli a gonoszokat, és támogatja az igazakat,…engedelmességet tanúsít mindenki, de különösen a felsőbbség iránt, mert akinek hatalma van, az csak Istentől kaphatta. Továbbá meg kell esküdnie, hogy ha esetleg elöljáróvá lesz, soha nem bizakodik el hatalmában, és sem ruházatával, sem egyéb cifraságokkal sem akar különb lenni azoknál, akik alája vannak rendelve.”

[363] Vö. *De bello* II. 8,125–127: „Minden városban van a szektának gondnoka, elsősorban azért, hogy az idegeneket ellássa ruházattal és minden szükségessel… Nem vásárolnak egymástól, nem adnak el egymásnak semmit, hanem mindenki odaadja a maga tulajdonából a másiknak azt, amire szüksége van, és meg is kapja viszont tőlük azt, amire neki van szüksége. Sőt minden ellenszolgáltatás nélkül megilleti őket a másiktól mindaz, amire szükségük van.” Lásd még: *De bello* II. 8,6.

Antiquitates XIII. 1,5: „…teljes vagyonközösségben élnek, és közöttük a gazdag sem élvezhet többet javaiból, mint a szegény... Bevételeik és a földművelésből származó jövedelmeik kezelésére derék embereket választanak, ezek a papok, és az ő feladatuk gondoskodni gabonáról és minden táplálékról.”

[364] Vö. *De bello* II. 8,14–142: „Továbbá kötelezi magát, hogy …semmit el nem titkol társai előtt, viszont idegenek előtt nem árulja el a rend titkait, akkor sem, ha halálra kínozzák; végül megesküszik, hogy a tanításokat csak olyan alakban közli másokkal, ahogy vele közölték, … hogy rendje könyveit és az angyalok neveit titokban tartja.”

[365] Vö. *De bello* II. 8,128–132: „Istent sajátságos módon tisztelik. Ugyanis napfelkelte előtt nem ejtenek ki szentségtelen szót, hanem a Naphoz ősi imádságokat intéznek, mintha könyörögnének, hogy keljen fel. Erre az elöljárók elbocsátják őket a napi munkára, hogy mindegyik végezze a maga mesterségét. Miután pedig délelőtt 11 óráig szorgalmasan dolgoztak, megint összejönnek egy-egy meghatározott helyen,

(85)	egymás mellett,[365]		rokonságot, baráti társaságot, a szülőföldet, ahol világra jöttek, majd pedig felnevelkedtek, mivelhogy a régi kötődések húznak vissza, és *ezek* csábítanak a legerősebben.
		20	[…] lakatlan területek után kutatnak, s védett településeken kívül, kertekben vagy elhagyott mezőkön tartózkodnak. Nem mintha valami nyers embergyűlöletre szánták volna el magukat, […].
		64	[…] teljes valójukat a természet rendjének megértésére és szemlélésére szentelték, éspedig a próféta Mózes legszentebb tanításai alapján.[366]
		74	[…] amiként a papoknak józanul kell áldozniuk, akképpen kell nekik is a józanész utasítása szerint élniük. […][367]
		90	[…] a természet és a benne levők feletti elmélkedést tartották a legnagyobb becsben, és akik csak a lélek által élnek. Ők egyszersmind mennynek és világnak polgárai, *de* erényük révén valójában a mindenség Atyjának és alkotójának pártján állnak; […].
	helyet biztosítanak azoknak is, akik az övékéhez hasonló buzgóságot tanúsítják, és máshonnan érkeznek hozzájuk.[368]	22	([…] a legderekabbak mindenütt azt a küldetést kapják, hogy a [therapeuták] szülőföldjére, mintegy a legmegfelelőbb helyre településsenek át […].)
86	Továbbá: egyetlen éléstár áll mindannyiuk rendelkezésére és közös a költőpénzük;[369]		
	még ruháik is közösek.		
	Amikor pedig közös étkezésekre kerül sor, eledelük is közös.	37	(Viszont semmi költségeset nem fogyasztanak, hanem egyszerűen csak kenyeret és a mellé való sót. Az ínyenckedők izsóppal fűszerezik ezeket. Italuk pedig forrásvíz. […])
	Tudniillik sehol másutt nem található ilyen magas fokú, cselekedettel megszilárdított jószomszédság vagy együttélés,	24	Az egybesereglő *therapeuták* házai […] szorosan sem *állnak egymás mellett* – a közeli szomszédság ugyanis terhes és kedve ellenére van azoknak, akik a magányra törekednek és azt elérik –; sem távol, mivel kedvelik a közösséget; és azért is, hogy egymásnak segítséget nyújthassak, ha netalán rablók támadása lepné meg őket.

vászonköténytöltenek, és hideg vízben lemossák testüket. A tisztálkodás után átvonulnak egy külön épületbe, amelybe más szekta tagja nem teheti be a lábát, és megtisztultan, mintha csak szentélybe mennének, úgy lépnek be az étterembe. Csendben leülnek, és ekkor a pék sorjában egy-egy kenyeret tesz eléjük, a szakács pedig mindenki elé tányért egy tál étellel. Étkezés előtt a pap imádkozik, és az imádság előtt nem szabad az ételhez nyúlni. Étkezés után megint imádkozik, úgyhogy az étkezés elején és végén dicsőítik az Istent, mint az étel adóját. Miután szent ruházatukat levetették, megint elmennek dolgozni, egészen alkonyatig. Ekkor visszatérnek, és ismét ugyanígy étkeznek; ha vendégeik vannak, azok is részt vesznek a közös étkezésen.”

[366] Lásd még: PHVC 65–73 §-ait a therapeuták kultikus összejöveteleiről.

[367] Lásd még: a PHVC-ban a 36. §-t, valamint a következőket: *A therapeuták lakomáinak lefolyása. A szent iratokból való tanítás* (75–77); *Hermeneutikai módszer* (78–79); *A tanítás utáni éneklés és az eledel feltálalása* (80–82); *Éjjeli ünneplés. A tanítás utáni éneklés és annak előképe* (83–89).

[368] Vö. *De bello* II. 8,120. 124: „…idegen gyermekeket fogadnak magukhoz még zsenge korukban, amikor taníthatók; ezeket rokonaiknak tekintik, és a maguk erkölcseiben nevelik. A szekta tagjainak, akik máshonnan jönnek hozzájuk, mindenüket rendelkezésükre bocsátják, hogy csak használják, mintha a sajátjuk volna, és olyan emberekhez is, akiket soha életükben nem láttak, úgy mennek be, mintha legjobb barátaik volnának.”

[369] Vö. *De bello* II. 8,123: „A közös vagyon kezelőit szótöbbséggel választják…”

(86) illetve asztalközösség;	66 […] tiszta fehérbe öltözve, s a legmagasztosabb méltósággal összegyülekeznek, mielőtt asztalhoz telepednének, a napos felügyelők egyike jelt ad, […]. 68 Velük együtt nők is étkeznek. […] 70 Nem rabszolgák szolgálnak fel nekik. […] 71 Ezeken a szent lakomákon, amint *már* mondtam, csakugyan egy szolga sincs *jelen*, viszont a szabadok szolgálnak. A szolgákra háruló feladatokat nem kényszerítésre látják el, sem pedig *valami* parancsra várva, hanem önkéntesen, szorgalommal és készséggel előzve meg a noszogatásokat. 72 A szabadokat sem tetszőlegesen sorozzák az effajta szolgálatokra; hanem a szervezetbéli ifjak közül jelölnek ki nagy körültekintéssel és rátermettségük figyelembe vételével *olyanokat*, akiknek kötelező módon a tökéletességig menő udvariasságra és nemes magatartásra kell törekedniük. Ezek *az ifjak* olyan készséggel-örömmel szolgálnak, mint az édes fiak apjuknak és anyjuknak. Társaikat a maguk vér szerinti szüleinél is közelebb állóknak tekintik, amennyiben a helyesen gondolkodókhoz semmi sem áll közelebb, mint az erkölcsi jóság. Amikor pedig felszolgálnak, felövezetlen és leeresztett alsóruhával vonulnak be, hogy a szolgai minőségnek még a látszatát se keltsék.[370]
és ez talán természetes is. Mert mindazt a jövedelmet, amihez a nap mint nap végzett munkájukkal jutnak, nem maguknak tartják vissza, hanem átadják azt a köz javára, hogy az előteremtett közös nyereséget azok használhassák, akiknek valami igényük van.	
87 Betegeiket sem hanyagolják el, tudniillik amiatt, hogy *már* semmit sem képesek előteremteni. Mindaz, ami betegségük kezelésére szükséges, kijár nekik a közvagyon készletéből; úgyhogy ebből bátran s a lehető legbőségesebben költekezhetnek.	
Maradéktalan az idősebbek iránti tisztelet és gondoskodás is. Úgy gondoskodnak felőlük, *s* olyan bőségesen, mint ahogy az édes gyermekek keze és ezernyi ráfigyelése gondoskodik a szülők felől.	72 […] a szervezetbéli ifjak […] a tökéletességig menő udvariasságra és nemes magatartásra kell törekedniük. Ezek *az ifjak* olyan készséggel-örömmel szolgálnak, mint az édes fiak apjuknak és anyjuknak. Társaikat a maguk vér szerinti szüleinél is közelebb állóknak tekintik, […]. 73 Ugyanis ezeken a lakomákon – […] bort nem szolgálnak fel, hanem *csak* kristálytiszta vizet: a többség számára jéghideget, a legidősebbek részére pedig, akik kényesebbek, langyosat. […]

[370] Lásd még a PHVC 73–89; valamint a szimpóziumok és az atléták asztalközösségének rossz példáját a PHVC 40–44-ben.

88 Az erény ilyen bajnokait – s itt ne akadjunk fenn a görög kifejezések betű szerinti jelentésén – a filozófia formálja ki.	2 A filozófusok gondolkozásmódja pedig azonnal kiderül a nevükből. Mert valódi értelemben nevezik őket therapeutáknak és therapeuta nőknek; […]. *És valóban terapeuták azért* is, mivel már kezdettől fogva a természet és a szent törvények tanították őket *arra,* hogy a Valóságosan Létezőt szolgálják, aki a földi javaknál is különb, tisztább az egyes *számjegy*nél s eredetibb a monádnál. 13 […] úgy tartják, hogy a halhatatlan és boldog élet utáni vágyakozásnak már a földi élet alatt teljességre kell jutnia, […]. 16 […] a készséggel szétosztott javak által másokon *segítettek*, magukon pedig a bölcselet művelésében. […] 26 […] az Istenről való megemlékezést sohasem tévesztik szem elől, amiképpen *még* álomban sem tűnődnek más dolgok felől, mint az isteni tökéletességek szépségeiről és hatalmáról; ugyanis sokan még álmukban is a szent bölcsesség magasztos tanai felett tusakodnak, és azokról beszélnek. 30 Hat napra tehát mindenikük magányra vonul vissza a maga helyére, *s* a már említett monostorokban filozofál. 34 […] azt tartják, hogy a filozófia műveléséhez világosság illik, a test szükségeihez pedig sötétség. Ezért a filozófia művelésére a nappal […] jutott. 35 Egyeseknek pedig, akiknek nagyobb a tudás utáni vágyakozásuk, a táplálék *csak* háromnaponként jut eszükbe. Némelyek pedig annyira vigadoznak és tobzódnak, *szinte* megelégülve a tanokat gazdagon és bőséggel ékesítő bölcsességgel, hogy akár kétszer olyan hosszú ideig is kitartanak, […]. 68 […] Az ártatlanságot nem kényszerből őrzik meg, miként egyes papnők a görögöknél, *hanem* az önkéntességnél is többért: a bölcsesség iránti buzgóság és szenvedély miatt. S miután arra igyekeznek, hogy *a bölcsesség* legyen élettársuk, megvetették a testet illető élvezeteket. […] 72 […] a helyesen gondolkodókhoz semmi sem áll közelebb, mint az erkölcsi jóság. […]
(88) Ez mintegy testgyakorlásként írja elő a dicséretre méltó cselekedeteket, amelyek megszilárdítják a rabszolgasorsot nem tűrő szabadságot.	
89 *E rabszolgasorsot nem tűrő szabadságnak* egyik jele *volt* az, amikor adott időpontban több uralkodó is fellépett egy országban, és ezek más-más	

(89) adottsággal rendelkeztek, illetve más-más szándék hajtotta őket. Tudniillik: némelyek megszelídíthetetlenül állatias vadsággal igyekeztek győzelmet aratni. Ezért *aztán* semmiféle kegyetlenségtől nem riadtak vissza: az alattvalókat seregestől kaszabolták le, vagy – noha ezek még elevenek voltak – úgy vagdalták szét őket ízeikre és tagjaikra, mint ahogy a szakácsok szokták darabolni a húst; *s* nem hagytak fel *e kegyetlenségekkel* mindaddig, míg az emberi cselekedeteket szem előtt tartó megtorlás fel nem tartóztatta őket.	40 ([…] Egyesek ugyanis, amikor valami erős *italt* fogyasztanak, dobogtatnak, és fékezhetetlen kutyák módjára dühöngnek. […] Egymás ellen törve marakodnak, és orrot, fület, ujjat s a test egyéb tagjait harapdálják, miként ezek a Küklopsznak és Odüsszeusz társainak mondájában *is* valóságos „falatoknak” bizonyulnak. A költő ezzel azt mondja: embereket ettek meg. Ezek *viszont* még *a Küklopsznál* is kegyetlenebbül *marakodnak*.) 41 (Némelyik ugyanis ellenségeskedést gyanítva áll bosszút. […]) 42 ([…] otrombán és fondorlattal sértegetik egymást, s emellett megvető gőggel tettlegességig elmenő, durva bántalmazásokkal is illetik az alulmaradtakat.)	
		43 (Ha pedig játékvezető sincs jelen, […] még nagyobb erővel törnek egymásra, el odáig, hogy gyilkolni, vagy éppen meghalni is képesek; mert kisebb *ütést* nem *akarnak* elszenvedni annál, mint amekkorát *a másikra* mértek ki. […])
90 Mások pedig az eszeveszett és őrjöngő gonoszság egyéb formáival azonosultak: kibeszélhetetlen elkeseredéssel mesterkedtek, *s noha* a tettetett szelídség többnyire csendes hangján szóltak, a gyűlölködés jellemezte őket. Olyanok voltak, mint farkat csóváló veszett kutyák. Helyrehozhatatlan bajokat okoztak. A városokban istentelenségük és embergyűlöletük emlékeit, hagyták maguk után: a szenvedők felejthetetlen történeteit.		
91 Viszont senki sem bátorkodott vádolni az esszénusok vagy szentek itt bemutatott közösségét: sem a szerfelett eldurvultak, sem pedig a legálnokabbak és legalattomosabbak. Míg mindezek erőtlenek voltak az *esszénus* férfiak erkölcsi jóságához képest, addig *az esszénusok* természetüknél fogva viselkedtek úgy, mint akik függetlenek és szabadok.[371]		11 A therapeuta közösség viszont már eleve azt sajátítja el, hogy mindig a Valóságosan Létező szemlélésére törekedjék, […] és soha el ne hagyja ezt a tökéletes kegyességre vezető rendet.

[371] Lásd ehhez még: *De bello* II. 8,134.

	17 […] A méltányosság nagyobb boldogságot jelent a földi gazdagságnál, amelyet hiú dicsvágyak határoznak meg.
	18 […] lemondanak javaikról, többé már semmi nem csábítja őket, s mindennek hátat fordítva vonulnak vissza. Elhagynak testvért, gyermeket, feleséget, szülőt, népes rokonságot, baráti társaságot, a szülőföldet, ahol világra jöttek, majd pedig felnevelkedtek, mivelhogy a régi kötődések húznak vissza, és *ezek* csábítanak a legerősebben.
	64 […] a maguk életvitelét, sőt teljes valójukat a természet rendjének megértésére és szemlélé-sére szentelték, éspedig a próféta Mózes legszentebb tanításai alapján.
	70 […] Meg vannak győződve afelől, hogy a szolgatartás teljesen természetellenes. Tudniillik *a* természet mindenkit szabadnak teremtett. […]
	90 […] a természet és a benne levők feletti elmélkedést tartották a legnagyobb becsben, és akik csak a lélek által élnek. és a benne levők feletti elmélkedést tartották a legnagyobb becsben, és akik csak a lélek által élnek. […]
(91) *Ezért* dicsérik közös étkezéseiket	64 […] *ezek* az igen híres lakomák csupa dőreséggel vannak tele, önmagukat cáfolják meg. *Ez a következménye annak,* ha valaki nincs tekintettel a lakomák hírnevére, valamint azokra a véleményekre, amelyek ezekről *a lakomákról,* mint csakugyan sikeres rendezvényekről szólnak. Ezt fogom szem-besíteni a már szóban forgók *lakomáival,* […].
és mindennél különb közösség-vállalásukat,[372]	72 […] Társaikat a maguk vér szerinti szüleinél is közelebb állóknak tekintik […].
amely a tökéletes és igen boldog életvitel legvilágosabb példája.	17 […] A méltányosság nagyobb boldogságot jelent a földi gazdagságnál, […].
	90 […] Ezen felül *az Atya* még azzal is megajándékozta őket, ami az erkölcsi jósághoz leginkább illik, *s* ami többet ér minden földi jónál: maga az elérhető legmagasabb fokú boldogság.

[372] Lásd még a *Quod omnis probus liber sit* 84 ide vonatkozó lábjegyzetét.

Függelék:

2. PHILO,
PRO JUDAEIS DEFENSIO

Euszebiosz:
Praeparatio evangelica VIII. 11,1–18)

Ez a szövegrész, melyben Philón szintén csak az esszénusokról ír, Caesareai Euszebiosz (sz. kb. 263-ban, és 339-ben hunyt el) *Praeparatio evangelica (Evangéliumi előkészület)* című munkájában maradt fenn. Ezt 312–322 között írta azzal a céllal, hogy elhárítsa azt a keresztyénséget ért vádat, hogy Krisztus követői „a hellén filozófiával szemben a 'barbár filozófiát', azaz, a zsidóság vallását részesítették előnyben, azt tartva ősibbnek, igazabbnak."[373] Euszebiosz ugyanazokkal az érvekkel védekezett, mint korábban Philón vagy Flavius. Hozzájuk képest csupán annyiban tér el, hogy nem a zsidó vallás elsőbbségét és értékeit kívánta igazolni, hanem a keresztyénséget. Ezért az ószövetségi zsidó örökség folytatójaként és letéteményeseként mutatta be őket.[374]

Euszebiosz írásaira az jellemző, hogy a többi görög történetírótól eltérően, sokat és hosszan idéz a forrásokból. Ha ezt figyelembe vesszük és elfogadjuk, hogy az Euszebiosz által közölt *Praeparatio evangelica* VIII. 11,1–18 Philón munkája alapján készült, illetve hogy szó szerint idézhetett Philón írásából, ennek a tudósításnak hitelességét mégiscsak fenntartásokkal kell kezelnünk, éspedig a következő okok miatt:

1. A *Praeparatio evangelica* csak harmadlagos forrás, miután Euszebiosz Philónra támaszkodott, Philón pedig nem ismerhette olyan közvetlenül az izraeli esszénusokat; s emellett Euszebiosz a saját szemüvegén keresztül nézve is interpretál.

2. Euszebiosz őskeresztyén kegyességi irányzatnak tekinti az esszénusok közösségét, sőt az irányzat alapítását egyenesen Jézus Krisztus (*„a mi Törvényadónk"* – 1. §) nevéhez köti. Joseph Justus Scaliger (1590–1609), a történetkritikai módszer megalapítója már 1583-ban rámutatott arra, hogy az esszénusok nem egyiptomi keresztyének.[375] Figyelemre

[373] Vanyó László: *Az ókeresztény egyház és irodalma.* II. kiadás. Ókeresztény írók III. Szent István Társulat. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest 1988. 529.

[374] Uo. 530.

[375] *Opus de emendatione temporum*. Az első kiadás 1583-ban jelent meg, a második pedig 1629-ben (Geneva); XII. oldal. Lásd: Vermes: *Essenes and Therapeutai* 500.

méltó az is, hogy amikor Scaliger az esszénus szó etimológiájának kérdésére tér ki, ezt az arám hðasyâ szóra vezeti vissza.[376]

3. Euszebiosz összemossa az esszénus mozgalmon belüli csoportosulásokat. Nem tesz különbséget a cölibátusban élő qumráni elit, valamint az Izrael területén lakó és házasságot vállaló csoportok között, holott Josephus Flavius világosan beszél erről a szükséges különbségtételről.[377] Ezért aztán Euszebiosz tudósítása nem mentes az ellentmondásoktól.

A görög szöveget a következő forrásból vettem át: *Antike Berichte über die Essener.* (*Kleine Texte für Vorlezungen und Übungen.* Begründet von Hans Lietzmann. Herausgegeben von Kurt Aland. 182. Ausgewählt von Alfred Adam. Verlag Walter de Gruyter & Co. Berlin 1961.) 5–7. Magyar fordításban csak a VII. 11,3–14 közismert, éspedig I. D. Amuszin: *A holt-tengeri tekercsek és a qumráni közösség* című könyvéből (244–245.). A szövegrész fordítását mindenekelőtt az alaposabb áttanulmányozás és a teljesség kedvéért készítettem, ugyanakkor azért is, hogy – képességeim szerint – olyan szöveget nyújtsak, ami közvetlenül a görög eredetiből születik.

A fordításhoz itt is lábjegyzeteket csatoltam. Ezekben fordítási és értelmezési kérdéseket tisztáztam és idézeteket sorakoztattam fel, elsősorban a *Quod omnis probus liber sit*-ből, de emellett a *De vita contemplativa*-ból és Philón egyéb írásaiból, valamint a qumráni szövegekből, illetve a *De bello*-ból is.

[376] Vermes: *Essenes and Therapeutai* 500.

[377] Vö. *De bello* II. 8,119–160.

PHILO,

PRO JUDAEIS DEFENSIO[378]

(Euszebiosz: *Praeparatio evangelica* VIII. 11,1–18)

(II.) Φίλωνος

περὶ τῆς κατὰ τὸν βίον ἀρετῆς τῶν παρ᾽ Ἰουδαίοις τὸ παλαιὸν φιλοσοφούντων

Μυρίους δὲ τῶν γνωρίμων ὁ ἡμέτερος νομοθέτης ἤλειψεν ἐπὶ κοινωνίαν, οἳ καλοῦνται μὲν Ἐσσαῖοι, παρὰ τὴν ὁσιότητὰ μοι δοκῶ τῆς προσηγορίας ἀξιωθέντες. οἰκοῦσι δὲ πολλὰς μὲν πόλεις τῆς Ἰουδαίας, πολλὰς δὲ κώμας καὶ μεγάλους καὶ πολυανθρώπους ὁμίλους.

ἔστι δ᾽ αὐτοῖς ἡ προαίρεσις οὐ γένει — γένος γὰρ ἐφ᾽ ἑκουσίοις οὐ γράφεται —, διὰ δὲ ζῆλον ἀρετῆς καὶ φιλανθρωπίας ἵμερον.

PHILÓN:

Azoknak a zsidóknak erényes életéről, akik hajdan bölcseletet műveltek[379]

1 A mi Törvényadónk a tanítványok ezreit arra kente[380] fel, hogy közösségben *éljenek.* Ezeket esszénusoknak nevezik, úgy vélem, a hosziotész[381] szó alapján. Júdea sok városában laknak, de sok *olyan* faluban is, *mely* nagy népességet számlál.[382]

2 Ez az irányzat önkéntességen[383] alapszik – nem származáson, tudniillik a származást nem szabad választás alapján jegyzik be –, éspedig azon *az önkéntességen,* hogy buzgón törekednek az erkölcsösségre és emberszeretet után sóvárognak.[384]

---

[378] Vagy: *Hypothetica*.

[379] Az igen-igen tömör görög cím csak feloldva magyarosítható. Szó szerint ez volna: A zsidóknál hajdan filozofálók életmódban *gyakorolt* (életmód szerinti) erényességről.

[380] Teológiai tartalma alapján az ἀλείφω így is érthető: *megbízni, felhatalmazni (egy Isten által elrendelt munkakörre).* Profán jelentésköre szerint pedig még így is érthető: *begyakoroltatni, bátorítani, előkészíteni.*

[381] *Kegyesség (szentség).* Vö. *Quod omnis probus liber sit* 75.

[382] A *Quod omnis probus liber sit* 76 eltér ettől, ugyanis itt csak falvakról olvashatunk: „Ezek először is falvakon élnek. A városokat kerülik, mivel a városlakók a törvénytelenségekhez alkalmazkodnak, s tudják, hogy ez a társas létforma, mint valami halálos kórságot okozó lég, gyógyíthatatlanul kitámadja a lelkeket."

[383] Vö. *A közösség szabályzata,* 4Q258 = 4QS^{d} olim 4QS^{b}, frg. 1. I,1–3: „Magyarázat a Bölcsnek, a Törvény embereit illetően, *akik önként csatlakoztak,* hogy elforduljanak minden gonosztól, és ragaszkodjanak ahhoz, amit Ő parancsolt, hogy elváljanak a bűn embereinek közösségétől, és egyesüljenek, a Tórát és a vagyont illetően, és megtérjenek a Sokak utasításai szerint minden ügyükben, a Tórát és a vagyont illetően, *és alázatosságot, jámborságot, szelíd könyörületességet és szerénységet gyakoroljanak egész viselkedésükben.*" Illetve: *A közösség szabályzata* (1QS) V,1–3: „Ez pedig a szabályzat a közösség emberei számára, *akik önként ajánlkoznak,* hogy megtérjenek minden gonoszságból, és állhatatosak maradjanak mindenben, amit (Isten) parancsolt, akarata szerint…" (Kiemelések tőlem.)

[384] A frázis fordítását a tömörség, az ἔστι ἡ προαίρεσις kopulás állítmány és a közbeszúrt gondolatsor mellett az teszi még nehézzé, hogy a ἡ προαίρεσις egyaránt jelent *szabad választás*t, *elhatározás*t, *gondolkodási és cselekvési mód*ot és *irányzat*ot (itt: *kegyességi irányzat*ot). Ezért döntöttem az értelem szerinti szabadabb fordítás mellett.

᾽Εσσαίων γοῦν κομιδῇ νήπιος οὐδεὶς ἀλλ᾽ οὐδὲ πρωτογένειος ἢ μειράκιον, ἐπεὶ τά γε τούτων ἀβέβαια ἤθη τῷ τῆς ἡλικίας ἀτελεῖ συννεωτερίζονται· Τέλειοι δ᾽ ἄνδρες καὶ πρὸς γῆρας ἀποκλίνοντες ἤδη, μηκέθ᾽ ὑπὸ τῆς τοῦ σώματος ἐπιρροῆς κατακλυζόμενοι μηδ ὑπὸ τῶν παθῶν ἀγόμενοι, τὴν ἀψευδῆ δὲ καὶ μόνην ὄντως ἐλευθερίαν καρπουμένοι.

3 Az esszénusok között nincs egyetlenegy, aki kiskorú, de még olyan sem, aki serdülő vagy ifjú volna,[385] mivel az ilyenek[386] koruknál fogva még éretlenek, jellemük még nem szilárd *és* lázadoznak.[387] *Ők* érett és már aggkorba hajlott férfiak,[388] kiket a testiség túláradása már nem nyel el, sem pedig szenvedélyek nem hajtanak,[389] viszont a hamisítatlan és egyetlen valódi szabadságot élvezik.[390]

μάρτυς δὲ τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν ὁ βίος. ἴδιον οὐδεὶς οὐδὲν ὑπομένει κτήσασθαι τὸ παράπαν, οὐκ οἰκίαν, οὐκ ἀνδράποδον, οὐ χωρίον, οὐ βοσκήματα, οὐχ ὅσα ἄλλα παρασκευαὶ καὶ χορηγίαι πλούτου· πάντα δὲ εἰς μέσον ἀθρόα καταθέντες κοινὴν καρποῦνται τὴν ἁπάντων ὠφελείαν.

4 Szabadságukat életmódjuk bizonyítja. Vagyonszerzésre egyáltalán nem állnak. Egyiküknek sincs semmiféle magántulajdona: sem háza, sem rabszolgája, sem kisbirtoka, sem marhája, sem bármi eszköze, illetve vagyonból származó nyeresége. Mindent letétbe helyeznek egy közös alapba, és közösen használják mindannyiuk jövedelmét.[391]

[385] A mondat csak azt emeli ki, hogy csupán érettebb korban került sor az esszénusok beavatásra. Az esszénus életmódra való nevelés, természetesen, már gyermekkorban megkezdődhetett.

[386] Itt három életkorról van szó: a νήπιος a kiskorúságot jelöli, amelyben a gyermek még értelmetlen és tapasztalatlan; a πρωτογένειος pedig a gyermek- és ifjúkor (μειράκιον, νεανίας) közé eső serdülőkort jelenti.

[387] A συννεωτερίζομαι-ban benne van a kialakult rend felrúgása, az ifjú lélek újítási láza, valamint az a kép is, ahogyan az újítani akaró ifjak egymást (συν–) is feltüzelik a lázongásra.

[388] Philón a *Quis rerum divinarum heres sit* 293–299-ben is beszél az emberi életút szakaszairól, s ez kiegészíti az itt olvasottakat.

[389] Ez a mondat egészen költői. Az ἐπιρροή és a κατακλυζόμενοι szavak természeti jelenségekre vonatkoznak, itt pedig átvitt értelemben fordulnak elő.

[390] Az általában negatív csengésű és elsősorban testi élvezetre használható καρπουμένοι igealak azt akarja kiemelni, hogy az esszénusok „élvezete" nem testi vonatkozású. Az Istentől nyert szabadság megélése annyira magasztos, hogy teljesen helyettesíti és szükségtelenné teszi a testi örömöket.

Az Amuszin magyarra fordított munkájában (*A holt-tengeri tekercsek és a qumráni közösség,* 244.) olvasható idézet („megízlelik az egyszerű és igazán valódi szabadságot") pontatlansága valószínűleg úgy állhatott elő, hogy a magyar szöveg az orosz fordításból született.

[391] Vö. *Quod omnis probus liber sit* 76–78: „Egyesek földműveléssel foglalkoznak, mások pedig olyan mesterségeket űznek, a melyek a békés *életvitelt* szolgálják, *s egyben* a maguk ügyét is előmozdítják, és a környezetükben élőknek is hasznára vannak. Ezüstöt és aranyat kincstárba nem gyűjtenek, nyereségvágyból sem vásárolnak nagy földterületeket, hanem *csak* annyihoz igyekeznek hozzájutni, amennyi a megélhetéshez nélkülözhetetlenül szükséges. … Így hát minden embertől eltérően szinte csak ők azok, akik pénztelenek és vagyon nélküliek lesznek… Üzletkötésről vagy szatócskodásról, vagy arról, hogy hajótulajdonosok legyenek, álmodni sem mernek, s így távol tartják magukat a nyereséghozó lehetőségektől." 85: „Így hát mindenekelőtt: egyikük sem birtokol valami olyan házat, ami ne lenne mindannyiuk tulajdona." Lásd még *De bello* II. 8,122: „A gazdagságot megvetik, és csodálatos intézményük a vagyonközösség; nincs náluk senki, akinek többje volna, mint a másiknak. Tudniillik náluk szabály, hogy aki be akar lépni a szektába, köteles odaajándékozni vagyonát a közösségnek, és ezért náluk nincsen sem megalázó szegénység, sem mérhetetlen gazdagság, hanem mindaz, ami az egyesek vagyonából összegyűlt, mindnyájuknak közös vagyona, mintha testvérek volnának."

οἰκοῦσι δ᾽ ἐν ταὐτῷ, κατὰ θι- 5 Együtt laknak; zárt, *kultikus* közösségekhez
άσους ἑταιρίας καὶ συσσίτια hasonló baráti társaságokba[392] és
πεποιημένοι, καὶ πάνθ᾽ ὑπὲρ asztalközösségekbe szerveződnek, és minden
τοῦ κοινωφελοῦς πραγμετευό- idejüket a köz hasznát szolgáló ténykedéssel
μενοι διατελοῦσιν. töltik.

ἀλλ᾽ ἑτέρων ἕτεραι πραγματεῖαι, αἷς 6 De különféle tevékenységeikben lankadatlan
ἐπαποδούντες ἀόκνως διαθλοῦσιν, οὐ versenyre *is* kelnek egymással. Nem
κρυμόν, οὐ θάλπος, οὐχ ὅσα ἀέρος mentegetőznek sem fagy, sem hőség, sem
νεωτερίσματα προφασιζόμενοι· πρὶν δ᾽ bármi más időváltozás ürügyén. Már
ἥλιον ἀνασχεῖν ἐπὶ τὰ συνήθη napfelkelte előtt hozzálátnak megszokott
τρεπόμενοι, δυομένου μόλις ἐπανίσασι munkájukhoz, *és ezt* vonakodva hagyják
χαίροντες οὐχ ἧττον τῶν ἐν τοῖς abba napnyugtakor;[393] egészségi állapotuk[394]
γυμνικοῖς ἐξεταζομένων ἀγῶσιν. *pedig* nem bizonyul gyengébbnek azokénál,
akik testgyakorlást folytatnak.

ὑπολαμβάνουσι γὰρ ἄττ᾽ ἂν 7 Mert úgy gondolják: ha azzal foglalkoznak a
ἐπιτηδεύωσιν εἶναι βιωφελέ- testgyakorlás helyett, ami az életre nézve
στερα καὶ ἡδίω ψυχῇ καὶ hasznosabb, s mind a léleknek, mind pedig a
σώματι τὰ γυμνάσματα καὶ testnek kellemesebb, ugyanakkor hosszabb
πολυχρονιώτερα τῶν ἐν ideig is gyakorolható az atlétaüzdelmeknél,
ἀθλήσεσι, μὴ συναφηβῶντα τῇ akkor érett korukban sem vesztik el testi
τοῦ σώματος ἀκμῇ. frissességüket.

εἰσὶ γὰρ αὐτῶν οἱ μὲν γεηπόνοι, τῶν 8 Ugyanis amelyikük a vetés és kertészkedés
περὶ σποράν καὶ φυτουργίαν területén jártas, földműveléssel foglalkozik;
ἐπιστήμοντες, οἱ δ᾽ ἀγελάρχαι, mások pedig különféle barmokat terelgető
παντοδαπῶν θρεμμάτων ἡγεμόνες, ἔνιοι pásztorok, némelyek pedig méhcsaládokat
δὲ σμήνη μελιττῶν ἐπιτροπεύουσιν. gondoznak.[395]

ἄλλοι δὲ δημιουργοὶ τῶν κατὰ 9 A többiek, akik kézművességben jártasak,
τέχνας εἰσίν, ὑπὲρ τοῦ μηδὲν mesterségeket űznek, hogy ne szenvedjenek

[392] Vö. *Quod omnis probus liber sit* 85: „…*zárt, kultikus* közösségekben élnek egymás mellett..." (τῷ κατὰ θίασους συνοικεῖν...)

[393] Vö. *De bello* II. 8,128–132: „Erre az elöljárók elbocsátják őket a napi munkára, hogy mindegyik végezze a maga mesterségét. Miután pedig délelőtt 11 óráig szorgalmasan dolgoztak, megint összejönnek egy-egy meghatározott helyen, vászonköténytöltenek, és hideg vízben lemossák testüket. A tisztálkodás után átvonulnak egy külön épületbe, amelybe más szekta tagja nem teheti be a lábát, és megtisztultan, mintha csak szentélybe mennének, úgy lépnek be az étterembe. Csendben leülnek, és ekkor a pék sorjában egy-egy kenyeret tesz eléjük, a szakács pedig mindenki elé tányért egy tál étellel. Étkezés előtt a pap imádkozik, és az imádság előtt nem szabad az ételhez nyúlni. Étkezés után megint imádkozik, úgyhogy az étkezés elején és végén dicsőítik az Istent mint az étel adóját. Miután szent ruházatukat levetették, megint elmennek dolgozni, egészen alkonyatig."

[394] Vö. *De vita Mosis* 69–70, ahol arról olvashatunk, hogy Mózes, a „therapeuta őstípus" nemcsak lelkileg, hanem testileg is frissebbé lett, miközben Isten dolgaival foglalkozott: "…erőben és egészségben is gyarapodott, úgyhogy akik később meglátták, hitetlenkedtek. …negyven nap múltán, midőn lejött, sokkal szebb volt kinézete, mint mikor felment, úgyhogy akik látták, elképedtek és bámulatba estek…" Bollók: *Mózes élete* 100.

[395] Az esszénusok méhészkedéséről csupán ebben, az Euszebiosz történetíró által közölt rövid tudósításban olvashatunk.

ὧν αἱ ἀναγκαῖαι χρεῖαι βιάζονται παθεῖν, οὐδὲν ἀναβαλλόμενοι τῶν εἰς πορισμόν ἀνυπαίτιον.

hiányt semmiben, amit a legalapvetőbb életszükségletek követelnek meg, *de* azokból semmit nem halmoznak fel tisztán *csak* a nyereségért.

ἐκ δὴ τῶν οὕτως διαφερόντων ἕκαστοι τὸν μισθὸν λαβόντες ἑνὶ διδόασι τῷ χειροτονηθέντι ταμίᾳ· λαβὼν δὲ ἐκεῖνος αὐτίκα τἀπιτήδεια ὠνεῖται καὶ παρέχει τροφὰς ἀφθόνους καὶ τἆλλα ὧν ὁ ἀνθρώπινος βίος χρειώδης.

10 Mármost, akik abban különböznek a többiektől, hogy munkabérhez jutnak, ezt mindenikük átadja az egyik megválasztott[396] raktári pénztárosnak.[397] Az pedig, amikor átveszi, azonnal élelmiszereket vásárol, és bőkezűen osztogat eledelt s minden egyebet, ami az emberi élet fenntartásához szükséges.[398]

οἱ δ᾽ ὁμοδίαιτοι καὶ ὁμοτράπεζοι καθ᾽ ἑκάστην ἡμέραν εἰσὶ τοῖς αὐτοῖς ἀσμενίζοντες, ὀλιγοδείας ἐρασταί, πολυτέλειαν ὡς ψυχῆς καὶ σώματος νόσον ἐκτρεπόμενοι.

11 „Naponta együtt és egy asztalról étkeznek s megelégszenek ugyanazzal *a szerény eledellel*; a kisigényt kedvelik, a pazarlást *pedig* kerülik, mint a test és lélek betegségét.”

κοινὴ δ᾽ οὐ τράπεζα μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐσθὴς αὐτοῖς ἐστι. πρόκειται γὰρ χειμῶνι μὲν στιφραὶ χλαῖναι, θέρει δ᾽ ἐξωμίδες εὐτελεῖς, ὡς εὐμαρῶς ἐξεῖναι τῷ

12 Viszont nemcsak asztaluk közös, hanem ruházatuk is. Télire sűrű*szövésű* köpenyek állnak rendelkezésükre, nyárára pedig egyszerű exomisok,[399] úgyhogy az igénylő gond nélkül megkaphatja azt, amit akar,

[396] Vö. *De bello* II. 8,123: „A közös vagyon kezelőit szótöbbséggel választják, és kivétel nélkül mindenki köteles a közösség érdekében munkát vállalni.”

[397] A ἑνὶ τῷ χειροτονηθέντι ταμίᾳ arról is tanúskodik, hogy az esszénus מבקר-okat, pénztárnokokat „kéznyújtás”-sal, azaz kézfelemeléses szavazással választották meg.

Lásd: CD XIV,12–14: „Ez a Sokak szabályzata, összes ügyeik biztosítására: legkevesebb két napi bér adassék minden hónapban a Felügyelő (המבקר) és a bírák kezéhez; és ebből adjanak a sérült számára, és ennek segítségével erősítsék meg a szegényt, és az elesettet: az öreget, aki meghajlott, és a férfit, akit betegség vert le, vagy azt, akit idegen néphez fogságba vittek, a fiatal lányt, akinek nincs nemzetségéből való kérője, és a fiút, akinek nincs gondviselője, valamint a csoport minden munkájára…”

(A jótékonysági intézményt vö. a *Quod omnis probus liber sit* 87-tel: „Betegeiket sem hanyagolják el, tudniillik amiatt, hogy már semmit sem képesek előteremteni. Mindaz, ami betegségük kezelésére szükséges, kijár nekik a közvagyon készletéből; úgyhogy ebből bátran s a lehető legbőségesebben költekezhetnek. Maradéktalan az idősebbek iránti tisztelet és gondoskodás is. Úgy gondoskodnak felőlük, s olyan bőségesen, mint ahogy az édes gyermekek keze és ezernyi ráfigyelése gondoskodik a szülők felől.”) Lásd még CD XIV,20: בממון [ר]ק[מב] = a mammon (pénztár) felügyelője.

[398] Vö. *Quod omnis probus liber sit* 86: „…egyetlen raktár áll mindannyiuk rendelkezésére és közös a költőpénzük; még ruháik is közösek. Amikor pedig közös étkezésekre kerül sor, eledelük is közös. Tudniillik sehol másutt nem található ilyen magas fokú, cselekedettel megszilárdított jószomszédság vagy együttélés, illetve asztalközösség; és ez talán természetes is. Mert mindazt a jövedelmet, amihez a nap mint nap végzett munkájukkal jutnak, nem maguknak tartják vissza, hanem átadják azt a köz javára, hogy az előteremtett közös nyereséget azok használhassák, akiknek valami igényük van.”

[399] Vö. *De vita contemplativa* 38: „Mivel az oltalmat is kétféle dolog *szolgálja,* tudniillik egyik a ruházat, a másik pedig a ház, a házról már előbb elmondtam, hogy *mindenféle* díszítéstől mentes és rögtönzött *s* csakis a hasznavehetőségre való tekintettel készült. Ehhez hasonlóan az öltözet is a legegyszerűbb, s pusztán csak a fagy és a hőség elleni védekezésre *szolgál*: vastag, szőrmés bőrköpeny télidőre, a nyári időszakra pedig exomis, illetve gyolcsköntös.”

βουλομένῳ ἢν ἂν ἐθελήση λαβεῖν, ἐπειδὴ καὶ τὰ ἑνὸς ἁπάντων καὶ τὰ πάντων ἔμπαλιν ἑνὸς ὑπείληπται.

mivel a tulajdon tekintetében már elfogadták, hogy ami egyéné, az egyben mindenkié, és fordítva: ami mindenkié, az az egyéné is.[400]

καὶ μὴν εἴ τις αὐτῶν ἀσθενήσειεν, ἐκ τῶν κοινῶν νοσηλεύεται θεραπευόμενος ταῖς ἁπάντων ἐπιμελείαις καὶ φροντίσιν. οἱ δὲ δὴ πρεσβύται κἂν εἰ τύχοιεν ἄτεκνοι, καθάπερ οὐ πολύπαιδες μόνον, ἀλλὰ καὶ σφόδρα εὔπαιδες, ἐν εὐτυχεστάτῳ καὶ λιπαρωτάτῳ γήρᾳ τὸν βίον εἰώθασι καταλύειν, ὑπὸ τοσούτων προνομίας ἀξιούμενοι καὶ τιμῆς, ἑκουσίῳ γνώμῃ μᾶλλον ἢ φύσεως ἀνάγκῃ θεραπεύειν ἀξιούτων.

13 Ha pedig némelyikük mégis[401] gyengélkednék, a közösből fedezik betegsége gyógyítgatá-sát.[402] Mindannyian gondoskodnak róla és törődnek vele.[403] Akik pedig már öregek, és történetesen gyermekük sincs, a lehető legboldogabb és legszebb vénségben szoktak elbúcsúzni az élettől: nem is csak úgy, mint akiknek sok gyermekük van, hanem úgy is, mint akik egyben derék gyermekekkel áldattak meg; *mert* olyan sokan érdemesítik őket arra, hogy előnyben és tiszteletben részesedjenek, *s olyan sokuk* azt tartja méltónak, hogy a beteget inkább önkéntes elhatározásból kell ápolni, nem pedig a természet törvényének kényszere alatt.

ἔτι τοίνυν ὅπερ ἢ μόνον ἢ μάλιστα τὴν κοινωνίαν ἔμελλε διαλύειν, ὀξυδερκέστερον ἰδόντες γάμον παρητήσαντο μετὰ τοῦ καὶ διαφερόντως ἀσκεῖν ἐγ-

14 Ezért aztán még tisztábban látják, hogy éppen a házasság, vagy egyedül *a házasság* az, ami leginkább bomlaszthatja közösségüket. Tehát kerülik a házasságot, *s* ugyanakkor különös figyelmet szentelnek annak, hogy meg is

[400] Vö. *Quod omnis probus liber sit* 86: „egyetlen raktár áll mindannyiuk rendelkezésére és közös a költőpénzük; még ruháik is közösek."

[401] A μὴν – mégis szó a 7. § általános megállapításához kapcsolódik („…érett korukban sem vesztik el testi frissességüket"), és a nem általános, inkább csak kivételes jelenség bevezetésére szolgál.

[402] Lásd az előbb egyszer már idézett CD XIV,12–14-et, valamint a *Quod omnis probus liber sit* 87-et: „Betegeiket sem hanyagolják el, tudniillik amiatt, hogy már semmit sem képesek előteremteni. Mindaz, ami betegségük kezelésére szükséges, kijár nekik a közvagyon készletéből; úgyhogy ebből bátran s a lehető legbőségesebben költekezhetnek. Maradéktalan az idősebbek iránti tisztelet és gondoskodás is. Úgy gondoskodnak felőlük, s olyan bőségesen, mint ahogy az édes gyermekek keze és ezernyi ráfigyelése gondoskodik a szülők felől."

[403] Vö. *Quod omnis probus liber sit* 87: „Betegeiket sem hanyagolják el, tudniillik amiatt, hogy már semmit sem képesek előteremteni. Mindaz, ami betegségük kezelésére szükséges, kijár nekik a közvagyon készletéből; úgyhogy ebből bátran s a lehető legbőségesebben költekezhetnek. Maradéktalan az idősebbek iránti tisztelet és gondoskodás is. Úgy gondoskodnak felőlük, s olyan bőségesen, mint ahogy az édes gyermekek keze és ezernyi ráfigyelése gondoskodik a szülők felől."

[404] A fogalmazás mögött az a gondolat áll, hogy az esszénusok mentesítik (παρητήσαντο) magukat a házasságtól, de míg ezt az életvitelt választják, meg is tartóztatják magukat: az ösztönösen jelentkező nemi vágyakat visszafojtják, és azokat más módon sem elégítik ki. Vö. *Quod omnis probus liber sit* 84: „Erényességük *példái* pedig *ezek:* megvetik a vagyont, nem vágynak dicsőségre és élvezetre, önmegtartóztatók, kitartók…" *De bello* II. 8,120–121: „Az érzéki élvezeteket elkerülik, mert bűnnek tartják, viszont erénynek minősítik az önmegtartóztatást és a szenvedélyek megfékezését. A házasságot megvetik, de idegen gyermekeket fogadnak magukhoz még zsenge korukban, amikor taníthatók; ezeket rokonaiknak tekintik, és a maguk erkölcseiben nevelik. De azért a házasságot és a családszaporodást ezzel nem törlik el, csak ők maguk őrizkednek az asszonyok erkölcstelenkedéseitől, mert az a meggyőződésük, hogy nincs asszony, aki hűséges maradna férjéhez."

κράτειαν. Ἐσσαίων γὰρ οὐδεὶς ἄγεται γυναῖκα, διότι φίλαυτον γυνὴ καὶ ζηλότυπον οὐ μερτί– ως καὶ δεινὸν ἀνδρὸς ἤθη παλεῦσαι καὶ συνεχέσι γοη– τείαις ὑπαγαγέσθαι.

tartóztassák magukat.[404] Tudniillik az esszénusok közül senki sem vesz magához nőt,[405] mivel a nő mértéktelenül önző és féltékeny, bámulatos ravaszsággal hálózza be a férfi gondolatait, és a *férfit* szakadatlan csábítgatásaival édesgeti magához.[406]

μελετήσασα γὰρ θῶπας λόγους καὶ τὴν ἄλλην ὑπόκρισιν, ὥσπερ ἐπὶ σκηνῆς, ὄψεις καὶ ἀκοὰς ὅταν δελεάσῃ, διηπατημένων οἷα ὑπηκόων τὸν ἡγεμόνα νοῦν φενακίζειν.

15 Mert amikor csábítgat, szinte úgy űzi a szavakkal való hízelkedést, s emellett a színészkedést is: a szemek játékát és a hanghordozást, mintha csak színpadon[407] volna, hogy ilyen módszerekkel csalja meg a félrevezetett hallgatók józan ítélőképességét.[408]

παῖδες δ᾽ εἰ γένοιντο, φρονήματος ὑποπλησθεῖσα καὶ παρρησίας,

16 Ha pedig netalán lányaik[409] lennének, ezek *is* kivétel nélkül ellenségei volnának a

Lásd még: *De vita contemplativa* 34: „Mivel számukra az önmegtartóztatás olyan, mintha valami lelki fundamentumot fektetnének le, erre *a lelki fundamentumra* építik a többi erényt."

[405] A mondatot így is lehetne fordítani: *tudniillik az esszénusok közül senki sem vesz magának feleséget.* A mondat önmagában ezt is jelenti. De éppen az előző gondolat *(kerülik a házasságot, s ugyanakkor különös figyelmet szentelnek annak, hogy meg is tartóztassák magukat)* figyelmeztet arra, hogy itt többről van szó a házasság intézményének elutasításánál. Itt ismét a teljes nemi önmegtartóztatásra kell gondolni.

[406] Mint kiderül, itt összemosódik a kétféle esszénus ág. Flavius világosan megkülönbözteti a kettőt. A *De bello* II. 8,120–121-ben a házasságtól és nemi élettől teljesen elhatárolódó ágról beszél, II. 8,160–161-ben pedig a családos esszénusok ágáról: „Ezenkívül az esszénus szektának van egy másik ága is; ezeknek az életmódja, erkölcsei és szokásai egészen olyanok, mint amazoké, csak a házasságról vallott nézetük más. Ugyanis azt tartják, hogy azok, akik nem kötnek házasságot, elhanyagolják az élet legfontosabb célját, az utódok szaporítását, vagy még inkább: ha mindenki így gondolkodnék, akkor hamarosan kihalna az emberiség. A menyasszonyoknak azonban három évi próbaidőt szabnak, és ha háromszoros tisztulás után bebizonyosodik; hogy alkalmasak a szülésre, akkor feleségül veszik őket. A terhesség ideje alatt testileg nem érintkeznek feleségükkel, annak bizonyságául, hogy nem kéjelgés, hanem gyermeknemzés céljából házasodnak. A nők ingben, a férfiak köténben fürdenek. Ilyen az életmódja ennek a szektának."

[407] A ὑπόκρισις, σκηνή, ὄψις, valamint ἀκοή mind-mind a színházi előadás hangulatát idézik fel.

[408] A ὁ ἡγεμόνος νοῦς szó szerint *vezérlő értelem, ész* szavak mögött a Hermész (Ἑρμῆς) nevéhez kapcsolódó hagyomány rejlik. Ő vezeti boldogulásra az embereket (ἡγεμόνιος). A hellenista világban a józanész istene is lett.

[409] A 14. §-tól kezdve először is az okoz zavart, hogy az Euszebiosz által közölt leírás összemossa a kétféle esszénus, sőt tévesen „keresztyén-esszénusnak" vélt irányzatot. Másodsorban: nem csak az a zavaró, hogy a leírás inkább durva viccbe illő véleményt alkot a női nemről, hanem az is, hogy itt még nem egészen világos: kikre is vonatkozik a gondolatsor? Ha úgy tekintjük, hogy a 14. §-hoz kapcsolódik, ahol arról volt szó, hogy az esszénusok nem csak a törvényes házasságot kerülik, hanem általában a női nemet, és így teljes nemi aszkézist gyakorolnak, akkor a παῖδες szón *rabszolgalányok*at is érthetünk. Ilyenképpen az esszénusok rabszolgalányt sem tűrnek meg maguk mellett, aki – a mai fület igen erősen sértő meglátásuk szerint –, mint általában minden nő, „mértéktelenül önző és féltékeny, bámulatos ravaszsággal hálózza be a férfi gondolatait, és a *férfit* szakadatlan csábítgatásaival édesgeti magához." Ha viszont a παῖδες-t *leánygyermek*nek fordítjuk, akkor arról van szó, hogy a leánygyermek ugyanolyan ravasz eszközökkel kényszeríti ki apjától a maga akarata megvalósulását, akárcsak általában a nők.

Az értelmezési gondokat végül is a 14–16-ot követő összefoglalás oldja fel, ahol a szöveg kétféle rabságot határoz meg: a szerelemét és a természeti törvények által diktált utódnemzését. Itt lesz világos, hogy a 16. § a leányutódokról szól.

ὅσα κατ᾽ εἰρωνείαν πρότερον ὑπούλως ὑπηνίττετο, ταῦτα ἀπ᾽ εὐτολμοτέρου θράσους ἐκλαλεῖ καὶ ἀναισχυντοῦσα βιάζεται πράττειν, ὧν ἕκαστον κοινωνίας ἐχθρόν.

közösségnek. Önteltek és szabad szájúak volnának. Előbb, amint az a színleléshez illik, valamennyiük alattomosan célozgatna, azután még nagyobb bátorsággal merne fecsegni és szemérmetlen viselkedéssel kényszergetne cselekvésre.

ὁ γὰρ ἢ γυναικός φίλτροις ἐδεθεὶς ἢ τέκνων ἀνάγκῃ φύσεως προκηδόμενος οὐκέτι πρὸς ἄλλους ὁ αὐτός ἐστιν, ἀλλ᾽ ἕτερος γέγονε λεληθώς, ἀντ᾽ ἐλευθέρου δοῦκος.

17 Mert az is, akit női bájok kötnek gúzsba, illetve az is, aki utódok felől gondoskodik a természet parancsolta ösztön szerint, mások előtt többé nem lehet önmaga, hanem mássá lesz észrevétlenül: rabszolga a szabad helyett.[410]

οὕτως γοῦν ὁ βίος ἐστὶν αὐτῶν περιμάχητος, ὥστ᾽ οὐκ ἰδιῶται μόνον, ἀλλὰ καὶ μεγάλοι βασιλεῖς ἀγάμενοι τοὺς ἄνδρας τεθήπασι καὶ τὸ σεμνὸν αὐτῶν ἀποδοχαῖς καὶ τιμαῖς ἔτι μᾶλλον σεμνοποιοῦσι.

18 Így hát éppen életmódjuk az, ami kívánatosan becses. Úgyhogy nem csupán közönséges emberek, hanem nagy királyok is elismeréssel csodálják ezeket a férfiakat. Sőt mi több, hírnevüket tovább öregbítik helyeslő és nagyrabecsülő szavaikkal.[411]

[410] Vö. *Quod omnis probus liber sit* 88: „Az erény ilyen bajnokait – s itt ne akadjunk fenn a görög kifejezések betű szerinti jelentésén – a filozófia formálja ki. Ez mintegy testgyakorlásként írja elő a dicséretre méltó cselekedeteket, amelyek megszilárdítják a rabszolgasorsot nem tűrő szabadságot.” 91: „Míg mindezek erőtlenek voltak az *esszénus* férfiak erkölcsi jóságához képest, addig *az esszénusok* természetüknél fogva viselkedtek úgy, mint akik függetlenek és szabadok.”

[411] Vö. *Quod omnis probus liber sit* 91: „*Ezért* dicsérik közös étkezéseiket és mindennél különb közösségvállalásukat, amely a tökéletes és igen boldog életvitel legvilágosabb példája.”

III.

A THERAPEUTÁK ÉS AZ ESSZÉNUSOK

1. Kiknek tekintették a therapeutákat a qumráni iratok felfedezése előtt

A qumrán-kutatásnak feltétlenül tisztáznia kellett: kik is voltak annak a közösségnek tagjai, akik benépesítették a Holt-tenger partján fekvő települést? Miután világossá vált, hogy a holt-tengeri tekercsekben olvasható feljegyzések feltűnően hasonlítanak azokhoz, amiket a korábban ismert antik művek mondanak az esszénusokról, a qumráni közösség azonosításának vitája az esszénusokra összpontosította a figyelmet. A vizsgálódás nyomán nyilvánvalóvá lett, hogy a qumráni források és az esszénusokról szóló híradások között sok párhuzam és egyezőség áll fenn; de az is, hogy az antik források sok olyasmit is említenek, aminek nyomát nem lehet fellelni a qumráni iratokban. Illetve: az antik forrásokból hiányoznak olyan adatok, amelyeket viszont megvannak a qumráni szövegekben. A kétféle emlékek közötti eltérések pedig nem kevés számúak és nem lényegtelenek.

Fejtegetésünkben nincs helye annak, hogy részletesebben kitérjünk a qumráni közösség azonosításának kérdéskörére. Csupán annak megállapítására szorítkozhatunk, amire a korábbi, alapos kutatás immár eljutott,[412] s amire a továbbiakban mi is fogunk építeni. Tudniillik arra, hogy amiképpen a farizeusok kegyességi csoportja sem volt egységes, hanem több ágra oszlott, ugyanúgy az esszénusok irányzata sem volt homogén, „hanem olyan mozgalmat kell látnunk bennük, amelyet egymáshoz többé-kevésbé közel álló csoportok alkottak. Lehetséges, hogy e mozgalom szellemi központja Qumrán volt. Bárhogyan volt is, tipológiai tekintetben a qumráni közösség az esszénus mozgalomhoz állt a legközelebb."[413] Az esszénus mozgalom abban a tekintetben sem volt egységes, hogy ágai különféleképpen vélekedtek a házasság felől. „Ebből következik, hogy Philón és Josephus Flavius esszénusai 'nem qumráni esszénusoknak' tekinthetők, más irányzatokhoz tartózhattak, és más egyébben is különböztek tőlük, nemcsak a házassághoz való viszonyukban, amelyről Josephus Flavius tudósít (BJ II, 8, 13, 160. §.)"[414] A fentebb említett eltérések abból is adódnak, hogy a források különböző korban születtek, s így a

[412] Ennek velős összefoglalását lásd Amuszin könyvének V. fejezetében: *A qumráni közösség azonosítása. A qumráni közösség és az esszénusok*. 240–258. Lásd még: Vermes: *A qumráni közösség* 162–169; Ferguson, 438–439.

[413] Amuszin, 257. Lásd még: 181.

[414] Uo. 256. Lásd még: *Jeromos Bibliakommentár III. Biblikus tanulmányok.* Főszerkesztő: dr. Thorday Attila. Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat. Budapest, 2003. 67:106. 108. (Ez után: *Jeromos Bibliakommentár III.*)

mozgalom fejlődésének más-más szakaszát tükrözik. Az antik szerzők pedig nem voltak az esszénus mozgalom tagjai, belülről nem ismerhették annak életét, s emellett egy megcélzott olvasótábort tartottak szem előtt, és ehhez alkalmazkodva fogalmazták nekik szánt mondanivalójukat.[415]

a) A therapeuták Euszebiosz egyháztörténetében

Euszebiosz történetíró († 340) jól ismerte Philón *De vita contemplativa* című munkáját, egyháztörténetében „recenziót" írt róla és szó szerint is idézett belőle.[416] Euszebiosz úgy véli a *De vita contemplativa* alapján, hogy Philón, „mivel a lehetető legpontosabban számol be aszkétáink életéről is," így „…nemcsak ismerte, hanem csodálattal és tisztelettel elismerte korának apostoli férfiait, akik – úgy látszik – zsidók voltak, és így zsidó módon tartották meg jórészt a szokásokat."[417]

Már ezekből a bevezető sorokból is kitűnik, hogy Euszebiosz úgy kívánta bemutatni a therapeutákat, mint akik az alexandriai egyházhoz tartoztak, s amelyet – a hagyomány szerint – Márk alapított.[418] Majd pedig azt mondja róluk, hogy aszketikus életvitelükkel az ószövetségi próféták nyomdokain járnak, s a vagyonról való lemondásuk és a „filozófiával" való foglalatosságuk[419] egybecseng azzal, amit az Apostolok cselekedeteiben olvashatunk: „…az apostolok összes tanítványa eladta birtokait és javait, és árát szétosztotta a testvérek között aszerint, hogy melyiknek mennyire volt szüksége, úgyhogy egyikük sem szenvedett hiányt."[420] Amikor pedig arról számol be, hogy a therapeuták nagy buzgalommal tanulmányozzák a szent iratokat, ezeket az iratokat „az evangéliumokkal, az apostolok írásaival és esetleg a régi próféták bizonyos magyarázataival" azonosítja, „melyeket fellelhetünk a Zsidókhoz írt levélben és Pál számos más levelében."[421] Úgy véli tehát, hogy a therapeuták az evangélium szerinti

[415] Uo. 257. Lásd még: Fröhlich Ida: *A qumráni szövegek magyarul.* 2., javított és bővített kiadás. Studia Orientalia. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsésztudományi Kar. Szent István Társulat, Piliscsaba–Budapest 2000, 9–10 (ez után: Fröhlich); Vermes: *A qumráni közösség* 166–167.; *Jeromos Bibliakommentár III.* 67:96.

[416] Lásd: *Euszebiosz egyháztörténete* 16,2–17,24. (75–79). A PHVC Euszebiosz által teljességében vagy részben idézett §-ai a következők: 21–23; 25; 28–29; 34–35; 78.

[417] *Euszebiosz egyháztörténete* 17,2 (75.)

[418] Uo. 16,1, (75.); valamint: „Ezek után írta meg a »A szemlélődő életről, avagy a könyörgőkről« című művét, melyből *az apostoli férfiak* életéről szóló részleteket idéztük…" 18,6 (81).

[419] Uo. 17,5 (76.).

[420] Uo. 17,6 (76.).

[421] Uo. 17,12 (77.).

életmódot gyakorolják;[422] végül pedig így összegez: „Mindenki számára nyilvánvaló tehát, hogy Philón, amikor ezeket leírja, az evangéliumi tanítás első hirdetőire és az eredeti, apostoloktól áthagyományozott szokásokra gondolt."[423]

Kétségtelen, hogy Euszebiosz az evangélium igazságának hangsúlyozása és keresztyén életvitelre való buzdítás érdekében írt a therapeutákról és „filozófiájukról". Ebben az összefüggésben azonosította életvitelüket az apostolok tanítványainak életmódjával, és olyanoknak tekintette őket, mint akik a korai keresztyénség szerzetesei.[424] Azonban figyelemre méltó, hogy az Alexandria mellett élő therapeutákat zsidóknak, illetve zsidó tradíciókat gyakorló közösségnek tekintette.

Függelék:

Euszebiosz feljegyzései Philónról és therapeutákról[425]

16,1 Azt tartják, hogy ez a Márk Egyiptomba küldetve először hirdette ott az evangéliumot, melyet ő írt le, és elsőként alapított egyházakat magában Alexandriában. 2 Olyan sok hívő férfit és nőt vonzott ott kezdettől fogva a legbölcsebb és legszigorúbb önmegtagadás, hogy Philón méltónak találta, hogy leírja[426] elfoglaltságaikat, összejöveteleiket, lakomáikat és egész életmódjukat.

17,1 Azt mondják, hogy Philón Claudius alatt beszélt Péterrel, aki akkor az ottlakóknak hirdette az igét. Ez nem is kizárt dolog, mert az említett írása, melyet évekkel később fejezett be, világosan tartalmazza azokat az egyházi szabályokat, amelyek máig is érvényben vannak. 2 És mivel a lehető legpontosabban számol be aszkétáink életéről is, kitűnik belőle, hogy nemcsak ismerte, hanem csodálattal és tisztelettel elismerte korának apostoli férfiait, akik – úgy látszik – zsidók voltak, és így zsidó módon tartották meg jórészt a régi szokásokat.

3 „A szemlélődő életről avagy a könyörgőkről" írt könyvében először is szilárdan kitart amellett, hogy semmit sem túloz el vagy tesz hozzá az igazsághoz azokban a dolgokban, amelyekről tudósítani fog.[427] Azt mondja, hogy *therapeutészeknek* hívják őket, a velük levő nőket *therapeutriszeknek,* elnevezésük pedig vagy onnan ered, hogy ezek az emberek az orvosokhoz hasonlóan a hozzájuk jövők lelkeit a rossz szenvedélyektől megszabadítva meggyógyították és

[422] *Euszebiosz egyháztörténete* 17,14–15. 18. 21. (78–79.).

[423] Uo. 17,24 (79.).

[424] Euszebiosz tudósítását később Ernst Renan is vizsgálta, és cáfolta, hogy az egyiptomi keresztyénséget a therapeutákban kell látnunk. (Renan Ernő: *A keresztyénség eredetének története. II. Az apostolok.* Fordította Salgó Ernő. Budapest, Dick Manó kiadása. 190.) A Márk evangélista alexandriai igehirdetésének tradícióját is kritikailag kezelte. (Renan Ernő: *A keresztyénség eredetének története. V. Az evangéliumok és a második keresztyén nemzedék.* Fordította Salgó Ernő. Budapest, Dick Manó kiadása. 107–108.)

[425] Euszebiosz egyháztörténete 16,1–18,8 (75–81.).

[426] Vö. PHVC 1.

[427] Lásd: PHVC 1.

talpra állították őket, vagy abból a tiszta és őszinte kultuszból és tiszteletből, mellyel az Istenséget imádták.[428] 4 Akár ő adta nekik ezt a nevet, amikor olyan elnevezéssel illette ezeket az embereket, ami illik életmódjukhoz, akár valóban így is hívták kezdettől fogva őket, amikor még egyáltalán nem terjedt el mindenhol a keresztény név, erről nem kell vitatkozni.

5 Arról számol be, hogy először is lemondtak a vagyonról. Azt mondja, hogy mihelyt nekiláttak, hogy a filozófiának szenteljék magukat, vagyonukat rokonaikra hagyták, aztán amikor így megváltak az élet összes gondjától, kivonultak a városfalakon kívülre, és lakatlan helyeken meg kertekben vertek tanyát, mert jól tudták, hogy csak hátrányuk és káruk származik belőle, ha olyan emberekkel érintkeznek, akik nem osztják életfelfogásukat,[429] és azidőtájt lángoló, izzó hitükből táplálkozva valószínűleg a prófétai életmódot követték, utánozni igyekezve az egykori aszkétákat.[430] 6 A hitelesnek elismert Apostolok Cselekedeteiben is olvashatjuk, hogy az apostolok összes tanítványa eladta birtokait és javait, és árát szétosztotta a testvérek között aszerint, hogy melyiknek mennyire volt szüksége, úgyhogy egyikük sem szenvedett hiányt. „Akinek földje vagy háza volt" – amint az Írás mondja – „eladta, és az érte kapott pénzt elhozta és az apostolok lába elé tette, hogy mindenkinek adjanak belőle, a szükséghez mérten."

7 Miután Philón ezekhez az elmondottakhoz nagyon hasonló dolgokról számol be, szó szerint ezt fűzi hozzá: „Ez az embercsoport sokfelé megtalálható a földkerekségen, hiszen illő volt, hogy ilyen tökéletes jó a görög és a barbár földnek is osztályrészéül jusson! Bőven akad belőlük Egyiptom mindegyik említett kerületében *(nomosz),* különösen pedig Alexandria környékén. 8 A legkiválóbbak úgy vonulnak el egy alkalmas helyre, mintha a *therapeutészek* hazájába mennének, és ott telepszenek le, a Mareia-tó túlsó oldalán fekvő alacsony dombon, amely nagyon megfelelő hely, mivel biztonságos és jó éghajlatú."[431]

9 És miután leírta, hogyan néztek ki lakásaik,[432] ezt mondja a területükön fekvő templomokról: „Mindegyik házban van egy szent helyiség, melyet szentélynek és *monasztérionnak* neveznek, és itt elzárkózva teljesítik a szent élet titkait, miközben semmit sem visznek be oda magukkal, sem italt, sem ételt, sem más effélét, ami a testi igények kielégítésére szolgál, hanem a próféták által kapott törvényeket és jövendöléseket, himnuszokat és más ilyen dolgokat, melyekkel együtt nő és teljesedik be a tudomány és a jámborság."[433] Kisvártatva pedig ezt mondja: 10 „Egész napjuk, hajnaltól napnyugtáig csak aszkézisből áll. Ugyanis a szent Írásokkal foglalkoznak, és az allegória módszerét alkalmazva művelik az ősöktől örökölt filozófiát, mert azt vélik, hogy az említett szöveg szavai egy olyan elrejtett valóság jelképei, amely allegóriákban tárul fel. 11 Birtokukban vannak azoknak a régen élt embereknek az írásai is, akik felekezetük alapítói voltak, és sok emléket hagytak maguk után az allegóriákba öltöztetett tanításukról. Ezeket az allegóriákat veszik példaképül a *therapeutészek,* amikor ezt a cselekvési módot utánozzák."[434] 12 Úgy tűnik, hogy ezeket a dolgokat csak olyan ember mondhatja el, aki maga hallotta, hogyan magyarázzák a szent Írásokat, és nagyon valószínű, hogy azoknak a régieknek az írásai, melyekről azt mondja, hogy birtokukban vannak, azonosak az evangéliumokkal, az apostolok írásaival és esetleg a régi

[428] Lásd: PHVC 2.

[429] Lásd: PHVC 16–20.

[430] Vö. PHVC 28–29.

[431] PHVC 21–22.

[432] Lásd: PHVC 24.

[433] PHVC 25.

[434] PHVC 28–29.

próféták bizonyos magyarázataival, melyeket fellelhetünk a Zsidókhoz írt levélben és Pál számos más levelében. 13 Később aztán így ír arról, hogy új zsoltárokat szereztek: „De nemcsak a szemlélődéssel foglalkoznak, hanem énekeket és himnuszokat is szereznek Isten tiszteletére, különböző versmértékben és dallamra, természetesen betartva a tisztes mértéket."[435]

14 Még sok mást is elbeszél róluk ebben a könyvében, nekem azonban úgy tűnt, hogy csak azokat kell összegyűjtenem, melyek az egyházi életmód jellemzőire vonatkoznak. 15 Ha pedig valaki úgy véli, hogy az elmondottak nem sajátosan jellemzőek az evangéliumi életmódra, az említettek mellett más elbeszélt adatokkal is egyetérthet, és győzzék meg Philónnak ezt követő szavai, amelyekben vitán felül erről az életmódról tanúskodik. Így ír: 16 „Miután az önmegtartóztatást vetették alapul lelkükbe, erre építik a többi erényt. Ételt vagy italt egyikük sem venne magához napnyugta előtt, mert úgy vélik, hogy csak a filozófiával való foglalkozás méltó a világosságra, a testi szükségletek viszont a sötétségre. Ezért aztán a nappalt a filozófiával töltik, az éjszaka kis részét pedig a testi szükségletekkel. 17 Egyesek csak három nap múltán gondolnak táplálkozásra, mivel bennük még nagyobb vágy támadt a tudomány iránt, mások pedig annyira ebben lelik örömüket és gyönyörűségüket, hogy a bölcsesség, mely gazdagon és bőségesen táplálja őket tanaival, arra indítja őket, hogy kétszerannyi ideig is böjtöljenek, és hozzászoknak, hogy alig hat naponként ízleljék csak meg a szükséges eledelt."[436] Úgy véljük, hogy Philónnak ezek a szavai világosan és vitathatatlanul azokról az emberekről szólnak, akik a mi vallásunkat követik.

18 Ha pedig még valaki ennek ellenére is makacsul ellentmondana, az is hagyjon fel a hitetlenkedéssel és hajoljon meg azok előtt a még nyilvánvalóbb bizonyító érvek előtt, melyek máshol nem találhatók meg, csak kizárólag a keresztények vallásában, amit az evangélium ihlet. 19 Azt mondja Philón, hogy nők is élnek az említettekkel együtt, és közülük a legtöbben éltes szüzek, akik a tisztaságukat nem kényszerből őrizték meg, mint egyes görög papnők, hanem szabad elhatározásuk alapján, az iránt a bölcsesség iránt érzett lelkesedésből és vágyódásból, amellyel együtt élni eltökélt szándékuk volt, s ezért ügyet sem vetettek a testi gyönyörökre, mivel nem halandó, hanem halhatatlan utódokra vágytak, akiket csak az istenszerető lélek szülhet meg önmagából.[437] 20 Kissé később még világosabban fejti ki ezeket Philón: „A szent Írásokat jelképesen, allegóriák segítségével magyarázzák. Ezeknek az embereknek a véleménye szerint az egész törvény egy élőlényhez hasonlít: teste a szószerkezetek, lelke pedig a szavakban rejlő láthatatlan értelem, amit ez a társaság különösen kezdett vizsgálni, mint aki a nevek tükrében a gondolatoknak bennük megjelenő rendkívüli szépségeit szemléli."[438]

21 Kell még ezen kívül beszélnem közös összejöveteleikről, azokról a foglalatosságokról, melyeket bár ugyanazon a helyen, de külön-külön űztek egymástól a férfiak és a nők, és a szokásos vallásos gyakorlatokról, melyeket még most is végzünk, és amelyeket különösképpen az Üdvözítő szenvedésének ünnepén böjtöléssel, virrasztással és Isten igéin való elmélkedéssel szoktunk végrehajtani? 22 Az említett férfi azokról a szokásokról tudósít művében, amelyeket máig is a legpontosabban csak egyedül mi őriztünk meg: leírja a nagy ünnepi virrasztást és az annak alkalmával végzett vallásos gyakorlatokat; elmondja, hogy milyen himnuszokat szoktunk énekelni, és hogy miközben az egyik a ritmusnak megfelelően, illő módon énekli az előverset, addig a többiek csendben hallgatnak, és csak a himnuszok végeit éneklik együtt;[439] hogy az említett

[435] PHVC 29.

[436] PHVC 34–35.

[437] Vö. PHVC 68.

[438] PHVC 78.

[439] Lásd: PHVC 80; 83–84.

napokon szalmán fekszenek, bort egyáltalán nem isznak, amint kifejezetten megírta, semmiféle húst nem esznek, csupán víz az italuk, a kenyérhez pedig sót és izsópot esznek.[440] 23 Ezenkívül leírja, hogyan gyakorolták testüket[441] azok, akik az egyházi intéznivalókkal és szolgálatokkal, és a mindenkire való felügyelés legfőbb elöljárói méltóságával voltak megbízva. Akiben pedig ég a vágy, hogy ezekről a dolgokról még pontosabb felvilágosítást kapjon, az Philón említett művéből szert tehet rá.

24 Mindenki számára nyilvánvaló tehát, hogy Philón, amikor ezeket leírja, az evangéliumi tanítás első hirdetőire és az eredeti, apostoloktól áthagyományozott szokásokra gondolt.

18,1 Ékes beszédű és gondolatokban gazdag, az isteni Írások értelmezésében magasztos és szárnyaló gondolkozású író volt Philón. Különféle és változatos magyarázatokat írt a szent könyvekről. Először a „Teremtés"-ben leírt eseményeket tanulmányozta egymást követő sorrendben, melyekről „A szent törvények allegóriájá"-t írta, aztán külön magyarázatokat írt az Írásokban található bizonyos vitatott fejezetekről, felvetve és megoldva a nehézségeket, és ennek megfelelően „A Teremtésben és a Kivonulásban felmerülő problémák és megoldásuk" címet adta nekik. 2 Ezeken kívül más témákról is írt gondosan elkészített külön tanulmányokat, mint két könyvet a „Földművelésről" és ugyanennyit a „Részegségről", és más műveket, melyek különféle és témájuknak megfelelő címeket viselnek. Ilyen az „Azokról a dolgokról, amiket a józan értelem kíván és gyűlöl", a „Nyelvek összezavarodásáról", a „Menekülésről és megtalálásról", a „Tudás céljából történő összejövetelről", az „Arról, hogy ki az isteni javak örököse, avagy az egyenlő és egyenlőtlen részekre való felosztásról" és még az „Arról, a három erényről, amit Mózes jegyzett fel a többivel együtt". 3 Ezekhez jön még „A nevek megváltoztatásáról és miért kaptak más nevet", amelyben elmondja, hogy két kötetet írt a „Szövetségekről" is. 4 Az ő műve még a „Kivonulásról" és „Az igazságnak megfelelően élő bölcs életéről avagy az íratlan törvényekről", a „Gigászokról avagy Isten változatlanságáról" és az öt kötet „Arról, hogy Mózesre Isten küldte az álmokat". Ezek azok a könyvek, amelyek a „Teremtés"-sel kapcsolatban maradtak ránk. 5 A „Kivonulás"-sal foglalkozó magyarázatai közül ismerjük az ötkötetes „Problémák és megoldásuk"-at, a „Sátorról"-t, a „Tízparancsolatról"-t, a négykötetes, „Azokról a törvényekről, amelyek a tízparancsolat főbb pontjaira vonatkoznak" című művet, az „Áldozati állatokról és az áldozatok fajtáiról"-t és az „Azokról a jutalmakról, melyek a törvényben a jók számára vannak elkészítve, és azokról a büntetésekről és átkokról, amelyekben a gonoszok részesülnek" című könyvet.

6 Mindezekhez kapcsolódnak monográfiái, mint a „Gondviselésről", az általa összeállított beszéd a „Zsidókról", „Az állampolgár" meg az „Alexandrosz avagy arról, hogy az értelem nélküli állatoknak van értelmük". Ezekhez jön még az „Arról, hogy minden bűnös rabszolga", amit az „Arról, hogy minden erényes ember szabad" követ. 7 Ezek után írta meg „A szemlélődő életről avagy a könyörgőkről" című művét, melyből az apostoli férfiak életéről szóló részleteket idéztük, és az ő munkájának tartják „A Törvényben és a Prófétákban előforduló héber nevek magyarázatá"-t.
8 Amikor Philón Gaius uralkodása idején Rómába jött, könyvet írt Gaiusnak az istenek iránti gyűlöletéről, melynek finom iróniával az „Erényekről" címet adta, és azt mondják, hogy Claudius alatt az egész római szenátus körében elterjedt, úgyhogy olyan csodálatot vívott ki magának, hogy arra méltatták: könyvtárakban helyezzék el írásait.

[440] Lásd: PHVC 69; 73.

[441] Vö. PHVC 28; 34–35; 37.

b) A therapeuták Epiphaniosz püspök Panarion című munkájában

Epiphaniosz (kb. 315–403), mielőtt ciprusi Szalamisz (Constantia) püspökévé lett (367), néhány évet az egyiptomi szerzetesek között élt. 347 és 377 között megírt fő műve, a három könyvből álló *Panarion (Πανάριον κατὰ πασῶν τῶν αἱρέσεων)* nyolcvan herézist ismertet részletesen, és cáfolja őket, azaz „orvosságot"[442] nyújt ezek ellen.

Epiphaniosz átvette az Euszebiosz által képviselt szemléletet, hogy ti. a therapeuták zsidókeresztyén aszkéták, de ehhez azt is hozzáfűzi, hogy nevük eredetileg a Ἰεσσαίοι volt (ti. az a Ἐσσαίοι helyett, ami nézete szerint *gyógyítók*at és tisztelőket jelent), s Philón róluk írt művének címét így jegyzi le: Περὶ Ἰεσσαίων. A *De vita contemplativa*-hoz pedig azt írja bevezetésképpen, hogy ez az esszénusokról szól (XXIX. 4,9–10; 5,1).[443]

Szalamiszi Epiphaniosz megjegyzésére azért is érdemes figyelni, mert a *De vita contemplativa* harmadik századi latin kézirata ezt a címet viseli: *Philonis Iudaei liber de statu Essaeorum, id est monachorum, qui temporibus Agrippae regis monasteria sibi fecerunt.* Ezt a felirat minden latin kéziratban olvasható, s ezekben a görög mű első mondatának fordítása így hangzik: „De statu Esseorum disputaturus…"[444]

c) A therapeuták Hieronymus: De viris illustribus című munkájában

Hieronymus egyházatya († 420) Euszebioszhoz hasonlóan vélekedett a therapeuták felől. A *De viris illustribus (A kiváló férfiakról)* című munkájának egyik fejezetét Philónnak szenteli, és ebben felsorolja a jeles alexandriai férfi életrajzi adatait, valamint műveinek egy részét. Megemlíti a Περὶ βιοῦ θεωρητικοῦ című munkáját is, s ehhez a következő kommentárt fűzi: …és a mieinkről [ti. az alexandriai keresztyénekről] szóló könyv, amelyről már fentebb szóltunk, azaz *Az apostoli férfiakról,* melynek ezt a címet is adta: περὶ βιοῦ θεωρητικοῦ. Tudniillik ők a mennyeiekről elmélkednek és szüntelenül könyörögnek Istenhez…[445]

A keresztyénekkel azonosított therapeutákról még ezt is lejegyzi:[446] „Elismerően beszél [ti. Philón] a mieinkről [vagyis az alexandriai keresztyénekről], és velük kapcsolatban megemlítette azt is, hogy nemcsak itt, hanem más provinciákban éppúgy megtalálhatók,[447]

---

[442] A πανάριον jelentése lehet *kenyérkosár,* illetve *gyógyszeres szekrény.*

[443] Vermes: *Essenes and Therapeutai* 500–501.

[444] Uo. 501. Lásd a Conybeare által közölt és igényes kritikai apparátussal ellátott ólatin verziót. (Conybeare, 139 skk.)

[445] „…et de vita nostrorum liber, de quo supra diximus, id est *De apostolicis viris,* quem et inscripsit περὶ βιοῦ θεωρητικοῦ, quod videlicet caelestia contemplatur et semper orent Deum…" *Antike Berichte über die Essener* 55.

[446] *Apostoli atyák.* Ókeresztény írók III. kötet. 36.

[447] Vö. PHVC 21–22.

lakóhelyükről pedig olyanképpen ír, mintha egy szerzetestelepet ábrázolna.[448] A Krisztusban hívők egyháza könyvében olyannak tűnik, mint amilyet manapság a szerzetesek követnek és óhajtanak, hogy senkinek se legyen magántulajdona, gazdag ne legyen közöttük, de szegény se, családi vagyonukat osszák szét a szükséget szenvedők között,[449] imádkozással[450] és zsoltározással[451] töltsék napjaikat, valamint tudományokban[452] és önmegtartóztatásban,[453] ahogyan azt Lukács is elbeszéli az első jeruzsálemi hívek életéről."

d) A therapeuták Szíriai Mikhael krónikájában

Szíriai Mikhael (1126/27–1199) antiókhiai monofizita pátriárka (1166–1199) és történetíró szír nyelven írta krónikáját (*Maktbānūt zabnē*). Ő Josephus Flavius, Philón, Euszebiosz és Epiphanius műveire alapozott. A zsidók kegyességi csoportosulásairól Flaviusra hivatkozva ír, majd azt jegyzi le, hogy a bölcs Philón, aki Péter apostollal is találkozott Rómában[454] sok egyéb műve mellett a *aszkétákról* is megemlékezett,[455] „akik abban az időben Egyiptom földjén éltek, és őket »therapeutáknak« *(ܡܶܢܗܳܕ݂ܳܢܶ – szolgák, ápolók)* nevezte, az aszkéta és kolostorlakó nőket pedig »therapeuta nőknek« *(ܡܶܢܗܳܕ݂ܳܢܝܬܳܐ)*. Ő azt mondja, azért kapták ezt a nevet, mert gyógyító szerekkel ápolták azokat, akik hozzájuk fordultak; s amiként az orvostudomány a testet, ők a lelket is felszabadították gyötrelmes szenvedések alól. Illetve azért kapták ezt a nevet, mert Istent tiszta életvitelükkel és cselekedeteikkel szolgálták;[456] vagy ő maga [ti. Philón] adta neki ezt a nevet. Vagy pedig, amint mondja, előbb nevezték így őket, mivel a keresztyén nevet még nem mindenütt ismerték. Mivel lemondtak birtokaikról és a világi ékességről,[457] úgy éltek, amint azt az Apostolok cselekedetei elbeszéli; hogy akik tanítványokká lettek, eladták és szétosztották birtokaikat. Philón azt is elmondja, hogy napnyugta előtt egyikük sem fogyasztott eledelt. Meg voltak győződve afelől, hogy a bölcsesség művelése a világossággal azonos, a sötétség pedig a test táplálásával. Ezért aztán a nappali időszakot a bölcsesség művelésére szentelték, a test táplálására pedig az éjszaka kis részét

[448] Vö. PHVC 24–25.
[449] Vö. PHVC 13, 16, 18–20.
[450] Vö. PHVC 27, 89.
[451] Vö. PHVC 25, 80–81, 83–88.
[452] Vö. PHVC 25–26, 29–31, 75–79.
[453] Vö. PHVC 28, 34–35, 39.
[454] Vö. *Euszebiosz egyháztörténete* (17,1 s köv.), 75 s köv.
[455] Lásd: *Antike Berichte über die Essener* 60–61.
[456] Vö. PHVC 2.
[457] Vö. PHVC 13, 16, 18.

fordították.[458] Egyesek viszont csak háromnaponként étkeztek, mások pedig csak hatnaponként és a hetediken."[459]

Szíriai Mikhael tehát olykor szinte szó szerint idéz egy-egy rövidebb szakaszt Philón therapeutákról szóló művéből; de a therapeuták vagyonról való lemondását és annak szétosztását az őskeresztyének gyakorlatával azonosítja, akárcsak Euszebiosz; sőt olyan keresztyéneknek tekinti őket, akiket Philón azért nevez therapeutáknak, mert a keresztyén megnevezés még nem mindenütt volt ismeretes.

e) A reformációtól a XIX. század végéig

Euszebiosz történetíró therapeutákról alkotott nézetét a senki sem kérdőjelezte meg XVI. századig. Fordulatot a reformáció kora hozott. A reformáció a szerzetességet is bírálta, a római katolikus egyház pedig azt kívánta bizonyítani, hogy ez az intézmény igen régi, ókeresztyén tradícióra épül, s ennek kezdetét a therapeuták kegyességével próbálta igazolni Euszebiosz interpretációjára támaszkodva. Két évszázados, heves vita következett a római katolikus és protestáns szerzők között. Ez végül azzal záródott, hogy az a kritikai szemléletmód vált uralkodóvá, melyet először a német lutheránus teológus, Martinus Chemnitius (Chemnitz; 1522–1586), a történész és filológus, valamint a tudományos kronológia megalapozója, Joseph Justus Scaliger (1540–1609) és a *Magdeburgi Centuriák*[460] kötetei képviseltek.

Chemnicius az *Examen Concilii Tridentini* (1565–1573) IV. részében fejti ki a therapeutákról alkotott nézetét *(De Esseorum Abstinentia et quomodo illa in Ecclesiam inrepserit)*: a Philón által bemutatott esszénusok, azaz a therapeuták kegyessége (herézise) a zsidó és pogány tradíció jegyességét mutatja.

Scaliger azt a véleményt képviseli a *De emendatione temporum* (Párizs 1583, Genf 1629) című munkájában, hogy a therapeuta irányzatot zsidó szektának kell tekinteni. Őt a jezsuita Nicolas Serrarius bírálta, aki az euszebioszi megítélést igyekezett alátámasztani és fenntartani. A *Magdeburgi Centuriák*-at (I. kötet, 2. könyv, 11. fejezet) pedig a szintén jezsuita Robert Bellarminus igyekezett megcáfolni (*De monachis,* 2. könyv, 5. fejezet). E XVI–XVII. században lezajlott vitához lásd még a Conybeare (391–399) nyomán összeállított lábjegyzetet.[461]

---

[458] Vö. PHVC 25, 27–28, 34.

[459] Vö. PHVC 35–36.

[460] Első nagy protestáns egyháztörténeti kiadás, melynek kötetei Bázelben jelentek meg 1559 és 1574 között. Az 1400-ig terjedő egyháztörténelmi mű munkatársainak központja Magdeburg volt. A szerzők egy-egy évszázadot átölelő egyháztörténelmet dolgoztak fel. Innen ered a sorozat neve is.

[461] Otto Frisingensis: *Cronicon.* Basiliae 1569, III. könyv, XIII. fejezet, 53. Euszebiosz nézetét követi és ismétli meg.

A XVIII. század folyamán mindkét tábor igyekezett fenntartani és alátámasztani a maga nézetét, de a viták már nem voltak olyan hevesek. A tanult paelografus, Bernard de Montfaucon fordítást készített a *De vita contemplativa*-ról. Úgy vélte, hogy a mű apostoli alapítású keresztyén szerzetesrendről szól, és hogy Philón ezt Claudius császár uralkodásának (41–54) első éveiben foglalhatta írásba. Ennélfogva a therapeuták nagy ünnepét a húsvéttal azonosította, közös étkezéseikben pedig az eukarisztiát vélte felfedezni. A nők jelenlétében pedig szintén a keresztyén szerzetesrend bizonyítékét látta.[462] Montfaucont egy művelt párizsi mágnás, Jean Bouhier (1673–1746) bírálta két

Thomas Waldensis: *Doctrinae Antiquitatum Fidei.* Venetiis 1571. 3. könyv, I. artikulus,7. fejezet. Az euszebioszi értelmezés elfogadására sürget.

Rodolphus Hospinianus: *De originae monachatus.* Tiguri 1588. Chemnitius követve veti el az euszebioszi bemutatást, és a therapeutákat összefüggésbe hozza az esszénusokkal.

Johannes Stephanus Durantus: *De ritibus ecclesiae.* Romae 1591, III. könyv, IV. fejezet, 302. Euszebiosz mellett foglal állást.

Jacobus Middedorpius: *Historia monastica (coloniae Agrippianae).* 1603, 4. fejezet, 45–66. Lefordítja a Philón írását és az euszebioszi értelmezés mellett áll ki.

Nicolas Fuller: *Canon of Salisbury, Miscellaneorum Theologicorum.* London 1617. I,3. Elutasítja az euszebioszi értelmezést és elfogadja Scaliger nézetét.

David Blondel: *Des Sibilles célèbres.* Paris 1649. Elutasítja az euszebioszi nézetet.

Joachim Hildebrand: *De precibus veterum christianorum.* Helmsatdii 1655, II. könyv. 27. fejezet, 75. Azt feltételezi, hogy a therapeuták az alexandriai óegyházzal vannak kapcsolatban.

Lucas Holstenius: *Codex Regularum.* Romae 1661, I. fejezet. Elutasítja, hogy a therapeuták szerzetesek lettek volna.

Antoine Godeau: *Historia Ecclesiae.*[IV.] Paris 1672, 203. Összetéveszti a therapeutákat az esszénusokkal és összefüggésbe hozza őket Márk egyiptomi tanítványaival.

D. Altessera: *Asceticon sive originum rei monasticae libri decem.* Paris 1674, 134. Elfogadja Euszebiosz interpretációját.

Martin Hanki: *De Romanorum Rerum Scriptoribus.* Lipsiae 1675, II. könyv, 71–89. Elutasítja Euszebiosz nézetét, a therapeutákat zsidóknak tekinti, de mégsem esszénusoknak.

J. B. Cotelerius: *Ecclesiae Graece Monumenta.* Paris 1677. A szerző szerint a therapeuták az esszénus mozgalom egyik ága.

Thomas Godwinus (*Ritus antiquorum Hebraeorum.* Ultrajecti 1678. Ugyanúgy vélekedett, mint J. B. Cotelerius, hogy ti. a therapeuták az esszénus mozgalom egyik ága.

[Luis Bultian]: *Essai de l'istoire monastique.* Paris 1680. Elveti Euszebiosz nézetét.

Samuel Parker: *A Demonstration of the Divine Authority of the Law of Nature, and the Christian Religion.* London 1681, II. rész, 18. §. Fenntartja Euszebiosz értelmezését.

Stephanus Le Moine: *Varia sacra.* Lugd. Batav. 1685, II. kötet, 1097. Elutasítja az euszebioszi látást, de úgy véli, hogy a keresztyének átörökölték a therapeuták himnuszait.

Thomas Bruno: *Dissertatio de Therapeutis Philonis adversus Henricum Valensium, a Colomesio post Epist. Clem. Rom.* London 1695, 185–205. A therapeuták mozgalmának gyökereit a Márk által alapított keresztyén gyülekezetben kell keresni. Később ezek közül lettek némelyek szerzetesekké.

Thomas Godwinus: *Ritus Antiquorum Hebreorum.*[IV.] Ultrajecti 1698, I. könyv, XII. fejezet. A therapeuták és az esszénusok között kapcsolat áll fenn, s mindkettőben fellelhetők a pitagoreus vonások.

Jaques Basnage: *Histoire de l'Eglise.* Rotterdam 1699, II. könyv, I. fejezet, 53–54. Elutasítja Euszebiosz vélekedését.

[462] Bernard de Montfaucon: *Le livre de Philon de la Vie Contemplative.* Paris 1709. (Lásd: Елизарова: *Община терапевтов* 24; Conybeare, 323–324.)

levélben. Figyelemre méltó írásaiban azzal érvel, hogy Philón semmiképpen sem írhatott apológiát az egészen friss keresztyén egyház védelmében, és úgy látja, hogy a therapeuták inkább valami farizeus szektának tűnnek.[463] (E a kor további irodalmát lásd a lábjegyzetben.[464])

A XIX. században ismét felerősödött azoknak a kutatóknak a pártja, amely a therapeutákat a keresztyénséggel hozták összefüggésbe. Közülük mindenekelőtt H. Grätz,[465] Michel Nicolas[466] és Paul Ernst Lucius[467] nevét kell kiemelnünk. Hasonló nézetet képviseltek: A. Harnack,[468] E. Schürer,[469] A. Hilgenfeld,[470] Eduard Zeller,[471] Abraham

[463] Lásd: Conybeare, 324; Елизарова: *Община терапевтов* 24.

[464] William Whiston: *Primitive Christianity Reviv'd. An Essay on the Apostolical Constitutions.* London 1711. A therapeuták keresztyének voltak.

Thomas Ittigius: *Select. Hist. Eccles.* Leipzig 1711, 240. Elutasítja Euszebiosz nézetét.

Humphrey Prideaux: *The Old and New Testament Connected in the History of the Jews and Neighboring Nations.* London 1716–1718, II. kötet. Cáfolja az euszebioszi értelmezést.

Buddäus: *Historia Philosophiae Ebreorum.* Editio nova. Halae Saxorum 1720, 96. Elveti az Euszebiosz által felállított nézetet.

Henricus Valesius: Kiadja Euszebiosz műveit (Camb. 1720), és elveti, hogy a therapeuták keresztyének lettek volna.

Dom. Augustin Calmet: *Dictionnaire historique, critique, chronologique, géographique et littéral de la Bible.* Paris, 1720. (Angol kiadásában – London 1732. – III. kötet, 50–54.) Mérlegeli az euszebioszi értelmezést, megállapítja, hogy Philón traktátusa igen-igen kétes és kérdéses, s úgy vélekedik, hogy itt – minden valószínűség szerint – zsidó közösségre kell gondolnunk.

D. Salomon Deyling: *Observationum sacrarum pars tertia.* Editio tertia auctior. Lipsae 1739, 555–561. Elemzi Euszebiosz nézetét, azt elutasítja, és arra a következtetésre jut, hogy a therapeuták zsidók, de meg kell különböztetni őket az esszénusoktól.

Richard Le Quien: *Oriens Christianus.* Paris 1740. Határozottan kiáll Euszebiosz mellett.

Thomas Mangey: kiadja Philón műveit (London 1742), és ennek előszavában elveti az euszebioszi értelmezést, a therapeutákról írt traktátust pedig Philón korai művének tekinti.

Jacobus Bruckerus: *Historia Critica Philosophiae.* Lipsae 1766, II. kötet 764; 779–784. Úgy látja, hogy a therapeuták szakadár zsidók, de függetlenek az esszénusoktól.

[465] *Geschichte der Juden.* III. kötet. Leipzig 1863, 463. s köv. A *De vita Contemplativa* szerzője keresztyén, aki az aszketikus szerzetesség védelmére kel, és ezt Philón tekintélyével kívánja alátámasztani. A II–III. századból származó irat irat gnosztikus, illetve montanista jelleget mutat.

[466] *Les Thérapeutes.* Revue de Théologie, troisième série, sixième volume. Strasbourg et Paris 1868, 25–52.

[467] Lásd alább az *f)* pontot.

[468] *Herzogs Real-Encyklopädie.* Leipzig 1885, XV. kötet, *Therapeuták* cikk, 546–550. A therapeuták keresztyén szerzetesek a III. és IV. század fordulóján.

[469] *Geschichte des Jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi.* I–III. Leipzig 1886–1890. A III. kötetben Lucius véleményét támogatja. Lásd még a Lucius könyvéről írt ismertetését: Theologische Literaturzeitung, 1880, 111.

[470] *Zeitschrift für wissenscaftl. Theol.* 1880, 423–440. Lucius nézetéréről azt vallja, hogy ez végre megoldotta a therapeuta-rejtélyt.

[471] *Philosophie der Griechen.* Dritter Teil, zweite Abteilung, dritte auflage. Leipzig 1881, 302–308. Feladja korábbi nézetét, miszerint a *De vita contemplativa* Philón műve, és elfogadja Lucius felfogását.

Kuenen,[472] I. M. Jost,[473] T. K. Cheyne,[474] W. Robertson-Smith,[475] J. Derenbourg,[476] J. Drummond[477] és R. F. Littledale.[478]

f) Paul Ernst Lucius: A therapeuták és helyük az aszkézis történetében[479]

Paul Erns Lucius 1879-ben kiadott könyve kritikai vizsgálat alá veti Philón therapeutákról írt művét. A Caesareai Euszebiosz által megfogalmazott nézetre épít, és ezt fejleszti tovább. Munkájához felhasználja az előző század olyan műveit, amelyekben Euszebiosz értelmezését vitték tovább, a IX. századi szerzők közül pedig leginkább Johannes J. Bellerman,[480] August Friedrich Gfrörer,[481] August Ferdinand Dähne,[482] H. Grätz, Abraham Kuenen, J. Derenbourg, E. Zeller, munkáira hivatkozik a legtöbbet.[483]

---

[472] *De godsdienst van Israel tot den ondergang van der Joodschen Staat.* Harlem 1870, III. kötet, II. fejezet. Összetéveszti a therapeutákat az esszénusokkal, s úgy gondolja, hogy a *De vita contemplativa* III. századi és Philón neve alatt kiadott mű.

[473] *Geschichte des Judentums und seiner Secten.* Leipzig 1857–59. I. kötet, 214. Úgy véli, hogy a therapeutákról szóló munka egy későbbi „tákolmány".

[474] *The origin of the Psalter.* (1889, 445). Úgy vélekedik, hogy Lucius kutatásának eredményeit helyeseknek kell tekintenünk.

[475] *Religion of the Semites.* Edinburgh 1889, 284. Lucius könyvére hivatkozik, és egyiptomi keresztyéneknek tekinti a therapeutákat.

[476] A Michel Nicolas véleményét támogatja (*Journal Asiatique,* 1868, 282–283; *Revue des Etudes Juives,* 1888, 31. szám).

[477] *Philo-Judaeus.* London 1888, 24; 179. Grätzre, Kuenenre és Luciusra hivatkozva veti el a philóni szerzőséget.

[478] *Encyclopaedia Britanica.* IX. kiadás. 1892. Lucius elméletét erősíti megh a *Monachism* cím alatt.

[479] *Die Therapeuten und ihre Stellung in der Geschichte der Askese: eine kritische Untersuchung der Schrift De Vita contemplativa.* Strassburg, C. F. Schmidt's Universitätsbuchhandlung, Friedrich Bull, 1879.

[480] *Geschichtliche Nachrichten über Essäer und Therapeuten.* Berlin 1821. A higgadtabb hangvételű tanulmány összefoglalja az antik források híradásait, és a therapeutákat a palesztinai esszénus kegyesség egyiptomi ágának tekinti.

[481] *Philo und die judisch-alexandrinische Theosophie.* I–II. Stuttgart 1831; *Kritische Geschichte des Urchristenthums.* Stuttgart 1838. I–V. Úgy ítéli, hogy a therapeuták az első szerzetesek.

A. Neander: *General History of the Christian Religion end Church.* London 1850. I. kötet, 81–85. Neander is Gfrörer nyomán halad.

[482] *Geschichtliche Darstellung der jüdisch-alexandrischen Religions-Philosophie.* Halle 1834. I. kötet, 439–470. A megjelölt oldalakon tanulmányt közöl a többi philóni mű hitelességéről, és megállapítja, hogy a therapeuták kegyességének dogmatikai-filozófiai alapjai az alexandriai filozófiával lehetnek kapcsolatban.

[483] Ugyanezt a vonalat képviselik még:

H. H. Milman: *History of Christianity.* London 1840. I. kötet, 162. A therapeuták kontemplatív kegyességet képviselnek és a keresztyén szerzetesek, illetve remeték ősei.

John Mason Neale: *History of the Holy Eastern Church.* London 1847. I. kötet, 5. Elfogadja Euszebiosz nézetét.

Dictionaire d'Ascétisme publié par M. l'Abbé Migne. Paris 1853. I. kötet, 1038; II. kötet, 804–811. Euszebiosz véleményét erősíti meg.

Ch. Lenormant: *De la divinité du christianisme.* Paris 1869. Megerősíti Euszebiosz látásmódját.

Lucius már az I. fejezetben (*A De vita contemplativa tartalma;* 11–31) felhívja a figyelmet néhány olyan kifejezésre (pl. σεμνεῖον, μοναστήριον; 22–23) és therapeutákra jellemző vonásra, ami – meglátása szerint – nem illik bele Philón korába. A therapeuták étkezéseit szakrális jellegűnek tekinti, viszont nagy előünnepük tárgyalásánál a δι᾽ ἑπτὰ ἑβδομάδων szóösszetételt egyértelműen a „minden hétszer hetedik" napnak fordítja. Tehát úgy véli, hogy nagy ünnepük előestje periodikusán tér vissza minden 49-ik nappal, azaz 49 naponként (27–29), mivel nem veszi figyelembe, hogy ennek a szóösszetételnek az újszövetségi kifejezésmód alapján is lehet más értelme.

A II. fejezet (*Három értelmezési kísérlet,* 32–75) az alábbi cáfolatokat tartalmazza:

1. A therapeuták nem lehetnek a palesztinai esszénusok egyiptomi ága, mivel az esszénus mozgalom nem ad magyarázatot a therapeuta irányzat létrejöttére. A kettő közötti hasonlóságok nem mérvadóak, és a szerző csupán egyszer állítja őket egymás mellé (1. v.), és ebben az esetben is szembeállításról van szó. Ezért a két szekta egymástól függetlenül jöhetett létre (32–45).
2. Az alexandriai filozófia története nem ad magyarázatot a therapeuták kegyességének létrejöttéhez, éspedig időbeli és helybeli körülmények miatt (45–67).
3. A therapeuták kegyességében nem lehet kimutatni a tulajdonképpeni neopitagoreizmus hatását. Itt-ott párhuzamosságokat lehet felfedezni e kettő között, de ezek nem mérvadóak, mivel ehhez hasonló jelenséget a korabeli filozófiai rendszerekben is felfedezhetünk. Tehát a therapeuta mozgalom kialakulása mögött a neopitagoreizmus sem állhatott (67–75).

Lucius könyvének III. fejezete (76–84) kérdéseket tesz fel: miért hallgatnak a régi történetírók a therapeutákról? Mi az alapja és magyarázata annak, hogy csupán Caesareai Euszebiosztól kezdve olvashatunk róluk? Vizsgálódása alapján erre a következtetésre jut: a korai írók hallgatása még nem bizonyíték arra, hogy a therapeuták irányzata nem létezett volna Euszebiosz előtt. Viszont ez a hallgatás arra kötelez, hogy vizsgálat alá vessük a mű szerzőségének kérdését.

A IV. fejezet tehát azt vizsgálja: *Miként viszonyul a De vita contemplativa Philón írásaihoz és filozófiájához?* (85–122.) Miután összeveti a therapeutákról szóló írást a *Quod*

D. F. Strauss: *Das Leben Jesu.* Dritte Auflage. Leipzig 1884, 174 s. köv. Elveti azt a nézetet, hogy a therapeuták az esszénus kegyesség egyik ágát képviselik.

Edmund Stapfer: *Therapeutes* cikk a *Lichtenbergers Encykl. des Sciences Religieuses*-ben (1882). Lucius véleményét követi.

R. Ohle: *Beiträge zur Kirchengeschichte. I. Die pseudophilonischen Essaeer und die Therapeuten*. Berlin 1888. (Valamint a *Theologische Literaturzeitung* 1888/20-as számában Massebieau: *Le traité de la Vie contemplative. Extrait de la Revue de l'istoire Des Religions* című munkájának ismertetése.) Elvitatja a philóni szerzőséget.

omnis probus liber sit-tel és Philón filozófiai gondolkodásával, majd pedig megállapítja, hogy a *De vita contemplativa*-ban előforduló szavak némelyike csupán a keresztyén szóhasználatban fordul elő először (?!), megállapítja, hogy ez a mű inkább a keresztyén apológiákra emlékeztet és a therapeuták védelmére írt traktátusnak tűnik (114).

Az V. fejezet ezt a címet viseli: *A therapeuták helye az aszkézis történetében* (123–194). Lucius azoknak a vonalát képviseli, akik a therapeutákat a keresztyénséggel hozzák kapcsolatba, és az a meglátása, hogy a therapeuta kegyesség zsidó jellege annyira „megfakult és annyira szétszaggatott az idegen ideáktól, hogy azt már aligha lehet zsidóságnak nevezni" (129). Zsidó jellegük csupán annyi, hogy Mózes-tanítványok és kötődnek valamelyest a jeruzsálemi templomhoz. Viszont észreveszi és meg is jegyzi, hogy a műben még csak a nyomát sem lehet felfedezni a krisztológiának (192–193). Inkább hasonlít ez – írja – a hierakiták zárt szektájához, amelynek tagjai nem házasodtak, nem fogyasztottak sem bort, sem húst és visszavonult életvitelt folytattak (142–146). A μοναστήριον szóba erősen kapaszkodva lezárt ténynek tekinti, hogy a therapeuták aszkéta szerzetesek, s így arra a következtetésre jut, hogy mindaz, ami a *De vita contemplativa*-ban olvasható, a III. és IV. század fordulójára tehető. Ilyen szemléletmóddal azonosulva minden további kommentárja csak téves lehet.

Lucius legfőbb hibája az, hogy nem a gyökereket keresi (esetleg elfogultságában nem is igen hajlandó erre), inkább visszakövetkeztet. A későbbi és jobban ismert jelenségektől visszafele haladva akar megmagyarázni korábbi jelenségeket. Ezzel pedig egy olyan képet vetít vissza a therapeutákra, amelybe semmiképpen sem illenek bele. Meghamisítja őket.

Lucius nem végez alapos munkát akkor sem, amikor összeveti a therapeutákról szóló irat és Philón többi művének filozófiai gondolatait, stílusát, fogalmazását, szóhasználatát és szókészletét. Így nem is juthat más eredményre, csupáncsak arra, hogy a *De vita contemplativa* pszeudoepigráf irat, melynek stílusa többé-kevésbé szerencsésen idomul a Philónéhoz, s melyet az ismeretlen szerző néhány philóni idézettel igyekezett hitelt érdemlővé tenni (193).

A könyvet záró két exkurzus (199–210) előtt Lucius öt pontban foglalja össze zárókövetkeztetéseit (195–198). Mindenekelőtt leszögzi, hogy csupán egyetlen lehetséges megoldás van. Őt pontja a következő:

a) a therapeuták kegyessége nem egyezik a zsidókéval;
b) Philón sem szól egyebütt a therapeutákról, s más írók sem említik őket;
c) megjelenésüket nem lehet megmagyarázni sem az esszénusokkal, sem a neopitagoreusokkal, sem pedig az alexandriai filozófiával;

d) a *Quod omnis probus liber sit* tisztán filozófiai irat, a *De vita contemplativa* pedig tisztán történeti jellegű mű, a bennük bemutatott kegyességi irányzatok különböznek egymástól; ezért ez utóbbi a keresztyénséghez áll közelebb, s így nem születhetett az I. században;
e) Euszebiosz nézete a leginkább elfogadható. Végső következtetése pedig ez: a *De vita contemplativa* olyan írat, amelyet Philón neve alatt adtak ki a III. század végén, éspedig abból a célból, hogy apológiája legyen a keresztyén aszkézisnek. Ilyen minőségében ez a mű első darabja a keresztyén apológia műfajának (198).

Itt nincs módunk részleteiben cáfolni Lucius kritikai vizsgálatának bökkenőit és következtetéseit. Ezt különben már elvégezte Fred. C. Conybeare az 1895-ben kiadott *Philo about the Contemplative Life or the Fourth Book of the Treatise Concerning Virtutes* című könyvében.[484] A könyvet válaszul szánta Lucius tételeire, és a philóni szerzőséget védi meg általa.

A négyszáz oldalas könyv mindenekelőtt a *De vita contemplativa* három szövegváltozatát, a görögöt, a latint és az örményt közli nagy alapossággal elkészített kritikai apparátussal. Mivel úgy látja, hogy a therapeuta kegyességet magyarázó hipotézisek egyike sem épít alapos filológiai vizsgálatra, mindenekelőtt ennek a feladatnak igyekszik eleget tenni. Összehasonlítja a különböző nyelvű szövegváltozatokat, behatárolja keletkezési idejüket, (lásd a 21. oldalon közölt ábrát), és rámutat arra, hogy e vitatott mű Philón korai írásai közé tartozik,[485] s Kr.u. 30 táján születhetett (276–278).[486]

A Conybeare által közölt görög szövegváltozat lábjegyzetében rengeteg hivatkozást találhatunk Philón egyéb munkáira. Az therapeutákról szóló írást mindenekelőtt Philón *De fuga et inventione* munkája mellé állítja. Ez a munkája ugyanis jól tükrözi Philón aszketizmusról vallott nézeteit. Conybeare ezzel is bizonyítja, hogy a *De vita*

[484] Critically edited with a defence of its Genuineness. Late fellow of University College, Oxford. With a facsimile. Oxford at the Clarendom Press by Horace Hart, Printer to the University.

[485] Johann Theodor Paul Wendland arra a következtetésre jutott, hogy ez a philóni mű Kr.u. 40 körül készülhetett. Olyan polemikus alkotás, melyet Philón a sztoikus filozófus és alexandriai könyvtárigazgató, Χαιρήμων (Chaeremon) ellen írt, aki ellenséges érzéseket táplált a zsidósággal és az egyiptomi papságot magasztalta. Miután Wendland összehasonlította Χαιρήμων munkáját és a *De vita contemplativa*-t, azt feltételezte, hogy Philón úgy kívánta bemutatni a therapeutákat, mint akik istenfélőbbek az egyiptomi papoknál. Mivel Χαιρήμων munkáit csak töredékeiben ismerjük, Wendland meglátása igen-igen feltételes marad. (*Die Therapeuten und die Philonische Schrift vom Beschaulichen Leben: ein Beitrag zur Geschichte des hellenistischen Judentums.* Jahrbuch für classische Philologie. Suppl.-Bd., 22. Leipzig 1896, 695–772; auch separat Leipzig 1896, 755–756.

[486] Conybeare véleményéhez csatlakozott később Szmirnov is. (А. Смирнов: *Терапевты и сочинение Филона Иудея.* „О жизни созерцательной". Киев 1909.)

contemplativa gondolatai és szókészlete ugyanaz, mint amivel Philón egyéb műveiben is találkozhatunk.

A három szövegváltozat közlése után vizsgálat alá veti az Euszebiosz által lejegyzett szemelvényt, majd pedig részletes magyarázó jegyzetet csatol a *De vita contemplativa* görög szövegéhez (192–257). Ez a magyarázó jegyzet szinte szóról szóra halad, közli a szavak előfordulását, s ezzel világosan mutatja, hogy a Philón által használt szavak nem támasztják alá az a feltételezést, miszerint az irat a IV. század fordulóján készült volna.

A magyarázó jegyzeteket egy hosszú exkurzus követi (359–358), amely a philóni szerzőséget támasztja alá, és itt pontról pontra haladva alapos munkával cáfolja Lucius tételeit, és meggyőzően bizonyítja a philóni szerzőséget. Így Conybeare könyve határkőnek tekinthető a therapeuta kérdést kutatásának történetében. Nagy érdeme, hogy már a qumráni iratok felfedezése előtt kimutatja a therapeuták erős kötődését a zsidósághoz és az esszénus mozgalomhoz. A qumráni tekercsek ismerete nélkül is jól érzékeli, hogy nagy ünnepük a zsidó pünkösddel van kapcsolatban (306; 313–314), és felfedi a zsidó aszkézis gyökereit (315–318).

Conybeare jól megalapozott és meggyőző dolgozatára úgy tekinthetünk, mint ami lezárja a philóni szerzőség körül kialakult vitát, és helyes vágányra tereli a therapeuták hovatartozásának kérdéskörét.

A Conybeare dolgozatával egybecsengő XIX. századi vélemények összefoglalását lásd a lábjegyzetben.[487]

[487] Johann Martin Jan: *Bibl. Archäologie* (5 kötet). Wien 1797–1805 (2. kiadás: 1807–1815; lat.: *Archaeologia biblica in compendium redacta*. 1805). Kapcsolatot lát az esszénusok és therapeuták között.

Johannes Joachim Bellermann: *Geschichtliche Nachrichten über Essäer un Therapeuten.* Berlin 1821. A therapeutákat a palesztinai esszénus kegyesség egyiptomi ágának tekinti.

A. F. Victor von Wegnern: *Über das Verthältniss des Christentums zum Essenismus.* Zeitschrift für die historische Theologie. 1841, 13. A therapeuták mozgalma az esszénusokéhoz kapcsolódik, de nem azonos velük.

Marc Rene Montalambert: *The Monks of the West*. London 1846, I. kötet, 292. Elutasítja Euszebiosz interpretációját és a therapeutákban a szerzetesrend előfutárait látja.

J. J. I. Doellinger: *Heidentum und Judentum.* (Angol fordításban: London 1862, 317.) Felismeri, hogy a therapeuták zsidók.

J. E. Renan: *Histoire des origines du christianisme.* I–VIII. Paris 1863–1882. J. Ernst Renan (1823–1892) tisztábban látott a therapeuták tekintetében. Miután rámutat arra a tévedésre, hogy a therapeuták egyiptomi keresztyének lettek volna, magyarázatot ad a két közösség összeolvasztásának jelenségére: „Bizonyos értelemben azonban e bizarr összeolvadás nem volt annyira teljesen igazság nélkül való, mint ahogy az első pillanatra hinné az ember... A Mareotis-tó partján lakozó régi therapeuta-gyülekezetek, ha el kell fogadni, hogy megvoltak, szenteknek tűnhettek fel Jézus tanítványai szemében; Philo iskolájának exegétái, mint például Apollos, súrolták a keresztyénséget…" (Renan Ernő: *A keresztyénség eredetének története. V. Az evangéliumok és a második keresztyén nemzedék.* Fordította Salgó Ernő. Budapest, Dick Manó kiadása évszám nélkül, 108.). Renan tisztán látja a therapeuták, esszénusok és keresztyének közötti hasonlóságokat, hogy azok „nagyon egyező eszmekörben éltek", viszont különbséget tesz ezek között (uo. 115.).

Theodor Karl Keim: *Geschichte Jesu von Nazara in ihrer Verkettung mit dem Gesamtleben seines Volkes.* I–III. Zürich 1867–1872, I. kötet, 384. Kiáll Philón szerzősége mellett.

B. Tideman: *Het essenisme.* Leiden 1868, 67–73. Elveti Grätz véleményét.

g) Moriz Friedländer: A therapeuták[488]

Moriz Friedländer XX. század elején megjelent monográfiája a Jézus korabeli zsidóság vallásos mozgalmait sorakoztatja fel, és úgy tekint a therapeuták kegyességi irányzatára, mint ami a hellenista zsidóság vallásosságának egyik sajátos jelensége. A therapeuta életvitel célját a *De vita contemplativa*-t záró sorokban véli felfedezni: Istent szemlélni és a mennyek polgára lenni;[489] és ezt a célt a visszavonultságban kívánják megvalósítani.[490]

Friedländer tehát szakít a Caesareai Euszebiosz történetíró óta elterjedt nézettel. Egészen szokatlan, s a tiszta zsidóságban teljesen lehetetlen jelenségnek tartja, hogy nők is gyakorolhatták a therapeuták szerzetesi kegyességét. A mozgalom ezzel azt juttatta kifejezésre, hogy a nők is elérhetik a tökéletességet, amennyiben megvetik a testi örömöket, s a szüzességet nem csupán önkéntességből, hanem a bölcsesség iránti szenvedélyes buzgóságból vállalják, s nem halandó, hanem lelki utódokat „szülnek": az Istennek kedves lélek lelki és halhatatlan gyümölcseit.[491]

L. Herzfeld: *Geschichte des Volkes Jisrael.* Leipzig 1870. A therapeuták közössége az esszénusokénál fiatalabb zsidó szekta.

F. Delaunay: *Sur l'authenticité du Livre de Philon d'Alexandrie qui a pour titre: De la Vie Contemplative.* Revue archéologique 1873, vol. XXVI, 12–22.

F. Delaunay: *Revue archéologique.* Új folyam, XXII. Kötet, 1870–1871, 268–282; XXVI, 12–22. Valamint: *Moines et Sibylles dans l'antiquité judéo-Grecque.* Paris, 1874, 1–88. A *De vita contemplativa* Philón műve, a therapeuták pedig zsidók. Aszkézisükben pithagoreus és egyiptomi vonásokat lehet felfedezni.

H. L. Mansel: *The Gnostic heresies.* London 1875, 31. A therapeuta közösség kegyességében az alexandriai zsidó életvitel és a budhizmus elemeit lehet felfedezni.

J. B. Lightfoot: *Epistle to the Colossians Heresy.* Seventh edition, 1884, 94. Tömör megfogalmazása annak, hogy a therapeuták közössége aszketikus szekta és lényegében a palesztinai esszénusokéhoz hasonló mozgalom.

Alfred Edersheim: A *Philo* cikk a *Smith and Wace's Dictionary of the Christian biografy* (1887) című munkában. Helyesen látja, hogy a therapeuták zsidók.

M. L. Massebieau: *Le traité de la Vie contemplative de Philon et la question des Thérapeutes.* Revue de l'istoire des religions. XVI. 1887, 170–198; 284–319; illetve: *Extrait de la revue de l'istoire des religions.* XVI. Paris 1888. Elemzi a *De vita contemplativa*-t. Igen értékes munka. Sok philóni párhuzamot tüntet fel, és megerősíti Philón szerzőségét.

Leopold Cohn: *Sur le traité De vita contemplativa.* Jewish Quarterly Rewiuw, 1892. okt., 24–60. Megvédi a philóni szerzőséget. (Lásd még: *The latest Ressearches on Philo of Alexandria,* Jewish Quaterly Rewiew, V. 1893, 38 és köv.

Johann Theodor Paul Wendland: *Die Therapeuten und die philonische Schrift vom beschaulichen Leben.* Jahrbüch. für Class. Philologie. Suppl. 22 (Leipzig 1896), 693–772. Külön kiadásban: Leipzig 1896.

[488] Lásd: Moriz Friedländer: *Die religiösen Bewegungen innerhalb des Judentums im zeitalter Jesu.* Berlin, 1905, Philo Press Amsterdam, 1974. 265–288. (Ez után: Friedländer.)

[489] Lásd PHVC, 90: „…a természet és a benne levők feletti elmélkedést tartották a legnagyobb becsben, és akik csak a lélek által élnek. Ők egyszersmind mennynek és világnak polgárai, …"

[490] Friedländer, 272–273.

[491] Friedländer, 280–282.

Friedländer arra a következtetésre jut, hogy a therapeuták a hellenista zsidók *lelki elitje, mennyei emberek.*[492] Mivel az ószövetségi szent iratokat allegorikusan értelmezik, ezeknek új, filozofikus tartalmad adnak. Amint a test csak háza a léleknek, úgy a szó is csupán külső burka a lelki értelemnek, a lelki valóságnak. A Mózesnek adott igék számukra maga az Isten által kijelentett filozófia: *a filozófiák filozófiája*.[493] Mivel azonban elismerik a Törvényt és azt a lelki tartalom hordozójának tekintik, nem vetik el az ünnepeket. Ezért tartanak szent gyülekezéseket is a magányos elmélkedések mellett. Így hát a therapeuták nem a radikális allegorizálás képviselői. Philón tehát, amikor az ő kegyességüket magasztalja, a minden hagyománnyal szakító, radikális allegorizálás ellen foglal állást, ti. a teljes elnemzetietlenítéssel és törvényellenességgel szemben.[494] A therapeuták ideálja tehát: Isten szüntelen magasztalása; a Törvény mély lelki értelmének felfedezése; valamint az új és régi harmonikus egyesítése olyan formában, hogy új kegyességükben kíméletesen megőrzik a régi nemzeti és vallásos formákat.[495]

Végül hadd álljon itt Everett Ferguson therapeutákról szóló, igen-igen rövid ismertetésének lényege. Ferguson mindenekelőtt F. C. Conybeare-re (*Philo about the Contemplative Life.* Oxford, 1895), valamint Vermes Gézára (*Essenes and Therapeutai.* Revue de Qumrān 1962/3, 245–504.) támaszkodva mutatja be a therapeuták közösségének életvitelét, és összefoglalóan ezt írja róluk: „Philón úgy mutatja be őket, mint akik az elmélkedő életet példázzák, párhuzamba állítva az aktív életet reprezentáló esszénusokkal. Lehet, hogy az esszénusok diaszpórában élő ága, vagy őket követő csoport voltak."[496]

A Ferguson összefoglaló ismertetését követő irodalomjegyzék nem tartalmazza az M. M. Jelizarova therapeutákról szóló írásait.

---

[492] Uo. 277.

[493] Uo. 277–280.

[494] Friedländer, 283–286.

Érdemes még megemlítenünk Friedländernek azt a tanulmányát is, amelyben a melkicedekiánus szektáról írt. (*La secte de Melchisédec et l'Epître aux Hébreux.* Revue de Études Juives 1882, vol. V. 1–26, 188–198; vol. VI. 187–199.) Ezt az I. századi egyiptomi szektát Epiphaniosz *Panarion* című könyve úgy mutatta be, mint ami többre értékelte Melkisédeket Krisztusnál. Friedländer abból indult ki, hogy a szekta korábbi a keresztyénségnél, és összevetette őket alexandriai zsidók Philónhoz közel álló köreivel, valamint az esszénusokkal. A *De vita contemplativa* nem beszél arról, hogy a therapeuták Melkisédeket tisztelték volna. Az viszont bizonyos, hogy Mózesre nagy tisztelettel tekintettek, legalábbis Philón közlése szerint. De az egyiptomi melkicedekiánus és az esszénus szekta Melkisédek iránti érdeklődése új szempontokat nyújthat annak vizsgálatára, hogy az esszénus mozgalom miképpen hatott Egyiptomban. (Lásd: Елизарова: *Община терапевтов,* 125–126.)

[495] Uo. 288.

[496] Ferguson, 445.

2. Esszénus „törzs”, kontemplatív „ág”

a) A therapeuták és esszénusok gyógyításai

Philón a therapeuták nevének magyarázatánál írja a következőket: „…valódi értelemben nevezik őket therapeutáknak és therapeuta nőknek; ugyanis már kezdettől fogva valóban jobb gyógymódot ígértek, mint szerte a városokban. Ott ugyanis csupán a testet gyógyítják. Emezek azonban gyötrelmes, s ugyanakkor nehezen kezelhető betegségektől fogva tartott lelkeket is gyógyítanak…”[497] Ezek szerint tevékenységük egyik jellegzetes vonása a gyógyítás, de nem csupán a testté, hanem a léleké is.

Josephus Flavius *A zsidó háborúban* jegyzi fel, hogy az esszénusok is foglalkoztak gyógyítással: „Szívesen tanulmányozzák a régiek írásait, és főképpen a lélek és test javára vonatkozó részleteket olvassák bennük. Ezekből állapítják meg, hogy miféle gyógynövénnyel orvosolják a betegségeket, valamint a kövek gyógyító erejét.”[498]

Tehát, mindkét szerző légyegesnek tartja megjegyezni, hogy az általuk ismertetett kegyességi irányzat nemcsak a test, hanem a lélek gyógyítására is törekedett. A test és lélek megkülönböztetése itt is, ott is dualista szemléletmódot tükröz, viszont mind az esszénusok, mind pedig a therapeuták a test és lélek, azaz teljes földi-emberi lényt igyekeztek gyógyítani.

A qumráni szövegek és töredékek nem tudósítanak olyan esszénusok által végrehajtott gyógyításokról, mint amilyeneket Flavius lejegyez. Azonban a ránk maradt szövegekből kitűnik, hogy minden gyógyítás és gyógyulás mögött Isten cselekedetét látták, úgy, ahogy ezt az ószövetségi iratok is mutatják. Az ún. *Átdolgozott pentateuchus* (4Q364–365; Mózes öt könyvének szövege exegetikai kiegészítésekkel) töredékei közül a 6. végén olvashatjuk 2Móz 15,26-ot: „…[én vagyok az Úr, az egyetlen,] aki meggyógyít [téged].” (4Q366,13)[499] Az

[497] PHVC 2.

[498] *De bello* II. 8,136: σπουδάζουσι δ᾽ ἐκτόπος περὶ τὰ τῶν παλαιῶν συντάγματα μάλιστα τὰ πρὸς ὠφέλλειαν ψυχῆς καὶ σώματος ἐκλέγοντες· ἔνθεν αὐτοῖς πρὸς θεραπείαν παθῶν ῥίζαι τε ἀλεξητήριον καὶ λίθων ἰδότητες ἀνερευνῶνται.

Az esszénusok gyógyításaihoz kapcsolható még a betegeik iránt tanúsított figyelem is. *Quod omnis probus liber sit – Aki igaz, az szabad is* 87: „Betegeiket sem hanyagolják el, tudniillik amiatt, hogy már semmit sem képesek előteremteni. Mindaz, ami betegségük kezelésére szükséges, kijár nekik a közvagyon készletéből; úgyhogy ebből bátran s a lehető legbőségesebben költekezhetnek. Maradéktalan az idősebbek iránti tisztelet és gondoskodás is. Úgy gondoskodnak felőlük, s olyan bőségesen, mint ahogy az édes gyermekek keze és ezernyi ráfigyelése gondoskodik a szülők felől.”

[499] Lásd még: 4Q374 (*Mózes-apokrifon* a kivonulásról) frg. 2. II,8: „És amikor rájuk ragyogtatta arcát, gyógyulásul…” Átvitt értelemben: 4Q504 *(A világítók szavai – Dibré ha-meorot)*, II,14: „Hiszen te gyógyítasz meg bennünket az együgyűségből, a vakságból és [a szív] zavarodottságából.” 4Q521 *(Messianisztikus apokalipszis)* frg. 2. ii + 4,12: „…az Úr …meggyógyítja majd a megsebzetteket…” 4Q548 *(Amrám intelmei)* I,3: „…[meggyógyítja] őket minden betegségből […]” 11Q10 *(Jób-targum)* XXIII,3–4: „Ő pedig meghallgatja őt; és arcát szemléli, míg meggyógyítja […]”

Áldások és átkok (4Q286–290) könyve, amelyet az évente tartott szövetségkötési szertartáson mondhattak el, világosan tükrözi ezt a felfogást, amikor is Istenről így szól: „…félelmetes tettek és gyógyulások ura, és csodatetteké is…" (4Q286. frg. 1. a. II,5–6.)

Az esszénusok úgy vélekedtek, hogy az Isten gyógyító hatalmának csodái, mint ígéretek teljesednek be a szövetség tagjain. *A közösség szabályzata* erről így szól: „Íme, a szellem tanácsai a hűség fiai számára a földön. A vizsgálat pedig mindazok számára, akik benne járnak, gyógyulásra szolgál…" (1QS IV,6.) Viszont azok a közösségbeli tagok, akik elhajlanak az állhatatosságtól, „Beliál által való pusztulásra ítéltetnek… Mert ugyan gyógyulásban reménykednek, de sebek borítják majd mindet, mivel nem fordultak el a lázadók útjától…" (*Damaszkuszi irat,* CD VIII,2. 4–5.)

Az esszénusok szemlélete szerint a gyógyulás, az épség, az élet fennmaradása és egészséges kibontakozása a világossággal, a betegségek pedig a sötétséggel állnak kapcsolatban: „[A negyedik napon pedig alkotta az Úr a nap]ot és holdat, és a csillagokat. […A napot n]agy jellé tette [tette a föld felett]… [Továbbá elválasztja a fényt és a sö]tétséget, és gyógyulásul szolgál, hogy épségben megtartson mindent, ami sarjad és nő a földön." (4Q216 = 4QJub[a] – a *Jubileumok könyvé*nek héber töredéke) VI,5. 7. 9.)

A *Genesis apocryphon* (1Q20) irat ugyanazt a szemléletet tükrözi, amit az Újszövetségben is láthatunk, hogy ti. a betegségek mögött démonok, szellemek ártása áll: „Még ugyanez éjszaka a Magasságos Isten ártó szellemet küldött a fáraóra, hogy betegséggel sújtsa őt és valamennyi férfit háza népéből; gonosz lelket, amely megverte őt és minden férfit háza népéből." (1Q20 = 1QapGen ar XX,16–17) „Nem tudta azonban meggyógyítani őket egyetlen orvos, vajákos és bölcs sem, hiszen az a gonosz szellem verte meg mindannyiukat… Ekkor Horqanosz hozzám jött, és arra kért, mennék a királyhoz, és imádkoznék fölötte és rátenném kezem, hogy meggyógyulhatna." (1Q20 XX,20–22) „Küldjétek hát vissza Sárát Ábrahámhoz, az urához, és akkor megszűnik rajtad ez a csapás, távozik tőled az undorító szellem." (1Q20 XX,25–26)

Philón és Flavius feljegyzését szem előtt tartva, Vermes Géza úgy vélekedik, hogy az Újszövetség korában „az esszénusok tekinthetők az ezoterikus hagyomány legfőbb örököseinek"; s hogy a lélek és test gyógyítására irányuló tevékenységük olyan nagy hatással volt környezetükre, hogy őket esszénusoknak, azaz gyógyítóknak nevezték.[500] A gyógyítások és gyógyulások tehát mind az esszénusoknál, mind pedig a therapeutáknál annak voltak jelei, hogy ők nem Beliál, illetve a világ, hanem Isten oldalán, pártján[501] állnak.

[500] Vermes: *A zsidó Jézus* 83–84. Lásd még: Vermes: *A qumráni közösség* 165.

[501] Lásd PHVC 90: Ők egyszersmind mennynek és világnak polgárai, *de* erényük révén valójában a mindenség Atyjának és alkotójának pártján állnak…

De miben is áll a therapeuták gyógyítói tevékenysége? Mert meglepő, hogy a *De vita contemplativa* 2 nemigen részletezi a testi betegségeket. Megemlíti ugyan ezeket, de azonnal a különféle lelki betegségek felsorolásába kezd: „Emezek azonban gyötrelmes, s ugyanakkor nehezen kezelhető betegségektől *fogva tartott lelkeket* is gyógyítanak, amikor kitör azokon *öröm* és *érzéki vágy*, *kedvtelenség* és *félelem*, *követelőzés* és *esztelenség*, *hamisság* s más *szenvedélyek* és szerencsétlenségek sokasága." (Kiemelés tőlem.) Mintha csak arról volna szó, hogy gyógyítottak testi bajokat is, akárcsak a városok orvosai; de ez kevésbé lényeges, ahhoz képest, hogy beteg lelkek számára nyújtanak jobbulást. A leírás alapján tehát úgy tűnik, hogy a therapeuták nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a lelki gyógyulásnak, mivel nehezen kezelhetőknek tekintették a lelkiállapotok és szélsőséges érzelmek beteges állandósulását, illetve a mértéktelenséget és a szenvedélyek feltörését. A felsorolásban pedig mind olyan jelenségekkel találkozunk, amik ellenkeznek a therapeuták aszketikus etikájának követelményeivel.[502]

Vermes Géza azt állapította meg a θεραπευτής név vizsgálatánál, hogy Philón gondolkodásmódjában és magyarázataiban összekapcsolódik Isten imádása és a gyógyítás, és hogy e kettő kölcsönösen kiegészíti egymást.[503] Ezt a *De vita contemplativa* 2 is szemlélteti, ahol Philón előbb a gyógyítással, utána pedig az Istennek való szolgálattal[504] magyarázza a therapeuták nevét.

Vermes idézetekkel bizonyítja, hogy a lévita papok Isten előtti szolgálata, a θεραπευτής életmód megköveteli a testiektől való elfordulást (*De ebrietate* 69). Azaz:

[502] Vö. PHVC 27: „Minden nap kétszer szoktak imádkozni: hajnaltájban és este. Ugyanis amikor felkel a Nap, verőfényes napért esedeznek, ténylegesen verőfényes napért, hogy égi világosság töltse el elméjüket; amikor pedig leáldozik a nap, azért, hogy a *lélek teljesen felszabaduljon a nyugtalanító tapasztalatoktól és érzésektől,* s hogy az összegyülekezéskor és a gyülekezési helyen a valóságot legyen képes nyomon követni." (Kiemelés tőlem.)

[503] *Essenes and Therapeutai* 497. Lásd még: Vermes Géza: *The Etymology of "Essenes"*. Revue de Qumran. Numéro 7. Juin 1960. Tome 2. Fascicule 3. 427–443. Amint a *De vita contemplativa* fordításánál már láthattuk, H. G. Schönfeld félreértések miatt bírálta Vermes nézetét (*Zum Beriff „Therapeutai" bei Philo von Alexandrien.* Revue de Qumran. Numéro 10. 1961. Tome 3. Fascicule 2, 495–504.). Lásd még Philón vélekedését: „…ezért úgy gondolom, a szabadító Isten nyújtja a mindent leginkább gyógyító orvosságot, az ő jóságos hatalmát az oltalomkeresőnek és szolgálónak…(τῷ ἱκέτῃ καὶ θεραπευτῇ)". *De migratione Abrahami* 124.

[504] „És valóban terapeuták azért is, mivel már kezdettől fogva a természet és a szent törvények tanították őket arra, hogy a Valóságosan Létezőt szolgálják, aki a földi javaknál is különb, tisztább az egyes számjegynél s eredetibb a monádnál."

Lásd még PHVC 10–11-et, ahol Philón szójátékot is alkalmaz. Gyógyíthatatlanoknak (ἀθεράπευτοι) nevezi az Igaz Isten ismeretét és szolgálatát nélkülöző pogányokat, s ezt szembe állítja a therapeuta (θεραπευτικὸν) létmóddal: „De ezek, minthogy nem csak a saját néptörzsükhöz, hanem a szomszédos népekhez tartozókat is balgaságokkal ruházták fel, hadd maradjanak gyógyíthatatlanul fogyatékosak a legfontosabb érzékelés, a látás nélkül. Mondom ezt nem a testi *látásra,* hanem a lelkire. *Mert* a valódi, illetve hamis kizárólag ezzel *a látással* ismerhető fel. A therapeuta közösség viszont (τὸ δὲ θεραπευτικὸν γένος) már eleve azt sajátítja el, hogy mindig a Valóságosan Létező szemlélésére törekedjék, és *ez a látás* még a napfénynél való érzékelésen is túltegyen, és soha el ne hagyja ezt a tökéletes kegyességre vezető rendet." Vö. *De decalogo* 66–68, ahol a bálványoknak szolgálókat vakoknak nevezi (τυφλώττοντες); *De Abrahamo* 70.

lehetetlen Isten szolgálni a vétkek „meggyógyítása” és a szenvedélyek kiiktatása nélkül (*De specialibus legibus* I,191; *Legum allegoriarum* III,129–132). Fineás, például, az Egyedüli Jó (Isten) papja és szolgálója (ὁ ἱερεὺς καὶ θεραπευτὴς τοῦ μόνου καλοῦ) úgy nyerte meg a békesség és papság (εἰρήνη καὶ ἱεροσύνη) szövetségét,[505] hogy mindenekelőtt „magában csillapította le a lázongást, és elfordult a sajátmagában *felébredt* kívánságtól, s a legfőbb és egyetlen Isten buzgósága (féltő szeretete) lobogott benne” (καταπαύσας μὲν τὴν ἐν αὐτῷ στάσιν ςαὶ τὴν ἴδιον ἀποστραφεὶς ἡδονὴν, ζηλώσας τὸν θεοῦ τοῦ πρώτου καὶ μόνον ζῆλον – *De posteritate Caini* 182–183).[506] Ugyanezt teszi Áron is, aki a maga szenvedélyeit *üdvös gyógyszerekkel igyekszik orvosolni,* azaz szenvedélymérséklésre (μετριοπάθεια) törekszik (*Legum allegoriarum* III,129 s köv.[507] Kiemelések tőlem).

Vagyis: az Istennek szolgáló, és Isten szerint buzgólkodó therapeuta, azaz gyógyító létmódhoz szorosan kapcsolódik a szenvedélyektől való mentesülés. A szenvedélyek legyőzése pedig lelki gyógyuláshoz vezet. Ezt a lelki gyógyulást csak érett korban lehet elérni. Ugyanis, amint azt Philón a *Quis rerum divinarum heres sit* 296–299-ben kifejti, a serdülőkort, mint második életszakaszt, a gonosz szenvedélyek elkerülhetetlen felébredése jellemzi, s az ezekből való kigyógyulás csak a harmadik életszakaszban kezdődhetik meg, éspedig a „gyógyító filozófia”[508] segítségével (ὑπὸ ἰατρικῆς φιλοσοφίας νοσηλευθῆναι). Miután pedig bekövetkezik ez a gyógyulás (μετὰ δὲ τὴν θεραπείαν

[505] 4Móz 25,12–13. Lásd a Bál-Peórhoz kapcsolódó csapást és annak megszüntetését: 4Móz 25,1–15.

[506] Lásd: Vermes: *Essenes and Therapeutai* 497. A Vermes által itt adott idézeteket kiegészítettem, és hozzájuk fűztem a görög eredeti részleteit.

[507] Ugyanitt viszont arról is olvashatunk, hogy Mózes egy magasabb rendű aszkézisben gyakorolta magát, mert ő nem csak önmérséklésre (μετριοπάθεια) törekedett, hanem teljesen kimetszette magából az indulatos lélekrészt. Így tökéletes emberként a tökéletes szenvedélymentességet (ἀπάθεια) tűzte ki célul, hogy összhangba kerüljön az erényszeretet követelményével. A μετριοπάθεια, az érzelmek és szenvedélyek megzabolázása arisztotelészi és platóni gondolat. Az ἀπάθεια viszont a sztoicizmussal van kapcsolatban. Az is lehetséges, hogy ez a két gondolat pitagoreus közvetítéssel lett Philón sajátja. (Vö. Somos, 41–42.)

[508] Vö. *Quod omnis probus liber sit* 80: „A filozófiából elhagyták egyfelől a logikát, mint olyat, amely a maga szóvadászatával nem feltétlenül vezet el az erény birtoklására; másrészt azt a fajta természetfilozófiát, amely fennhéjázva tanít azokról a földöntúli dolgokról, amelyek meghaladják az emberi természetet, kivéve viszont a természetfilozófiának azt a részét, amely Isten létét és a mindenség előállását tárgyalja. Leginkább az etikával foglalkoznak, amelyhez az atyák törvényeit használják tanító mesterekül, s amelyeket az emberi lélek fel nem foghat isteni ihlet nélkül.” 88: „Az erény ilyen bajnokait – s itt ne akadjunk fenn a görög kifejezések betű szerinti jelentésén – a filozófia formálja ki. Ez mintegy testgyakorlásként írja elő a dicséretre méltó cselekedeteket, amelyek megszilárdítják a rabszolgasorsot nem tűrő szabadságot.”

Lásd még: PHVC 19: „Ugyanis minden város, még a legjobb törvénnyel rendelkező is csupa nyugtalanság és kimondhatatlan zűrzavar mindaddig, míg csak a bölcsesség rá nem visz arra, hogy azt egyszer otthagyd.” 26: „Így hát az Istenről való megemlékezést sohasem tévesztik szem elől, amiképpen *még* álomban sem tűnődnek más dolgok felől, mint az isteni tökéletességek szépségeiről és hatalmáról; ugyanis sokan még álmukban is a szent bölcsesség magasztos tanai felett tusakodnak, és azokról beszélnek.”

οὖν ταύτην),[509] lehet szó az utolsó, negyedik életszakaszban a teljes lelki egészségről, erkölcsi jóságról[510] és erőnlétről.[511] Ez magyarázza azt, miért mondja Philón a *Pro Iudaeis Defensio*-ban, hogy az „esszénusok között nincs egyetlenegy, aki kiskorú, de még olyan sem, aki serdülő vagy ifjú volna, mivel az ilyenek koruknál fogva még éretlenek, jellemük még nem szilárd *és* lázadoznak. *Ők* érett és már aggkorba hajlott férfiak, kiket a testiség túláradása már nem nyel el, sem pedig szenvedélyek nem hajtanak, viszont a hamisítatlan és egyetlen valódi szabadságot élvezik."[512] Ezért összegez úgy Vermes, hogy a therapeuták azok, akik mindenekelőtt lelki gyógyulást keresnek, s akik lelki betegségekből gyógyítanak ki másokat,[513] s ezt számos philóni idézettel támasztja alá úgy, hogy párhuzamba állítja őket az esszénusokkal.[514] Tehát az esszénus közösségek is törekedtek a lelki-erkölcsi gyógyulás elnyerésére. Ezt az Igaz Tanító egyik himnusza[515] is tükrözi (1QH II,8–9).

De vajon milyen „kezelés" és „orvosság" hozhatja meg ezt a lelki-erkölcsi gyógyulást? A választ erre a 11. §-ban találjuk meg: „A therapeuta közösség viszont már eleve azt sajátítja el, hogy mindig a Valóságosan Létező szemlélésére törekedjék, és *ez a látás* még a napfénynél való érzékelésen is túltegyen, és soha el ne hagyja ezt a tökéletes kegyességre vezető rendet." Vagyis a lelki és erkölcsi gyógyulást kontemplációval, Isten szemlélésével lehet elérni, és ez nem csak a therapeutákra jellemző, hanem az esszénusokra is.[516] Jól tükrözi ezt 1QS XI,5–7, melynek gondolatai meglepően összecsengnek PHVD 11-gyel: „Igazságosságának forrásából ered ítéletem, a fény a szívemben csodáinak titkából való; szemem az örökké lévőre tekint: ismeret, mely az ember előtt rejtve van, tudás és okos terv, az emberfia elől (rejtett), igazság forrása, vitézség medencéje, dicsőség forrása, (rejtett) a test köre elől. Annak, aki Istent választja, megadatnak, örök birtokul, és örökölni fogják a

[509] Vö. *Quod omnis probus liber sit* 89–90.

[510] Vö. PHVC 90: „…erényük révén valójában a mindenség Atyjának és alkotójának pártján állnak; ez az erényesség pedig kieszközölte számukra Isten baráti pártfogását. Ezenfelül az Atya még azzal is megajándékozta őket, ami az erkölcsi jósághoz leginkább illik, s ami többet ér minden földi jónál: maga az elérhető legmagasabb fokú boldogság."

[511] Vermes: *Essenes and Therapeutai* 497.

[512] *Pro Iudaeis defensio* vagy *Hypothetica* (Euszebiosz: *Praeparatio evangelica* VIII. 11,1–18.), 3. Lásd még: *Quod omnis probus liber sit* 91: „Viszont senki sem bátorkodott vádolni az esszénusok vagy szentek itt bemutatott közösségét: sem a szerfelett eldurvultak, sem pedig a legálnokabbak és legalattomosabbak. Míg mindezek erőtlenek voltak az *esszénus* férfiak erkölcsi jóságához képest, addig *az esszénusok* természetüknél fogva viselkedtek úgy, mint akik függetlenek és szabadok. *Ezért* dicsérik közös étkezéseiket és mindennél különb közösségvállalásukat, amely a tökéletes és igen boldog életvitel legvilágosabb példája."

[513] Vö. *De sacrificis Abelis et Caini* 118. 120–121. *De migratione Abrahami* 124: „…ezért úgy gondolom, a szabadító Isten nyújtja a mindent leginkább gyógyító orvosságot, az ő jóságos hatalmát az oltalomkeresőnek és szolgálónak…(τῷ ἱκέτῃ καὶ θεραπευτῇ)".

[514] Vermes: *Essenes and Therapeutai* 497–499.

[515] „Kelepce vagyok a bűnösöknek, de gyógyulás mindazoknak, akik a bűnből megtérnek; okosság az egyszerűeknek, és rendíthetetlen szándék a megriadt szívűeknek."

[516] Vö. Pierre Geoltrain: *La contemplation a Qumran et chez le thérapeutes.* Semitica IX. 1959, 50–51. (Ez után: Geoltrain: *La contemplation.*)

Szentek osztályrészében, és az Ég fiaival együtt." Hasonlót tükröz 1QH IV,26–28: „Mivel a Te […]odban és dicsőségedben ragyog fel majd fényem. Hiszen, mint sötétet áttörő fény, úgy világítasz meg engem. [Gyógyulást hozol] sebemre, és botorkálásom helyett csodálatos erőt, örök teret szorongatott lelkemnek."

b) A therapeuták és esszénusok vagyonhoz való viszonyulása

A therapeuták vagyonhoz való viszonyulását az alábbiak jellemzik:

– már a rendbe való végleges belépés előtt szétosztják javaikat, hogy másokon és magukon segítsenek; magukon ti. olyan módon, hogy lehetőleg minden idejüket az elmélkedésre fordíthassák;[517]
– amikor lemondanak a földi javakról, egyben a társadalmi igazságtalanságokat is meg akarják szüntetni, s így akarják érvényre juttatni – legalább a maguk szűkebb körében – a méltányosság és egyenlőség elvét.[518]

Az esszénus novíciusok felvételének rendje három lépésben történt. A közösség felügyelője először a jelentkező „értelme és gyakorlata" felől győződött meg,[519] és megismertette vele a közösség szabályait. Miután kiállta ezt az első próbát (a szabályzat nem rendelkezik ennek időtartamáról) és megvizsgálták „szelleme és cselekedetei felől", a következő egy évben már a közösséghez tartozott, viszont még nem vehetett részt a kultikus étkezéseken és javait, ámbár jegyzékbe vették, még nem csatolták a közösség tulajdonához.[520] Amikor pedig letelt ez a próbaév, ismét vizsgálat alá vetették. Ha felvétele mellett döntöttek, akkor a „munkáját vigyázó Felügyelő" átvette és bejegyezte vagyonát és jövedelmét.[521]

[517] PHVC 13, 16.

[518] PHVC 17, 20 (39, 70.).

[519] 1QS *(A közösség szabályzata)* VI,13–14.

[520] 1QS VI,15–21. Vö. *De bello* II. 8,3.122.

[521] 1QS I,11–13; VI,21–23. Vö. *De bello* II. II. 8,134–142. „Aki be akar lépni a szektába, azt nem veszik fel rögtön maguk közé, hanem először a közösségen kívül kell élnie egy esztendeig, az ő életmódjuk szerint; ez alkalommal kis baltát, a már fentebb említett köténytyt és fehér ruhát kap. Ha a próbaidő alatt bizonyságot tett önmegtartóztatásáról, akkor közelebb jut a közösséghez, részesül a megtisztító szent fürdőben, de a közös életbe még nem veszik fel. Miután megvizsgálják bizonyságát adta állhatatosságának, még két évig jellemét is, és ha ebben a tekintetben is méltónak bizonyul, csak akkor veszik fel véglegesen a rendbe. De mielőtt részt vehetne a közös étkezésen, a többi tag előtt rettenetes esküt kell tennie, hogy mindig tiszteli az istenséget, teljesíti kötelességeit embertársai iránt, sem a maga akaratából, sem parancsra nem okoz kárt senkinek, mindig gyűlöli a gonoszokat, és támogatja az igazakat, engedelmességet tanúsít mindenki, de különösen a felsőbbség iránt, mert akinek hatalma van, az csak Istentől kaphatta. Továbbá meg kell esküdnie, hogy ha esetleg elöljáróvá lesz, soha nem bizakodik el hatalmában, és sem ruházatával, sem egyéb cifraságokkal sem akar különb lenni azoknál, akik alája vannak rendelve. Továbbá kötelezi magát, hogy mindig hű marad az igazsághoz, megveti a hazugságot, tisztán tartja kezét a tolvajlástól, lelkét pedig a piszkos nyerészkedéstől, semmit el nem titkol társai előtt, viszont idegenek előtt nem árulja el a rend titkait, akkor sem, ha halálra kínozzák; végül megesküszik, hogy a

A *De vita contemplativa* nem tudósít a therapeuták gazdasági tevékenységéről, sem pedig arról, hogy anyagi javaikat valamilyen felügyelő, illetve pénztáros kezelte volna, amint az a qumráni esszénusoknál történt.[522] Philón talán lényegtelennek tartotta lejegyezni ezeket, mivel a *De vita contemplativa*-ban mindenekelőtt a therapeuták meditatív kegyességéről kívánt írni.[523] E mellett pedig már előbb leszögezte, hogy az esszénusok általában gyakorlatibb kegyességet űztek.[524]

Viszont a therapeuták vagyonról való lemondásának gyakorlata ahhoz hasonló intézkedésnek tűnik, mint amilyen az esszénusok kizárólagos vagyonközössége[525] és közös munkája. Ugyanis mindkettő mögött a világtól való elkülönülés magatartásformája áll.[526] Ezt mutatja 1QS II,26–III,2 negatív megfogalmazása: „Mindama személyt pedig, aki elutasítja, hogy Isten szövetségébe belépjen, hogy továbbra is makacs szívvel járhasson, ne számítsák az Őiránta való hűség szövetségébe, mivel lelke megvetette az igazságos ítéletet ismeretének kötelmeit. Nem törekedett életét megváltoztatni, és az 'egyenesek'-hez nem számítják. Tudását, erejét és vagyonát ne vigye be a közösség tanácsába…"

Ezt a dualista szemléletmódra visszavezethető elkülönülés-igényt erőteljesen érzékelteti az esszénusoknál *A közösség szabályzata.*[527] A qumráni kegyességi irányzat zárt

tanításokat csak olyan alakban közli másokkal, ahogy vele közölték, hogy sohasem követ el útonállást, hogy rendje könyveit és az angyalok neveit titokban tartja. Ilyen eskükkel kötik magukhoz a jelölteket."

[522] Lásd: CD *(Damaszkuszi irat)* XIV,12–13. 20.

[523] PHVC 1: περὶ τῶν θεωρίαν ἀσπασαμένων ἀκολουθίᾳ τῆς πραγματείας ἑπόμενος τὰ προσήκοντα λέξω – „azok felől fogok szólni, akik az elmélkedés buzgó követői."

[524] Uo. οἳ τὸν πρακτικὸν ἐζήλωσαν καὶ διεπόνησαν βίον – „akik általában tevékeny életmódra törekedtek, s azt szorgalmasan gyakorolták."

[525] Vö. *De bello* II. 8,122–127: „A gazdagságot megvetik, és csodálatos intézményük a vagyonközösség; nincs náluk senki, akinek többje volna, mint a másiknak. Tudniillik náluk szabály, hogy aki be akar lépni a szektába, köteles odaajándékozni vagyonát a közösségnek, és ezért náluk nincsen sem megalázó szegénység, sem mérhetetlen gazdagság, hanem mindaz, ami az egyesek vagyonából összegyűlt, mindnyájuknak közös vagyona, mintha testvérek volnának. Az olajat szennyesnek tartják, és ha valakit erőszakkal megkennek, akkor az lemossa testéről; mert a durva bőrt éppoly dicséretesnek tartják, mint azt, hogy mindig fehér ruhát viselnek. A közös vagyon kezelőit szótöbbséggel választják, és kivétel nélkül mindenki köteles a közösség érdekében munkát vállalni.

Nincs külön városuk, hanem minden városban sokan laknak. A szekta tagjainak, akik máshonnan jönnek hozzájuk, mindenüket rendelkezésükre bocsátják, hogy csak használják, mintha a sajátjuk volna, és olyan emberekhez is, akiket soha életükben nem láttak, úgy mennek be, mintha legjobb barátaik volnának. Ezért útra sem visznek magukkal semmi egyebet, csupán fegyvert védekezésül a rablók ellen. Minden városban van a szektának gondnoka, elsősorban azért, hogy az idegeneket ellássa ruházattal és minden szükségessel. Ruházatuk és egész külső megjelenésük olyan, mint az iskolás gyermekeké: ruhát és cipőt addig nem váltanak, amíg egészen el nem rongyolódott vagy el nem kopott a hosszas használatban. Nem vásárolnak egymástól, nem adnak el egymásnak semmit, hanem mindenki odaadja a maga tulajdonából a másiknak azt, amire szüksége van, és meg is kapja viszont tőlük azt, amire neki van szüksége. Sőt minden ellenszolgáltatás nélkül megilleti őket a másiktól mindaz, amire szükségük van."

[526] Lásd: Amuszin, 131.

[527] Lásd ehhez: 1QS III,26–IV,19; V,1–18.; 4Q258 (4QS^{d} olim 4QS^{b} – A közösség szabályzata a 4. sz. barlang töredékeiben) frg. 1. I,1–10 (elkülönülés); VII,24–25.

közösséget alkotott, és arra törekedett, hogy elkülönüljön a világtól, azaz „megtérjenek minden gonoszságból” és „elkülönüljenek az álnokság gyülekezetének embereitől”.[528] Ennek ószövetségi megindoklását Ézs 40,3-ban fedezték fel: „…különüljenek el a Szentek a Közösség emberei tanácsának körén belül… Amikor pedig ezek Közösséggé lesznek Izraelben, jelen előírások szerint különüljenek el a bűnösök gyülekezetének településeitől, hogy a pusztába menjenek, hogy ott egyengessék azt az utat; ahogyan írva van: ’egyengessétek az utat a pusztában, ösvényt a mi Istenünk számára’.”[529] Mindazok, akik nem csatlakoznak közösségükhöz, „Beliál osztályrészéhez” tartozónak tekintették. „Az Isten osztályrészéhez” tartozó közösségi tagokat, ti. azokat, akik beléptek a „szövetségbe”, a szekta papjai az ároni áldással áldották meg; viszont a léviták az ároni áldás negatív formulájával átkozták meg mindazokat, akik Beliál osztályrészéhez tartóztak.[530]

Ez a pusztába kivonuló elkülönülés érzékelhető a therapeutákról szóló leírásban is, ott, ahol Philón a Mareia-tó melletti településükről ír. Ő viszont nem szól arról, hogy a „legderekabb” therapeuták „kivonulásának” valamilyen ószövetségi alapja volna: „…nem egy másik városba költöznek… Ugyanis minden város, még a legjobb törvénnyel rendelkező is csupa nyugtalanság és kimondhatatlan zűrzavar mindaddig, míg csak a bölcsesség rá nem visz arra, hogy azt egyszer otthagyd… Viszont lakatlan területek után kutatnak, s védett településeken kívül, kertekben vagy elhagyott mezőkön tartózkodnak. …a legderekabbak mindenütt azt a küldetést kapják, hogy a [therapeuták] szülőföldjére, mintegy a legmegfelelőbb helyre településenek át. Ez a Mareia-tó feletti alacsonyabb halmon fekszik.”(19–20; 22.) Az elkülönülés gondolatát tükrözik még Philón művének és a qumráni közösség szabályzatának alábbi részletei is:

1QS	PHVC
I, 11–14 Mindazok pedig, akik önként ajánlkoznak a Hozzá való hűségre (‘emet), vigyék be egész tudásukat, erejüket és vagyonukat Isten közösségébe. Tudásukat, hogy azt az Isten parancsai iránti hűségben (‘emet) megtisztítsák; erejüket, hogy megmérjék az Ő útjai tökéletességének megfelelően; egész vagyonukat pedig az Ő igaz tanácsának megfelelően.	13 Továbbá: mivel úgy tartják, hogy a halhatatlan és boldog élet utáni vágyakozásnak már a földi élet alatt teljességre kell jutnia, önkéntesen előre szétosztják örökségüket… Mert kerülniük kell a gazdagokat, akik vakság alá rekesztették értelmüket, ugyanis hamar felismerik, hogy ezek látván vakok.
V, 16–18 Mindazok, akik belépnek a Közösség rendjébe, Isten színe előtt lépjenek be a	11 A therapeuta közösség viszont már eleve azt sajátítja el, hogy mindig a

[528] 1QS V,1–2.

[529] 1QS VIII,11–14. Lásd még: 1QS IX,19–20.

[530] 1QS II,1–10.

szövetségbe, hogy mindenben úgy cselekedjenek, ahogyan Ő parancsolta, és ne hagyják az el, semmiféle félelem, rettegés, avagy megpróbáltatás miatt, amelyeknek ki lesznek téve Beliál uralma alatt.

Valóságosan Létező szemlélésére törekedjék, és *ez a látás* még a napfénynél való érzékelésen is túltegyen, és soha el ne hagyja ezt a tökéletes kegyességre vezető rendet.

20 Nem mintha valami nyers ember-gyűlöletre szánták volna el magukat, hanem azért, mert a méltánytalanságok*ra épülő élet*viszonyokat haszontalanoknak és károsaknak látják.

V,1–3 Ez pedig a szabályzat a közösség emberei számára, akik önként ajánlkoznak, hogy megtérjenek minden gonoszságból, és állhatatosan maradjanak mindenben, ami (Isten) parancsol, akarata szerint; hogy elkülönüljenek az álnokság gyülekezetének embereitől, és egyesüljenek a Tórában és vagyonban, és megtérjenek Cádoq fiai, a papok a szövetség megtartói szerint, és a közösség embereinek tömege, a szövetségben állhatatosak szerint.

17 Míg az anyagi javakra és meggazdagodásra törő igyekezet igazságtalanságot szül a méltánytalanság miatt,[531] addig az ezzel ellentétes életfelfogásból jogosság származik a méltányosság alapján. A méltányosság nagyobb boldogságot jelent a földi gazdagságnál,[532] amelyet hiú dicsvágyak határoznak meg.

I. Levy a *La légende de Pythagore de Grèce en Palestine* (Paris 1927) című munkájának 231–234. oldalain fejti ki, hogy a therapeuták elkülönülésében és sajátos életmódjában kétségtelenül fel lehet fedezni a pitagoreus hatásokat. Sőt: egyenesen azt állítja, hogy a therapeuta közösség „a pitagoreusok szervezetének hűséges másolata”, mivel ezek is lakatlan területekre vonultak vissza, feladták vagyonukat és búcsút mondtak

[531] Vö. 1QH *(Hálaadások, Hodayot)* X,22–25: „Nem jogtalanul szerzett javakkal támogattál engem, és vagy[onnal sem térítetted el szí]vemet; nem hústeremtményt adtál nekem menedékül.”

Az esszénusok, akik magukat az „alázatosság szelleme” által vezetett embereknek tartották, úgy tekintettek a közösségükön kívül élőkre, mint akiket az „állhatatlanság szelleme” ural. „Az állhatatlanság szelleme számára pedig: kapzsiság, tétlenség az igazság szolgáltatásában, gonoszság, hazugság, fennhéjázás, és gőg…” 1QS IV,9. „Ezek minden cselekedete tisztátalannak számít Őelőtte, és tisztátalan minden vagyonuk.” 1QS V,19–20. A méltányosság elvének ily szigorú érvényesítése azt is jelentette, hogy szigorúan büntették a közösségen belül elkövetett tudatos csalást. A szabályzat pedig kitért a közösség tagja ellen elkövetet csalás és becsapás, illetve a közösség vagyonát érintő csalás eseteire (1QS VII,3 és köv.).

[532] Vö. 1QS X,18–19: „Nem hevülök a gonoszság szellemétől, gonoszul szerzett vagyonra nem vágyik lelkem…”

Vö. még CD *(A damaszkuszi irat)* gazdagságellenes gondolataival: VI,16: „…ne fosszák ki az Ő népe szegényeit, hogy özvegyek váljanak prédájukká...” VII,4–7: „…mivel nem fordultak el a lázadók útjától, hogy a paráznaság (zenut) útjaiba, és a gonosz vagyonba gabalyodjanak. Bosszút álltak és haraggal voltak társaik iránt; gyűlölködött minden társa ellen, és közömbös volt mind vérrokonai iránt. Gonosz szándék után mentek, erőszakkal szereztek vagyont és harácsoltak.” Lásd még: VIII,5 – gonosz vagyon.

barátaiknak; vegetáriánusok voltak és nem fogyasztottak bort, fehér ruhát viseltek, bizonyos csoportjaik pedig a nemi élettől is tartózkodtak.[533]

A therapeuták azért vetették meg és kerülték gazdagságot és a gazdagokat is, mert a társadalmi és gazdasági egyenetlenségben a teremtésben adott rend felborítását látták, amint azt a 70. § is mutatja: „Tudniillik a természet mindenkit szabadnak teremtett. De amikor némelyek arra törekedtek, hogy feloldozzák a bajok ősokát, az egyenetlenséget, az igazságtalanság és kapzsiság felgerjesztette a tekintélyesekben a gyöngébbek feletti hatalmaskodást." Ugyanilyen keményen ítéli el a CD IV,15–18 is a gazdagságot, amikor azt Béliál egyik kelepcéjének nevezi: „Beliál három kelepcéje, amelyről Lévi, Jákob fia beszélt, hogy ezekkel ejti csapdába Izraelt, és álcázza magát az igaz három fajtájának. Az első, ez a paráznaság (zenut), a második a vagyon, a harmadik a szentély tisztátalansága." 1QS XI,2 pedig megvetéssel beszél arról, akik „a vagyonért reszketnek." Ez a radikális látás és viszonyulásmód viszont nem csak az esszénusoknál és therapeutáknál követhető nyomon. Jézus igehirdetésében is felfedezhető ez: nem szolgálhattok Istennek és a Mammonnak (Mt 6,24).

c) A therapeuták és esszénusok írástanulmányozása és elmélkedése

Philón úgy tekint a therapeutákra, mint akik „az elmélkedés buzgó követői" (1. §). Kontemplációjuk alapjai mindenekelőtt „az ősi tekintélyektől származó művek" (29. §), illetve „a próféták *isten*-ihlette törvényei és mondásai," és „egyebek is, amivel tudás és kegyesség *egyaránt* gyarapítható és tökéletesíthető" (25. §). Philón a therapeuták meditációit bölcseletművelésnek, filozofálásnak tekinti,[534] mivel úgy vélekedik az ószövetségi iratokban kijelentett ige felől, mint ami a *filozófiák filozófiája*. Az ősi tekintélyektől származó iratokat pedig egyenesen így nevezi: „a szent bölcsesség magasztos tanai" (τὰ τῆς ἱερᾶς φιλοσοφίας ἀοίδιμα δόγματα; 26. §); vagy pedig: „az ősöktől eredő bölcsesség" (τὴν πάτριον φιλοσοφίαν; 28. §).

A therapeuták hat napot töltöttek el magányos elmélkedésben, „filozofálásban" (φιλοσοφοῦσιν – 30. §). Ilyenkor házaik szent helyiségében, szentélyében, a monasztériumban tartózkodtak, és itt törekedtek eljutni a szent élet misztériumaira (25. §).[535] Az elmélkedéshez aszkézis (ἄσκησις; 28. §), önmegtartóztatás (ἐγκράτεια; 34. §) tartózott. Így hát sem eledelt, sem italt nem fogyasztottak napnyugta előtt, mivel úgy tartották, hogy „a filozófia műveléséhez világosság illik, a test szükségeihez pedig sötétség. Ezért a filozófia

[533] Lásd: Pierre Geoltrain: *La traité de la Vie Contemplative de Philon d'Alexandrie. Introduction, traduction et notes.* Semitica IX. 1960, 27. (Ez után: Geoltrain: *La traité de la Vie Contemplative.*)

[534] φιλοσοφέω; PHVC 16, 30, 34; lásd még (φιλοσοφία): 19, 35, 67, 68–69, 89. Ezek a kifejezések Philón sajátos szókincsének darabjai.

[535] Vö. 1QS XI,5–6: „…a fény a szívemben csodáinak titkából való".

művelésére a nappal, egyebekre pedig az éjszakának valami jelentéktelen rész jutott." Némelyikük pedig csak három, illetve hatnaponként fogyasztott valamelyes eledelt (34–35. §).

A therapeuták világosságban művelt „filozofálása" a közösség dualista, sötétség – világosság szemléletmódjával[536] van összefüggésben. A helyes látáshoz napfény szükséges, amint azt a platóni tanítás is mutatja; a valóság meglátása és megismerése pedig csupán a Valóságosan Létező, Isten (fény) közösségében lehetséges: „A therapeuta közösség viszont már eleve azt sajátítja el, hogy mindig a Valóságosan Létező szemlélésére törekedjék, és *ez a látás* még a napfénynél való érzékelésen is túltegyen…" (11. §)[537]

Ehhez hasonló felfogást láthatunk az esszénusoknál is. A tisztátalanság pusztulását és az igazság győzelmét megjövendölő *Titkok könyvé*nek egyik töredéke (1QMyst = 1Q27, 4Q299, 4Q300, illetve 4Q301) az esszénusok dualista látásmódjának megfelelően látja a fény győzelmét a sötétség felett.[538] „Ezen alapul a szereplők rendszere: a fény – Nap – igazságosság és a sötétség – gonoszság. Az igazság a napnak felel meg, amely a világrend alapja, az élet forrása. A szerző előre látja, hogy a fény erőinek a sötétség erői feletti győzelme után az igazságosság lesz a társadalmi élet mértéke és normája",[539] és tudás, azaz ismeret, Istennel (fénnyel) való közösség valósul meg. Ezeket ekképpen fogalmazza meg: „És ez lesz számotokra a jele annak, ami történni fog: amikor a bűn szülöttei kiszolgáltatnak, és számkivetésbe megy a gonoszság az igazságosság előtt, akár a sötétség száműzetése a fény előtt. Amint a füst elillan, és nincs többé, úgy tűnik el a gonoszság is, örökre, és nyilvánul meg az igazság, akár a nap, az egész földkerekségen. Senki, akik [Beliál] titkaihoz ragaszkodik, nem marad fenn, tudás tölti majd be a világot, és balgaság

[536] Lásd pl.: 1QS III,14–IV,26.

[537] Vö. 1QH VII,25–27: „…Te nekem örök égitest vagy, és szilárddá tetted lábamat a [a talajon örökre]. Köszönöm Neked, Uram, hogy értelmet adtál nekem igazságod által, és csodálatos titkaidban tudattad velem…".

[538] Lásd 1QS *(A közösség szabályzata)* III,17–IV,1: „Ő szabja meg mindennek a törvényét, és Ő az, aki beteljesíti azt, akarata szerint. Ő teremtette az embert is, a földkerekség uralmára, és két szellemet helyezett eléje, hogy azokban járjon, vizsgálatának kijelölt idejéig. Ezek: a hűség (ʿemet) szelleme és az állhatatlanságé (ʿawel). A Fény lakhelyén van a hűség családfája, és a Sötétség forrásából származik az állhatatlanság családfája. A Fény Hadvezére kezében van az uralom az igazságosság összes fia fölött; ők a Fény útjain járnak; és a Sötétség angyala kezében van az elhajlás összes fiának uralma; ezek pedig a Sötétség útjain járnak. A Sötétség Angyala okozza az Igazságosság minden Fiának eltévelyedését, minden bűnüket, aljasságukat, vétküket, és lázadó cselekedeteiket Isten uralma ellen, az Ő titkainak megfelelően, egészen az Ő periódusáig (tartó időben). És az őket sújtó összes csapás és nyomorúságaik kijelölt időpontjai az ő vádaskodásának uralmában (vannak); osztályrészének összes szelleme pedig (arra szolgál), hogy botlásra késztesse a Fény Fiait. Izrael Istene és az Ő hűségének angyala pedig segítséget nyújt a Fény minden fia számára. Ő teremtette a Fény és a Sötétség szellemeit (is), és ezekre alapozott minden cselekedetet, és ezek [által történik] minden szolgálat; és az ő útjaikon [megy végbe] minden. Az egyiket szereti Isten az örökkévalóság összes kijelölt idejében, és minden tettükben kedvét leli, örökre. A másiknak utálja körét, és annak minden útját gyűlöli, örökre."

[539] Amuszin, 110–111. Lásd még: *Die Texte aus Qumran. Hebräisch und Deutsch mit masoretischer Punktation.* Herausgegeben von Eduard Lohse. 4. Auflage. Kösel-Verlag München, 1968. XIV–XV. (Ez után: Lohse: *Die Texte aus Qumran.*)

nem létezik többé. Ez a dolog bizonyosan bekövetkezik majd, és ez a prófécia igaz." (1Q27 =1QMyst I,5–8)[540]

Philón írásai szintén azt tükrözik, hogy a Nap Istennek materiális szimbóluma (*Quis rerum divinarum heres sit* 263). Ugyanis úgy beszél Istenről, mint aki világosság (*De somniis liber* I,75), a „Nap Napja", szellemi Napja a látható Napnak (*De specialibus legibus liber* I,279; *De virtutibus* 164).

A therapeuták a tiszta látásért imádkoznak napjában kétszer, hogy „égi világosság töltse el elméjüket" és összegyülekezéseiken a valóságot legyenek képesek követni (27. §). Más szóval megvilágosodásért könyörögnek, ez pedig, amint Pierre Geoltrain is megállapítja, a gnosztikus kontemplációra jellemző.[541] Viszont ez csupán feltételezés lehet, mert a therapeuták irodalmi alkotásainak hiányában semmi bizonyosat nem állíthatunk. Az is csupán a feltételezések szintjén marad, hogy a therapeuta közösség a hermetizmus bizonyos elemeit is magáévá tette.[542]

A gnosztikus kontempláció nyomait az esszénusoknál is felfedezhetjük. Tagjai felett ugyanis ez az áldás hangzik el: „Világosítsa meg szívedet életadó értelemmel, legyen terajtad az örök tudás kegyelme" (1QS II,3). Emellett úgy tűnik, hogy a therapeuták elmélkedéséhez extázis is kapcsolódott. A 26. §-ban ugyanis arról olvashatunk, hogy „álomban sem tűnődnek más dolgok felől, mint az isteni tökéletességek szépségeiről és hatalmáról". Azaz látomásaik vannak, titkokba lesz bepillantásuk[543] mint a pszeudoepigráf irodalom látnokainak, Énoknak, Ábrahámnak, Jákóbnak, Lévinek, Ezsdrásnak, és e látomások által belekapcsolódnak Isten kinyilatkoztatásába. De míg a therapeuták az „isteni tökéletességek szépségeiről és hatalmáról" elmélkednek (26. §) és a „bölcsesség tanait" szemlélik (68. §), s így kevésbé érdekli őket történeti exegézis, addig az esszénusok azt kutatják, hogy az Ószövetség könyveiben mit közöl Isten a jövendő felől.[544]

A therapeuták aszkézissel egybekötött igetanulmányozása igen-igen egybecseng azzal, amit Philón a Tízparancsolatot átvevő Mózesről mond el. A „gyönyörű tanok szemlélése által", Mózesben, mint egy jó termőföldön, tökéletessé érlelődött „az erény szavakban és tettekben megnyilvánuló gyümölcse." De hogy ehhez méltó lehessen testileg és lelkileg meg kellett tisztítani magát, „tartózkodva minden szenvedélytől, sőt, érintetlenül őrizve meg magát

[540] Lásd még 1QH VII, 25–27.

[541] Geoltrain: *La contemplation* 51.

[542] Úgy tűnik, hogy a hermetizmus bizonyos elemei Philónnál is fellelhetők, vagy legalább is ezekhez hasonló felfogások. Például az intellektus Isteni eredete. Jelizarova szerint azonban kétséges, hogy a therapeuták mozgalma még ebből az irányzatból is kölcsönzött volna. Елизарова: *Община терапевтов* 108–109.

[543] Vö. 1QM X,10–11: „A szövetség szentjeinek népe, a parancsolatokat ismerők, a tudásban belá[tást nyerők…], és akik hallgatnak a dicsőséges hangra, és látják a szentség angyalait; a megnyílt fülűek, akik hallották a mélységes dolgokat." 1QH XIV,7: „…látomásod emberei"

[544] Geoltrain: *La contemplation* 51–55.

mindentől, ami halandó természetű: ételtől, italtól, valamint a nemi kapcsolattól. Bár ez utóbbival már régóta nem gondolt, jóformán azóta, hogy először kezdett prófétálni, és esett átszellemült állapotba, mert azt tartotta: úgy illik, hogy bármikor kész legyen átadni magát a kinyilatkoztatásnak. Étellel, itallal negyven napon át nem törődött, nyilván, mert nemesebb tápláléknak tartotta azt, melyet a szemlélődés nyújtott számára, mely fentről, az égből járta át, és először az értelmét, majd lelke révén a testét is nemesebbé tette…[545]

Mózes itt úgy jelenik meg, mint szemlélődő, elmélkedő aszkéta, aki visszavonulásával, valamint a testiektől és szenvedélyektől való tartózkodásával arra készül, hogy bármikor képes legyen átadni magát a kinyilatkoztatásnak, s amint azt 2Móz 34,29–35 leírja, amikor lejött a Sinai hegyről, sugárzott arcának bőre. Ez a jelenség rejlik az 1QH azon sorai mögött is, ahol az Igaz Tanító mintha csak Mózes nevében nyilatkozna: „Köszönöm Neked, Uram, hogy megvilágítottad arcomat szövetséged számára" (IV,5). „Énáltalam világítottad meg sokak arcát, és elmondhatatlan erőt fejtettél ki, mivel megismertettél engem csodálatos titkaiddal." (1QH IV, 27–28) Így lesz „fényforrássá" most már az egész közösség (1QH VI, 7).

Az Írás tanulmányozása tehát a qumráni esszénusoknál is nagy súllyal bírt, amint azt 1QS VI,6–7 is mutatja.[546] Ennek tíz személy[547] együttes jelenlétében kellett történnie, éspedig úgy, hogy közösségükben mindig jelen kellett lennie egy papnak: „…ne hiányozzanak [ti. a papok] sehol a helyen,, ahol tízen együtt vannak, azok az emberek, akik a Tórát kutatják nappal és éjjel, állandóan, egyik a másikat váltva. A Sokak pedig virrasszák át együtt az év minden éjszakájának egyharmadát, hogy olvassák a könyvet és ítéletet vitassanak, és hogy együtt imádkozzanak." Ehhez hasonlót ír elő a *Damaszkuszi irat* is (CD XIII,2–3): „Azon a helyen pedig, (ahol) tízen vannak, ne hiányozzék a papi személy, aki jártas a Hagi (Meditáció) könyvében: az ő utasításai szerint járjanak el mindnyájan." A *Hagi könyvé*be foglaltak elsajátítását az 1Q28a (1Qsa), *A gyülekezet szabályzata* írja elő: „Serdülőkortól fogva oktassák őket a Hagi (Meditáció) könyvéből,[548] és életkora szerint tanítsák a szövetség törvényeire; és értelme szerint fegyelmezzék ítéleteik által."

[545] Lásd: *De vita Mosis* 66–67. Bollók: *Mózes élete* 99–100.

[546] Vö. *De bello* II. 8,159: „Egyébként olyanok is vannak köztük, akik (miután ifjúságuktól fogva a szent könyvekkel és a próféták írásaival foglalkoztak, és sokféle tisztuláson átestek)…"

Quod omnis probus liber sit 80: „Leginkább az etikával foglalkoznak, amelyhez az atyák törvényeit használják tanító mesterekül, *s* amelyeket az emberi lélek fel nem foghat isteni ihlet nélkül."

[547] Vö. *De bello* II. 8,146: „Tehát ha tízen vannak együtt, soha sincs, aki a másik kilenc beleegyezése nélkül felszólalna."

[548] לִלַמְּדָהוּ בְּסֵפֶר הֶהָגִי Pontosan nem lehet tudni, hogy a Hagi-könyv mit is jelent (*Meditációs könyv* vagy *Meditáció Könyve*) Lásd még: CD X,6; XII,2. Lehet ez *A gyülekezet szabályzata*, de más, számunkra ismeretlen könyv is. (Lohse: *Die Texte au Qumran* 86. 286.) A. R. C. Leaney pedig ezt írja róla: nem lehet tudni, hogy mennyiben azonos a szent iratok egyikével. Az összefüggésből csak annyi derül ki, hogy a tanításért felelős pap tanult, képzett személy. (*The Rule of Qumran and its Meaning.* Introduction,

A therapeuták Írás feletti elmélkedése, illetve annak tanulmányozása nem feltétlenül kötődött egy meghatározott létszámú közösséghez, amennyiben hat napon át magányosan filozofáltak. Közösségi jellegű írástanulmányozásuk a hetedik napi összejövetelen történt (30. §). Philón nem tudósít arról, hogy a therapeuták kisebb csoportokban is tanulmányozták volna az Írásokat, s azt sem pontosítja, hogy a közös együttléteken hányan vettek részt. Úgy tűnik tehát, hogy hetednapi összejöveteleiken mindannyian jelen lehettek.

Amikor a therapeuták összegyülekeztek a hetednapi közös együttlétre, mindenekelőtt a legidősebb s egyben a tantételekben legtapasztaltabb tanítását hallgatták meg (31. §). Ezen a napon felfüggesztették az önsanyargatást (36–37. §). Ilyenkor – minden valószínűség szerint – közös étkezésre, lakomára is sor került (40, 75. §).[549] Az összejövetelen jelen voltak a női therapeuták is, akik ugyanazt a buzgóságot és életfelfogást tették magukévá, mint a férfitherapeuták.[550] Azonban palánk választotta el őket a férfiaktól (32–33. §), s ez a templomi, illetve a zsinagógai tradíció megőrzését mutatja.[551] Ehhez hasonlót jegyzett le Philón az esszénusokról is: „Ámbár a többi napon is ezeket tanulmányozzák *nagy* alapossággal, kiváltképpen *mégis* a hetedik *napon foglalkoznak velük.* A hetedik *napot* ugyanis szentnek tekintik.[552] Ezen *a napon minden* egyéb tevékenységet beszüntetnek, *s* szent helyeikre vonulnak, amelyeket zsinagógáknak neveznek. A fiatalok életkor szerinti sorokban foglalnak helyet az idősebbek lábainál, a figyelmes hallgatókhoz illő ékességgel. Ekkor egyikük előveszi a könyvtekercseket, *és*

translation and commentary. The Westminster Press Philadelphia, 1966. 70. Ez után: Leaney.) Ezt az iratot még nem sikerült egyetlen ismert qumrani művel vagy töredékkel azonosítani (Fröhlich, 64.).

[549] Philón leírása olykor csapongó. Egy-egy gondolat kapcsán némelykor hatalmas kitérőt tesz. Beszél, például arról, hogy a hetedik napon a therapeuták felfüggesztik az önsanyargatást, viszont ilyenkor is csak igen szerény eledelt vesznek magukhoz (36–37. §); ez után közbeszúrja, hogy ruházatuk is szerény és megindokolja ennek okát (38–39. §), majd közös összegyülekezéseikről és lakomáikról kezd mesélni (40. §). A lakoma kapcsán pedig beszúr egy hosszú leírást a korabeli pogány lakomákról (40–63. §), és csak ez után tér vissza a therapeuták lakomáira; de itt már (a 64. §-sal kezdődőleg) az 50. napi összejövetelről is kezd mesélni. Elmondja, hogy számukra ez a hétszer hetedik napi ünneplés bír nagy jelentőséggel, de ezennel már nem egészen világos, hogy amit tovább olvashatunk, az csak az 50. napi egybegyülekezésre, tanításra és lakomára vonatkozik, vagy pedig a minden 7. napi összejövetelekre is. A 40. § kezdete („De szólni kívánnék közös gyülekezéseikről is, továbbá a lakomáikon való vidámabb időtöltésről, szembeállítva ez *utóbbit* mások lakomáival.") többes számban beszél a gyülekezésről és lakomáról, de ez sem teljesen meggyőző bizonyíték arra, hogy a 7. és 50, napi összejövetelek ugyanazon lefolyásúak voltak. Elképzelhető, hogy ezek hasonlóak voltak; az 50. napi nagyobb jelentőségéhez viszont nem fér kétség.

[550] Esszénus nőkről, és gyermekekről 1Q28a (1QSa; *A gyülekezet szabályzata*) I,4–5 is ír: „Amikor belépnek, hívják gyűlésbe az összes belépőt, a gyermekeket és a nőket is, és olvassák fel fü[lük halla]tára a szövetség összes törvényét, hogy megértessék velük összes ítéleteiket, nehogy tévedéseikben tévelyegjenek."

[551] Hasonlót állapított meg Conybeare is kiegészítve azzal, hogy a therapeuták közös szent helye olyan zsidó zsinagógához hasonlíthatott, amelyhez abban a korban teológiai iskola (בית המדרש) tartozott (vö. ApCsel 1,13; 19,9; Mk 14,15; Lk 22,12. (Conybeare, 307, 309–310.)

[552] A νομίζομαι ige pregnáns jelentésének és a kontextusnak figyelembe vételével a mondatot ilyenformán kell érteni: *Ugyanis a hetedik nap szentségét törvényerejűnek tartják.*

felolvas, majd pedig egy másik *személy* áll elő a legtapasztaltabbak közül *és* megmagyarázza mindazt, ami érthetetlen *volt.*" (*Quod omnis probus liber sit* 81–82.)

A therapeuták legidősebbje (ὁ πρεσβύτατος), az elnök „nyugodt tekintettel s visszafogott hangon, megfontoltan és értelemmel" fejtette ki mindazt, amit „előbb már kifürkészett és értelmezett". Nem törekedett hatáskeltő ékesszólásra, miként a hajdani, kérkedő szónokok vagy szofisták; a többiek pedig háborítatlan nyugalommal hallgatták előadását, s csupán a tekintet és fej szerény intésével nyilvánították ki tetszésüket." (31. §) Ugyanez a fegyelem volt érvényben az esszénusoknál; 1QS VI,10 pedig mindenkire tekintve szabályozza a gyülekezéseken való felszólalást: „Senki ne vágjon társa szavába, mielőtt az befejezné mondandóját. És ne beszéljen senki a maga sora előtt, (az előtt), aki őelőtte van beírva."[553]

Philón azt is feljegyzi: „Az *elnök* többnyire lassú ütemben halad a tanítással, nem siet vele, és időt fordít az ismétlésekre. Így vési a lelkekbe a gondolatokat…", a hallgatók pedig „fül*ük*et hegyezve és szem*ük*et a *beszélőre* szegezve egy és ugyanazon egyenes testtartásban maradva figyelnek. A megértést és felfogást fejbólintással és pillantással jelzik, a beszélő iránti elismerést pedig örömü*k*kel és tekintet*ük* lassú körbehordozásával, a bizonytalanságot viszont a fej és a jobb kéz ujjhegyének lassúbb mozgatásával." (76–77. §) Végül az allegorikus módon kifejtett tanítás[554] iránti tetszést tapssal jutalmazták meg (78–79. §). Itt megjegyezhetjük, hogy a jobb-, illetve balkéz használatát illetően az esszénusoknál is találunk utasítást. *A közösség szabályzata* előírja: „Aki balkezét nyújtja ki, hogy azzal mutogasson, büntessék tíz napra." (1QS VII,15)

Philón nem csak a therapeutákról mondja, hogy allegorikus írásmagyarázói módszert alkalmaznak, hanem az esszénusokról is. A *Quod omnis probus liber sit* 82. §-ben ugyanis ez áll: „Ekkor egyikük előveszi a könyvtekercseket, és felolvas, majd pedig egy másik személy áll elő a legtapasztaltabbak közül és megmagyarázza mindazt, ami érthetetlen volt. Tudniillik főleg a szimbolikus módszerrel filozofálnak, ami náluk régóta használt módszer." Amuszin, amikor ismerteti Philón *Quod omnis probus liber sit* című munkájának esszénusokra vonatkozó részletét,[555] egyáltalán nem tér ki erre a §-ra. Viszont *A qumráni bibliakommentárok* alcím alatt arról a feltételezésről is ír, hogy a qumráni *peser*ek az Igazság Tanítójától származhattak, s hogy ő lehetett ennek a műfajnak a

[553] Vö. *De bello* II. 8,132–133: „Sem lárma, sem kiabálás nem szentségteleníti meg házukat, hanem sorjában beszélnek, egymás után. A külső emberekre úgy hat ez a csend, mint valami hátborzongató titok; pedig ennek a csendnek a magyarázata csak állandó mértékletességük, mert csak annyit esznek és isznak, amennyi okvetlenül szükséges." II. 8,146: „Dicséretes dolognak tartják engedelmeskedni az idősebbeknek és a többségnek. Tehát ha tízen vannak együtt, soha sincs, aki a másik kilenc beleegyezése nélkül felszólalna."

[554] Lásd még a 28. §-t: „Ugyanis a szent iratokhoz fordulva az ősöktől eredő bölcsességet allegorizáló módon fejtik ki. Ugyanis a szó szerinti értelemben vett *iratok szövegét* szimbólumoknak tekintik. *A szövegnek* rejtett természete van, *s* ez a jelképes értelemben lesz nyilvánvalóvá."

[555] Lásd: Amuszin, 242–244.

kezdeményezője. 1QS VI,6–7 előírta, hogy az éjszakának egyharmad részét a szent Iratok tanulmányozásával és magyarázásával kellett eltölteni, s valószínűleg „e virrasztások idején születhettek a kommentárok, melyek szóban hagyományozódhattak, majd később leírták őket. Valami hasonlót tudunk a therapeutákról, az esszénusokhoz hasonló egyiptomi szektáról (Jelizarova, 1972)." [556]

A therapeuták allegorikus írásmagyarázatának eredetéről csupán annyi a bizonyos, amit a 29. § mond el: „Rendelkezésükre állnak ősi tekintélyektől származó művek is. Ezek *az elődök,* lévén *egyben ennek* a filozófiai iránynak alapítói, az allegorizáló *írásmagyarázat* módszerének sok emlékét hagyták hátra; s amiként némelyikük *írásmagyarázatát* mintaként használják, ugyanúgy utánozzák le irányzatuk szokásait *is*." Vagyis a therapeuták allegorikus írásmagyarázata régebbi hagyományra vezethető vissza és a szekta alapítóinak nevéhez fűződik. Ez pedig mintha igazolni látszanék mindazt, amit Amuszin fenti összegzése fogalmaz meg a qumráni *peserek* eredetéről. Hogy pedig milyen háttere és előzménye lehetett a therapeuták allegorikus írásmagyarázatának, s hogy annak kialakulásához az egyiptomi papság által gyakorolt értelmezési módszer is hozzájárulhatott, mindezek inkább csak a feltételezések szintjén maradnak.[557]

A therapeuták írásmagyarázatának leírásából nem látható tisztán, hogy ez mennyiben tükrözi a közösség módszerét, illetve ennek philóni értelmezését. A lejegyzettek alapján azonban tény, hogy a therapeuták ilyen módon bemutatott írásmagyarázata közelebb áll a Philónéhoz, mint a qumráni esszénusokéhoz. Mint fennebb láttuk, az esszénusok is az allegorikus írásmagyarázatot alkalmazták.[558] Azonban itt is kérdés, hogy Philón mit akar mondani ezzel. Illetve: mennyire alkalmazkodik a művelt görög olvasótáborhoz? Az is tény, hogy a qumráni peserek történeti jellegű magyarázatok, s az eszkatológikus és messianisztikus szemléletmód esszénus jellegzetesség. A therapeuták írásmagyarázatainak hiányában viszont lehetetlen az összehasonlítás. Ha a therapeuták írásmagyarázata a Philónéhoz állt közelebb, akkor az inkább elvont, erkölcsi, pszihológiai jelleget mutathatott.[559]

Az apokrif és pszeudoepigráf irodalommal foglalkozó kutatók arra az érdekes következtetésre jutottak, hogy némely ilyen jellegű írás therapeuta környezetben születhetett:[560]

[556] Uo. 104–105. Amuszin itt Елизарова: *Община терапевтов* című munkájára utal.

[557] Lásd: Chirilă, Ioan: *Qumran şi Mariotis – două sinteze ascetice – locuri ale îmbogăţirii duhovniceşti. (Qumrán és Mariotisz, a lelki gazdagodás helyei. Két aszketikus szintézis.)* Presa Universitară Clujeană. Cluj-Napoca, 2000. 114–117.

[558] Tudniillik főleg a szimbolikus módszerrel filozofálnak, ami náluk régóta használt módszer.

[559] Vö. Елизарова: *Община терапевтов* 94, 98.

[560] Lásd: Geoltrain: *La traité de la Vie Contemplative* 27.

– A. Dupont-Sommer azt a nézetet képviseli (*Apêrçus préliminaire sur manuscrits de la Mer Morte.* Paris 1950, 120.), hogy a *Salamon bölcsessége* alexandriai zsidó irat, amely Egyiptomban keletkezett Kr.e. 30 körül. Erre vall az egyiptomi állatkultusz elleni tiltakozása (11,5; 12,23–27; 13,10; 15, 18 s köv., valamint az is, hogy utal az egyiptomi csapásokra (12,22) és a zsidóüldözésre (11,5–19). A görög filozófiát is jól ismerő zsidó szerzője therapeuta lehetett, vagy pedig – tágabb értelemben – esszénus.
– M. Philonenko az alexandriai eredetű *Jób testamentumában* fedezett fel olyan vonásokat, amelyek összecsengenek az esszénus-therapeuta közösségek látásmódjával (*Le testament de Job et les Thérapeutes.* Semitica VIII. 1958, 41–53.).
– K. G. Kuhn a *József és Aszenet* című írásban fedezett fel olyan elemeket, amelyek megvannak a *De vita contemplativa*-ban (a szüzesség dicsérete, a fehér öltözet, a 7-es szám fontossága; *Repas cultuel essénien et Cène chrétienne. – Les Manuscrits de la Mer Morte.* Colloque de Strasbourg 1955, Paris 1957, 90.). Emellett az Aszenet név úgy is tekinthető, mint ami therapeuta nőt jelent.
– Végül ebbe a sorba tartozna még a szintén egyiptomi eredetű és az I. század folyamán keletkezett *Ábrahám testamentuma.*

d) Imádság a therapeuták és esszénusok közösségében

Philón mindenekelőtt ezt írja a therapeuták imaéletéről: „Minden nap kétszer szoktak imádkozni: hajnaltájban és este. Ugyanis, amikor felkel a Nap, verőfényes napért esedeznek, ténylegesen verőfényes napért, hogy égi világosság töltse el elméjüket;[561] amikor pedig leáldozik a nap, azért, hogy a lélek teljesen felszabaduljon a nyugtalanító tapasztalatoktól és érzésektől, s hogy az összegyülekezéskor és a gyülekezési helyen a valóságot legyen képes nyomon követni." (27. §)

Josephus Flavius pedig a következőket jegyezte le az esszénusok istenimádatának különös módjáról: „Istent sajátságos módon tisztelik. Ugyanis napfelkelte előtt nem ejtenek ki szentségtelen szót, hanem a Naphoz ősi imádságokat intéznek, mintha könyörögnének, hogy keljen fel. Erre az elöljárók elbocsátják őket a napi munkára, hogy mindegyik végezze a maga mesterségét. Miután pedig délelőtt 11 óráig szorgalmasan dolgoztak, megint összejönnek, …és megtisztultan, mintha csak szentélybe mennének, úgy lépnek be az étterembe. Csendben leülnek, és ekkor a pék sorjában egy-egy kenyeret tesz eléjük, a szakács pedig mindenki elé tányért egy tál étellel. Étkezés előtt a pap imádkozik, és az imádság előtt nem szabad az ételhez nyúlni. Étkezés után megint imádkozik, úgyhogy az étkezés elején és végén dicsőítik az Istent, mint az étel adóját."[562]

A két leírás hasonló módon nyilatkozik a therapeuták, illetve esszénusok hajnali imádkozásáról, amely külső megnyilvánulásában igen-igen emlékeztet a pitagoreusok napfelkeltekor gyakorolt imádkozásához.[563] A therapeutákról szóló leírásban egyértelmű, hogy ez a szekta nem napimádó. Flavius kifejezésmódja pedig („…napfelkelte előtt nem ejtenek ki szentségtelen szót, hanem a Naphoz ősi imádságokat intéznek, mintha könyörögnének, hogy keljen fel…") félreértésre ad okot, holott az esszénusok sem napimádók,[564] hanem a „Fény Fiai" a „Sötétség Fiai"-val szemben.[565]

---

[561] …εὐημερίαν αἰτούμενοι τὴν ὄντως εὐημερίαν, φωτὸς οὐρανίου τὴν διάνοιαν αὐτῶν ἀναπλησθῆναι... A *ténylegesen verőfényes nap* magyarázat, valamint az *égi világosság töltse el elméjüket* mondat, amely az imádkozás célját fejezi ki, arra utal, hogy Philón itt átvitt értelemben szól: a hajnali fény felderengése, mint szimbólum, a lelki tisztánlátást, azaz a valóságos látást juttatja eszükbe, és arra nyújt nekik alkalmat, hogy ezért a számukra oly fontos képességért könyörögjenek. A sötétség beálltakor pedig, amikor az embert természetszerűen környékezik a sötét gondolatok, azért esedeznek, hogy e lelki valóságlátást se a rossz tapasztalatok, se a nyugtalanító érzések el ne homályosítsák el; akkor sem, amikor az éjszaka óráit zárkáikban töltik magányosan; s akkor sem, amikor összegyülekeznek és elöljárójuk tanítását követik.

[562] *De bello* II. 8,128–132. Vö. 1QS VI,4–6: „Amikor pedig megterítik az asztalt, étkezéshez vagy hogy újbort igyanak, a pap terjessze ki kezét elsőnek, hogy legelőször a kenyeret vagy az újbort áldja meg, amelyet megisznak. A pap terjessze ki kezét elsőnek, hogy legelőször a kenyeret vagy az újbort áldja meg."

[563] Vö. Елизарова: *Община терапевтов* 131.

[564] „Nagyon valószínűtlen, hogy Josephus leírásának részlete azt jelentené, hogy az esszénusok napimádók lettek volna." Leaney, 78.

[565] Vö. 1QM *(Háborús szabályzat – Szerek ha-milhama)* I,1 és köv.

De hogyan is mondja el Flavius az esszénusok hajnali imádkozását? πρὶν γὰρ ἀνασχεῖν τὸν ἥλιον οὐδὲν φθέγγονται τῶν βεβήλων, πατρίους δὲ τινας εἰς αὐτὸν εὐχας ὥσπερ ἱκετεύοντες ἀνατεῖλαι (*De bello* II. 8,128). Szó szerint: *Ugyanis mielőtt a Nap felkelne, a szentségtelen dolgok közül semmi nem ejtenek ki* (azaz első szavuk nem profán dolog, hanem imádság), *hanem hozzá* (ti. a Naphoz?) *valami ősi könyörgéseket* (esdekelnek). A frázis vége – ***mintha*** *felkeléséért esedeznének* – valami olyasmit sugall, mint amit Philón ír a therapeutákról: „verőfényes napért esedeznek, ténylegesen verőfényes napért, hogy égi világosság töltse el elméjüket" (27. §). Azaz: a lényeg nem a szimbólum, a Nap és annak hajnali feltűnése, hanem a Nap által jelképezett lelki világosság. Kérdés azonban, hogy miként értelmezhető ez az εἰς αὐτὸν prepozíciós szerkezet? Ugyanis az általános szóhasználat szerint ezt jelenti: *hozzá* (sg. masc. Acc.), s így ebben az esetben: a Naphoz. Viszont az εἰς elöljárószónak ilyen jelentései is lehetnek: előtt, szemben, valamire nézve. Figyelembe véve Philón therapeuták hajnali imádkozásáról szóló leírását is („Arcukkal és egész testükkel *kelet felé fordulnak*, s miközben *a felkelő napot szemlélik*, kezüket az ég felé nyújtják, verőfényes napért és a valóság *felismerés*éért, valamint értelmi éleslátásért fohászkodnak" – 89. §), inkább afelé hajlanék, hogy az εἰς αὐτὸν-t nem a *Naphoz* szóval kell fordítanunk, hanem ilyenképpen: *előtte;* a Nap *felé.*

Amikor a therapeuták „verőfényes napért esedeznek" hajnalhasadta előtt, tulajdonképpen lelki világosságért és tisztánlátásért könyörögnek, hogy míg elmélkednek a szent iratok felett, a „test", illetve szó szimbólumai által hordozott lelki valóságot legyenek képesek felfedezni és meglátni, azaz megérteni. E hajnali imádkozásuk gyakorlatát a 89. § is megismétli. A negyvenkilencedik nap estéjén kezdődő lakoma pirkadatig tart, ezt a hajnali könyörgés zárja: „Mármost noha e nemes részegségtől hajnalig mámorosak, fejük mégsem nehezedik el, illetve szemük se ragad le; hanem még annál is éberebbek, mint mikor a lakomára érkeztek" – írja róluk Philón a pogány lakomákon résztvevők mámorosan kótyagos kimerültségével szemben –, majd így folytatja: „Arcukkal és egész testükkel kelet felé fordulnak, s miközben a felkelő napot szemlélik, kezüket az ég felé nyújtják, verőfényes napért és a valóság *felismerés*éért, valamint értelmi éleslátásért fohászkodnak. Az imádságok után ki-ki a maga megszentelt helyiségébe vonul vissza, majd ismét a szokásos filozofálást űzik és művelik." (89)

A két leírás hátterében tehát ugyanaz a szemléletmód rejlik, amit *A therapeuták és esszénusok írástanulmányozása és elmélkedése* című alpont alatt már láthattunk; hogy ti. a therapeuták világosságban művelt „filozofálása" a közösség dualista, sötétség – világosság szemléletmódjával van összefüggésben; illetve, hogy a fénynek győzelmeskednie kell a sötétség felett, ti. az esszénusok szintén csak dualista látásmódjának megfelelően. A sötétség megfelelője a gonoszság; a fénynek megfelelője a nap, a napé pedig Isten[566] és az

[566] Vö. 1QH IV,6: „Téged kereslek, és, akár a hajnal, biztos, tö[kéletes fé]nyként ragyogsz fel előttem." 1QH VII, 25: „…Te [ti. Isten] nekem *örök égitest* vagy…" (Kiemelés tőlem.)

igazság, amely a világ rendjének alapja s az élet forrása. A fénnyel, azaz igazsággal való közösség pedig az igazságosságban, az Isten törvénye szerinti életvitelben valósul meg, s ez maga az esszénus kegyességi irány és életmód. Ezért kellett az esszénusoknak e költőien szép képekben gazdag előírás szerint imádkozniuk áldást mondva: „Áldja Őt a korszakok szerint, melyeket meghatározott; a Fény uralmának kezdetén, fordulópontján, amikor visszavonul előírt lakhelyére, a sötétség őrjáratai kezdetén, amikor kinyitja kincsesházát, és szétteríti az éjszakát; valamint fordulópontján, amikor visszavonul a fény elől, amikor felragyognak az égitestek a szent határról, és amikor összegyűlnek a dicsőség lakhelyére. Az ünnepek kezdete által, a hónap napjai szerint, fordulópontjaikkal egyetemben, ahogyan következnek, egyik a másik után." (1QS IX,26–X,4)[567]

Flavius, mint láttuk, azt is leírja, hogy az esszénusok délelőtt 11 óráig dolgoztak, s ez után étkezésre gyűltek össze. Az étekhez csak a pap asztali áldása után lehetett nyúlni, s a közös étkezést ugyancsak ő zárta: magasztalást mondott Istennek, az eledel adományozójának. Ugyanezt gyakorolták a therapeuták is, amint ezt Philón a hétszer hetedik napi lakoma bemutatásánál írja: „Amikor tehát tiszta fehérbe öltözve, s a legmagasztosabb méltósággal összegyülekeznek, …arcukat és kezüket is az égre emelik: …Istenhez könyörögnek, hogy kedélyesek legyenek, s a lakoma elhatározásuknak megfelelő együttlét lehessen. Az imádság(ok) után a vének a *közösségbe való* belépés rendjét követve telepednek asztalhoz…" (66–67. §) A lakomát szintén csak imádság zárja (89. §), de Philón itt ismét a hajnali imádkozás gyakorlatát mondja el, amint azt fentebb már láthattuk.

Az étkezés előtti és utáni áldásmondást tehát egyaránt gyakorolták az esszénusok és a therapeuták, s azt is tudjuk, hogy ez általános zsidó szokás volt.[568] Ez pedig azt mutatja, hogy a Mareia-tó melletti therapeutatelep lakói a zsidó étkezéshez kapcsolódó hagyományt követték és gyakorolták; sőt arra is utalhat, hogy a telep lakói diaszpórai zsidók voltak.

Az esszénusok tevékenységeiben mindig érvényesülnie kellett a közösségi vonásnak, s így az imádkozást is közösségben gyakorolták a következő előírások szerint: „Ezt a gyakorlatot kövessék mindenütt, ahol csak laknak, mindannyian… Együtt étkezzenek, együtt imádkozzanak, együtt tanácskozzanak mindenütt, ahol együtt van tíz férfi a

Lásd: Leaney, 78.: „Világos, hogy az esszénusok a napot Istenhez társították…" Vö. ezzel az Újszövetség hasonló jellegű társítását: …az *Isten* ***Világosság*** és nincsen őbenne semmi sötétség (1Jn 1,5).

[567] Lásd még 1QM XIV,12–14: „Mi viszont, a Te szent néped, igaz tetteid okán áldjuk nevedet, és dicsőítjük nagy tetteidet, állan[dóan], az idők minden [szakaszában] és az 'elrendelt dolgok' számára kijelölt időpontokban, napkeltekor és éjjel, az est leszálltakor és reggel; mert hatalmas a Te dicsőséges terved és csodatételeid titkai magasságaidban."

[568] A zsidó étkezés, illetve lakoma rövid leírását lásd például Bolyki János: *Jézus asztalközösségei* című könyvében (Újszövetségi-patrisztikai kutatások. I. kötet. Budapest 1993.), 181–184.

közösség tanácsából. Ne hiányozzék közülük a papi személy." (1QS VI,2–4) Illetve: „És ne hiányozzanak [ti. a papok] sehol a helyen, ahol tízen együtt vannak, azok az emberek, akik a Tórát kutatják nappal és éjjel, állandóan, egyik a másikat váltva. A Sokak pedig virrasszák át együtt az év minden éjszakájának egyharmadát, hogy olvassák a könyvet és ítéletet vitassanak, és hogy együtt imádkozzanak." (1QS VI,6–8)

Philón beszámolója nem egészen pontos abban a tekintetben, hogy a therapeuták imádkozása mennyire kötődött csakis közösségi alkalmakhoz. A 27. § szerint „minden nap kétszer szoktak imádkozni: hajnaltájban és este." Hajnaltájban azért, hogy lelki tisztánlátást nyerjenek a meditációhoz, este pedig azért, hogy „a lélek teljesen felszabaduljon a nyugtalanító tapasztalatoktól és érzésektől". Ha pedig közösségi alkalomra is egybegyülekeznek, akkor azért esedeznek, hogy értelmük itt is „a valóságot legyen képes nyomon követni".

A therapeuták reggeli és esti imádkozása nemcsak az esszénusok reggeli és esti imádkozásával hozható összefüggésbe, hanem a palesztinai és templomi tradícióval is. Ugyanis a nap 3. órája a reggeli imádság ideje volt, a 9-ik órai minha-imádság pedig az esti tamid-áldozathoz, illetve a naplementekor gyakorolt imádkozáshoz kapcsolódott.[569] A 67. és 89. §-nak olyan imádságokat említenek, melyeket a therapeuták a hétszer hetedik napi és másnap hajnalig tartó közös étkezései előtt és után mondtak. Mindezek alapján a következőket állapíthatjuk meg:

- a therapeuták reggel és este imádkoztak, akárcsak az esszénusok és általában a kései zsidóság;
- ha az estéli órákban kezdődő lakomáikra gyülekeztek egybe, az ékezés előtti és utáni imádkozás közösségben történt;
- ha a therapeuták közül többen is három, vagy akár ennél több napot is böjtöltek s ez alatt mindegyikük a maga lakásában tartózkodott, az esti és reggeli imádkozást – minden valószínűség szerint – magánosan gyakorolták. Így imádkozásuk nem feltétlenül kötődött a közösséghez, amennyiben életüknek igen lényeges része a magánzárkáikban folytatott egyéni meditációkkal telt el.

[569] Vö. 4Móz 28,3–8; 1Kir 18,29; 2Kir 16,15; Ezsd 9,5; Dán 9,21; ApCsel 3,1.

Függelék:

Néhány töredékben fennmaradt példa az esszénusok mindennapi imádságaiból[570]

4Q503 *(Napi imák)* III,12–17:

Amikor fölkel a nap, [...] hogy világosságot árasszon a földre, és újra a szám [tizen]egy nap az örömünnepre és a dicsőség időszakai, mivel az a nap, a fény tizenöt kapujában [...] a dicsőség időszakai [...] az éjszaka osztályrészeiben [...] visszaállítja dicsősé[gét] örök [...] neked, Izrael[...] vacat[571] [...]

4Q503, frg. 7–9., III,12–17:

[...] a nappali fény, hogy megismerjük [...] a fény hatodik kapujában [mi pedig,] a Te szövetséged fiai, dicsérjük a Te neved a fény összes csapatával együtt [...] a tudás minden nyelve áldott [...] fény. Béke [veled, Izrael] [...]

4Q503, frg. 11., 1–4

[...]okvacat[...] a hónap tizenket[tedikén] este, [áldják] [...]ok. Mi pedig az Ő szent népe vagyunk, akik dicsőítik ma éjjel [...] [...] és tanúk mivelünk a nappali szolgálatban [...]

4Q408 *(Reggeli* és *esti imák)* 1–11:

[...] értelem [...] [...] vezessétek oda, hogy gyakorolja [...] [...] Izrael istene, aki alkotta a közösség számára [...] [...] egész Izraelnek Te teremtetted [...] amikor felragyognak dicsősége ékességei a szentség határáról [...] és felel minden [...] Te, Uram, [...] [...] áldott vagy, Uram, aki igaz vagy minden utadon, erős hős, ítéletedben szilárd, [...] [...] aki bölcs minden értelemmel, aki [...] minden erő, aki irányít, hogy kivezesse a [...]t [...] aki a reggelt teremtette; a jelet, hogy felragyogjon a fény uralma, a napok határául […] szolgálatukra, hogy áldják szentséged nevét, teremtetted őket, mivel a fény jó és [...] mindenben [...] aki teremtetted az estét, a jelet, hogy feltűnjön a sötétség uralma, [az éj határául] [...] munkától. Azért teremtetted, hogy áldja szentséged nevét, mivel [...] napon [...]

[570] Az esszénusoknak a hónap minden napjára volt imádságuk. Ezek a fény és sötétség holdfázisok szerinti változásáról szólnak. Kb. Kr.e. 100–75 között keletkezhettek. (Fröhlich, 502.)

[571] vacat = bekezdés.

e) A therapeuták és esszénusok himnuszai

Philón előbb azt jegyzi le a therapeutákról, hogy „nemcsak elmélkednek, hanem énekeket és himnuszokat *(ᾄσματα καὶ ὕμνους)* is költenek Istenről mindenféle versmértékre és dallamra, s ezeket szükségképpen nyomatékosítják pompás ritmusokkal" (29. §).[572] A hétszer hetedik napi összejövetel és lakoma leírásánál pedig részletesebben is beszámol a therapeuták himnuszköltéséről és énekléséről. Miután therapeuták legtekintélyesebbje, az elnök befejezi a tanítást, „feláll, és Istennek költött dicséretet énekel" *(ὕμνον ᾄδει πεποιημένον εἰς τὸν θεόν).* Esetenként lehet ez egy újabb keletű ének is, melyet saját maga szerzett, vagy pedig valami régebbi, mely a hajdani szerzőktől származik. (80. §)

A 29. és 80 § leírásaiból a következők állapíthatók meg: *a)* a therapeuták kegyességi irányzata kezdettől fogva gyakorolja a kultikus éneklést, a zsoltározást – az írástanulmányozás, elmélkedés és imádkozás mellett; *b)* a himnuszokat a közösség elöljárói költötték, ők maguk tanították be a közösség tagjainak; a már összegyűlt himnuszkincsüket folytonosan gyarapították újabb énekekkel; *c)* a himnuszéneklés közösségi jellegű.

Flavius nem beszél az esszénusok zsoltáréneklésérőll, ellenben a qumráni szövegekben és töredékeikben számos dicsőítő himnusz, hálaadás, egyéni és közösségi könyörgés maradt fenn. A *Hálaadások (Hodayot, 1QH)*[573] például kéttucatnyi dicsőítő himnuszt tartalmaznak.[574] Ezeknek nyelvezete és költői képanyaga az ószövetségi zsoltárokhoz hasonló, és a kései zsoltárköltészet egyik ágának lehet tekinteni őket.[575] Szerzőjüknek a közösség vezetőjét tartják.[576] Az esszénusok, mint sajátos és zárt vallási közösség, az ószövetségi szent iratok talaján állott, akárcsak a körükön kívül élő többi palesztinai zsidó. Viszont sajátos szemléletük és önazonosságuk szükségszerűen követelte meg, hogy megteremtsék a maguk énekeit és

[572] Pierre Geoltrain úgy vélekedik, hogy a versmértékek említése a görög nyelv használatára utal. (*La traité de la Vie Contemplative* 59.)

[573] A *Hodajot* megjelölés E. L. Sukeniktől származik. A himnuszgyűjtemény magyar megnevezését Fröhlich Ida szerint használom. Egyebütt *Hálaadó imák* vagy *magasztalások* névvel is jelölik, viszont illik reá a *zsoltárok, himnuszok* vagy *dicséretek* megnevezés is, amint azt Amuszin is megállapítja (Amuszin, 91.).

[574] A 3Q6 *(Himnikus szöveg)* is zsoltártöredéknek tűnik, ugyanígy a 6Q6. Lásd még: 4Q400–403 *(A szombati égőáldozat dalai)*; 11Q PSALMI *(Apokrif zsoltárok)*; 4Q380–381 *(Nem-kánonikus zsoltárok A–B)*; 4Q434,4Q436 *(Barki nafsi – Áldjad, lelkem)*; 4Q488 *(Ének Jótám királyra)*; 1QS, *A közösség szabályzatá*t záró himnusz (IX,26–XI,22.).

[575] Komoróczy Géza: *Kiáltó szó a pusztában. A holt-tengeri tekercsek. I. Az első kéziratok.* Osiris Kiadó, Budapest 1998. 183. (Ez után: Komoróczy: *Kiáltó szó a pusztában.*) Vermes: *A qumráni közösség* 71.

[576] Amuszin 94; Fröhlich, 430.

himnuszait, áldásmondásait és liturgikus imádságait.[577] Az ószövetségi és zsidó hagyományokat megőrző és átmentő[578] egyiptomi therapeuták szintén csak sajátos szemléletet vallottak és sajátos életvitelt gyakoroltak, noha őket is az ószövetségi iratok iránti mély tisztelet jellemezte. De a diaszpórai önazonosságon belül ők is új, sajátos identitást alakítottak ki, s ennek az irányzatnak, akárcsak a palesztinai esszénusoknak, szintén csak meg kellett teremteniük a maguk énekköltészetét.

Philón azt írja, hogy therapeuták tekintélyes elöljárói, a hajdani szerzők „sokféle versmértékű és dallamú éneket hagytak hátra" (80. §). Ez párhuzamba állítható az esszénus énekköltészettel. A kutatók többsége (Milik, Mansoor, Carmignac, Licht, Jeremias, Allegro stb.) azon a véleményen van, hogy a *Hálaadások* szerzője az Igaz Tanító. J. Jeremias alapos vizsgálat után pontosította ezt a feltételezést, s arra a következtetésre jutott, hogy a *Hálaadások* himnuszait két csoportba lehet sorolni. Az ún. *Lehrerlieder* csoport himnuszait kétségtelenül az Igaz Tanító szerezte, a második csoport, a *Gemeindelieder* darabjai pedig a közösség különböző tagjaitól származnak.[579]

Philón felsorolja a therapeuták énekköltészetének műfajait is. Mindenekelőtt azt jegyzi meg, hogy „énekeket és himnuszokat *(ᾄσματα καὶ ὕμνους)* is költenek" (29. §). Az ének – *ᾄσμα* meghatározás a bibliai zsoltárirodalomban is sokszor fellelhető שִׁיר[580] *(ének)* megfelelője, úgy, ahogy ezt a Philón által használt LXX is mutatja.[581] A *ὕμνος* műfaji megjelölés pedig szintén használatos a LXX-ban.[582]

A therapeuták tekintélyes elöljárói, a hajdani szerzők „sokféle versmértékű és dallamú éneket hagytak hátra: jambikus költeményeket, körmenetre *való* himnuszokat, italáldozati, oltár melletti, számos strófára gondosan tagolt s karéneklésre *szerzett* kórusműveket" (80. §).[583] Ez a felsorolás mindenekelőtt a templomi énektradíciót juttatja eszünkbe. A kifejezések itt is azt sugallják, hogy a therapeuta közösség olyan énekgyűjteményt alkotott, amely a

[577] Hans Bardke: *Die Handschriftenfunde am Toten Meer. Die Sekte von Qumrān.* Evangelische Haupt-Bibelgesellschaft zu Berlin, 1958. 132–133.

[578] Friedländer, 288.

[579] Amuszin, 94. Lásd még: Vermes: *A qumráni közösség* 71.

[580] Lásd pl.: Zsolt 31,1; 45,1; 46,1; 48,1; 65,1; 66,1; 67,1; 68,1; 75,1; 76,1, 83,1; illetve a grádicszsoltárok feliratát is.

[581] Vö: שִׁיר הַשִּׁירִים – ᾿Αίσμα ᾀσμάτων – Énekek éneke. (Lásd még: כָּל־בְּנוֹת הַשִּׁיר – πᾶσαι αἱ ϑυγάρες τοῦ ᾄσματος. Préd 12,4/6)

[582] Lásd pl.: Zsolt 6,1; 53,1; 54,1; 60,1 64,2; 66,1; 71,20; 75,1; 99,4;148,14.

[583] μέτρα γὰρ καὶ μέλη καταλελοίπασι πολλὰ ἐπῶν τριμέτρων, προσοδίων ὕμνῶν, παρασπονδείων, στασίμων χορικῶν στροφαῖς πολυστρόφοις εὖ διαμεμετρημένων...

A παραβωμίων kifejezésen olyan éneket kell érteni, amelyet az oltárt kerülve zengtek. (Conybeare, 313.)

kanonikus zsoltárkincshez hasonló. Sőt még feltűnőbb az, hogy noha kegyességük nem kötődött a jeruzsálemi templomhoz és az áldozatbemutatáshoz, himnuszaik között olyanok is vannak, amelyek a templomhoz,[584] a templomi liturgiához, a bevonuláshoz[585] és körmenethez,[586] illetve az áldozatokhoz kapcsolódnak.[587] (Vö. Ézs 66,20 s LXX szerint: καὶ ἄξουσουσιν ...εἶπεν κύριος ὡς ἂν ἐνέγκαισαν οἱ υἱοὶ Ισραελ ἐμοὶ τὰς θυσίας αὐτῶν μετὰ ψαλμῶν εἰς τὸν οἶκον κυρίου – … és elhozzák…– így szól az Úr –, ahogyan Izrael fiai hozzák áldozataikat (a héber szöveg szerint: *ételáldozataikat*) zsoltárénekekkel az Úr házába.)[588]

Mint látható, a therapeuták és esszénusok zsoltáréneklése nem feltételezte a templomi istentiszteleten való részvételt. A jelenség sajátos helyzetükkel is magyarázható. De ez elsősorban inkább arról beszél, ami Izraelben már korábban is létrejött, vagyis hogy a több évszázados folyamat eredményeképpen kialakult zsoltártradíció nem csupán a templomi istentiszteletben élt tovább. Ez mintegy „imakönyvként szolgált" a zsinagógákban is.[589] Hátterükben kétségtelenül ott volt a templom és a kultusz, de a templomon kívül is énekelték őket, s így a szentélytől távol zajló élet mégiscsak bekapcsolódott a kultuszba. De az is látható, hogy az Isten tetteiért hálát adó „lelki énekek" esetében már egészen háttérbe szorult az

[584] Vö. a qumráni közösség *Apokrif zsoltárok* énekgyűjteményével (11Q PSALMI), melyben egy *Cijón-zsoltár* is fennmaradt (11Q PSALMI, XXII,1–15.),

[585] Zsolt 15; Zsolt 24 (24,3–6). *Jeromos Bibliakommentár I. Az Ószövetség könyveinek magyarázata.* Főszerkesztő: dr. Thorday Attila. Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat. Budapest, 2002. 34:12.

[586] Templomi liturgiához és körmenethez kapcsolódó zsoltárok például: 47; 48 (48,13); 68 (68,25–26), 118, 132. Kecskeméthy István ezt a címet írta a 68. zsoltár felé: *Diadalmenetre való isteni dicséret.* A 25. v.-et pedig így fordította: „Látták körmenetedet, oh Isten; / Istenem, királyom körmenetét a szentélyben." (רָאוּ הֲלִיכוֹתֶיךָ אֱלֹהִים הֲלִיכוֹת אֵלִי מַלְכִּי בַקֹּדֶשׁ׃) *Biblia. Kecskeméthy István fordítása.* CE Koinónia Kiadó, Erdélyi Református Egyházkerület. Kolozsvár 2002.).

A szentélyhez való menetelre lásd még: Zsolt 100,4; 132.

[587] Vö. Kecskeméthy István bibliafordításának feliratát a 38. zsoltárhoz (38,1): „Dávid zsoltára; áldozat-felmutatáskor"(מִזְמוֹר לְדָוִד לְהַזְכִּיר׃); illetve az 5. zsoltárt, melynek Kecskeméthy ezt a címet adja: *Reggeli templomi ének.* (a 4. v.-et így fordította: „Uram, korán halld meg szavamat; / korán áldozom neked és várlak. יְהוָה בֹּקֶר תִּשְׁמַע קוֹלִי בֹּקֶר אֶעֱרָךְ־לְךָ וַאֲצַפֶּה׃)

Lásd még: Zsolt 101,1 (מִזְמוֹר לְתוֹדָה א׃) לְתוֹדָה meghatározás Hans–Joachim Kraus szerint olyan zsoltárra utal, amelyet hitvallásként volt használatos a hálaáldozatoknál. (*Biblischer Kommentar. Altes Testament.* XV. *Psalmen.* I. Teilband. 3., unveränderte Auflage. Neukirchener Verlag des Erziehungsvereins. Neukirchen–Vluyn 1966. XXVI–XXVII.)

[588] A masszoréta szövegben a τὰς θυσίας αὐτῶν μετὰ ψαλμῶν helyett אֶת־הַמִּנְחָה בִּכְלִי טָהוֹר olvasható.

[589] *Magyarázatos Károli Biblia.* Az új nemzetközi bibliafordítás (NIV) Study Bible magyarázataival és mellékleteivel. Veritas Kiadó. Budapest 2001. 735.

áldozat, s általuk lelkibb, szellemibb és közvetlenebb kapcsolat jön létre Isten és ember között. Ezeknek kialakulása mögött pedig az áldozatokat bíráló prófétai igehirdetés állhatott.[590]

Lehetséges, hogy az esszénusok hálaadó himnuszainak egy része ünnepélyesebb alkalmakon zendült fel. Talán szövetségmegújításuk ünnepén. Az viszont bizonyos, hogy a therapeuták a szombatünnepen, az ötvenedik napon énekelték az elöljárók által szerzett, régebbi és újabb énekeiket és himnuszaikat.[591] Ezzel kapcsolatban Conybeare úgy vélekedett, hogy a therapeuták kiemelkedő ünnepén a nagy hallél is elhangozhatott (Zsolt 113–118; 136), amennyiben a Talmud arról ír (Arachin 10,1), hogy ez hozzátartozott a pünkösdi ünnepléshez, és ezt az ünnep első napján énekelték.[592]

A therapeuták himnuszéneklését az elnök irányította, aki ezáltal a karnagyi és előénekesi szerepet is betöltötte: „Az elnök után a többiek is *énekelnek, éspedig* amikor sorra kerülnek az illő rend szerint: *amikor ő énekel,* mindenki nagy csendben hallgatja, kivéve, amikor a záró sorokat és refréneket[593] kell énekelni; mert akkor minden férfi és nő rázendít." (80. §) Ebből a leírásból a therapeuták zsoltárainak olyan jellegzetességei felől értesülünk, amit mind a bibliai zsoltároknál, mind pedig az esszénus himnuszkincsnél fellelhetünk. Ezek a reszponzorikus éneklés[594] és a refrének:[595] „Egy-egy dalnál együtt zengedeznek, másikra pedig válaszolnak, miközben a zenére kezükkel ütemeznek, és táncolnak is reá, minthogy liturgikus táncnak is megvolt az ószövetségi tradíciója.[596] „Amikor fellelkesülnek, ünnepi felvonulásra, valamint karéneklésre való dalokat *zengedeznek*, továbbá strófákat és antistrófákat is, amint az a karéneklésben *szokásos*." (84. §)[597]

---

[590] Molnár János: *A zsoltárkutatás jelenkori eredményei (A).* Református Szemle 1992. 173. 246.

[591] Amuszin, 92. Itt Amuszin Елизарова *Община терапевтов* című írására hivatkozik. Lásd még: Vermes: *A qumráni* 72.

[592] Conybeare, 308.

[593] A *záró sorok és refrének* görög megfelelői: ἀκροτελεύτια καὶ ἐφύμνια. Vagyis a zsoltárzengedezéshez hozzátartóztak a közösen énekelt „akklamációk" és refrének. (Geoltrain: *La traité de la Vie Contemplative* 59.)

[594] Lásd például: Zsolt 121, 134, 136.

[595] Lásd például: 46, 42–43, 57, 136. Conybeare helyes mutat arra – Luciussal szemben –, hogy a reszponzorikus éneklés nem támaszthatja alá a therapeuták keresztyén jellegét, ugyanis ezt korábban a zsidóság gyakorolta. A mély és magas hangra, szólamokra szerzet kórusművek énekléséről pedig a Gemarában is olvashatunk. (Conybeare, 313.)

[596] Vö. Zsolt 149,3. Conybeare úgy vélekedik, hogy a therapeuták liturgikus tánca nem a közös szent helyen zajlott, hanem a szabad ég alatt. (Conybeare, 310–311.)

[597] Vö. még a 88. §-sal: „Ehhez leginkább a therapeuta férfiak és therapeuta nők összecsengő, illetve egymásnak válaszolgató, mély férfi- és magas női hangra *szerzett* énekei hasonlítanak, amelyek vegyesen valóban harmonikus hangzattá és muzsikává teljesednek ki."

Pierre Geoltrain úgy látja, hogy a therapeuták éneklése mögött a görög tragédiák műfaji sajátosságait lehet felfedezni, mert itt találkozunk strófákkal és antistrófákkal, azaz a kórus mozgásával, s az itt használt kifejezések a görög drámai műfaj terminus technicusai.[598] K. G. Kuhn viszont úgy vélekedik: nem lehet pontosan eldönteni, hogy Philón itt a görög vagy pedig a zsidó verselés formájára utal. Ugyanis az a szándék is vezethette, hogy feltárja a zsidó költészet gazdagságát és erre a görög verselésre jellemző kifejezéseket használt.[599] J. Carmignac pedig azon a véleményen van, hogy a therapeuták zsoltárai a qumráni, szintén csak versszakokra osztott és refrénes dicséreteire emlékeztetnek.[600]

Az előéneklést azonban nem csak az elnök gyakorolhatta, hanem olyan therapeuta férfi és nő is, aki a többiek között a legnagyobb tiszteletnek örvendett és egyben a legjobb hangú is volt: „A szent lakoma után éjjeli ünnepet ülnek. Az éjjeli ünnepet ekképpen ülik meg: az egybegyűltek mind felállnak és az étterem közepén itt is, ott is előbb egy-egy kórust alkotnak, külön a férfiakból és külön a nőkből. Minkét részen egy-egy vezetőt, vagyis előénekest választanak, aki a legnagyobb tiszteletnek örvend és egyben a legjobb hangú.” (83. §)

Az ünneplés csúcsán a két csoport vegyes karrá egyesülve zengedezett (85. §). Philón meg is indokolja a férfi és női előénekesek, valamint a kórus egyesülésének szükségességét, éspedig úgy, hogy segítségül veszi a reá annyira jellemző allegorikus írásmagyarázat módszerét. Itt 2Móz 14–15 elbeszélését, illetve hálaadó énekét tartja maga előtt. Isten szétválasztotta a Veres-tengert, hogy Izrael népe megmenekülhessen az őket üldöző egyiptomi sereg elől; viszont az utánuk iramodó ellenséget már elborították a félelmetes víztömegek. Mózes előénekesként dalba kezdett (2Móz 15,1 s köv.) és hozzá csatlakozott Miriám is a dobokkal táncoló asszonyok kíséretében. Mirám is előénekesként szólította fel asszonytársait: „Énekeljetek az Úrnak, mert fenséges ő, lovat lovasával tengerbe vetett.” (2Móz 15,21) Ezt Philón így mondja el: „A férfiak részéről a próféta Mózes lett az előénekes, a nők részéről pedig a prófétanő Miriám”. (85–88. §) És amiképpen az asszonyok táncoltak és doboltak tamburinjaikon, úgy táncoltak és ütemeztek a therapeuták is: „Egy-egy dalnál együtt zengedeznek, másikra pedig válaszolnak, miközben a zenére kezükkel ütemeznek, és táncolnak is reá.” (84. §)

A himnusz- és zsoltáréneklés őstípusa tehát a Veres-tengernél tapasztalt szabadulás megéneklése. Az allegorikus írásmagyarázás bravúrja itt abban szemlélhető, hogy az Izrael

[598] *La traité de la Vie Contemplative* 59.

[599] Елизарова: *Община терапевтов* 97.

[600] Uo. 99.

számára különben veszedelmes hatalmat jelképező tenger a megszabadult héberek összességét szimbolizálja, akik előbb szétválva két kórust alkotnak, majd pedig ismét egyesülnek.[601] Az mindenesetre teljesen világos, hogy amennyiben a therapeuta férfiak „Mózes-tanítványok" (63. §), akik Mózeshez hasonlóan hálaadó magasztalást énekelnek, akkor a női therapeuták Mirjám-tanítványok (vö. 87. §), akik a férfiak által gyakorolt a buzgóságot tanúsítják (32. §).

A therapeuták zsoltáréneklése az ünnepi lakomához kapcsolódott és ezzel együtt az örvendezés kifejezése volt. Erre utalnak Philón következő sorai: „Amikor fellelkesülnek, ünnepi felvonulásra, valamint karéneklésre való dalokat *zengedeznek*, továbbá strófákat és antistrófákat is, amint az a karéneklésben *szokásos*. Mikor aztán mindkét kar és tagjaik is egyenként úgy megittasodnak Isten szeretetének színtiszta borától, mint azok, akik a bakkhuszi ünnepen dőzsölnek, vegyes *kart alkotnak*" (84–85. §). „Mármost noha e nemes részegségtől hajnalig mámorosak, fejük mégsem nehezedik el, illetve szemük se ragad le; hanem még annál is éberebbek, mint mikor a lakomára érkeztek" (89. §) Ez a zsoltáréneklésben is kifejezésre jutó lelkesedés és túláradó öröm rokonságot mutat a qumrániak szakrális étkezéseinek légkörével,[602] melyeken a majdani messiási lakoma örömének előízét lehetett kóstolgatni.[603] De az is megállapítható, hogy ez a fajta énekkel és kultikus tánccal összekapcsolt éjszakai ünneplés nem lelhető fel az esszénusoknál, s ez a misztériumvallások gyakorlatával mutat hasonlóságot.[604]

f) A therapeuták és esszénusok szombatnapi ünneplése

A therapeuták ószövetségi törvényhez és zsidósághoz való kötődését mutatja az is, hogy megszentelik a hetedik napot. Sajátos, meditatív kegyességük rendje szerint hat napot töltenek magányos elmélkedéssel a maguk lakhelyén s az ún. monostoraikban „filozofálnak". „A hetedik napon viszont közös összejövetelre gyülekeznek egybe, és kor szerinti sorrendben foglalnak helyet, illendő testtartással. Tenyerüket befele fordítják: a jobbot a mell és szakáll között, a balt pedig ez alá, a lágyékukra helyezve. Miután pedig

[601] A zsoltározás ószövetségi előképéhez lásd még *De vita Mosis,* II,246–257-et, melynek némelyik sora szinte szó szerint megegyezik *De vita contemplativa*-ban leírtakkal.

[602] Lásd: Bolyki János: *Jézus asztalközösségei.* Budapest 1993, 187. (Ez után: Bolyki: *Jézus asztalközösségei.*) Vö. Mk 14,26: „És dicséretet énekelve (ὑμνήσαντες) kimenének az olajfák hegyére.

[603] A messiási lakoma előképét (vízióját) 1Q28a (1QSa) II,11–22-ben olvashatjuk.

[604] Елизарова: *Община терапевтов* 107.

megérkezik a legidősebb s egyben a tantételekben legtapasztaltabb, beszélni kezd…" (30–31. §) A tekintélyes korelnök tanítása a „közös szent hely"-en (κοινὸν σεμνεῖον) hangzott el. A tanítást követő therapeuta férfiakat és nőket térelválasztó palánk különítette el egymástól (32–33. §) a templomi és zsinagógai hagyománynak megfelelően, amint erre előbb már rámutattunk.

Flavius csupán ennyit jegyzett le az esszénusok sabbatjáról (*De bello* II. 8,147): „Szombaton még a zsidóknál is szigorúbban tartózkodnak a munkától, és ezért nemcsak ételeiket készítik el már előző nap,[605] hogy szombaton ne kelljen tüzet gyújtaniok, hanem ezen a napon még csak egy edényt sem mernek elmozdítani a helyéről,[606] vagy akár a szükségüket elvégezni."

Flavius fenti megállapítását a qumráni tekercsek is megerősítik. Az 1QS I,14–15 világosan előírja a Tóra által adott rendelkezések, meghatározott ünnepi idők és időpontok betartását: „Ne távolodjanak el Isten egyetlen igéjétől sem, periódusaikat illetően; ne siettessék azok idejét, és ne késsenek le egyetlen határidőt sem, és nem térjenek el az Ő hűségének törvényétől, hogy jobbra avagy balra járjanak."[607] A szombati nyugalom szigorú megtartását mutatják még azok szöveghelyek is, ahol például az imádságok időpontjáról olvashatunk (minden hónap első napján és szombaton).[608] 1QS X,5–6: „A hónapok kezdetén, kijelölt időpontjai szerint, és a szent napokon, kijelölt rend szerint, mint kijelölt időpontjaik megemlékezéséül." Ebben az idézetben a „szent nap" kifejezés mögül több olyan ószövetségi textus is felsejlik, melyek nemcsak a sabbat szentségét támasztják alá, hanem azt is, hogy az esszénusok ezt *szent nap*nak tekintették.[609] Így hát nem kétséges, hogy a *szent nap*on szombatot kell értenünk.[610] A szombat megtartását szó szerint írja elő CD VI,18: „Tartsák meg a szombatot, mint előírtat, az ünnepnapokat és a böjtnapot, mint parancsoltakat." A szombati törvény megtartásának gyakorlatias és részletekbe menő leírását pedig CD X,14–XI,18-ban olvashatjuk.[611]

---

[605] Vö: CD X,22: „Ne egyen senki szombati napon mást, mint már elkészített ételt…"

[606] Vö.: CD X,23: „Ne egyen és ne igyon semmi mást, csak ami a táborban van." XI,9: „Ne nyisson ki lezárt edényt szombaton."

[607] Lásd még: 1QS IX,26–X,3.

[608] Vö. Leaney, 237.

[609] 1Móz 2,3; 2Móz 20,8; 5Mózes 5,12; Ézs 58,13: – „és nem űzöd kedvtelésedet *szent napomon"*; Neh 9,14 – „a te *szent szombatodat* is megjelentéd nékik".

[610] Uo. 242. Ezt erősíti meg még a CD III,14: „…egész Izrael tévedésben volt: szent szombatjait…"

[611] Lásd még: CD XII,4; 1QM *(Háborús szabályzat)* II,4; 1Q22 (1QDM) *(„Mózes szavai")* I,8–9; 4Q216 *(A jubileumok könyvének héber töredékei)* II,8.16; V,2–3; VII,5–12 stb.

Az esszénusokhoz hasonlóan a therapeuták is azt tartották, hogy Isten különös jelentőséget és jelentést adott a hetedik napnak.[612] Mivel ezen a napon Isten megszűnt teremteni, ők is szüneteltették a náluk oly lényeges, s egyenesen önsanyargatásig menő önmegtartóztatást, mely számukra főerény, s így minden további erény lelki fundamentuma volt (34. §). Úgy tűnik tehát, hogy a therapeuták sajátosan értelmezték a hat napi munkálkodást, mint teremtésben adott rendet, s ezt a hat napi önsanyargatással helyettesítették. Ha ezt jobban átgondoljuk, egészen érdekes eredményre jutunk. Ha Isten hat napon át teremtett, a hetediken pedig már nem alkotott, akkor az embernek is hat napot kell munkálkodnia, a hetediken pedig fel kell hagynia tevékenységével, éspedig a munkálkodó és munkát szüneteltető Isten ősképének megfelelően. Ennek megfelelően a therapeuták hat napon át gyakoroltak szigorú önmegtartóztatást. Ez volt számukra a munka; a hetedik napon pedig megszűnnek sanyargatni magukat, szintén csak az ősképnek megfelelően. „Ezen a napon, a lelki gyakorlatokon túl, a test felől is gondoskodnak, úgyhogy a tartós önsanyargatás mindenféle gyötrelme is elmarad: felfüggesztik azokat" – olvashatjuk a 36. §-ban. Mivel a therapeuták számára az önmegtartóztatás a legfőbb erény (= munka), és az emberi erények tulajdonképpen Isten erényeinek leképzései, gyakorlatuk azt látszik igazolni, hogy aszkézisük ősképét Isten teremtő cselekvésében látták. Azaz túlozva: maga Isten volt számukra az első aszkéta.

A fentebb vázolt therapeuta gondolkodásmódot a platóni hatás alatt álló Philón szemléletmódja is magyarázza. Számára az erény olyan intellektuális kérdés, amelynek mintája a változatlan Istennél van. Az erkölcsi jókat, akárcsak a platonista felfogásban, az értelem, az intellektus tudja megközelíteni, éspedig úgy, hogy az értelmet megihleti a szépség és az igaz jóság, és emellett önfegyelmet gyakorol. Íme, miért kedveli és magasztalja Philón a therapeuták által gyakorolt elmélkedő kegyességet![613] Az egyszerű, gondolkodás és elmélkedés nélküli kegyesség itt már csak másodlagos lehet. Az érzékelhető világot lehet úgy vizsgálni és becsülni, mint ami a Teremtő nagylelkűségének jele. Van valamelyes értéke, azért is, mert szellemi valóságokra mutató szimbólumokat nyújt. Viszont Philón azt vallja, hogy nem üdvös belemerülni az érzékelhető dolgok iránti érdeklődésbe.

Az Isten és a dolgok valóságát szemlélő embernek „tisztes távolság"-ban kell lennie a földi dolgoktól.[614] Noha egyszersmind mennynek és világnak polgára, erénye, az

[612] Vö. *Quod omnis probus liber sit* 81: „Ámbár a többi napon is ezeket tanulmányozzák *nagy* alapossággal, kiváltképpen *mégis* a hetedik *napon foglalkoznak velük.* A hetedik *napot* ugyanis szentnek tekintik."

[613] PHVC 1: „…azok felől fogok szólni, akik az elmélkedés buzgó követői." 10–11: „Mondom ezt nem a testi *látásra,* hanem a lelkire. *Mert* a valódi, illetve hamis kizárólag ezzel *a látással* ismerhető fel. A therapeuta közösség viszont már eleve azt sajátítja el, hogy mindig a Valóságosan Létező szemlélésére törekedjék, és *ez a látás* még a napfénynél való érzékelésen is túltegyen.."

[614] Lásd a korábban már idézett szövegrészleteket az *Alexandriai Philón, a hellenista zsidó* című fejezet *Philón, a filozófus* alcíme alatt: *De specialibus legibus* II,44–45; *De specialibus legibus* III,1–6.

önmegtartóztatás és önsanyargatás révén valójában a mindenség Atyjának és alkotójának oldalán áll (90. §). A test és a lélek duális szemléletmódjából nemcsak az következik, hogy az embernek bölcsen kell élnie testével, és nemcsak az, hogy a testet megzabolázni és irányítani kell a lélek és a lelkiek javára; hanem az is, hogy a testtel szemben ellenségességet kell tanúsítani. Ezért írja Philón a 37. §-ban: „Ugyanis mindaddig, míg a természet a halandó ember fölé rendelte az éhséget és szomjúságot, mint valami úrnőket, meg-megengesztelik őket. Csábító hízelgésükre azonban semmivel többet nem vesznek magukhoz annál, mint ami a legszükségesebb, s ami nélkül nincs életben maradás. Így hát azért esznek, hogy ne éhezzenek, isznak pedig *azért*, hogy ne szomjazzanak. A jóllakást viszont úgy kerülik, mint ami egyaránt ellensége és csapdája léleknek és testnek." Ide vág még a 69. § vége is: „*teljes* erejükből gyűlölik azt, ami élvezetre ingerelne", legyen az akár kényelmesebb kerevet is. Így tehát az aszkézis annak eszköze, hogy az ember elérje a legkívánatosabb lelki-szellemi hasznot.[615] Ezért mondja Philón a therapeutákról: erényességükkel kieszközölték Isten baráti pártfogását, az Atya pedig azzal jutalmazza meg őket, „ami az erkölcsi jósághoz leginkább illik, s ami többet ér minden földi jónál: maga az elérhető legmagasabb fokú boldogság." (90. §)

A therapeuták aszkézise, kitartó böjtölése s emellett önkéntes szüzessége a korai keresztyénségre is emlékeztethet. Azonban helytelen volna a korai keresztyénség gyakorlataival magyarázni olyan jelenségeket, melyeknek gyökerei a zsidóságban (és más vallásokban) is megvoltak.[616]

Philón azt írja, hogy a terapeuták „mindennél szentebb és mindennél ünnepélyesebb", illetve „ősrégiségénél fogva különleges" napnak tartják a hetediket (36. §). Itt arra utal mindenekelőtt, hogy a sabbat ünnepének a bibliai alapjai vannak, viszont a bibliai alapokhoz magyarázó kiegészítést is fűz, éspedig a pitagoreus számmisztikát. A hetedik nap megszentelésével a therapeuták azt is kifejezésre juttatják, hogy a hetes számot „szentségesnek és örökké érintetlennek tudják" (65. §). Így kap a sabbatünnep univerzális jelentőséget a hellenista világ előtt. A szombat szentségének kettős alapjáról a *De opificio mundi* 89-ben ezt olvashatjuk: „Amikor pedig a világ teljessé lett, éspedig a tökéletes hatos szám[617] természetének megfelelően, az Atya különös jelentőségűvé tette az erre következő hetedik napot: megáldotta, és szentnek nyilvánította. Ugyanis ez nem csupán egyetlen város vagy

[615] Christopher Stead: *Filozófia a keresztyén ókorban.* Fordította Bugár M. István. Osiris Kiadó, Budapest 2002. 72–73.

[616] Vö. Conybeare, 302–303.

[617] A pitagoreusok szerint a hatos szám teremtő és elevenítő erővel bír. Tökéletes, mivel a $3 \cdot 2$, illetve $2 \cdot 3$, továbbá az $1 \cdot 6 = 6$ szorzatából jön létre. Azért is tökéletes, mert az első páros-páratlan (ἀρτιοπέριττοι) szám. (Páros-páratlan szám az, amely kettővel osztható és páratlan szám az eredménye. Például a hatos, a tízes, a tizennyolcas stb.) Az első páros szám a nőnemet jelölő kettes; az első páratlan pedig a hímnemet jelölő hármas. Az egyes nem páratlan, mivel ez a legfontosabb szám. (*De opificio mundi* 3–14.)

vidék ünnepe, hanem a világmindenségé. Ez az az egyetlen ünnep, amely minden népre érvényes, és különösképpen illik reá, hogy a világ születésnapjának nevezzék."[618] Így a therapeuták sabbatja univerzális jelentőséget nyer és összefér a görög prozeliták (megtérők) befogadásával. Ha pedig a therapeuták ennyire fontosnak tartották a sabbatot és Philón is elítélte azokat a pogányokat (és keresztyéneket), akik elmulasztották a sabbat megünneplését, akkor a therapeuták közösségét nem csak zsidó jellegűnek kell tekintenünk, hanem szigorú és ortodox zsidó irányzatnak. Ezért is nevezték magukat Mózes tanítványainak. [619]

A therapeuták hetenkénti sabbatünnepe a közösségi összejövetel alkalma volt, amennyiben hat napot magányosan töltöttek saját lakhelyeiken. Az összejövetel az elnök tanításával kezdődött (30–31. §)[620] és közös étkezéssel folytatódott (37. §) A tekintélyes korelnök tanítása a kettős beosztású „közös szent hely"-en (κοινὸν σεμνεῖον) hangzott el (32. §), ahol elfogyasztották igen-igen szerény eledelüket. A kenyér mellett fűszerként sót és izsópot szolgáltak fel, italuk pedig csupán forrásvíz (37. §). A 73–74. §-ban pedig még ezt olvashatjuk: „…bort nem szolgálnak fel, hanem *csak* kristálytiszta vizet: a többség számára jéghideget, a legidősebbek részére pedig, akik kényesebbek, langyosat. Az asztal tiszta a véres eledelektől, mivelhogy kenyér az eledel, ízesítő pedig a só, amely mellett fűszerként előkészített izsóp is áll az ínyencekre való tekintettel. Vagyis: amiként a papoknak józanul kell áldozniuk, akképpen kell nekik is a józanész utasítása szerint élniük. Mert bizony a bor az esztelenség varázsszere, a költséges finomságok pedig a legtelhetetlenebb fajzatok egyikét tüzelik fel, a kívánságot."[621] Itt szintén csak az látható, hogy a szerény étkezésben is megnyilvánuló aszkézis a lelki-szellemi haszon kieszközlésére szolgál.

A therapeuták összegyülekezésének helye, a „közös szent hely" egyaránt volt egyfajta „zsinagógai" helyiség és étterem, akárcsak a qumráni esszénusoknál. Az

[618] A hetes szám misztikáját lásd a *Magyarázó jegyzetek* fejezet *Hetes szám* alcíme alatt.

[619] Vö. Conybeare, 300–302.

[620] Vö. *Quod omnis probus liber sit* 81–82: „Ezen *a napon minden* egyéb tevékenységet beszüntetnek, *s* szent helyeikre vonulnak, amelyeket zsinagógáknak neveznek. A fiatalok életkor szerinti sorokban foglalnak helyet az idősebbek lábainál, a figyelmes hallgatókhoz illő ékességgel. Ekkor egyikük előveszi a könyvtekercseket, *és* felolvas, majd pedig egy másik *személy* áll elő a legtapasztaltabbak közül *és* megmagyarázza mindazt, ami érthetetlen *volt.*"

[621] A hús mellőzése nem azt jelenti, hogy a therapeuták olyan formában vegetáriánusok, mint a pitagoreusok. Érdekes, hogy a Talmud (Mechilta Jitro 2,27) a „vízivóknak" nevezi a rékábitákat. De nem biztos, hogy itt esetleg a therapeutákra lehet gondolni, mint a rékábiták kései követőire. Vö. Елизарова: *Община терапевтов* 73, 114.

esszénusok közös „szent” helye is egyaránt szolgált imádkozásra, tanácskozásra és étkezésre. Ezt az ásatások is igazolták.[622]

A therapeuták közös szent helyének kettős rendeltetése, s az, hogy a tanítást közös étkezés követte, egyértelműen mutatja, hogy szombatnapi közös táplálkozásuk szakrális jellegű volt, akárcsak az esszénusoké.[623] A két közösség étkezésének több eleme nagy hasonlóságot mutat, amint azt a *De bello* II. 8,129–131 is alátámasztja.[624]

Az esszénusok étkezéseinek szakrális jellege felől különböző vélemények alakultak ki. A legtöbb kutató úgy látja (pl. J. M. Allegro, O. Cullman, M. Burrows, K. G. Kuhn, H. Greßmann, Vaux, Vermes, Dupont-Sommer, Harison, Bammel, J. Gnilka; éspedig J. van der Ploeg, M. Smith, Carminac ellenében),[625] hogy az esszénusok étkezései szakrális jellegűek voltak, és az áldozatbemutatáshoz kapcsolódó templomi lakomát helyettesítették (J. Danielou, O. Betz, M. Burows, H.-J Klauck).[626] Erre pedig sok jel mutat: az étkezések kapcsán felmerülő tisztasági kérdések, az előttük gyakorolt mosdás,[627] az étkezés papi irányítása,[628] a tiszta eledelek beszerzése, a novíciusok oda nem bocsátása, valamint a közös asztaltól való eltiltás, a mintegy szentélyhez illő ünnepélyes csend,[629] a Flavius által

[622] Pákozdy László Márton: *Hogyan gazdálkodott qumrán gyülekezete?* Theologiai Szemle 1961. 264.

[623] Conybeare úgy vélekedik, hogy a therapeuták is megmosakodhattak az asztalhoz ülés előtt. (Conybeare, 307.)

[624] „Miután pedig délelőtt 11 óráig szorgalmasan dolgoztak, megint összejönnek egy-egy meghatározott helyen, vászonköténytöltenek, és hideg vízben lemossák testüket. A tisztálkodás után átvonulnak egy külön épületbe, amelybe más szekta tagja nem teheti be a lábát, és megtisztultan, mintha csak szentélybe mennének, úgy lépnek be az étterembe. Csendben leülnek, és ekkor a pék sorjában egy-egy kenyeret tesz eléjük, a szakács pedig mindenki elé tányért egy tál étellel. Étkezés előtt a pap imádkozik, és az imádság előtt nem szabad az ételhez nyúlni. Étkezés után megint imádkozik, úgyhogy az étkezés elején és végén dicsőítik az Istent mint az étel adóját. Miután szent ruházatukat levetették, megint elmennek dolgozni, egészen alkonyatig. Ekkor visszatérnek, és ismét ugyanígy étkeznek; ha vendégeik vannak, azok is részt vesznek a közös étkezésen.”

Vö. Philón: *Quod omnis probus liber sit* 86: „Amikor pedig közös étkezésekre kerül sor, eledelük is közös. Tudniillik sehol másutt nem található ilyen magas fokú, cselekedettel megszilárdított jószomszédság vagy együttélés, illetve asztalközösség; és ez talán természetes is. Mert mindazt a jövedelmet, amihez a nap mint nap végzett munkájukkal jutnak, nem maguknak tartják vissza, hanem átadják azt a köz javára, hogy az előteremtett közös nyereséget azok használhassák, akiknek valami igényük van.”

Apologia 11 (Euszebiosz: *Preparatio evangelica* VIII. II,11): „Naponta együtt és egy asztalról étkeznek s megelégszenek ugyanazzal *a szerény eledellel;* a kisigény kedvelik, a pazarlást *pedig* kerülik, mint a test és lélek betegségét.”

[625] Amuszin, 188–189. A szakrális étkezést vallja Joachim Gnilka is: *Az esszénusok szent étkezései.* (*Qumrán és az Újszövetség.* Szegedi Biblikus Konferencia 1999), 37–47.

[626] Ugyanígy vélekedik Bolyki János is (*Jézus asztalközösségei* 186.).

[627] A rituális mosdás és közös étkezésben való részvétel összefonódására lásd 1QS V,13-at: a tévelygő „ne merüljön vízbe, hogy érinthesse a szentek tiszta ételeit…”

[628] Pl. 1QS V,4–6.

[629] A közös kultikus étkezésekről olvashatunk 1QS VI,4–6-ban, 1QSa *(A gyülekezet szabályzata)* II,11–22 eszkatológikus lakomai víziójában (a meghatározás Bolyki Jánosé: *Jézus asztalközösségei* 186.).

nyújtott leírás részletessége, és ennek az esszénusok istentisztelő életviteléhez való kapcsolása. Némelyek úgy is vélekednek, hogy ezek a közös étkezések a messiási váradalmak kifejezői.[630] Összegezve: *a)* a qumráni esszénusok étkezései tehát nem szokásosak voltak. Mivel „az a mosdással, imával, tóraolvasással együtt a közösség vallásos gyakorlatához tartozott, joggal beszélhetünk itt *szent étkezésről. b)* A közös étkezés és a vallás egyéb módon való gyakorlásának célja az volt, hogy a Templom áldozatát helyettesítse a bűnös időkben. Ezért volt papi jellege. Megfelel a papok templomi étkezéseinek, melynek során az áldozatból a papoknak járó részt fogyasztották el. *c)* Csak a papi módon tiszta, vagyis, aki teljes testével lefürdött, ülhetett a közös asztalhoz. A ἑτερόδοξος-ok, valamint a novíciusok és a visszatérők is ki vannak zárva ebből."[631]

A therapeuták étkezésének a Templomi áldozattal és oltárral, a tisztasággal, az áldozó papok józanságával, valamint a papok áldozati részével való kapcsolata a *De vita contemplativa*-ban is fellelhető. Philón kiemeli ezeket a vonásokat: „amiként a papoknak józanul kell áldozniuk, akképpen kell nekik is a józanész utasítása szerint élniük." (74. §) „Amikor pedig mindannyian a dicséret végére érnek, az ifjak kihordják a már említett terített asztalt. Ezen a legtisztább eledel[632] áll: kovászos kenyér, mellette fűszerként só, amelyhez izsópot vegyítenek, *éspedig* a szent templom előcsarnokában felállított, *s* Istennek szentelt asztal iránti tiszteletből. Ezen ugyanis fűszerezetlen kenyerek és só áll; a kenyerek kovásztalanok, a sót pedig nem keverik hozzájuk. Mert úgy illett, hogy a papok legelőkelőbb osztályának az jusson szolgálata jutalmául, amik a legegyszerűbbek és legtisztábbak." (81–82. §)[633] Ezek alapján M. M. Jelizarova úgy látja, hogy nem csak az esszénusok étkezései, hanem a therapeutákéi is rituálisak és szakrálisak voltak.[634]

A fenti idézetben figyelemre méltó az utolsó frázis. Philón nem részletezi a novícius therapeuták felvételének lépéseit. Csupán arról tudósít, hogy soraik között ifjak (νέοι) is

[630] Amuszin, 187–192. Lásd még J. Gnilka *i. m.*, 44. Ezt az álláspontot képviseli még J. T. Milik, J. M. Allegro, H. Bardtke is, valamint Bolyki János is (*Jézus asztalközösségei* 186.).

[631] J. Gnilka *i. m.* 45–46.

[632] A „legtisztább eledel" görög szövegváltozatban így olvasható: τὸ παναγέστατον σιτίον. Lucius (167; 186) ezt helytelenül értelmezte és a πανάγιον-nal azonosította azt állítva, hogy ezt a kifejezés először a keresztyén szóhasználatban lelhető fel és az úrvacsorára vonatkozik. Lucius ezzel is bizonyítani kívánta, hogy a therapeuták keresztyén szerzetesek lennének. Conybeare nyelvészetileg is igazolja Lucius tévedését, és kizárja annak lehetőségét, hogy itt úrvacsorázásról lenne szó. (Conybeare, 340–341.)

[633] Jelizarova úgy vélekedik, hogy a therapeuták étkezésének leírása mögött inkább Philón értelmezése áll, és a jeruzsálemi templomra való hivatkozás nem feltétlenül árulkodik arról, hogy a therapeuták miképpen viszonyultak a hivatalos papsághoz. *Община терапевтов* 80.

[634] Елизарова: *Община терапевтов* 80–90. Lásd még: Amuszin, 188.

vannak. Ők talán azok a fiatal „Mózes-tanítványok", akik már zsenge korúktól fogva „megtanulták, hogy *csak* a valóság után sóvárogjanak." (63. §) Közülük jelölik ki azokat, akiknek az eledel felszolgálásakor „kötelező módon a tökéletességig menő udvariasságra és nemes magatartásra kell törekedniük." (72. §) Ők is jelen vannak az elnök tanításának elhangzásakor (77. §) és az ezt követő dicséreténekléskor, majd pedig kihordják az asztalokat (80–81. §). És ezek után olvasunk arról, hogy kovászos kenyér és az izsóppal vegyített só, mint a legegyszerűbb és legtisztább eledel, *a papok legelőkelőbb osztályának jut részül*. „Másoknak pedig, akik hasonló *szolgálatokban* buzgólkodnak, tartózkodniuk kellett ugyanezektől, hogy előjoguk a tekintélyesebbeknek legyen." (81–82. §) Bár novícius-avatásról nem esik szó, ez utóbbi frázis azt tűnik elárulni, hogy a therapeutaifjak még nem részesedhettek a tagok előjogából, a legegyszerűbb és legtisztább eledelből. Ehhez azoknak van joguk, akiket már felvettek „a papok legelőkelőbb osztályába", miután ugyanis kellőképpen begyakorolják a közösség életrendje szerinti buzgólkodást.

g) Nőtlenség és női tagság

Philón már a *De vita contemplativa,* 2-ben megemlíti, hogy az általa ismertetett közösségnek férfi és női tagjai vannak (*therapeuták és therapeuta nők* – θεραπευταὶ... καὶ θεραπευτρίδες). Kissé odébb pedig, amikor a közös, szent helyüket írja le, azzal a részletezéssel is szolgál, hogy itt a férfiaknak és nőknek meghatározott és elkülönített helyük van (32. §). A három- vagy négykönyöknyi magasságig emelkedő válaszfalnak az a rendeltetése, hogy „a női természethez illő szemérmetesség megtartassék; és arra, hogy a letelepedett nők könnyedén követhessék *mind*azt, ami elhangzik, *s* így semmi se tartóztathassa föl az előadó hangját." (33. §) Továbbá azt is megtudjuk, hogy férfiakéhoz hasonló buzgóságot és életfelfogást gyakorló therapeuta nők, akiknek legtöbbje idős szűz,[635] teljes jogú tagokként vesznek részt a közös étkezéseken és lakomákon (68. §).[636] Az ülés itt is megosztott: „külön férfiaknak jobboldalon, baloldalon pedig külön a nőknek." (69. §) A női therapeuták szintén teljes jogú tagként veszek részt a szombatünnepen, a hétszer hetedik napi, kiemelkedő együttléten és a himnuszéneklésben (83–89. §). Előbb különálló női kórust alkotnak, melynek élére ők is „előénekest választanak, aki a legnagyobb tiszteletnek örvend és egyben a legjobb hangú." (83. §)

[635] A 68. §-ban szüzesség (παρθένοι) nem vonatkozik minden nőre (γυναῖκες). A szöveg azt emeli ki, hogy a női therapeuták nagy része idős szűz (ὧν πλεῖσται γηραιαὶ παρθένοι). Tehát az önkéntes szüzesség sokukat jellemzi, de nem minden therapeuta nőt. (Vö. Conybeare, 302.)

[636] K. G. Kuhn kapcsolatot vélt felfedezni a therapeuták, valamint a *József és Aszenet* című, egyiptomi zsidó legenda között. Az ebben leírt étkezési szokások, illetve a női jelenlét a lakomán a therapeuták gyakorlatához hasonlít. (Елизарова: *Община терапевтов* 95.)

Philón a therapeuta férfiakat „Mózes-tanítványok”-nak[637] (οἱ Μωυσέως γνώριμοι) tekinti, akik „zsenge ifjúkoruktól megtanulták, hogy *csak* a valóság után sóvárogjanak” (63. §). Ha Mózeshez hasonlóan ők is hálaadó himnuszt énekelnek, akkor a therapeuták sorába tartozó nők „Miriám-tanítványokként” zengedeznek énekeket (vö. 87 §). A két kórus végül eggyé olvad, hogy közöttük a tökéletes istenmagasztalás harmóniája valósuljon meg, éspedig azáltal, hogy összecseng a férfiak mély, a nőknek pedig magas hangja (88. §).

Hogy mit jelentett a teljes jogú női terapeuták jelenléte a közösségen belül, erre előbb már utaltunk (III. 1. *g) Moriz Friedländer: A therapeuták*); hogy ti. a nők is elérhetik a tökéletességet. Ennek feltételei a következők: vessék meg a testi örömöket; a szüzességet pedig ne csupán önkéntességből, hanem a bölcsesség iránti szenvedélyes buzgóságból vállalják, és így ne halandó, hanem lelki utódokat „szüljenek”, vagyis az Istennek kedves lélek lelki és halhatatlan gyümölcseit.[638] Ez tényleg csak a nyitottabb hellenista zsidóság kebelében valósulhatott meg.

Philón azt írja *De vita contemplativa* elején, hogy a tevékeny életmódot gyakorló esszénusok igen sok helyen elterjesztették irányzatukat (1. §) Majd a therapeuták kegyességi mozgalmáról is lejegyzi, hogy ez „világszerte megtalálható, mivel a tökéletes jóságból részesülniük kell mind Görögországnak, mind a barbároknak. A legtöbb *ilyen közösség* azonban Egyiptomban van, *éspedig* megnevezhető tartományainak mindenikében, s különösképpen Alexandria környékén. Viszont a legderekabbak mindenütt azt a küldetést kapják, hogy a [therapeuták] szülőföldjére, mintegy a legmegfelelőbb helyre települjenek át.” (21–22. §). Philón szavai azt sugallják, hogy a palesztinai esszénusok kegyességi irányzata „missziót” folytatott, s ez túlnőtte Palesztina határait. Ezzel összecseng Flavius egyik megjegyzése. A *De bello* II. 8,158-ban így ír: „Az esszénusoknak ez a tanítása a lélekről ellenállhatatlan csalétek, amellyel magukhoz vonzzák azokat, akik egyszer megízlelték bölcsességüket.”

Flavius arról is tudósít, hogy 4000-re tehető azoknak az esszénus férfiaknak a száma, akik „nem házasodnak, nem tartanak rabszolgákat; a rabszolgaságot igazságtalannak tartják, a házasságot pedig minden viszálykodás forrásának, és így külön-külön élnek és szolgálnak egymásnak.”[639] Ezt a tudósítást egészíti ki a *De bello* II. 8,160–161: „Ezenkívül az esszénus szektának van egy másik ága is; ezeknek az életmódja, erkölcsei és szokásai egészen olyanok, mint amazoké, csak a házasságról vallott nézetük más. Ugyanis azt tartják, hogy azok, akik nem kötnek házasságot, elhanyagolják az élet legfontosabb célját, az utódok szaporítását, vagy még inkább: ha mindenki így gondolkodnék, akkor hamarosan kihalna az emberiség. A menyasszonyoknak azonban három évi próbaidőt

[637] Friedländer úgy vélekedik, hogy csak némelyiküket illette ez a megnevezés. (Friedländer, 275.)

[638] Friedländer, 282.

[639] *Antiquitates* XVIII. 1,5.

szabnak, és ha háromszoros tisztulás után bebizonyosodik, hogy alkalmasak a szülésre, akkor feleségül veszik őket. A terhesség ideje alatt testileg nem érintkeznek feleségükkel, annak bizonyosságául, hogy nem kéjelgés, hanem gyermeknemzés céljából házasodnak. A nők ingben, a férfiak kötényben fürdenek. Ilyen az életmódja ennek a szektának."

Úgy néz ki, tehát, hogy Qumrán lehetett az esszénus mozgalom szellemi központja, s ennek a mozgalomnak már itt, Izrael területén is különböző ágai és csoportjai alakultak ki.[640] A mozgalom visszhangra talált a diaszpórai zsidóságban is, s a diaszpóra is megalkothatta a maga sajátos esszénus jellegű ágazatát (vagy ágazatait). Philón leírásai alapján nagyon valószínű, hogy a palesztinaihoz hasonló képlet alakult ki Egyiptomban is. A hellenizálódott diaszpórai zsidóságon belül is voltak olyanok, akik esszénus jellegű therapeuta közösségekbe tömörültek. Philón szerint Palesztinán kívül Egyiptomban voltak a legtöbben, éspedig tartományainak mindenikében (ahol zsidók laktak?); a „legderekabbak" pedig a Mareia-tó melletti és központinak tekinthető telepen éltek. Ez pedig a qumráni szellemi központnak tűnik megfelelni.

Ha tehát egymás mellé állítjuk Philón és Flavius fentebb idézett leírásait, arra következtethetünk, hogy a Mareia-tó melletti telepen lakó, s Philón által „legderekabbak"-nak nevezett therapeuták közössége mindenekelőtt a qumráni esszénusokéhoz hasonlítható. Az Alexandria melletti therapeuta főtelepen viszont szerzetes nők is élnek. Ez pedig azt mutatja, hogy az egyiptomi hellenista szemlélet lehetségesnek, sőt szükségesnek tartotta a tökéletes és papi jellegű női kegyességet. Hogy ez a gondolat mennyire nem volt idegen a hellenista zsidó Philóntól sem, erről a fentebb említett *De vita contemplativa* 68 is árulkodik. Vagyis Philón, a hellenista zsidó a görög a női-papi életvitel régebbi tradíciójára mer hivatkozni, amikor a női therapeutákról ír. Túlozva: ha a női-papi életmódra nem nyújt lehetőséget az ószövetségi szent hagyomány, akkor alap lehet hozzá Miriám prófétasága (87. §) és a pogánygörög tradíció, valamint az, hogy a therapeuta nők nem kényszerből, hanem az önkéntességnél is többért vállalják a szüzességet. Ha őket is az ugyanazon bölcsesség iránti szent buzgóság és szenvedély hajtja (ζῆλον καὶ πόθον σοφίας, ᾗ συμβιοῦν σπουδάσασαι – 68. §), akkor mi lehet az, ami megakadályozhatná őket? Hiszen ez a bölcsesség az, ami a philóni hellenista szemléletben is mintegy megszemélyesített hatalomként vesz rá arra, hogy hátat fordíts a csupa nyugtalansággal és kimondhatatlan zűrzavarral teli világnak (19. §);[641] ez rejlik az ősök szent irataiban (28.

[640] Amuszin, 257. Vö. *De bello* II. 8,124: „Nincs külön városuk, hanem minden városban sokan laknak. A szekta tagjainak, akik máshonnan jönnek hozzájuk, mindenüket rendelkezésükre bocsátják, hogy csak használják…"

[641] Vö. *De specialibus legibus* III,5: „Vajha váratlanul, csak egy rövidke időre is nyugtom és csendességem lehetne a politikával együtt járó zűrzavaroktól!"

§),[642] ezt kell szemlélni (68. §), és olyan becses, hogy ezért aszkézist érdemes vállalni (35, 68. §),[643] mert ez az ember igazi társa.[644]

Túlságosan merész dolog volna azt állítani, hogy az egyiptomi és szerzetes jellegű férfi, illetve női therapeutaság teljesen a hellén környezet és gondolatvilág hatására alakult ki. Amennyiben a therapeuták kegyessége zsidó jellegű, márpedig erre sok jel mutat, akkor a nőtlenségnek és szüzességnek valami ószövetségi alapja kell lennie.[645] A palesztinai esszénus mozgalom minden bizonnyal ószövetségi előképekre támaszkodhatott, s ezek alapján formálta ki az esszénus ideál különböző formáit. Ezeket a formákat vehette át az egyiptomi diaszpórai zsidóság, majd pedig tovább is alakíthatta a maga sajátos gondolatvilágának megfelelően; s amint egy-egy kegyességi irányzat mindig többszínű volt, ugyanúgy az esszénus és therapeuta mozgalom is differenciált formában élt.[646] Erre pedig több jel is mutat.

Philón az *Apologia* 14-ben esszénus cölibátusról ír, de nem szól erről a *Quod omnis probus liber sit*ben. Flavius viszont megkülönbözteti az esszénus mozgalom két ágát, s külön ír arról, hogy van egy olyan csoportosulásuk, amelynek „életmódja, erkölcsi és szokásai egészen olyanok, mint amazoké, csak a házasságról vallott nézetük más." (*De bello* II. 8,121.160)[647] Minden bizonnyal arról lehet szó, hogy még a Qumránban

[642] Vö. *De specialibus legibus* III,6: „Hát íme, ilyen módon bátorkodom társalogni Mózes szent fejtegetéseivel."

[643] Vö. *De specialibus legibus* III,1: „Volt egy olyan időszak, amikor filozófiával, valamint a világ és a benne levő dolgok feletti szemlélődéssel foglalkoztam, s a pompás, annyira óhajtott és valóban boldogító lélek szerzett gyönyörűséget nekem. Az örök isteni gondolatok és tanok társaságában éltem, s az volt minden örömöm, hogy telhetetlenül vágyakoztam utánuk és soha sem tudtam betelni velük. Jelentéktelen vagy közönséges dolgokkal mit sem törődtem. Dicsőségnek vagy gazdagságnak avagy a test érzéki élvezeteinek ingoványaiba sem merültem;[643] hanem úgy tetszett, örökre fölemelkedtem valami lelki elragadottság távoli magasságába, és együtt lebegek a nappal, holddal, az égi világgal és az egész világmindenséggel."

[644] Vö. *De specialibus legibus* III,6: „Sőt felnyitom lelki szememet is, amelyről kétségbeesésemben azt hittem, már teljesen sérült ahhoz, hogy bár csak egy boldogító reménységet is lásson, és ismét lángra lobbanok a bölcsesség fényében, s az életet semmiképpen sem szolgáltatom ki a sötétségnek. Akkor majd szárnyra kelek a hullámok fölött, csaknem levegőbe röpülök hűs fuvallatain szállva annak a tudománynak, amely engem oly sokszor arra kényszerít, hogy megszökjem, mint valami kérlelhetetlen uraktól – nem csak emberektől, hanem körülményektől is, amelyek innen is, onnan is zúgó patakokként zúdulnak reám –, hogy ezután csak velük, a tudományokkal társalogva éljek."

[645] Conybeare is megállapítja, hogy az aszkézisnek ilyen formájú megnyilatkozása nem lehetett ismeretlen a zsidóságban (302).

[646] Vö. Amuszin, 257: „Ahogyan a farizeusok a rabbinikus hagyomány szerint hét ágra oszlottak, az esszénusokat szintén nem tekinthetjük a szó mai értelmében egységes pártnak vagy szervezetnek, hanem egy olyan mozgalmat kell látnunk bennük, amelyet egymáshoz többé-kevésbé közel álló csoportok alkottak."

[647] Vö. CD VII, 6–9-cel, ahol a házasság kötelező intézményként jelentkezik: „Ha pedig táborokban laknak, az ország rendje szerint, és feleséget vesznek maguknak és fiakat nemzenek, akkor is a Törvény szerint viselkedjenek, és a kötelezettségekre vonatkozó előírás szerint, a Tóra rendje szerint, ahogyan mondotta: 'a férj és felesége, és az apa és fia között' (Num. 30:7)."

letelepedett esszénusok sem éltek mind cölibátusban, különben miként is maradhatott volna fenn a közösség számára oly fontos cádóki papság.[648]

Az aszkézis, miként azt a therapeutáknál is látható, nem csak a cölibátust jelentette, hanem többek között bizonyos eledelektől vagy élvezetektől való tartózkodást is.[649] Az ilyen fajta aszkézisnek pedig megvannak az ószövetségi előképei és példái, amint azt a nazireusok törvényéből (4Móz 6) vagy pedig a rehabiták féltve őrzött tradíciójából is láthatjuk (2Kir 10,15–16).[650] Tény az, hogy Palesztina területén családosok is lehettek esszénusok, némelyek pedig a cölibátust is felvállalták, de itt nem esik szó esszénus szüzekről. Róluk csak Philón ír, s így a therapeuta nők szüzessége az egyiptomi therapeuták irányzatának sajátos képződménye. Bizonyára ennek is volt valamilyen bibliai alapja, például Miriám szolgálata és szerepe, amint azt már fennebb is láthattuk. De a női terapeuta-szüzesség kialakulásának lehetőségét végül is a hellenista környezet és gondolatvilág tette lehetővé. Még abban az esetben is, ha kialakulásának hátterében az Izrael területén szintén csak honos dualista szemléletmódot feltételezzük.

A dualista szemléletmód a palesztinai esszénusokat is jellemezte, köreikben mégsem alakult ki általánosabbnak mondható a női szüzesség. Bizonyára azért sem, mert itt a meddőséget nagy csapásnak tekintették, s így meg is vetették a gyermektelen házasokat.[651] Az ószövetségi tradíció szerint a női lét a gyermekáldással lesz teljessé. Az is közismert dolog, hogy az ún. spiritualizálás sem idegen az Izrael területén élő esszénusok eszmevilágától, hiszen ennek is megvoltak az ószövetségi alapjai. Elég csak Hóseás igehirdetésére gondolnunk: *ajkaink tulkaival áldozunk néked* (14,3); vagy a zsoltárokra, ahol a hálaáldozat becsesebb a bakok vérénél és jobban dicséri Istent az égőáldozatoknál (50,8–14. 23), s ahol a kéz felemelése, az imádság estéli áldozatot helyettesít (141,2).[652] Ehhez a bibliai spiritualizáláshoz vezethető vissza az, hogy a jeruzsálemi kultusztól eltávolodó esszénusok „lelki templom”-nak tekintették közösségüket, amint azt 1QS IX,5–6 mutatja.[653] De a spiritualizálás hajlama és kényszere mégsem juttatta el őket odáig, hogy

[648] Amuszin, 193.

[649] Ehhez kapcsolódik az, hogy a körülmetélést gyakorló esszénusok a bűnös hajlam eltávolításának képét is társították az előbőr eltávolításához: „Senki ne cselekedjék szíve makacsságában, engedve szíve, szeme vagy ösztönös indulatai késztetésének. Sőt, az igazság emberei a közösségben inkább metéljék körül a körülmetéletlen hajlamot…” 1QS V,4–5 Komoróczy Géza fordításában (*Kiáltó szó a pusztában* 60).

[650] Lásd még: Amuszin, 195; Елизарова: *Община терапевтов* 114.

[651] Lásd: 1Móz 16,2; 25,21; 30,23; 1Sám 1,1–18; 3Móz 20,20–21; Zsolt 128,3; Jer 22,30.

[652] Vö. 1QS IX,3–6: „Amikor jelen megszabott előírások szerint léteznek majd Izraelben, a szent szellem alapjául, örök állhatatosságra, hogy engesztelést szerezzenek a gonoszság vétkeiért és a mulasztásokért; hogy nagyobb tetszést nyerjenek az Ország számára, mint az égőáldozati hús és a vágóáldozati zsír; akkor az ajkak méltó felajánlása lesz a valódi illatáldozat, és a tökéletes út a tetszést lelő önkéntes lisztáldozat.”

[653] „Abban az időben különítsék el a Közösség emberei a Szentség házát Áronnak, mint a *legszentebbek közösségét*, valamint a Közösség Házát Izrael számára, a tökéletesen járókét.”

a nő férfi utáni vágyakozását a bölcsesség iránti buzgósággal és szenvedéllyel helyettesítsék; sem arra, hogy a nő férjhezmenetelét a bölcsességgel kötött lelki házassággal, a gyermeknemzést szolgáló nemi kapcsolatot pedig az Atya szellemi fénysugaraival való meghintetésre váltsák fel; sem pedig arra, hogy a tisztán lelki élet gyümölcseit messze többre értékeljék a gyermekszülésnél. A lelki megtermékenyülés gondolata a hermetizmusban is fellelhető. Kérdés marad azonban, hogy vajon a therapeuta nők lelki megtermékenyülésének gondolata a hermetizmusból ered vagy sem.[654]

Conybeare megállapította, hogy a zsidó misztikusok körében nem volt idegen jelenség az Istennel való jegyesség, illetve az Istennek felajánlott szüzesség tana. Ez Istennel való misztikus egyesülés nem csak a férfiak számára volt lehetséges. Jól tükrözi ezt Philón *De cherubim* című írása, amelyben különböző bibliai helyek allegorikus írásmagyarázatával fejti ki, hogy például Sárának, Leának, Rebekának és Cipporának is része volt ebben a misztikus egyesülésben.[655] Sőt: ebben a misztikus egyesülésben vissza is nyeri szüzességét. Az Istennel való jegyességhez hasonló életvitelről az Újszövetség is beszél. Az idős Anna prófétanő, aki Jézus első templomba vitelekor nyolcvannégy éves volt és csak hét évig élt férjével hajadonkora után, özvegységét a templomban töltötte: böjtölt és imádkozással szolgált éjjel és nappal. Tehát aszketikus életmódot gyakorolt (Lk 2,36–37).

A női therapeuták szüzességének kialakulásához az a diaszpórai és hellenizálódott gondolkodásmód volt szükséges, amelyet a pitagoreus életmód is formálhatott. Ugyanis a pitagoreusok nőket is felvettek szervezetükbe, és a férfitagokhoz hasonló életvitelt gyakorolhattak.[656] A női therapeutaság és szüzesség megjelenését bizonyára az a hellenizálódott látásmód is elősegíthette, amely a testet és lelket nemcsak megkülönböztette, hanem élesen szembe is állította. Sőt: a lelkiek értékelésében olyan radikális is lehetett, hogy ellenségesen viszonyult a testhez.

Erről a felfogásról az egyiptomi diaszpórában élő Philón is vall, aki úgy véli, hogy az első, „ideális ember aszexuális volt."[657] Ti. Philón így értelmezte 1Móz 1,27 „férfiúvá és asszonnyá [LXX: ἄρσεν καὶ θῆλυ (זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם) – *hím- és nőneművé*] teremtette őket" mondatát. A *De opificio mundi* című munkájának 76. §-ben[658] ugyanis ezt

Komoróczy Géza fordításában: „Abban az időben különüljenek el a közösség tagjai: a Szentség háza Áron számára, a *szentek szentjének közössége* és a közösség háza Izrael számára – a feddhetetlenségben járók." Vö. még: Amuszin, 178: „…hogy egyesüljenek *a szentek szentje*(ként)…"

[654] Елизарова: *Община терапевтов* 110.

[655] *De cherubim* 40–52. Lásd: Conybeare, 304–306.

[656] Vö. Елизарова: *Община терапевтов* 131.

[657] Vö. Christopher Stead: *Filozófia a keresztyén ókorban.* 73.

[658] Christopher Stead – bosszantó módon – nem jelöli meg azt a helyet, ahol Philón kifejti ezt a nézetét. Úgyhogy hosszú időt igényelt, míg megleltem a helyet a philóni hatalmas életmű tömkelegében.

írja: „Amikor *Mózes* oly szépen beszél az emberi fajról *és* megkülönbözteti a *nemi* jellegeket, így szólván: férfiúvá és asszonnyá [hím- és nőneművé] teremtette őket[659] (1Móz 1,27), ekkor *a nemi* jellegek még nem öltöttek külön-külön formát, minthogy *ekkor még* a legszorosabban együvé tartózva vannak meg a fajban,[660] és ez, akárcsak egy tükörben, fel is tűnik azok számára, akik az éleslátás képességével rendelkeznek."[661] Philón látásában ez azt jelenti, hogy a therapeuta cölibátus és a női therapeuták szüzessége, mint létforma (γένος)[662] és minőség közelebb áll az ideális, azaz kezdetben teremtett emberi létmódhoz.

Ez a therapeuta, tisztán lelki kegyesség messze magasabb rendűnek tartotta magát azoknál, akik ugyanazon ószövetségi tradíción álltak, de közösségükön kívül éltek. Ugyanezt figyelhető meg az esszénusoknál is. A normatív zsidóság az egész zsidó népet tekintette kiválasztottnak, az esszénus viszont csak a maga közösségét. Így a kiválasztottság tágabb, bibliai üzenete helyébe egy erkölcsi, morális ítélet lépett, éspedig az, hogy a legjobbak a kiválasztottak.[663] Viszont az erkölcsi ítélet egy lépéssel tovább haladt a hellenizmus felé nyitottabb therapeutáknál: a Mareia-tó melletti szerzetes jellegű közösség, „a legderekabbak" telepe nem csak a cölibátus, hanem a női szüzesség mércéjéig emelte az igazi kegyességet.

[659] Philón itt nem követi pontosan a LXX szövegét (ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς). Az aoristosban álló ἐποίησεν helyett a δημιουργέω perf. pass.-át használja: δεδημιουργῆσθαι, ami azt jelenti: Isten teremtő cselekvése után immár (kész) teremtményként létezni. Tehát ezzel az igealakkal Isten emberteremtő cselekvésének eredményét, a kész embert emeli ki. Amennyiben Isten teremtő cselekvésének eredménye (perf.) hím- és nőnemű, úgy tekinti, hogy ebben az immár kész emberben egyaránt megvan a hímnemű és nőnemű jelleg. Philón szövegértelmezése csak részben igaz, ugyanis a héber szöveg első mondatában – וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם – a הָאָדָם kollektív értelmű: *az emberi faj, az emberi nem, nemzetség*. Ezért itt nem egy ember kettős nemi jellegeiről van szó, hanem arról, hogy az emberi lényt is ugyanúgy jellemzi a kezdettől fogva megkülönböztetett hím, illetve női jelleg, akárcsak az állatvilágot; és az Írás ezt nagy nyomatékkal hangsúlyozza itt.

[660] Értsd: emberi faj, emberi létezés fajtája, emberi létforma.

[661] πάνυ δὲ καλῶς τὸ γένος ἄνθρωπον εἰπὼν διέκρινε τὰ εἴδη φήσας ἄρρεν τε καὶ θῆλυ δεδημιουργῆσθαι, μήπω τῶν ἐν μέρει μορφὴν λαβόντων, ἐπειδὴ τὰ προσεχέστατα τῶν εἰδῶν ἐνυπάρχει τῷ γένει καὶ ὥσπερ ἐν κατόπτρῳ διαφαίνεται τοῖς ὀξὺ καθορᾶν δυναμένοις.

[662] Philón ezt szót a therapeuták kegyességének meghatározására is használja: „Ez a fajta *közösség* tehát világszerte megtalálható…" – Πολλαχοῦ μὲν οὖν τῆς οἰκουμένης ἐστὶ τὸ γένος.

[663] Lásd: Amuszin, 206.

h) A therapeuták és esszénusok ruházata

A therapeuták minden tekintetben az egyszerűségre és szerénységre törekedtek (39. §). Lemondtak javaikról, településükön pedig igen egyszerű házakat készítettek (28. §). Ezek inkább csak rögtönzöttek voltak *mindenféle* díszítés nélkül és csakis az volt bennük, ami szerény életvitelükhöz feltétlenül szükségesnek bizonyult. (38. §). Szerénység jellemezte táplálkozásukat is, mert semmi költségeset nem fogyasztottak, hanem egyszerűen csak kenyeret és a mellé való sót, szomjuk oltására pedig forrásvizet használtak (37. §). A közös szent helyen rendezett lakomáik alatt közönséges fakerevetekre dőltek, s erre igen egyszerű, papirusz ágyterítőket terítettek, mert ilyen tekintetben is azt ez elvet érvényesítették, hogy teljes erejükből gyűlölniük kell mindazt, ami élvezetre ingerelné őket. (69. §) Ugyanerre a szerénységre törekedtek a ruházkodás tekintetében is: „az öltözet is a legegyszerűbb, s pusztán csak a fagy és a hőség elleni védekezésre *szolgál*: vastag, szőrmés bőrköpeny télidőre (χλαῖνα μὲν ἀπὸ λασίου δορᾶς παχεῖα χειμῶνος), a nyári időszakra pedig exomis, illetve gyolcsköntös (ἐξωμὶς δὲ θέρους ἢ ὀθόνη – 38. §). Az ötvenedik napi összejövetelen pedig ünnepélyesen egyszerű, ragyogó fehér öltözetben jelennek meg (λευχειμονοῦντες φαιδροί – 66. §).[664]

Amikor Philón az esszénusok viseletét ismerteti,[665] a következőket jegyzi le: „Viszont nemcsak asztaluk közös, hanem ruházatuk is. Télire sűrű*szövésű* köpenyek állnak rendelkezésükre (πρόκειται γὰρ χειμῶνι μὲν στιφραὶ χλαῖναι), nyárára pedig egyszerű exomisok (θέρει δ᾽ ἐξωμίδες εὐτελεῖς), úgyhogy az igénylő gond nélkül megkaphatja azt, amit akar, mivel a tulajdon tekintetében már elfogadták, hogy ami egyéné, az egyben mindenkié, és fordítva, ami mindenkié, az az egyéné is."[666] Ennek alapján úgy néz ki, hogy a מבקר על מלאכת הרבים, az ún. *a Sokak munkáját vigyázó felügyelő*[667] kezelte a ruhakészletet is, akit a közösség teljes jogú tagjai közül neveztek ki.[668] Erre mutat *De bello* II. 8,125 is: „Minden városban van a szektának gondnoka (κηδεμών), elsősorban azért, hogy idegeneket ellássa ruházattal és minden szükségessel." Flavius az *Antiquitates* XVIII. 1,5-ben is megemlékezik a felügyelő tisztségről, amikor is így ír:

[664] Fehér ruházatot viseltek a pitagoreusok is. Vö. Елизарова: *Община терапевтов* 131.

[665] Euszebiosz: *Praeparatio evangelica/Pro Iudaeis defensio* (vagy: *Pro Iudaeis apologia*) VIII. 11, 12–18.

[666] Vö. *Quod omnis probus liber sit* 86: „egyetlen raktár áll mindannyiuk rendelkezésére és közös a költőpénzük; még ruháik is közösek."

[667] Amuszin ezt így fordítja: *a rabbik munkájának felügyelője,* majd pedig megmagyarázza, hogy *rabbik*nak a közösség teljes jogú tagjait nevezték (128). Komoróczy Géza pedig így fordítja 1QS VI, 19–20 ide vonatkozó részét: „adják át mind a vagyonát, mind a tárgyait annak a *férfi*nak a kezébe, *aki a teljes jogú tagok tárgyaira felügyel*".

[668] Lásd: 1QS VI,18–20.

„Bevételeik és a földművelésből származó jövedelmeik kezelésére derék embereket választanak, ezek a papok, és az ő feladatuk gondoskodni gabonáról és minden táplálékról." Végül ilyen felügyelőről a *Damaszkusz irat*-ban is olvashatunk, mely szerint a המבקר, illetve a בממון [ר]ק[מב], *a pénztár felügyelője*[669] látta el ezt a feladatkört.

Flavius is a fentiekhez hasonlókat ír le az esszénusok ruházatáról: „a durva bőrt éppoly dicséretesnek tartják, mint azt, hogy mindig fehér ruhát viselnek" (τίθενται λευχειμονεῖν τε διαπαντός; *De bello* II. 8,123). „Ruházatuk és egész külső megjelenésük olyan, mint az iskolás gyermekeké:[670] ruhát és cipőt addig nem váltanak, amíg egészen el nem rongyolódott vagy el nem kopott a hosszas használatban." (*De bello* II. 8,126)[671] Viszont 1QS VII,13–14 alapján arra is következtethetünk, hogy az esszénusokat az elnyűttebb vagy éppen rongyosabb ruha sem jogosította fel a teljes gondatlanságra, mert akinek netalán kitetszett a szemérme a lyukas ruha alól, arra harminc napi büntetést róttak. Emellett az is megállapítható, hogy ruházatuk viselése mintegy kötelező volt a magamutogatás kizárása végett (s talán egyben a hovatartozás külső jeleként is), mert hat hónappal büntették azt, aki valamely kényszerítő ok nélkül meztelenkedett társai előtt (1QS VII,12).

Noha az esszénusok közösségének szervezetére szigorú rangsor volt jellemző, mégis mindenki hasonló öltözetet viselt. Ruházatuk tehát nem juttatta kifejezésre a rangsort. Ez a jog még az elöljárónak sem járt ki, ugyanis mindenkinek, aki belépett a rendben, meg kellett esküdnie, hogy ha netalán elöljáróvá lesz, soha nem él vissza el hatalmával, „és sem ruházatával, sem egyéb cifraságokkal sem akar különb lenni azoknál, akik alája vannak rendelve." (*De bello* II. 8,140) Mivel a *De vita contemplativa* csupán a mindenki által hordott nyári, illetve téli ruházatról beszél, feltételezhető, hogy az öltözet a therapeutáknál sem tükrözte a rangsort, tehát mindenki ugyanabban a viseletben járt.

---

[669] Vö. CD XIV, 12–13. 20.

[670] Καταστολὴ δὲ καὶ σχῆμα σώματος ὅμοιον τοῖς μετὰ φόβου παιδαγωγουμένοις παισίν. Révay kimagasló fordításában egy kis pontatlanság van. A fordításából kihagyta, vagy kifelejtette a μετὰ φόβου prepozíciós szerkezetet. Ha ezt is figyelembe vesszük, a mondat így is fordítható: *Szerény öltözetük és egész külső megjelenésük olyan, mint a félelem közepette nevelődő ifjaké.* Lásd ehhez a következő lábjegyzetet is.

[671] Josephus Flavius itt a görög nevelés hagyományaira utal. A spártai szülők, például, ha iskolába küldték fiúgyermeküket, azt mintegy hét éves koráig nevelték, majd egy nevelőgondnokra (παιδανόμος) bízták. (Az athéni nevelési rendszerben ez egy pedagógus rabszolga – παιδαγώγος volt.) A nevelőgondnok beosztotta az ifjút a hasonló korúak kisebb csoportjába (βοῦα). Ezek a kisebb csoportok alkották a nagyobb tanulóközösséget, az ἴλα-t, melynek élén egy olyan fiatalember állt, aki alkalmas volt a kisebbek nevelésére. Flavius tehát joggal hasonlította az esszénusok papi felügyelet alatt tartott 10–12-es kisközösségét a görög iskolák csoportbeosztásához, illetve a csoport felett álló felelősi tisztségéhez. Továbbá: a görög ifjak tizenkét éves koruktól csak egyetlen felsőruhát kaptak évente. A fiúkat évente egyszer véresre vesszőzték, hogy ezzel is hozzászoktassák őket a fájdalom elviseléséhez. A neveléshez az is hozzátartozott, hogy részt vettek a férfiak társalgásaiban, és természetesen nagy tiszteletet kellett tanúsítaniuk nevelőik iránt. Ezek magyarázzák, miért mondja Flavius, hogy az esszénusok megjelenése olyan, mint *a félelem közepette* nevelődő görög ifjaké.

A qumráni esszénusok tekintetében Flavius egyéb részletekkel is szolgál. A napfelkeltekor elmondott imádságok után mindenki munkához látott: „Miután pedig délelőtt 11 óráig szorgalmasan dolgoztak, megint összejönnek egy-egy meghatározott helyen, vászonköténytöltenek" (ζωσάμενοί τε σκεπάσμασιν λινοῖς[672]), tisztálkodnak és az étterembe vonulnak. Ez a lenvászonból készült ruha azonos azzal a fehér viselettel, amit Flavius a *De bello* II. 8,123-ban is megemlít. Étkezés előtt a pap imádkozik, utána pedig dicséretet mondanak Istennek. „Miután szent ruházatukat levetették, megint elmennek dolgozni, egészen alkonyatig. Ekkor visszatérnek, és ismét ugyanígy étkeznek". (*De bello* II. 8,128–131) Úgy tűnik tehát, hogy az esszénusok a mindennapi munka végzése alatt azt a bizonyos „durva bőrt" vagy valami ehhez hasonló munkaköpenyt viseltek, az ünnepélyes alkalmakra viszont, s ilyenek voltak a mindennapi étkezések is, fehér „vászonköténytyt" (σκεπάσμα λινόν – lenvászonlepel), „szent ruházatot" (ἐσθής – ruha öltözet)[673] öltöttek magukra.

Mint látható, az esszénusok és therapeuták öltözete sok tekintetben hasonlít egymáshoz. Philón nem ír semmit arról, hogy a therapeuták milyen munkát végezhettek, sem pedig arról, hogy honnan és miként szerezték be szűkös, mindennapi táplálékukat, illetve a közös összejöveteleken elfogyasztott eledelt. Így nem lehet megállapítani, hogy volt-e esetleg munkaruhájuk vagy nem. Csupán annyit tudhatunk meg, hogy az ünnepi étkezéseken felszolgáló ifjak „felövezetlen és leeresztett alsóruhával[674] vonultak be, hogy a szolgai minőségnek még a látszatát se keltsék" (καθειμένοι τοὺς χιτωνίσκους εἰσίασιν – 72. §).

i) Az ötvenedik napi ünneplés

A therapeuták ünnepként szentelték meg a hetedik napot: meghallgatták az elnök tanítását, és együtt étkeztek, amint azt előbb már tárgyaltuk (lásd *A therapeuták és esszénusok szombatnapi ünneplése* című alpontot). A sabbatnapi ünnepléseik sorából viszont kiemelkedett az ötvenedik napot megelőző szombat: „Ők mindenekelőtt a hétszer hetedik napon gyülekeznek egybe, de nem csak egyszerűen a hetes szám miatt, hanem azért is, hogy annak négyzetét csodálják. A hetes számot ugyanis szentségesnek és örökké érintetlennek tudják. Előestéje ez egy igen nagy ünnepnek, amely a legszentebb és a természettel leginkább összhangban álló számra, az ötvenesre esett. Ez a derékszögű háromszög (oldalainak) négyzetéből származik, amelyben a mindenség létrejöttének kezdete mutatkozik meg" (65. §).

[672] Azaz: *lenvászonból készült lepel.*

[673] A „szent ruházat fordítás Révaynál magyarázatos, ugyanis a görög szövegben csupán a ἐσθής áll.

[674] A khitón (itt kicsinyítő képzővel) kinézésére lásd a *Magyarázó jegyzetek* ide vonatkozó bekezdését.

Az 50-es szám misztikáját az esszénusoknál is megtaláljuk, éspedig éppen naptárukkal kapcsolatban. Közösségük szabálya ugyanis előírja, hogy áldaniuk kell Istent a számukra kijelölt naptári alkalmakkor, különösképpen szövetségük megújításának ünnepén: „Megújulásuk nagy nap a Legszentebb részére, és 'nun' jel, örök kegyelmének kulcsaként, élén az évszakoknak, minden eljövendő korszakban." (1QS X,4–5) Itt a „nun jel" az 50-es számot jelenti.

Mint látható, Philón ezt az ünnepüket is pitagoreus számmisztikával támasztja alá.[675] A therapeuták „közönséges" szombatnapi ünneplése kapcsán azt írta, hogy a hetedik napot „mindennél szentebb és mindennél ünnepélyesebb", illetve „ősrégiségénél fogva különleges" napnak tartották (36. §). Itt pedig még azt is hozzáteszi, hogy a hetes számot „szentségesnek és örökké érintetlennek tudják" (65. §).

De vajon csak filozófiai tanítás állna a hétszer hetedik napi ünneplés mögött? Ugyanis már *A therapeuták és esszénusok szombatnapi ünneplése* alpont alatt is láthattuk, hogy a sabbat ünnepének filozófiai megalapozása hellenista adalék a már meglévő ószövetségi tradíció megértetéséhez és elfogadtatásához. Olyan (közös hellenista) kapcsolópont, amelytől aztán el lehet jutni egy ismeretlen vagy addig elutasított „új" tanításig. (Természetesen nem felejthetjük el, hogy Philón számára ez már nem puszta adalék vagy kapcsolópont, hiszen származásánál és neveltetésénél fogva erősen kötődött a görög filozófiához, s elválaszthatatlanul volt filozófus és teológus, még pontosabban: vallásfilozófus.) De akkor milyen zsidó ünnephagyomány állhat a therapeuták hétszer hetedik napi összejövetelei mögött?

Amuszin azt írja 1QpHab XI,2–8[676] (*Interpretációk Habakkuk könyvéhez* vagy *Habakkuk-kommentár/peser*) kapcsán, hogy ez a szövegrészlet rámutat az Izraelben használatos naptárok különbözőségeire is; pontosabban arra, hogy a qumráni közösség nem a „hivatalos hold-nap naptárt" használta, hanem egy szolárist, amely az előbbitől eltérő napokra írta elő az ünnepeket, a böjtöt és az egyéb szertartásokat.[677] A qumrániak

[675] A hetes számmisztikájához, illetve az ötvenes jelentőségéhez lásd a *Magyarázó jegyzetek* fejezet *Hetes szám – ἑβδομάς* bekezdését. Itt Philón *De opificio mundi* című munkájának 89–108. §-ai is olvashatók, amelyekben maga fejti ki a pitagoreusok ilyen vonatkozású és bonyolult tanítását.

[676] „»Jaj annak, aki leitatja társát, vegyíti a mérget, míg le nem részegíti, hogy láthassa meztelenségét.« (2:15) Peser-je a Gonosz Papra vonatkozik, aki (egészen) száműzetése házáig üldözte az Igaz Tanítót, hogy megrészegítse őt dühödt haragjával. A nyugalomra rendelt időszakban, az Engesztelés napján jelent meg előttük, hogy elkábítsa őket és hogy botlásra késztesse őket pihenésük szombatjának böjtös napján."

Fröhlich Ida jegyzetében is az olvasható, hogy az engesztelés napja nem esett ugyanazon napra a két naptárban. Mert a (jeruzsálemi) Gonosz pap nem jelenhetett volna meg a közösség körében, amennyiben ez a nap számára is ünnep lett volna. (Fröhlich, 413.) Ugyanezt fűzi a maga fordításához Komoróczy Géza is (Komoróczy, 172.).

[677] Amuszin, 170–171.; Vermes: *A qumráni közösség és a holt-tengeri tekercsek története,* 211.

pedig igen-igen fontosnak tekintették a maguk szoláris naptára szerinti életritmust, amint ezt mindenekelőtt *A közösség szabályzata* és *A damaszkuszi irat* is kifejezésre juttatták.[678]

A qumráni naptár kérdését érintő kutatások nyomán ma már tudjuk, hogy az esszénusok kalendáriuma a *Hénoch könyvé*nek (I,72–82) és a *Jubileumok könyvé*nek (6,30–38) kronológiájához kapcsolódik,[679] amint azt CD XVI,2–4 világosan mutatja.[680] Ez a kronológia nem az egy éven belüli ünnepek ritmusára épül, hanem kétféle ciklusra: a hétévesre és a negyvenkilenc, azaz hétszer hét évesre. Ugyanis 1QS IX,7–8-ban ez olvasható: „az évek időpontjait évheteik szerint, és évheteik kezdetétől a szabadon bocsátás évéig", s ez világosan mutatja előbb a hétéves ciklust, majd pedig azt a negyvenkilenc évest, amely a jubileumi évvel, az újabb ötvenéves ciklus kezdetével zárul. Ez a kronológiai rendszer egy olyan régi tradícióra nyúlik vissza, amiről 3Móz 25-ben olvashatunk,[681] s ami valószínűleg papi eredetű.[682] (Lásd erre nézve, például, A. R. C. Leaney vizsgálódásainak eredményét.[683])

A qumráni naptár rekonstruálását célzó kutatások arra az eredményre jutottak, hogy az esszénusok kalendáriumában az újév mindig szerdával kezdődött 1Móz 1,14–19 alapján, minthogy Isten a negyedik (szerdai) napon teremtette a Napot. Az esztendő 364 napból és így 52 hétből állt. Ez a szoláris naptár pontosabb volt, mint a 354 napos holdnaptár, amelynek tizenkét hónapja 29 vagy 30 napból állt. A lunáris év nem felelt meg

[678] 1QS I,14–15: „Ne távolodjanak el Isten egyetlen igéjétől sem, periódusaikat illetően: ne siettessék azok idejét, és ne késsenek le egyetlen határidőt sem…" 1QS IX,26–X,8: „Áldja Őt a korszakok szerint, melyeket meghatározott; a Fény uralmának kezdetén, fordulópontján, amikor visszavonul előírt lakhelyére, a sötétség őrjáratai kezdetén, amikor kinyitja kincsesházát, és szétteríti az éjszakát; valamint fordulópontján, amikor visszavonul a fény elől, amikor felragyognak az égitestek a szent határról, és amikor összegyűlnek a dicsőség lakhelyére. Az ünnepek kezdete által, a hónap napjai szerint, fordulópontjaikkal egyetemben, ahogyan következnek, egyik a másik után – az aratás idejé(től) a nyárig, és a vetés idejétől a sarjadás évszakáig; az évek időpontjait évheteik szerint, és évheteik kezdetétől a szabadon bocsátás évéig." CD VI,18–19: „Tartsák meg a szombati napot, mint előírtat, az ünnepnapokat, és a böjtnapot, mint parancsoltakat." CD XVI,2–4: „Korszakaik hosszúsága pedig, Izraelnek mindezek iránti vaksága szerint, íme, pontosan meg van határozva az Idők Jubileumok és Évhetek szerinti Felosztásának könyvében." (Ti. a *Jubileumok könyvé*ben). 1QH IV,11–12: „Ők [ti. a közösségen kívül élők] visszatartják a szomjazótól a tudás italát, és szomjukat ecettel csillapítják, hogy aztán bámulhassák tévelygésüket, hogy megzavarodjanak ünnepnapjaikat illetően, hogy kelepcébe akadjanak." Lásd még: 1QH I,15–20.

[679] Amuszin, 171.

[680] Lásd az előbbi lábjegyzet idézetét.

[681] Hétéves ciklus: Hat esztendőn át vesd a te szántóföldedet… A hetedik esztendőben pedig szombati nyugalma legyen a földnek… (3Móz 25,3–4) Negyvenkilenc éves ciklus: Számlálj azután hét szombat-esztendőt, hétszer hét esztendőt, úgy, hogy a hét szombat-esztendőnek ide negyvenkilenc esztendő legyen. Akkor fúvasd végig a riadó kürtöt a hetedik hónapban, a hónap tizedikén; az engesztelés napján fúvasd végig a kürtöt a ti egész földeteken. És szenteljétek meg az ötvenedik esztendőt… (3Móz 25,8–10)

[682] Vermes: *A qumráni közösség és a holt-tengeri tekercsek története* 210.

[683] *The Rule of Qumran and its Meaning.* Introduction, translation and commentary. The Westminster Press Philadelphia, 1966. Ebben a könyvben több mint 20 oldalnyi fejezetben foglalkozik a qumráni naptár kérdéskörével: *The Qumran Calendar,* 80–107.

a nap járása, a napéjegyenlőségek, valamint napfordulók által meghatározott négy évszaknak. Hogy a lunáris és szoláris év közötti tíz nap eltérés valamiképpen kiegyenlítődjék, minden harminchat lunáris hónap elteltével egy kiegészítő hónapot iktattak be: egy második Ádár hónapot a februári-márciusi Ádár hónap után.

Hogy az esszénusok 364 napos éve és a tulajdonképpeni csillagászati év (365 nap, 5 óra, 48 perc és 48 másodperc) közötti eltérést mikor és milyen kiegészítő napokkal egyenlítették ki, ha egyáltalán kiegyenlítették, s ha egyáltalán tudták ezt, erről csak feltételezések születtek.[684] Ennek egyelőre nincsen nyoma. Mindenesetre az esztendőt tizenkét hónapra és négy évnegyedre (évszakra) osztották, az évnegyedeket pedig három hónapra. A szoláris év minden évszakja tizenhárom hétig tartott. Nyolc hónap 30 napból állt, négy pedig 31 napból. 31 napból álltak az évnegyed utolsó hónapjai, vagyis a tizenhárom hétig tartó és három 30 napos hónapra mindig egy kiegészítő, emlékeztető nap következett (1QS X,5), s ezek a kiegészítő napok kötötték össze az évszakokat.[685] A hét napjai szimmetrikusak voltak, ami azt jelentette, hogy az évszakok első hónapjának (I, IV, VII, X.), második hónapjának (II, V, VIII, XI.), illetve harmadik hónapjának (III, VI, IX, XII.) napjai a hét ugyanazon napjára estek. Így nemcsak az újév napja esett szerdára, hanem minden évszak első hónapjának kezdőnapja is;[686] az ünnepnapok pedig a hét ugyanazon napjára estek minden esztendőben. Szerdára esett tehát mindig a páska ünnepe (níszán – március/április – 15.) és a sátoros ünnep (tisri – szeptember/október – 15.); mindig vasárnapra esett a nagy engesztelésé (tisri 10.) stb.[687]

A qumráni tekercsek feldolgozásával együtt haladó naptárkutatás az is kimutatta, hogy létezett egy olyan Izraeli, mezőgazdasági naptár, amelyről szintén csak a *Jubileumok könyve*

[684] Lásd például A. R. C. Leaney ilyen vonatkozású próbálkozását. (Leaney, 82.)

[685] Vö. Vermes: *A qumráni közösség és a holt-tengeri tekercsek története* 210.

[686] A rekonstruált qumráni naptár szabályos felépítése (Lásd: Leaney, 84.; illetve Amuszin, 172; vö. Vermes: *A qumráni közösség és a holt-tengeri tekercsek története* 208.):

A hét napjai	Hónapok														
	I.	IV.	VII.	X.		II.	V.	VIII.	XI.		III.	VI.	IX.	XII.	
Szerda	1	8	15	22	29		6	13	20	27		4	11	18	25
Csütörtök	2	9	16	23	30		7	14	21	28		5	12	19	26
Péntek	3	10	17	24		1	8	15	22	29		6	13	20	27
Szombat	4	11	18	25		2	9	16	23	30		7	14	21	28
Vasárnap	5	12	19	26		3	10	17	24		1	8	15	22	29
Hétfő	6	13	20	27		4	11	18	25		2	9	16	23	30
Kedd	7	14	21	28		5	12	19	26		3	10	17	24	31

[687] Amuszin, 171–172; Leaney, 82–84. Vö. Vermes: *A qumráni közösség* 102.

tudósít, s amelyet a qumrániak is használtak. Ez az ötvenes rendszerű naptár minden ötvennapos periódus végére egy mezőgazdasági ünnepet írt elő. A meglepő az, hogy therapeuták szintén csak ötvenes rendszer szerint tartották a hétszer hetedik napi ünneplésüket: „Ők mindenekelőtt a hétszer hetedik napon gyülekeznek egybe… Előestéje ez egy igen nagy ünnepnek, amely a legszentebb és a természettel leginkább összhangban álló számra, az ötvenesre esett.” (65. §) M. M. Jelizarova pedig két írásában is alátámasztotta ezt.[688]

Philón a *De specialibus legibus* II,176–177-ben is megmagyarázza a szent ötvenes szám természetét:

De specialibus legibus II,176–177

Τοσαύτους ἔχουσα προνοιμίας, ὁπόσας ἔδειξεν ὁ νόμος, ἡ ἐπὶ τῷ δράγματι πανήγυρις προέορτος ἐστιν, εἰ δεῖ τἀληθὲς εἰπεῖν, ἑτέρας ἑορτῆς μείζονος· ἀπὸ γὰρ ἐκείνης ἡμέρα πεντηκοστὴ καταριθμεῖται ἑπτὰ ἑβδομάσιν, ἀφέσεως ἱερὸν ἀριθμὸν ἐπισφραγιζομένης μονάδος, ἥτις ἐστὶν ἀσώματος θεοῦ εἰκών, ᾧ κατὰ τὴν μόνωσιν ἐξομοιοῦται. Τοῦτο μὲν δὴ πρῶτιν κάλλος ἐπιδείκνυται πεντηκοστάς. (21) 176

A kévék népünnepe, helyesebben mondva előünnepe, nagyobb minden ünnepnél, miután a törvény több tekintetben is világossá teszi, hogy milyen nagy fontossággal bír. Ugyanis ebből *kiindulva* kell kiszámolni hét héttel az ötvenedik napot,[689] a monász által megpecsételt szabadon bocsátás[690] szent számát.[691] A monász *pedig* a test nélküli Isten képmása,[692] amelyhez ő egyedüliségében[693] hasonló. Tehát, mint kitűnik, éppen ez az ötvenes szám első szépsége.

ἕτερον δὲ μηνυτέον· ταυμαστή καὶ περιμάχητός ἐστιν ἡ φύσις <αὐτῆς> διὰ τε τἆλλα καὶ ἐπειδὴ συνέστηκεν ἐκ τοῦ στοιχειωδεστάτου καὶ πρεσβυτάτου τῶν (21) 177

De más *szépsége* is felfedezhető, *s* természete egyebekért is csodálatos és kutatnivaló érték, mivel – miként a matematikusok mondják – a létezőkbe

[688] М. М. Елизарова: *Проблема календаря терапевтов. (A therapeuta naptár kérdése.)* Палестинский сборник (Palesztyinszkij Sbornyik), Moszkva Leningrág 15 (78) (1966), 107–116.; *Община терапевтов*. Vö. Vermes: *A qumráni közösség* 211.

[689] Lásd: 3Móz 23,15–16; 5Móz 16,9–10.

[690] Lásd: 3Móz 25,10.

[691] Ti.: $7 \cdot 7 = 49 + 1 = 50$.

[692] εἰκών – *kép, képmás.* Vagyis: a monász Isten valóságának egyik jelképe, szimbóluma. A magyarázat mögött itt is plátói látásmód fedezhető fel.

[693] A μόνωσις jelentése: *elkülönítés; magára hagyatottság, elhagyatottság;* illetve: *elkülönültség, magányosság, egyedüliség.* Az *egyedüliség* fordítás nem képes kifejezni mindazt, ami a görög szövegből felsejlik. Inkább csak magyarázatosan lehet visszaadni: Isten abban hasonlítható a monászhoz, hogy amennyiben a monász az egy és azt az egységet jelenti, amiből minden más szám létrejön, annyiban Isten is az a mindenek előtt álló egy, akiből minden eredeztethető.

[694] A πρεσβύτατος (legidősebb, legvénebb) egyben ezt is jelenti: *ősiségénél fogva leginkább tiszteletre érdemes; legnagyobb, legfontosabb.*

ἐν οὐσίαις περιλαμβανομένων, ὥς φασιν οἱ ἀπὸ τῶν μαθημάτων, ὀρθογωνίου τριγώνου· μήκει μὲν γὰρ αἱ τοῦδε πλευραὶ τριῶν οὖσαι καὶ τεσσάρων καὶ πέντε συμπληροῦσιν ἀριθμῶν τὸν δώδεκα, τοῦ ζῳοφόρου κύκλου παράδειγμα, διπλασισθείης ἑξάδος τῆς γονιμωτάτης, ἥτις ἐστὶν ἀρχὴ τε–λειότατος, ἐκ τῶν ἰδίων συμπληρουμένη μερῶν, οἷς ἐξισοῦται· δυνάμει δ᾽, ὡς ἔοικει, ἀπογεννῶσιν τὸν πεντηκοστὸν διὰ τοῦ τρὶς τρία καὶ τετράκις τέσσαρα καὶ πεντάκις πέντε, ὥστε ἀναγκαῖον εἶναι λέγειν τοσούτῳ <κρείττω> δωδεκάδος εἶναι πεντηκοστάδα ὅσα καὶ δυνάμει τοῦ μήκει.

foglaltatott legősibb és igen-igen fontos[694] derékszögű háromszög *számaiból* áll.[695] E *háromszög* oldalainak hosszúságai, amelyek három és négy, illetve öt *egységnyit* tesznek ki, összeadva a tizenkettes számot eredményezik, a zodiákus[696] képét, a legtermékenyebb hatos kétszeresét, mely *hatos* a maga alkotórészeinek összességével egyenlő[697] *és* a teljességre jutás[698] kezdete; négyzetre emelve pedig, mint az kitűnik, *az oldalak* az ötvenest teszik ki ekképpen: $3^2 + 4^2 + 5^2$. Úgyhogy azt kell mondanunk, hogy az ötvenes annyival nagyobb a tizenkettesnél, mint amennyivel nagyobb négyzet[699] a hosszúságnál.[700]

A fenti idézetből világosan kitűnik, hogy Philón a pitagoreusoktól merítve magyarázza az ötvenedik nap különleges jelentőségét; de az is sejthető, hogy *Jubileumok könyvé*nek szerzője szintén figyelembe vette a pitagoreus tanítást.[701] Az esszénusok naptára tehát az ószövetségi, ősi ötvenes rendszerre épül, de az is észrevehető, hogy ezt a rendszert a pitagoreus tanok által is alátámasztottnak láthatták; és ugyanilyen ötvenes rendszerűnek látszik a therapeuták naptára is.[702]

Az Izraelben használt kétféle naptár abban is különbözik – állítja több kutató –, hogy a jeruzsálemi papság által hitelesített naptár szerint az új nap az estével kezdődik, míg a Qumránban a napfelkeltével. Egységes vélemény még nem alakult ki.[703] De ha ez igaz, akkor a therapeuták naptára is a hajnalt tekintette a nap kezdetének. Viszont ennek

[695] Vö. *De opificio mundi* 97 (lásd: *Magyarázó jegyzetek; Hetes szám*); *De vita Mosis* II,80: „a legszebb ötvenes szám…: a derékszögű háromszög összege, minden keletkezés alapelve.” (Bollók: *Mózes élete* 102.)

[696] Másként: állatöv, az égboltnak a nappálya két oldalán elterülő sávja, amely 12 egyenlő részre (jegyre) oszlik.

[697] Vagyis: $1 + 2 + 3 = 6$; illetve: $1 \cdot 2 \cdot 3 = 6$. (Ez utóbbi alárendelt mondat a görög szövegben a frázis utolsó mondataként áll.) Lásd még: *De opificio mundi* 13.

[698] A τελειότης jelentése: *végrehajtás, teljességre juttatás; teljesség, tökéletesség*. A szó mögül a 1Móz 1,1–2,4 is felsejlik: Isten a hatodik napon bevégzi teremtő munkáját, és a hatodik nap esti óráival elkezdődik a hetedik nap, a teljességé.

[699] Vagyis a négyzetre emelés által létrejött szám.

[700] Ti. lineáris kiterjedés.

[701] Leaney, 89.

[702] Lásd: Елизарова: *Община терапевтов* 72. Jelizarova ehhez még hozzáfűzi, hogy ehhez hasonló rendszerű naptárt használtak a nesztoriánusok is.

[703] Amuszin, 174.

valószínűségét inkább csak halvány jelek mutatják és nem szilárdabb bizonyítékok. A szoláris naptárból, például, mintegy természetszerűen következhetne, hogy a nap a Nap felkeltével kezdődik. Ez viszont szembe állna az 1Móz 1-ben olvasható renddel. Míg tehát nincsenek bizonyítékok, talán azt kell szem előtt tartani, hogy bizonyára sem az esszénus, sem pedig a therapeuta közösség nem kívánt szembehelyezkedni az Írással, s így ebben a kérdésben talán óvatosabbak voltak, mint azt mi a szoláris naptár alapján következtetnénk.

A therapeuták ragyogó fehér ruhákban s az alkalomhoz illő méltósággal gyülekeztek össze a hétszer hetedik napi ünnepükre. Mielőtt asztalhoz telepedtek, a napos felügyelők egyike jelt adott, s az ékes rendben sorba álló therapeuták égre emelt tekintettel és kezekkel Istenhez könyörögtek, „hogy kedélyesek legyenek, s a lakoma elhatározásuknak megfelelő együttlét lehessen." (66. §) Ez után a közösségbe való belépés sorrendjét követve telepedtek asztalhoz. A therapeuta nők velük együtt étkeztek (68. §),[704] viszont itt is megoszlott az ülésrend: jobboldalon helyezkedtek a férfiak, baloldalon pedig a nők (69. §). A szent lakoma után éjjeli ünnepet ülnek, hajnalig zsoltárokat zengedeznek, majd napfelkeltekor imádsággal zárják együttlétüket (83–89. §). Ez a zsoltáréneklés igen hasonló a qumráni közösség gyakorlatához. Ha igazat adunk annak a feltételezésnek, hogy a qumrániak a közösség megújulásának ünnepén énekelték a maguk himnuszait,[705] akkor ehhez érdemes társítanunk azt, hogy az egyiptomi therapeuták a maguk ötvenedik napi vigíliáján zsoltároztak.

Az esszénusok ötvenes rendszerű naptára igen nagy jelentőséget tulajdonított az új gabona ünnepének, ez volt számukra az év legjelesebb és legszentebb napja, mert ekkor ünnepelték a közösség megújulását. 1QS II,19–23 előírja, hogy „évről-évre, mindaddig, míg Beliál uralma tart", a következő csoportokba kell rangsorolni a tagokat: papok, léviták és „a nép egésze", úgy, hogy „senki ne kerüljön alacsonyabbra az őt megillető helynél, és ne álljon magasabban sem osztályrésze helyénél". A *Jubileumok könyvé*nek időszámítása szerint a hetek ünnepe, a pünkösd a harmadik hónap (sziván) 15. napjára esett, s az esszénusok ekkor tartották a maguk közösségének megújulási ünnepét.[706]

[704] A Talmudban (Sotah, 5) olvashatunk arról, hogy a nők is részt vettek a az ünnepi étkezéseken, éspedig a páskain, pünkösdin és a lomsátorosén. (Conybeare, 308.)

[705] Vö. Vermes: *A qumráni közösség* 72.

[706] *A damaszkuszi irat* töredékei ezt így őrizték meg: „Írasson be az ügy a Felügyelő által, mintegy bevésve és teljesedjék ítélete. És az összes táborlakó jöjjön össze a harmadik hónapban, és mondjanak átkot mindazokra, akik elhajolnak, jobbra [vagy balra] a törvénytől. És ez a pontos magyarázata az előírásoknak, amelyeket be kell tartaniuk a megvizsgálás egész időszakában, amelyeket kiszabnak majd a harag minden korszakában; csakúgy, mint állomáshelyeiket, táboraik minden [lakója és városaik minden lakója számára. Íme,] ez mind a Törvény végső értelmezése szerint van." (4Q266, frg. 11., 16–21) Lásd még 4Q270, frg. 7-et, amely ugyanezt a szöveget tartalmazza.

Úgy tűnik, hogy az esszénus közösség megújulási ünnepét egy és ugyanazok időpontban tartották mind Qumránban, mind pedig azokon a településeken, ahol esszénusok laktak. Sőt, amint azt a régészeti leletek is alátámasztani látszanak, erre az ünnepre minden másutt élő esszénus Qumrába zarándokolt:[707] bűnvallást tettek, áldást mondtak a közösségbe belépő és abban hűségesen megmaradt tagokra és átkot hirdettek mindazokra, akik elutasították az „Isten szövetségébe", az Őiránta való hűség" kötelékébe való belépést.[708] A megátkozott és elbocsátott személynek távoznia kellett. Aki az ilyen személlyel asztalközösséget vállalt, vagy akár csak üdvözölte is, avagy egyet értett vele, hasonló büntetést zúdíthatott magára.[709]

A *Jubileumok könyve* úgy ír a pünkösdről, azaz a hetek ünnepéről, mint ami a Noéval kötött szövetségre tekint vissza, s ugyanakkor az eskü ünnepe is. Ez az ünnep tehát jellegénél fogva volt kiváltképpen alkalmas arra, hogy az esszénus közösségek éppen ekkor erősítsék meg szövetségüket Istennel, esküt tegyenek és beiktassák az új tagokat.[710]

Philón azt írja a therapeutákról, hogy „ők mindenekelőtt a hétszer hetedik napon gyülekeznek egybe" – οὗτοι τὸ μὲν πρῶτον ἀθροίζονται δι᾽ ἑπτὰ ἑβδομάδων (65. §). Ennek alapján, amennyiben ők is az ötvenes rendszerű naptár használták, minden 50 napos periódust egy ünneppel zártak, éppen úgy, ahogyan ezt a *Jubileumok könyvé*nek kalendáriuma, illetve az Izraelben használt mezőgazdasági naptár is mutatja. Amint már fentebb utaltunk rá, ilyen rendszerű naptárt használtak a qumrániak is. E szerint a therapeuták a maguk kiemelkedő szent összegyülekezéseit az Izraelben használt naptár 50. napi mezőgazdasági ünnepe helyett tartották.

Viszont a *De vita contemplativa* 65. §-nak eleje fordítási kérdéseket is felvet. Ezzel a *Philo von Alexandria: Die Werke in deutscher Übersetzung* ide vonatkozó lábjegyzete is foglalkozik.[711] F. C. Conybeare úgy vélekedik, hogy a πεντηκοντὰς szón a pünkösd ünnepét kell érteni:[712] „Előestéje ez egy igen nagy ünnepnek, amely a legszentebb és a természettel leginkább összhangban álló számra, az ötvenesre (πεντηκοντὰς) esett." Luciust megcáfolva amellett áll ki, hogy helytelen a „*minden* hétszer hetedik napon" fordítás. Ezt arra alapozza, hogy a δι᾽ ἑπτὰ ἑβδομάδων szóösszetétel prepozícióját itt nem gyakorító értelműnek tekinteni. Tehát nem *hétszer hetedik naponként* vagy *minden hétszer hetedik*

[707] Vermes: *A qumráni közösség*–150.

[708] Lásd 1QS I,16–III,1; 4Q280 *(Melkiresa', a gonoszság fejedelme)*; 4Q286–287 *(Áldások és átkok).*

[709] Lásd: 4Q266, frg. 11. *(Töredékek a Damaszkuszi iratból).*

[710] Lásd: Елизарова: *Община терапевтов* 76–77.

[711] Herausgegeben von Leopold Cohn, Isaak Heinemann, Maximilian Adler und Willy Theiler. Band VII mit einem Sachweiser zu Philo. Walter de Gruyter & Co. Berlin 1964. 64.

[712] Vö. Conybeare, 306–307.

napon, hanem *a hétszer hetedik napon.* Vagyis a διά elöljárószót itt *után* jelentésűnek kell tekinteni. Ennek helyességét pedig több evidens példával bizonyítja. Az ő fordítása szerint, tehát, a therapeuták 50. napi ünneplése megfelel az esszénus közösség megújulási ünnepének, amely mindig szombat napra esett.[713]

Karl Bormann, a német fordítás szerzője nem ezt a véleményt képviseli. Ő ugyanis így fordította a 65. § elejét: „Zunächts versammeln diese sich alle sieben mal sieben Tage" (*Ezek mindenekelőtt minden hétszer hetedik napon gyülekeznek egybe*). Ugyanígy vélekedik Wendland is, aki azt próbálja igazolni, hogy Conybeare nem fordított helyesen. Viszont Liddel-Scott szerint a szöveg lehetőséget nyújt mind a két fordításra. Conybeare ellen azt lehet felhozni, hogy Philón nem pontosítja, mikortól is kell számolni a hét hetet. Emellett: ha a 30. §-ban ez áll: ταῖς δὲ ἑβδόμαις συνέρχονται, és ezt lehet így is fordítani: *minden hetedik napon (jeveils am sieben),* amint ezt Karl Bormann is teszi, akkor ebből az is következhet, hogy ugyanígy lehet, vagy kell eljárni a δι᾽ ἑπτὰ ἑβδομάδων szóösszetételnél is.

Philón valóban nem pontosítja, hogy a 49. napot mikortól kell számolni, és ez komoly érvnek tekinthető. De – véleményem szerint – semmiképpen sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Philón kétféle ünneplésről beszél: a sabbat megüléséről (hetes rendszer) és a 49. napra következő szent összegyülekezésről (ötvenes rendszer). Ez utóbbiról pedig megjegyzi, hogy a therapeuták *mindenekelőtt (τὸ μὲν πρῶτον)* a hétszer hetedik napon gyülekeznek egybe, s ezzel nyilvánvalóan kiemeli, hogy itt valami különlegesen alkalomról van szó. Ezenkívül – szerintem – a ταῖς δὲ ἑβδόμαις συνέρχονται elsősorban azt akarja kifejezni, hogy az ismétlődő hetedik napokat, a sabbatokat ugyanúgy megszentelik, mint minden zsidó ember, illetve minden Izraelben élő esszénus. Ugyanis Philón a két közösséget együtt látja, és össze is hasonlítja őket egymással. Tehát a fenti „következetességre" való hivatkozást nem tekintem igazán mérvadónak.

A *De vita contemplativa* német fordításának lábjegyzete azt is megjegyzi, hogy másrészt igen-igen különös, hogy a therapeutáknak, akik „kétségtelenül ortodox zsidók", külön ünnepnaptáruk van, ahhoz hasonló, mint amit az izraeli esszénusok használnak. Philón először is kiemelkedő ünnepként említi a hétszer hetedik esten megrendezett összejövetelüket; de mint láttuk, ez a kifejezésmód itt és önmagában nem egyértelmű. Viszont segítségül hívhatjuk más írásainak bizonyos helyeit. Ugyanis az ötvenedik napról máshol is szól. Vegyük sorra ezeket.

A *De decalogo* 158. §-ának végén a páskaünnepről olvashatunk. Philón ez után említi a kéveáldozatot (3Móz 23,9–14), majd rögtön kifejti a pünkösd időpontjának

[713] Conybeare, 338. Ezt erősíti meg Jelizarova is (Елизарова: *Община терапевтов* 71.)

kiszámolását:[714] „…és ettől [ti. a kéveáldozattól] hét héttel kiszámolt ötvenedik napot".[715] Itt tehát csupán annyit tudhatunk meg, hogy a törvény előírása szerint mikor is volt a pünkösd ünnepe, s ezt Philón egyszerűen csak elismétli.

A *De specialibus legibus* I,183 csupán azt mondja el, hogy a páska után, „a tavasz közepén kezdődik az aratás ünnepe",[716] itt tehát ismét csak puszta adatközléssel van dolgunk. Viszont, amint azt fennebb egyszer már idéztük, a *De specialibus legibus* II,176 többről árulkodik: „A kévék népünnepe, helyesebben mondva előünnepe, *nagyobb minden ünnepnél, miután a törvény több tekintetben is világossá teszi, hogy milyen nagy fontossággal bír.*[717] Ugyanis ebből *kiindulva* kell kiszámolni hét héttel az ötvenedik napot, a monász által megpecsételt szabadon bocsátás szent számát." Itt a dőlt betűkkel általam kiemelt szavak azt mutatják, hogy Philón egy mindeniknél fontosabb ünnepet akar kiemelni, s az ötvenedik nap ilyen minősítése összevág a *De vita contemplativa* 65. §-val: „Ők mindenekelőtt a hétszer hetedik napon gyülekeznek egybe" – οὗτοι τὸ μὲν πρῶτον ἀθροίζονται δι᾽ ἑπτὰ ἑβδομάδων.

Az ötvenedik nap hajnalán kovászos kenyér került a therapeuták asztalára. Ez egybecseng 3Móz 23, 16–17 pünkösdre vonatkozó előírásával. Ehhez Philón még hozzáteszi: „mellette fűszerként só, amelyhez izsópot vegyítenek, *éspedig* a szent templom előcsarnokában felállított, *s* Istennek szentelt asztal iránti tiszteletből. Ezen ugyanis fűszerezetlen kenyerek és só áll; a kenyerek kovásztalanok, a sót pedig nem keverik hozzájuk." (81. §) Itt ellentmondást fedezünk fel, amelyet csak úgy lehet feloldani, hogy Philón két tradícióra hivatkozik és a kettőt összekapcsolja. A kétféle hagyomány társítása természetesen nem a legszerencsésebb. Az ellentmondás azzal oldható fel, hogy kovászos kenyér a pünkösdi előírásokhoz való hűséget fejezi ki; a kovásztalan kenyerek pedig a templomi tradíció iránti tiszteletet, illetve a therapeuta kegyesség papi jellegét érzékeltetik.

A fentiek alapján azt az állásfoglalást képviselném, hogy az ötvenedik napon a pünkösd ünnepét kell érteni, nem pedig valami ötvennaponként ismétlődő ünnepet. Így a therapeuták ötvenedik napi összejövetele az izraeli esszénus közösség nagy ünnepével hozható kapcsolatba, amely számukra a teremtés és fény, illetve rendjük megújulásának jelentős ünnepe volt. Amennyiben a dolgok így állnak, akkor e naptárbeli egyezőségek az erősítik meg, hogy az esszénusok és therapeuták mozgalma igen közel áll egymáshoz.[718]

[714] Vö. 3Móz 23,15–16.

[715] καὶ τὴν ἀπὸ ταύτης καταριθμουμένην ἑπτὰ ἑβδομάσι πεντηκοστὴν ἡμέραν...

[716] Μεσοῦντος δὲ ἔαρος ἄμητος ἐνίσταται...

[717] …ὁπόσας ἔδειξεν ὁ νόμος, ...ἑτέρας ἑορτῆς μείζονος·

[718] Vö. Елизарова: *Община терапевтов* 77, 80.

j) Hierarchia és osztályok a therapeuták és esszénusok közösségében

A therapeuták sajátos módon viszonyultak a vagyonhoz. Ennek a sajátos viszonyulásnak alapját az önmegtartóztatásban kell keresnünk, ugyanis erre a főerényükre, mint lelki fundamentumra építettek minden más erényt (34. §).[719] A lelkieket annyira túlértékelték a testi, földi és anyagi vonatkozásokkal szemben, hogy úgy tartották: „a halhatatlan és boldog élet utáni vágyakozásnak már a földi élet alatt teljességre kell jutnia". Ezért, aki belépett a rendbe, már első lépésben szétosztotta javait. Ezzel el is különült a gazdagoktól, mivel a therapeuták úgy vélekedtek, hogy a gazdagság vakság alá rekeszteti az értelmet (13. §). A földi javakkal való foglalkozást időfecsérlésnek tekintették, és minden idejüket a bölcsességben való gyarapodásra fordították (16. §). Az anyagi javakat és a meggazdagodást megcélzó igyekezetet károsnak tartották, azért is, mert ez méltánytalanságra vezet, és igazságtalanságot szül. Azt vallották, hogy a méltányosság nagyobb boldogságot jelent a gazdagságnál (17, 20. §). Így aztán anyagi vonatkozású egyenlőséget valósítottak meg: aszketikus szegénységet.

A therapeutáknak mindentől el kellett szakadniuk, ami addigi kötődéseiket jelentette, hogy többé semmi se csábítsa őket, és teljesen át tudják adni magukat a rend által megjelölt életideál megvalósításának. Ezt így olvashatjuk: elhagytak „testvért, gyermeket, feleséget, szülőt, népes rokonságot, baráti társaságot, a szülőföldet, ahol világra jöttek, majd pedig felnevelkedtek,[720] mivelhogy a régi kötődések húznak vissza, és *ezek* csábítanak a legerősebben" (18. §). A rend tehát elitjellegű lelki közösséggé kívánt formálódni, amelyben a tagok közötti kapcsolat is a lelki szempontok szerint épült ki lelki testvérséggé.

A világtól való elfordulás, a vagyon megvetése és a lelki értékek túlzott felbecsülése természetszerűleg vonta maga után, hogy elutasították az akkori társadalomban fennálló osztályokat. Radikálisabban alkalmazták azt az alapszemléletet, amit a hellenista környezetből induló Pál apostol is magáénak érzett, majd pedig átvitt a Jézus Krisztusba vetett hitre, hogy ti. a hit és kegyesség tekintetében nincsen szolga, sem szabad.[721]

A therapeutáknak szükségszerűen kellett elvetniük a társadalmi osztályok szerinti megoszlást, hiszen olyan, tisztán lelki közösséget kívántak megvalósítani, amelynek szemlélete mögött a dualizmus is állt. Modern fogalommal talán azt lehetne mondani, ámbár ez erősen anakronisztikus, hogy „demokratikus" lelki közösséget valósítottak meg.

---

[719] Vö. *Quod omnis probus liber sit* 84: „Erényességük *példái* pedig *ezek:* megvetik a vagyont, nem vágynak dicsőségre és élvezetre, önmegtartóztatók, kitartók; ezek mellett pedig kevéssel is beérik, egyszerűek, elégedettek, nem dölyfösek, tisztességtudók, kiegyensúlyozottak, s annyi meg annyi ezekhez hasonló *erény*."

[720] Vö. Mt 10, 37; Lk 14,26; és Mt 19,29; Mk 10,29. Ez utóbbi két helyen szinte szószerinti a megegyezés.

[721] Vö. Gal 3,26.28: Mert mindnyájan Isten fiai vagytok a Krisztus Jézusban való hit által… Nincs zsidó, sem görög; nincs szolga, sem szabad; nincs férfi, sem nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok a Jézus Krisztusban."

Azonban a mi gondolkodásunk szerinti demokrácia távol állt a therapeuták szervezetétől, mint ahogy távol állt az ősgyülekezet kezdeti, úgynevezett „kommunizmusától" is.

Mindenekelőtt azonban azt kell tisztán látnunk, hogy a therapeuták közössége nem lehetett társadalmi jellegű szerveződés, minthogy világ- és társadalomellenes volt. Így, keretein belül sokkal inkább azok a szerveződési formák öltöttek testet, amelyek a zárt és szektás jellegű közösségekre jellemzők. Elítélték a rabszolgatartást, mert – amint Philón írja: „meg vannak győződve afelől, hogy a szolgatartás teljesen természetellenes. Tudniillik *a természet* mindenkit szabadnak teremtett. De amikor némelyek arra törekedtek, hogy feloldozzák a bajok ősokát, az egyenetlenséget, az igazságtalanság és kapzsiság felgerjesztette a tekintélyesekben a gyöngébbek feletti hatalmaskodást." (70. §) A rabszolgai munkának még csak a látszatát sem akarták kelteni. Ez viszont nem azt jelentette, hogy nem létezett „a mester és szolga közötti megkülönböztetés."[722] Így aztán a lakomáikon felszolgáló szabad ifjak nem parancsra, hanem önkéntesen, nagy szorgalommal és készséggel tényked tek, és ezért alsóruhájukat felövezetlenül viselték (71–72. §).[723] A therapeuták elítélték a rabszolgaságot, viszont megalkottak egy közösségen belüli szigorú hierarchiát s egy ebből következő előjogrendszert. Ez pedig magától értetődő is volt a korabeli vallásos közösségek és társadalmi viszonyok összefüggésében.[724]

A therapeuták tágabb közösségén belüli hierarchiáról már az is árulkodik, hogy a legjobbak, a „legderekabbak" (οἱ δὲ πανταχόθεν ἄριστοι) azt a küldetést kapták, hogy „a [therapeuták] szülőföldjére, mintegy a legmegfelelőbb helyre települjenek át." (22. §) Vagyis a lelki eliten belül egy szűkebb kör jött létre a „legderekabbakból", akik az

[722] Conybeare, 339. Ehhez pedig még hozzáfűzi: a mester és szolga közti különbség félre tételét a therapeuták ünnepén az 5Móz 16,11–12-ben elrendeltek iránti engedelmességgel lehet magyarázni. Itt ugyanis az áll, hogy a zsidó pünkösd hálaadó ünnepén együtt kell örvendeznie az Úr előtt a családfőnek, gyermekeknek, szolgáknak, jövevényeknek, árváknak és özvegyeknek, s arra kell emlékezni, hogy Izrael népe szolga volt Egyiptomban.

[723] Vö. *Quod omnis probus liber sit* 79: „Nincsen közöttük egyetlen rabszolga sem, hanem egytől egyig kölcsönösen szolgálnak egymásnak. A rabszolgatartó nagyurakat elítélik. Nem pusztán amiatt, hogy igazságtalanok, és sárba tiporják az egyenlőséget; hanem azért, mert istentelenek és megrontják a természet rendjét, amely az igazságos anyai szokás alapján mindenkit egy és ugyanazon módon hozott világra és nevelt, s nem név szerinti, hanem ténylegesen valódi, édestestvérekké tett. Ezt a származás szerinti egyenlőséget borította fel alattomos módon és teljes egészében a mindinkább elhatalmasodó telhetetlenség, s a meghitt családi kapcsolat és baráti szeretet helyébe elidegenedést és ellenségeskedést hozott."

[724] Amikor Philón mindezeket lejegyzi, mindenekelőtt a therapeuták felfogását igyekszik feltárni; de egyben a maga korának biblikus és ugyanakkor haladónak mondható szemléletével viszonyult a rabszolgatartás intézményéhez. Nem valami radikális és pusztán szociális indok lebeg szeme előtt. A *De specialibus legibus* II,67–69, 90, 122–123; III,137–141, 184–204, valamint a *De virtutibus* 173 arról tanúskodik, hogy Philón úgy tekintett az emberre, mint aki szabadságra teremtetett. Mindazonáltal nem ellenezte a rabszolgatartás intézményét. Sőt, akárcsak kortársai, szükségesnek tartotta azt, különbséget tett idegen, illetve zsidó származású rabszolgák között, és csupán a rabszolgatartó gazdák embertelenségét ítélte el. Vö. Елизарова: *Община терапевтов* 62–63.

Alexandria melletti Mareia-tó partján kialakított telepen tartózkodtak, és ez a telep lehetett az Egyiptom területén élő esszénusok szellemi központja. Ez a jelenség párhuzamba állítható az Izrael területén élő esszénuscsoportok szervezetével,[725] melynek – minden valószínűség szerint – Qumrán lehetett a szellemi központja.[726]

A therapeuták hetednapi összejövetelének leírásából azt is megtudhatjuk, hogy a tanítás előjogát „a legidősebb s egyben a tantételekben legtapasztaltabb" elöljáró gyakorolja (31. §). Szintén ő az, aki a hétszer hetedik napi lakomán „valami olyan kérdést vizsgál, amely a szent iratokban merül fel, vagy olyan kérdést is kifejt, amelyet előbb valaki más tett fel" (75. §);[727] és ugyancsak ő az, aki e nagy ünnepen előadott tanítás után „feláll, és Istennek költött dicséretet énekel, esetleg egy újat, amelyet saját maga szerzett, vagy valami régit a hajdani szerzőktől." (80. §)

Mindez arra mutat, hogy az Alexandria melletti szellemi központ élén egy *elnök* (ὁ πρόεδρος – 75, 79. §), azaz a legrangosabb presbiter, az ún. „legidősebb" (ὁ πρεσβύτατος; 31. §) állt. Feladatköre hasonlóságot mutat az izraeli esszénus kisközösségek mindenkor jelenlevő és felügyelő „papjával". Viszont azonnal megállapíthatjuk, hogy a Mareia-tó melletti therapeuták elöljárója előkelőbb tisztséget viselt az esszénus kisközösségek papjáénál, mivel ez az elöljáró presbiter a telepen lakó összes therapeuta felett állt. Úgy tűnik, itt nem voltak kisebb csoportok, mert hat napot magányban töltöttek meditálással, a hetedik napon pedig mindannyian egybegyülekeztek a közös szent helyre. Tehát az Alexandria melletti telep therapeutáinál az egyén közvetlenül tagolódhatott bele a nagyközösségbe, és a két kategória között nem voltak olyan átmeneti csoportok, mint az esszénusoknál. Náluk ugyanis mindenekelőtt háromféle minőségű réteg létezett: a papok, a léviták és a „nép egésze"; ezek pedig ezres, százas, ötvenes és tízes csoportokat alkottak,[728] úgy amint azt 1QS II,19–23 is mutatja.

Philón leírása nem enged arra következtetni, hogy a therapeuták elnöke olyan nagy tekintélyű személy lett volna, mint az esszénusok Igaz Tanítója. Tisztsége azonban magasan kiemelkedik, s egy-egy elszórt utalás azt sejteti, hogy bizonyos tekintetben

[725] Vö. *Quod omnis probus liber sit* 75–76: „Erkölcsi jóság tekintetében (viszont) a palesztinai Szíria sem terméketlen, melyet a zsidók igen népes nemzetének nem csekély hányada lakja. Némelyeket, akiknek száma több mint négyezer, esszénusoknak nevezik… Ezek először is falvakon élnek. A városokat kerülik, mivel a városlakók a törvénytelenségekhez alkalmazkodnak, s tudják, hogy ez a társas létforma, mint valami halálos kórságot okozó lég, gyógyíthatatlanul kitámadja a lelkeket. Egyesek földműveléssel foglalkoznak, mások pedig olyan mesterségeket űznek, a melyek a békés életvitelt szolgálják, s egyben a maguk ügyét is előmozdítják, és a környezetükben élőknek is hasznára vannak."

[726] Vö. Amuszin, 257.

[727] Vö: *Quod omnis probus liber sit* 82: „Ekkor egyikük előveszi a könyvtekercseket, *és* felolvas, majd pedig egy másik *személy* áll elő a legtapasztaltabbak közül *és* megmagyarázza mindazt, ami érthetetlen *volt.*"

[728] Vö. Mk 6,40: Letelepedének azért szakaszonként, százával és ötvenével.

mintha-mintha az Igaz Tanítóhoz hasonlítható személy volna. Ugyanis ezt olvashatjuk: „Rendelkezésükre állnak ősi tekintélyektől származó művek is. Ezek *az elődök,* lévén *egyben ennek* a filozófiai iránynak alapítói, az allegorizáló *írásmagyarázat* módszerének sok emlékét hagyták hátra; s amiként némelyikük *írásmagyarázatát* mintaként használják, ugyanúgy utánozzák le irányzatuk szokásait *is*." (29. §) Viszont nem világos, hogy itt a therapeuta alapítókra kell gondolni, vagy pedig az esszénus mozgalom ősi tekintélyeire. Az is lehetséges, hogy Philón itt a tekintélyes esszénus elődökre gondolt, hiszen a két kegyességet együtt akarja láttatni, s tisztában lehetett a közös gyökerekkel.

Tehát: Philón leírása számunkra itt pontatlan és homályos marad. Első olvasásra arra gondolhatnánk, hogy analógiát állít fel. Azaz: a therapeuták „ősi tekintélyei", akik könyveket írtak és megalapozták az allegorikus írásmagyarázat módszerét s ugyanakkor „*ennek* a filozófiai iránynak alapítói", tulajdonképpen az Igaz Tanítóhoz és annak utódjához(?), utódjaihoz(?) hasonlók. A therapeuta elnök abban is hasonlít az Igaz Tanítóhoz, hogy írásmagyarázata minden tekintetben elsőrendű (31, 75. §). A qumráni Tanítóról jól tudjuk, hogy karizmatikus egyéniség volt. Tanítását közvetlenül Istentől kapta,[729] és azzal a képességgel is rendelkezett, hogy meg tudta fejteni a prófétáik beszédeit,[730] ami azt is jelentheti, hogy ő lehetett a qumráni *peser*-műfaj megalapozója.[731]

De lépjünk tovább therapeuta elnökre vonatkozó sorokban. Az ősi, alapító tekintélyek nemcsak allegorikus írásmagyarázatuk írott emlékeit hagyták hátra, és nem csak elmélkedtek, hanem énekeket és himnuszokat is költöttek (29. §).[732] Ha pedig elfogadjuk, hogy például a *Hálaadások*at (1QH) a qumráni közösség vezetője írta,[733] akkor az Igaz Tanító és a therapeuta elnök valamelyes hasonlóságot mutat a zsoltárköltés tekintetében is.

Bár bizonyos funkcióbeli hasonlóságokat fedezhetünk fel az Igaz Tanító és a therapeuták elnöke között, analógiáról semmiképpen sem beszélhetünk. Philón bizonyára csak arra kívánt utalni, hogy kapcsolat létezik az izraeli esszénusok és az egyiptomi therapeuták között. Vagyis: az ószövetségi prófétai iratoknak itt is, ott is nagy tekintélye van, és mindkét helyen behatóan foglalkoznak az Írások értelmével. A Szent Iratok tanulmányozásával mindenki foglalkozik, akár az esszénusokról legyen szó, akár a therapeutákról, de magyarázatuk hitelessége

[729] Lásd: 1QpHab II,1–3: „Az ige peser-je azokra vonatkozik, akik hitszegően viselkedtek, a Hazuggal együtt, minthogy nem [hallgattak] az Igaz Tanító [szavára], (amelyet az) Isten szájából (kapott)…" (מפיא אל)

[730] Lásd: 1QpHab II,8–9: „…Isten adta szívébe a tudást, hogy megfejthesse, az Ő szolgáinak, a prófétáknak összes szavát…" 1QpHab VII,4–5: „…peser-je az Igaz Tanítóra vonatkozik, akivel tudatta az Isten szolgáinak, a prófétáknak minden szavát."

[731] Vö. Amuszin, 221–222.

[732] Lásd még a fentebb is idézett 80. §-t.

[733] Vö. Fröhlich, 430; Amuszin, 93–94.

mindenekelőtt a tagok felett álló elnök tekintélyéhez kötődik, aki jelen van az igetanulmányozás nyilvános alkalmain, felügyeletet gyakorol, és szava döntő súllyal bír. Ez az „abszolút" emberi tekintély a therapeutáknál az elnök, az esszénusoknál pedig az Igaz Tanító, illetve a tízes csoportok élére kötelező módon odaálló papi személy.[734] Ezek is arra utalnak, hogy az esszénus és therapeuta közösségeken belüli egyenlőség felett szigorú hierarchia volt érvényben.

Philón nem tér ki a therapeuták közösségén belül létező rétegekre. Mint láttuk, elnökük, a legidősebb nyilvánvaló előjogokkal rendelkezett a férfiakkal és nőkkel szemben. A rendbe tartozó férfiak és nők nagyjából egyenrangúaknak tűnnek, legalábbis annak a kevés információnak alapján, amit Philón közöl. A nők részt vesznek a közösségi alkalmakon: hallgatják az elnök tanítását, mert „ugyanazt a buzgóságot és ugyanazt az életfelfogást teszik magukévá", mint a férfiak (31. §); a férfiakkal étkeznek a számukra kijelölt helyen, de „asztali ülésrend megosztott: külön férfiaknak jobboldalon, baloldalon pedig külön a nőknek" (68–69. §); és legfőbb ünnepükön ők is kórust alkotnak és ennek élére előénekest állítnak, akárcsak a férfiak (83. §). Ez az egyenrangúság viszont nem azonos az egyenjogúsággal, hiszen Philón férfielnökről beszél. Tehát a therapeuta buzgóság tekintetében nincs különbség férfi és nő között. A nők is elérhetik a tökéletességet, ők is tökéletes kegyesekké válhatnak,[735] amennyiben „arra igyekeznek, hogy *a bölcsesség* legyen élettársuk", megvetik a testi élvezeteket, és nem halandó, hanem halhatatlan „utódokat" kívánnak „szülni": a bölcsesség lelki gyümölcseit, melyeket az Atya rájuk hintett szellemi fénysugarai „nemzenek" (68. §).

Összegezve: a therapeuta nők, illetve idős szüzek jelen voltak minden közösségi alkalmon, részesedtek a tanításból és a közös eledelből, tanulmányozhatták az Írásokat és zsoltárokat énekeltek, de a tanítás hivatalát nem gyakorolhatták. Éppen úgy, ahogy az az első keresztyén gyülekezetek belső rendjében is szemlélhetjük. A hellenista gyökerű Pál apostol ugyanezt a rendet írja elő a korinthusi gyülekezetnek, ahol a nők a nyilvános felszólalás (tanítás) jogát kezdték gyakorolni. Így a therapeuta közösség is azt tartothatta, hogy „éktelen dolog asszonynak szólni a gyülekezetben" (1Kor 14,34–35). Mivel az

[734] Vö: 1QS VI,2–4: „Együtt étkezzenek. Együtt imádkozzanak, együtt tanácskozzanak mindenütt, ahol együtt van tíz férfi a közösség tanácsából. Ne hiányozzék közülük a papi személy."

1QS VI,6–7: „És ne hiányozzanak sehol a helyen, ahol tízen együtt vannak, azok az emberek, akik a Tórát kutatják nappal és éjjel, állandóan, egyik a másikat váltva."

Lásd még: CD XIII,2–3: „Azon a helyen pedig, (ahol) tízen vannak, ne hiányozzék a papi személy, aki jártas a Hagi (Meditáció) könyvében: az ő utasításai szerint járjanak el mindnyájan."

[735] Vö. Gal 3,28: Nincs zsidó, sem görög; nincs szolga, sem szabad; nincs férfi, sem nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok a Jézus Krisztusban." Valamint Gal 4,6: „Minthogy pedig fiak vagytok, kibocsátotta az Isten az ő Fiának Lelkét a ti szívetekbe, ki ezt kiáltja: Abba, Atya!"

egyiptomi therapeuták a hellenista zsidó tradíciót követték a női tagok jogait illetően, ebből arra következtethetünk, hogy tagjai hellenista zsidók voltak.

Philón utalásaiból csupán arra következtethetünk, hogy a therapeuta közösség férfi és női tagjai két rétegbe tartózhattak: a rendbe belépni készülő ún. ifjaké és a rend tagjaié. Mi a feltétele annak, hogy valaki therapeutává váljék, miután lemond anyagi javairól?[736]

A therapeutáknak azt kell elsajátítaniuk, hogy mindig a Valóságosan Létező szemlélésére törekedjenek, és soha el ne hagyják ezt „a tökéletes kegyességre vezető rendet" (11. §) Ezzel összecseng a 63–64. §: a therapeuták nem adtak hitelt a képzeletszülte „mondai koholmányok"-nak, melyeket régen felülmúltak, hanem Mózes tanítványaiként „zsenge ifjúkoruktól megtanulták, hogy csak a valóság után sóvárogjanak",[737] és teljes valójukat a természet rendjének megértésére és szemlélésére szenteljék a próféta Mózes legszentebb tanításai alapján. Ezeknek alapján csupán annyi állapítható meg bizonyosan, hogy a therapeutáknak be kell gyakorolniuk az Isten szemlélésére képes életmódot a Tóra előírásai szerint, s ha ezt elsajátították, meg kell maradniuk a rendben. Itt nem egészen világos, hogy mit jelent a Mózes-tanítványság.[738] Ha általános megnevezés, akkor a therapeuták olyan értelemben Mózes tanítványai, hogy – Philón látása szerint – e nagy próféta nyomdokain járnak? Vagy pedig azokat kell értenünk rajtuk, akiket a rend ifjakként toboroz, majd pedig novíciusokként neveli őket a therapeuta életvitelre. Ha ezek a kijelentések bizonytalanságban is hagynak, mégis megállapítható, hogy a therapeuta közösség a mózesi tradíció továbbvivőjének tartotta magát, s ez ismét csak megerősíti, hogy ez az egyiptomi kegyesség zsidó jellegű, s tagjai (nagy többségükben) zsidók lehettek.

Philón lejegyzései alapján úgy tűnik, hogy noviciátus a therapeutáknál is létezett. (A noviciátus intézményének meg kellett lennie már csak azért is, mert elképzelhetetlen, hogy egy ilyen szigorú és az esszénusokéhoz sokban hasonlító rend próbára állítás nélkül toborozta volna tagjait. Még az esszénusokénál és therapeutákénál kevésbé szigorú farizeus kegyesség haburái sem tudták mellőzni a noviciátust.) A therapeuták nagy ünnepének leírásánál Philón arról tudósít, hogy a felszolgáláshoz „a szervezetbéli ifjak (οἱ νέοι) közül jelölnek ki nagy körültekintéssel és rátermettségük figyelembe vételével

[736] A vagyonról való lemondás és beavatás előtti próbaidő a pitagoreusoknál is megvolt. Vö. Елизарова: *Община терапевтов* 131.

[737] οἱ Μωυσέως γνώριμοι, μεμαθηκότες ἐκ πρώτης ἡλικίας ἐρᾶν ἀληθείας,

[738] Moriz Friedländer úgy vélekedik, hogy ezek a Mózes-tanítványok azok, akiket kora ifjúságuktól neveltek a valóság szemlélésére. (Friedländer, 275.)

olyanokat, akiknek kötelező módon a tökéletességig menő udvariasságra és nemes magatartásra kell törekedniük" (72. §). Vajon mit jelenthet ez?

A νέος jelenthet *még tapasztalatlan fiatalembert,* s ebben az összefüggésben *friss (ifjú) tag*ot is. Philón ugyanezt a kifejezést használja a *Quod omnis probus liber sit* 81-ben: „A fiatalok (νέοι) életkor szerinti sorokban foglalnak helyet…" Kifejezésmódja viszont pontatlan, hiszen tudjuk, hogy az esszénusoknál a belépéstől számított idő volt a mérvadó.[739] Itt az alárendeltséget, a rangbeli különbséget az *idősebbek alatt, az idősebbek lábainál* – ὑπὸ πρεσβυτέρους prepozíciós szerkezet fejezi ki. A kereveten fekvő therapeuták mellett „az ott álló ifjak" is nagy figyelemmel követik az elnök tanítását. Mintha csak azt kellene elképzelnünk, hogy a rendbe már felvett tagok előjoggal rendelkeznek: nekik fekvőhelyük van a lakomán, kerevetre dőlhetnek, míg az ifjak csak állnak (οἱ παρεστῶτες νέοι – 77. §). Itt ismét csak a οἱ νέοι megjelöléssel találkozunk, akárcsak odébb is, amikor azt olvassuk, hogy az ifjaknak kell kihordaniuk az asztalokat, vagyis az eledelt, amely kovászos kenyér, izsóppal vegyített só, „*éspedig* a szent templom előcsarnokában felállított, *s* Istennek szentelt asztal iránti tiszteletből. Ezen ugyanis fűszerezetlen kenyerek és só áll; a kenyerek kovásztalanok, a sót pedig nem keverik hozzájuk" (81. §). Majd így folytatja Philón (82. §): „Mert úgy illett, hogy a papok legelőkelőbb osztályának az jusson szolgálata jutalmául, amik a legegyszerűbbek és legtisztábbak. Másoknak pedig, akik hasonló *szolgálatokban* buzgólkodnak, tartózkodniuk kellett ugyanezektől, hogy előjoguk a tekintélyesebbeknek legyen."[740]

Mint előbb már láthattuk, az esszénusoknál az a rend érvényesült, hogy a próbaidő alatt álló novíciusok nem részesedhettek a már beiktatott rendes tagok tiszta eledeléből.[741] Ebből csak a papi módon tiszta, vagyis rendes tagok részesedhettek."[742] A *De vita contemplativa* 81–82-ben tehát világosabb utalással van dolgunk, ami alátámasztani látszik a therapeuta noviciátus intézményének létezését.

A Philón által használt οἱ νέοι megjelölés és a hozzá kapcsolódó tevékenységek összefüggésbe hozhatók *A gyülekezet szabályzata* (1QSa = 1Q28a) I,6–18-cal; az I,6-ban álló [הרי]נעמן pedig egyenesen összecseng a görög οἱ νέοι-jal. Ez a szövegrész az

[739] Vö. 1QS VI,3–4: „Ne hiányozzék közülük a papi személy. És mindenki rangja szerint üljön őelőtte…"

1QS VI,8–9: „Ez pedig a szabályzat a Sokak ülése számára: Mindenki rangja szerint. A papok üljenek elsőnek, a vének másodiknak. Az egész nép maradéka pedig üljön, mindenki rangja szerint."

[740] Vö: Елизарова: *Община терапевтов* 60. Jelizarova is kiemeli, hogy a therapeuta közösség tagjai elvileg egyenlők, de létezik egy rangsor szerinti belső szerveződés, éspedig a közösségbe való belépés időpontja, illetve rituális tisztaság szempontja alapján.

[741] Lásd e fejezet *A therapeuták és esszénusok szombatnapi ünneplése* című alpontját.

[742] Lásd: Joachim Gnilka: *Az esszénusok szent étkezései.* (*Qumrán és az Újszövetség.* Szegedi Biblikus Konferencia 1999. Szerkesztette: Benyik György. JatePress, Szeged 2001.) 45–46.

életkorokhoz kötődő kötelezettségeket szabályozza, és előírja, hogy az ifjakat tíz éven keresztül kell oktatni, hogy aztán húsz éves korukban avathassák a közösség teljes jogú tagjává.[743]

Összefoglalva: *az ifjak* talán azok a fiatal „Mózes-tanítványok", akik már zsenge korúktól fogva igyekeznek begyakorolni a therapeuta életvitelt (63. §). Ehhez hasonló módon történt az esszénus életvitelre való felkészítés is. Közülük jelölik ki a tiszta eledelt felszolgáló személyeket, akiknek tökéletességig menő udvariasságukkal és nemes magatartásukkal itt is bizonyítaniuk kell, hogy alkalmasak az Istent, s ugyanakkor rendbéli társat szolgáló[744] életmódra (72. §). Mint tanoncoknak, nekik is hallgatniuk kell az elnök tanítását (77. §). Részt vesznek az ünnepi zsoltáréneklésben is, majd pedig kihordják az asztalokat (80–81. §); de a tiszta eledel mellé csupán az előjoggal rendelkezők ülhetnek, mert ez csak a (tulajdonképpeni, már beavatott) papok osztályának jut részül. „Másoknak pedig, akik hasonló *szolgálatokban* buzgólkodnak, tartózkodniuk kellett ugyanezektől, hogy előjoguk a tekintélyesebbeknek legyen." (81–82. §)

Philón nem beszél újonc-avatásról, viszont ilyen a therapeutáknál is létezett, és ennek meg kellett történnie időnként. Erre külön nem tér ki, de hivatkozik rá, amikor ezt írja: „…a vének a közösségbe való belépés rendjét követve telepednek asztalhoz. Azonban nem az időseket és ősz hajúakat tartják véneknek (hanem a még egészen fiatal gyermekeket is), amennyiben ezek utóbb kedvelték meg az irányzatot, hanem azokat, akik az elmélkedő filozofálás kötelékében nőttek fel és jutottak virágkorra. Valójában ez az, ami a legnemesebb, és a leginkább Isten rendelése szerint való" (67. §). A belépések megerősítése, a beavatás minden bizonnyal a legszentebb, ötvenedik napi ünneplésükkor

[743] „Ez pedig a szabályzat a gyülekezet összes serege számára, minden izraeli születésű számára. Serdülőkorától fogva oktassák öt a Hagi (Meditáció) könyvéből, és életkora szerint tanítsák a szövetség törvényeire; és értelme szerint fegyelmezzék ítéleteik által. Tíz év legyen gyermekkora. Húsz éves korában pedig lépjen a vizsgálók elé, hogy beléphessen az osztályrészbe (goral), családja körében, a szent gyülekezet közösségébe. De ne [közeledjen] asszonyhoz, hogy megismerje, és férfiként vele háljon, csak ha már betöltötte huszadik évét, amikor már ismeri a jót és rosszat. És ezek alapján vállalja, hogy tanúskodjon a Tóra ítéletei szerint, és jelen legyen a döntések meghallgatásánál. Amikor pedig huszonötödik életévét betöltötte, álljon elő, hogy a szent gyülekezet 'alapjai'-ban megjelenjen, hogy gyakorolja a gyülekezet tevékenységét. Harminc éves korában pedig jelentkezzen, hogy vitát folytasson és döntést hozzon, és hogy jelen legyen Izrael ezredeinek vezetői, a századok, ötvenedek, és a tizedek vezérei, bírák, és törzseiket vezetők között, családjaik körében, Áron fiai, a papok között, valamint a gyülekezet összes 'atyái' vezéreinek körében, akikre a sorsvetés esett, hogy szolgálatra készen álljanak és szertartást végezzenek a gyülekezet színe előtt. Értelme, valamint gyakorlatának tökéletessége szerint kapjon helyet az istentiszteleti szolgálatban fivérei körében."

[744] Vö. nevükkel – θεραπευταὶ, illetve nevük magyarázatával (2. §): „*És valóban terapeuták azért* is, mivel már kezdettől fogva a természet és a szent törvények tanították őket *arra,* hogy a Valóságosan Létezőt szolgálják, aki a földi javaknál is különb, tisztább az egyes *számjegy*nél s eredetibb a monádnál."

történt, és feltehetően ahhoz hasonló módon, ahogy azt az izraeli esszénusok gyakorolták, a közösség megújulásának nagy ünnepén.[745]

A *De vita contemplativa* alapján semmi kétség nem fér ahhoz, hogy a therapeuta közösség tagjai között szigorú rangsor érvényesült. A nagyünnepi lakoma kezdetén, amikor ragyogó fehérbe ruhában és legmagasztosabb méltósággal gyülekeztek egybe, és asztalhoz telepedtek volna, egymás mögött, ékes renddel sorban álltak a napos felügyelők egyikének jelzésére (τινος τῶν ἐφημερευτῶν).[746] Az eledel megáldása után előbb a vének (οἱ πρεσβύτεροι) telepednek asztalhoz, éspedig a közösségbe való belépés rendjét követve. A ragsor tehát nem kor szerinti volt, hanem a belépések rendjét vette figyelembe, amint az fennebb láttuk (66–67. §).[747] Hasonlót olvashatunk 1QS VI,22-ben: „Ha kijön róla az az osztályrész, hogy belépjen a közösségbe, írják őt be a szabályzatba, besorolását fivérei[748] közé, a Tórát, az ítéletet, és tiszta ételeket illetően." Illetve kissé odébb VII,21-ben: „Ha beveszik őt, írasson be rangja szerint, utána pedig kérdezhetik az ítéletről." 1Q28a (1QSa – *A gyülekezet szabályzata*) II,12–22 pedig, amely egy messiási lakomát ír le, szintén jól tükrözi az esszénus közösségen belüli rangsort.[749]

[745] 1QS II,18–25 így rendelkezik a beavatás felől, illetve a már beavatottak szövetségének megújítása, valamint a tagok ragsora felől: „Ezután mindenki, aki a szövetségbe belép, válaszoljon és mondja utánuk: 'Úgy legyen, úgy legyen!'. Így tegyenek évről-évre, mindaddig, amíg Beliál uralma tart. A papok lépjenek be elsőkként a szabályzatba, szellemük (fokozata) szerint, egyik a másik után; a léviták pedig lépjenek be őutánuk. A nép egésze pedig lépjen be harmadikként a szabályzatba, egyikük a másik után, ezrenként, százanként ötvenenként, tízenként, hogy minden izraeli férfi ismerhesse felállása helyét Isten közösségében, örök terv szerint. Senki ne kerüljön alacsonyabbra az őt megillető helynél, és ne álljon magasabban sem osztályrésze helyénél, hiszen valamennyien a hűség ('emet), a nemes alázat, az összetartozás szeretete, az egymás iránti igazságos szándék a szent tanácsban, és az örök dicsőség fiai közösségének tagjai lesznek."

[746] Jelizarova úgy látja, hogy a napos felügyelő gyakorolja az elnöklés jogát is. (Елизарова: *Община терапевтов* 53.)

[747] Vö: *Quod omnis probus liber sit* 81: „A fiatalok életkor szerinti sorokban (καθ᾽ ἡλικίας ἐν τάξεσιν) foglalnak helyet az idősebbek lábainál, a figyelmes hallgatókhoz illő ékességgel." Itt azonban egyszerűen csak életkorról szerinti sorrendről van szó.

[748] Vö. ezt a fivérséget a *De vita contemplativa* 72-vel: „Ezek *az ifjak* olyan készséggel-örömmel szolgálnak, mint az édes fiak apjuknak és anyjuknak. Társaikat a maguk vér szerinti szüleinél is közelebb állóknak tekintik, amennyiben a helyesen gondolkodókhoz semmi sem áll közelebb, mint az erkölcsi jóság."

[749] „[Ez] a Név embereinek ülése, a Közösség Tanácsa gyűlésének összehívása, amikor Isten elküldi a Messiást. A pap bevonul, Izrael egész gyülekezetének élén, valamint az összes atyák, Áron fiai, a papok, a gyűlésbe hívottak, a Név emberei, és leülnek őelőtte, ki-ki rangja szerint. Ezután leül Izrael Messiása, és az ő színe előtt ülnek Izrael ezredeinek fejei, mindegyik rangja szerint, felállásának rendjében, táboraik és csapataik szerint; és a gyülekezet 'atyá'-inak összes fejei, a szent gyülekezet bölcseivel együtt. Üljön le előttük ki-ki rangja szerint. Amikor pedig összegyűlnek a közös asztalhoz, és hogy az újborból igyanak, amikor a Közösség asztalát megterítik evéshez és az újborhoz, senki se nyújtsa ki kezét elsőként a kenyérért és a borért a pap előtt; hanem az áldja meg a kenyér és a bor elsejét, és terjessze ki kezét a kenyér fölé elsőnek. Ezután terjessze ki kezét Izrael messiása a kenyér fölé; majd pedig mondjon áldást a Közösség egész gyülekezete, ki-ki rangja szerint; és e szerint a törvény szerint gyakorolják minden étkezésnél, amelyre legalább tíz ember összegyűlik.

Itt is az az elv érvényesült, melyet előbb már említettünk, hogy a normatív kegyesség felé egy erkölcsi kritérium került. De míg előbb csak arról volt szó, hogy az ilyen, szektás jellegű közösségek a külvilág felé hangsúlyozták az erkölcsi kritériumot, hogy ti. a legjobbak a kiválasztottak,[750] addig itt azt láthatjuk, hogy ez az elv a közösségen belül is érvényre jut: azok az előkelőbbek a renden belül, akiket korábban avattak be. Ez akár átértelmezett zsidó elsőszülöttségi (előbb-születettségi) jognak is tekinthető. De ha a belépést egyfajta megújulásként, újjászületésként értelmezzük, akkor a rendben eltöltött hosszabb idő érdemül számíttatik be, s ez ismét etikai kritérium. (Ezzel ellentétben áll az, amit Jézus tanított a szőlőmunkások példázatával, s ami meghatározóvá is vált a keresztyének között.[751] A példázat zárómondatai különösképpen figyelemre méltók, ugyanis ezek éppen a rangsor és a kiválasztottság gondolatait hozzák elő.[752])

A therapeuták közötti rangsorra s egyben a rang iránti nagy tiszteletadásra utal az is, hogy amikor az elnök tanítására vártak, mindannyian teljesen elcsendesedtek. Míg a tekintélyes elöljáró előadott, senki sem mert pisszenni, de még hangosabban lélegzeni sem (75. §). Mindenki csupa szem s fül volt, mocorgásról szó sem lehetett: mozdulatlanul, ugyanazon egyenes testtartásban maradva figyeltek. Csupán annyi volt megengedett, hogy a megértést fejbólintással és pillantással jelezzék;[753] ha pedig valami érthetetlen maradt számukra, ezt a fej és a jobb kéz ujjhegyének lassú mozgatásával adták tudtára a felettük álló elnöknek. Ha elismerésüket akarták kinyilvánítani, akkor ezt tekintetük lassú körbehordozásával fejezték ki (77. §), illetve a legvégén tapssal (79. §). Mindezeknek előképét az esszénusoknál láthatjuk. Fennebb már utaltunk a közösség szabályzatának ide vonatkozó soraira (1QS VI,3–4. 8–9), melyek a következőkkel egészülnek ki: „Senki se vágjon társa szavába, mielőtt az befejezné mondandóját. És ne beszéljen senki a maga sora előtt, (az előtt), aki előtte van beírva. Akit kérdeztek, a maga sorában beszéljen. A Sokak ülésén pedig senki ne beszéljen olyan dologról, amely a Sokak, vagy a Sokak fölött álló Felügyelő kedve ellenére van. Mindenki, akinek közlendője van a Sokakhoz, ám beosztása nem éri el azokét, akik a közösség tanácsát kérdezhetik, ez a férfi lépjen fel, és szóljon:

[750] Lásd e fejezet *Nőtlenség és női tagság című alpontját*. (Vö. Amuszin, 206.)

[751] Mt 20,1–16.

[752] Mt 20,16: „Ekképpen lesznek az utolsók elsők és az elsők utolsók; mert sokan vannak a hivatalosak, de kevesen a választottak."

[753] Lásd még a 31. §-t: „A többiek pedig háborítatlan nyugalommal hallgatják, s csupán a tekintet és fej *szerény* intésével nyilvánítanak tetszést."

'Mondanivalóm van a Sokak számára'; ha megengedik neki, beszéljen." (1QS VI,10–13.)[754]

Az esszénus közösségnek megvoltak a maga „demokratikus" vonásai, de ezekből semmiképpen sem következhetett a papi osztály kivételezettségének megszűnése. Például: a lakomára való bevonuláskor a pap megy az élen, és míg meg nem áldaná a kenyeret és bort, senki sem kezdheti meg az étkezést (1QS VI,4–6; 1QSa = 1Q28a II,12. 17–20.). A pap annyira fontos, hogy nélküle a Tórát sem szabad tanulmányozni (1QS VI,6). 1QS V,1–3 úgy rendelkezik, hogy minden dolog tekintetében a közösség tagjainak véleménye legyen döntő. Tehát mérvadó volt a tagok szavazata, de a legfőbb jogok mégiscsak a papokat illették.[755] 1QS IX,7 viszont világosan megfogalmazza: „Csakis Áron fiai rendelkeznek az ítéletet és a vagyont illetően, és az ő határozatuk szerint jön ki az osztályrész a Közösség bármely rangú tagja számára." (A két rendelkezés közötti ellentmondás talán úgy oldható fel, ha azt feltételezzük, hogy a papok véleménye és határozata nagyobb súllyal bírt, mint a többi tagoké. Illetve: szótöbbség hiányában a papok szavazatai alapján született meg a végső döntés. Bizonyosan csak annyi állapítható meg, hogy a papok, azaz Cádók fiai kiváltságos osztályt alkottak, a döntések azonban a „szövetség embereinek" szavazatai alapján születtek.[756]) A ragsorra utalnak még *A közösség szabályzatának* (1QS) következő részletei: VI,1–2;[757] VIII,19;[758] IX,2.

Az esszénusokéhoz hasonló „demokratikus" vonások a therapeuták közösségének belső rendjében is jelentkeznek. Náluk a forma egyszerűsítettebb, de itt is nyilvánvaló a hierarchia és az ezzel együtt járó előjogok megléte; és világosan kivehető, hogy a hiteles és mérvadó tanítás hivatala, a therapeuta elnököt illeti meg.

[754] Lásd még 1QS VII,9–10 fegyelmi rendelkezését: „Annak pedig, aki társa szavába vág: tíz nap." (Ti. tíz napi büntetés jár ki neki.)

[755] Vö. Amuszin, 158.

[756] Vö. 1QSa (1Q28a) I,1–2: „Ez a szabályzat Izrael egész gyülekezete számára, a napok végén, amikor egybegyűlnek, hogy Cádoq fiainak, a papoknak és szövetségük embereinek ítélete szerint gyakorlatot folytassanak…" Lásd még: 1QSa I,22–27.

[757] „Ezt a gyakorlatot kövessék mindenütt, ahol csak laknak, mindannyian, egyik a másikkal: a kicsi hallgasson a nagyra munka és anyagiak dolgában."

[758] „Miután beíratott ragja szerint, jelen ítélet érvényes rá…"

k) Papi kegyesség

A De vita contemplativa és a Quod omnis probus liber sit közötti hasonlóságok fejezet elején már láthattuk, hogy Philón milyen összefüggésekben említi a ἱκέτης és θεραπευταί szavakat. Arra is rámutattunk, miért használja ezeket szinonimákként.[759] A felsorakoztatott szöveghelyek alapján megállapítottuk, hogy Isten törvényének buzgó betartása és az igazi istenfélelem összekapcsolódik Isten oltalmának keresésével és a neki való szolgálattal; és hogy a törvény megtartásának és istenfélő életvitelnek éppen a papi életmód a legmagasabb formája. Ha tehát valaki igazán akarja tisztelni Istent, márpedig a therapeuták éppen erre törekedtek, mintaképük pedig Mózes,[760] annak szinte szükségszerűen kell elszakadnia addigi életvitelétől, a földi dolgoktól, és papi életmódot kell folytatnia. Vagyis a therapeuta kegyesség papi jellegű.[761]

A therapeuták „őstípusa", Mózes már hajdanában is „therapeutaként" jelentkezett, legalábbis a LXX szövege szerint: ὁ θεράπων μου Μωυσῆς (עַבְדִּי מֹשֶׁה) – 4Móz 12,7;[762] κατὰ τοῦ θεράποντός μου Μωυσῆ (בְּעַבְדִּי בְמֹשֶׁה) – 4Móz 12,8. A *De vita Mosis* pedig úgy mutatja be Mózest, mint aki szerette az erkölcsi szépséget, s emellett „végigküzdötte az erény versenyeit; edzője a benne lakozó helyes gondolkodás volt, ez irányította gyakorlatait a két fő életforma, a szemlélődő (θεωρετικὸν) és a tevékeny (πρακτικὸν)[763] élet elsajátítására. Fáradságot nem kímélve szüntelenül a filozófia tanításait tanulmányozta és olvasgatta szorgosan a lelkében, azután elraktározta emlékezetében úgy, hogy soha nem felejtette el,[764] s azonnal hozzáigazította saját cselekedeteit, melyek mind dicséretesek voltak.

---

[759] Lásd A ἱκέτης és θεραπευταί jelentése alpontot.

[760] Ők Mózes tanítványainak tartották magukat (lásd: PHVC, 63).

[761] Vö. "*És valóban terapeuták azért* is, mivel már kezdettől fogva a természet és a szent törvények tanították őket *arra,* hogy a Valóságosan Létezőt szolgálják, aki a földi javaknál is különb, tisztább az egyes *számjegy*nél s eredetibb a monádnál." (2. §) Lásd még: „Ennyit tehát a therapeutákról, akik a természet és a benne levők feletti elmélkedést tartották a legnagyobb becsben, és akik csak a lélek által élnek. Ők egyszersmind mennynek és világnak polgárai, *de* erényük révén valójában a mindenség Atyjának és alkotójának pártján állnak; ez az *erényesség pedig* kieszközölte számukra Isten baráti pártfogását. Ezenfelül *az Atya* még azzal is megajándékozta őket, ami az erkölcsi jósághoz leginkább illik, *s* ami többet ér minden földi jónál: maga az elérhető legmagasabb fokú boldogság." (90. §)

[762] Vö. Zsid 3,5: καὶ *Μωϋσῆς* μὲν πιστὸς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ ὡς *θεράπων*… – Mózes is hű volt ugyan az ő egész házában, mint *szolga*…

[763] Vö. a PHVC címével: *ΠΕΡΙ ΒΙΟΥ ΘΕΩΡΕΤΙΚΟΥ Η ΙΚΕΤΩΝ.* Lásd még az 1. §-át: Ἐσσαίων πέρι διαλεχθείς, οἳ τὸν *πρακτικὸν* ἐζήλωσαν αὐτίκα καὶ περὶ τῶν *θεωρίαν* ἀσπασαμένων ἀκολουθίᾳ τῆς πραγματείας ἑπόμενος τὰ προσήκοντα λέξω Vö. még a *Pro Iudaeis defensio* feliratával: περὶ τῆς κατὰ τὸν *βίον ἀρετῆς* τῶν παρ᾽ Ἰουδαίοις τὸ παλαιὸν φιλοσοφούντων. (Kiemelések tőlem.)

[764] Vö. PHVC 78.

Nem a látszatra törekedett, hanem az igazságra (ἀλλὰ τῆς ἀληθείας),[765] mert egyetlen cél lebegett előtte: a természetnek megfelelő tanítás,[766] amely az erénynek egyetlen kezdete és forrása (ὅς μόνος ἐστὶν ἀρετῶν ἀρχή τε καὶ πηγή).”[767] Mózes tehát úgy jelenik meg itt, mint aki ősalapítója a Philón által ismertetett két kegyességi mozgalomnak: a szemlélődő therapeutákénak és a gyakorlati kegyességet űző esszénusokénak.[768] Ezek mellett Philón arról is beszél, hogy ez az őstípus Mózes nemcsak törvényhozóként tevékenykedett, hanem főpapként is. A főpap számára pedig az erény (az aszkézis) a legfontosabb és nélkülözhetetlenül szükséges.[769]

A *De vita contemplativa* inkább csak „statisztikus és általánosító” jelegű leírást nyújt a therapeutákról. Ezért hiába is keressük benne a belső szervezetükre, valamint eszmevilágukra vonatkozó részleteket.[770] Viszont azon az általános észrevételen túl, hogy a therapeuta mozgalom „életmódja sokban hasonló az esszénusokéhoz”,[771] Philón munkájában annak nyomait is fel lehet fedezni, hogy ez a közösség papi jellegű, akárcsak az esszénusok szektája.[772]

Joachim Gnilka különösképpen az esszénus étkezés elemzése nyomán jut el arra a következtetésre, hogy az esszénus szekta papi jellegű,[773] majd pedig így pontosít: „A Templomtól elzárkózott szekta azonban nem csak a papok kiváltságát hangsúlyozta, hanem a laikusokra is átruházott papi funkciót. Hogy a papok és a laikusok hogyan kapcsolódnak össze, azt a CD 3,20–4,4-ben lejegyzett és magyarázott Ezékiel-idézetből ismerhetjük meg. Míg Ez 44,15 ’levita papokról, Cádok fiairól’ beszél, a Damaszkuszi irat papokra, levitákra és Cádok fiaira osztja fel őket, és ’a megtérő Izraellel’, a ’csatlakozókkal’ és ’Izrael néven nevezett elhívottjaival’ azonosítja őket. Így tehát a közösség rítusaival, imáival és vallásgyakorlataival úgy tekintette magát a bűnös időkben, mint ami a jeruzsálemi Templom és a templomi áldozat teljes jogú helyettesítője.”[774]

---

[765] Vö. PHVC 11, 27, 63, 89.

[766] Vö. PHVC 2, 64, 90.

[767] *De vita Mosis,* I,48. Bollók: *Mózes élete* 29.

[768] Vö. PHVC 1.

[769] Vö. *De vita Mosis* II,66: „Nos, ama legfőbb és nélkülözhetetlenül szükséges erény, melynek meg kell lennie egy főpapban…” Lásd még: *Legum allegoriarum* III,129–132.

[770] Vö. Amuszin, 142–143.

[771] Lásd: Fröhlich Ida: *Tisztaság és szentség Qumránban a narratív szövegek szerint.* (*Qumrán és az Újszövetség.* Szegedi Biblikus Konferencia 1999. Szeged 2001. 89–102.) 89., 1. lábjegyzet.

[772] Vö. Joachim Gnilka: *Az esszénusok szent étkezései.* (*Qumrán és az Újszövetség.* Szegedi Biblikus Konferencia 1999. Szerkesztette: Benyik György. JatePress, Szeged 2001. 37–43.) 43.

[773] Lásd az előbbi lábjegyzetben közölt előadás utolsó pontját: *III. A közösség szabályzatának beszámolója az étkezésről.* 42–43.

[774] Uo. 43.

Amuszin nincs teljesen meggyőződve afelől, hogy a „Cádok fiai" megjelölés az egész közösségre vonatkozna, ugyanis ezt írja: „Az idézetben a Damaszkuszi irat elhagy néhány szót, amely a maszoréta szövegben szerepel, pedig azok beillettek volna a szövegösszefüggésbe. További eltérés: itt a 'papok, léviták, Cádóq fiai' szavakat az 'és' kötőszó választja el egymástól. Nem tudjuk, hogy mennyire jogos a 'Cádóq fiai' kifejezést is a közösség minden tagjára vonatkozó megjelölésnek tekinteni. A legvalószínűbb, hogy csak a papok voltak 'Cádóq fiai'."[775] Viszont Fröhlich Ida és Komoróczy Géza fordításai azt erősíti meg, amit Gnilka is állít.[776]

Itt bizonyára nem mellékes figyelembe vennünk a héber gondolkodásnak azt a sajátosságát, hogy azt a gyűjtőfogalmak uralják. „Az izraeliták fogalmai nem *egyes* konkrét dolgokból vagy *egyes* jelenségekből levezetett absztrakciók, hanem valóságos képzetek, amelyek *az egyes dolgokat magukba foglalják.*" (Kiemelés tőlem.)[777] Így aztán a héber, ha itt az esszénus közösségről beszél, annak nem valamelyik tagját látja maga előtt: egy papot, egy lévitát vagy egy laikust a maga individuális vonásaival. Hanem fordítva: a jellemző esszénus vonások összességéből alakítja ki a közösséghez tartozó pap, lévita vagy laikus tag képét. Tehát az általánosból, a típusból indul ki, amely a közös esszénus jellemvonásokat hordozza. Eszerint a Cádok fiai megjelölés nem pusztán csak a Cádoktól származó papokat jelenti, hanem az esszénus közösség tagjait. Ehhez pedig még azt is hozzáfűzhetjük, hogy a Cádok fiai (בני צדוק – CD IV,3) kifejezésmód nem feltétlenül csak azokat jelenti, akik Cádok ágyékából származtak, hanem mindenekelőtt azt, hogy valakik Cádókhoz tartóznak; Cádok pedig típusa mindazoknak, akik többnyire azonos, papi életmódot folytatnak.

Ez az általánosítás, azaz a papi jelleg minden esszénus tagra való kiterjesztése azért is lehetséges, mert megvan az ószövetségi előképe is. 2Móz 19,6 ígérete ugyanis így hangzik:

---

[775] Amuszin, 154. (Lásd még a 153. oldalt is.)

[776] „A *kohének*: ezek a megtértek Izráelben, (3) akik kivonultak Júda földjéről, és velük együtt a *léviták* is; és *Cádok fiai*: ők Izrael (4) kiválasztottjai…" (Komoróczy: *Kiáltó szó a pusztában* 99.) CD III,20–IV,4-ben ez áll: „Azok, akik szilárdan ragaszkodnak hozzá, örök életre (vannak rendelve), és övék minden emberi dicsőség. Ahogyan Isten Ezékiel, a próféta által kinyilvánította nekik, mondván: „(Azok) a papok és léviták, és Cádoq(nak azon) fiai, akik megtartották szentélyem szolgálatát akkor, amikor Izrael fiai eltévelyedtek tőlem, ők áldozzanak nekem kövérjét és vért" (Ez. 44:15). „A papok" – ők Izrael megtértjei, akik Júda földjéről mentek ki, („a léviták") pedig a hozzájuk csatlakozottak. „Cádoq fiai" – ők Izrael választottai, a Név megszólítottai, akik a napok végén álnak elő."

Ez 44,15: De azok a lévita-papok, a Sádók fiai, akik a szentélyemhez való szolgálatomban foglalatosak voltak, mikor Izrael fiai eltévelyedtek tőlem, ők járuljanak énhozzám, hogy szolgáljanak nékem és álljanak énelőttem, hogy áldozzanak nékem kövérséggel és vérrel, ezt mondja az Úr.

[777] Thorleif Boman: *A héber és görög gondolkodásmód egybevetése.* Kálvin Kiadó. Kiadja a Magyarországi református egyház Kálvin János Kiadója. Budapest 1998. 53.

lesztek ti nékem papok birodalma és szent nép.[778] Itt sem a tiszta papi származás az első, hanem a szövetségbe való beletartozás és a szövetségnek megfelelő életvitel.[779] CD IV,3 szövegénél („A *kohének*: ezek a megtértek Izráelben…") pedig Komoróczy Géza is úgy érzi, hogy ennek hátterében 2Móz 19,6 áll. Ezért fűzi hozzá lábjegyzetben: „A közösség magát mintegy papnak tekintette, Mózes szavai értelmében: 'papok birodalma' (Ex. 19,6)."[780]

Ha az esszénus szekta papi jellegűnek, azaz Cádok fiainak tartja magát, és a Mareiató melletti közösség ἱκέτης, illetve θεραπευταί megnevezései a papi jellegű szolgálattal és a lévitasággal vannak összefüggésben, akkor bátrabban állíthatjuk, hogy a therapeuták is papi jellegű közösségbe szerveződhettek, s hogy a két vallásos csoportosulás eredete ugyanarra a gyökérre vezethető vissza.

Általánosan elfogadott feltételezés, hogy qumráni közösség alapítása a Hasmoneus-dinasztiával szembekerülő cádokita papok elkülönüléséhez kapcsolódik,[781] akik papi jellegű szektát alapítottak. Ha pedig kapcsolat áll fenn a qumráni közösség és a therapeuták között és életmódjuk sokban hasonló, amint erre rámutatni igyekeztünk, akkor ez a papi jelleg tovább élt Egyiptomban is. Nincs azonban nyoma annak, hogy az esszénus mozgalom miként juthatott el Egyiptomba. Ebben a tekintetben csupán csak feltételezéseket lehetne felsorakoztatni. Némelyek Egyiptomba menekülhettek az elkülönülő cádokiták közül és fenntarthatták a kapcsolatot az Izraelben maradtakkal? Az esetleg Egyiptomba élő és cádokita származású papok tették magukévá az Izraelben élő társaik szemléletmódját és kialakított szervezetét? Vagy pedig az Egyiptomból Jeruzsálembe zarándokló diaszpórai zsidók kerülhettek kapcsolatba az esszénusokkal, és magukkal vitték az esszénusok eszmevilágát, szervezetét és életmódját, hogy aztán itt, Egyiptom területén egy sajátos, diaszpórai esszénusmozgalommá fejlődjenek? [782]

Joachim Gnilka éppen az esszénus étkezési szokásokat elemzéséből kiindulva jutott arra a következtetésre, hogy az esszénus közösség papi jelleggel rendelkezett. Ha pedig végigolvassuk a *De vita contemplativa*-t, arra figyelhetünk fel, hogy templom és a papság kérdése éppen a therapeuták lakomáinak leírásánál bukkan fel: „…ezeken a lakomákon…

---

[778] וְאַתֶּם תִּהְיוּ־לִי מַמְלֶכֶת כֹּהֲנִים וְגוֹי קָדוֹשׁ LXX: ὑμεῖς δὲ ἔσεσθέ μοι βασίλειον ἱεράτευμα καὶ ἔθνος ἅγιον. Vö. 1Pét 2,9: βασίλειον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον.

[779] Vö. 1Pét 2,9: Ti pedig választott nemzetség, királyi papság, szent nemzet vagytok, hogy hirdessétek Annak hatalmas dolgait…

[780] Komoróczy: *Kiáltó szó a pusztában* 99.

[781] Vö. Amuszin, 155.

[782] Lásd ehhez: „…az egyiptomi zsidók csak kevésbé voltak összeköttetésben a palesztinaiakkal…, az egyiptomi zsidóságnak megvolt mintegy a maga külön vallási fejlődése. Renan Ernő: *A keresztyénség eredetének története. II. Az apostolok.* Fordította Salgó Ernő. (Évszám nélkül.) 189–190.

bort nem szolgálnak fel… Az asztal tiszta a véres eledelektől,[783] mivelhogy kenyér az eledel, ízesítő pedig a só, amely mellett fűszerként előkészített izsóp is áll… Vagyis: amiként a papoknak józanul kell áldozniuk, akképpen kell nekik is a józanész utasítása szerint élniük. Mert bizony a bor az esztelenség varázsszere, a költséges finomságok pedig a legtelhetetlenebb fajzatok egyikét tüzelik fel, a kívánságot." (73–74; lásd még 81–82. §). Ebből a részletből több minden kiviláglik.

a) Először is az, hogy a therapeuták – az esszénusokról elérően – teljesen kerülik a borfogyasztás. Ez mindenekelőtt szigorú aszketikus életmódjukkal van összefüggésben. Nekik azért kell megzabolázniuk testüket, hogy ezzel űzzék el a kívánságok felébredését. Ugyanis számukra az önmegtartóztatás a legfőbb erény, lelki fundamentum a többi erény számára (34. §) De ezt az italfogyasztási tilalmat törvénybeli előírásra is támaszkodik: „Áronnak pedig szóla az Úr, mondván: Bort és szeszes italt ne igyatok te és a te fiaiad veled, mikor bementek a gyülekezet sátorába, hogy meg ne haljatok. Örökkévaló rendtartás legyen ez a ti nemzetségeitekben. Hogy különbséget tehessetek a szent és a közönséges között, a tiszta és tisztátalan között. És hogy taníthassátok Izráel fiait mindazokra a rendelésekre, amelyeket az Úr szólott vala nékik Mózes által."(3Móz 10,8–11)

Conybeare azzal magyarázza a therapeuták bort elutasító magatartását, hogy a pünkösd ünnepén a sinai törvényadásra kellett emlékezni, és az Úr előtt kellett örvendezni (5Móz 16,11). Ez pedig gyakran részegséghez vezetett, amint ezt ApCsel 2,13 is érzékelteti, hogy ti. az apostolok különleges magatartását a mámoros állapottal tévesztették össze. Az élvezetek elutasító, aszketikus therapeutáknál tehát magától értetődő volt a bor mellőzése.[784] M. Philonenko kapcsolatot fedezett fel a therapeuták életmódja és felfogása, valamint a *Jób testamentuma* között, és arra a következtetésre jutott, hogy a bor elutasítása tipikusan therapeuta jellegzetesség.[785]

A therapeuták bornemissza szokása, tehát, arra a tilalomra is épül, ami csakis a papokra vonatkozott, és rájuk is csupáncsak azokban az esetekben, amikor áldozatbemutatásra készültek, vagy pedig tanítói hivatalukat gyakorolták. A therapeuták viszont kiterjesztették ezt a tilalmat a közösség tagjainak egész életvitelére, mivel az

[783] A pitagoreusok is elutasították a véres áldozatot és nem fogyasztottak húst. Vö. Елизарова: *Община терапевтов* 83, 131.

[784] Lásd még ehhez: Pld 20,1: „A bor csúfoló, a részegítő ital háborgó, és valaki abba beletéved, nem bölcs!" Nem bölcs, azaz esztelenséget követ.

Pld 23,20–21: Ne légy azok közül való, akik borral dőzsölnek; azok közül, akik hússal dobzódnak. Mert a részeges és dobzódó szegény lesz, és rongyokba öltöztet az aluvás."

[785] Vö. Елизарова: *Община терапевтов* 95.

aszkézis főerényét tartották szem előtt. Ez pedig ismét annak bizonyítéka, hogy a therapeuta közösség papi jellegűnek vallotta magát. Sőt mi több, olyan aszkétikus papságnak tekinthetők, amely buzgalmában túl is teljesítette az önmagára alkalmazott tórai előírást.[786]

b) A 73–74. §-ból az is kiviláglik, hogy a therapeuták ünnepi asztalán csupán kenyér, só és izsóp áll a víz mellett. Az asztal tiszta volt a véres eledelektől. Erre a 81. §-ban kapunk magyarázatot: a kovászos kenyér, a só és az izsóp a legtisztább eledel, mivel ezek álltak „a szent templom előcsarnokában felállított, *s* Istennek szentelt asztal"-on is. „Ezen ugyanis fűszerezetlen kenyerek és só áll; a kenyerek kovásztalanok, a sót pedig nem keverik hozzájuk" – magyarázza Philón. Húst tehát nem fogyasztanak, noha ez nem lett volna tilalmas számukra – az ószövetségi papságnak adott törvény szerint sem. Ebben a tekintetben viszont egy másik szempontot tartottak mérvadónak, s ennek alapjai szintén csak az ószövetségi iratokban voltak. Erre a kérdésre azonban a következő, *Az áldozatok spiritualizálása* című alpontban térünk ki. Mindenesetre a kovászos kenyér, a só és az izsóp (3Móz 24,7 szerint tömjén) szintén csak a papsághoz és templomhoz kötődik. A szentélybe kitett tizenkét kenyeret (lepényt) szombatonként kellett újakra cserélni, a régieket pedig Áron és fiai fogyasztották el (3Móz 24,8–9). Így tehát nem véletlen az sem, hogy a therapeuták éppen a szombatnapi közös étkezéseiken fogyasztottak ilyen eledelt, amint az sem, hogy éppen kovászos kenyeret ettek sóval és izsóppal fűszerezve.

A kovászos kenyér hozzátartozott a pünkösdi áldozatbemutatáshoz. A papnak két, finom lisztből, kovászosan elkészített kenyeret kellett meglóbálnia az Úr előtt, mint zsengéket (3Móz 23,17). Így a therapeuták nagy ünnepén fogyasztott kovászos kenyér szintén csak aláhúzza a közösség zsidó jellegét,[787] de egyben azt is, hogy ez a különleges alkalom nem a páska ünnepéhez kapcsolódott, amint esetleg ezt a Veres-tengeren való átkelésre való hivatkozás sugallná.[788]

c) A 73–74. §-ból, ha nem is közvetlenül, de közvetve mégis a therapeuták cölibátusára kaphatunk magyarázatot, ugyanis az idézet a kívánság felettébb káros voltának kiemelésével végződik. Az esszénusoknál csak bizonyos csoport tartózkodott a házasságtól, s ez valószínűleg a maga szimbolikus önértelmezésével volt kapcsolatban. Azzal ugyanis, hogy magát papi jellegű, lelki templomnak tekintette. Ha pedig a templomi szolgálatot végző papoknak (és

[786] Conybeare, 307.

[787] Lásd: Conybeare, 309.

[788] Vö: Елизарова: *Община терапевтов* 76.

laikusoknak) tartózkodniuk kellett a szexuális élettől, akkor a magukat papi jellegűnek tartó nőtlen esszénusok azt vallhatták, hogy egész életükben tisztáknak kell lenniük.[789] Ez pedig összevág azzal, amit Philón therapeutákról mond. Philón ugyanis az Írásokat szüntelenül tanulmányozó Mózes-tanítványoknak mutatja be őket (63. §). Ennek érdekében gyakorolják az aszkézist, el egészen odáig, hogy nem csak böjtölnek, hanem teljesen mellőzik a nemi életet. Úgy néz ki, hogy ezt a teljes aszkézist közismert gyakorlatnak kell tekintenünk. Ugyanis ezt nem csak Josephus emeli ki, hanem Philón is. Philón a *De vita Mosis*-ban is érinti e kérdést (2,67–69), amikor ezt mondja Mózesről: „Ennélfogva annyira szerette Istent, mint kevesen mások, és Isten is szerette őt; s mert áthatotta az égi szerelem (ὑπ᾽ ἔρωτος οὐρανίου)[790] kiváltképpen tisztelte a mindenség urát és viszont, az is tisztelte őt. A bölcshöz illő tisztelet: szolgálni az igazi létezőt (θεραπεύειν τὸ πρὸς ἀλήθειαν ὄν) – a papság feladata pedig Isten szolgálata (ἱερωσύνη δὲ θεραπείαν ἐπιτετήδευκε θεοῦ). Erre a megtiszteltetésre lett méltó tehát, melynél nagyobb jó nincs a kinyilatkoztatás útján, a szent szolgálat minden részletéről felvilágosítást kapott. Előbb azonban mind testét, mind lelkét meg kellett tisztítania, tartózkodva minden szenvedélytől (πάθους), sőt, érintetlenül őrizve meg magát (ἁγνεύσαντα) mindentől, ami halandó természetű: ételtől, italtól, valamint a nemi kapcsolattól. Bár ez utóbbival már régóta nem gondolt, jóformán azóta, hogy először kezdett prófétálni, és esett átszellemült állapotba…”[791]

A *De vita contemplativa* következő, 82. §-a azt is tisztázza, hogy kiket is illet a papoknak járó tiszta eledel. (Ezzel a kérdéssel már foglalkoztunk az előző alpont alatt: *Hierarchia és osztályok a therapeuták és esszénusok közösségében*.) Ez a § még egyszer aláhúzza, hogy therapeuták kegyessége papi jellegű volt: „Mert úgy illett, hogy a papok legelőkelőbb osztályának az jusson szolgálata jutalmául, amik a legegyszerűbbek és legtisztábbak. Másoknak pedig, akik hasonló *szolgálatokban* buzgólkodnak, tartózkodniuk kellett ugyanezektől, hogy előjoguk a tekintélyesebbeknek legyen.”

l) Az áldozatok spiritualizálása

Előbb már megállapítottuk, hogy az esszénus közösség papi jellegű volt és úgy tekintett magára, mint ami a gonosz időkben teljes joggal helyettesíti a jeruzsálemi Templomot és az áldozatokat. Hogy ezt a maguknak tulajdonított jogot miként kívánták

[789] Lásd: Vermes: *A qumráni közösség* 216.

[790] Vö. PHVC 12: „Nekik (pedig) a szolgálatban telik örömük; de nem szokásból, sem pedig bárki intésére vagy buzdítására, hanem mennyei szerelem ejti rabul őket… (ἀλλ᾽ ὑπ᾽ ἔρωτος ἁρπασθέντες οὐρανίου)”

[791] Bollók: *Mózes élete* 99–100.

gyakorolni, erről *A közösség szabályzata* (1QS) IX,3–6 így rendelkezik: „Amikor jelen megszabott előírások szerint léteznek majd Izraelben, a szent szellem alapjául, örök állhatatosságra, hogy engesztelést szerezzenek a gonoszság vétkeiért és a mulasztásokért; hogy nagyobb tetszést nyerjenek az ország számára, mint az égőáldozati hús és a vágóáldozati zsír; akkor az ajkak méltó felajánlása lesz a valódi italáldozat, és a tökéletes út a tetszést lelő önkéntes lisztáldozat. Abban az időben különítsék el a Közösség emberei a Szentség Házát Áronnak, mint a Legszentebbek közösségét, valamint a Közösség Házát Izrael számára, a tökéletesen járókét."

Ez az idézet mindenekelőtt azt mutatja, hogy az esszénus közösség engesztelői közbenjárást kívánt gyakorolni, éspedig olyanképpen, ahogyan azt az ószövetségi papság tette. Ez ismét aláhúzza a szekta papi jellegét. De a közösség elkülönült a jeruzsálemi szentélytől és annak papságától, és nem vehetett részt a templomi szertartásokon;[792] viszont nem érvényteleníthette a Törvény által előírt áldozatokat.[793] Az átmeneti gonosz időkre tehát valami igei alapú és átmeneti megoldást kellett találnia. Ezt könnyen fel is lelte az áldozatok prófétai bírálatában;[794] az áldozatokat pedig „az ajkak méltó felajánlásá"-val, az imádsággal helyettesítette, mint olyannal, ami a zsoltárok szerint is becsesebb.[795] A fenti idézet tehát jól tükrözi, hogy az esszénusoknál az „örök állhatatosság", „ajkak méltó felajánlása", a „tökéletes út" és a „tökéletes járás" előbbre való, mint „az égőáldozati hús és a vágóáldozati zsír", illetve az „italáldozat" és „lisztáldozat". Vagyis a templomi rítusok helyébe a szabályzatuk által *szellemibb*nek előírt istentiszteleti módot helyezték. Közösségüket a templommal azonosították, az áldozatokat pedig a Törvény szerinti cselekedetekkel, amint ezt a *Florilegium*[796] (4Qflor = 4Q174 I,6–7) szó szerint meg is fogalmazza: „(Isten) úgy rendelte, hogy számára emberszentélyt

[792] Vö. CD VI,11–14: „Senki azok közül, akik beléptek a szövetségbe, ne menjen azért a szentélybe, hogy oltárát fölöslegesen világítsa meg. Ők bezárják a kaput, ahogyan Isten mondja: „bárcsak bezárná közületek valaki az ajtókat" és: „ne gyújtson senki hiába tüzet oltáromon!" (Mal. 1:10)."

[793] Vö. Amuszin, 176.

[794] Lásd pl. Ézs 1,11(12–13): „Mire való nékem véres áldozataitoknak sokasága? Ezt mondja az Úr; megelégeltem a kosok egészen égő áldozatait és a hizlalt barmok kövérét; s a tulkok, bárányok és bakok vérében nem gyönyörködöm…" Jer 6,20: „Minek nékem ez a tömjén, ami Sébából kerül, és a messze földről való jóillatú fahéj? A ti égőáldozataitok nincsenek kedvemre, sem a ti véres áldozataitok nem tetszenek nékem." Hós 6,6: „Mert szeretetet kívánok én és nem áldozatot; az Istennek ismeretét inkább, mintsem égőáldozatokat." Lásd még: Ámos 5,22; Mik 6,6–8; Zsolt 40,7; 50,7–9; 51,18–19.

[795] Lásd pl. Zsolt 141,2: „Mint jóillatú füst jusson elődbe imádságom, s kezem felemelése estvéli áldozat legyen." Illetve Pld 15,8: „Az istentelenek áldozatja gyűlölséges az Úrnak; az igazak könyörgése pedig kedves nekik." Ez utóbbi lokust a CD XI,20–21 is idézi.

[796] Ez a Kr.e. I. sz. végéről származó irat „a bibliai exegézis egyik népszerű formája, ahol a szerző nem a bibliai szöveget követve fejti ki magyarázatát, hanem annak különböző helyeiről származó, azonos jelentésűként értelmezett szövegeit egybegyűjtve igazolja exegetikai mondanivalóját… Az idézeteket a szerző részben a Templomra vonatkoztatja, amelyet a magyarázatban a közösséggel azonosít." Fröhlich, 358.

építsenek, hogy abban mutassák be italáldozatul színe előtt, a Törvény betartását."[797] Ebben az emberszentélyben pedig maga a közösség volt engesztelő áldozat Izrael bűneiért.[798]

A templomtól és az áldozatbemutatástól való elkülönülés szükséghelyzetből következett. Az esszénus közösség nem mondott le véglegesen a templomról és az áldozatokról. Abban reménykedett, hogy ha majd eljön az „eszkhatologikus jövő", ismét ott lehetnek az „új templomban" és az „Új Jeruzsálemben". Ezt vázlatosan a *Háborús szabályzat* (1QM) II,5–6[799], részletesebben pedig *A templomtekercs* (11QT) XI–XVII írja le. A kényszerű elkülönülés ideje azonban hosszúra nyúlt, úgyhogy a közösségnek jobban át kellett gondolnia saját maga teremtette helyzetet, s így jutott el az áldozatok spiritualizálásának megindoklásáig.[800] Hasonló jelenség következett be később a keresztyénség kebelén belül is. Amikor az első keresztyének kiszorultak a templomból és a zsinagógai közösségekből, a már meglévő ószövetségi alapokból ők is kiépítették a maguk spirituális templomát és áldozatbemutatását. Pál apostol Isten templomának nevezte a híveket,[801] sőt a képet az egyénre is alkalmazta,[802] az áldozatok helyett pedig az élet odaáldozására buzdított.[803] De a prófétai kritika vonalának felerősödése már korábban is jelentkezik, amint az Mk 12,33 is mutatja: …szeretni embernek felebarátját, mint önmagát, többet ér minden égőáldozatnál és véres áldozatnál.

Az esszénusok templomtól való elkülönülését, illetve másfajta áldozatbemutatását Josephus Flavius is fontosnak tartotta megemlíteni: „Ha fogadalmi ajándékot küldenek is a templomnak, nem mutatnak be áldozatot, s azzal mentik ki magukat, hogy nekik sokkal szentebb tisztulási eszközeik vannak. Ezért nem is szabad belépniük a közös szentélybe,

[797] Lásd még: 1QS VIII, 8–9: „(Ez) Legszentebb lakóhely Áron számára, mindentudásban a Törvényes Szövetség számára, kellemes illatáldozatot ajánlva fel."

[798] Lásd 1QS VIII,4–7: „Amikor pedig mindez bekövetkezik Izraelben, (akkor) szilárdan áll a közösség tanácsa állhatatosságban, Örök Ültetvényként, mint a Szentség Háza Izrael számára és mint Legszentebb Gyülekezet Áron számára, az Állhatatosság Tanúi az ítélkezés számára, a Tetszés Választottai, akik engesztelést szereznek az Ország számára, és megfizessenek a gonoszoknak viszonzásul."

[799] 1QM II,5–6: „Ők legyenek jelen az égőáldozatoknál és a vágóáldozatoknál, és ők helyezzék el az Isten tetszésére szolgáló, kellemes illatú tömjénáldozatot, melyet engesztelésül (hoznak) az Ő gyülekezete nevében; ezek ajánlják fel az Ő színe előtt a mindennapi égőáldozatot (tamid) a dicsőség asztalán."

[800] Vö. Amuszin, 181.

[801] 1Kor 3,17: „Mert az Istennek temploma szent, ezek vagytok ti." 1Kor 6,16: „Mert ti az élő Istennek temploma vagytok…" Lásd még: Ef 2,20–22: „Kik fölépíttettetek az apostoloknak és prófétáknak alapkövén, lévén a szegeletkő maga Jézus Krisztus, akiben az egész épület szép renddel rakattatván, nevelkedik szent templommá az Úrban; akiben ti is együtt építtettek Isten hajlékává a Lélek által." 1Pét 2,5: „Ti magatok is mint élő kövek épüljetek fel lelki házzá, szent papsággá…"

[802] 1Kor 6,19: „Avagy nem tudjátok-é, hogy a ti testetek a bennetek lakozó Szent Léleknek temploma…"

[803] Róm 12,1: „…szánjátok oda a ti testeiteket élő, szent és Istennek kedves áldozatul, mint a ti okos tiszteleteteket." Lásd még 1Pét 2,5: …lelki áldozatokkal áldozzatok, amelyek kedvesek az Istennek a Jézus Krisztus által.

tehát külön tartják istentiszteleteiket."[804] A templomi áldozatok elutasításáról és a „szentebb tisztulási eszközök"-ről pedig Philón is tud, ugyanis a *Quod omnis probus liber sit* 75-ben ezt írja: „…tudniillik egészen különleges módon is Isten szolgái lettek. Nem úgy, mint akik állatokat áldoznak, hanem azt tartják a legméltóbbnak, hogy a saját maguk értelmét tegyék szentté."

Philón úgy jellemzi a therapeutákat, hogy azok „az elmélkedés buzgó követői", és az esszénusok mellé állítja őket, akiket viszont úgy mutatott be, mint „akik általában tevékeny életmódra törekedtek, s azt szorgalmasan gyakorolták is" (1. §). A *De vita contemplativa* bevezető frázisa tehát azt érzékelteti, hogy az általa ismertetett kegyességi irányzatok nem egymástól függetlenek, hanem hasonló vagy éppen ugyanolyan elvek alapján szerveződnek és élnek. De míg az egyik a Törvény szerinti cselekedetekre teszi a hangsúlyt, addig a másik a Törvény feletti meditációt, a kontemplációt részesíti előnyben.

Az esszénus *Florilegium* fentebb idézett részlete (4Qflor I,6–7) azt a követelményt fogalmazta meg, hogy a közösségnek, mint „emberszentélynek" a Törvény betartásával (עשׂי תורה [מ])[805] kell italáldozatot bemutatnia. A meditatív kegyességet képviselő therapeuták szintén csak a Törvényből indulnak,[806] de mert ők inkább „az elmélkedés buzgó követői", náluk az esszénus מעשׂי תורה, *a Törvény cselekedetei* még szellemibb formát öltenek, amellett, hogy szeretettel szolgálnak egymásnak,[807] méltányosak,[808] gyakorolják a közösséget és egymásnak segítséget nyújtanak.[809] A kontemplatív irányultságból következik, hogy a therapeuta közösség „eleve azt sajátítja el, hogy mindig a Valóságosan Létező szemlélésére törekedjék, és *ez a látás* még a napfénynél való érzékelésen is túltegyen" (11. §). Ennek érdekében vonulnak vissza naponként monasztériumaikba, gyakorolnak aszkézist[810] és imádkoznak.[811] Viszont úgy tűnik, hogy a

[804] *Antiquitates* XVIII. 1,19.

[805] Lásd még: עשׂי התרה 1QpHab VII,11; VIII,1; XII,5 *(Interpretációk Habakkuk könyvéhez)*; 4Q171 II,15.23 *(Interpretációk a Zsoltárok könyvéhez)*. „Az újszövetségben a *m'śy twrh* tükörkifejezése: *ergon tou nomou,* azaz 'a Törvény cselekedete' is szerepel." (Róm 2,15) Amuszin, 180.

[806] Lásd PHVC 28–29: „Ugyanis a szent iratokhoz fordulva az ősöktől eredő bölcsességet allegorizáló módon fejtik ki. Ugyanis a szó szerinti értelemben vett *iratok szövegét* szimbólumoknak tekintik. *A szövegnek* rejtett természete van, *s* ez a jelképes értelemben lesz nyilvánvalóvá. Rendelkezésükre állnak ősi tekintélyektől származó művek is." 78: „A szent iratok magyarázása úgy történik, hogy kifejtik az allegóriákban *rejlő* jelképes értelmeket. Ugyanis a törvény egésze olyannak tetszik e férfiak előtt, mint amely valami élőlényhez hasonlít." Lásd még a 25. §-t.

[807] „Nekik (pedig) a szolgálatban telik örömük; de nem szokásból, sem pedig bárki intésére vagy buzdítására, hanem mennyei szerelem ejti rabul őket…" (12. §)

[808] „Míg az anyagi javakra és meggazdagodásra törő igyekezet igazságtalanságot szül a méltánytalanság miatt, addig az ezzel ellentétes életfelfogásból jogosság *származik* a méltányosság alapján. A méltányosság nagyobb boldogságot jelent a földi gazdagságnál, amelyet hiú dicsvágyak határoznak meg." (17. §)

[809] „…mivel kedvelik a közösséget; és azért is, hogy egymásnak segítséget nyújthassak…" (24. §)

[810] „Mindenikben van egy szent helyiség, melyet szentélynek, illetve monasztériumnak neveznek. Itt tartózkodva *törekszenek* eljutni a szent élet misztériumaira. Ide sem élelmet, sem italt nem visznek, sem pedig

Törvény cselekedetei náluk mindenekelőtt az önmegtartóztatásba, mint legfőbb erényes cselekedetbe, „lelki fundamentumba" sűrűsödnek.[812] Philón ezért összegzi kegyességüket ekképpen: „erényük révén valójában a mindenség Atyjának és alkotójának pártján állnak; ez az *erényesség pedig* kieszközölte számukra Isten baráti pártfogását. Ezenfelül *az Atya* még azzal is megajándékozta őket, ami az erkölcsi jósághoz leginkább illik, *s* ami többet ér minden földi jónál: maga az elérhető legmagasabb fokú boldogság" (90. §).

A therapeuták „énekeket és himnuszokat is költenek Istenről" (29. §). Zsoltározásuk nagy jelentőséggel bír (lásd: 80–81, 83–85, 87), akárcsak az esszénusoknál. Himnuszaik között pedig „körmenetre *való* himnuszokat, italáldozati, oltár melletti, számos strófára gondosan tagolt s karéneklésre *szerzett* kórusműveket" (80. §) lehet fellelni. Ehhez hasonló az esszénusok zsoltár- és imádsággyűjteménye. Bár nem vehettek részt a templomi istentiszteleten, nekik is vannak olyan énekeik, amelyek a templomi kultuszhoz kapcsolódnak. Ilyenek *A szombati égőáldozat dalai* (4Q400–403, 4Q405), amelyeknek az a különlegessége, hogy az áldozatok színhelyét az égi, tökéletes szentélybe helyezik. Ezek a dalok példázzák a legékesebben az áldozatok spritualizálásának bekövetkezését.

A fentebb felsorolt és a figyelemre méltó műfaji meghatározások nemcsak arra utalhatnak, hogy a therapeuták az ószövetségi zsoltártradíció folytatói; nem is csak arra, hogy rokonságot mutatnak az izraeli esszénusok énekeivel. Hanem azt is mutathatják, hogy itt is a spirituálisabb formák, az „ajkak tulkai" (Hós 14,3) és a hálaadással való áldozatok (Zsolt 50,14.23.) vették át az áldozatok helyét.

egyebet, amely a test igényeire *nézve* szükséges *volna*, hanem *csak* a próféták *isten*-ihlette törvényeit és mondásait, valamint himnuszokat, s egyebek is, amivel tudás és kegyesség *egyaránt* gyarapítható és tökéletesíthető. Így hát az Istenről való megemlékezést sohasem tévesztik szem elől, amiképpen *még* álomban sem tűnődnek más dolgok felől, mint az isteni tökéletességek szépségeiről és hatalmáról; ugyanis sokan még álmukban is a szent bölcsesség magasztos tanai felett tusakodnak, és azokról beszélnek." (25–26. §) „A kora reggeltől estig terjedő napszak mindannyiukra nézve aszkézisre rendelt idő." (28. §) „Hat napra tehát mindeniküknek magányra vonul vissza a maga helyére, s a már említett monostorokban filozofál." (30. §)

[811] „Minden nap kétszer szoktak imádkozni: hajnaltájban és este. Ugyanis amikor felkel a nap*sugár*, verőfényes napért esedeznek, ténylegesen verőfényes napért, hogy égi világosság töltse el elméjüket; amikor pedig leáldozik a nap, azért, hogy a lélek teljesen felszabaduljon a nyugtalanító tapasztalatoktól és érzésektől, s hogy az összegyülekezéskor és a gyülekezési helyen a valóságot legyen képes nyomon követni." (27. §)

[812] „Mivel számukra az önmegtartóztatás olyan, mintha valami lelki fundamentumot fektetnének le, erre *a lelki fundamentumra* építik a többi erényt." (34. §)

Összefoglalás

Alexandriai Philón szellemi örökségét a keresztyénség vállalta fel és hagyományozta át. Caesareai Euszebiosz (†340) is hozzájárult ehhez a folyamathoz. Ugyanis a therapeutákat a korai keresztyénség szerzeteseinek tekintette, és ahhoz a gyülekezethez kapcsolta őket, amelyet – a maga közölte hagyomány szerint – Márk alapított Alexandriában. Aszketikus életvitelük az ószövetségi prófétákra emlékeztette, vagyontalanságuk és „filozófiával" való foglalatosságuk pedig az őskeresztyénekre. Úgy ítélte, hogy *De vita contemplativa* pontos beszámolót nyújt az aszkéta therapeuták életmódjáról, mivel – szerinte – Philón jól ismerte és tisztelte a maga korának apostoli férfiait. Azonban észrevette, hogy többnyire zsidó szokásokat ápoltak.

Epiphaniosz (kb. 315–403) átvette Euszebiosz szemléletét. Úgy vélekedett, hogy a therapeuták neve eredetileg nem Ἐσσαίοι, hanem Ἰεσσαίοι volt, ami véleménye szerint *gyógyítók*at és *tisztelők*et jelent. Így *De vita contemplativa*-ról azt írja, hogy az az esszénusokról szól (*Panarion* XXIX. 4,9–10; 5,1). Hieronymus († 420) egyházatya Euszebiosz feltételezésével azonosult *(De viris illustribus – A kiváló férfiakról),* s később ugyanezt a vonalat követte a XII. században élt Szíriai Mikhael, az antiókhiai monofizita pátriárka.

Caesareai Euszebiosz nézete évszázadokra meghatározta a therapeuta kegyesség besorolását. Véleményét nem vizsgálták felül a reformáció koráig.

A reformáció hívei a szerzetességet is bírálták. A római katolikus egyház azzal válaszolt, hogy a szerzetesség ókeresztyén hagyományból nőtt ki, ezt a hagyományt pedig a therapeuták kegyességével próbálta igazolni, éspedig Euszebiosz interpretációja alapján.

Martinus Chemnicius és Joseph Justus Scaliger arra a következtetésre jutott, hogy a therapeuták kegyességi irányzatát zsidó szektának kell tekinteni. Szemléletük és ennek támogatói ellenében római katolikus kutatók zárkóztak fel, s a felek mintegy három és fél évszázadot tartó vitája során a kritikai szemléletmód erősödött meg. Némely kutató még Philón szerzőségét is elvitatta (H. Grätz, Paul Ernst Lucius, E. Schürer, A. Hilgenfeld, Eduard Zeller, Abraham Kuenen, I. M. Jost, T. K. Cheyne, J. Drummond és R. F. Littledale).

A therapeuták kérdéskörének vizsgálatában F. C. Conybeare 1895-ben megjelent könyve hozott döntő fordulatot. Munkájával Paul Erns Lucius kritikai vizsgálatára adott választ. Lucius ugyanis a Caesareai Euszebiosz által megfogalmazott nézetre épített, és azokra a tanulmányokra támaszkodott, amelyek Euszebiosz értelmezését vitték tovább.

Conybeare M. L. Massebieau és P. Wendland, kutató munkája meggyőzően bizonyította, hogy a *De vita contemplativa* Philón tollából származik, s Kr.u. 30 táján születhetett; nyelvezete, szókincse és stílusjegyei philóniak, s a műben kifejtett gondolatok is fellelhetők Philón egyéb írásaiban.

A qumráni iratok felfedezésével új lehetőségek nyíltak meg az esszénus és therapeuta kegyességi irányzat összehasonlításához.

Philón közvetlen kapcsolatban lehetett az Alexandria mellett tanyázó therapeutákkal, sőt úgy tűnik, hogy többé-kevésbé bele is tartozott közösségükbe. Ezt nem csak életrajzi vonatkozásúnak tekinthető sorai érzékeltetik (*De specialibus legibus* III,1–6), hanem maga a *De vita contemplativa* is, amely nem mentes a szubjektivizmustól. Ez is arról árulkodik, hogy Philón közel állt a Mareotisz-tó mellett élő therapeutákhoz.

A therapeuták és esszénusok egymás mellé állítása is arról tanúskodik, hogy a *De vita contemplativa* tényekről beszél. A therapeuták telepének, házainak, közös szent helyének, sajátos életvitelének bemutatása ugyanolyan tényszerűséggel hat, mint Philón esszénusokról szóló írásai. Márpedig az esszénusok létéhez és ténykedéséhez semmi kétség nem fér. Philón munkája tehát személyes tapasztalatra épít, a therapeuta közösség működését pedig történetinek kell tekintenünk. Viszont beszámolója alapján lehetetlen megrajzolnunk a therapeuta közösségek létezésének történelmi térképét. Nem árulja el megjelenésük időpontját, s azt sem, hogy milyen okok és körülmények váltották ki megjelenésüket. Philón mindössze arról vall, hogy az I. század első évtizedeiben nem kis számú therapeuta élt Egyiptomban. Így aztán az is homályban marad, hogy milyen kapcsolat létezett a palesztinai esszénusok és a therapeuták között, s milyen kölcsönhatások érvényesültek az egyiptomi zsidóság és a therapeuták, illetve a palesztinai esszénusok és a therapeuták között. Mindenesetre nem jelentéktelen és elgondolkoztató tény az, hogy a qumráni könyvtár a LXX-t is felölelte.

Conybeare azt a megjegyzést fűzte a 75 §-ban előforduló *σύστημα* szóhoz, hogy a therapeuták közössége *sodalitas*ként működhetett, s ehhez állami engedélyt volt szükséges. Ezért a therapeuta közösség vagy Augustus vagy pedig Tiberius császár uralma alatt kaphatott elismerést (Conybeare, 297–299.). Amennyiben ez helytálló, akkor a közösség már időszámításunk fordulóján jelentős szerveződést mutathatott.

A *De vita contemplativa* témájában és formailag is hozzátartozik a palesztinai esszénusokról írt *Quod omnis probus liber sit* című munkához. A *De vita contemplativa* bevezető sorai azt mutatják, hogy ez a *Quod omnis probus liber sit* folytatása. Feltűnő azonban, hogy ez utóbbi igen-igen rövid tudósítás az esszénusokról. Ebből arra lehet következtetni, hogy bizonyára elveszett az az esszénusokról szóló írás, amely a *De vita contemplativa* eleje hivatkozik. Ez az elveszett mű és a *De vita contemplativa* a zsidó „filozófiát” mutathatta be a művelt görög-római olvasók előtt, és azt szándékozott bizonyítani, hogy a zsidóknak is van filozófiájuk és náluk is léteznek filozófiai iskolák. Leopold Cohn és Willy Theiler azt feltételezték, hogy a philóni mű esszénusokról szóló része felett ez a cím

állhatott: Περὶ βίου πρακτικοῦ ἢ Ἐσσαίων (vagy esetleg ὁσίων), mivel a therapeutákról szóló könyv a Περὶ βίου θεωρητικοῦ ἢ ἱκετῶν címet viseli. B. Motzo úgy vélekedett, hogy az esszénusokról és therapeutákról írt beszámoló eredetileg a Περὶ Ἐσσαίων közös cím alatt állt.

F. Conybeare arra a következtetésre jutott, hogy a *De vita contemplativa* alcíme, a *Περὶ ἀρετῶν τὸ τέταρτον (Az erényekről. Negyedik könyv)* egy olyan philóni könyvcsoportra utal (*Apologia*), amely az erényekről szólt, éspedig Isten erényeinek (hatóereinek) sora szerint. Philón ugyanis úgy vélekedett, hogy Isten a maga hatóereivel siet népe megszabadítására, amikor az kritikus helyzetbe kerül. Az emberi erények pedig ezeknek az isteni erőknek a leképzései. Amennyiben a *De vita contemplativa* már korábban megszületett, Philón ezt utóbb, a Gaiusnál tett követség alkalmára csatolta apologetikus írásaihoz. Így jöhetett létre írásainak az a csoportja, amely a következő könyvekből állhatott: 1. *Legatio ad Gaium;* 2. *In Flaccum;* 3. *Quod omnis probus liber sit* (ami esetleg csak alkalmilag került e sorba – B. Motzo); 4. *De vita contemplativa* (Conybeare).

Mindenesetre a kutatók nagyjából egyetértenek abban, hogy a *De vita contemplativa* és az esszénusokról szóló *Quod omnis probus liber sit* együvé tartoznak. A két könyv az *Apologia*-ban (L. Cohn, P. Wendland, L. Massebieau, N. Szmirnov, F. Daumas), illetve a terjedelmesebb Ὑποθετικά-ban (Wendland) álltak, vagy pedig egy Περὶ Ἰουδαίων című munkában, a melyet Philón apologetikus szándékkal fogalmazott meg a görög-római társadalom számára (V. L. Ivanickij).

A *De vita contemplativa* görög címének (Περὶ βίου θεωρητικοῦ) kiegészítése (ἢ ἱκέτης) elüt attól, ami magától értetődő lenne. Ugyanis: ha Philón a therapeutákról beszél és ezennel a zsidó „filozófia", illetve kegyesség visszavonuló, szemlélődő ágát mutatja be, akkor a várható cím és a hozzá fűzött magyarázatnak inkább így kellene hangzania: Περὶ βίου θεωρητικοῦ ἢ θεραπευτῶν. Miért nevezi Philón ἱκέτης-nek a therapeuták közösségét?

Philón egyéb írásai arról tanúskodnak, hogy a θεραπευτής *(Istennek szolgáló, gyógyító, gyógyuló)* megnevezés szoros kapcsolatban van a ἱκέτης *(esedező, oltalomkereső; súlyos bűn elkövetése után megtisztulásért esedező, oltalmat kereső; oltalomadó)* fogalmával. Philón gyakran használja ezt a kifejezés Izrael fiaira: azokra, akik zsidóknak születtek, de azokra is, akik örökbefogadás útján lettek a zsidókhoz tartozóvá. A két fogalom Philónnál ismétlődő szópárt, szinonimapárt alkot (ἱκέτης καὶ θεραπευτὴς) és kapcsolatban áll a papi életmóddal, Mózes és Áron szolgálatával, az Istennek tetsző *tökéletes* (τέλειος) életvitellel. Ez a papi jellegű életvitel a *valódi* istenszolgálat, minden másnál magasabb rendű, és a lehető legközvetlenebb közösséget jelenti Istennel. Ezért nevezi Philón a therapeuták közösségét *mózesi tanítványoknak* (63. §) és *tökéletes kegyességre vezető rend*nek (11. §). Ehhez a papi

szolgálathoz nem illik a földiekkel való foglalkozás, s így a papoknak nincs más választási lehetőségük, mint Istenhez menekülni, és neki szolgálni. Ezért áll a *De vita contemplativa* végső összefoglalásában, hogy „erényük révén valójában a mindenség Atyjának és alkotójának pártján állnak"; hogy ez az erényesség „kieszközölte számukra Isten baráti pártfogását", s hogy „*az Atya* még azzal is megajándékozta őket, ami az erkölcsi jósághoz leginkább illik, *s* ami többet ér minden földi jónál: maga az elérhető legmagasabb fokú boldogság." (90. §)

A ἱκέτης fogalma tehát összecseng a therapeuták életével és küldetésével. Ők Isten közösségébe menekülve és aszkézissel keresnek megtisztulást, lelki gyógyulást. Erre „hívogatnak" s ezt ígérik azoknak, akik el tudják hagyni a világ zaját és közösségükbe lépnek.

Alexandriai Philóntól két olyan írás maradt fenn, amiben az esszénusok kegyességét ismerteti. Az egyik a *Quod omnis probus liber sit* 12. fejezete; a másik pedig az *Apologia*-nak *(Pro Judaeis defensio)* az a töredéke, amely a Caesareai Euszebiosz *Praeparatio evangelica* című munkájában maradt fenn (VIII. 11,1–18). E két részlet egyaránt mutat hasonlóságokat és különbözőségeket, mert Philón bizonyára más-más célzattal fogalmazta meg őket. A *Quod omnis probus liber sit* inkább etikai vonásokat emel ki, amint azt az írás első szavai is tükrözik: „Erkölcsi jóság tekintetében (viszont) a palesztinai Szíria sem terméketlen…" (75. §); a *Pro Judaeis defensio* pedig az esszénus közösségi élet ecsetelésére összpontosít: „…a tanítványok ezreit arra kente fel, hogy közösségben *éljenek*. Ezeket esszénusoknak nevezik…" (1. §).

Dolgozatom *Quod omnis probus liber sit 75–91 és a De vita contemplativa „szinopszisa"* című függelékfejezete azzal a céllal készült, hogy szemléltesse az esszénus és a therapeuta kegyesség leírásában jelentkező hasonlóságokat. Ezeket azzal is igyekeztem megerősíteni, hogy a *Quod omnis probus liber sit* szövegéhez lábjegyzeteket fűztem Josephus Flavius esszénusokra vonatkozó leírásainak részleteivel (*Antiquitates* XIII; *De bello* II.). Az így párhuzamba állított szövegek mintegy első olvasatban tükrözik azokat a pontokat, ahol egybecsengések észlelhetők a két kegyességi irányzat között. Ezek a pontok a következők:

– *Az erkölcsi*, illetve *a tökéletes jóság* képviselői mind Palesztinában, mind pedig Egyiptomban fellelhetők. A Palesztinában élőket esszénusoknak, az egyiptomiakat pedig therapeutáknak nevezik. Mindkét megnevezés magyarázata azt emeli ki, hogy a két irányzat képviselői kiváltképpen szolgálják Istent. Az esszénusok nem áldozatokkal állnak Isten elé, hanem értelmüket teszik szentté; a therapeuták pedig a lelki gyógyulást és gyógyítás ajándékát nyerik a Valóságosan Létező szolgálatában.
– Mindkét közösség *nyugalmasabb életkörülmények*et keres és teremt magának. Az esszénusok inkább falvakon élnek és békés foglalkozásokat űznek. A therapeuták a településeken kívül építik ki a maguk zártabb és méltányosságot megvalósító közösségét.

– Mindkét közösség zárt rendszert alkot. Lakóhelyeik, illetve települ legfőképpen azok előtt nyitott, akik hasonló buzgóságot tanúsítanak, és máshonnan érkeznek hozzájuk.
– Mindkét közösség egyaránt a *szerénység*re törekszik és a szerénységet, illetve a *méltányosság*ot tartják a legnagyobb gazdagságnak és boldogságnak. Az esszénusok nem törekednek nyereségre, csak annyit termelnek, ami megélhetésüket és a környezetükben élők hasznát szolgálja. A therapeuták radikálisabbak: a földi javakra és a gazdagságra úgy tekintenek, mint amelyek legfőbb bajok és a lelki vakság okozói. A rendbe belépők azért mondanak le vagyonukról, hogy segítsenek másokon, maguk pedig szerény körülmények között művelhessék a bölcseletet.
– *Közösségeikben nincsenek rabszolgák.* A származás és a korábbi vagyoni állapot elveszti jelentőségét. De nemcsak egyenlőséget, hanem baráti, családias és testvéri közösséget kívánnak megvalósítani. A „természet az igazságos anyai szokás alapján mindenkit egy és ugyanazon módon hozott világra és nevelt, s nem név szerinti, hanem ténylegesen valódi, édestestvérekké tett" – olvashatjuk a *Quod omnis probus liber sit* 79-ben. A theraputa ifjak pedig „olyan készséggel-örömmel szolgálnak, mint az édes fiak apjuknak és anyjuknak. Társaikat a maguk vér szerinti szüleinél is közelebb állóknak tekintik, amennyiben a helyesen gondolkodókhoz semmi sem áll közelebb, mint az erkölcsi jóság." (*De vita contemplativa* 72.)
– Mind a két irányzat a Szent Iratokban mélyed el, azaz Philón apologetikus és bizonyító szándékából következő, sajátos kifejezésével: „filozofál". A gyakorlatibb kegyességet megélő esszénusok a filozófiának azon ágait művelik, amelyeknek etikai vonatkozásai vannak (*Quod omnis probus liber sit* 80). A therapeuták „a szent élet misztériumaiban" kívánnak elmélyülni a próféták *isten*-ihlette törvényei és mondásai, himnuszokat s egyebek által, „amivel tudás és kegyesség *egyaránt* gyarapítható és tökéletesíthető" (*De vita contemplativa* 25–26, 28–30, 64, 75). Az esszénusok és therapeuták kiemelkedő kegyességét és erényességét a „filozófia" formálja ki.
– Különös fontosságot tulajdonítanak *a hetedik nap*nak. Ilyenkor az esszénusok a zsinagógának nevezett szent helyre vonulnak, a therapeuták pedig a közös szent helyükre, ahol a szent iratok magyarázásában mélyednek el és azoknak értelmét a már régóta gyakorolt szimbolikus, illetve allegorikus módszerrel fejtik ki. Az esszénusok írásmagyarázata három zsinórmérték szerint történik: Isten iránti szeretet, erényességét és ember iránti szeretet. A therapeutáknál nem olvashatunk szó szerint egy ilyen hármas zsinormértékről, az viszont több helyen is világossá válik, hogy a Valóságosan Létező szemlélése és szolgálata az Isten iránti (misztikus) szeretettel van kapcsolatban; hogy náluk az önmegtartóztatás minden más

erény lelki fundamentuma; s hogy közösségükben a testvéri szeretet és az egymásnak való szolgálat érvényesül.
– Az Írások tanulmányozása és kifejtése közben itt is, ott is *nagy figyelemmel kísérik az előadót és ékes rend érvényesül*.
– Az esszénusok és therapeuták közös összejövetelein *rangsor* szerinti az ülésrend.
– Hasonlóság mutatkozik tanításaik céljában is. Az esszénusok az istenfélelemet, szentséget, igazságosságot igyekeznek gyarapítani, és a jó, rossz, illetve közömbös dolgok közötti különbségtétel fejlesztésére fektetik a hangsúlyt. A therapeuták a Valóságosan Létező szemlélésével arra törekednek, hogy gyarapítsák az ismeretet és kegyességet, és tökéletesítsék erkölcsi jóságukat.
– Minkét irányzatban nagy fontossággal bír *a hazugság kerülése, a következetes tisztaság, a kitartás, a jóakarat, a hiú dicsőség és élvezetek vágyának kiirtása, az elégedettség, a kiegyensúlyozottság, a méltányosság, a közösségvállalás és tisztességtudás.* Ezek itt is, ott is önmérséklést, szerénységet, a világtól és a gazdagságtól való elkülönülést eredményeznek.
– Mindkét irat kíméletlenül *bírálja a zabolátlan ösztönöket*, a pogány világban jelentkező eszeveszett és örjöngő gonoszságot, a fondorlatosságot és hazugságot, melyek rabságban tartják az embert és szenvedést okoznak másoknak is; és dicshimnuszt zengenek mind az esszénusok, mind pedig a therapeuták igazi szabadságáról és valódi közösséget kiábrázoló étkezéseikről.
– Az esszénusok és therapeuták közössége „a tökéletes és igen boldog életvitel legvilágosabb példája” (*Quod omnis probus liber sit* 91), illetve az a hely, ahol megélhető „maga az elérhető legmagasabb fokú boldogság” nyerhető el (*De vita contemplativa* 90).

A *Pro Judaeis defensio* töredékét Caesareai Euszebiosz mentette át a maga *Praeparatio evangelica*-jában (VIII. 11,1–18). Euszebiosz Philónra támaszkodott, aki nem ismerhette közelről a palesztinai esszénusokat. Az általa bemutatott kép az által is torzul, hogy az esszénusok közösségét őskeresztyén kegyességi irányzatnak tekinti. Noha Flavius világosan beszél az esszénus csoportok felfogása közötti eltérésekről, Euszebiosz nem tesz különbséget a cölibátust felvállaló, valamint a házasságot vállaló csoportok között, és összemossa őket.

Mint fentebb már láttuk, a *Pro Judaeis defensio* sok vonatkozásában hasonlít a *Quod omnis probus liber sit*-hez, s így a következőkben cseng össze a *De vita contemplativa*-val is:
– *A származás* (ami egyben a vagyoni állapotot is jelzi) *nem mérvadó* a két közösségben.
– Akik önkéntes elhatározásból lépnek be e közösségekbe, az *erkölcsös életre és emberszeretetre kötelezik magukat.*
– Mindkét közösségre az *aszketikus életvitel*, a szenvedélyek megfékezése, azaz a valódi szabadság megélése jellemzi.

– Az aszketikus életvitel itt is, ott is a *házasság elvetésé*t vonja maga után.
– *Szerény életvitel*re törekednek, mert a gazdagság és az eledelek bősége mind a testre, mind pedig a lélekre károsak, azaz ellenségek és csapdák.
– A két közösség tagjai *ugyanazon szerény ruházat*ot viselik. A téli és nyári öltözet leírásai szinte szó szerint megegyeznek. „Télire sűrű*szövésű* köpenyek állnak rendelkezésükre, nyárára pedig egyszerű exomisok… (*Pro Judaeis defensio* 12); „az öltözet is a legegyszerűbb, s pusztán csak a fagy és a hőség elleni védekezésre *szolgál*: vastag, szőrmés bőrköpeny télidőre, a nyári időszakra pedig exomis, illetve gyolcsköntös" (*De vita contemplativa* 38).
– *Valódi szabadságukat* a nyereség elutasítása, a magántulajdon, rabszolgatartás megszüntetése és a kultikus jellegű, testvéri közösség jelzi.
– Mindkét közösségben nagy hangsúllyal bír az *egymás iránti tisztelet*, valamint a tagok s különösképpen az idősebbek felől való *gondoskodás*.
– *A kívülállók is nagyra becsülik, sőt csodálják a két közösség életvitelét*, mert abban az erkölcsi jóság és az emberszeretet valósul meg, és így az igazi boldogságot nyújtja.

Mint előbb is láthattuk, *therapeuta (θεραπευτής) név egyaránt utal az Isten előtti szolgálatra és a gyógyításra,* s erről Philón egyéb írásai is tanúskodnak. Isten imádása és a gyógyítás összekapcsolódik Philón gondolkodásmódjában, és e kettő kölcsönösen kiegészíti egymást. Az Istennek szolgáló és Isten szerint buzgólkodó therapeuta (gyógyító, gyógyuló) életmódhoz szervesen kapcsolódik a szenvedélyek legyőzése, amely lelki gyógyulásra vezet. A lelki gyógyuláshoz kitartó kontempláció és aszkézis szükséges, s ezt érett korban lehet elérni (vö. *De vita contemplativa* 2). A lelki és erkölcsi gyógyulás nem csak a therapeutákra jellemző, hanem az esszénusokra is, akik Isten dicsőségének fényében nyernek gyógyulást és igazi szabadságot (1QH IV,26–28: „Mivel a Te […]odban és dicsőségedben ragyog fel majd fényem. Hiszen, mint sötétet áttörő fény, úgy világítasz meg engem. [Gyógyulást hozol] sebemre, és botorkálásom helyett csodálatos erőt, örök teret szorongatott lelkemnek.")

Philón egyéb írásai azt tanúsítják, hogy a θεραπευτής létmód a papi tisztséghez és kiemelkedő papi személyiségekhez (Mózes, Áron, Fineás) kapcsolódik. Ennélfogva a therapeuták irányzata, melynek tagjait Philón Mózes-tanítványoknak nevez, papi jellegű közösséget alkot, s ebben is hasonlóságot mutatnak a palesztinai esszénusokkal.

A therapeuták aszketikus jellegű kegyességét *a vagyonról való teljes lemondás* is jelzi. A *De vita contemplativa* nem tudósít a therapeuták gazdasági tevékenységéről, a javak felügyelőjéről vagy pénztárosról. Philón figyelme teljes egészében a közösség meditatív kegyességének bemutatására összpontosul, ami mellett eltörpül amúgy is

minimálisra csökkentett gazdálkodásuk. Elképzelhető azonban, hogy náluk is lehetett olyan felügyelő, aki a szerény eledel és ruházat felől gondoskodhatott.

A therapeuták vagyonról való lemondása az esszénusok kizárólagos vagyonközösségéhez és közös munkájához hasonlítható. Mindkettő mögött dualista szemlélet, s ebből következőleg a világtól való elkülönülés magatartásformája áll. Az önkéntesség motívuma pedig közös vonás az elkülönülés lényeges követelményében (1QS 1,11; PHVC 13).

A therapeuták azért kerülték a gazdagságot és a gazdagokat is, mert a szociális és gazdasági egyenetlenségben a teremtési rend felborítását látták. Az egyenlőtlen szociális helyzetben magát „a bajok ősokát" látták, amellyel igazságtalanság és kapzsiság jár, és ezek a gyengébbek feletti hatalmaskodást eredményezik (70. §). A *Damaszkuszi irat* ugyanilyen keményen ítéli el a gazdagságot, amikor azt Béliál egyik „kelepcéjének" nevezi (CD IV,15–18). Ez a radikális látás és viszonyulásmód viszont nemcsak az esszénusoknál és therapeutáknál követhető nyomon. Jézus is hirdette: Nem szolgálhattok Istennek és a Mammonnak. (Mt 6,24)

Az esszénusok és therapeuták elkülönülése, vagyonhoz való viszonyulása és aszkézise a pitagoreizmus által hirdetett életvitelhez hasonlítható leginkább. De ez jellemezte az egyiptomi papság bizonyos köreit és a sztoikus iskolát is. A hasonlóságok nem azt jelentik, hogy a therapeuta közösség „a pitagoreusok szervezetének hűséges másolata" lett volna (I. Levy), vagy hogy az egyiptomi papságot, illetve a sztoicizmust tekintette elsődleges mintának. Ugyanis a szociális igazságosság követelményei a Tórában is megvoltak, az aszkétizmus gyökerei a zsidóságban is fellelhetők. Nincs okunk kétségbe vonni, hogy ezek a korjelenségek ténylegesen hatottak az esszénus mozgalom ágainak fejlődésére és kibontakozására; de inkább csak emlékeztetettek a zsidó gyökerekre és felerősítették az ezekhez való ragaszkodást.

Philón a therapeuták *írástanulmányozás*át, meditációit bölcseletművelésnek, „filozofálásnak" nevezi, mivel az ószövetségi iratokban kijelentett igét a filozófiák filozófiájának, „a szent bölcsesség magasztos tanai"-nak, „az ősöktől eredő bölcsesség"-nek tekinti (PHVD 26, 28). Írástanulmányozásukhoz előfeltételként tartozik az aszkézis, és úgy tartják, hogy „a filozófia műveléséhez világosság illik, a test szükségeihez pedig sötétség" (34–35. §). Ennek megfelelően a lelki tisztánlátáshoz is fény szükséges: a Valóságosan Létező, azaz a fény jelenléte és szemlélése (11. §). Ezt a felfogást az esszénusoknál is fellelhetjük. A therapeutákéhoz hasonló dualista látásmódjuk szerint a Nap Isten materiális szimbóluma, az igazságosság megtestesítője; a sötétség pedig a gonoszságé. A tudás, azaz ismeret, és az igazság Isten (a fény) közösségében nyerhető el.

A therapeuták a tiszta látásért, „égi világosság”-ért imádkoznak napjában kétszer, (27. §). Azaz: megvilágosodásért könyörögnek, s ez a gnosztikus kontemplációra emlékeztet (Pierre Geoltrain). E gnosztikus kontempláció nyomait az esszénusoknál is felfedezhetjük (lásd pl. 1QS II,3).

A therapeuták elmélkedéshez extázis is kapcsolódott (álom –26. §). Látomásaik vannak, bepillantanak az isteni titkokba, akárcsak a pszeudoepigráf irodalom látnokai (Énok, Ábrahám, Jákób, Lévi, Ezsdrás). Míg magánosan az „isteni tökéletességek szépségeiről és hatalmáról” elmélkednek (26. §), illetve a „bölcsesség tanait” szemlélik (68. §) és az esszénusoktól eltérően csak a hetedik napon tanulmányozzák együtt az írásokat, kevésbé érdekli őket a történeti exegézis. A qumráni *peser*ek viszont történeti jellegű, eszkatológikus és messianisztikus magyarázatok.

Philón arról tudósít, hogy az esszénusokról is allegorikus, azaz szimbolikus írásmagyarázói módszert alkalmaztak (*Quod omnis probus liber sit* 82). Itt valószínűleg tágabb értelmezésről lehet szó. Philón felfogása szerint az allegorikus írásmagyarázat nem kizárólagos módszer. Ez a módszer nem azt jelenti számára, hogy elvetendő volna a szó szerinti értelmezést. Hanem inkább azt, hogy az allegóriával kiegészül a szó szerinti értelem, s ez által egy mélyebb lelki üzenet lesz nyilvánvalóvá. Kérdés azonban, hogy mit akar mondani Philón az allegorizálással, s amikor erről nyilatkozik, mennyire alkalmazkodik a művelt görög-római olvasóihoz? Mivel nem áll rendelkezésünkre valamely konkrét therapeuta írásmagyarázat, módszerüket nem tudjuk összevetni az esszénus *peser*ekkel.

A therapeuták írásmagyarázatának leírásából nem vehető ki tisztán, hogy ez mennyiben azonos a közösség módszerével és mennyire a philóni módszer. Az itt bemutatott írásmagyarázat inkább a Philónéhoz áll közelebb. Ha ez igaz, akkor a therapeuták írásmagyarázata inkább elvont, erkölcsi, pszihológiai jellegeket mutathatott (Jelizarova). A válaszhoz az vihetne közelebb, ha biztosan tudnánk, hogy Philón a therapeuták közösségéhez tartozott. De mert magáról igen-igen keveset és csak rejtélyesen nyilatkozott, a therapeuták közösségébe való tartozása inkább feltételezés marad.

A *De vita contemplativa* 27, 66–67, 89 és a *De bello* II. 8,128–132 több hasonlóságot mutat a therapeuták, illetve esszénus *imádkozás*ai tekintetében. A therapeuták reggeli és esti imádkozása nemcsak az esszénusok imaóráival hozható összefüggésbe, hanem a palesztinai és templomi tradícióval. Itt a harmadik óra volt a reggeli imádság ideje, a kilencedik órai minha-imádság pedig az esti tamid-áldozathoz, illetve a naplementekor gyakorolt imádkozáshoz kapcsolható; és ezek a szokások is a közös zsidó gyökerekre mutatnak. A therapeuták azért könyörögtek este, hogy semmi nyugtalanító érzés ne zavarja éjjeli meditációjukat. Illetve: ha

este gyülekeztek egybe közös és ünnepélyes írástanulmányozásra, azért imádkoztak, hogy elméjük „a valóságot legyen képes nyomon követni."

A fentebb említett leírások hasonló módon nyilatkoznak a két közösség hajnali imádkozásáról. A therapeutáknál, hogy ez a szekta nem napimádó, s ugyanez érvényes az esszénusokra is, akik a „Fény Fiai" a „Sötétség Fiai"-val szemben (1QM I,1 és köv.). Annál is inkább, hogy az esszénusok, mint magukat igaznak tartó szekta különösképpen vigyázhatott arra, hogy ne essék valami bálványimádás vádja alá.

Amennyiben a normatív zsidóság a szórványban is Jeruzsálem felé fordulva könyörgött, lehetséges, hogy tiltakozás is rejlett e két szektás közösség hajnali, Nap felé forduló imádkozása mögött. Ismert ugyanis az esszénus közösség Templomhoz és hivatalos papsághoz való viszonyulása. De a felkelő Nap előtti imádkozás kérdése összetettnek mutatkozik. Mert összefüggésbe hozható még az esszénusok (és therapeuták) szoláris naptárával, amely ismét csak lényeges válaszfal a hivatalos papság és e szektánsok között. Emellett egyenes kapcsolatban van még az esszénusok (és therapeuták) Istenhez társított Nap – világosság – élet – bölcsesség – megvilágosodás – igazság – Fény uralma szimbólumrendszerével.

A therapeuták aszketikus kegyességét nem csak az írástanulmányozás, elmélkedés és imádkozás jellemzi, hanem a közösségi *himnuszéneklés, a zsoltározás* is. A himnuszokat a közösség elöljárói költötték, ők maguk tanították be a közösség tagjainak, s a már összegyűlt himnuszkincset folytonosan gyarapították újabb énekekkel.

Josephus Flavius nem említi az esszénusok zsoltáréneklését, viszont a qumráni szövegek és töredékeik számos dicsőítő himnuszt, hálaadást őriztek meg, melyeket a kései zsoltárköltészet egyik ágának lehet tekinteni. Ezeket az énekeket is a közösség vezetője szerezte.

Az esszénus és therapeuta zsoltározás mindenekelőtt a közös ószövetségi gyökér felé mutat. Viszont e vallási közösségek más önazonossággal rendelkeztek, mint a normatív zsidóság, s ez az önazonosság megkövetelte sajátos énekköltészetük létrehozását. A therapeuták zsoltárai (jambikus költemények, körmenetre *való* himnuszok, italáldozati, oltár melletti, számos strófára gondosan tagolt s karéneklésre *szerzett* kórusművek sokféle versmértékre és dallamra – 80. §) a templomi énektradíciót juttatják eszünkbe, melyet a reszponzorikus éneklés és a refrének jellemeztek, akárcsak az esszénus himnuszokat. E Templomon kívül kialakult zsoltározás mögött nem csak a Szentélytől való távolság vagy papságától való elhatárolódás rejlik, hanem az áldozatokat bíráló prófétai igehirdetés is. Az esszénusok lelki templomnak tekintették közösségüket, s e lelki-szellemi istentisztelet a therapeutáknál is szembeötlő.

A esszénusok hálaadó himnuszainak egy része bizonyára az ünnepélyesebb alkalmakon csendült fel, feltételezhetően a szövetségmegújításuk ünnepén is. Az viszont

bizonyos, hogy a therapeuták az ötvenedik nap hajnalán énekelték himnuszaikat. Ezek tehát nagy ünnepük lakomájához kapcsolódtak és az örvendezés kifejezői voltak. A zsoltáréneklésben túláradó öröm a qumrániak szakrális étkezéseinek légkörével mutat hasonlóságot. Az esszénusok asztalközösségében a majdani messiási lakoma örömének előízét lehetett kóstolgatni (1Q28a II,11–22). A therapeuták énekkel és kultikus tánccal összekapcsolt éjszakai ünneplése viszont új színfolt az esszénusokhoz képest. Ez a gyakorlatuk a misztériumvallásokkal mutat hasonlóságot (M. M. Jelizarova).

A therapeuták *hetednapi ünneplés*e mögött zsidó tradíció áll. Ezt támasztja alá a „közös szent hely", amely egyaránt volt „zsinagógai" helyiség és étterem, akárcsak a qumráni esszénusoknál. A therapeuta férfiakat és nőket elválasztó palánk (32–33. §) szintén zsinagógai, illetve templomi hagyományra emlékeztet. Sabbatjuk ugyanolyan súllyal és jelentőséggel bírt, mint az esszénus közösségekben. Ekkor hagytak fel aszketikus böjtölésükkel és önmegtartóztatásukkal. Mivel az aszkézis a lelki gyógyulást szolgálta, e szombatnapon abbahagyott önsanyargatásban és közös étkezésben a teljes gyógyulás előízét lehetett kóstolgatni. Ezért mondja Philón, hogy erényességükkel kieszközölték Isten baráti pártfogását, az Atya pedig megjutalmazta őket az elérhető legmagasabb fokú boldogsággal (90. §).

A therapeuták hetednapi ünneplésének törvényéhez egy magyarázó kiegészítés kapcsolódik. A hetes számot „szentségesnek és örökké érintetlennek" tekintették (65. §) a pitagoreus számmisztika alapján. Így kap sabbatünnepük hellenista megalapozást és univerzális jelentőséget (vö. még: „…ez nem csupán egyetlen város vagy vidék ünnepe, hanem a világmindenségé. Ez az az egyetlen ünnep, amely minden népre érvényes, és különösképpen illik reá, hogy a világ születésnapjának nevezzék." – *De opificio mundi* 89). Ha a therapeuták ennyire fontosnak tartották a sabbatot, akkor a therapeutákat olyan zsidó jellegű közösségnek kell tekintenünk, amely nyitott volt a hozzájuk csatlakozni kívánó hellenista világ előtt.

A legtöbb kutató azt képviseli, hogy az esszénusok étkezései szakrális jellegűek voltak, és az áldozatbemutatáshoz kapcsolódó templomi lakomát helyettesítették. Ezekre utalnak az étkezések kapcsán felmerülő tisztasági kérdések, az előttük gyakorolt mosdás, az étkezés papi irányítása, a tiszta eledelek beszerzése, a novíciusok oda nem bocsátása, valamint a közös asztaltól való eltiltás és a szentélyhez illő ünnepélyes csend. A therapeuták hetednapi közös étkezésében szintén találunk olyan elemeket, amelyek ennek rituális és szakrális jelegéről tanúskodnak (M. M. Jelizarova; vö. 74, 81–82. §).

A Mareia-tó melletti s Philón által „legderekabbak"-nak nevezett therapeuták közössége mindenekelőtt a qumráni esszénusokéhoz hasonlítható. Ezen a telepen viszont *szüzességet*

felvállaló nők is éltek, akik ugyanolyan életvitelt folytattak mint a férfitagok. A jelenség azt mutatja, hogy a hellenista környezet a nők tekintetében is lehetségesnek tartotta tökéletességet, amennyiben megvetették a testi örömöket, a szüzességet pedig ne csupán önkéntességből, hanem a bölcsesség iránti buzgóságból vállalták, és így nem halandó, hanem lelki utódokat „szültek": az Istennek kedves lélek lelki és halhatatlan gyümölcseit (68. §.).

Az Istennel való jegyesség, illetve az Istennek felajánlott szüzesség nem volt idegen a zsidó misztikusok körében. Ez a misztikus egyesülés nem csak a férfiak számára volt lehetséges. Philón *De cherubim* című írásában azt olvashatjuk, hogy Sárának, Leának, Rebekának és Cipporának is része volt ebben, s ennélfogva újból szüzeknek tekinthetők. (40–52.)

A normatív zsidóság az egész zsidó népet tekintette kiválasztottnak, az esszénus viszont csak a maga közösségét. Így a kiválasztottság tágabb, bibliai tana helyébe egy erkölcsi ítélet lépett (Amuszin). A Mareia-tó melletti szerzetes jellegű közösség, „a legderekabbak" telepe pedig nem csak a cölibátus mércéjéig emelte az igazi kegyességet, hanem megalkotta a női szüzesség intézményét is.

Az esszénusok és therapeuták hasonló öltözetet viseltek (*Pro Judaeis defensio* 12; *De vita contemplativa* 38; *De bello* II. 8,128–131). Fehér lenvászon ruháik a tisztaság és ünnepélyesség kifejezői voltak. Noha az esszénusok közösségének szervezetét szigorú rangsor jellemezte, mégis mindenki hasonló öltözetet viselt. A *De vita contemplativa* nem ír a therapeuták munkaruhájáról, csupán a mindenki által hordott nyári, illetve téli öltözetről. Ez náluk sem tükrözte a rangsort.

A therapeuták hétszer hetedik napi ünneplése mögött egy olyan hetes és negyvenkilences rendszerre épülő naptár feltételezhető, amelyet a palesztinai esszénusok is használtak. Ma már tudjuk, hogy az esszénusok kalendáriuma egy régi, valószínűleg papi eredetű tradícióra (3Móz 25) nyúlik vissza (R. C. Leaney, Vermes). Ezt a hetes és negyvenkilences rendszerre épülő időszámítást képviseli *Hénoch könyve* I,72–82 és a *Jubileumok könyve* 6,30–38 (vö. CD XVI,2–4). Ebben minden 49 napos periódus után egy mezőgazdasági ünnep következett. Az esszénusok a szoláris naptára (364 nap, 52 hét) pontosabb volt, mint a hivatalosan használt lunáris kalendárium (354 nap, 12 hónap, 29 vagy 30 nap).

Philón pitagoreus számmisztikával is alátámasztja a therapeuták hétszer hetedik napi nagy ünnepét (65. §; vö. *De specialibus legibus* II,176–177). Ez nem a minden 49 napos periódus végét jelző alkalom volt, hanem a hetek ünnepe, a pünkösd, amely a *Jubileumok könyvé*nek időszámítása szerint a harmadik hónap (sziván; május – június) 15. napjára esett. Az esszénusok ezen a napon tartották közösségük megújulási ünnepét (4Q266, frg. 11, 16–21; 4Q270, frg. 7). A *Jubileumok könyve* úgy ír a pünkösdről, hogy az Noéval

kötött szövetségre tekint, s ugyanakkor az eskü ünnepe is. Ez az ünnep tehát jellegénél fogva volt alkalmas arra, hogy az esszénus közösségek ekkor erősítsék meg szövetségüket Istennel, esküt tegyenek és beiktassák az új tagokat (Jelizarova).

Philón más írásai is bizonyítják, hogy ezen az ötvenedik napon a pünkösdöt kell értenünk (*De decalogo* 158; *De specialibus legibus* II,176: „A kévék népünnepe, helyesebben mondva előünnepe, nagyobb minden ünnepnél, miután a törvény több tekintetben is világossá teszi, hogy milyen nagy fontossággal bír. Ugyanis ebből *kiindulva* kell kiszámolni hét héttel az ötvenedik napot, a monász által megpecsételt szabadon bocsátás szent számát.") Így a therapeuták ötvenedik napi összejövetele az izraeli esszénus közösség megújulási ünnepével hozható kapcsolatba. A kutatások azt erősítik meg, hogy az esszénusok és qumrániak, valamint a therapeuták hasonló naptárt használtak. Ez pedig a legbeszédesebb bizonyítéka arra, hogy a therapeutákat az esszénus mozgalom egyiptomi ágának kell tekintenünk.

A therapeuta rend elitjellegű lelki testvériséget kívánt megvalósítani. A világtól való elfordulásuk, a vagyon elvetése és lelki értékek iránti buzgóságuk természetszerűleg követelte meg, hogy elvetessék a társadalomi osztályokat. Radikálisabban alkalmazták azt a szemléletet, amit a hellenista környezetből kinőtt Pál apostol is magáénak vallott, hogy ti. a hit és kegyesség tekintetében nincsen szolga vagy szabad (Gal 3,26.28). A therapeuták elítélték a rabszolgaságot, viszont a közösségen belül hierarchia és előjogrendszer érvényesült.

A lelki eliten belül a „legderekabbak" alkották azt a szűkebb kört, amely az Alexandria melletti telepen tartózkodott. Ez a telep lehetett az Egyiptom területén élő esszénusok szellemi központja. Ez a jelenség párhuzamba állítható az Izrael területén élő esszénuscsoportok szervezetével (vö. *Quod omnis probus liber sit* 75–76), melynek – minden valószínűség szerint – Qumrán lehetett a szellemi központja.

A therapeuták szellemi központjának élén egy *elnök* (ὁ πρόεδρος – 75, 79. §), az ún. „legidősebb" (ὁ πρεσβύτατος) állt (31. §). Feladatköre hasonló az izraeli esszénus kisközösségek felügyelő „papjával", viszont annyiban előkelőbb, hogy a telepen lakó összes therapeuta felett állt. Míg az esszénusoknál három minőségi réteg létezett: a papok, a léviták és a „nép egésze", akik ezek ezres, százas, ötvenes és tízes csoportokat alkottak (1QS II,19–23), addig a therapeuta rend tagjai közvetlenül tagolódtak a nagyközösségbe.

Philón nem tér ki a therapeuták közösségén belül létező rétegekre. A rendbe tartozó férfiak és nők nagyjából egyenrangúaknak tűnnek. Csupán következtethetni tudunk arra, hogy a therapeuta közösség férfi és női tagjai két rétegbe tartózhattak: a rendbe belépni készülő ún. ifjaké és a rend teljes jogú tagjaié. A „ifjak" (οἱ νέοι; 72, 77 §) kifejezés arra utal, hogy itt is megvolt a novíciusok intézménye. A *Quod omnis probus liber sit* 81 is használja a νέοι szót, s

A gyülekezet szabályzata (1QSa = 1Q28a I,6–18) azt írja elő, hogy az ifjakat tíz évig tartó oktatás után, mintegy húsz éves korukban lehet felvenni teljes jogú tagok sorába.

Az „ifjak" már zsenge korúktól fogva készülnek a therapeuta életvitelre (63. §). Közülük jelölték ki a tiszta eledelt felszolgáló személyeket; nemes magatartásukkal itt is bizonyítaniuk kellett, hogy alkalmasak az Istent, s ugyanakkor rendbéli társat szolgáló életmódra (72. §); hallgatniuk kellett az elnök tanítását (77. §); részt vettek ünnepi zsoltáréneklésben (80–81. §). A tiszta eledel mellé csupán az előjoggal rendelkező beavatottak ülhettek (81–82. §). Philón nem beszél újonc-avatásról, viszont utal rá, amikor ezt írja: „…a vének a közösségbe való belépés rendjét követve telepednek asztalhoz. Azonban nem az időseket és ősz hajúakat tartják véneknek (hanem a még egészen fiatal gyermekeket is), amennyiben ezek utóbb kedvelték meg az irányzatot, hanem azokat, akik az elmélkedő filozofálás kötelékében nőttek fel és jutottak virágkorra." (67. §). A beavatás bizonnyal az ötvenedik napi ünneplésükkor történhetett, és feltehetően ahhoz hasonlóan, ahogy azt az izraeli esszénusok gyakorolták, a közösség megújulásának nagy ünnepén.

A therapeuták közösségén belüli noviciátus, a hierarchia és az előjogrendszer olyan jellegzetesség, ami az esszénus kegyességgel való rokonságot igazolja.

Azon az általános észrevételen túl, hogy a therapeuta mozgalom életvitele sokban hasonló az esszénusokéhoz, Philón leírása arra is utal, hogy ez *a közösség papi jellegű volt*, akárcsak az esszénusoké. Az esszénusok Cádok fiainak tartották magukat, a therapeuták közössége pedig a papi szolgálathoz kapcsolt θεραπευταί, illetve ἱκέτης nevet viselte. Ez is arra utal, hogy a két vallásos csoportosulás ugyanarra a gyökérre vezethető vissza.

Az esszénus közösség papi jellege ott látszik meg leginkább, ahol étkezési szokásaikról olvashatunk (Joachim Gnilka). Emellett *A közösség szabályzata* is papi jelegű szerepet tulajdonít az esszénusoknak: engesztelést kell szerezniük a gonoszság vétkeiért és a mulasztásokért (1QS IX,3–6). A *De vita contemplativa* szintén a közös étkezések kapcsán utal a templomra és a papságra (73–74, 81–82. §) A papi jellegű kegyesség kialakulása mögött 2Móz 19,6 ígéretét is lehet sejteni: lesztek ti nékem papok birodalma és szent nép.

Miután az esszénus közösség elkülönült a hivatalos kultusztól, az átmeneti időre szükségszerűen alkotta meg a maga lelki istentiszteletét. Ennek alapjait fel is lelte az áldozatok prófétai bírálatában. Így az áldozatokat az ajkak becsesebb felajánlásával, az imádsággal helyettesítette, az áldozatokat pedig a Törvény szerinti cselekedetekkel (*Florilegium* – 4Qflor = 4Q174 I,6–7). Magukat pedig olyan „emberszentély"-nek tekintették, amelyben ők maguk voltak az engesztelő áldozat Izrael bűneiért (1QS VIII,4–

7). Vagyis bekövetkezett *a kultusz spiritualizálódása.* Hasonló jelenség következett be a jeruzsálemi kultuszból kiszoruló keresztyénekkel is.

Az esszénus gyökerű és ugyanakkor a Szentélytől távol élő therapeuták imádságai és himnuszai ugyanaz a szerepet töltötték be, mint Palesztinában. A meditatív kegyességet képviselő therapeuták, akik inkább „az elmélkedés buzgó követői" voltak, *a Törvény cselekedetei*t még szellemibb formában gyakorolták. Amellett, hogy szeretettel szolgáltak egymásnak és méltányosak voltak, szigorú aszkézisben éltek. Számukra az önmegtartóztatás volt a legfontosabb erényes cselekedet, és ezt „lelki fundamentum"-nak tekintették.

Ha összevetjük esszénusokról és therapeutákról szóló ókori forrásokat, azt láthatjuk, hogy ezek az irányzatok több tekintetben is közel állnak egymáshoz. Hasonló a szociális berendezkedésük, az ószövetségi írásokra való támaszkodásuk és írástanulmányozásuk, a zsidó hagyományok megőrzése, az aszkétikus életvitel, az imádkozás és éneklés, a naptáruk, szakrális étkezéseik, illetve papi jelleget mutató kegyességük.

Nyilvánvaló, hogy nem beszélhetünk a két irányzat azonosságáról, amennyiben közöttük szembeötlő eltérések is mutatkoznak. A kettő közötti különbözőségek annak is tulajdoníthatok, hogy a ránk maradt források hiányosak és nem nyújtanak teljes képet. Emellett különböző tájékozottságú és a mozgalomhoz szubjektíven viszonyuló szerzőktől származnak, akik ráadásul más-más korban és helyen, más-más célzattal és más-más közösség számára írtak, éspedig a mozgalom fejlődésének egy adott stádiumáról. Ezért a forrásokban jelentkező különbözőségek nem ellentmondásosak, hanem inkább kiegészítik egymást, és így ugyanannak az esszénus mozgalomnak ágairól szólnak. Mindezeket figyelembe véve bátran állíthatjuk, hogy a két irányzat közös gyökere megkérdőjelezhetetlen.

A therapeuták közösségére tehát úgy tekinthetünk, mint ami esszénus mozgalom egyiptomi ága. Fejlődését jelentősen meghatározta a hellén hatás. Olyan diaszpórai, zsidó és szerzetes jellegű irányzat volt, amelyben egyaránt fellelhetők esszénus, pitagoreus és misztikus elemek.

A therapeuták Philón által leírt közösségét és a keresztyén szerzetességet mintegy két évszázad választja el egymástól, és nincsenek adataink arról, hogy ez utóbbi közvetlenül a therapeuták mozgalmából nőtt volna ki. Legfeljebb csak annyit állapíthatunk meg, hogy a szerzetes jellegű therapeuta mozgalom előkép lehetett a későbbi keresztyén szerzetességre és remeteségre.

The Contemplative Devotion of the Therapeutai
Summary

The spiritual heritage of Philo of Alexandria had been undertaken by Christianity and bequeathed to us. Eusebius of Caesaria (died in 340) had also contributed to it. He considered the therapeutai to be the monks of early Christianity and connected them to the community which – according to the tradition transmitted by him – was founded by Mark in Alexandria. Their ascetical way of life reminded him of the Old Testament prophets and their lack of property and their concern to philosophy reminded him of the early Christians. However he noticed that they promoted Jewish practices.

Epiphanius (c. 315–403) adopted Eusebius' view. He expressed his opinion that the Therapeutai originally had been called Ἰεσσαίοι which in his view had the meaning of *healers* or *worshippers*. In *De vita contemplativa* (DVC) he affirms that it refers to the Essenes (*Panarion* XXIX. 4,9–10; 5,1). Jerome (died in 420), father of the church agrees with Eusebius' supposition and later Mikhael of Syria, the Monophysite patriarch of Antioch follows the same line.

Eusebius' view on the Therapeute devotion defined its range for centuries. His view was nor revised until the Age of Reformation.

The followers of Reformation criticized monastic order as well. The Roman Catholic Church replied by sustaining that monasticism grew out of the early Christian tradition trying to verify this tradition by the Therapeutai's devotion based on Eusebius' interpretation.

Martinus Chemnicius and Joseph Justus Scaliger got to the conclusion that the Therapeutai's devotion movement has to be considered a Jewish sect. Roman Catholic scholars turned against this view and its supporters and during the dispute that lasted for about three and a half centuries the critical view grew stronger. Some of the scholars even doubted Philo's authorship (H. Grätz, Paul Ernst Lucius, E. Schürer, A. Hilgenfeld, Eduard Zeller, Abraham Kuenen, I.M. Jost, T.K. Cheyne, J. Drummond and R.F. Littledale).

The study of the Therapeute issue got to a decisive turn with the publication of F. C. Conybeare's book in 1895. It is a response to P.E. Lucius' critical study, as Lucius relied on Eusebius' view and on the studies that carried further his interpretation.

The research work carried on by Conybeare, M. L. Massebieau and P. Wendland conclusively proved that DVC was written by Philo about 30 AD; its language, vocabulary and style are characteristic to Philo and the ideas developed here are to found in other writings of his.

With the discovery of the Dead Sea Scrolls new possibilities have been opened for drawing a parallel between the Essene and Therapeute movements of devotion.

Philo might have been in direct connection with the Therapeutai who dwelt in the neighbourhood of Alexandria and it seems that he belonged more or less to their community (*De specialibus legibus* III, 1–6). The subjectivism of DVC informs us on Philo's being on brotherly terms with the Therapeutai dwelling by Mareotis-Lake.

The description of the Therapeutai's habitation, houses common sacred places gives the same factual impression as Philo's writings on the Essenes. Consequently Philo's work is based on his personal experience and we have to view the activity of the Therapeute community historically. Nevertheless it is impossible for us to draw a historical picture of the existence of the Therapeute

community relying on his account. He does not inform on the time, reasons and circumstances of its appearance. He acknowledges nothing but the fact that in the first decade of the 1st century there lived a restricted number of Therapeutai in Egypt.

Referring to the *σύστημα* word which occurs in 75. §, Conybeare observes that the Therapeute community could function as *sodalitas* for which state authorization was necessary. So the Therapeute community may have been recognized either under Augustus' or Tiberius' reign (Conybeare, 297–299). In so far as it is reliable, the community must have shown a certain level of organization at the turn of our era.

DVC is part of *Quod omnis probus liber sit* written on the Essenes of Palestine. It is striking however that the latter is a very short account. Hence we can deduce that the writing on the Essenes alluded to in DVC may have got lost. This work and DVC is supposed to have described Jewish "philosophy" for the Greek and Roman educated reader having tried to prove that the Jews did have their own philosophy and philosophical schools as well.

F. C. Conybeare got to the conclusion that the subtitle of DVC *Περὶ ἀρετῶν τὸ τέταρτον (On Virtues. Book Four)* hints at a series of books by Philo *(Apologia)* on virtues, namely on the order of God's virtues (active force). In so far as DVC had been returned earlier it may have been enclosed later by Philo on the occasion of his legation to Gaius. The series of writings issued in this way may have been formed of the following books: 1. *Legatio ad Gaium;* 2. *In Flaccum;* 3. *Quod omnis probus liber sit* (which may have got occasionally into the series – B. Motzo); 4. *De vita contemplativa* (Conybeare).

Scientists certainly agree that DVC and *Quod omnis probus liber sit* on the Essenes belong together. The two books were included in Apologia (L. Cohn, P. Wendland, L. Massebieau, N. Smirnov, F. Daumas), or in the lengthier Ὑποθετικά (Wendland) or in the work entitled Περὶ Ἰουδαίων (V. L. Ivanizki).

The addition to Greek title (Περὶ βίου θεωρητικοῦ) of the DVC (ἢ ἱκέτης) differs from what could have gone without saying. Why does Philo call ἱκέτης the Therapeute community?

Other writings by Philo testify that the term θεραπευτής (serving God, healer, recovering) is closely connected with ἱκέτης (beseeching, protection-searching, asking for purifying after having sinned, offering protection). This term was often used by Philo when referring to the sons of Israel, to those who were Jews by birth and for those who became Jews by adoption as well. The two concepts form a recurrent synonymous word-pair (ἱκέτης καὶ θεραπευτὴς) and refer to the priestly way of life, to Moses' and Aaron's service, to a perfect way of life pleasing God (τέλειος). This priestly way of life is the true service of God superior to everything and it means the most intimate community with God. Philo calls the community of the Therapeutai *Moses' disciples* (63. §) and an order (11. §) that leads to perfect devotion. This priestly service does not match being concerned with earthly things, so priests do not have other choice than to seek shelter in God and serve Him (cf. 90. §).

The concept ἱκέτης for this reason reflects the Therapeutai's life and mission. Refugiating to God's community they search for purification, spiritual healing. All those who are ready to leave the madding crowd are invited to join their community.

The appendix entitled *The "Synopsis" of Quod omnis probus liber sit 75–91 and DVC* illustrates the similarities that occur in the description of the Essene and Therapeute communities. A parallel

between the two texts at first reading reflects those issues that are consonant in the two devotion movements. They are the following:

- Representatives of perfect charity are to be found both in Palestine and Egypt. Those living in Palestine are called Essenes while those living in Egypt are called Therapeutai. The meaning of both stress that the representatives of both movements serve God above all. The Essenes do not offer sacrifice but they sacrifice themselves spiritually; the Therapeutai get spiritual healing and the gift of healing by serving God.
- Both communities are looking for and create at the same time peaceful living conditions for themselves and they form a close system.
- Both communities are in search for modesty and they consider modesty and fairness to be the utmost wealth and happiness. The Therapeutai are much more radical: they consider the good things in life and wealth to be the causes of all evil and spiritual blindness.
- There are no slaves in their communities. Descent and the earlier status do not matter. They wish to establish not only equality but also a friendly, familial and brotherly community.
- Both movements are wrapt in the Holy Scriptures – to express this by the particular term used by Philo with apologetycal and proving intention, they "philosophise". Their remarkable devotion and their virtue are developed by "philosophy".
- They attach special importance to the seventh day. On that day the Essenes proceed to a sacred place called synagogue, while the Therapeutai proceed to their common sacred place where they are wrapt in interpreting the Holy Scriptures by symbolic or allegorical approaches practised of old.
- There are similarities in the aim of their teaching. The Essenes try to increase the fear of God, sanctity, righteousness and they lay stress on differentiation between good and evil, indifference respectively. By lifting their eyes to God they try to increase knowledge and piety and to improve their moral charity. While searching for Scriptures both follow the principal attentively in a proper way, seating is in order of rank.
- In both sects avoiding resorting to falsehood, consistent cleanliness, perseverance, good will, destroying the longing for vain glory and sensual lust, contentedness, even-temperedness, equity, fellowship and decency are very important.
- Both sects criticize unrestrained instincts, the evil of the heathen world, deceitfulness and lie and eulogize the Essenes' and the Therapeutai's real freedom and their feasts showing genuine community.
- The Essenes' and Therapeutai's communities are the best examples of perfect and happy life *(Quod omnis probus liber sit 91),* that is the place of attainable, superior happiness (DVC 90).

Fragments of *Pro Judaeis defensio* were preserved by Eusebius of Caesarea for posterity in his *Praeparatio evangelica* (VIII. 11,1–18). Eusebius relied on Philo, who could not have been acquainted to the Essenes of Palestine. The picture drawn by him is distorted by his having viewed the Essene community as an early Christian devotion movement and because he did not distinguish between the groups accepting celibacy and those who accept marriage.

Pro Judaeis defensio matches DVC in the following:

- Descendence (which marks status at the same time) is not relevant in the two communities.

- They join the community on their free will, they bind themselves for a moral life and for charity.
- Both communities are characterized by ascetic way of life, control over passion and real freedom. This means in both communities the rejecting of marriage.
- They aspire to a decent life as according to them wealth and plenty of food are maleficent for body and soul as well, they are enemies and traps.
- The members of both communities wear simple clothes. The description of both winter and summer clothes is similar.
- Their real freedom consists in rejecting profit, in abolition of slavery and in joining a cultual, brotherly community.
- Respecting each other and taking care of the old are of great importance in both communities.
- Non-members also appreciate and admire the way of life of both communities because they practise charity and philanthropy which leads to real happiness.

The name Therapeutes (θεραπευτής) refers both to service in front of God and healing. Worshipping God and healing are closely connected in Philo's thinking, they complete each other. The therapeute way of life (healing and recovering) is closely connected with mastering passions that leads to spiritual healing. Spiritual healing needs permanent, contemplation which can be attained at a mature age (cf. DVC 2). Spiritual and moral healing does not characterize only the Therapeutai but the Essenes as well, who gain healing and real freedom in the light of God's glory (cf. 1QH IV,26–28). Philo's writings testify that the Therapeute way of life is linked to the priestly function. Consequently the Therapeute sect called by Philo Moses' followers is a community of priestly character, fact which shows another similarity to the Essenes of Palestine.

The Therapeutai's ascetical piety is also characterized by *renouncement to wealth.* DVC does not in form on the Therapeutai's economic activity or on supervisers responsible of goods and on cashiers. Philo's attention is completely concentrated on presenting the meditative devotion of the community. One can imagine though that they had a supervisor responsible for the providing for food and clothing.

The Therapeutai's renouncing to wealth can be compared to the exclusive property status and common activity of the Essenes. Both are based upon the dualistic view and consequently on detaching themselves from the surrounding world. This separation has to come from one's free will (1QS 1,11; DVC 13).

The Therapetai avoided wealth and the rich because they considered social and economic inequality to be the cause of overthrowing God's creation. In their view social inequity meant the "primary cause " which generated injustice and avarice the result of which is despotism over the weak (70. §). The *Cairo Damascus Document* disapproves wealth in the same vehement way when it is called Belial's ambush (CD IV,15–18).

The separation of the Essenes and Therapeutai, their attitude towards wealth and their asceticism can be compared best to the way of life proclaimed by Pythagorean teaching. Certain circles of Egyptian priesthood and the Stoics were also characterized by this attitude. Nevertheless these similarities do not mean that the Therapeute community is a faithful copy of the Pythagorean group (I. Levy) or that they considered the Egyptian priesthood or stoicism a primary model. The requirements of social justice are to be found in the Torah as well and the roots of asceticism can also be discovered in the Jews' life. There is no reason to doubt that the phenomena characteristic to that age had exercised an effect on the development of the different branches on the Essene movement; they rather reminded of the Jewish roots and increased the adherence to them.

The Therapeutai's *scriptural studies* and meditations are called "philosophizing" by Philo because he regards the revelation of God's word the philosophy of philosophies, the "sublime teaching on sacred wisdom" and "wisdom derived from the ancestors" (DVC 26, 28). Asceticism is the primary condition of scriptural studies and in their view philosophical studies go well with light while the needs of the flash belong to "darkness" (34–35 §). Accordingly spiritual sight also needs light, the presence of God's light (11. §). This idea is also to be found in the Essenes' thinking. In accordance with the Therapeutais's dualist view the Sun is God's material symbol and the embodiment of truth; darkness is the symbol of evil. Learning, knowledge and truth can only be attained in the community of God (light).

The Therapeutai pray for clear-sightedness and heavenly light twice a day (27. §) i.e. they beg for light; this reminds of Gnostic contemplation (Pierre Geoltrain) the traces of which are to be found in the Essene community too (cf. eg. 1QS II,3).

The Therapeutai's meditation was associated with ecstasy (dream – 26. §). They have visions, they have an insight into the heavenly mysteries in the same way as the prophets of pseudoepigraph literature (Enoch, Abraham, Jacob, Levi, Esdras). As they meditate on the beauty and power of heavenly perfection and on the teachings of wisdom alone and as they search the Scriptures only on the seventh day in contrast to the Essenes, they are less interested in historical exegesis. The *Peshers* of Qumran on the other hand are of historical character, they are eschatological and messianistic interpretations.

Philo informs us that when speaking about the Essenes they applied symbolical method of interpretation (*Quod omnis probus liber sit* 82.). Here we may have a wider sense of interpretation. The question is what Philo wants to express by allegory and to what extent he conforms to the educated Greek and Roman readers when speaking about it. A there is no concrete Therapeute interpretation available we cannot compare their method with that of the Essenes'.

DVC 27,66–67, 89 and *De bello* II. 8, 128–132 show more resemblance concerning the Therapeutai's and the Essenes' *prayers*. The Therapeutai's morning and evening prayers can be connected not only to the Essenes' praying time but also to the Palestinian and temple tradition. The descriptions mentioned above relate about the mass for the aurora in the two communities in the same way. The two sects are not sun worshippers. While normative Jews in Diaspora turned towards Jerusalem while praying it is possible that the two sects expressed a certain protestation by turning to the Sun. The attitude of the Essene community towards the Temple and towards official priesthood is well-known. But the question of praying in front of the rising Sun is very complex. It may be associated with the solar calendar of the Essenes (and Therapeutai) which constitutes significant dividing line between the official priesthood and the members of the sect. It is also in direct connection to the symbol-system used by the Essenes (and Therapeutai) as related to the Sun associated with God – light – life – wisdom – brightening up – justice – power of light. The Therapeutai's ascetic devotion is characterized not only by searching the scriptures, meditation, prayer but also by singing of hymns and psalms. Hymns were composed by the principals of the community, they were those who taught the community members to sing them and they enriched the hymnal continually with new ones.

The Essenes' and Therapeutai's *psalm-singing* indicates first of all the common Old Testament origin. However these religious communities had different self-identity from normative Jews and this identity required for a special psalm-poetry to be accomplished.

The Therapeutai's psalms remind us of the church psalm-tradition characterized just like the Essene hymns by responsive singing and refrains. This singing of hymns developed outside the church is due not only to the distance from the Sanctuary or to the estrangement from the priesthood but also to the prophetical preaching criticizing sacrifice. The Essenes considered their community to be like a spiritual temple and this spiritual worship is very striking in the case of the Therapeutai as well.

Part of the Essenes' thanksgiving hymns may have resounded on festive occasions, probably on the feast dedicates to the renewal of the Covenant as well. However it is certain that the Therapeutai sang their hymns at dawn on the fiftieth day. Consequently these were connected to their feast expressing joy. Their overflowing joy presents similarities with the atmosphere of sacral feasts in the Qumran community.

In the Essene table society one could feel the foretaste of the future Messianic feast (1Q28a II, 11–22). The nocturnal feast of the Therapeutai associated with singing and cultic dance was a new dash of colour as compared to the Essenes'. This practice shows similarities with the mystery religions (M. M. Jelizarova).

The Therapeutai's *feasts on the seventh day* are based on Jewish tradition. This is supported by the existence of the "commom sacred place" which was a kind of "synagogue" and dining-room at the same time just like in the case of the Essenes of Qumran. The fence dividing men and women is also characteristic for synagogues, that is they remind of the church tradition. Their Sabbath has the same importance as in the Essene communities. It was on that day that they gave up their fasting and self-restraint. Asceticism having served spiritual healing in laying aside abstinence and is dining together they could foretaste complete healing.

The seventh day feast had been looked upon by the Therapeutai as "sacred and intact forever" (65. §). They connected number seven to the Pythagorean numerology. In this way their Sabbath receives a Hellenistic foundation and universal character at the same time (cf. *De opificio mundi* 89). If the Therapeutai accorded to Sabbath such an importance we have to consider them to the community of Jewish character which was opened to the Hellenistic word ready to join them.

Most of the scientists adopt the view that the Essenes' feast had sacral character and that they replaced the church feast connected to offering a sacrifice. The Therapeuthai community on Mareia-lakeside considered by Philo to be "the most admirable" can be compared above all to the Essenes of Qumran. On this site there lived *women who took a vow of chastity,* who led the same way of life as men. This phenomenon proves that the Hellenistic entourage accepted feminine perfection if women disdained the pleasures of the flesh and they assumed chastity not only of their free will but also due to their devotion to wisdom, so they "gave birth" not to mortals but to spiritual successors: spiritual and immortal fruit yielded by God's beloved servant (68. §).

Engagement to God, that is chastity offered to God was not strange to Jewish mysticists. This mysterious union was possible not for men exclusively. We read in Philo's *De cherubim* that Sarah, Lea, Rebecca and Zipporah also shared in this and therefore they can be considered chaste again (40–52). This community having monastic character on the Mareotis-lakeside, the site of "the most

admirable" raised the scale of genuine devotion not only to celibacy but it also founded the institution of women chastity.

The Essenes and the Therapeutai wore the *same clothing* (*Pro Judaeis defensio* 12; DVC 38; *De bello* II. 8,128–131). Their white linen clothes expressed purity and solemnity. Although the structure of the Essene community was characterized by a strict order of rank, they all were wearing the same clothes. The same was to be seen in the Therapeute community.

The Therapeutai's *feast being organized on every seven times seven days* is based on a calendar founded on a system in which the numbers 7 and 49 occur also used by the Palestinian Essenes. Today we have come to know that the Essenes' calendar to all probability looks back to an old (3Mos 25) tradition of priestly origin (R. C. Leaney, Vermes). This calendar based on a system of 79 and 49 is represented by the *Book of Enoch* I, 72–82 and by the book of *Jubilees* 6,30–38 (cf. CD XVI,2–4). Each 49 days' period was followed by an agricultural feast. The solar calendar used by the Essenes was more punctual than the official lunar calendar.

Philo supports the Therapeutai's great feast organized every 7x7 days by the Pythagorean numerology (65. §; cf. *De specialibus legibus* II,176–177). This does not marc the end of the period but Pentecost, which according to the calendar used in the book of *Jubilees* fell on the 15th of the third month (Sivan; May-June). It was on this day that the Essenes celebrated the renewal of their community (4Q266, frg. 11,16–21; 4Q270, frg. 7). The book of *Jubilees* mentiones Pentecost as an event referring to the Covenant concluded with Noah which is the feast of the oath at the same time. It was the right moment for the Essene community to confirm their Covenant with God, to take an oath and to inaugurate the new members (Jelizarova).

Philo's other writings also prove that by the 50th day we have to understand Pentecost (cf. *De decalogo* 158; *De specialibus legibus* II,176). Thus the Therapeutai's reunion on the 50th day can be connected to the renewal feast of the Essenes of Israel. The results of the research confirm that the Essenes, the Qumran community and the Therapeutai used the same calendar. This is the most eloquent proof for our considering the Therapeutai an Egyptian branch of the Essene movement.

The Therapeute intended to achieve a *spiritual brotherhood superior to the rest of society*. Their turning away from the world, their rejecting wealth and their devotion towards spiritual values demand their rejecting social classes. They applied more radically the opinion made Paul the Apostle's own coming from a Hellenistic world, according to which there is no such things as slave and freeman as faith and devotion are concerned (Gal 3,26.28). Therapeutai disapproved of slavery but in the framework of the community hierarchy and privileges persisted all the same.

In the framework of the spiritual elite "the most admirable" constituted a restricted circle residing on the site in the neighbourhood of Alexandria. It must have been the spiritual center of the Essenes living in Egypt. This phenomenon can be compared to the organization of the Essene groups in Israel which had probably Qumran as its spiritual centre (cf. *Quod omnis probus liber sit* 75–76).

Philo does not mention the existence of different strata in the Therapeute community. It seems that men and women belonging to it are almost equal. We may only conclude that men and women were divided into two strata: the so-called young people who intended to join and the members having full power. The term "young" οἱ νέοι; 72–77. §) refers to the existence of noviciate. *Quod omnis probus liber sit* 81 uses the word νέοι and *1QRule of the Congregation* (1QSa=1Q28a I,6–18) specifies that the young can become full members at the age of twenty after they had been trained for ten years.

Philo does not speak about initiation but he alludes to it (67. §). This initiation may have taken place on the 50th day presumably in the way the Essenes of Israel had done on the great feast of renewal. The noviciate in the Therapeute community, the hierarchy and the privileges are characteristics showing their relationship with the Essene devotion.

There is also a hint in Philo's description at the priestly character of the Therapeutai similar of the Essenes'. The Essenes considered themselves to be the sons of Zadok, the Therapeutai community bore the name θεραπευταί, ἱκέτης respectively which were linked to priestly service. This also suggests that the two religious sects can be traced back to the same root. The priestly character of the Essene community is proved at its best by their assumed eating habits (Joachim Gnilka). DVC also hints at common meals when speaking about the temple and priesthood (73–74, 81–82. §). The evolution of priestly devotion implies the promise expressed in Exod.19,6: *You shall be my kingdom of priests, my holy nation.*

After having detached from the official cult, there appeared the need for the Essene community to create a proper spiritual worship for the transitional period. It was based on the prophetical criticism on sacrifice. Sacrifice was replaced by making a most precious offer, prayer and by acts corresponding to Law (*Florilegium* – 4Qflor = 4Q174 I,6–7). They considered themselves "human sanctuary" being propitiatory sacrifice for the sins of Israel (1QS VIII,4–7). That is, the *spiritualization of the cult* followed. Similar phenomenon ensued concerning the Christians ousted from the cult of Jerusalem.

The prayers and hymns of the Therapeutai rooted in the Essenes and living far from the Sanctuary played the same role as in Palestine. The Therapeutai representing meditative devotion, who were rather "the followers of pious meditation" exercised the acts of Law even in a more spiritual form. Besides serving each other with love and being fair they lived in a strict asceticism. Abstinence for them meant the most important acy of charity and they considered it to be a "spiritual fundament".

If we compare the ancient sources concerning the Essens and Therapeutai we can conclude that these movement (sects) were in many respects alike. Their social structures, their relying on the Old Testament Scriptures and their scriptural study the preserving of Jewish tradition, their ascetic way of life, their prayers and hymns, their calendar and their sacral meals as well as their priestly devotion were similar. It is obvious that we cannot speak of the identity of the two movements as there are striking differences between them as well. These differences are due to the fact that our sources are deficient and they do not offer us a full picture. Besides they come from authors who were informed to a different extent having subjective attitude towards the movement and who lived in different periods of time in different places and who followed different aims by writing for different public at a given stage in the development of the sect. For this reason the differences occurring in the different sources cannot be considered to be contradictory, on the contrary they complete each other, they deal with the different branches of the same movement. Having all these in mind we can boldly affirm that the common root of the two movements is indisputable.

Consequently we can consider the Therapeute community to be the Egyptian branch of the Essene movement. Its development is considerably determined by the Hellenistic influence. It was a Diaspora movement having Jewish and monastic character in which Essene and mainly Pythagorean elements are to be discovered.

Irodalom

Felhasznált irodalom

Források a *De vita contemplativa* fordításához

Philo about the Contemplative Life or the Fourth Book of the Treatise Concerning Virtutes. Critically edited with a defence of its Genuineness by Fred. C. Conybeare, M. A. Late fellow of University College, Oxford. With a facsimile. Oxford at the Clarendom Press by Horace Hart, Printer to the university, 1895. 25–135.

PHILONIS ALEXANDRINI OPERA QUAE SUPERSUNT. Recognoverunt Leopoldus Cohn et Sigofredus Reiter. Editio minor. Berolini, Typis et impensis Georgii Reimeri, MCMXV.)

PHILONIS JUDAEI OPERUM OMNIUM. Sumtibus E. B. Schwickerti, Lipsiae 1828.

Egyéb források

Alexandriai Philón: Mózes élete. Fordította Bollók János. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 1994.

Antike Berichte über die Essener. Kleine Texte für Vorlezungen und Übungen. Begründet von Hans Lietzmann. Herausgegeben von Kurt Aland. 182. Ausgewählt von Alfred Adam. Verlag Walter de Gruyter & Co. Berlin 1961.

Apostoli atyák. Ókeresztény írók, III. kötet. Szerkesztette Vanyó László. II kiadás. Szent István Társulat. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest 1988.

Az ókeresztény kor egyházfegyelme (az első négy században). Ókeresztény írók, IV. kötet. Összeállította, a szövegeket fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Erdő Péter. Szent István Társulat. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest 1983.

Alexandriai Philón: Mózes élete. Fordította: Bollók János. A fordítást az eredetivel egybevetette: Kapitánffy István. Atlantisz Könyvkiadó. Budapest 1994.

Die Texte aus Qumran. Hebräisch und Deutsch mit masoretischer Punktation. Herausgegeben von Eduard Lohse. 4. Auflage. Kösel-Verlag, München 1968.

Euszebiosz egyháztörténete. Ókeresztény írók, IV. kötet. Szerkesztette Vanyó László. Fordította: Baán István. Szent István Társulat. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest, 1983.

Flavius Josephus: *A zsidó háború.* Görögből fordította Révay József. Ötödik kiadás. Gondolat Kiadó 1964.

Josephus Flavius: *A zsidók története.* Ἰώσηπος Φλάουιος Ἰουδαϊκή Ἀρχαιολογία (Iudaiké Archaiologia). XI–XX. könyv. Görögből fordította dr. Révai József. A görög szöveggel összevetette, jegyzetekkel ellátta és az előszót írta dr. Hahn István. Negyedik kiadás. Talentum. Készült a Borsodi Nyomda Kft.-ben

Fröhlich Ida: *A qumráni szövegek magyarul.* 2., javított és bővített kiadás. Studia Orientalia. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsésztudományi Kar. Szent István Társulat, Piliscsaba–Budapest 2000.

Komoróczy Géza: *Kiáltó szó a pusztában. A holt-tengeri tekercsek. I. Az első kéziratok.* Osiris Kiadó, Budapest 1998.

Maier, Johann: *Die Qumran-Essener: Die Texte vom Toten Meer.* Band I–III. Erbst Reinhardt Verlag München Basel 1995–1996.

Philo von Alexandria. Die Werke in deutscher Übersetzung. Herausgegeben von Leopold Cohn, Isaak Heinemann, Maximilian Adler und Willy Theiler. Band I–VII. Walter de Gruyter & Co. Berlin 1962–1964.

PHILONIS ALEXANDRINI OPERA QUAE SUPERSUNT. Vol. I–VI. Typis et impensis Georgii Reimeri, Berolini 1896–1915.)

http://www.perseus.tufts.edu/ (Ancient Greek texts; Latin texts).

Szótárak, szómagyarázatok, lexikonok

Balázs Károly: *Az első teljes magyar Újszövetségi szómutató szótár Károli Gáspár – 1908-ban revideált – fordításához. A Nestle–Aland: Novum Testamentum Graece (a görög nyelvű Újszövetség 26. kiadása) alapján készült Konkordanciával összevetve.* Logos Kiadó, Budapest 1998.

Baranyi József: *Konkordancia a Károli Bibliához.* Veritas Kiadó, Egyetemi Nyomda, Budapest 1995.

Bibliai fogalmi szókönyv. Szerkesztette Kozma Zsolt. Az Erdélyi Református Egyházkerület Kiadványa. Kolozsvár 1992.

Bijbelse Encyclopedie. Zesde druk. Onder redactie van Prof. dr. W. H. Gispen, Prof. dr. B. J. Oosterhoff, Prof. dr. H. N. Ridderbos, Prof. dr.w. C. van Unnik, Ds. P. Visser. Uitgevermaatschappij J. H. Kok – Kampen 1975.

Britannica Hungarica világenciklopédia. I–IX. Tizenötödik kiadás. Budapest / Olaszország, Milanostampa 1997.

Brockhaus Enzyklopädie. Neunzehnte, völlig neu bearbeitete Auflage. F. A. Brockhaus Mannheim 1992.

Calwer Bibellexikon. In fünfter Bearbeitung herausgegeben mit Karl Gutbrod und Reinhold Kücklick von Theodor Schlatter. Vierte Auflage. Calwer Verlag, Stuttgart 1979.

Die Religion in Geshichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft. Dritte, völlig neu bearbeitete Auflage. Tübingen 1957–1965.

Dicţionar de filozofie. Editura politică. Bucureşti 1978.

Filozófiai lexikon. Szerkesztette M. Rozental és P. Jugyin. Második, bővített és javított kiadás. Budapest 1955.

Gesenius, Wilhelm: *Hebräisches und aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament.* Bearbeitet von Dr. Frants Buhl. Unveränderter Neudruck der 1915 erschienen 17. auflage. Spriger-Verlag. Berlin / Göttingen/ Heidelberg 1962.

Görög–magyar szótár. Készítették Lévai István főgimnasiumi igazgató és Vida Aladár főgimnasiumi igazgató. Harmadik kiadás. Kiadja: Lampel R. (Woldianer F. és Fiai) R. T. Könyvkiadóvállalata. Budapest 1921.

Görög–magyar szótár. Második újonnan átdolgozott és bővített kiadás. Szerkesztették Soltész Ferenc és Szinyei Endre sárospataki tanárok. Kiadja „Az Irodalmi Kör" a főiskola költségén. Nyomtatta Steinfeld Béla, a Ref. Főiskola betűivel. Sárospatak 1875.

Görög–magyar újszövetségi szótár. Szerkesztette Dr. Kiss Jenő ny. egyetemi theol. tanár † D. Dr. Daxer György kéziratának felhasználásával. 3. változatlan kiadás. Református Sajtóosztály, Budapest 1975.

Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz. Szerkesztette Varga Zsigmond J. Dr. Phil., V. D. M. Kiadja a Magyar Bibliatanács megbízásából a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Budapest 1992.

Herbert Haag: *Bibliai lexikon.* Apostoli Szentszék könyvkiadója. Budapest 1989.

Iosif Sava – Luminița Vartolomeu: *Dicționar de muzică.* Editura Ştiințifică şi Encic-lopedică. Bucureşti 1979.

Koehler, Ludwid – Baumgartner, Walter: *Lexicon in Veteris Testamenti Libros.* Leiden, E. J. Brill 1985.

Lexikon für Theologie und Kirche. Begründet von Dr. Michael Buchberger. Zweite, völlig neu bearbeitete Auflage. Verlag Herder Freiburg 1957–1967.

Lexikon zur Bibel. Herausgegeben von Frietz Rienecker in Verbindung mit Gerd See-wald und Lothar Coenen. Volksausgabe. R. Brocjhaus Verlag Wuppertal 1981.

Mitológiai Enciklopédia. I–II. Főszerkesztő: Sz. A. Tokarev. Gondolat, Budapest 1988.

Ókori Lexikon. A M. Kir. Vallás- és Közoktatási minister megbízásából a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával szerkesztette Pecz Vilmos egyetemi ny. r. tanár a M. T. Akadémia r. tagja. I–II. Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest 1904.

Révai nagy lexikona. Az ismeretek enciklopédiája. Budapest 1911–1935.

Theologisches Begriffslexikon zum Neuen Testament. Herausgegeben von Lothar Coenen Erich Beyreuther und Hans Bietenhard. Studien-Ausgabe. Band 1–2. Theologischer Verlag R. Brockhaus Wuppertal 1971.

Theologishes Handwörterbuch zum Alten Testament. Herausgegeben von Ernst Jenni unter Mitarbeit von Claus Westermann. München/Zürich 1971.

Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament. Herausgegeben von Gerhard Kittel. Stuttgart 1966.

Világirodalmi lexikon. Főszerkesztő Király István. Akadémiai Kiadó, Budapest 1968.

Világirodalmi lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest 1984–1992.

http://www.perseus.tufts.edu/ (Liddell-Scott-Jones Lexicon of Classical Greek).

További irodalom

Amuszin, Ioszif Davidovics: *A holt-tengeri tekercsek és a qumráni közösség.* Gondolat, Budapest 1986.

Az antik Róma napjai. Olvasókönyv. Negyedik kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest 1989.

Babits, Antal: *Miért nem említik Alexandriai Philón nevét a rabbinikus irodalomban?* Évkönyv. 1985–1991. Szerkeszti Schweitzer József. Az Országos Rabbiképző Intézet kiadványa. Budapest 1991. 296–299.

Barraclough, Ray: *Philo's Politics. (VI. The Superiority of the Contemplative Life.)* In: *Aufstieg und Niedergang der römischer Welt.* II. Herausgegeben von Wolfgang Haase. Walter de Gruyter. Berlin – New York, 1984. 544–555.

Bardke, Hans: *Die Handschriftenfunde am Toten Meer. Die Sekte von Qumrān.* Evangelische Haupt-Bibelgesellschaft zu Berlin, 1958.

Biblia. Kecskeméthy István fordítása. CE Koinónia Kiadó, Erdélyi Református Egyházkerület. Kolozsvár 2002.

Bolyki János: *Az újszövetségi írásmagyarázat elvei és módszerei.* Általános bevezetéstan. Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának Újszövetségi Tanszéke. Budapest 1994.

Bolyki János: *Jézus asztalközösségei.* Újszövetségi-patrisztikai kutatások. I. kötet. Készült a Budapesti Református Teológiai Akadémia FEFA kutatási programja keretében. Készült a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Nyomdájában. Budapest 1993.

Boman, Thorleif: *A héber és görög gondolkodásmód egybevetése.* Kálvin Kiadó. Kiadja a Magyarországi református egyház Kálvin János Kiadója. Budapest 1998.

Brandenburger, Egon: *Fleisch und Geist. Paulus und die dualistische Weisheit.* Wissenschaftliche Monographien zum Alten und Neuen Testament. Neukirchener Verlag des Erziehungsvereins Neukirchen-Vluyn, 1968.

Chirilă, Ioan: *Qumran şi Mariotis – două sinteze ascetice – locuri ale îmbogăţirii duhovniceşti.* Presa Universitară Clujeană. Cluj-Napoca 2000.

Chirilă, Ioan: *Fragmentarium exegetic filonian.* Editura Limes. Cluj 2002.

Chirilă, Ioan: *Fragmentarium exegetic filonian II. Nonothetica. Repere exegetice la Decalog.* Editura Limes. Cluj 2003.

Constantin, Daniel: *Filon din Alexandria membru de seamă al mişcării eseniene din Egipt.* Studii Teologice, 27, 1975, 602–625.

Conybeare, Fred. C., M. A. : *Philo about the Contemplative Life or the Fourth Book of the Treatise Concerning Virtutes.* Critically edited with a defence of its Genuineness. Late fellow of University College, Oxford. With a facsimile. Oxford at the Clarendom Press by Horace Hart, Printer to the University, 1895.

Diósi Dávid: *Qumran és az őskeresztények avagy Veszélyben a kereszténység?* Megjelent a Polis kiadó gondozásában. Kolozsvár 1998.

Dubnov, Simon: *A zsidóság története az ókortól napjainkig.* Az eredeti jiddisből fordította: Dr. Szabolcsi Bence. Kiadja a „Tabor" Budapest és a „Kirjat Széfer" Lugoj Könyvbarátok egyesülete. Budapest (évszám nélkül).

Елизарова, М. М.: *Община терапевтов. Из истории ессейского общественно-религиозного движения.* Москва 1972.

Ernest Stere: *Istoria Filozofiei antice şi medievale.* Editura didactică şi pedagogică Bucureşti, 1976.

Everett, Ferguson: *A keresztyénség bölcsője.* Fordította Zsengellér József. Szerkesztette Szabó István. Osiris Kiadó, Budapest 1999.

Frank Moore, Cross: *Die Antike Bibliothek von Qumran und die Moderne Biblische Wissenschaft.* Ein zusammenfassender Überblick über die Handschriften vom Toten Meer und ihre einstigen Besitzer. Neukirchlichener Verlag des Erziehungsvereins. Neukirchen-Vluyn 1967.

Frank, Sawyer: *Filozófiai perspektívák.* A teológiával párbeszédben. Fordította: Füsti-Molnár Szilveszter. Első kötet. Görög & római. Preszokratikusoktól Plótinoszig. Sárospatak 1999.

Friedländer, Moriz: *Die religiösen Bewegungen innerhalb des Judentums im Zeitalter Jesu.* Berlin, 1905; Philo Press, Amsterdam 1974.

Fröhlich Ida: *A qumráni közösség.* Confessio 1991/2. 5–13.

Fröhlich Ida: *Tisztaság és szentség Qumránban a narratív szövegek szerint.* (*Qumrán és az Újszövetség*. Szegedi Biblikus Konferencia 1999. Szerkesztette: Benyik György. JatePress, Szeged 2001.) 89–102.

Gaius Suetonius Tranquillius: *A caesarok élete.* Fordította Kiss Ferencné. Európa Könyvkiadó, Budapest 1994.

Geoltrain, Pierre: *La contemplation a Qumran et chez le thérapeutes.* Semitica (Cahiers publieés par l'Institut d'Études Sémitiques de l'Université de Paris avec le concurs du Centre national de la Recherche scientifique) IX. 1959, 49–57.

Geoltrain, Pierre: *La traité de la Vie Contemplative de Philon d'Alexandrie. Introduction, traduction et notes.* Semitica (Cahiers publieés par l'Institut d'Études Sémitiques de l'Université de Paris avec le concurs du Centre national de la Recherche scientifique) IX. 1960, 5–67.

Gnilka, Joachim: *Az esszénusok szent étkezései.* (*Qumrán és az Újszövetség.* Szegedi Biblikus Konferencia 1999. Szerkesztette: Benyik György. JatePress, Szeged 2001.) 37–43.

Homérosz: *Iliász.* Fordította és a jegyzeteket írta Devecseri Gábor. Európa Könyvkiadó, Budapest 1992.

Homérosz: *Iliász.* Vértesy Jenő fordítása. Budapest 1913.

Homérosz: *Odüsszeia*. Fordította és a jegyzeteket írta Devecseri Gábor. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1984.

Jeromos Bibliakommentár I. Az Ószövetség könyveinek magyarázata. Főszerkesztő: dr. Thorday Attila. Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat. Budapest 2002.

Jeromos Bibliakommentár III. Biblikus tanulmányok. Főszerkesztő: dr. Thorday Attila. Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat. Budapest 2003.

Kákosy László: *Az ókori Egyiptom története és kultúrája.* Osiris Kiadó, Budapest 1998.

Karner Károly: *A hellenisztikus zsidóság pusztulása.* (Székfoglaló értekezés.) Különlenyomat a M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem 1933/34. tanévi irataiból. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-T. Pécsett 1933.

Kovács László Attila: *Jer, örvendjünk, keresztyének.* Teológiai tanulmányok. Dolgozatok a református teológiai tudomány köréből. Új sorozat, 3. Kiadják a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Református-evangélikus tanárai. Kolozsvár 2000.

Kovács Károly: *Hellenizmus, Róma, zsidóság.* Az újszövetség korának világa. Útitárs, Köln–Bécs 1969.

Kraus, Hans-Joachim: *Psalmen.* I. Teilband. 3., unveränderte Auflage. (Biblischer Kommentar. Altes Testament. XV.) Neukirchener Verlag des Erziehungsvereins. Neukirchen–Vluyn 1966.

Leaney, Robert: *The Rule of Qumran and its Meaning. Introduction, translation and commentary.* The New Testament Library. The Westminster Press Philadelphia, Pennsylvania 1966.Long,

Long A. A.: *Hellenisztikus filozófia.* Fordította Steiger Kornél. Szerkesztette Ábrahám Zoltán. Osiris Kiadó, Budapest 1998.

Lucius, Paul Ernst: *Die Therapeuten und ihre Stellung in der Geschichte der Askese: eine kritische Untersuchung der Schrift De Vita contemplativa.* Strassburg, C. F. Schmidt's Universitätsbuchhandlung, Friedrich Bull, 1879.

Magyarázatos Károli Biblia. Az új nemzetközi bibliafordítás (NIV) Study Bible magyarázataival és mellékleteivel. Főszerkesztő Kenneth L. Barker. Szerkesztők Donald Burdick, John Stek, Walter Wessel, Ronald Youngblood. Veritas Kiadó. Budapest 2001.

Molnár János: *A zsoltárkutatás jelenkori eredményei (A–B).* Református Szemle 1992. 169–180, 246–253.

Pákozdy László Márton: *Hogyan gazdálkodott qumrán gyülekezete?* Theologiai Szemle 1960. 1–12; 1961. 261–275.

Pákozdy László Márton: *A qumráni esszénusok és az ősegyház.* Theologiai Szemle 1960. 333–361.

Qumrán és az Újszövetség. Szegedi Biblikus Konferencia 1999. Szerkesztette: Benyik György. JatePress, Szeged 2001.

Raffay Sándor: *A hellenismus és a philonismus kosmogoniája.* Budapest 1900.

Raffay Sándor: *A logos eredete, tartalma és jelentősége a Jánosi iratokban.* Pozsony 1900.

Régi görög hétköznapok. Szemelvények a görög művelődés forrásaiból. Összeállította, az előszót, a magyarázatokat és a jegyzeteket írta Ritoók Zsigmond. Balassi Kiadó, Budapest 1999.

Renan Ernő: *A keresztyénség eredetének története. II. Az apostolok.* Fordította Salgó Ernő. A Calman-Lévy párizsi könyvkiadó cégtől egyedül jogosított magyar fordítás. Budapest, Dick Manó kiadása. (Évszám nélkül.)

Renan Ernő: *A keresztyénség eredetének története. V. Az evangéliumok és a második keresztyén nemzedék.* Fordította Salgó Ernő. A Calman-Lévy párizsi könyvkiadó cégtől egyedül jogosított magyar fordítás. Budapest, Dick Manó kiadása. (Évszám nélkül.)

Roetzel, Calvin J: *The World That Shaped the New Testament*. John Knox Press, Atlanta, 1985.

Római történetírók. Válogatta, a bevezetőket és a jegyzeteket írta Szabó György. Polis Könyvkiadó. Kolozsvár 1997.

Sebestyén Károly, dr.: *A görög gondolkozás kezdetei Thalestől Sokratesig. Az összes töredékek fordításával.* Franklin-Társulat. Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda. Budapest 1898.

Somos Róbert: *Az alexandriai teológia.* (A Pécsi Tudományegyetem Patrisztika Központja, a Paulus Hungarus és a Kairosz Kiadó közös sorozata.) CATENA Monográfiák 1. Paulus Hungarus – Kairosz kiadó, Budapest 2001.

Stead, Christopher: *Filozófia a keresztyén ókorban.* Fordította Bugár M. István. Osiris Kiadó, Budapest 2002.

Szerb Antal: *A világirodalom története*. Magvető Kiadó. 7. kiadás, Budapest 1941.

The Superiority of the Contemplative Life. Az *Aufstieg und Niedergang der Römischer Welt. Geschiechte und Kultur Roms*, II. Herausgegeben von Hildegart Temporini und Wolfgang Haase. Walter de Gruyter. Berlin, New York 1984. Principat. Einund-zwanzigster Band (1. Halbband). Religion (Hellenistisches Judentum in Römischer zeit: Philon und Josephus). Herausgegeben von Wolfgang Haase. Walter de Gruyter. Berlin, New York 1984. sorozatban (544–551.)

Vanyó László: *Az ókeresztény egyház és irodalma.* II. kiadás. Ókeresztény írók III. Szent István Társulat. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest 1988.

Varga Zsigmond: *Az őskeresztyénség világa, élete és hőskora.* Magyarázó szövegszemelvényekkel. I–II. rész. A Debreceni Református Theologiai Akadémia bibliai theologiai és vallástörténeti szemináriumának tanulmányi füzetei. Szerkeszti: Vladár Gábor. 3. szám. Debrecen 1994.

Vermes Géza: *A zsidó Jézus*. Ahogy egy történész az evangéliumokat olvassa. Fordította Hajnal Piroska. Osiris Kiadó, Budapest 1995.

Vermes Géza: *A qumráni közösség és a holt-tengeri tekercsek története*. Osiris Kiadó, Budapest 1998.

Vermes Géza: *A zsidó Jézus vallása*. Fordította Hajnal Piroska. A fordítást az eredetivel egybevetette Ábrahám Zoltán. Osiris Kiadó, Budapest 1999.

Vermes Géza: *Essenes and Therapeutai.* Revue de Qumran. Numéro 12. Octobre 1962. Tome 3. Fascicule 4, 495–504.

Xeravits Géza: *A qumrâni közösség szentírásértelmezése. Folyamatos pešerek, fordítás és magyarázat.* Acta teologica Papensia 5. A pápai Református Teológiai Akadémia 2001.

A therapeutákra vonatkozó XX. századi, szemelvényes irodalom

Friedländer, Moriz: *Die religiösen Bewegungen innerhalb des Judentums im Zeitalter Jesu.* Berlin, 1905; Philo Press Amsterdam, 1974, 272–288.

Poznanski, S.: *Philon dans l'ancienne littérature judéo-arabe.* Revue des Études juives, 1905. Vol. 50, 10–31.

Wendland, P.: *Die hellenistisch-römische Kultur in ihrer Beziehungen zu Judentum und Christentum.* Tübingen 1907.

Motzo, B.: *Un'opera perduta di Filone, – „Atti della R. Accademia delle scienze di Torino"*. Vol. 46. 1910–1911, 860–880.

А. Смирнов: *Терапевты и сочинение Филона Иудея. „О жизни созерцательной"*. Киев 1909.

ИваницкийБ Виктор Федорович: *Филон Александрийский.* Киев 1911. Úgy vélekedett, hogy a *De vita contemplativa* Philón kései iratai közé tartozik, mivel apologetikus műveit élete végén vetette papírra, filozófiai és allegorikus jellegű alkotásai pedig utóbb születtek.

Meyer, Eduard: *Ursprung und Anfänge des Christentums.* Bd. II. Berlin 1925, 368–371. Egyiptomi therapeutákhoz hasonló közösségek nem csak Palesztinában éltek. Ez a fajta kegyesség a misztikára hajlamos embereket vonzotta, akik a therapeutákéhoz hasonló közösségekbe szerveződtek. A therapeuták a szerzetes- és dervisrendek előfutárainak tekinthetők.

Levy, I.: *La légende de Pythagore de Grèce en Ralestine*. Paris 1927, 231–234. A therapeutáknál kétségtelenül fel lehet fedezni a pitagoreus hatásokat.

Heinemann, I.: *Therapeutai.* Real-Encyclopädie der klassischen Altertumwissenschaft. Begr. H. Pauli, G. Wissowa. Vol. V. Zweite Reihe, 1934, 2321–2346. Heinemann a zsidó szekták közé sorolja a therapeutákat, s úgy mutatja be őket, mint apokaliptikus látnokokat. A Philón által lejegyzettek valóságát az is igazolja, hogy a therapeutamozgalomhoz hasonló jelenségek jellemzőek voltak a Kr.u. I. század Palesztinájára és az egyiptomi diaszpórára. A therapeuta eszmék elterjedtek a zsidóság egészében. Úgy látta, a görög irodalom nem gyakorolt érzékelhető hatást a therapeutákra.

Goodenough, E. R.: *An Introduction to Philo Judaeus.* New Haven 1940.

Morgenstern, J.: *The Calendar of the Book of Jubilees, its Origin and its Character.* Vetus Testamentum, 1955, V, 37–76.

Reicke, B.: *Remarques sur l'istoire de la forme (Formgeschichte) de testes de Qumran. Le manuscrits de la Mer Morte.* Colloque de Strasbourg 1955. Paris 1957, 37–44.

Kuhn, K. G.: *Repas cultuel essénien et Cène chrétienne. Le manuscrits de la Mer Morte.* Colloque de Strasbourg 1955. Paris 1957, 73–92.

Philonenko. M.: *Le testament de Job et les Thérapeutes.* Semitica (Cahiers publieés par l'Institut d'Études Sémitiques de l'Université de Paris avec le concurs du Centre national de la Recherche scientifique) VIII. 1958, 41–53.

Daniélou, Jean: *Philon d'Alexandrie*. Fayard, Paris 1958.

Bardke, Hans: *Die Handschriftenfunde am Toten Meer. Die Sekte von Qumrān.* Evangelische Haupt-Bibelgesellschaft zu Berlin, 1958. (A 307–320. oldalakon közli a *De vita contemplativa* német fordítását.)

Geoltrain, Pierre: *La contemplation a Qumran et chez le thérapeutes.* Semitica (Cahiers publieés par l'Institut d'Études Sémitiques de l'Université de Paris avec le concurs du Centre national de la Recherche scientifique) IX. 1959, 49–57.

Geoltrain, Pierre: *La traité de la Vie Contemplative de Philon d'Alexandrie. Introduction, traduction et notes.* Semitica (Cahiers publieés par l'Institut d'Études Sémitiques de l'Université de Paris avec le concurs du Centre national de la Recherche scientifique) IX. 1960, 5–67.

Simon, M.: *Les sectes juives au temps de Jésus.* Paris 1960. Egész sor hasonlóságot állapít meg a qumráni esszénusok és therapeuták között, s ennek alapján állapítja meg, hogy a két kegyességi mozgalom között szoros kapcsolat létezik. E két szekta valószínűleg ugyanabból

a törzsből hajtott ki. Másrészt viszont nyilvánvaló, hogy az alexandriai környezet, amelyben kibontakozott, érzékelhető hatást gyakorolt mozgalmukra, s főként ennek köszönhetik közösségük eredeti vonásait.

Vermes Géza: *Essenes – Therapeutai – Qumran.* The Durham University Journal, 1960. Vol. LII, nr. 3, 97–115.

Testuz, M.: *Les idées religieuses du Livre des Jubilés.* Paris 1960.

Wagner, P.: *Die Essener in der Wissenschaftlichen Discussion.* Berlin 1960.

Carmignac, J.: *Étude sur les procésés poétique des Humnes.* Revue de Qumran 1960, Numéro. 8. Octobre 1962. Tome 3. Fascicule 4, 495–504.

Schönfeld, H. G.: *Zum Beriff „Therapeutai" bei Philo von Alexandrien.* Revue de Qumran. Numéro 10. 1961. Tome 1. Fascicule 2, 235–248.

Goudoever, J. von: *Biblical Calendars.* Leiden 1961.

Vermes Géza: *Essenes and Therapeutai.* Revue de Qumran. Numéro 12. Octobre 1962. Tome 3. Fascicule 4, 495–504.

Schuhl, Pierre-Maxime: *Philon, les banquets et le Séder pascal.* Miscellanea di studi alessandrini in memora di Augusto Rostagni. Torino 1963, 54–55.

Les Oeuvres de Philon d'Alexandrie. N° 29: De Vita Contemplativa. Introduction et notes de F. Daumas, traduction de P Miquel. Paris 1963.

Daumas, François: *Philon d'Alexandrie et le problème des Thérapeutes.* Compte rendu et commentaire de la conférence donnée le 12 décembre 1963 ai siège de la Y. M. C. A. sous les auspicies de Société archéologique d'Alexandrie (Conférences 1). Alexandrie 1964.

Nagel, P.: *Die Motivierung der Askese in der Alten Kirche und der Ursprung des Mönchtums.* Berlin 1966.

Елизарова; М. М: *Проблема календаря терапевтов.* Палестинский Сворник, Москва, Ленинград, 15 (78) (1966), 107–116.

Елизарова; М. М: *Новый труд о египетской общине терапевтов.* Вестник древней истории, 97. Москва 1966, 3. 215–219.

Daumas, François: *La „solitude" des Thérapeutes et les antécédents égiptiens du monachisme chrétien. Philon d'Alexanrie. Colloques nationaux du Centre National de la Recherche scientifique, Lyon, 11–15 Septembre 1966.* Paris 1967, 347–359.

Agouridis, Savas: *῾Οι Θεραπευταί.* Θεολογία 38, 1967, 246–249.

Lohse, Bernhard: *Askese und Mönchtum in der Antike und in der alten Kirche.* Religion und Kultur der alten Mittelmeerwelt in Parallelforschungen 1. München 1969, 102–110.

Vellas, B.: *Zur Etymologie des Namens ἐσσαῖοι.* Zeitschrift für die Alttestamentlichen Wissenschaft 1969, Bd. 81, H. 1, 99–100.

Delcor, Mathias: *Repas cultueles esséniens et thérapeutes, thiases et haburoth.* Revue de Qumran 6, 1968, 401–425. (Lásd ugyanezt: *Religion d'Israël et Proche Orient ancien. Des Phéniciens aux Esséniens.* Leiden 1976, 320–344.)

Hendrix, P. J. G. A.: *Een Paasvigilie in Philo's „De vita contemplativa".* Nederlands Theologisch Tijdschrif 25, 1971, 393–397.

Амусин; И. Д.: *Тексты Кумрана.* Москва 1971. (M. M. Jelizarova: De vita contemplativa. 376–391.)

Елизарова; М. М.: *Община терапевтов. Из истории ессейского общественно-религиозного движения.* Москва 1972.

Елизарова; М. М.: *Сведения о ессеях и терапевтах в Хронике Георгия Амартола.* Палестинский Сворник, Москва Ленинград, 25 (88) (1974), 73–76.

Constantin, Daniel: *Filon din Alexandria membru de seamă al mişcării eseniene din Egipt.* Studii Teologice, 27, 1975, 602–625.

Vermes Géza: *Essenes and Therapeutaae.* Post Biblical Jewish Studies (SJLA). 1975, 30–36.

Riaud, J.: *Les Théraoeutes d'Alexabdrie dans la tradition et dans la recherche critique jusqu'aux découvertes de Qumrân.* Mémoire de maîtrise, Université de Paris-Vincennes, 1977.

Nikiprowetzky, Valentin: *Le „De vita contemplativa" revisité.* Sagesse et Religion. Colloque de Strasboug (octobre 1976). Biblioteque des Centres d'Études Supérieures spécialisés. Travaux du Centre d'Études Supérieures d'Histoire des Religions de Strasbourg. Paris 1979, 105–125.

Barraclough, Ray: *Philo's Politics. (VI. The Superiority of the Contemplative Life.)* In: *Aufstieg und Niedergang der römischer Welt.* II. Herausgegeben von Wolfgang Haase. Walter de Gruyter. Berlin – New York, 1984. 544–555.

The Superiority of the Contemplative Life. Az *Aufstieg und Niedergang der Römischer Welt. Geschiechte und Kultur Roms*, II. Herausgegeben von Hildegart Temporini und Wolfgang Haase. Walter de Gruyter. Berlin, New York 1984. Principat. Einundzwanzigster Band (1. Halbband). Religion (Hellenistisches Judentum in Römischer zeit: Philon und Josephus). Herausgegeben von Wolfgang Haase. Walter de Gruyter. Berlin, New York 1984. sorozatban (544–551.)

Fröhlich Ida: *A qumráni közösség.* Confessio 1991/2. 5–13.

Amuszin, Ioszif Davidovics: *A holt-tengeri tekercsek és a qumráni közösség.* Gondolat, Budapest 1986.

Chirilă, Ioan: *Qumran şi Mariotis – două sinteze ascetice – locuri ale îmbogăţirii duhovniceşti.* Presa Universitară Clujeană. Cluj-Napoca, 2000.

Adorjáni Zoltán*: A therapeuták. In:* A Qumrán és az Újszövetség. Szegedi Biblikus Konferencia 1999. Szerkesztette: Benyik György. JATEPress, Szeged 2001, 109–118.